

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA MEKÂN: 17.
YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN
NEF'Î, ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ, NÂ'İLÎ, NEŞÂTÎ
VE NÂBÎ BAĞLAMINDA

Büşra KAPLAN

2502150483

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

İSTANBUL – 2022

ÖZ

Klasik Türk Edebiyatında Mekân: 17. Yüzyıl Şairlerinden

Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'îlî, Neşâtî ve Nâbî Bağlamında

Büşra KAPLAN

Bu çalışmada, klasik dönemlendirmeden farklı olarak değişim/dönüşüm yüzyılı olarak kabul edilen 17. yüzyıldaki mekân kavramı incelenmiştir. Bu inceleme, dönemi temsil ettiği düşünülen Nef'î (ö. 1044/1635), Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/1644), Nâ'îlî (ö. 1077/1666), Neşâtî (ö. 1085/1674) ve Nâbî (ö. 1124/1712)'nin divanları üzerinden yapılmıştır. Araştırmanın sınırlarının, kapsamının, kaynaklarının ve yönteminin ortaya konulduğu giriş bölümünden sonra mekân konusunda yapılan sınırlı sayıda çalışma bulunduğundan birinci bölüm salt olarak bu kavrama ayrılmıştır. Bu kısımda, kavramın kökeninden başlanarak bilhassa felsefî anlamda 18. yüzyıla gelene kadar geçirdiği yolculuk kırılma noktaları üzerinden ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Mekân kavramı çok katmanlı bir yapıya sahip olduğundan, bu çalışma ve 17. yüzyıl bağlamında onun nasıl anlaşıldığı/acağı ortaya konulmuştur. Ardından incelenen şairlerin divanlarında geçen mekânlar tasnif edilmiştir. Bu tasnifte önceki çalışmalardan yararlanılmakla beraber daha sonra yapılacak mekân çalışmalarına rehberlik edebileceği düşünülen yeni bir öneri getirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, belirlenen mekân tanımı doğrultusunda ele alınan şairlerin divanları mekân açısından ayrıştırılmıştır. Daha sonrasında eldeki mekânlar öne sürülen tasnif kapsamında ele alınarak teker teker incelenmiştir. Her mekânla ilgili bir madde oluşturularak, o maddenin eş maddeleri de aynı başlık altına alınmıştır. Her mekân başlığında, şairlerin o mekânı ortak ve ayrı biçimde nasıl ele aldığı örnek beyitlerle ve onların dil içi çevirileriyle verilmiştir. Sadece örnek beyitlerle yetinilmeyip dipnot olarak ayrıca o kullanıma ait diğer tüm beyitler de verilmeye gayret edilmiştir.

İkinci bölümde varılan sonuçlar neticesinde üçüncü bölümde 17. yüzyıldaki Osmanlı şairinin genel anlamdaki mekân algısı ve onu ele alma biçimi belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm bunların neticesinde elde edilen tespitler ve öne sürülen iddialar ise sonuç bölümünde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Na'ilî, Neşâtî, Nâbî

ABSTRACT

Space In Classical Turkish Literature: In the Context of 17th Century Poets

Nef'î, Seyhüslâm Yahyâ, Nâ'ilî, Nesâtî and Nâbî

Büşra KAPLAN

In this study, the concept of space in the 17th century, which is accepted as the century of change/transformation, unlike classical periodization, has been examined through Nef'î (d. 1044/1635), Seyhüslâm Yahyâ (d. 1053/1644), Nâ'ilî (d. 1077/1666), Nesâtî (d. 1085/1674) and Nâbî (d. 1124/1712)'s diwan. After the introductory part, in which the boundaries, scope, sources and method of the research are revealed, the first part is exclusively devoted to this concept, since there are a limited number of studies on space. In this section, starting from the origin of the concept, especially philosophically, the journey it went through until the 18th century was tried to be outlined through the breaking points. Since the concept of space has a multi-layered structure, in this study how it will be understood in the context of the 17th century has been revealed. Then, the places in the diwans of the examined poets were classified. In this classification, a new suggestion has been made by making use of the previous studies, which is thought to guide the space studies to be done later.

In the second part of the study, the diwans of the poets taken in line with the defined space definition were separated in terms of space. Afterwards, the spaces at hand were examined one by one within the scope of the suggested classification. A head, related to each space was created and the equivalent heads of that head were also included under the same heading. In the title of each space, it is given with example couplets and their intralingual translations of how the poets deal with that place jointly and separately. Not only the sample couplets are satisfied, but also all other couplets belonging to that usage have been tried to be given as footnotes.

As a result of the conclusions reached in the second part, in the third part, the general sense of space of the 17th century Ottoman poets and their way of dealing with it were tried to be determined. The findings obtained as a result of all these, and the claims put forward are presented in the conclusion section.

Keywords: Space, Nef'î, Seyhüslâm Yahyâ, Na'ilî, Nesâtî, Nâbî

ÖNSÖZ

17. yüzyıl, tarih alanındaki klasik dönemlendirme çalışmalarına göre “duraklama dönemi”ne tekabül etmektedir. Son dönemde yapılan çalışmalar ise bu durumu tartışmakta ve 17. yüzyıl için yeni dönemlendirme ve yeni isimlendirme önerileri getirmektedir. Bu tür çalışmalarda, devletin toprak kazanıp kaybetmesi açısından yapılan bu isimlendirme sebebiyle sanki tüm yüzyıl boyunca tüm alanlarda duraklayan bir Osmanlı devleti tablosu ortaya çıktığı ancak siyasi ya da sosyal alanlar gibi daha başka alanlarda “duraklama”dan ziyade bir değişim/dönüşüm olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, edebiyat ve sanat alanlarına bakıldığında da bu dönemin “duraklama”dan ziyade bir değişim/dönüşümüne sahne olduğu görülmektedir. Bu hususun tespit edilebildiği kavramlardan biri de üzerine daha önce çok az sayıda çalışmanın yapıldığı “mekân” kavramıdır. Bu bağlamda, bu çalışma kapsamında değişim/dönüşüm yüzyılı olan 17. yüzyıldaki mekân kavramı üzerine odaklanılmıştır.

Bu tezde, çalışmanın kapsamı, sınırlılıkları, kaynakları ve yöntemi belirlendikten sonra mekân kavramına ve onun tasnifine yer verilmiştir. Nefî (ö. 1044/1635), Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/1644), Nâ’îlî (ö. 1077/1666), Neşâtî (ö. 1085/1674) ve Nâbî (ö. 1124/1712)’nin divanlarından elde edilen mekânlar ve şairlerin onları ele alış biçimleri incelenerek 17. yüzyıldaki mekân algısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın kendi içinde tutarlı ve bütünlüklü bir yapı arz etmesi için çaba gösterilmiştir ancak çalışmanın çok fazla veri içermesi ve uzun yıllar neticesinde tamamlanması sebebiyle gözden kaçan hatalarının olması muhtemeldir. Bu tür hataların hoşgörüsü ile karşılanması ümit edilmektedir.

Bu tez çalışması çok uzun bir yolculuğun ürünüdür. Bu yolculuğun tamamlanması vesilesiyle ilk danışmanım, rahmetli hocam Doç. Dr. Cemal Aksu’yu rahmet ve minnetle anıyorum. İlk tanıştığımızda, henüz emekleme aşamasında olan bu tezin Eylül 2019’dan beri danışmanlığını yürüten ve ilmek ilmek ilerletip nihayetlendirdiğimiz bu çalışmanın her aşamasında benden zamanını, bilgisini, hoşgörüsünü ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mücahit Kaçar’a minnet ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca yaptıkları tespitlerle başta tezimin

değişim/dönüşüm çerçevesinde şekillenmesinde ve birçok noktada katkılar sağlayan tez izleme jürimdeki hocalarım Doç Dr. Berat Açıl ve Doç. Dr. Esra Egüz'e çok teşekkür ederim. Ayrıca, mekân literatürüyle ilgili kaynakçasını benimle cömertçe paylaşan hocam Doç Dr. Ahmet Koçak'a ve bilhassa erişmekte sıkıntı çektiğim kaynaklara erişmemi sağlayan hocam Dr. Öğr. Üyesi Bilal Alpaydın'a çok teşekkür ederim.

Tez çalışmamı yürütürken çalışma alanındaki mekânla ilgili farklı bakış açılarını benimle paylaşan bölüm başkanım Doç Dr. Ali Kurt'a, kütüphanelerinin kapılarını ardına kadar açan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Niyazi Adıgüzel ve Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Yasak Peran'a, eleştirel tavrıyla bilhassa mekânları tasnif hususunda destek aldığım Dr. Öğr. Üyesi Birol Bulut'a, tezin birinci bölümünü okuyup kıymetli fikirlerini benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Elife Kılıç'a, Kırklareli Üniversitesi'ndeki hocalarım ve mesai arkadaşlarıma, ne zaman motivasyonum düşse desteğini esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Sibel Ay, Arş. Gör. Dr. A. Zahid Demirciler, Arş. Gör. Mehmet Tuncer'e ve eğitim hayatım boyunca bana daima destek olan anneme ve kardeşim Arş. Gör. A. Ahmet Kaplan'a teşekkür ederim. Ayrıca doktora eğitimimi tamamlamamı çok isteyen ancak ömrü vefa etmeyen rahmetli babacığma teşekkürlerin en içtenini ederek bu tezimi ona ithaf ediyorum.

Büşra KAPLAN

Kırklareli, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKÂN KAVRAMI VE TASNİFLERİNE BİR BAKIŞ

1.1 Mekân Kavramı ve 18. Yüzyıla Kadarki Süreçte Geçirdiği Değişim/Dönüşüm ...	8
1.2 Mekân Tasnifleri	26

İKİNCİ BÖLÜM

17. YÜZYIL ŞAİRLERİNDE MEKÂN

2.1 YAPAY MEKÂNLAR	38
2.1.1 Günlük Hayatın Teşekkül Ettiği Mekânlar.....	39
2.1.1.1 Fert ve Aile İle İlgili Mekânlar	40
2.1.1.1.1 anbar	40
2.1.1.1.2 bâlâ-hâne	40
2.1.1.1.3 beyt (hâne, mesken).....	41
2.1.1.1.4 Çâr-bâg	43
2.1.1.1.5 çâder (bün-gâh, çetr, hayme, hayme-gâh, hıyâm)	44

2.1.1.1.6 dam	46
2.1.1.1.7 dehlîz	47
2.1.1.1.8 Ferah-âbâd	48
2.1.1.1.9 gurfe.....	48
2.1.1.1.10 hâb-gâh/hâb-geh (şebistân)	49
2.1.1.1.11 hacle (hacle-gâh/hacle-geh, hacle-serâ).....	50
2.1.1.1.12 halvet (halvet-gâh/halvet-geh, halvet-hâne, halvet-kede, halvet-serây).....	51
2.1.1.1.13 harem (harem-gâh, harîm)	52
2.1.1.1.14 hâs oda	54
2.1.1.1.15 Havernak.....	55
2.1.1.1.16 hücre	56
2.1.1.1.17 ıstabl/istabl.....	56
2.1.1.1.18 İrem.....	57
2.1.1.1.19 kasır (eyvân, kâh, kusûr).....	57
2.1.1.1.20 kenîf.....	60
2.1.1.1.21 külbe	61
2.1.1.1.22 mahzen (mahâzin, hazîne-hâne)	61
2.1.1.1.23 maksûre.....	63
2.1.1.1.24 mâlikâne.....	64
2.1.1.1.25 matbah.....	64
2.1.1.1.26 mâtem-gâh/mâtem-geh (mâtem-gede, mâtem-serây)	66
2.1.1.1.27 menfez.....	66
2.1.1.1.28 meşhed	67
2.1.1.1.29 mezâr (dahme, gûr/kûr, gûristân, kabr, kubûr, lahd, mazca', merkad, mezâristân, teng-hâne, türbe)	67
2.1.1.1.30 mihmân-hâne (mihmân-sarây/mihmân-serâ/mihmân-serây, misâfir-kede, müsâfir-hâne).....	69
2.1.1.1.31 perde-serâ/perde-serây	70
2.1.1.1.32 sa'âdet-hâne	71
2.1.1.1.33 suffice	71
2.1.1.1.34 şâh-nişîn/şeh-nişîn	71

2.1.1.2	Toplumun Çeşitli İhtiyaçlarına Cevap Veren Mekânlar	75
2.1.1.2.1	âsitân/âstân (âsitâne/âstâne)	76
2.1.1.2.2	Âyâsufiyye.....	77
2.1.1.2.3	bâbü's-selâm.....	77
2.1.1.2.4	bâc-gâh	78
2.1.1.2.5	bâzâr (bey'-gâh).....	78
2.1.1.2.6	bâzî-geh (bâzîçe-gâh/bâzîçe-geh).....	80
2.1.1.2.7	bezistân.....	81
2.1.1.2.8	bezm (bezm-gâh/bezm-geh, meclis, mecâlis)	81
2.1.1.2.9	büt-gede (büt-hâne, âteş-gede/âteş-kede, âteş-hâne, sanem-hâne, sanem-kede, sanem-serâ, sûmenât)	85
2.1.1.2.10	câdde (hıyâbân, hıyâbân-geh, şâh-râh/şeh-râh)	86
2.1.1.2.11	câmi'	87
2.1.1.2.12	cebe-hâne	89
2.1.1.2.13	çârsû (çarşû, sûk)	89
2.1.1.2.14	çeşme (çeşme-sâr).....	91
2.1.1.2.15	darb-hâne	93
2.1.1.2.16	dergâh/dergeh (tekye, tekye-gâh/tekye-geh).....	93
2.1.1.2.17	deyr (kilîsâ)	95
2.1.1.2.18	dükkân (dükân, dükkânçe).....	96
2.1.1.2.19	eczâ-hâne	98
2.1.1.2.20	hamâm/hammâm (germ-âbe).....	98
2.1.1.2.21	hânkâh/hânikâh/hânekâh.....	99
2.1.1.2.22	hân (ribât).....	100
2.1.1.2.23	hayrât	102
2.1.1.2.24	hirmen-gâh/hirmen-geh	102
2.1.1.2.25	'ibâdet-gâh ('ibâdet-hâne).....	103
2.1.1.2.26	'îd-geh/'îd-gâh/'ıyd-geh	104
2.1.1.2.27	'imâret (tâb-hâne)	104
2.1.1.2.28	'işret-gâh/'işret-geh ('işret-âbâd, 'işret-hâne, 'işret-gede/'işret-kede, 'işret-serâ/'işret-serây)	106
2.1.1.2.29	Ka'be/Kâbe	107

2.1.1.2.30 kal'a (bârû, kılâ', hısn, hisâr).....	109
2.1.1.2.31 kanâre/kınnâre (bismil-gâh/bismil-geh).....	111
2.1.1.2.32 kapluca.....	112
2.1.1.2.33 kâr-gâh/kâr-geh (kâr-hâne)	113
2.1.1.2.34 kârvân-gâh (kâfile-geh)	114
2.1.1.2.35 kemân-hâne.....	115
2.1.1.2.36 kible (kible-gâh/kible-geh)	115
2.1.1.2.37 kulle	116
2.1.1.2.38 kurbân-geh	117
2.1.1.2.39 kûre	118
2.1.1.2.40 külhân/külhen	119
2.1.1.2.41 küngüre	120
2.1.1.2.42 kütüb-hâne (kitâb-hâne).....	120
2.1.1.2.43 lagm	121
2.1.1.2.44 leşker-gâh/leşker-geh.....	121
2.1.1.2.45 lîmân (bender, bender-gâh).....	122
2.1.1.2.46 lu'bet-gâh (lu'bet-kede).....	124
2.1.1.2.47 ma'bed (savma'a)	124
2.1.1.2.48 mahfil (mehâfil).....	125
2.1.1.2.49 manzara (nezzâre-geh).....	126
2.1.1.2.50 medrese (medâris).....	127
2.1.1.2.51 mekteb (debistân, ders-hâne, ders-gâh, dâniş-geh).....	127
2.1.1.2.52 mescid (mesâcid)	129
2.1.1.2.53 Mescid-i Aksâ.....	130
2.1.1.2.54 meydân (meyâdîn)	130
2.1.1.2.55 mey-gede/mey-kede (mastaba, mey-hâne, hâne-i hammâr, harâbât, hum-hâne, şarâb-hâne)	132
2.1.1.2.56 mihrâb	136
2.1.1.2.57 minber/menber	137
2.1.1.2.58 mu'allim-hâne.....	137
2.1.1.2.59 musallâ.....	138
2.1.1.2.60 perestiş-gâh	138

2.1.1.2.61 pül (cizr).....	138
2.1.1.2.62 sahn	140
2.1.1.2.63 san'at-kede (sanâyi'-kede).....	141
2.1.1.2.64 sâye-bân (sâye-geh)	142
2.1.1.2.65 ser-câdde	143
2.1.1.2.66 ser-kûçe.....	144
2.1.1.2.67 siyâset-gâh/siyâset-geh (siyâset-kede).....	144
2.1.1.2.68 sûr-gâh	145
2.1.1.2.69 şifâ-hâne (dârü'ş-şifâ, şifâ-serâçe).....	146
2.1.1.2.70 şîşe-hâne	147
2.1.1.2.71 tersâne	147
2.1.1.2.72 ticâret-gâh (ticâret-hâne).....	147
2.1.1.2.73 yah-hâne.....	148
2.1.1.2.74 yol (râh/reh, tarîk, sebîl)	148
2.1.1.2.75 zâviye (zevâyâ)	151
2.1.1.2.76 zindân (mahbes).....	152
2.1.1.2.77 ziyâret-gâh	153
2.1.1.3 Tanzim Edilmiş Mekânlar.....	160
2.1.1.3.1 bâg (bâgçe, bâg-zâr, besâtîn, bostân, bûstân, ravza, riyâz)	160
2.1.1.3.2 benefşe-zâr.....	164
2.1.1.3.3 binâ/binâ' (bünyâd-bünyân-mebânî)	165
2.1.1.3.4 güzer-gâh (reh-güzâr/reh-güzer, memer).....	166
2.1.1.3.5 gonce-zâr	168
2.1.1.3.6 gül-istân/gül-sitân (gül-şen, gülşen-istân, gül-bâgçe, gül-zâr)	169
2.1.1.3.7 hadîka	173
2.1.1.3.8 kişt (kişt-zâr, mezra', mezârî')	174
2.1.1.3.9 lâle-zâr (lâle-sitân).....	176
2.1.1.3.10 masîf	177
2.1.1.3.11 mesîre (mesîr, geşt-zâr, nüzhet-âbâd, nüzhet-gâh/nüzhet-geh) ...	177
2.1.1.3.12 meştâ	179
2.1.1.3.13 sebze-zâr	179
2.1.1.3.14 semen-zâr	180

2.1.1.3.15 sipenc	180
2.1.1.3.16 sünbül-zâr (sünbül-istân)	180
2.1.1.3.17 şükûfe-zâr	181
2.1.1.3.18 tarh	182
2.1.1.3.19 zerrîn-sitân	183
2.1.1.3.20 ziyâfet-geh (ziyâfet-hâne, ziyâfet-serây)	183
2.1.2 Devlet İdaresi İle İlgili Mekânlar	186
2.1.2.1 Yönetim Mekânları	186
2.1.2.1.1 bâr-gâh/bâr-geh	187
2.1.2.1.2 dîvân (dîvân-hâne, dîvân-serâ)	187
2.1.2.1.3 mahkeme	189
2.1.2.1.4 otag (sürâdık).....	190
2.1.2.1.5 sarây/serây (serâ, serâçe)	190
2.1.2.2 Yönetim Alanı İle İlgili Mekânlar.....	193
2.1.2.2.1 Genel Yönetim Alanları	193
2.1.2.2.1.1 belde (beled, bilâd, büldân).....	194
2.1.2.2.1.2 hıtta.....	195
2.1.2.2.1.3 iklim	196
2.1.2.2.1.4 kalem-rev.....	198
2.1.2.2.1.5 karye (kurâ)	199
2.1.2.2.1.6 kûçe	200
2.1.2.2.1.7 kûy.....	201
2.1.2.2.1.8 mahalle	203
2.1.2.2.1.9 memleket (diyâr, kişver, memâlik, merzübûm)	204
2.1.2.2.1.10 mülk (emlâk, milk, milket, mülket).....	206
2.1.2.2.1.11 nâhiye	208
2.1.2.2.1.12 pâ-y-taht/pây-ı taht (taht-gâh/taht-geh).....	209
2.1.2.2.1.13 semt.....	210
2.1.2.2.1.14 ser-hadd	211
2.1.2.2.1.15 şehir (şehristân, mahmiyye, mahrûsa, ma'mûre, medâyin, medîne, vilâyet).....	212
2.1.2.2.1.16 varoş	214

2.1.2.2.1.17 vatan (‘ömr-gâh).....	215
2.1.2.2.2 Semtler.....	218
2.1.2.2.2.1 At Meydânı.....	218
2.1.2.2.2.2 Galata	219
2.1.2.2.2.3 İstinye	219
2.1.2.2.2.4 Kâğıthâne	219
2.1.2.2.2.5 Üsküdar	220
2.1.2.2.2.6 Vefâ	220
2.1.2.2.3 Şehirler	223
2.1.2.2.3.1 ‘Aden/’Adn	223
2.1.2.2.3.2 Ahvâz/Ehvâz	224
2.1.2.2.3.3 Arz-ı Rûm.....	224
2.1.2.2.3.4 ‘Ayntâb.....	225
2.1.2.2.3.5 Bâbil	225
2.1.2.2.3.6 Bagdâd.....	226
2.1.2.2.3.7 Bahçeserây	227
2.1.2.2.3.8 Basra.....	228
2.1.2.2.3.9 Belh	228
2.1.2.2.3.10 Budûn	229
2.1.2.2.3.11 Buhârâ.....	229
2.1.2.2.3.12 Burgâs.....	230
2.1.2.2.3.13 Edrine	230
2.1.2.2.3.14 Ferhâr.....	231
2.1.2.2.3.15 Gazne	232
2.1.2.2.3.16 Gence	232
2.1.2.2.3.17 Girîd.....	232
2.1.2.2.3.18 Haleb (Şehbâ)	233
2.1.2.2.3.19 Halluh/Helluh	235
2.1.2.2.3.20 Hamâ.....	236
2.1.2.2.3.21 Hayber	236
2.1.2.2.3.22 Hille/Hille	237
2.1.2.2.3.23 Isfahan (Isfahân/Isfehân/Sîfâhân).....	237

2.1.2.2.3.24 İstanbul (Stanbûl/ Sitânbul/Sitânbul)	238
2.1.2.2.3.25 Kamañçe	240
2.1.2.2.3.26 Kandeñâr.....	240
2.1.2.2.3.27 Kandiye.....	241
2.1.2.2.3.28 Karaagac	241
2.1.2.2.3.29 Karaman	241
2.1.2.2.3.30 Kırım.....	242
2.1.2.2.3.31 Kûtâhiyye	242
2.1.2.2.3.32 Lâhûr (Lahor)	242
2.1.2.2.3.33 Magnisa	243
2.1.2.2.3.34 Medîne (Yesrib).....	244
2.1.2.2.3.35 Mekke (Bathâ)	245
2.1.2.2.3.36 Nahcivân.....	246
2.1.2.2.3.37 Nahşeb	246
2.1.2.2.3.38 Nevşâd	247
2.1.2.2.3.39 Nîşâbûr	248
2.1.2.2.3.40 Ruhâ.....	248
2.1.2.2.3.41 Sakız	249
2.1.2.2.3.42 Selânîk	249
2.1.2.2.3.43 Şâm	250
2.1.2.2.3.44 Şîrâz.....	250
2.1.2.2.3.45 Şîrvân.....	251
2.1.2.2.3.46 Tebrîz.....	251
2.1.2.2.3.47 Tiflis	252
2.1.2.2.3.48 Van	252
2.1.2.2.3.49 Yanova.....	253
2.1.2.2.3.50 Yenişehir.....	253
2.1.2.2.4 Memleketler.....	256
2.1.2.2.4.1 ‘Acem/‘Acâm	256
2.1.2.2.4.2 ‘Arabistân	257
2.1.2.2.4.3 Bedehşân	258
2.1.2.2.4.4 Bulgâr.....	259

2.1.2.2.4.5 Çîn (Mâçin)	259
2.1.2.2.4.6 Hind (Hindûstân).....	261
2.1.2.2.4.7 ‘Irâk	262
2.1.2.2.4.8 Îrân	263
2.1.2.2.4.9 Ken’ân	264
2.1.2.2.4.10 Mısr.....	265
2.1.2.2.4.11 Rûm (Anatolî).....	266
2.1.2.2.4.12 Sebâ	268
2.1.2.2.4.13 Tûrân.....	268
2.1.2.2.4.14 Yûnân-zemîn	269
2.1.2.2.5 Bölgeler	271
2.1.2.2.5.1 ‘Arafât	271
2.1.2.2.5.2 Hameyn	272
2.1.2.2.5.3 Hatâ/Hıtâ (Hoten/Huten).....	272
2.1.2.2.5.4 Hicâz	273
2.1.2.2.5.5 Horâsân	274
2.1.2.2.5.6 ‘Irâk-ı ‘Arab	275
2.1.2.2.5.7 Kâfiristân.....	275
2.1.2.2.5.8 Kerbelâ	276
2.1.2.2.5.9 Minâ	276
2.1.2.2.5.10 Şehrîzor.....	277
2.1.2.2.5.11 Türkistân.....	278
2.1.2.2.5.12 Yemen.....	278
2.2 DOĞAL MEKÂNLAR	280
2.2.1 Yeryüzü Mekânları.....	280
2.2.1.1 ‘ankebût-hâne	281
2.2.1.2 bâdiye (beyâbân, deşt, hâmûn, sahrâ, sahârî, tîh).....	281
2.2.1.3 berr	284
2.2.1.4 Bî-sütûn.....	285
2.2.1.5 bîşe (bîşe-zâr).....	286
2.2.1.6 Ceyhûn	287

2.2.1.7	cezîre	287
2.2.1.8	cûy/cû (cûybâr, rûd)	288
2.2.1.9	çemen (çemen-istân, çemen-zâr).....	289
2.2.1.10	deniz (bahr, deryâ, lûcce, lûcce-geh, yemm)	292
2.2.1.11	Dicle	295
2.2.1.12	gâr.....	296
2.2.1.13	hâr-sitân/hâr-istân (hâr-zâr).....	296
2.2.1.14	kân.....	297
2.2.1.15	kayalık.....	299
2.2.1.16	kûh-sâr.....	299
2.2.1.17	kulzûm.....	301
2.2.1.18	kûnâm.....	301
2.2.1.19	lâne (âşiyân/âşiyâne)	302
2.2.1.20	mecma'u'l-bahreyn	303
2.2.1.21	memleha	304
2.2.1.22	menba'	304
2.2.1.23	mer'â (çerâ-gâh)	306
2.2.1.24	Merve	307
2.2.1.25	neyistân	307
2.2.1.26	Nîl.....	308
2.2.1.27	râg.....	308
2.2.1.28	Safâ.....	309
2.2.1.29	sâhil	309
2.2.1.30	senglâh.....	311
2.2.1.31	serâ	311
2.2.1.32	Sînâ.....	312
2.2.1.33	şekeristân (şekker-hâne).....	312
2.2.1.34	şûre-zâr.....	313
2.2.1.35	tag/dag (cebel, cibâl, kûh)	314
2.2.1.36	Tuna.....	316
2.2.1.37	Tûr.....	316
2.2.1.38	'ummân	318

2.2.1.39 vâdî.....	319
2.2.2 Kozmolojik Mekânlar.....	324
2.2.2.1 ‘arş (kürsî).....	324
2.2.2.2 cihân (âlem).....	326
2.2.2.3 dehr (dühûr).....	333
2.2.2.4 dünyâ/dünye (arz, gabrâ, hâk-dân, zemîn).....	335
2.2.2.5 gök (âsumân/âsmân, fezâ, semâ, semâvât).....	339
2.2.2.6 ufuk (âfâk).....	342
2.3 METAFİZİK MEKÂNLAR	346
2.3.1 ‘adem-âbâd	346
2.3.2 a’râf	347
2.3.3 ‘Arasât	347
2.3.4 cehennem (cahîm, dûzah, nâr, nîrân).....	348
2.3.5 cennet (‘adn/‘aden, behişt/bihişt, cennât, cinân, Firdevs, huld, me‘vâ, naîm).....	350
2.3.6 hisâb-gâh	355
2.3.7 ‘illiyîn	356
2.3.8 Kâf.....	356
2.3.9 mahşer (mahşer-geh)	357
2.3.10 melekût.....	359
2.3.11 Sidre.....	360
2.4 NESNE MEKÂNLAR	363
2.4.1 âmâc (âmac-gâh)	363
2.4.2 bâm (sakf).....	364
2.4.3 çâh/çeh.....	366
2.4.4 çâr-bâliş	367
2.4.5 dervâze.....	368
2.4.6 dest-gâh	369
2.4.7 eşik/işig (âsitân/âstân, âsitâne/âstâne, südde).....	370
2.4.8 gehvâre	371

2.4.9	havz (bürke).....	372
2.4.10	kafes	373
2.4.11	kapu (der).....	375
2.4.12	kayık (fûlk-keştî-keştîyân-sefine-zevrak)	376
2.4.13	kürsî	378
2.4.14	legen.....	379
2.4.15	mastaba/mıstaba.....	379
2.4.16	ocak (dûdmân, âteş-dân)	380
2.4.17	sandûk/sandûka.....	381
2.4.18	şâdırvân.....	382
2.4.19	şem'-istân.....	383
2.4.20	tâbût	383
2.4.21	taht (evreng-kürsî-serîr)	384
2.4.22	tavan.....	386
2.4.23	yatak (câme-hâb).....	387
2.5	MECAZÎ MEKÂNLAR.....	390
2.5.1	Muhayyel Mekânlar	390
2.5.1.1	'adâlet-hâne (ma'delet-âbâd)	391
2.5.1.2	cân-gâh/cân-geh (kalb-gâh).....	392
2.5.1.3	ciger-gâh.....	392
2.5.1.4	çâşni-geh	393
2.5.1.5	çengel-istân	393
2.5.1.6	emel-hâne	394
2.5.1.7	fermân-geh (fermân-kede)	394
2.5.1.8	gam-hâne (gam-kede).....	395
2.5.1.9	gıbta-gâh/gıbta-geh	396
2.5.1.10	gurbet-hâne.....	397
2.5.1.11	hân-ı ümîd	398
2.5.1.12	hasret-âbâd (hasret-penâh)	398
2.5.1.13	hayret-debistân (hayret-kede).....	399
2.5.1.14	hikmet-hâne (hikmet-serây)	399

2.5.1.15	hüner-kede.....	400
2.5.1.16	‘ibret-serây	401
2.5.1.17	ihsân-hâne	401
2.5.1.18	mecâz-istân.....	402
2.5.1.19	mihnet-kede.....	402
2.5.1.20	nemek-hâne	402
2.5.1.21	nihân-hâne	403
2.5.1.22	ni’met-hâne (ni’met-kede, ni’am-hâne)	403
2.5.1.23	riyâ-gâh	404
2.5.1.24	rûh-zâr	405
2.5.1.25	rûşen-hâne	405
2.5.1.26	sevgend-gâh.....	406
2.5.1.27	sitem-hâne	406
2.5.1.28	sûret-hâne (sûret-kede, suver-hâne)	407
2.5.1.29	şûh-sitân	407
2.5.1.30	terbiyet-hâne (terbiyet-kede).....	408
2.5.1.31	tevekkül-kede	409
2.5.1.32	ümîd-gâh	409
2.5.1.33	Yûsuf-istân (Yûsuf-zâr)	410
2.5.2	Fiil Mekânlar	414
2.5.2.1	âbiş-hor.....	414
2.5.2.2	ârâm-gâh/ârâm-geh	415
2.5.2.3	‘arbede-gâh (âşûb-geh).....	416
2.5.2.4	âteş-zâr (şu’le-zâr).....	416
2.5.2.5	bahşış-geh.....	417
2.5.2.6	bâriş-geh.....	418
2.5.2.7	bûse-gâh/bûse-geh (bûse-cây).....	418
2.5.2.8	cevlân-geh/cevelân-geh.....	419
2.5.2.9	dahme-gâh.....	419
2.5.2.10	dâm-gâh/dâm-geh (kemîn-gâh/kemîn-geh, kemîn-gûşe, mekmen, mekâmin)	420
2.5.2.11	emvâc-geh	421

2.5.2.12 felâket-kede	422
2.5.2.13 garka-gâh.....	422
2.5.2.14 gavgâ-gede	423
2.5.2.15 hâhiş-geh (matlab-gâh).....	423
2.5.2.16 hâl-gâh.....	424
2.5.2.17 hazân-gâh	424
2.5.2.18 hurûş-gâh/hurûş-geh.....	425
2.5.2.19 ilticâ-geh.....	425
2.5.2.20 imtilâ-gâh	426
2.5.2.21 işrâk-geh.....	426
2.5.2.22 karâr-gâh (makarr, müstakar).....	426
2.5.2.23 kûşîş-hâne.....	428
2.5.2.24 maksem/maksim.....	428
2.5.2.25 ma'reke (ma'reke-gâh, ma'reke-cây).....	429
2.5.2.26 mas'ad	430
2.5.2.27 maşrık.....	431
2.5.2.28 matâf (metâf).....	431
2.5.2.29 matla'	432
2.5.2.30 matmah.....	433
2.5.2.31 mazhar	434
2.5.2.32 mecma'/mecâmi'	435
2.5.2.33 mecra (mecârî)	435
2.5.2.34 medhal	436
2.5.2.35 mehbit.....	437
2.5.2.36 melce' (hîrz, kehf, me'men, melâz, mültecâ, penâh, penâh-gâh)	437
2.5.2.37 merci'	439
2.5.2.38 masâf/mesâf.....	440
2.5.2.39 mesned-geh/mesned-gâh (tekye-geh).....	440
2.5.2.40 mevkîf/mevkîf (mevâkîf)	441
2.5.2.41 mevlid.....	442
2.5.2.42 mevrîd	442
2.5.2.43 mültekâ.....	443

2.5.2.44	nazar-gâh.....	443
2.5.2.45	nişîmen.....	444
2.5.2.46	pervâz-geh.....	445
2.5.2.47	pûye-gâh.....	445
2.5.2.48	revâc-gâh.....	446
2.5.2.49	rezm-gâh.....	447
2.5.2.50	rif'at-geh.....	447
2.5.2.51	safâ-gâh.....	448
2.5.2.52	sayd-geh/sayd-gâh.....	448
2.5.2.53	secde-gâh/secde-geh.....	449
2.5.2.54	şebân-gâh.....	450
2.5.2.55	tâ'at-kede.....	450
2.5.2.56	tagayyür-gâh.....	450
2.5.2.57	tahsîl-gâh.....	451
2.5.2.58	ta'lîm-gâh.....	451
2.5.2.59	tarab-gâh (tarab-hâne, tarab-istân).....	452
2.5.2.60	tecellî-gâh (tecellî-hâne, tecellî-kede, cîlve-gâh/cîlve-geh, meclâ, meşhed, mezâhir).....	453
2.5.2.61	temâşâ-gâh/temâşâ-geh.....	455
2.5.2.62	teneffüs-kede.....	456
2.5.2.63	teveccüh-gâh.....	457
2.5.2.64	tûfân-geh.....	457
2.5.2.65	vahşet-âbâd (vahşet-serâ).....	458
2.5.2.66	zulmet-âbâd (zulmet-kede, zulmet-serâ).....	458
2.6	DİĞER MEKÂNLAR.....	463
2.6.1	'arsa ('arsa-gâh/'arsa-geh, arâzî).....	463
2.6.2	berzah.....	465
2.6.3	çukur (hufre, mukâ'ar, varta).....	466
2.6.4	dâr.....	467
2.6.5	gedik (rahne).....	469
2.6.6	harâbe (harâbe-zâr, harâb-âbâd).....	469

2.6.7	ka'r.....	471
2.6.8	kenâr (kenâre, kerân).....	471
2.6.9	gûşe/kûşe (bucak, künc/günc, peygûle).....	472
2.6.10	makâm (bâr-gâh/bâr-geh, pâ-y-gâh/pây-geh).....	474
2.6.11	menzil (menzil-gâh/menzil-geh, menâzil, merhale, merâhil).....	476
2.6.12	nigâr-hâne	477
2.6.13	sâha	478
2.6.14	yaban.....	479
2.6.15	yer/yir (câ/cây, câ-y-gâh/cây-geh, hayyiz, mahal, mekân, mevki', mevzi')	480

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞİŞİM/DÖNÜŞÜM MÜ BİR KRİZ Mİ?

17. YÜZYIL OSMANLI ŞİİRİNDE MEKÂN ALGISI

3.1	Klasik Türk Edebiyatında Mekânın Ele Alındığı Biçimler ve Türler.....	486
3.2	Şairlerin Şiirlerinde Mekânları Kullanış Biçimleri	493
3.3	Şairler ve Kullandıkları Mekânlar Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi ..	505
3.4	17. Yüzyıl: Duraklama mı Değişim/Dönüşüm mü?.....	514
3.4.1	18. Yüzyılın Hazırlayıcısı Olarak: Değişim/Dönüşüm Yüzyılı	522
3.4.2	Değişim/Dönüşüm Yüzyılında Mekân	527
3.5	17. Yüzyıldaki Mekân Algısının Önceki Yüzyıllara Göre Değerlendirilmesi	534
SONUÇ		539
KAYNAKÇA		546

ÖZGEÇMİŞ.....	563

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser	Na.	: Nâbî
A.g.e.	: Adı geçen eser	Ne.	: Nef'î
A.g.m.	: Adı geçen makale	Nş.	: Neşâtî
B	: Beyit	R	: Rubai
bknz.	: Bakınız	SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
G	: Gazel	Ş.	: Şeyhülislâm Yahyâ
K	: Kaside	Ş	: Şarkı
Kı	: Kıta	T	: Tarih
KK	: Kıta-i Kebire	Tah	: Tahmis
L	: Lugaz	TB	: Terkib-i Bent
M	: Mesnevi	Te	: Tesdis
Ma	: Matla	t.y.	: tarih yok
Mr	: Murabba	v.d.	: ve diğerleri
Mu	: Musammat	y.y.	: yayım yeri yok
Mua	: Muamma		
Mü	: Müfred		
Ms	: Müseddes		
Mz	: Müstezad		
N.	: Nâ'îlî		
N	: Nazım		

GİRİŞ

Klasik tarihlerde Osmanlı Devleti incelenirken Kuruluş – Yükselme – Duraklama – Gerileme ve Dağılma olmak üzere beş başlık altında ele alınır. Genellikle klasik edebiyat tarihleri de bu yaklaşımın paralelinde kaleme alınmışlardır. Bu bakımdan 17. yüzyıl; tarihsel anlamda bir duraklama dönemine, edebiyat tarihi anlamında da bir var olanı tekrar dönemine tekabül etmektedir. Ancak son dönemlerde bu klasik tarih anlayışına farklı bir bakış açısı getiren çalışmalarda bir artış görülmektedir. Bu çalışmalarda 17. yüzyıl aslında bir “erken modern dönem” içerisinde ele alınmaktadır¹ ve bu dönem ekonomiden sosyal hayata kadar uzanan birçok alanda çok çeşitli değişim/dönüşümün görüldüğü bir dönemdir. Edebiyat bağlamında söz konusu değişim/dönüşümleri gözlemlemenin bir yolu, divan şairlerinin kaleme aldıkları şiirleri incelemektir. Daha da özelinde bu şiirlerde ele alınan spesifik kavramlardaki değişim/dönüşüm incelenerek ortaya panoramik bir görüntü konabilir. Bu bağlamda, “mekân” kavramının bahsi edilen değişim/dönüşümün gözlemlenebileceği bir izlek olduğu ileri sürülebilir. Ancak 17. yüzyıl klasik edebiyattaki mekân kavramının bu biçimde ele alınmadığı görülmektedir. Bu sebeple, bu çalışma kapsamında 17. yüzyılda yaşamış şairlerden dönemi temsil ettiği düşünülen, farklı üsluplara sahip olan ve şairlik dönemleri göz önüne alındığında bütün bir yüzyılı baştan sona gözlemleyebilme fırsatı sunan beş şair üzerinden bir mekân fotoğrafı çekilmek istenmiştir. Farklı üsluplara sahip olan şairlerin seçilmesinin sebebi ele alınan değişim/dönüşümün üslup bazında bir farklılığa sahip olup olmadığını görebilmektir. Şairlik dönemlerinin göz önüne alınmasının sebebi ise yüzyılın başından sonuna kronolojik bir değişim/dönüşümün var olup olmadığını ortaya koyabilmektir. Bu bakımdan bu çalışmanın amacı; 17. yüzyılda yaşamış ve farklı üslupların temsilcileri konumunda olan beş klasik edebiyat şairinin, şiirlerinde hangi mekânları kullandıklarını tespit ve tasnif etmek, bu mekânları hangi biçimlerde ele aldıklarını belirlemek ve ele aldıkları mekânlar

¹ Detaylı bilgi için bakınız: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, editörler: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

bağlamında herhangi bir açıdan bir değişim/dönüşümün yaşanıp yaşanmadığını, eğer yaşandıysa bunun nasıl olduğunu ortaya koymaktır.

Bu bakımdan, bu çalışmanın yapısı gereği bazı sınırlılıkları mevcuttur. Çalışmanın konusunu teşkil eden 17. yüzyılda yaklaşık olarak beş yüz şair bulunduğu ve bu şairlerin tamamının incelenmesinin bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşmasından dolayı dönemi temsil ettiği düşünülen, tezkirelerde ve edebiyat tarihlerinde öne çıkan beş şair seçilmiştir. Bu bağlamda; genellikle Şeyhülislâm Yahyâ ve Nefî klasik üslubun, Neşâtî ve Nâ'îlî sebk-i Hindî üslubunun, Nâbî ise hikemî üslubun temsilcisi olarak görülürler. Bu şairlerin ölüm tarihleri ise sırasıyla şöyledir: Nefî (ö. 1044/1635), Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/1644), Nâ'îlî (ö. 1077/1666), Neşâtî (ö. 1085/1674), Nâbî (ö. 1124/1712). Bu araştırmada, söz konusu şairlerin araştırmacılar tarafından yayımlanmış divanlarındaki şiirleri esas alınmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın başlangıcında, bir hareket noktası oluşturmak ve mekân tasnifini ortaya koymak için klasik edebiyat alanında yapılmış mekânla ilgili olan çalışmalara bakılmıştır. Bu çalışmaların genel olarak, yüksek lisans tezi düzeyinde yapılan, biraz halkbilime yaklaşan ve mekânı sadece mimari bir öge olarak araştırmanın küçük bir kısmında inşâî unsurlar ya da inşaata dayalı unsurlar başlığıyla kalıplaşmış bir tasnife göre ele alan maddi kültür tezlerinden ibaret olduğu görülmüştür.² Bu çalışmalar dışında, odağına mekânı alarak mekânı bir eser üzerinde, bir ya da birkaç şair üzerinde inceleyen ya da belli bir mekân çeşidini veya algısını

² Nahid Aybet, “Fuzuli Divanı’nda Maddi Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 1987; Bünyamin Çağlayan, “Yahya Bey Divanı’nda Maddi Kültür Unsurları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 1990; Osman Sevim, “Tâcizâde Cafer Çelebi’nin Divânı’nda Maddi Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992; Emre Pekyürek, “Bâkî Divânı’nda Maddî Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, 2007; Eda Tok, “Osman Nevres Divânı’nda Maddî Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi, SBE, 2010; Halil Batur, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman, Batman Üniversitesi, SBE, 2015; Meltem Kara, “Sünbülzâde Vehbî Divânı’nda Maddî Kültür Unsurları ve Toplumsal Hayat”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi, SBE, 2015; Halil Kızıltoprak, “Vusûlî Divânı’nda Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman, Batman Üniversitesi, SBE, 2017; Yeliz Akyüz, “Murad Emri Efendi Divânı’nda Maddi Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce, Düzce Üniversitesi, SBE, 2021.

inceleyen çalışmalar da vardır.³ Bu çalışmalar kapsamı itibariyle sınırlıdır. Daha geniş bir malzemeyi ele alıp bir yüzyıla odaklanan tek çalışma ise Bünyamin Tetik'e aittir ancak o da yine bir yüksek lisans tezidir.⁴ Bu araştırmalara ek olarak çeşitli araştırmacılar, mekânı odaklarına alarak makale düzeyinde çalışmalar yapmışlardır. Bu makaleler; çeşitli mesnevilerdeki mekânlar, özel bir mekânın ya da şehrin klasik edebiyattaki yeri, bir şair ya da birkaç şairde geçen seçilmiş mekânlar ya da mekânların şiirde gördüğü işlevler üzerine kaleme alınmışlardır.⁵

Yukarıda sözü edilen kaynaklar doğrultusunda; çalışmalarda mekânın genel olarak somut, mimari bir öge olarak ele alındığı görülmüştür. Oysaki mekân kavramı hem somut hem soyut bileşenlere sahip bir mefhumdur. Bu sebeple daha geniş bir açıdan ele alınması gerekmektedir. Ayrıca klasik maddi kültür tezlerinde yahut şimdiye kadarki yapılan çalışmalarda bulunan mekân sınıflandırmalarının da bu bakımdan böyle bir bakış açısıyla tekrar ele alınması gerekmektedir. Ortaya konacak şümüllü bir tasnif daha sonraki çalışmalar için de yol gösterici olabilecek ve ilerleyen süreçte klasik Türk edebiyatının tamamını kapsayan bir mekân algısı ve ondaki kronolojik süreç ortaya konabilmektedir. İşte bu sebeplerden ötürü; bu çalışma, klasik edebiyat alanında görülen bu boşluğu doldurmak amacıyla yapılmıştır.

³ Rizvan Yıldızhan, "Fuzûlî, Bâkî, Nef'î ve Nedîm Divanları'nda İç Mekân", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, Çukurova Üniversitesi, SBE, 1997; Nurdan Tuhfe Toçoğlu, "Necati Bey, Bâkî, Nef'î ve Nedîm'de Doğa'dan Mekân'a Dönüşüm", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve SBE, 2008; Ayşe Ulu, "Osmanlı Şiirinde Açık Mekânlar", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize, Rize Üniversitesi, SBE, 2012; Bahar Cankurt, "Hüsn ü Aşk'ta Mekân Olgusu", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, 2012; Burcu Bolat, "Divan Şiirinde Eğlence Mekânları (Kâğthane ve Sa'dâbâd)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 2012; Kenan Turhan, "Edirneli Nazmî'nin Şiirlerinde Mekân", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman, Adıyaman Üniversitesi, SBE, 2017; Mahmut Gider, "Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru", Doktora Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi, SBE, 2017.

⁴ Bünyamin Tetik, "15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ardahan, Ardahan Üniversitesi, SBE, 2016.

⁵ Bu biçimde yapılan çalışmalar tezlere oranla daha fazladır. Bu sebeple farklı biçimlerde kaleme alınan makalelere birer örnek verilmiştir. Ahmet İçli, "Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân," **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13:2, 2008, s. 339-351; Ahmet Kartal, "Klasik Türk Şairinin Dilinden "Haleb," **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.12, 2014, s. 77-92; Mine Mengi, "Nâbî'nin Şiirlerinde Urfa, İstanbul, Halep," **Millî Folklor**, S.95, 2012, s. 45-53; İsmail Arıkoğlu, "Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tevriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği," **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.23, 2008, s. 137-144.

Bu çalışma için öncelikle mekânla ilgili bir literatür taraması yapılmış ve mekânın kavram karşılığı, sınırları ve kapsamı⁶ belirlenmiştir. Bu kabul ile söz konusu divanlar okunmuş ve mekân açısından fişlenmiştir. Oluşturulan fişler doğrultusunda maddeler belirlenen yeni bir tasnif doğrultusunda⁷ yazılmıştır. Birbiri ile eş anlama sahip ya da biri diğerinin çoğul hali olan mekânlar aynı başlık altına alınmıştır. Daha sonra mümkün mertebe klasik dönemde hazırlanmış olan sözlüklerden, şayet bu kaynaklarda bilgi yoksa daha güncel kaynaklardan, faydalanılarak anlamları verilmiştir. Hemen altına ilgili mekânın hangi şairde ne sıklıkla ele alındığı verilmiştir. Daha sonra o mekânla ilgili tespitler ortaya konularak en az bir karakteristik beyit örneği ve italik yazı stili ile yazılmış günümüz Türkçesine aktarılmış hâli verilmiştir. Bu çalışmanın amacı divanlarda geçen farklı mekânları tespit etmek olduğundan ve elde edilen tespitlerle ilgili tüm beyitleri ele almak bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşacağından örnek verirken en az bir beyitle iktifa edilmesine karar verilmiştir ancak ilgililerin istifadesi için her tespite dipnot düşülerek tüm diğer aynı karakteristikteki beyitlerin numaraları verilmiştir.

Çalışma konusu, mekân hakkında olduğundan çok anlamlı kelimelerin sadece mekân ile ilgili olan anlamları esas alınmıştır. Bu sebeple kelimelerin diğer anlamları ya da aitlik eki almış hâlleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Örneğin; Hıtâ bir mekân olarak ele alınmıştır ancak onun aitlik eki almış hâli olan ve kumaş anlamına gelen hıtâî kelimesi çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Buna benzer olarak, birden fazla mekân anlamı olup da çalışmaya dâhil edilen mekânlar ise ilgili maddelere bölünmüştür. Örneğin; ‘Adn kelimesi hem özel bir yer adı hem de cennet anlamında bir cins isim olarak kullanıldığından özel yer adı olan ‘Adn ayrı bir madde yapılmış ve cins isim olan ‘adn ise cennet maddesi ile birleştirilmiştir.

Mekânlardan oluşan madde başları yazılırken bu mekânlar özel isim değilse madde başları küçük harfle başlatılmıştır. Eğer kelime ses değişikliğine uğramışsa bu hâli “/” işareti ile verilmiştir. Madde başlığındaki kelimeyle eş anlamlı olan ya da onun

⁶ Detaylı bilgi için bakınız: “1. 1 Mekân Kavramı ve 18. Yüzyıla Kadarki Süreçte Geçirdiği Değişim/Dönüşüm Bölümü”

⁷ Bu bakımdan daha önceki çalışmalarda ele alınan tasnifler incelenmiş ve bu çalışmanın malzemesine yeterli gelmedikleri görülmüştür. Bu sebeple bu çalışma için ilgili bölümde önceki çalışmalardan hareketle yeni bir tasnif önerisi sunularak inceleme kısmında bu tasnif uygulanmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: 1. 2 Mekân Tasnifleri Bölümü

çoğul hali olan kelimeler ise parantez içinde verilmiştir. Örneğin; râh/reh (tarîk, yol) maddesindeki râh ve reh ses değişimine uğramış kelimeleri; tarîk ve yol ise eş anlamlı kelimeleri ifade etmektedir. Madde içerisinde yaygın olarak bilinmeyen bu eş anlamlı ya da çoğul kelimelerin sözlük anlamları dipnot olarak verilmiştir.⁸

Ele alınan şairlerin eserlerinden bazıları edisyon kritikli bazıları da edisyon kritiksiz olarak yayımlanmıştır. Çalışmamızda metin birliğini sağlamak için alıntılarda transkripsiyon sistemi kullanılmamıştır. Ancak şiirlerdeki vezni ve anlamı bozmamak için sadece â, î ve û harfleri ile hemze ile ayın harfleri için de ' işareti kullanılmıştır. Bu sebeple alıntılardaki ' işareti hem ayın hem de hemze harfini karşıladığı unutulmamalıdır. Buna ek olarak alıntılarda “ğ” harfi kullanılmamıştır. Ayrıca, şiirlerden alıntılar verilirken belli bir düzen takip edilmiştir. Bu düzene göre önce şairin adı⁹ daha sora nokta işareti daha sonra ilgili nazım şeklinin kısaltılmış adı¹⁰ daha sonra “/” işareti ve en son ilgili nazım şeklindeki beyit numarası gelmektedir. Eğer aynı nazım biçiminden farklı beyitler alıntılanmışsa aralarına “-” işareti konularak verilmiştir. Örneğin; Ne. K30/5-10 ifadesi Nef’î’nin 30. kasidesindeki 5. ve 10. beyitleri ifade etmektedir.

Dipnotlarda farklı şairlerden örnekler alıntılanırken şairlerin ölüm tarihlerinin sıralaması esas alınmıştır. Bu sebeple şairler; Nef’î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ’îlî, Neşâtî ve Nâbî olarak sıralanmıştır. Aynı şaire ait farklı nazım şekillerinden yapılan alıntılarda ise nazım şeklinin divanda yayımlandığı sırası esas alınmıştır. Genellikle bu sıra uzundan kısaya doğrudur. Bu sebeple; örneğin önce kasideler daha sonra gazeller verilirken müfredler en sonda verilmiştir.

Nazım birimi beyitten farklı olarak mısra olan alıntılarda beyit numarası yerine mısra numarası verilmiştir. Söz gelimi, tahmislerde önce tahmisin kaçınıcı sırada olduğu, daha sonra kaçınıcı beytin tahmisi olduğu ve son olarak mısra sırası verilmiştir.

⁸ Ayrıca sözlüklerden yapılan alıntılarda bazen ele alınan kelimenin mekânla ilgili olan anlamının ikinci, üçüncü vb. anlam olarak verildiği görülmüştür. Bu tür durumlarda önceki anlamlar verilmeden doğrudan o anlam verildiğinden kelimenin sözlükteki anlam sırası metne dâhil edilmemiştir. Yapılan alıntılarda metin birliği sağlamak adına da ana kaynakta küçük harfle yazılmış olsa bile büyük harfle yazılarak verilmiştir.

⁹ Çalışma boyunca; Nef’î için Ne., Şeyhülislâm Yahyâ için Ş., Nâ’îlî için N., Neşâtî için Nş. ve Nâbî için Na. kısaltmaları kullanılmıştır.

¹⁰ Nazım şekillerinin kısaltmaları için bakınız: “Kısaltmalar Listesi”

Örneğin; Na. Tah3/5/2 kısaltması Nâbî'nin 3. tahmisinin 5. beytinin 2. mısraını ifade etmektedir.

Nef'î divanında esas alınan eserde kasideler numaralandırılırken yazar tarafından 38 ve 48 numaralarının iki defa kullanıldığı 10, 14, 16 ve 37 numaralarının ise hiç kullanılmadığı fark edilmiştir.¹¹ Bu yüzden kasideler kısmı elle numaralandırılmıştır, eserdeki numaralandırmayı takip etmemektedir.¹² “Musammatlar” kısmındaki şiirler ise nazım biçimlerine göre ayrı ayrı adlandırılmışlardır.

Şeyhülislâm Yahyâ divanında kasideler başlığı altında 3. kasideden sonra 1 mesnevi, sonra “Sultân Murâd-ı Râbî'ün Bir Şeh-zâdesi Tevellüd Eyledikde Aceleten Tanzîm ü Takdîm Olunmuşdur” başlıklı 4. kaside, daha sonra 1 tahmis bulunmaktadır. Bu sebeple, çalışmamızda 6. kaside ile “Kasîde-i Sultân Murâd Hân” başlıklı kaside, 7. kaside ile “Der Medh-i Merhûm Sultân Murâd Hân” başlıklı kaside kastedilmektedir. Ayrıca divanın neşrinde bentlerden oluşan nazım biçimlerinin tamamı musammat olarak adlandırıldığından ayrıca adlandırma yapılmamıştır. Yayımlanan eserde “Tarihler ve Kıt'alar” bölümünde ilk 16 şiir tarih olduğundan bu sıralama bozulmamıştır. 17. sırada ise kıtalar başlamaktadır. Bu kısım, karışıklık olmaması için tekrar sıralanmamış, ilk kıta o bölümde 17. sırada olduğundan “K17” olarak adlandırılmış ve sıra devam ettirilmiştir. Rubailerin ve nazımların sıralamasında da yayımdaki sıra takip edilmiştir.

Nâ'îlî divanında, kasideler ve gazeller yayımla aynı sıralamadır. Yayımlanan eserde “Musammatlar” bölümündeki şiirlerin bentlerini oluşturan beyitler bentler devam ettikçe numaralandırılmaya devam edilmiştir. Ancak bu çalışmada, her bentteki beyitler 1'den başlanarak sadece bent sonuna kadar numaralandırılmıştır. Yani, örneğin eserde 8 beyitlik bentlerden oluşan 1. musammatın 2. bendinin 2. beyti, ele alınan yayında 10 ile numaralandırılmışken, bu çalışmada 2 olarak numaralandırılmıştır. Bu bölümdeki şiirlerin nazım şekilleri ayrı ayrı

¹¹ Ayrıca kullandığımız yayımda 2. şiir olan “Na't” başlıklı kasideden eserin ön tarafında bahsedilmemektedir. Söz konusu kasidenin daha sonra 2018 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan ve e-kitap olarak da kullanıma açılan yayımda bulunmadığı tespit edilmiştir. (Nefî Ömer Efendi, **Nefî Divanı**, hazırlayan: Metin Akkuş, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.) Bu sebeple, bu şiir çalışmaya dahil edilmemiştir.

¹² Elle yapılan numaralandırmada eserin 2018 yayını esas alınmıştır. (Nefî Ömer Efendi, **A.e.**)

adlandırılmamıştır. Ayrıca, “müstezâd, kıt’a, rubâ’î, müfred, şarkı ve tarihler” bölümündeki şiirler ele alınan yayında nazım biçimi fark etmeksizin numaralandırılmaya devam edilmiştir. Bu kısmın numaralandırılması, karışıklık olmaması için her nazım biçiminde yeniden başlatılmıştır.

Neşâtî divanında kasideler başlığı altında 2. kasideden sonra 2 mesnevi bulunmaktadır. Ardından terkeb-i bent şeklinde 1 mersiye ve 1 mesnevi daha bulunmaktadır. İlgili yayında sonraki şiir 7. olarak sıralandığından kaynağa başvurulduğunda karışıklık yaşanmaması için bu sıralamaya uyulmuştur. Ancak arada 3 mesnevi ve 1 terkeb-i bentin bulunduğu unutulmamalıdır. Daha sonra ise 17. sırada yine terkeb-i bent şeklinde 1 mersiye vardır. Son olarak, 26. sırada ise 1 kıta bulunmaktadır. Bu nazım şekilleri kendilerine uygun olarak adlandırılmış ancak eserdeki numaralandırma aynen takip edilmiştir.

Nâbî divanında nazım biçimleri ve sıraları bakımından yayımlanan esere sadık kalınmıştır. Sadece bu eserde rubailer başlığının dışında her harf için ayrı birer rubai bulunmaktadır ve bu rubailer numaralandırılmamıştır. Alıntılama yaparken bu rubailerin bulunuşunu kolaylaştırmak için önce Arap alfabesindeki sıra numarası daha sonra ise rubai anlamına gelen R kısaltması kullanılmıştır. Örneğin; 2R kısaltması be harfi başındaki rubaiyi ifade etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKÂN KAVRAMI VE TASNİFLERİNE BİR BAKIŞ

Çalışmanın “Mekân Kavramı ve Tasniflerine Bir Bakış” başlığını taşıyan bu ilk bölümünde önce mekân kavramının kendisine odaklanılacaktır. Daha sonra kaynaklara göre bu kavramın ortaya çıktığı ilk dönemden çalışmanın konusu olan 17. yüzyıl sonuna kadarki dönemde nasıl ele alındığı ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, bu araştırma kapsamında mekânın ne olarak kabul edildiği belirtildikten sonra daha önce mekân üzerine yapılmış çalışmalarda kullanılan tasnifler değerlendirilecektir.

1.1 Mekân Kavramı ve 18. Yüzyıla Kadarki Süreçte Geçirdiği Değişim/Dönüşüm

Arapça “olmak, vücût”¹³ anlamındaki “kevn” isim kökünden ism-i mekân olarak türetilip dilimize giren,¹⁴ çoğul hâli “emâkin” ya da “emkinet” olan “mekân”¹⁵ kelimesine¹⁶ sözlüklerde, “mahall-i kevn ü husûl”¹⁷, “şey’-i müstakarrı hâvi olan

¹³ Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, Ankara, TDK, 2000, s. 510.

¹⁴ Sevan Nişanyan, **Nişanyan Sözlük**, (Çevrimiçi) <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/mekan>, 08.02.2022.

¹⁵ “place, spot; abode, habitation, house; office, dignity, post; happening, existing” (Francis Joseph Steingass, **The Student’s Arabic-English Dictionary**, Londra, 1884, s. 1046.

¹⁶ Bu kelimenin yazılı olarak bulunduğu en eski kaynak *Atabetü’l-Hakayık*’tır. **Türkçe Etimoloji Sözlüğü**, (Çevrimiçi) (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/mek%C3%A2n>), 08.02.2022.

¹⁷ Mütercim Asım Efendi, **Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi Sözlüğü**, (Çevrimiçi) <http://www.kamus.yek.gov.tr/>, 08.02.2022.

şey”¹⁸, “yer”¹⁹, “mahal”²⁰, “mesken”²¹, “mevzi”²² anlamları verilmektedir. Farsça “câ(y)”²³ kelimesinin de karşılığı olan mekâna sözlüklerde “ev, oturulan yer, hâne” ve fizik alanında “uzay” manaları da verilmektedir.²⁴ Daha kapsayıcı tanımların yapılmaya çalışıldığı ansiklopedi maddelerinde ise örneğin; “nesnenin kapladığı yer, uzay”²⁵ olarak tanımlandığı görülür. Yahut hakkında yapılan çalışmalarda bakış açısına bağlı olarak “insan varoluşunun konumlandığı yer”²⁶, “insan davranışını nasıl etkilediği betimlenmeye çalışılan edilgen bir arka plan”²⁷ ya da “bulunulan çevre, ortam, yaşanan dünya ve kâinat”²⁸ olarak da tanımlanabilmektedir.

¹⁸ II. Meşrutiyet dönemindeki tercüme çalışmaları kapsamında çeşitli felsefe terimlerine Osmanlıca karşılıklar bulunmaya çalışılmış ve bu bağlamda Babanzâde Ahmed Naim Bey tarafından bir sözlük hazırlanmıştır. Eserde “mekân” kelimesi için “hayyiz” kelimesine müracaat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. “Hayyiz” (espace) kelimesi içinse şu açıklamalarda bulunulur: “Hayyiz lügaten ferağ ve feza mânâsıdır. Mekân da şey’-i müstakarrı hâvi olan şeye denir. Hayyiz ile mekânın müteradif olduğunu ekser lûgat kitapları tasrih ediyorlar. Bu iki kelime lügaten müteradif oldukları gibi ıstılâhen de müteradiftirler. İbn[i] Sina ile cumhura göre hayyiz ile mekân bir olup “cism-i mahvînin sath-ı zâhirine mümass olan cism-i hâvînin sath-ı bâtını” diye tarif ediyor. Mekânı “bu’ d-ı mücerred” ile de tarif etmişlerse de hükemâ bu’ d-ı mücerrede bir de *muḥakkak* kaydını ilave ediyorlar. Mütakellimîn ise bu bu’ d-ı mücerred-i mevhum addediyorlar. Her iki tabire göre de mekân ve hayyiz mütehayyizden, şey’-i mütehayyiz kendi mekân ve hayyizinden ziyade olması mutasavver değildir. Bazılarınca (mütakellimîn) mekân başka, hayyiz başkadır. Bunlarca hayyiz-derununda cismin bulunması veya bulunmaması mülâhaza edilmeksizin-ferağ-ı mütevehhemdir. Mekân ise -derununda cismin bulunması itibarıyla- ferağ-ı mütevehhemdir. Halâ da mütehayyiz ile meşgul olmak şanıdan olan ferağ-ı mütevehhemdir. Şu mânaca meşgul olmak şanıdan iken el-an şâğıldan hâli olan ferağ-ı mütevehheme halâ deniliyor. Bu tariflere göre hayyiz ile halâ vehleten müteradif görünürlerse de hakikatte itibar haysiyetiyle mütahâliftirler. Halâ derununda cisim bulunmamak itibarıyla ferağ-ı mütevehhemdir. Hayyiz ise derununda cisim bulunup bulunmaması itibarıyla ferağdır. Frenkler de *espace* ile *etendue*’ü ale’l-ekser müteradif olarak istimal ederlerse de bazan tefrik ettikleri de oluyor. Mütamayiz oldukları zaman *etendue* bir cismin, *espace*’in bir cüz’ünü şâğıl olmasına sebep olan hâssiyet ı maddeye ıtlak olunur ki *mekân* mukabilidir. *Espace* ise zevât-ı mütehayyizeyi hâvi olan imtidâd-ı nâmütenahîdir ve bizde hayyize mukabil olmuş olur. Zira hayyiz mânia-yı ehassında mütehayyiz şâğıl olup olmaması nazan itibara alınmaz. Riyaziyyâtta *espace* yerine bizde *bu’ d-ı mücerred* ve *feza* tabirleri de istimal ediliyor ki eski tabirce *halâ* demek olur.” (İsmail Kara, “Babanzâde Ahmet Naim Bey’in Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, 2000, s. 216.)

¹⁹ Muallim Nâcî, *Lûgat-i Nâcî*, Ankara, TDK, 2009, s. 396.

²⁰ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ankara, TDK, 2010, s. 731.

²¹ Ali Nazîmâ, Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lûgati*, Ankara, TDK, 2009, s. 254.

²² Vankulu Mehmed, *Vankulu Sözlüğü*, (Çevrimiçi) <http://www.kamus.yek.gov.tr/>, 08.02.2022.

²³ “Mekân ve makam manasıdır.” (Mütercim Âsım Efendi, *Burhân- ı Katı*, Ankara, TDK, 2009, s. 107.)

²⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2009, s. 604.

²⁵ İlhan Kutlu, “Mekân”, *DİA*, C.28, Ankara, TDV, 2003, s. 550.

²⁶ Ramazan Korkmaz, *Romanda Mekân: Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler*, editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ, 2017, s. 7.

²⁷ Melek Göregenli, *Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 1.

²⁸ Şenol Göka, *İnsan ve Mekan*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001, s. 8.

Değişik biçimlerde tanımlanan mekân kavramı ile ilgili düşünceleri ise elimizdeki çalışmalara göre M.Ö. 7. yüzyıla kadar götürebilmek mümkündür.²⁹ O zamandan günümüze kadar olan süreçte mekâna çok farklı açılardan yaklaşılmış ve farklı tanımları yapılmıştır. Kavram; coğrafya, felsefe, mimari, psikoloji, edebiyat, kelam gibi birçok alanın çalışmalarında bazen ne olduğu bazen de ne olmadığı bakımından tartışma konusu olmuştur. Bu açıdan yukarıdaki tanımlarda verilen “mekân”, “yer”, “uzay” kavramları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar da ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu durumu Philip Hubbard ve Rob Kitchin hazırladıkları *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler* başlıklı çalışmalarında şöyle özetlemiştir:

Popüler söylem içerisinde mekân ve yer genellikle bölge, arazi ve peyzaj gibi terimlerle eş anlamlı kabul edilmektedir. Fakat coğrafyacılar için bu ikiz terimler, yüzyıllar öncesine uzanan entelektüel (ve disipliner) bir girişimin yapı taşlarını oluşturmuştur. Livingstone’un belirttiği üzere, mekân ve yerin teorik özellikleri tartışmaya açık şekilde kalmış, yeni “coğrafi düşünce” biçimleri ortaya çıktıkça dönüşmüştür.³⁰

Günümüze uzanan bu karmaşıklığı biraz olsun giderebilmek için öncelikle kavramın ilk başta nasıl ele alındığına bakılmalıdır. Tabii ki bu çalışma bu kavramlarla ilgili nihai tanımlamaları ortaya koyma iddiasında değildir ancak bu kavramların tanımlarının bu çalışma özelinde belirlenmesi bu çalışmanın yönteminin gerektirdiği bir zorunluluktur.

Kavramın tarihsel gelişimine bakıldığında Eski Yunan felsefecilerinden Hesiodos’ta mekân kavramının ilk belirtilerini görmek mümkündür. Ona göre dünya meydana gelmeden önce “khaos” vardır ve her şey “khaos”dan zuhur etmiştir. Bu açıdan o, mekân dâhil akla gelebilecek tüm varlıkların meydana geldiği bir zemindir, bir nevi mekândır.³¹

M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Pisagor ise mekân algısı bağlamında üzerinde durulması gereken bir filozoftur. Etkisini daha sonra İhvân-ı Safâ’da ya da günümüzdeki nümeroloji gibi okültik pratiklerde sürdüren Pisagor’un anlayışına göre

²⁹ Elife Kılıç, “Aristoteles ile Fârâbî’nin Mekân Anlayışlarının İncelenmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2011, s. 7.

³⁰ Phil Hubbard, Rob Kitchin, *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler*, çeviren: Emek Şevket Ataman, ed. Betül Duman, İstanbul, Litera Yayıncılık, s. 26.

³¹ Kılıç, *A.g.e.*, s. 7-8.

evren sayılar vasıtasıyla düzenlenmiştir. Yaratıcı teklik, onun yarattığı dünya ise çokluktur ve zıtlıklardan meydana gelmiştir. Bu zıtlıklar on tanedir. “Sınırlı ve sınırsız, tek ve çift, bir ve çok, sağ ve sol, erkek ve dişi, sükûnet ve hareket, doğru ve eğri, aydınlık ve karanlık, iyi ve kötü, kare ve dikdörtgen.” Bu çiftlerdeki ilk element düzenle, ikinci element ise düzensizlikle özdeşdir. Ayrıca matematiği dörde ayırarak; aritmetiği soyut sayı, müziği uygulamalı sayı, geometriyi sükûnet halindeki büyüklükler ve astronomiyi hareket halindeki büyüklükler bilimi olarak ele almıştır.³² Tüm felsefesini sayılara dayandıran Pisagor’un mekân kavramıyla sıkı sıkıya bağlantılı olan geometri bilimini “hareketsiz büyüklükler” olarak ele alması, mekân kavramının somutlaştırılmasına yaptığı önemli bir katkı olarak düşünülebilir.

M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Heredotos’un yazılarında ise bu somutlaştırma adımlarının devamı sayılabilecek olan nesnel bir tavır görülmektedir:

Herodotos Tarihi’nde sadece yapılmış savaşları, devlet ilişkilerini, toplumların özelliklerini, gelenek ve göreneklerini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda gezdiği yerlerin isimlerini, özelliklerini ve hatta nicelik bakımından ölçümlerini de vermeye çalışır. Dünyayı bir ve geniş bir mekân olarak gören Herodotos bir yapının, bir ırmağın, bir denizin ya da bir ülkenin ölçülerini vermeyi sever. Ona göre bütün mekân stad hesabıyla doğru ölçülebilir.³³

Bu bakımdan Heredotos’un mekânı somut bir varlık olarak ele aldığı ve ona bir kimlik kazandırdığı söylenebilir.³⁴

Bir yandan “khaos” kavramı ile ele alınan, diğer yandan somutlaştırılan mekân hakkındaki tartışmalar Eflâtun’a kadar yoğun olarak “doluluk” ve “boşluk”³⁵

³² Pisagor hakkındaki bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Melek Dosay Gökdoğan, “Pisagor”, **DİA**, C.34, İstanbul, TDV, 2007, s. 292.

³³ Kılıç, **A.g.e.**, s. 3.

³⁴ Mekânın bir ölçü birimi ile ölçülmesi üzerine çeşitli eserler yazılmış ve bu konu İslam toplumunda ilm-i misâha adı altında gelişmiştir. Elimizdeki kaynaklara göre bu alandaki ilk müstakil Türkçe eser 16. yüzyılda Emrî Çelebi tarafından kaleme alınan *Mecmau’l Garâib fi’l-Misâha* adlı eserdir. (İhsan Fazlıoğlu, “Mesâha”, **DİA**, C.29, Ankara, TDV, 2004, s. 263.) Bu türde yazılmış bir eserin başka bir örneği yine 16. yüzyılda, Gubârî tarafından *Misâhat-nâme* adlı eserde verilmiştir. Gubârî başparmak dışındaki dört parmağın altı kere yan yana getirilmesi ile oluşan uzunluğu zirâ’ olarak belirtip eserinde Kâbe’yi bu ölçü birimi ile anlatmıştır. (Mücahit Kaçar, İsmet İpek, “Gubârî’nin Misâhat-nâme’si ve Kânûnî Devrinde Ka’be’de Yapılan Tamiratlarla Dair Tanıklıkları”, **Cemal Aksu Armağanı**, editörler: Müslüm Yılmaz, Ayşe Aksu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 742-743.)

³⁵ Bu iki kavram Arapça’da “halâ” ve “melâ” olarak karşılanmış ve kelamcılar tarafından da ele alınmıştır. “Arapça’da “boş olmak, boş kalmak” anlamında masdar olan halâ kelimesi “boşluk” anlamında isim olarak da kullanılmaktadır; zıddı melâdır (doluluk). Halâ, farklı felsefî anlayışlara göre “cisimden bağımsız olarak var olan boyut” veya “cismin doldurduğu varsayılan farazî boşluk” şeklinde açıklanır. (İlhan Kutluer, “Halâ”, **DİA**, C.15, İstanbul, TDV, 1997, s. 221.)

kavramları üzerinden yürütülmüştür. Elea okulu filozofları boşluğu hiçliğe eşit gördüklerinden onu reddetmiştir ancak atomcular boşluğu³⁶ evrenin ilk ilkesi kabul etmişlerdir.³⁷ Bu bağlamda; Pisagor’un takipçileri “boşluk” kavramını, temel aldıkları sayılar arasındaki ayırıcı bir öge olarak ele alır. Onu hava ile bir tutarak farkında olmadan bir açıdan soyut bir varlık olarak mekân tasavvuruna da zemin hazırlarlar.³⁸

M. Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Elea’lı Zenon “boşluk” kavramı ile ilgili olarak içinde şeylerin bulunduğu bir mekânın varlığını kabul ederek şu çıkarımlarda bulunur:

O [mekân] hiçbir şeyse, yani bir şey değilse eğer, bu takdirde onun içinde bir şeyler olamaz. Bununla birlikte o bir şeyse eğer, onun kendisi mekan içinde olacak; bu mekanın kendisi de mekan içinde bulunacak ve söz konusu süreç sonsuzca devam edecektir.³⁹

Sürecin sonsuza dönüşmesi ile kavram, içinden çıkılmaz bir hal alacağı için “boşluk” kavramını ya da boş mekânın varlığını kabul etmemiştir.

Elea’lı Zenon gibi düşünürlerden farklı olarak, 4. yüzyılda yaşamış olan Demokritos ise atomculuğu sistemleştirmiştir. Bu anlayışa göre evrendeki nesneler yer kaplar yani cismanîdirler. Sonsuz sayıda atomun birbirine bağlanması nesneleri meydana getirir. Dolayısıyla evrende sadece atomlar ve boşluk vardır.⁴⁰

Aynı yüzyılda yaşamış olan ve atomcuların fikirlerini reddeden Eflâtun, âlemi ikiye ayırır. Bunlardan birine “akledilir âlem ya da ideler âlemi” diğetine ise “duyulur âlem” adını verir. Duyulur âlem ise kendi içinde önce oluş ve bozuluşa uğrayan organik ve inorganik varlıklar ve sonra bu varlıkların şeffaf yüzeylerdeki yansımaları kategorilerine ayrılır. İşte mekân bu oluş ve bozuluşun gerçekleştiği yerdir.⁴¹ Fakat “mutlak anlamdaki mekânı geometrik yüzeylerle sınırlı olan maddenin yer kapladığı,

³⁶ Boşluğun kabulü meselesi Yunanlılarda pek rağbet görmese de özellikle kelimacılar tarafından desteklenmiştir. İslam dininin getirdiği bakış açısıyla varlığa yaklaşan kelimacılar boşluğun ontik bir varlığı olmadığını kabul etmişlerdir. (Salih Günaydın, “Fahreddin Er-Râzî’nin Düşünce Sisteminde Mekân Kavramı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 2013, s. 166.)

³⁷ Kutluer, “Mekân”, **A.g.e.**, s. 550.

³⁸ Kutluer, **A.g.e.**, s. 9-10.

³⁹ Capelle’den nakleden Umut Yaşar Abat, “Immanuel Kant’ın Felsefesinde Mekan ve Zaman”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 2001, s. 7.

⁴⁰ İlhan Kutluer, “Cevher”, **DİA**, C.7, İstanbul, TDV, 1993, s. 452.

⁴¹ Fahrettin Olguner, “Eflâtun”, **DİA**, C.10, İstanbul, TDV, 1994, s. 470-472.

ezelî ve evrensel kap (hipodokhe) gibi tasavvur etmiştir.”⁴² Bu bakımdan Eflâtun mekân kavramı için “khóra” kelimesini kullanmıştır. Bu kelime ise “kap veya soyut mekân” anlamına gelmektedir. Bu açıdan, Eflâtun’un mekân anlayışının soyut olduğu söylenebilir. O, Pisagor gibi “fiziği geometrikleştir”tiğinden onun mekân tasavvuru da soyutlaşmıştır.⁴³

Eflâtun’un öğrencisi olan Aristoteles’in mekân⁴⁴ hakkındaki fikirleri üzerinde ise ayrıca durulması gerekir. Bunun bir sebebi ise genel bir kabul olarak değil de bu kavramın salt olarak ilk defa ele alınmasının Aristoteles ile olması ve ayrıca onun fikirlerinin ve Eflâtun’un fikirlerinin meczedilmeye çalışılmasıyla ortaya çıkan Yeni Platonculuğun İslam düşüncesini ve klasik edebiyatın etrafına ve mekâna bakışını büyük oranda şekillendirmesidir.⁴⁵

Aristoteles; mekâna bakışını ortaya koyduğu seri halindeki *Fizik* kitaplarında ilk önce kendinden önce öne sürülen fikirleri ele almış, onları eleştirmiş ve kendi bakış açısına göre “yanlış”lıklarını ortaya koymuş ve konuyla ilgili kendi teorisini ileri sürmüştür. Yazılarında bilimleri sınıflandırmıştır ve fiziği “Teorik Bilimler”in içinde ele almıştır. Ona göre fizik “bağımsız bir varlığa sahip olan, ancak hareketsiz olmayan şeylerle (yani kendilerinde bir hareket ve sükûnet ilkesini bulunduran 'doğal cisimler'le)”⁴⁶ ilgilenir. Bu sebeple bu kitaplarında tamamen doğayı ele alır. Yöntem olarak tümelden tikele gidilmesi gerektiğini kabul eder.

Aristoteles, üçüncü kitabında sonsuzluk kavramı ile ilgilendikten sonra dördüncü kitabında bir doğabilimcinin sonsuz kavramı ile ilgilendiği gibi “yer”⁴⁷ kavramı ile de ilgilenmesi gerektiğini belirterek yerin var olup olmadığının, varsa nasıl

⁴² Timeaus’dan nakleden Kutluer, “Mekân”, **A.g.e.**, s. 551.

⁴³ Uğur Ekren, “Aristoteles’te Mekân ve Hareket”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2004, s. 4-5.

⁴⁴ Heidegger, Yunanlıların mekân (İngilizce’de “space”) için bir kelimeye sahip olmadığını söyler. (Martin Heidegger, **Metafiziğe Giriş**, çeviren: Mesut Keskin, İstanbul, Avesta, 2014, s. 77) Bu sebeple Aristo da dâhil olmak üzere buraya kadar bahsedilen tüm filozofların bakış açısının “yer” (place) bağlamında oluştuğu ve mekân (space) kavramının henüz kullanılmadığı unutulmamalıdır.

⁴⁵ Aristo’nun mekân anlayışı ile ilgili yapılan tezler için bakınız: Uğur Ekren, **A.g.e.**; Elife Kılıç, **A.g.e.**

⁴⁶ David Ross, **Aristoteles**, hazırlayan: Ahmet Arslan, İstanbul, Kabcacı, 2011, s. 109.

⁴⁷ Aristo, eserinde Yunanca “tópos” kavramını kullanmaktadır. Bu kelime İngilizce’de “place” kavramı ile ve Türkçe’de “yer” kavramı ile karşılanmaktadır. Özellikle bu kavramı kullanma sebebi ise boşluğu kabul etmemesi ve mekânı doğadaki fiziki bir şey olarak kabul etmesidir. (Kılıç, **A.g.e.**, s. 24-25.)

var olduğunun ve ne olduğunun ortaya çıkarılması gerektiğini belirtir.⁴⁸ Daha sonra tüm bu soruları kendi mantık silsilesi içerisinde cevaplamaya çalışır. Bu bağlamda ona göre, yer vardır çünkü cisimler birbirinin yerini almaktadır. Örneğin, suyu bir yere döktüğümüzde, dökülen yerde daha önce hava vardır yani aynı yeri daha önce başka bir cisim doldurmaktadır. Bu sebeple yer değişiminin ondan olduğu ya da ona doğru olduğu herhangi bir şeydir. Duyulabilir her cisim bir yerdedir. Ancak yer bir cisim değildir. Yerin uzunluk, genişlik ve derinlik olmak üzere üç boyutu vardır.

Herhangi bir noktanın kendisi ile yeri arasında ayırım yapılamadığı için yerin cisimsellik taşımadığı ancak bir büyüklüğünün olduğu söylenebilir. Yerde var olanların sahip olduğu dört nedenden⁴⁹ hiçbirisi yoktur. Aristoteles, sonlu evren⁵⁰ tasavvuruna sahip olduğundan yeri kendi içinde ikiye ayırır; bütün nesnelerin içinde bulunduğu genel yer ve doğrudan nesnenin bulunduğu özel yer. Örnek olarak da gökyüzünde bulunan bir kişinin, havanın içinde havanın da gökyüzünün içinde bulunmasını verir. Bu örnek üzerine de yerin her cismi saran bir “sınır” olması gerektiği sonucuna varır. Ancak biçim mi madde mi olduğu hususunda devinimi öne sürerek yerin nesneden ayrılabilen bir şey olduğunu bu bakımdan da kap gibi bir şey olduğunu öne sürer. Yerin biçim, madde ya da ara nesne olmadığını ortaya koyduktan sonra onun “saran cismin sarılan cisimle bittiği sınır” olduğu yargısına ulaşır. Bir cisim başka bir cisim tarafından sarılıyorsa o cisim bir yerdedir ancak sarılmıyorsa o cisim bir yerde değildir. Buna ek olarak; her var olan cisim bir yerde değildir. Sadece hareket edebilen cisimler bir yerdedir.⁵¹

İlk Çağ’da mekânla ilgili daha soyut ya da daha somut bakış açısına sahip olan düşünürlerin bu bakış açıları, Aydınlanma Çağı’na kadar geçen, sonraki dönemlerde

⁴⁸ Aristoteles, “Fizik IV”, **Fizik**, çeviren: Saffet Babür, İstanbul, YKY, 2001, s. 135.

⁴⁹ Aristoteles’in felsefesine göre var olan her şeyin bir nedeni vardır. Bu nedenler dört ana başlıkta toplanır. Bunlar: bir şeyin maddesi olmak, bir şeyin biçimi olmak, bir şeyin amacı olmak ve bir şeyi hareket ettirmek. (**A.e.**, s. 139.)

⁵⁰ Burada sonlu evren ile kastedilen, evrenin iç içe geçmiş katmanlardan oluşması ve en dışta bulunan katmanın ötesinde hiçbir şey bulunmamasıdır. Yani evrenin kendisi bir yerde değildir. Tersine olan sonsuz evren anlayışı ise en dıştaki katmanın dışında sonsuz bir şeyin varlığının kabul edilmesidir. Sonlu ya da sonsuz evrenle ilgili düşünceler bağlamında üzerinde durulması gereken bir isim M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan Arkütas’tır. Onun, gökyüzünde son sınır olan sabit yıldızların kenarına gelindiğinde elini ya da bastonunu dışarı uzatıp uzatamayacağını sorması, sonlu evren fikrine getirilmiş önemli bir eleştiridir ve bu açıdan sonlu evren fikrinin yeniden ele alınmasını sağlamıştır. (Ekren, **A.g.e.**, s. 9-10.)

⁵¹ Aristoteles, **A.g.e.**, s. 135-159.

zaman zaman yeniden ele alınmış ve ana iki yaklaşım olarak devam ettirilmiştir. Bu açıdan 17. yüzyıl klasik edebiyatındaki mekân tasavvurunu daha iyi anlayabilmek için Yunan filozoflarının bakış açılarına İslami tavrı ekleyen Orta Çağ'da yaşamış olan İslam filozoflarının mekân anlayışları da incelenmelidir. Bunun yapılabilmesi için de öncelikli olarak Yunan filozofların fikirlerinin İslam felsefesini nasıl etkilediği kısaca ortaya konmalıdır. Bu açıdan, bugün Yeni Platonculuk olarak adlandırılan felsefi akımı anlamlandırmak ve onun İslam felsefesi üzerindeki etkisini belirleyebilmek bu baği kurabilmek için önem arz etmektedir.

Yaklaşık olarak M.Ö. 4. ve M.S. 7. yüzyıllar arasını kapsayan Hellenistik dönemde Yunan kültürü ile doğunun çeşitli kültürleri karşılaşmış ve etkileşimde bulunmuştur. Bu dönemde İskenderiye şehri, bilhassa içerisinde bir felsefe okulu bulundurması sebebiyle ön plana çıkmış ve birçok düşünce akımını barındırmıştır. Burada, neşet eden düşünürlerden biri olan Plotinos ve onun düşünceleri bağlamında gelişen İskenderiye felsefesi İslam felsefesini büyük oranda etkilemiştir.⁵²

Batı'da bilhassa İskenderiye'de süren ilmi çalışmalarla, genişlemekte olan İslam coğrafyası ve ilimleri belli bir noktada temas etmiştir. İslam toplumu bu temasın sonuçlarından biri olarak onların sordukları sorulara cevap üretme ihtiyacı ya da onları daha yakından tanıma isteği duymuştur ve bu vesile ile tercüme çalışmaları başlamıştır. Bu bağlamda ilk tercüme edilen eserler arasında Aristoteles'in *Organun*'unun ilk üç kitabı ve Porfiryus'un *İsâgûcî*'si sayılabilir. Daha sonra Proklus'un *Teoloji'nin Unsurları* kitabından seçilen önermelerden oluşan *el-Hayrî'l-mahz* ve Kindî'nin isteği üzerine İbn Nâimâ el-Hımsî tarafından Plotinos'un *Enneadlar*'ının dört, beş ve altıncı kitabının özeti olan *Üsûlûcyâ* tercüme edilmiştir. Bu iki eserin tercümesi İslam felsefesinin Yunan felsefesi karşısındaki duruşu bakımından önem arz etmektedir çünkü eserler aslında ayrı ayrı Proklus ve Plotinos'a ait olmasına rağmen Aristoteles'e atfedilerek İslam felsefesinin gündemine gelmiştir.⁵³ Aristoteles'in fikirleriyle bire bir örtüşmeyen bu eserler sebebiyle İslam filozofları

⁵² Cahid Şenel, **Yeni Eflâtunculuğun İslâm Felsefesine Yansımaları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017, s. 24.

⁵³ Bu sebeple; bu noktadan sonra, Aristocu anlayışı takip ettiği belirtilen İslam filozoflarının görüşleri değerlendirilirken, onların aynı zamanda Proklus ve Plotinos'un fikirlerinden etkilendiği ama bu fikirleri Aristoteles'in zannettikleri akılda tutulmalıdır.

Aristoteles'in eserlerindeki fikirleriyle bu eserlerdeki fikirleri uzlaştırma yoluna gitmişlerdir.⁵⁴ Bu sebeple İslam dünyasındaki filozofların mekânla ilgili görüşlerine geçmeden önce Plotinos'un mekânla ilgili görüşlerine bakılmalıdır.

Plotinos'a göre mekân sadece cismanî bir şeyi kuşatabilir ve cismin en dış yüzeyi biçiminde tanımlanabilir. Herhangi bir cismin her bir parçası başka bir özelliklerle başka bir konumda bulunur yani cismin bütünü, bulunduğu mekânın bütününde yer almaz. Ayrıca, belli bir mekânda bulunan cisme hareketi veren de mekândır. Mekân, temekkün eden şeyin varlık sebebidir çünkü temekkün eden şey mekân varsa var olabilir, yoksa yok olur.⁵⁵ Bu bağlamda, Plotinos'taki mekân kavramının Aristoteles'ten farklı olduğu söylenebilir. Aristoteles'teki mekân tasavvuru daha soyut bir durumdayken Plotinos'ta daha somut bir durumdadır. Onun bu tavrı, İslam filozoflarının mekâna bakışını şekillendirmiştir.

Mekân hakkında üzerinde durulması gereken İslam filozoflarından ilki 9. yüzyılda yaşamış olan ve ilk İslam filozofu olarak bilinen Kindî'dir. Kindî, var olan her şeyin dört sebepten birine bağlı olduğunu öne sürer. Bu dört sebep; maddî, suverî (formel), fail ve gaî (gaye) illettir. Bu bakımdan Aristoteles'i hatırlatır. Ancak o, tüm sebeplere, Plotinos'ta ve Yeni Eflâtunculuk'ta da görülen, bu "sebepleri düzenleyen ve evreni aşan yüce bir İlk Sebep" ekler. Bu sebep; her şeyin var oluşunu ve yok oluşunu emreden Allah'tır.⁵⁶ Ona göre maddede beş cevher mevcuttur. Bunlar; heyûla, suret, mekân, hareket ve zamandır. "Heyûla" ile kastedilen maddenin yapıldığı maddedir. Bunun görülen biçimi "suret"ini oluşturur. Tuttuğu yer ise "mekân"ını oluşturur. Bir yerden başka bir yere "hareket" ise "zaman"ın varlığını gerektirir. Mekân ise temelde "cismin nihayeti ve ihtiva edildiği yerle birleştiği yüzeydir. Mekânda uzunluk ve genişlik vardır." Aristoteles'ten farklı olarak Kindî mekânın derinliğinin olmadığını, onun genişliği ve uzunluğu olan bir yüzey olduğunu söyler. Aristoteles gibi o da mekânın cisim olmadığını kabul eder. Ancak ona göre cisimlerin özelliği derinliklerinin olmasıdır.⁵⁷ Bu açıdan onun görüşleri, Aristoteles'in ve daha

⁵⁴ Şenel, **A.g.e.**, s. 38-40.

⁵⁵ Plotinos'un görüşleri şu kaynaktan özetlenmiştir: **A.e.**, s. 86-87.

⁵⁶ İbrahim Ağâh Çubukçu, **İslâm Düşünürleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, t.y., s. 14.

⁵⁷ **A.e.**, s. 15.

az oranda Plotinos'un görüşlerinin İslam tasavvuru ile harmanlanmasının sonucu olarak görülebilir.

10. yüzyılda yaşamış olan Fârâbî de tıpkı Kindî gibi önceki filozofların görüşlerine İslam bakışını ekleyerek kendi felsefesini ortaya koymuştur. Fârâbî'nin mekânla ilgili görüşlerini anlayabilmek için öncelikli olarak onun ontolojik bakış açısı ele alınmalıdır. O, *Harfler Kitabı*'nda öncelikle Arapça "inne" edatını ve "ne zaman" anlamındaki "metâ" kelimesini ele alarak bunları "harf" olarak değerlendirir. Bunlardan hareketle "bu harflerle sorulan şeylerin çoğu ve bunlarda cevap olarak kullanılması gerekenler, filozoflar tarafından o harflerin ismiyle veya o harflerden türeyenlerin ismiyle adlandırılmışlardır."⁵⁸ diyerek mesela "nerede" anlamına gelen "eyne" sorusuna verilen cevapların eyne lafzıyla adlandırılacağı gibi çeşitli örnekleri sıralar. Ardından da "Bir lafzın delalet ettiği ve işaret edilen bu şeylerden birinin nitelendiği her aklî anlama kategori adını veriyoruz."⁵⁹ diyerek onun felsefesinde çok önemli yeri olan kategorileri tanımlar. Bu bağlamda, onun kategorilerinden biri de mekândır. Aristoteles gibi o da mekânı cismi kuşatan şey olarak kabul eder.⁶⁰ Onu, "Duyulur nesnenin yerini bildiren türlerin tamamını kuşatan en yüce cins"⁶¹ olarak tanımlar. Ancak, onun felsefesinde mekân metafizik bir kavram olması sebebiyle somut bir kavram değildir. O daha çok var olduğu kabul edilen hayali bir şeydir.⁶² Buna ek olarak, Fârâbî'ye göre âlem "basit cisimlerden oluşmuş bir küre"⁶³ ve onun dışında hiçbir şey yoktur. Bu bakımdan o da sonlu evren⁶⁴ tasavvuruna sahiptir denilebilir.

⁵⁸ Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf-Harfler Kitabı*, çeviren: Ömer Türker, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2008, s. 2-3.

⁵⁹ A.e., s. 3-4.

⁶⁰ A.e., s. 11.

⁶¹ A.e., s. 13

⁶² Mahmut Kaya, "Fârâbî", *DİA*, C.12, İstanbul, TDV, 1995, s. 151.

⁶³ A.e., s. 150.

⁶⁴ Bu çağdaki evren anlayışının üzerinde de kısaca durulması dönemin bakış açısını anlayabilmek için önemlidir. Bu bağlamda bu dönemde güneş sistemi dünya merkezli olarak düşünülmektedir. En alt katmanda dünya olmak üzere diğer gezenler sırasıyla dünyanın üzerinde bulunan birer kabuk gibidir. İç içe geçen soğan halkaları gibi düşünülen sistemde sekizinci katta sabit yıldızlar bulunmaktadır. Dokuzuncu kat ise boştur ve diğer felekleri çevrelemektedir. Detaylı bilgi için bakınız: El-Fergânî, *Cevami İlm en-Nucûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviyye*, çeviren: Yavuz Unat, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 38-39 ve 56-59; Kadızâde er-Rûmî, *Şerhu'l-Mûlahhas fî İlmil-Hey'e*, çeviren: Ömer Türker, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 277-281; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sadeleştiren: Durali Yılmaz, İstanbul, İpek Dağıtım, 2013, s.

Fârâbî'nin ayrıca *el-Medinetü'l Fâzıla* adlı eserinin üzerinde durulması gerekmektedir.⁶⁵ Medîne, Arapça şehir anlamına gelmektedir ve Fârâbî bu eserinde ideal bir şehrin, bir bakıma toplumun ve devletin nasıl olması gerektiği hususları üzerinde durur. İnsan topluluklarını az ve tam gelişmiş olarak ikiye ayırır. Az gelişmiş topluluklar, aile, sokak, mahalle ve köy olmak üzere dörde ayrılırken tam gelişmiş topluluklar ise küçük, orta ve büyük yani şehir, devlet ve birleşik devlet olmak üzere üçe ayrılır. Dikkat çeken bir husus ise Yunan filozoflarında böyle bir sınıflandırmanın görülmemesi ve bunun Fârâbî'ye has olmasıdır. Daha sonra çeşitli medîne/devlet şekillerini de ele alan Fârâbî faziletli bir devletin yöneticisinde olması gereken nitelikleri ortaya koyar.⁶⁶ Fârâbî'nin toplumsal mekânlar içerisinde önemli bir yere sahip olan şehirleri ele alması ve onları detaylı olarak tasnif etmesi onun mekâna olan bakış açısını ortaya koyması açısından önemlidir. Mekân türlerinden biri olan şehir, faziletli bir arada değerlendirilmiş ve fazilet ya da mutluluk ile bir aradaysa muteber kabul edilmiştir. Fârâbî mekânı kavram olarak ele almanın yanında onun bizzat kendisi olan şehri de ele alarak tartışmıştır.

Fârâbî ile çağdaş olan İhvân-ı Safâ ise felsefi görüşlerini *Resâilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-vefâ* adlı ansiklopedik türdeki bir eserle ortaya koymuştur. Bu eserin mekânla ilgili bölümünde önce diğer filozofların adları zikredilmeden mekân tanımları verilmiştir. Daha sonra ise mekân kavramı “boşluk” kavramı üzerinden değerlendirilmiştir. Mekânı yalnızca “uzay” bağlamında ele alan İhvân-ı Safâ'ya göre;

Her kim ki boşluğun kendi başına var olan bir cevher olduğunu, âlemin dışını sonu olmayan bir boşluk olduğunu, maddenin âlemin başlangıcından önce gelen bir cevher olduğunu, maddenin sonsuz bir şekilde bölünebileceğini ve bunun gibi şeylerin olduğunu zannederse [bilsin ki] bu sözlerin tamamı nefsin cevheri, onun güçlerinin çekicilikleri, onun bilgi ve ilimlerde nasıl tasarrufta bulunduğu hakkındaki bilginin kıtlığından kaynaklanmaktadır.⁶⁷

12-28; Ahmet Atillâ Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 90, 1994, s. 131-180 ve Büşra Kaplan, “17. Yüzyıldaki Felek Kavramının Anlam Alanının Şeyhülislam Yahya Üzerinden Değerlendirilmesi”, **2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı**, editör: Yakup Yılmaz, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2019.

⁶⁵ Farabi, *El-Medinetü'l Fâzıla*, çeviren: Nafiz Danışman, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

⁶⁶ Kaya, **A.g.e.**, s. 154.

⁶⁷ İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, editör: Abdullah Kahraman, C.2, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 16.

Dolayısıyla, âlemin dışında sonsuz bir “boşluk”dan asla bahsedilemez. Mekân, boşluk bağlamında tartışılıp ele alınmıştır.

İhvân-ı Safâ’dan sonra ele alınması gereken İslam filozoflarından biri ise İbn-i Sînâ’dır. İbn-i Sînâ da Aristoteles’in takipçilerindendir yani diğer bir deyişle o da Meşşâî⁶⁸ bir filozoftur. Onun mekâna bakış açısı Aristoteles ile benzerlik gösterir ancak o, kendi dönemine kadar büyük bir sorun halinde kalan Aristoteles’in felsefesindeki feleklerin mekânının neresi olduğu sorununa odaklanır. Mekân, temelde kuşatan şeyle kuşatılan şeyin sınırı olduğuna göre ve mekânda hareket (devinim) gerçekleştiğine göre, evrenin en dışındaki sabit yıldızların bulunduğu feleğin bir mekânı var mıdır? Aristoteles bu soruya çelişkisiz bir cevap veremez çünkü onun mekân tanımı hem kuşatılmayı hem de kuşatmayı gerekli kılar. Yine onun kabulüne göre evren sonlu olduğu için en dışta olan feleği kuşatan bir şey bulunmamaktadır. Dolayısıyla felek kuşatılmadığından Aristoteles’in mekân tanımı gereği mekânı bulunmamaktadır. Ayrıca, yine ona göre hareket yani devinim mekân dışında bir kategoride gerçekleşmemektedir. Yani bir diğer deyişle hareketin olduğu yerde mutlaka mekân da olmalıdır. Felekler ve en dış felek hareket ettiğine göre, mutlaka onun da bir mekânı olmalıdır ancak az önce belirtildiği gibi onu kuşatan bir şey olmadığı için mekânı olamaz. İşte bu çelişki, Aristoteles’ten İbn-i Sînâ’ya kadar çözülememiş bir problem olarak kalmıştır. İbn-i Sînâ bu probleme odaklanır ve “konumsal hareket” kavramı ile çelişkiyi gidermeye ve açıklamaya çalışır.

İbn-i Sînâ’ya göre, hareket eden bir cisimde altı özellikten bahsedilebilir; “a) hareketli nesne (mâ lehu/müteharrik), b) hareket ettiren neden (mâ bihi/muharrik), c) hareketin içinde gerçekleştiği (mâ fihi), d) hareket olan hareketin başlangıç noktası (mâ minhu), e) hareketin bitiş noktası (mâ ileyhi), f) miktar ya da zaman.”⁶⁹ Bu

⁶⁸ “Yürümek” anlamındaki “meşy” kökünden gelen “meşşâ” çok yürüyen anlamına gelmektedir. Bu kelimeye aitlik eki getirilmesi ile oluşturulan “meşşâî” kavramı ise İslam toplumunda Aristoteles’in felsefesini temel alan görüşleri ve kişileri kapsamaktadır. Grekçe “peripatetikos” terimi Aristoteles’in doktrinini benimseyen kişiyi karşılarken, bu doktrine de “meşşâîyye/peripatetizm” adı verilmektedir. Aristoteles’in, beden ve zihin jimnastiğini bir arada yapmak gayesiyle derslerini gezinerek verdiği bilinmektedir. Bu yüzden onun felsefesine “peripatein” yani “yürümek, gezinmek” masterından türetilen “peripatetizm” adı verilmiştir. Bu kavram başta sadece ders verme yönetimi olarak ele alınırken daha sonra bütün bir sistemin adını kapsar hale gelmiştir ve Arapça’ya “meşşâîyye” olarak tercüme edilmiştir. (Mahmut Kaya, “Meşşâîyye”, **DİA**, C.29, Ankara, TDV, 2014, s. 393.)

⁶⁹ İbn-i Sînâ’dan nakleden Eşref Altaş, “İbn Sînâ’nın Konum Kategorisinde Hareket Düşüncesi ve Konumsal Hareket Kavramının Tarihi”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.50, S.1, s. 38.

bağlamda göksel cisimlerin iki farklı hareketi vardır. Ya kendi merkezleri etrafında ya da kendileri dışındaki başka bir merkez etrafında hareket ederler. İkinci tür harekette, mesafe kat edildiği için bu hareket türü bilinen mekânsal hareket türüdür. Ancak ilk hareket türü için herhangi bir mesafe kat etmek gerekmez. Bu hareket için “konumsal hareket” kavramı kullanılmalıdır. Dolayısıyla hareket sadece mekânda değil konumda da gerçekleşebilmektedir. En dıştaki felek, bütünsel bir yapıya sahip olduğundan mekânını terk etmemektedir (ya da burada mekân yoktur) ve konumsal olarak hareket etmektedir yani kendinde bulunan bir merkez etrafında dönmektedir.⁷⁰ Bu açıdan İbn-i Sînâ, “konumsal hareket” kavramı ile hem feleklerin hareketi hem de mekân meselelerini Aristoteles’in felsefe sistemi içinde çözüme kavuşmuştur.

Farâbî ve İbn-i Sînâ ile aynı dönemde yaşamış olan Ebû Bekir er-Râzî ise Aristoteles’i değil Eflâtun’u takip etmektedir. Bu bakımdan bu dönemdeki mekânla ilgili diğer çizgiyi göstermesi açısından onun görüşleri ele alınmalıdır. Râzî’ye göre Allah ile âlem arasındaki ilişki beş ezeli ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; “Yaratıcı (el-bârî), nefis (küllî nefis), heyûlâ (şekilsiz ilk madde), halâ (boşluk, mutlak mekân) ve dehr (mutlak zaman)”dır.⁷¹ Bunların aktiflik ve pasiflik durumları farklıdır. Dehr ve halâ ne aktif ne de pasifken, yaratıcı ve nefis aktif, heyûlâ ise pasiftir.⁷² Bu ilkelerden halâ yani mekân kendi içerisinde ikiye ayrılır: Mutlak ve İzâfî (cüz’î). Mutlak mekânın içerisinde hiçbir nesne bulunmaz yani mutlak bir boşluk gibidir. O, ezeli ve sonsuz olduğundan maddi değildir sadece akılla bilinir. Bu bağlamda Aristoteles felsefesindeki uzayın karşılığı gibi düşünülebilir. İzâfî mekân ise yer tutan nesnenin varlığı vasıtasıyla bilinir. Dolayısıyla cisimle bağlantılıdır ve ancak o varsa vardır bu sebeple ezeli değildir.⁷³ Onun bu görüşleri İslam düşünürleri arasında pek rağbet görmemiştir.

11. yüzyılın ikinci yarısında ve 12. yüzyılın başlarında yaşamış olan Fahreddin er-Râzî de mekân hakkındaki görüşleri bakımından üzerinde durulması gereken bir isimdir çünkü o, ilk defa mekân hakkında müstakil bir cilt kaleme almıştır.⁷⁴

⁷⁰ İbn-i Sînâ’nın görüşleri şu kaynaktan özetlenmiştir: **A.e.**, s. 37-42.

⁷¹ Râzî’nin görüşleri şu kaynaktan özetlenmiştir: Mahmut Kaya, “Ebû Bekir Râzî”, **DiA**, C.34, İstanbul, TDV, 2007, s. 479.

⁷² **A.e.**, s. 479.

⁷³ **A.e.**, s. 480.

⁷⁴ Günaydın, **A.g.e.**, s. 3.

Çalışmalarında dönem dönem farklı yaklaşımları bulunmakla birlikte son çalışmalarına bakıldığında, ona göre mekânın dört temel özelliği vardır. Mekân, cismin kendisinde bulunduğu şeydir. Mekân, söz konusu bu cisimden başka bir cismi kabul etmez. Son olarak mekân; cismin hareket ile kendisinden ayrıldığı ve kendisine intikal ettiği şeydir.⁷⁵ Râzî, mekânla ilgili olarak daha ziyade boşluk yani halâ kavramına odaklanmıştır.⁷⁶ Ona göre, cismanî âlemin tamamen dolu kabul edilmesi hareketi imkânsız kılmaktadır. Bu sebeple boşluk mevcuttur ancak bu boşluk vücûdî ve sonludur. Buna ek olarak, iki düz yüzey birbirinden birden ayrıldığında aralarında zorunlu olarak bir boşluk bulunmalıdır. Madde küre biçimindeki cevherlerden oluştuğundan bunların arasında da zorunlu olarak boşluk bulunmalıdır. Son olarak ona göre mekân süreksizdir yani bölünmez parçalardan oluşmaktadır. Bu gibi önermelerle boşluğu kabul eden Râzî'nin, boşluğu sonlu kabul etmesi sebebiyle Eflâtun çizgisine yakın durduğu ancak ondan cisimlerin kaplamadığı boşlukların bulunduğunu kabul etmesi yönüyle ayrıldığı söylenebilir.⁷⁷

Fahreddîn er-Râzî ile aynı dönemde yaşamış olan ve ardılarını birçok noktada etkilemiş olan diğer bir İslam filozofu ise İbn Rüşd'dür. Aristoteles'in eserlerine yazdığı şerhler ile bilinen İbn Rüşd mekânı tıpkı Aristoteles'teki gibi yani kuşatan cismin kuşatılan cisme temas eden yüzeyi olarak ele almaktadır. Ona göre bu âlem sonludur dolayısıyla en dıştaki feleğin haricinde onu kuşatan bir şey olmadığından mekândan bahsedilemez. Boşluğu kabul etmediği gibi atomu da kabul etmemektedir.⁷⁸ İbn Rüşd'ün de düşüncelerinin ortaya konmasıyla İslam felsefesinde bu dönemdeki mekân tasavvuru hakkında genel olarak üç ana çizginin var olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, Aristoteles dolayısıyla mekânı yüzey olarak düşünüp onu kuşatanla kuşatılanın sınırı olarak iki boyutlu düşünenler, diğeri Eflâtun dolayısıyla mekânı üç boyutlu bir "kap" biçiminde düşünenler, sonuncusu ise atomcular dolayısıyla evrenin

⁷⁵ A.e., s. 88.

⁷⁶ Elimizde Râzî'den önceki kelamcıların boşluk hakkında fikir yürüttüklerine dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla mekân meselesinin boşluk kavramı üzerinden kelam ilminin sahasına girmesi Râzî ile olmuştur denilebilir. Bu bağlamda, kelamcıların Eş'ariyye kolu, Mu'tezile'nin Basra ekolü kolu ve kısmen Mâtürîdiyye kolu, boşluğu kabul edip savunmuştur. İstisnalar olmakla birlikte İslam filozofları ve Mu'tezile'nin Bağdat ekolü reddetmiştir denilebilir. (Kutluer, "Halâ", A.g.e., s. 221-225.)

⁷⁷ Günaydın, A.g.e., s. 129-167.

⁷⁸ Durmuş Hocaoglu, "Türk-İslâm Düşüncesi ve Modern Fizik'de Kosmos", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1994, s. 230.

dışının sonsuz bir boşluk diğer bir deyişle yokluk olduğunu düşünenlerdir. Kısmî farklılıklarla da olsa bu yaklaşımlar hem felsefe hem kelam hem de mantık alanında gerek medreselerde gerek yazılan eserlerde İbnü'l Arabî, Dâvûd el-Kayserî ve Molla Fenârî gibi Osmanlı'nın önemli düşünürleriyle beraber silsile şeklinde 17. yüzyıla kadar devam ettirilmiştir.

Osmanlı'nın 17. yüzyıla kadarki sürecinde durum böyleyken Avrupa ise felsefe anlamında o dönemde Doğu'nun ortaya koyduğu ürünlerden beslenmiştir. Bilhassa, Avicenna olarak tanıdıkları İbn-i Sînâ'nın ya da "commentator" yani şârih olarak tanıdıkları ve adını Averroes zannettikleri İbn Rüşd'ün eserleri Batı toplumunun düşünce dünyasını etkilemiş hatta şekillendirmiştir. Birçok anlamda değişen Batı, Rönesans ve Reformu yaşamıştır.

17. yüzyılda, Batı bilhassa mekân anlamında önemli bir kırılma yaşamıştır. Bu kırılmanın başrolünde ise Descartes ve Kartezyen mekân anlayışı bulunmaktadır.⁷⁹ Yüzyıllar sonra Lefebvre'nin de belirteceği üzere, "Descartes, mekân kavramının ve özgürleşmesinin oluşumunda belirleyici bir evre olarak görülmüşü[r]". Burada, özgürleşme ile kastedilen; mekânın, buraya kadar anlatılan süreç içerisinde hep bir "kategori" olarak görülmesinden kurtulmasıdır. O, bu zamana kadar bir kategori olarak diğer kategorileri adlandırmaya yardımcı oluyordu ancak onun statüsü belirsizdi. Ancak Descartes ile o, artık bir nesnedir.⁸⁰ Böylelikle, bu yüzyılda artık somut mekân olgusu anlamlı hale gelmeye başlamıştır.

Descartes'in felsefesi daha önce varlığı ele alırken kullanılan monist yaklaşımı kökünden sarsarak varlığa düalist olarak yaklaşmaktadır. Ona göre varlık ruh ve madde olarak ikiye ayrılmaktadır. Ruh yani ben en önce bilinebilir ve daha sonra ruh dışı olanlar yani yaratıcı ve tabiat bilinir. Matematiksel kesinlik yoluyla hakkında daha fazla bilgi edinilmesi mümkün olmadığından, yaratıcının varlığı ve özü bilindikten sonra üzerinde daha fazla durulmayacaktır. Daha sonra, ben'in dışında yaratıcının

⁷⁹ Descartes'in felsefesinin Avrupa'ya ve dünyaya etkisini daha net ve detaylı anlaşılabilmesi için bakınız: Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişim**, çeviren: Erol Güngör, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973, s. 138-156.

⁸⁰ Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, çeviren: Işık Ergüden, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 33.

“yaratmış olduğu şeylerin, özü uzam olan maddenin dünyası bilinmelidir.”⁸¹ Descartes varlığa düalist yaklaştığı için mekân söz konusu olduğunda da dolayısıyla hem ruh hem de madde için ayrı ayrı tözlere gerek duymaktadır. Her tözün; bir kısmı zihnimizde, bir kısmı da reel olarak şeylerde bulunan birtakım nitelikleri vardır. İşte bu tözler, madde için uzam, ruh için düşüncedir. Uzam; uzunluk, derinlik ve enliliktен oluşan bir üç boyutluluktur. O, bir yer kaplama hâlidir. Düşünce ile bilinebilir. Geometrik bir kavramdır. Hem maddenin hem de uzayın özüdür ve süreklidir.⁸² Descartes’in uzama yaklaşımı o zamana kadar renk, koku, ağırlık gibi nitelikler üzerinden ele alınan fizik anlayışını sarsmıştır. O, sadece uzamı varlık şartı olarak almaktadır.⁸³ Önceki tartışmalar karşısındaki tavrına bakılırsa da onun atomculuğu, boş ve mutlak uzayı reddettiği söylenebilir.⁸⁴

17. yüzyılda döneme yön veren rasyonalizm akımı ve Descartes ile birlikte artık nicelik ön plandadır. Bu bakımdan mekân bir açıdan da doğa bilimlerinin alanına girdiğinden oradaki bir gelişme de göz önünde bulundurulmalıdır. Kopernik bir önceki yüzyılda bulunduğumuz evrende dünyanın değil güneşin merkezde olduğunu keşfetmiş ve dünyanın merkezde olduğunu kabul eden Batlamyus’u reddetmiştir. Bu gelişme 17. yüzyılda Galileo Galilei tarafından desteklenmiş ve kâinatın mekanik yasalarla işlediği öne sürülmüştür. Bu görüş aynı dönemde Newton tarafından desteklenmiş ve tekamüle erdirilmiştir. Newton, astronomi ve mekaniği birleştirerek aynı yasaların evrenin her tarafında geçerli olduğu tek bir doğa biliminden bahseder. Böylelikle, bu dönemde mekanik bir doğa algısı oluşmuştur denilebilir. Daha önce Aristoteles sebebiyle nitelik olarak ele alınan mekân artık nicelik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Descartes da felsefesi ile buna destek olmuştur.⁸⁵

17. yüzyılda yaşamış ve mekânla ilgilenmiş bir diğer isim ise Leibniz’dir. O, Newton’un ortaya koyduğu mutlak mekân anlayışını reddeder. Leibniz mekânı varlık olarak değil fenomen olarak görür. Ona göre mekân “cisimler ve olaylar arasındaki topolojik bağıntıların bütünü”dür. Mekân onda bulunduğu kabul edilen şeylerden

⁸¹ Durmuş Hocaoglu, “Descartes’in Fizik Anlayışı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1986, s. 11-12.

⁸² A.e., s. 41-44.

⁸³ A.e., s. 92.

⁸⁴ A.e., s. 93-95.

⁸⁵ Abat, A.g.e., s. 15-17.

bağımsız düşünülemez. Mekânın bu şeylere göre mantıksal bir önceliği yoktur dolayısıyla varlığı ikincildir.⁸⁶ Bu görüşleri ile Newton'dan ayrıldığı söylenebilir.

17. yüzyılda mekânla ilgili olarak ele alınması gereken son isim⁸⁷ ise Kant'tır. Ona göre, tüm bilgilerimiz iki kaynaktan gelmektedir; bilinen şey ve bilen ben. Bilinen şey yani dış dünya bilginin hammaddesini sağlar. Bilen ben bunu, düzenleyerek biçime sokar ve bilgi haline getirir. Zihnin tasarımları alma ve onlar yoluyla bir nesneyi bilme yetileri bilgiyi oluşturur. Duyarlılık yoluyla bize nesneler verilir ve zihinle düşünülür.⁸⁸ Dolayısıyla bu sebeple Kant'ın varlığa bakışında odağı öznenin kendisidir denilebilir. Kant, bilgi felsefesiyle ilgilendiğinden bilinebilir olanla bilinemez olan arasında ayırım yapmak ister. İnsan zihninin duyulur ve düşünülür dünya alanlarına bağlı olduğunu belirterek düşünülen dünyayı numenlerin duyulur dünyayı da fenomenlerin alanı olarak ayırır. Ancak insan zihni için sadece fenomenler yani duyulur dünya bilinirdir. Bu açıdan zihin, sadece mekân görüşüne bağlı fenomenlerin özelliklerini bilebilir, bu görünüşün ardındaki numeni bilemez. Bunun sebebi zihnimizin kategoriler vasıtasıyla düşünmesi ve bilme yetimizin ancak zaman ve mekânla sınırlı olan fenomenlere uygulanabilmesidir. Diğer bir deyişle Aristoteles'te nesnelere uygulanan kategoriler Kant'ta özneye (zihne) uygulanmıştır. Mekân Aristoteles'teki gibi bir varlık boyutu değildir. Kant'a göre mekân, bizim kavrayışımızı düzenleyen ve bizde apriori olarak bulunan duyarlılığa ait zorunlu bir formdur.⁸⁹ Bu bakımdan, Kant'ın hem felsefe tarihinde hem de mekâna olan bakış açısında ciddi bir değişiklik yaptığı söylenebilir. Ondan sonra mekânın özneye bakan tarafı hakkında da düşünölmeye başlamıştır. Onun odağını özneye döndürmesi mekâna bakışı farklılaştırmıştır.

Sonuç olarak, buraya kadar gösterilmeye çalışıldığı üzere mekân kavramının herkes tarafından kabul edilen net bir tanımının ortaya konabilmesi pek mümkün

⁸⁶ Hızır'dan nakleden Kutsi Kahveci, "Varlık-Yokluk Arasında: Mekân Üzerine Bir Değerlendirme," **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 59, Aralık 2017, s. 103-104.

⁸⁷ Buraya kadar zikredilen isimlerin, mekâna yaptıkları bakış açısı farklılıkları sebebi ile ele alındığı unutulmamalıdır. Elbette söz konusu dönemlerde mekânla ilgili az ya da çok fikir yürütmüş başka düşünürler mevcuttur ancak burada yapılmaya çalışılan mekânla ilgili olarak 17. yüzyıl sonuna kadar gelişen bakış açılarının genel bir taslağını ortaya koymaktır.

⁸⁸ Kant'tan nakleden Abat, **A.g.e.**, s. 25.

⁸⁹ **A.e.**, s. 89-91.

görünmemektedir. Bunun sebebi, onun farklı alanlar tarafından farklı açılardan ele alınması olabileceği gibi, onun özünün birçok bilinmezlik içermesi de olabilir. 17. yüzyıl Avrupa'sında artık nesneleşmeye başlamış olan mekân, aynı dönem Osmanlı'sında kavram olarak henüz nesneleşmemiş durumdadır. 17. yüzyıldan 1950'lere kadar⁹⁰ yukarıda anlatılmaya çalışılan ana hatlar dışında ona olan bakışta köklü bir değişim geçirmediği söylenebilecek olan mekân, bu tarihten sonra bilhassa coğrafyacıların teorik yaklaşımları neticesinde “(ölçülebilir) şeyler arasındaki ilişkilerin gözlemlendiği bir yüzey” olmaya başlamıştır.⁹¹ Cisimlerin daha genel anlamda varlığın bir referans noktası olması sebebiyle yadsınamayacak olan mekân, günümüzde de birçok tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Ancak tezimizin konusu 17. yüzyıl olarak sınırlandırıldığından ve mekânın bu dönemden günümüze kadar geçirdiği değişim/dönüşüm ayrı bir tez oluşturacak boyutta olduğundan bu sürece değinilmeyecek, bu kadarla iktifa edilecektir.⁹²

Başından bu yana arka planının verilmeye çalışıldığı, mekânın dâhil edildiği tüm bu tartışmalar çerçevesinde; onun, bakış açısına bağlı olarak somut ya da soyut olarak ele alınabildiği söylenebilir. Bilhassa 17. yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasında henüz Avrupa'dan farklı olarak nesne haline gelmemiş ancak estetik açıdan somutlaşmış olan mekân kavramı düşünürlerin ya da şairlerin zihinlerinde ayrıca ele alınmamaktadır ancak şiirlerde ele alınan mekânların ele alınma biçimleri ve onlara bakış açısı bu yüzyıl özelinde farklılaşmaktadır. Bu açıdan, bu çalışma çerçevesinde incelenen divanlarda hâne, saray, cami vb. gibi somut, mecâz-istân, teveccüh-gâh, tevekkül-kede vb. gibi soyut mekânların, hatta ilk elde somut olduğu düşünülen çeşitli mekânların da soyutlaştırıldığı görülmektedir. Bu sebeple yapılacak bir tanımın hem somut hem de soyut bir kapsamı olmalıdır. Bu bakımdan, bu tez bağlamında mekân

⁹⁰ Bu süreçte adı anılması gereken biri Heidegger'dir. O, klasikleşen mekân tahayyülüne karşı çıkmıştır. Mekânı hermeneutik ve fenomenolojik bakış açısıyla ele almıştır. (Metin Nurettin Kalkan, “Felsefi Bir Sorun Olarak Mekân” (Çevrimiçi) <https://metinnurettinkalkan.com/2017/03/11/felsefi-bir-sorun-olarak-mekan/>, 08.02.2022.)

⁹¹ Hubbard, Kitchin, **A.g.e.**, s. 26-27.

⁹² Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus ele alınan dönemde mekân ve yer kavramları arasında bir ayrımın bulunmadığıdır. Aykut Köksal'ın da belirttiği üzere “geleneksel dünyada belirli bir yerden söz etmek, aynı zamanda belirli bir mekândan söz etmek anlamına” gelmektedir. (Aykut Köksal, “Bu Mekân Artık Bu Yer Değil”, **Mekân ve Yer**, editör: Gülşen Özaydın, Merve Akı, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2021, s. 11.) Bu sebeple, çalışma boyunca kullanılacak olan yer ya da mekân kavramlarının eş anlamlı olduğu düşünülmelidir.

tüm soyut ve somut anlamları çağrıştıracak şekilde “gerçek dünyada ya da kurmaca evreninde; içinde bulunulan yer, konum, uzam” olarak tanımlanmıştır.⁹³

1.2 Mekân Tasnifleri

Edebiyatın daha çok Yeni Türk Edebiyatı alanında ele alınan mekân kavramı özellikle roman ve hikâye tahlillerinde bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan, çalışmalarda bazen eldeki malzemeye göre çeşitli sınıflandırmalar oluşturularak bazen de var olan sınıflandırmalar kullanılarak mekân kavramı ele alınmıştır. Klasik edebiyatta ise mekân ile ilgili müstakil bir çalışmayı Rizvan Yıldızhan, *Fuzûlî, Bâkî, Nef’î ve Nedîm Divanları’nda İç Mekân* adlı yüksek lisans teziyle 1997 yılında yapmıştır.⁹⁴ Tezinde mekânı dış mekân ve iç mekân olarak⁹⁵ ikiye ayıran Yıldızhan ilk olarak dış mekânı kendi içinde üçe ayırmıştır:

1. Genel isimli yerleşim birimleri diyerek mahalle, köy, semt, belde, şehir, vilayet, memleket, kişver gibi mekânları buraya dâhil etmiştir.
2. İmar ve tanzim gerektiren dış mekânlar diyerek bu kısmı kendi içinde ikiye ayırmıştır:
 - 2.1. Çarşı, bazar, çeşme, su kanalı, kal’a ve hisar gibi dış mekânlar
 - 2.2. Bağ, bağçe, gülşen, bostan ve mezaristan gibi dış mekânlar
3. Özel isimli yerleşim yerleri diyerek bu kısmı da üçe ayırmıştır:
 - 3.1 Semt isimleri
 - 3.2 Şehir ve memleket isimleri
 - 3.3 Ülke isimleri⁹⁶

Yıldızhan dış mekânların bu şekilde tasnif edilebileceğini ancak tez konusunun iç mekân olması sebebiyle daha fazla detaya girmeyeceğini belirtmiştir. Daha sonra iç

⁹³ Elbette ki bu tanım da birçok açıdan eleştirilebilir ancak herhangi bir araştırmada, araştırmanın sınırlarının belirli olması gerekliliği göz önünde bulundurulmalı ve tezin malzemesinin gerektirdiği bir tanımın ortaya konmaya çalışıldığı unutulmamalıdır.

⁹⁴ Rizvan Yıldızhan, “Fuzûlî, Bâkî, Nef’î ve Nedîm Divanları’nda İç Mekân”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, Çukurova Üniversitesi, SBE, 1997.

⁹⁵ Aslında iç ve dış mekân ayrımı temelde mimarlık alanından kaynaklanan bir tasniftir. Mimaride, ele alınan bir binanın iki türlü mekân ortaya çıkardığı kabul edilir. Bunlardan biri kendisi yani iç mekân, diğeri ise diğer binalarda oluşturduğu şehir içi mekân yani dış mekândır. (Bruno Zevi, **Mimarlığı Görebilmek**, İstanbul, Daimon Yayınları, 2015, s. 12.)

⁹⁶ Yıldızhan, **A.g.e.**, s. 9-20.

mekânları “her tarafı kapalı olup dış mekânla ilişkisi kapı, pencere ve baca gibi kısımlarla sağlanan yapılar”⁹⁷ olarak tarif ederek iç mekânları kendi içinde üçe ayırmıştır:

1. Fert ve aileyle ilgili mekânlar: Ev (hane, beyt)...
2. Toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren iç mekânlar: Mabet (mescit, cami), meyhane (harabat, bezm, meclis), dergâh (tekke, hankâh, zaviye, âsitâne), medrese (mektep), hamam, dârüşşifa (bimarhane), imaret, dükkân, değirmen, kârhâne, zindan...
3. Devlet idaresiyle ilgili iç mekânlar: Saray, kasır (köşk, kâşâne, yalı, konak), otağ...⁹⁸

Yıldızhan’ın yaptığı tasnif kendisinin deyimiyle basit bir denemedir ancak alandaki ilk çalışmalardan olması açısından dikkate değerdir. Bu tasnif yazarın ele aldığı malzemeyi karşılamaktadır. Ancak ele alınan malzeme çalışmanın bir yüksek lisans tezi olması sebebiyle daraltılmıştır. Bu sebeple bu tasnifin bizim çalışmamızın kapsamı açısından sınırlı olduğu söylenebilir. Ancak çalışmamızın iç mekânları ilgilendiren kısımları için yol gösterici kabul edilebilir. Buna ek olarak bu tasnif bağlamında köşk ve kasır gibi fert ve aileye ait olan mekânların devlet idaresiyle ilgili mekânlar altında ele alınması ve genel bir tasnif önerisi sunulurken sadece somut mekânların göz önüne alınıp soyut mekânlara yer verilmemiş olması problem teşkil etmektedir.

Daha sonra 2007 senesinde Ramazan Korkmaz “Romanda Mekânın Poetiği” isimli bir makale yayımlamıştır. Bu makale daha sonra 2017 yılında *Romanda Mekân – Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler* adıyla yayımlanan kitapta yayımlanmış ve aynı kitapta çeşitli eserlere bu makaledeki yöntem kullanılarak çözümleme yapılmıştır.⁹⁹ Korkmaz, bu makalede kuramsal bir giriş yaptıktan sonra romandaki mekân algısına geçiş yapmıştır. Önce epik ve dramatik anlatılar arasındaki farka değinen Korkmaz, epik anlatılarda mekânın olayın geçtiği zemin olarak kullanıldığını

⁹⁷ A.e., s. 21.

⁹⁸ A.e., s. 21.

⁹⁹ Ramazan Korkmaz, **Romanda Mekân: Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler**, editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ, 2017.

ve karakterin edilgen olduğunu, dramatik anlatılarda ise karakterin sentezleyici olduğunu mekânın roman yapısına etki ettiğini vurgulayarak anlatılardaki mekânı ikiye ayırır:

1. Anlatma (narration/tahkiye)'nin ağırlıkta olduğu eserlerdeki çevresel mekân
2. Betimleme'nin ağırlıkta olduğu eserlerdeki algısal mekân

Korkmaz; çevresel mekânların dekordan öteye gitmediğini belirtir ve algısal mekânlara odaklanır. Onun tanımıyla “algısal mekânlar, kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anlaşılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç dünyasını yansıtan bir değerdir.”¹⁰⁰ Algısal mekânlar ise işlevsel durumları itibarıyla ikiye ayrılmaktadır:

1. Labirentleşen dünya ya da kapalı ve dar mekânlar
2. Sınırları sonsuza açılan mekânlar; açık ve geniş mekânlar¹⁰¹

Korkmaz'ın tasnifine göre “algısal mekân anlayışında; fiziksel boyutlar değil, anlatı karakterinin o andaki ruhsal durumu, bağlamı ve mekânı nasıl algıladığı asıl belirleyici unsurdur.”¹⁰² Bu sebeple Korkmaz'ın Yıldızhan'dan daha farklı bir mekân tasnifi ortaya koyduğu söylenebilir. Mekânı fiziksel olmasının ötesine geçirecek bağlamsal olarak ele almaktadır.

Bunlara ek olarak Korkmaz kapalı ve dar mekânları; bungunluk/bunaltı mekânları, şizofrenik mekânlar, sınırlayıcı mekânlar, yalıtık mekânlar, yitim mekânları, umutsuzluk mekânları; geniş mekânları ise devingen mekânlar, açılım ve yayılım mekânları, dinginlik mekânları, özdeşim mekânları, düşlem mekânları, paylaşım mekânları ve dinamik oluş mekânları gibi alt başlıklarda toplayabileceğimizi söyler ancak bu alt başlıkları detaylandırmaz.¹⁰³

Korkmaz, mekânları somut olarak ele almak yerine onların daha farklı anlam katmanlarına sahip olduğunu kabul edip bağlamı ön plana çıkarmıştır. Örneğin fiziksel açıdan bakıldığında kapalı mekân olarak düşünülen bir evin ya da odanın, eğer

¹⁰⁰ A.e., s. 13.

¹⁰¹ A.e., s. 13.

¹⁰² A.e., s. 14.

¹⁰³ A.e., s. 14-25.

romandaki karakterin kendini en rahat hissettiği bir mekânsa açık mekân olarak ele alınabileceğini ya da tam tersi olarak çöl gibi açık mekân olarak düşünülebilecek bir mekânın eğer roman karakterinin mekânsızlaşmasına sebep oluyorsa kapalı mekân olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir.

Korkmaz'ın bu tasnifi esas alınarak klasik edebiyat alanında mesnevi okumaları yapılmış, çeşitli makaleler yazılmıştır.¹⁰⁴ Ahmet İçli “Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit”¹⁰⁵ ve Handan Belli “Taşlıcalı Yahya Bey'in “Şah u Gedâ” Mesnevisinde Çevresel ve Olgusal Boyutuyla Mekân Tasvirleri”¹⁰⁶ isimli makalelerinde Korkmaz'ın yöntemi ile mesnevilerdeki mekânları belirleyip tasnif etmişlerdir.

Korkmaz'ın tasnifinin temelde roman türü için ortaya konulduğu görülmektedir. Bu tasnifte metin bağlamı ön plana çıkmaktadır.¹⁰⁷ Ancak bizim çalışmamızın kapsamı şairlerin divanlarıdır. Divanlardaki şiirler ise istisnalar olabilmekle birlikte beyit bütünlüğü çerçevesinde kaleme alınmaktadır. Yani bağlam bir beyitte son bulmaktadır. Bu bakımdan bu tasnif bizim çalışmamız açısından uygulanabilir görünmemektedir.

2007 yılına gelindiğinde ise Mehmet Narlı *Şiir ve Mekân* ismiyle doçentlik tezini kitap haline getirmiştir.¹⁰⁸ Cumhuriyet dönemi (1920-1950) Türk şiirinde şiir-mekân ilişkilerini incelemiştir. Bunun için önce kısaca Foucault ve Lefebvre'nin mekân anlayışlarına değinen yazar kendi çalışması için bir tasnif önerisinde bulunur. Bu doğrultuda “yerler”i altıya ayırır:

¹⁰⁴ Yeni Türk Edebiyatı alanındaki örnek makaleler için söz konusu kitaba bakılabilir. On altı eser farklı araştırmacılar tarafından bu yöntemle incelenmiştir.

¹⁰⁵ Ahmet İçli, “Fuzûlî'nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/1, Winter 2012, s. 1305-1317.

¹⁰⁶ Handan Belli, “Taşlıcalı Yahya Bey'in “Şah u Gedâ” Mesnevisinde Çevresel ve Olgusal Boyutuyla Mekân Tasvirleri”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 14, İstanbul, 2015, s. 29-46.

¹⁰⁷ Korkmaz'dan farklı bir biçimde, ele alınan metin bağlamında özel bir mekânı inceleyen bir çalışma örneği için ayrıca bkznz: Ahmet Koçak, “Dar Mekânda Geniş Zamanlar: Sabahattin Ali'nin Anlatılarında (Öykülerinde) Mahpushane İzleri”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, 5, İstanbul, 2019, s. 158-166.

¹⁰⁸ Bu çalışmada kaynak olarak “Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân*, 2. baskı, Ankara, Akçağ, 2014.” kullanılmıştır.

1. Düzenlenmiş yerler: Kırsal yerler, şehirler, evler, odalar, oteller, hapishâneler, meyhâneler, parklar, sokaklar, mahalleler, semtler, ülkeler
2. Doğal yerler: Dağlar, denizler, nehirler, göller
3. Kozmik yerler: Gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar
4. Mitolojik yerler: Kafdağı, Olimpos Dağı
5. Var olduğuna inanılan kutsal yerler: Cennet, cehennem, sırat, âhiret
6. Hayal edilen yerler¹⁰⁹

Narlı bu tasnifi oluşturmuştur ancak tasnifindeki bütün “yerler”i çalışmasına dâhil etmemiştir. Yukarıdakiler arasından ev, oda, şehir, meyhane, otel, hapishane, mezarlık, kırsal, deniz ve dağ mekânlarını incelemeye tâbi tutmuştur. Söz konusu mekânlar hakkında önce kuramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmış ardından 1920-1950 yılları arasındaki şiirlerden örneklerle bu çerçeve desteklenmiştir. Narlı’nın çalışmasının şiir odaklı olması bizim çalışmamızla olan benzerliğini arttırmaktadır. Eldeki malzemeler farklıdır ancak bakış açısı itibarıyla bizim çalışmamıza paralellik arz etmektedir. Yapılan tasnif yol göstericidir ancak doğrudan uygulanmaya çalışıldığında elimizdeki malzemenin farklı niteliği sebebiyle bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Örneğin Narlı, “Kafdağı” ve “Olimpos dağı”nı “mitolojik yerler” adı altında ele almaktadır ancak bu durumda bizim çalışmamızda bulunan “Tur dağı” ya da “Bîsütûn dağı” gibi mitolojik olmayan dağlar tasnif dışında kalmaktadır. Ya da tasnifte “doğal yerler” ayrı bir başlık olarak bulunmasına rağmen doğal yer olarak kabul edilebilecek olan “kırsal yerler” “düzenlenmiş yerler” başlığına dâhil edilmiştir. Bu durumda örneğin “çemen”in hangi başlığa dâhil edileceği problem teşkil etmektedir. Ya da tasnifin sonunda yer alan “hayal edilen yerler” başlığının da ucu açıktır. Klasik edebiyatta âşık sürekli sevgilisinin yanında olmayı istediğinden aslında eldeki mekânların büyük bir çoğunluğunun bu başlığa girdiği düşünülebilir, bu da bu tasnifin faydasını azaltmaktadır.

¹⁰⁹ Narlı, **A.g.e.**, s. 15.

2009 yılında Ayşe Demir *Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 dönemi)* başlığıyla yaptığı doktora tezini 2011 yılında *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı: Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)* adıyla kitap olarak yayımlamıştır.¹¹⁰ Yazar bu çalışmada; hikâyelerde görülen mekân türlerini tasnif etmiş, bu mekânların işlevlerini, sosyal olaylara bağlı olarak değişimini ayrıca mekânın hikâyenin çeşitli öğeleriyle ve nesneler dünyasıyla ilişkisini incelemiştir. Bu bağlamda çalışmasında şu tasnifi kullanmıştır:

1. İç Mekân
2. Dış Mekân
3. Kapalı Mekân
4. Açık Mekân
5. Burası-Başka Bir Yer
6. Kapsanan-Kapsayan Mekân
7. Karanlık Mekânlar
8. Aydınlık Mekânlar
9. Kadın Mekânları
10. Çocukluk Mekânları
11. Rüya Mekânları¹¹¹

Demir, iç mekân başlığı altında mekân olarak evi, dış mekân başlığı altında da tabiatı incelemiştir. Korkmaz'ın yaptığı gibi bağlamı ön plana alan yazar, “burası” ile hikâye kahramanının içerisinde bulunduğu uzamı, “başka bir yer” ile de bulunmadığı ancak bir şekilde kurgu içerisinde bir karşıtlık ya da alternatif olarak adı geçen mekânı kastetmiştir. Mekân türlerini tek tek ele alan yazar 1870-1922 yılları arasında yazılmış hikâyelerden örneklerle söz konusu mekânları incelemiştir. Yazar tasnifini ortaya koyarken Korkmaz'ın ilgili makalesinden yararlanmış. Dolayısıyla bu tasnif de bağlam odaklı olması sebebiyle bizim çalışmamız açısından uygulanabilir görünmemektedir.

¹¹⁰ Ayşe Demir, *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı: Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)*, İstanbul, Kesit Yayınları, 2011.

¹¹¹ A.e., s. 5.

2012 yılında Bahar Cankurt klasik edebiyatta, *Hüsn ü Aşk'ta Mekân Olgusu* isimli bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹¹² Önceki yapılan çeşitli çalışmalardan hareketle mekânları dört farklı açıdan tasnif etmiştir. Mekân kavramının ne olduğuna değinerek öncelikle mekânları kutsallıkları açısından değerlendirmiştir. Sonra Korkmaz'ın tasnifini bütünüyle kullanarak mekânları olgularına göre ayırmıştır. Daha sonra Nurullah Çetin'in roman çözümleme yönteminden hareketle mekânları soyut ve somut olarak ayırmıştır.¹¹³ Son olarak ise mekânları işlevlerine göre tasnif etmiştir. Cankurt'un tasnifi ise şöyledir:

1. Kutsallıkları Açısından Mekânlar
 - 1.1. Kutsal Mekân
 - 1.2. Kutsal Olmayan Mekân
2. Olgularına Göre Mekânlar
 - 2.1. Açık ve Geniş Mekânlar
 - 2.2. Kapalı ve Dar Mekânlar
3. Durumlarına Göre Mekânlar
 - 3.1. Soyut Mekânlar
 - 3.2. Somut Mekânlar
4. İşlevlerine Göre Mekânlar
 - 4.1. Yalın Mekânlar
 - 4.2. Birden Çok İşlevli Mekânlar¹¹⁴

Cankurt'un çalışmasının bir yüksek lisans tezi olması onun kapsamını daraltmıştır. İncelediği metnin bir mesnevi olması ele alınan mekânların bir bağlama sahip olmasını ve bu bakımdan tasnif edilebilmesini kolaylaştırmıştır. Ortaya konan tasnif kendi malzemesini kapsamaktadır ancak yine bağlam merkezde olduğundan bizim malzememiz için uygulanabilir olmaktan çıkmaktadır. Ayrıca bu tasnifte bir mekânın birden çok başlık altına alınabilmesi de tasnifin problemlili yönünü göstermektedir. Örneğin “ev” hem kutsal olmayan hem kapalı ve dar hem somut hem

¹¹² Bahar Cankurt, “Hüsn ü Aşk'ta Mekân Olgusu”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, 2012.

¹¹³ Bahar Cankurt Nurullah Çetin'den aktarmıştır: Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 136-137.

¹¹⁴ **A.e.**, s. VI.

de birden çok işlevlidir. Bu açıdan bizim elimizdeki malzemeye bu tasnifi uygulamak sorun teşkil etmektedir.

2016 yılında yine klasik edebiyat alanında, Bünyamin Tetik *15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı* isimli bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹¹⁵ Bu çalışma ile “mekânların yüzeysel yansımaları, coğrafi bir düzlem olarak tespit edilmiş ve daha sonra da 15. yüzyıl şairlerinin zihninde kazandıkları derin anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır.”¹¹⁶ Bu sebeple yazar mekânları şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Metafizik Mekânlar
2. Göksel Mekânlar
3. Dünya
4. Bahçeler
5. Nesne Mekânlar
6. Mimari Mekânlar
7. Sosyal Mekânlar
8. Hayali Mekânlar
9. İnanç Mekânları
10. Siyasi Mekânlar
11. Kategori Dışı Mekânlar¹¹⁷

Tetik’in bu çalışmasının malzemesinin bağlama daha uygun olan mesnevi değil de divanlardaki şiirler olması çalışmamız bakımından onun tasnifini Narlı’nın yaptığı tasniften daha uygun hale getirmektedir. Ancak çalışma bir yüksek lisans tezi olduğundan kapsamı bizim çalışmamıza göre daha sınırlıdır. Her ne kadar çalışmada ele alınan mekânlar bizim çalışmamızla paralellik gösterse de bu tasnifteki “Kategori Dışı Mekânlar” olarak ele alınan mekânlar bizim çalışmamızda bir hayli fazladır. Ayrıca tasnifte kullanılan bazı başlıkların sınırlarının birbirine geçmesi de bu tasnifin olumsuz taraflarından biri olarak görülebilir. Örneğin, bahçeler başlığındaki lale bahçesi ya da gül bahçesi gibi mekânlar sosyal mekânlar olarak düşünülebilir ya da

¹¹⁵ Bünyamin Tetik, “15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ardahan, Ardahan Üniversitesi, SBE, 2016.

¹¹⁶ A.e., s. 3-4.

¹¹⁷ A.e., s. III.

inanç mekânları olan put hane, kilise, mescit vb. mekânlar mimari mekânlar olarak düşünülebilir. Bu tasnif bizim için en uygun tasnif olarak görünse de malzememiz göz önünde bulundurularak birbirini kapsamayan başlıklar halinde düzenlenmelidir.

Son olarak; klasik edebiyat alanında Mahmut Gider, 2017 yılında tamamlayıp 2020 yılında kitap olarak yayımladığı *Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru* isimli bir doktora tezi hazırlamıştır.¹¹⁸ Gider, çalışmasında mekânı doğal ve yapay olmak üzere ikiye ayırmıştır. Daha sonra tek tek Bâkî ve Fuzûlî'deki doğal ve yapay mekânları ele alarak onları sayı, oran ve içerik bakımından bir karşılaştırmaya tâbî tutmuştur. Gider'in tam tasnifi ise şu şekildedir:

1. Doğal Mekânlar
 - 1.1. Deniz
 - 1.2. Dağ
 - 1.3. Çöl
 - 1.4. Çimenlik
 - 1.5. Orman
 - 1.6. Vadi
 - 1.7. Belirsiz Bir Yeri Karşıl原因 Mekânlar
2. Yapay Mekânlar
 - 2.1. Barınma Mekânları (Ev, sığınma yeri, menzil, kûy vb.)
 - 2.2. Korunma Mekânları (Kale vb.)
 - 2.3. Savaş Yeriyle ilgili Mekânlar (Rezm-gâh, dâm-geh vb.)
 - 2.4. Dinî ve Tasavvufî Mekânlar
 - 2.5. Kültürel Mekânlar (Mektep, Kütüphane)
 - 2.6. Eğlence Mekânları (Bezm, cilve-gâh, nazar-gâh vb.)
 - 2.7. Ulaşım Yerleriyle İlgili Mekânlar (Yol, köprü vb.)
 - 2.8. İş ve Ticaret Hayatıyla İlgili Mekânlar (Kâr-hâne, bâzâr vb.)
 - 2.9. Sağlık ve Temizlik ile İlgili Mekânlar (Hamam, şadırvan vb.)
 - 2.10. Suyla İlgili İnşâî Mekânlar (Çeşme, sedd, kuyu vb.)

¹¹⁸ Mahmut Gider, “Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru”, (Doktora Tezi), Elazığ, Fırat Üniversitesi, SBE, 2017.

- 2.11. Değerli Maddelerin Korunduğu Mekânlar (Hazine vb.)
- 2.12. Cezalandırma Mekânları (Zindan, mihnet-hâne)
- 2.13. Ölüyle İlgili Mekânlar (Mezar, türbe vb.)
- 2.14. Coğrafi Mekânlar (Memleketler, şehirler, gurbet vb.)
- 2.15. İmâret
- 2.16. Bahçe

Gider'in bu tasnifi buraya kadar ortaya konan çalışmalar bakımından bizim çalışmamıza hem malzeme benzerliği hem de kapsamı bakımından en yakın olan çalışmadır. Ancak tasnif yalın olmaktan uzaktır. Aslında sadece ikiye ayrılıyormuş gibi görünen mekânlar 23 alt başlıkta toplanmıştır. Eldeki tüm mekânlar bir biçimde başlıklandırılmaya çalışıldığından içeriğiyle tam uyuşmayan alt başlıklar oluşturulmuş ve bazı mekânlar uyuşmadığı halde bir şekilde bir başlığa yerleştirilmiştir. Örneğin; imaret hiçbir başlığa yerleştirilemediğinden tek başına bir alt başlık oluşturmuştur. Ya da aslında daha metafizik bir mekânı karşılayan cilde-gâh/nazar-gâh eğlence mekânlarının altına alınmıştır. Bunların yanı sıra cennet, cehennem vb. gibi metafizik mekânlar ele alınmayıp mekâna sadece somut olarak yaklaşılmıştır. Bizim çalışmamızda bu mekânların hepsi bulunduğu ve tasniflerde yalınlık esas alındığından bu tasnif de çalışmamız için uygun görünmemektedir.

Tüm bu çalışmalar bağlamında, Rizvan Yıldızhan'ın tasnifi bizim çalışmamızın kapsamı için sınırlı kalmaktadır. Ramazan Korkmaz'ın tasnifinde metin bağlamı ön plana çıktığından bizim çalışmamız açısından uygulanabilir görünmemektedir. Ayşe Demir'in tasnifinin de bağlam odaklı olması bizim çalışmamız açısından ilgili tasnifin uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Bahar Cankurt'un ortaya koyduğu tasnif ise çok genel ve bizim çalışmamız için fayda sağlamamaktadır. Mehmet Narlı'nın şiir odaklı çalışması ise bizim çalışmamıza uygun görünmektedir. Ancak tasnifi doğrudan çalışmamıza uygulamamız pek mümkün görünmemektedir. Bünyamin Tetik'in tasnifinin hem alan içinden hem de benzer malzemeyle ortaya konmuş olması onu diğer çalışmalar göre daha elverişli hale getirmektedir ancak bu tasnif de bizim çalışmamız açısından biraz eksik kalmaktadır.

Son olarak Mahmut Gider'in tasnifi çalışmamıza en yakın tasnif olsa da o da hem bizim malzememizi kapsamamakta hem de karmaşık bir tasnif içermektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında nihai olarak bu çalışmada, önce yukarıdaki tasnifler göz önüne alınarak¹¹⁹ Nef'î¹²⁰, Şeyhülislâm Yahyâ¹²¹, Nâ'îlî¹²², Neşâtî¹²³ ve Nâbî¹²⁴ divanlarında malzeme tespiti yapılmıştır. Daha sonra yapılan malzeme tespiti sonucu eldeki malzemenin yukarıdaki tasniflerin hiçbirine tamamıyla uymadığı görülmüştür. Bu sebeple, var olan tasniflerden de yararlanılarak aşağıdaki tasnif denemesi oluşturulmuştur.

1. Yapay Mekânlar

1.1. Günlük Hayatın Teşekkül Ettiği Mekânlar

1.1.1. Fert ve aile ile ilgili mekânlar (Ev, hane)

1.1.2. Toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar (Mabet, cami, medrese, zindan, bezm vb.)

1.1.3. Tanzim edilmiş mekânlar (Bahçeler vb.)

¹¹⁹ Klasik Türk Edebiyatı alanında yukarıdaki metinde geçen çalışmalar dışında şu çalışmalar da mekânla ilgilidir: Ayşe Ulu, "Osmanlı Şiirinde Açık Mekânlar", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize, Rize Üniversitesi, SBE, 2012, Burcu Bolat, "Divan Şiirinde Eğlence Mekânları (Kâğthane ve Sa'dâbâd)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 2012 ve Kenan Turhan, "Edirneli Nazmî'nin Şiirlerinde Mekân", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman, Adıyaman Üniversitesi, SBE, 2017. Bu çalışmalardaki tasniflerin çalışmamız için uygun olmadığı düşünüldüğünden metne dâhil edilmemiştir. Ancak yapılan tasnif denemesi bu çalışmalar da göz önüne alınarak yapılmıştır.

¹²⁰ Bu çalışmada şu yayın esas alınmıştır: Nef'î Ömer Erzurumi, **Nef'î Divanı**, hazırlayan: Metin Akkuş, Ankara, Akçağ Yayınevi, 1993. Bundan sonra buradan yapılan alıntılar Ne. kısaltması ile verilecektir.

¹²¹ Bu çalışmada şu yayın esas alınmıştır: Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, **Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı** hazırlayan: Hasan Kavruk, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001, (Çevrimiçi) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html>, 03.01.2022. Bundan sonra buradan yapılan alıntılar Ş. kısaltması ile verilecektir.

¹²² Bu çalışmada şu yayın esas alınmıştır: Nâ'îlî, **Nâ'îlî-i Kadîm Divânı-Edisyon Kritik** hazırlayan: Halûk İpekten, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970. Bundan sonra buradan yapılan alıntılar N. kısaltması ile verilecektir.

¹²³ Bu çalışmada şu yayın esas alınmıştır: Neşâtî Ahmet Dede, **Neşâtî Divanı** hazırlayan: Mahmut Kaplan, İzmir, Akademi Kitabevi, 1996. Bundan sonra buradan yapılan alıntılar Nş. kısaltması ile verilecektir.

¹²⁴ Bu çalışmada şu yayın esas alınmıştır: Nâbî, **Nâbî Dîvânı** hazırlayan: Ali Fuat Bilkan, Ankara, Akçağ Yayınevi, 2011. Bundan sonra buradan yapılan alıntılar Na. kısaltması ile verilecektir.

1.2. Devlet İdaresi ile İlgili Mekânlar

1.2.1. Yönetim Mekânları (Saray, otağ vb.)

1.2.2. Yönetim Alanı ile İlgili Mekânlar

1.2.2.1. Genel Yönetim Alanları (Şehir, diyar, mahalle, köy vb.)

1.2.2.2. Semtler

1.2.2.3. Şehirler

1.2.2.4. Ülkeler

1.2.2.5. Bölgeler

2. Doğal Mekânlar

2.1. Yeryüzü Mekânları

2.2. Kozmolojik Mekânlar

3. Metafizik Mekânlar (Cennet, cehennem, arş vb.)

4. Nesne Mekânları (Taht, kafes, çah vb.)

5. Mecazi Mekânlar

5.1 Muhayyel Mekânlar (Gam-hane, sitem-hane, şekeristan vb.)

5.2 Fiil Mekânlar (Rezm-gâh, temâşâ-gâh vb.)

6. Diğer Mekânlar (Köşe, bucak vb.)

Sonuç olarak; bu bölümde mekânın 18. yüzyıla kadar geçirdiği değişim/dönüşümü ve bu çalışmada elde edilen veriler üzerinden yapılan tanımlı doğrultusunda 17. yüzyıl şairlerinden Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî'nin şiirlerinde tespit edilen mekânların tasnifi için diğer çalışmalar da göz önüne alınarak oluşturulmuş olan yukarıdaki tasnif önerisi ortaya konulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

17. YÜZYIL ŞAİRLERİNDE MEKÂN

Çalışmanın “17. Yüzyıl Şairlerinde Mekân” başlığını taşıyan bu ikinci bölümünde; söz konusu beş şairin divanlarında, önceki bölümde ortaya konan mekân tanımını doğrultusunda tespit edilen mekânlar, yine önceki bölümde öne sürülen tasnife göre ele alınacaktır. Her alt bölüm öncesinde, o bölümün neden o biçimde adlandırıldığı, bu adlandırmanın başka çalışmalarda mevcut olup olmadığı¹²⁵ üzerinde durulduktan sonra ilgili mekânlar incelenecek ve her alt bölüm sonunda o bölüm doğrultusunda ulaşılan sonuçlar özetlenecektir. Bu bölüm, 6 alt bölümden oluşmaktadır: Yapay mekânlar, doğal mekânlar, metafizik mekânlar, nesne mekânlar, mecazi mekânlar ve diğer mekânlar.

2.1 YAPAY MEKÂNLAR

Şiirlerde karşılaşılan mekân kategorilerinden ilki “yapay mekânlar”dır. Günlük hayatta karşılaşılan mekânların neler olduğu düşünüldüğünde muhtemelen akla ilk gelecek olan mekânlar olan yapay mekânlar, bu çalışmanın geniş başlıklarından birini teşkil etmektedir. Bu kategorinin ihata ettiği başlıkların hepsi bir şekilde insan eliyle düzenlenmiş olduğundan isimlendirilirken “yapay” kavramı tercih edilmiştir.

Ele alınan tasniflere bakıldığında bu çalışmada tek başlık altında ele alınan mekânların Rizvan Yıldızhan tarafından “iç” ve “dış” olmak üzere ikiye ayrılıp incelendiği görülür.¹²⁶ Mehmet Narlı ise bu başlık altında ele alınan “kırsal yerler, şehirler, hapishaneler, meyhaneler” gibi mekânları “düzenlenmiş yerler” olarak ele almıştır.¹²⁷ Bünyamin Tetik ise “mimari, inanç, sosyal, siyasi mekânlar ve bahçeler”

¹²⁵ Tasnifler değerlendirilirken önceki bölümde ele alınan tasniflerden Ramazan Korkmaz, Ayşe Demir ve Bahar Cankurt’un tasnifleri bağlam merkezli olmaları sebebiyle değerlendirme dışında bırakılmıştır.

¹²⁶ Rizvan Yıldızhan, “Fuzûlî, Bâkî, Nef’î ve Nedîm Divanları’nda İç Mekân”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, Çukurova Üniversitesi, SBE, 1997. Bu bölümde bundan sonra “Yıldızhan” olarak adlandırılacaktır.

¹²⁷ Mehmet Narlı, **Şiir ve Mekân**, 2. baskı, Ankara, Akçağ, 2014. Bu bölümde bundan sonra “Narlı” olarak adlandırılacaktır.

başlıkları altında ayrı ayrı ele almayı tercih etmiştir.¹²⁸ Son olarak; Mahmut Gider ise tez çalışmasında “yapay mekânlar”ı başlık olarak tercih etmiştir. Ancak onu 16 alt başlık halinde ele almıştır.¹²⁹ Daha yalın bir tasnif ortaya koyabilmek için bu çalışmada, “yapay mekânlar” başlığı tercih edilmiştir. Bu bölümde ele alınacak mekânlar; “günlük hayatın teşekkül ettiği mekânlar” ve “devlet idaresi ile ilgili mekânlar” başlıkları altında incelenecektir.

2.1.1 Günlük Hayatın Teşekkül Ettiği Mekânlar

Şiirlerde karşımıza çıkan yapay mekân kategorilerinden ilki “günlük hayatın teşekkül ettiği mekânlar”dır. Bu mekân kategorisinde herhangi bir bireyin ya da toplumun gün içerisinde bulunabildiği, insan eliyle oluşturulmuş ve düzenlenmiş yapay mekânlar ele alınmıştır. Bu doğrultudaki mekânların hepsini kapsaması için bu başlık tercih edilmiştir.

Ele alınan tasniflere bakıldığında Yıldızhan; bu başlık altındaki çarşı, bahçe gibi mekânları “imar ve tanzim gerektiren dış mekânlar” olarak “dış mekânlar”ın altında; ev, hane gibi mekânları “fert ve aileyle ilgili mekânlar” ve meyhane, hamam gibi mekânları ise “toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren iç mekânlar” olarak “iç mekânlar”ın altında tasnif etmiştir. Narlı daha genel bir tasnif yaptığından sadece “düzenlenmiş yerler” olarak ele almıştır. Tetik “mimari”, “sosyal”, “inanç mekânları” ve “bahçeler” başlıklarında toplamıştır. Gider ise “barınma, korunma, dini-tasavvufi, kültürel, eğlence, ulaşım yerleriyle ilgili, iş ve ticaret hayatıyla ilgili, sağlık ve temizlikle ilgili mekânlar vb....” gibi 13 farklı başlıkla ele almıştır. Çalışmaların hiçbirinde “günlük hayatın teşekkül ettiği mekânlar” başlığı doğrudan geçmemektedir. Bu başlık; “fert ve aile ile ilgili mekânlar”, “toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar” ve “tanzim edilmiş mekânlar” olmak üzere kendi içinde üçe ayrılmaktadır.

¹²⁸ Bünyamin Tetik, “15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ardahan, Ardahan Üniversitesi, SBE, 2016. Bu bölümde bundan sonra “Tetik” olarak adlandırılacaktır.

¹²⁹ Mahmut Gider, “Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru”, (Doktora Tezi), Elazığ, Fırat Üniversitesi, SBE, 2017. Bu bölümde bundan sonra “Gider” olarak adlandırılacaktır.

2.1.1.1 Fert ve Aile İle İlgili Mekânlar

Günlük hayatın teşekkül ettiği mekânların ilk kategorisi “fert ve aile ile ilgili mekânlar”dır. Herhangi bir bireyin; bu birey ister bir sevgili ister bir padişah ya da isterse bir âşık olsun, günlük hayatında kullandığı ya da çeşitli ihtiyaçlarını karşıladığı mekânları, bazen bireysel bazen de toplumla iç içe kullandığı söylenebilir. Bu sebeple herhangi bir bireyin bilfiil yalnızca kendinin ya da ailesinin bulunduğu ya da ihtiyacını karşıladığı mekânlar bu başlık altında toplanmıştır. Aynı zamanda bu başlığa bir kişiye ait olmaları bakımından özel bir isimle anılan mekânlar da dâhil edilmiştir.

Ele alınan tasnifler içinde Yıldızhan’ın “iç mekânlar” tasnifinde bulunan “fert ve aileyle ilgili mekânlar” eldeki malzemeyi karşıladığından bu başlık doğrudan kullanılmıştır. Narlı; bu başlıktaki mekânları “düzenlenmiş yerler” olarak, Tetik “mimari mekânlar” olarak, Gider ise “barınma mekânları” ve “ölüyle ilgili mekânlar” olarak değerlendirmiştir. Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; anbar, bâlâ-hâne, beyt, Çâr-bâg, çâder, dâm, dehlîz, Ferah-âbâd, gurfe, hâb-gâh, hacle, halvet, harem, hâs oda, Havernak, hücre, İrem, ıstabl, kasır, kenîf, külbe, mahzen, maksûre, mâlikâne, matbah, mâtem-gâh, menfez, meşhed, mezâr, mihmân-hâne, nihân-hâne, perde-serâ, sa’âdet-hâne, suffe ve şâh-nişîn.

2.1.1.1.1 anbar

“Emtia vesaire vaz’ı ve hıfzına mahsus yer, mahzen, mağara, depo.”¹³⁰

Anbar sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan gönlün benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Mezra'-ı 'aşkda mânende-i gendüm Nâbî

Giremez sinesi çâk olmayan anbarumuza (Na. G798/7)

Ey Nâbî, (yüreği) aşk tarlasında buğday gibi yaralı olmayan kişi ambarımıza giremez.

2.1.1.1.2 bâlâ-hâne

“1. Çekme kat. 2. Teras katı.”¹³¹

¹³⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Ankara, TDK, 2010, s. 54.

¹³¹ Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2015, s. 274.

Bâlâ-hâne, sadece Nef'î'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ki teşrîf ede her gün sadr-ı bâlâhâne-i kasrın

O hurşid-i cihân-ı devletin dîdâr-ı pür-nûrı (Ne. K34/17)

*O dünya devletinin güneşi olan (Veziriazam Muhammed Paşa'nın) nurla dolu yüzü,
her gün köşkün teras katını şereflendirsin.*

2.1.1.1.3 beyt (hâne, mesken)

“Ev, hane, dâr, menzil, konak, mesken.”¹³²

Beyt¹³³ 5 divanda toplam 46 beyitte kullanılmıştır. Nâbî 20 beyitte, Nâ'îlî 15 beyitte, Nef'î 9 beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî birer beyitte kullanmıştır.

Hâne 5 divanda toplam 92 beyitte kullanılmıştır. Nâbî 55 beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ 17 beyitte, Nef'î 9 beyitte, Neşâtî 5 beyitte ve Nâ'îlî 6 beyitte kullanmıştır.

Mesken 5 divanda toplamda 10 beyitte geçmektedir. Nâ'îlî 5 beyitte, Nâbî 2 beyitte, Neşâtî, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef'î birer beyitte kullanmıştır.

- Beyt, insan ya da hayvanların barındığı veya misafir ağırlanan bir mekân olarak, harap ya da mamur bir biçimde doğrudan ele alınmıştır.¹³⁴

Kindür bizi men' eyleyecek bâg-ı cinândan

Mevrûs-ı pederdûr girerüz hâne bizümdür (Na. G224/5)

*Cennetlerin bağından bizi menedecek (olan) kimdir? Babamızın mirasıdır, ev
bizimdir, gireriz.*

¹³² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 127.

¹³³ Beyit kelimesi aynı zamanda iki mısradan oluşan şiir bütünüün adı olması sebebiyle birçok beyitte kullanılmıştır. Ancak bu kullanım konumuz dışında kaldığından söz konusu beyitler buraya alınmamıştır.

¹³⁴ Ne. K8/37, Ne. K52/34, Ne. K52/48, Ne. Ms/3/1, Ne. G62/2, Ne. G79/1, Ş. K7/14, Ş. G59/2, Ş. G90/2, Ş. G189/2, Ş. G207/3, Ş. G291/2, Ş. G322/5, Ş. G325/1, Ş. G350/3, Ş. G424/6, N. G73/7, N. G217/5, N. G258/4, N. G316/6, Na. K2/14, Na. K9/28, Na. K12/38, Na. K12/61, Na. K20/7, Na. TB2/1, Na. T13/2, Na. T14/8, Na. T31/2, Na. T38/5, Na. T42/24, Na. T68/5, Na. T68/9, Na. T78/1, Na. G29/4, Na. G98/1, Na. G130/5, Na. G194/7, Na. G217/1, Na. G241/4, Na. G258/1, Na. G379/1, Na. G390/2, Na. G456/5, Na. G624/3, Na. G699/5, Na. G788/3, Na. KK5/1, Na. L5/1, Na. L7/14, Na. R6/2

- Beytin kendi başına bir mekân olarak kullanılmasının yanında özellikle çeşitli tamlamalar vesilesiyle daha farklı mekânlara işaret ettiği görülür. Bu açıdan “beyt-i ahzân”, Hazret-i Yakup’un evine; “beyt-i Hudâ, beytu’llâh, beyt-i harâm ve beytü’l-‘atîk”, Kâbe’ye; “beyt-i ma’mûr”, gökteki meleklerin Kâbe’sine; “beytü’s-sanem” ise kiliseye işaret etmektedir. Bu tür kullanımlarda da beyt doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁵

Oldı her gûşesi bir kasr-ı Züleyhâ şimdi

Beyt-i Ahzân idi evvel o serây-ı dîrîn (N. K16/15)

O eski saray, önceden hüzünler eviydi; şimdi (onun) her köşesi bir Züleyha kasrı oldu.

Felekden kadri a'lâ olduğın ma'nîde fehm eyler

Bilenler beyt-i ma'mûr olduğın Beytü'l-Harâm üzre (N. K23/20)

Felekten (daha) yüce kıymeti olduğunu, manada Beyt-i Mamur’un Kâbe’nin üzerinde olduğunu bilenler anlar.

Dil hânkâhın beytü's-sanem kıl

Ey bî-terahhum ey nâ-müselmân (N. Ş8/6)

Ey merhametsiz, ey kâfir; gönül tekkesini put evi yap.

- Beytin içerisinde yaşayanlar yani ev halkı vardır ancak bu kullanım daha da özel anlamlı hale getirilerek sadece Peygamberimizin ev halkını niteleyecek biçimde kullanılarak beyt doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁶

Memdûh-ı ehl-i beyt gül-i âl-i Mustafâ

Rahşende suretinde fûrûg-ı siyâdeti (Na. K20/25)

¹³⁵ Ne. K6/2, Ne. K8/36, Ne. K12/39, Ne. K13/3, Ne. K21/38, Ne. K34/2, Ne. K34/3, Ne. K46/12, Ne. K47/14, Ş. G295/6, N. K5/1, N. K28/20, N. K30/2, N. G162/1, N. G188/5, N. G208/6, N. G286/2, N. G372/3, N. Mu7/2/1, Nş. TB1/1/4, Na. K4/8, Na. K7/91, Na. TB1/9, Na. T25/2, Na. T77/22, Na. M8/165, Na. G45/6, Na. G100/9, Na. G516/6, Na. G538/1, Na. G751/5, Na. G753/6, Na. G807/3, Na. R106/1, Na. R142/1

¹³⁶ N. K7/51

Seyitliğinin nuru parlak yüzünde (olan) Mustafa'nın ailesinin gülü (Seyyid Mustafa Efendi), methe layık ehl-i beyt.

- Beyt; âlem ve vücut gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹³⁷

İncinmez idüm çıkdugına hâne-i tenden

Cân olsa eger nâvek-i cânân ile hem-râh (Ş. G306/4)

Can eğer cananın okuyla yoldaş olsaydı, (onun) vücut evinden çıktığına incinmezdim.

- Beyt; muhabbet, zühd, gönül, yaratma, ikbal, temkin, ömür, sitem, gam, din, ümit, keder, mutluluk, aşk ve tedbir gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹³⁸

Beyt-i ma'mûr-ı felek reşk etmede ebyâtıma

Seyr eden gerçi dilim bir hâne-i vîrân bulur (Ne. K8/36)

Feleğin Beyt-i Mamur'u beyitlerimi kıskanmaktadır (ama) gerçekte gönlümü seyreden bir viran ev bulunur.

Asl-ı esâs-ı hâne-i dîndür çehâr-yâr

Erkân-ı kasr-ı dîn-i mübîndür çehâr-yâr (Na. K4/1)

Dört Yâr (halife), din evinin esasının aslıdır, iyiyi kötüyü ayırt eden din kasrının direğidir.

2.1.1.1.4 Çâr-bâg

“İsfahân'da bir sahada Safevî hükümdârlarına mahsus büyük saraylar, vâsî bahçeler vardı. Bugün harabeleri meydandadır. Bu bahçelerdeki havuzlar, mermer parmaklıklar, ağaçlar vaktiyle pek mâmur ve müzeyyen olduğunu gösterir. Şehrin

¹³⁷ Ne. K61/41, Na. K9/76, Na. G169/1, Na. G545/4, Na. G780/3

¹³⁸ Ne. TB/4/6, Ş. G64/5, Ş. G92/3, Ş. G232/2, Ş. G300/1, Ş. G429/4, N. K29/21, N. G123/2, N. G233/3, Nş. TB1/1/2, Nş. TB1/2/3, Nş. G52/3, Na. K2/16, Na. K9/78, Na. K11/75, Na. K12/22, Na. M7/38, Na. T51/28, Na. G47/6, Na. G101/8, Na. G147/4, Na. G162/4, Na. G319/4, Na. G405/7, Na. G452/3, Na. G490/8, Na. G620/6, Na. G681/4, Na. G721/5, Na. G874/1, Na. K170/1

ortasından geçen nehrin üzerindeki köprüden biri 150 metre uzunluğunda 22 metre genişliğinde, gayet yüksek ve 25 kemerli olup üstü örtülü, sağ ve solu yayalara, ortası arabalara mahsus ve meşhurdu. Şehrin Afganlar tarafından istilas sırasında harap olmuştur Bu mâmuriyet dolayısıyla İsfahân'a Nısf-ı cihân ve bu sahaya çâr-bâğ denilmiştir.”¹³⁹

Çâr-bâğ sadece Nâ'îlî'de 2 beyitte aşk ve muhabbet gibi soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almıştır.¹⁴⁰

Biz Çâr-bâğ-ı 'âlem-i 'ışkuz gam[g]în olur

Cemşîd olursa sâye-nişîn-i dırahtumuz (N. G145/2)

Biz aşk âleminin Çar-bâğ'ıyız. Cemşid ağacımızın gölgesinde oturursa gamlanır.

2.1.1.1.5 çâder (bün-gâh, çetr, hayme, hayme-gâh, hıyâm)

“Çadır, otağ.”¹⁴¹

Çâder sadece Nâ'îlî'de 3 ve Nef'î'de 1 beyitte kullanılmıştır.

Bün-gâh¹⁴² sadece Nâbî'de 1 beyitte kullanılmıştır.

Çetr¹⁴³ 5 divanda toplam 22 beyitte geçmektedir. Nâbî 8, Nef'î 7, Nâ'îlî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ ile Neşâtî ikişer beyitte ele almıştır.

Hayme¹⁴⁴/hayme-gâh ve çoğulu olan hıyâm, 5 divanda toplam 40 beyitte geçmektedir. Nâbî 20, Nâ'îlî 8, Nef'î 6, Neşâtî 5 ve Şeyhülislâm Yahyâ ise 1 beyitte kullanmıştır.

- Çadır, kurulan ve içinde konaklanan bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁵

¹³⁹ Ahmet Talat Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı** hazırlayan: Cemal Kurnaz, Ankara, Berikan Yayıncılık, 2013, s. 114.

¹⁴⁰ N. G278/1

¹⁴¹ Kanar, **A.g.e.**, s. 593.

¹⁴² “Çadır.” (**A.e.**, s. 320.)

¹⁴³ “Çadır, hayme.” Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 205.

¹⁴⁴ “Çadır.” **A.e.**, s. 443.

¹⁴⁵ Ş. K2/6, N. K18/49, N. T5/8, N. G85/3, Nş. K1/13, Nş. K19/19, Na. K7/76, Na. K13/31, Na. K15/48, Na. K24/56, Na. T26/1, Na. T92/4, Na. T92/5, Na. T92/38, Na. M4/22, Na. M4/25, Na. G110/4, Na. G186/7, Na. G289/6, Na. G808/6

İtdi emriyle bu çetri peydâ

Hayme-dûzân-ı diyâr-ı Şehbâ (Na. M4/22)

Şehba diyarının çadır dikenleri (Baltacı Mehmet Paşa'nın) emriyle bu çadırı peyda etti.

Nitekim her dıraht-ı pür-şükûfe şâh-ı nevrûzun

Kura çetr-i sefidin sahn-ı bâğ u bûstân üzre (Ne. K5/52)

Nitekim; nevrüz şahının her çiçek dolu ağacı, bağ ve bostanın orta yerinin üzerine beyaz çadırını kura.

- Şairler, padişahın çadırının yüceliğini, feleğin ancak onun gölgeliği olabileceği gibi çeşitli benzetmelerle yani mübalağa yoluyla ele almıştır. Bu tür kullanımlarda çadır doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁴⁶

Felek bir sâyebândır pîşgâh-ı çetr-i câhında

Güneş bir fülke-i zerdür sûtûn-ı sâyebân üzre (Ne. K5/30)

(Sultan Ahmed Han'ın) makamın çadırı huzurunda felek bir gölgeliktir. Güneş (de o) gölgeliğin sütunu üzerindeki bir altın gemidir.

- Çadır; somut bir kavram olan feleklerin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴⁷

Nîl-gûn çâder-i eflâk ki mâtem yeridür

Câhilün çeşmine bir garka-i kâşî görünür (N. G92/3)

Matem yeri olan lacivert (renkli) feleklerin çadırı; cahilin gözüne gark olmuş bir çini gibi görünür.

¹⁴⁶ Ne. K16/40, Ne. K27/7, Ne. K53/51, Ne. K55/52, N. K12/29, N. K17/19, Na. T92/37, Na. T127/24

¹⁴⁷ Ne. K51/7, Ş. G80/4, N. K3/52, N. K11/3, N. K18/48, N. K23/27, N. K30/31, Nş. K20/37, Nş. K24/26, Na. K11/72, Na. K12/8, Na. K17/18, Na. T19/12, Na. T26/2, Na. T127/30

- Çadır; gönül, ikbal, iclâl, celâl, istiğfar, emel, yücelik, cömertlik, azamet ve yüz çevirme gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴⁸

Çetr-i ikbâlin ola kevn ü mekâna sâye bân

Sâyesinde kâ'inât âsûde tâ rûz-ı hisâb (Ne. K55/53)

Ey (Şeyhülislâm Esad Efendi senin) ikbal çadırın kâinata hesap gününe kadar gölgelik olsun, kâinat onun gölgesinde huzurlu olsun.

- Çadır hava kabarcığına benzetilerek ele alınmıştır.

Bir acep deryâdır ordû-yı hümâyûnun senin

Kim habâb-ı ber-kârar olmuş ana her çâderi (Ne. K14/13)

Senin kutlu ordun acayip bir deniz (gibi)dir, (bu ordunun) her çadırı da denizde karar kılan hava kabarcıkları (gibi)dir.

2.1.1.1.6 dam

“1. Üstü damla örtülü ve bir iki tarafı açık mahal, sundurma. 2. Hayvanları barındırmaya mahsus kapalı yer, ahır, kümes, kodes.”¹⁴⁹

Dam, 3 divanda toplam 5 beyitte kullanılmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'ilî ikişer ve Nâbî 1 beyitte kullanmıştır.

- Dam; ahu, örümcek ya da kuşların yuvası biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁵⁰

Baglanur zülfine diller nice câdûsın sen

Harem-i Ka'beyi dâm eyleyen âhûsun sen (N. G259/1)

¹⁴⁸ Ne. K29/35, Ne. K56/14, Ne. K61/32, N. K11/21, N. K20/28, Nş. K14/25, Nş. K22/22, Na. K2/63, Na. K9/65, Na. K24/15, Na. Tah1/4/1, Na. G370/5, Na. G673/2, Na. G734/6

¹⁴⁹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 229.

¹⁵⁰ Ş. G105/3, Ş. G190/4, N. K30/27, Na. K2/82

Kâbe'nin haremini ev yapan ceylansın; saçına gönüller bağlanan nasıl bir cadısın sen?

2.1.1.1.7 dehlîz

“Sokak kapısıyla merdiven arasındaki aralık, hayat.”¹⁵¹

Dehlîz, 3 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Nâ'îlî 2 beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî birer beyitte ele almıştır. Nef'î ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Dehlîz doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ferş iderdi yüzünü hâke felekler çokdan

Olsa şâyeste-i dehlîzi eger köhne hasîr (Na. K8/33)

Eğer (Sultan Ahmed'in) koridorunun layığı eski hasır olsa felekler çoktan toprağa yüzünü sererdi.

- Dehlîz; gül ve kabir gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁵²

Sıgmadı gonceye nakl eyledi dehlîz-i güle

Tengdür almadı kâlâsını dükkân-ı nesîm (Ş. G236/4)

Nesim rüzgarının dükkânı (olan gonca) dardır, (rüzgârın) kumaşını almadı. (Bu kumaş) goncaya sığmadı, rüzgâr kumaşını gül koridoruna nakletti.

- Dehlîz; gönül gibi soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Tengdir rahşuna dehlîz-i nihân-hâne-i dil

Verme zahmet bize ey bâr-ı girân hoş geldün (N. K27/13)

¹⁵¹ Şemseddin Sami, A.g.e., s. 240.

¹⁵² N. Mu1/4/1

*Ey ağır yük, bize zahmet verme; gönlün gizli yerinin koridoru (senin) atına dardır.
Hoş geldin!*

2.1.1.1.8 Ferah-âbâd

“1. Sevinç veren yer, ferahlık yeri. 2. Şimdiki Çırağan Sarayı’nın bulunduğu yerde Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan kasır.”¹⁵³

Ferah-âbâd, sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte doğrudan ele alınmaktadır. Sevgili, seyre çıkıp âşıkların dar ve sıkıntılı olan gönül mekânını ferahlandırmalıdır.

Seyre çık lutf ile gönlinde yer et 'uşşâkun

Teng-nây-ı dili reşk-i ferah-âbâd eyle (N. G321/4)

Lütufla seyre çık, âşıkların gönlünde yer et. Âşıkların dar gönlünü, Ferah-âbâd sarayının kıskanacağı şekilde ferah eyle.

2.1.1.1.9 gurfe

“Cumba, balkon, çıkıntılı pencere.”¹⁵⁴

Gurfe sadece Nâbî’de 2 beyitte soyut kavramlar olan hayat ve himmetin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Tenezzüldür terakkî gurfe-i kasr-ı hayât üzre

Nefes pâyumdur evkât-ı hayâtum nerdübânumdur (Na. G64/7)

(Ömürde) ilerleme, hayat köşkünün çardağı üzerine inme; nefes ayağıdır, hayatımın vakitleri merdivenimdir.

Hîle-i nefsinî idrâk idene ey Nâbî

Kayddur gurfe-i himmetde zebân-gîr olmak (Na. G383/5)

¹⁵³ Kanar, **A.g.e.**, s. 1123.

¹⁵⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 396.

Ey Nâbî, nefsinin hilesini anlayan (kişiyi) sivri dilli olmak himmet çardağında (bir) engeldir.

2.1.1.1.10 hâb-gâh/hâb-geh (şebistân)

“Yatak odası.”¹⁵⁵

Hâb-gâh/hâb-geh 5 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nâ’îl’de 6 beyitte, Nâbî ve Nef’î’de dörder beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî’de birer beyitte kullanılmıştır.

Şebistân¹⁵⁶, sadece Nef’î’de 7 ve Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Hâb-gâh/hâb-geh uyunan yer anlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁵⁷

Pâsbân-ı şehr-i hüsnün şahne-i mülk-i dilüm

Gûşe-i ebrû-yı fitne hâb-gâhumdur benüm (N. G236/4)

Gönül mülkünün zabıtasıyım, güzellik şehrinin bekçisiyim; benim uyuduğum yer fitne kaşının köşesidir.

- Mezarlar, ölülerin uyuduğu yer olarak düşünüldüğünden şairler tarafından hâb-gâh/hâb-geh olarak ele alınmıştır. Diğer bir deyişle hâb-gâh somut bir kavram olan mezarın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁵⁸

Olmakla sahnı hâbgeh-i hâtemü'r-rüsül

Fass-ı nigîn-i ravza-i cennet Medîne'dür (Na. G101/3)

Meydanı, Peygamberlerin sonuncusunun uyuduğu yer olduğundan cennet bahçesinin yüzük mührünün taşı Medine'dir.

¹⁵⁵ Kanar, **A.g.e.**, s. 668.

¹⁵⁶ Yatak odası, yatakhane. (**A.e.**, s. 951.)

¹⁵⁷ Ne. K1/13, Ne. K14/33, Ne. K52/5, Ne. G21/1, Ne. G23/4, Ş. G357/5, N. G197/3, N. G258/3, Na. G99/7

¹⁵⁸ N. K30/28, N. Mu1/6/6, N. G244/6, Nş. G130/3, Na. G655/3, Na. G834/5

- “Şeb” kelimesinin gece anlamında olması dolayısıyla şebistân da gecenin bulunduğu yer anlamında gökteki karanlığa karşılık gelmektedir. Bu bağlamda doğrudan ele alınmıştır.¹⁵⁹

Serdâr-ı mu'azzam ki sevâd-ı haşeminden

Meydân-ı zemîn reşk-i şebistân-ı semâdır (Ne. K33/24)

(Vezir-i Azam Muhammed Paşa o) yüce kumandan ki maiyetinin çokluğundan yeryüzünde oluşan karalık, gökyüzünün karalığını kısındırır.

2.1.1.1.11 hacle (hacle-gâh/hacle-geh, hacle-serâ)

“Gelin odası.”¹⁶⁰

Hacle, 3 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 3 beyitte, Nef’î 3 beyitte, Nâbî 1 beyitte kullanmıştır.

Hacle-gâh/hacle-geh, 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 3 beyitte, Neşâtî ve Nâbî birer beyitte kullanmıştır.

Hacle-serâ ise sadece Nâ’ilî’de 2 beyitte kullanılmıştır.

- Hacle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁶¹

Ferrâş-ı harîm-i deri ol hacle-serânun

Yâ şehper-i tâvûs-ı bihiştî ya hümâdır (N. K14/6)

O gelin odasının kapısının hareminin süpürgesi ya hümanın ya da cennetteki tavus kuşunun en uzun tüyüdür.

- Gelin odası; güzellik, mizaç, şiir, inşa, fikir ve bilgi gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁶²

¹⁵⁹ Ne. K13/56

¹⁶⁰ Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, Ankara, TDK, 2009, s. 184.

¹⁶¹ N. K14/31, N. K14/39

¹⁶² Ne. K9/16, Ne. K52/32, N. K17/60, N. K19/37, N. K20/36, N. K23/47, Nş. K15/1, Na. K11/25

Hayâl-i nakş-ı arûsân-ı hacle-i tab'ım

Eder sanem-gede Beytü'l-harâm ifhâmı (Ne. K21/38)

Tabiatımın gelin odasının gelinlerinin nakışlarının hayalinin anlatılması Kâbe'yi put hane eder.

Pâkdür hâkister-i rûhü'l-Kudûsden dâmeni

Hacle-gâh-ı hüsnün ol şem'-i fûrûzânın görün (N. G208/3)

Eteği Cebraîl (aleyhisselâmın) külünden temizdir, güzelliğinin gelin odasının o parlak mumunu görür.

2.1.1.1.12 halvet (halvet-gâh/halvet-geh, halvet-hâne, halvet-kede, halvet-serây)

“Tenha yer, boş mahal.”¹⁶³

Halvet, 4 divanda toplam 22 beyitte geçmektedir. Nâbî 14 beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ 4 beyitte, Nâ'îlî ve Nef'î ikişer beyitte kullanırken Neşâtî hiç kullanmamıştır.

Halvet-gâh/halvet-geh, Nâbî ve Nâ'îlî'de ikişer beyitte kullanılmıştır.

Halvet-hâne, Nâbî ve Nef'î'de birer beyitte kullanılmıştır.

Halvet-kede sadece Nâbî'de 3 beyitte kullanılmıştır.

Halvet-serây,¹⁶⁴ 4 divanda toplam 9 beyitte kullanılmıştır. Nâbî ve Nâ'îlî üçer, Nef'î 2 ve Neşâtî 1 beyitte kullanırken Şeyhülislâm Yahyâ hiç kullanmamıştır.

- Halvet, kişinin bir köşeye çekilip, kendini her şeyden ve herkesten uzakta bıraktığı bir mekân ya da mahrem ile bir arada olunan, sevgili ile olunan bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁶⁵

¹⁶³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 420.

¹⁶⁴ “Tenha çekilip oturmaya mahsus köşk.” (**A.e.**, s. 420.)

¹⁶⁵ Ne. K52/8, Ne. K58/13, Ş. Tah.1/1/3, Ş. G284/3, Ş. G410/2, N. G36/3, N. G161/2, N. G164/4, N. G194/3, N. G303/2, Na. T41/6, Na. G47/2, Na. G163/3, Na. G173/6, Na. G190/2, Na. G197/5, Na. G208/5, Na. G306/3, Na. G367/6, Na. G586/8, Na. G850/1, Na. Mua45, Na. L5/1, Na. L5/5

Sanma tenhâ künc-i halvetde dil-i bî-çâreyi

Senden ayrı sîneden bir an gamın münfek midür (Ş. G118/4)

Senden ayrı (olan) zavallı gönlü, تنها köşede yalnız sanma, senden ayrı(yken) sineden gamın bir an ayrılmış mıdır?

- Halvet-serây; fikir, hikmet, mana, izzet-i kuvvet, gönül ve hatır gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁶⁶

Hem mâhî-i nukûş-ı halvet-serây-ı hâtır

Hem levh-i ârzûya suret-keş-i dilüz biz (N. G150/3)

Biz hem hatırın halvet köşkünün nakışlarını yok ediniz, hem (de) arzu levhasına gönlün suret çekenleriyiz.

Fezâsı halvet-i dil gibi pür-envâr-ı rûhânî

Hevâsı âlem-i cân gibi gerd-i tîreden ârî (Ne. K13/21)

(Sultan Osman'ın kasrının) gökyüzü, gönlün halveti gibi ruhani nurlarla dolu; havası can âlemi gibi karanlık topraktan arınmış.

2.1.1.1.13 harem (harem-gâh, harîm)

“Herkesin girmesine izin verilmeyen kutsal ve saygın yer.”¹⁶⁷

Harem 5 divanda toplam 70 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî 30, Nâbî 16, Nef’î 13, Neşâtî 9 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

Harem-gâh sadece Nâ’îlî’de 3 ve Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

Harîm¹⁶⁸ 4 divanda toplam 39 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî 20, Nâbî 10, Nef’î 6 ve Şeyhülislâm Yahyâ 3 beyitte ele almıştır.

¹⁶⁶ Ne. K52/32, Ne. Te/2/2, N. K7/3, Nş. K11/33, Na. K1/46, Na. K1/50, Na. K1/60, Na. T92/19, Na. G118/6, Na. G231/1, Na. G368/4, Na. G374/3, Na. L5/4

¹⁶⁷ “Duhulü herkese müsâğ olmayan muazzez ve muhterem yer.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 428.)

¹⁶⁸ “Herkesce duhulü memnu masun ve muhterem yer.” (**A.e.**, s. 430.)

- Harem; toprağı, eşiğı, güvercini, ceylanı, ahusu, kuşu, görevlendirilmiş memuru, gece bekçisi, kadısı, meydanı, kilimi, toprağı ve nuru ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Ayrıca, Kâbe doğrudan harem olarak ele alınmıştır.¹⁶⁹

Nedür ol bâğçe-i dil-keş ile ol ezhâr

Nedür ol havz-ı latîf ol harem-i feyz-âbâd (Nş. K7/10)

O gönül cezbeden bahçe ile o çiçekler nedir; o hoş havuz, o bol feyizli harem nedir?

- Harem; gül bahçesinin, bağı, sevgilinin bulunduğu yerin, sevgiliyle yalnız kalınan yerin, sevgilinin kapısının/eşiğinin, Peygamberimizin kabrinin, peygamberliğin, Allah'ın huzurunun/gölgesinin, Tur Dağı'nın, cennetin en yüksek yerinin, meyhanenin ve memduha ait olan mekânın saygı gösterilmesi gereken bir bölümü olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁷⁰

Sen salınsan harem-i bâğda tâvûs gibi

Reşk ile ana mahall-i cevelân teng olsa (N. G311/2)

Sen; bağı haremde tavus gibi salınsan, ona kıskançlıkla gezinti mahalli dar olsa.

Harîm-i hâss-ı ilahî matâf-ı ins ü melek

Serây-ı her dü serâ kible-i kîbâb-ı felek (Na. TB1/10)

(Hac kafilesinin gittiği yer) Allah'ın hususi haremi, melek ve insanların tavaf ettiği yer; felek kubbelesinin kiblesi, dünya ve âhiretin sarayıdır.

- Harem; hayal kilisesi, visal bağı, şefkatin huzuru, dürüstlük bahçesi, hürmet etme tahtı, vezirlerin itibarı, arzunun manzarası, akıl köşkü ve hikmet sırrı gibi

¹⁶⁹ Ne. K15/5, Ne. K24/32, Ne. K33/27, Ne. K50/27, Ne. G4/2, N. K8/14, N. K28/19, N. G64/6, N. G189/4, N. G259/1, N. G286/2, N. G315/4, N. G354/4, Nş. K7/7-9-12, Na. K7/92-94, Na. K20/12, Na. T104/9, Na. G812/3

¹⁷⁰ Ne. K32/21, Ne. K36/19, Ne. K58/10, Ne. G133/7, Ş. G126/2, Ş. G383/4, N. K1/23, N. K2/50, N. K3/72, N. K4/38, N. K5/40, N. K8/7, N. K12/24, N. K14/6-48, N. K16/32, N. K24/26, N. G36/2-3, N. G59/4, N. G104/4, N. G136/2, N. G217/6, N. G262/4, Nş. K7/8, Nş. K12/16, Na. K2/70-74-75-157, Na. K6/21, Na. G157/2, Na. G306/3, Na. G374/6, Na. G408/2, Na. G421/7, Na. G520/5, Na. R112/1

soyut kavramların benzetildiği mekânların özel bir bölümü olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁷¹

Bâg-bân-ı harem-i bâğçe-i 'ismetdür

Degmemiş ol sanemün dahi gül-istânına el (N. G235/2)

Akıl köşkünün hareminin bahçıvanı olan o put (gibi güzel sevgili)nin gül bahçesine henüz el değmemiş.

- Harem; yücelik, makam (devlet), din, zaman (rûzgâr), cömertlik, aşk, lütuf, sır, naz, gönül, sevinç, vuslat, büyüklük (izzet), güzellik, düşünce (endişe), edep, can, gaip, yaratılış, mana ve güzellik gibi soyut; göğüs gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁷²

Yahyâ harem-i 'aşka girerse nola bî-bâk

Meftûhdur erbâb-ı dile bâb-ı mahabbet (Ş. G30/5)

Yahyâ aşk haremine korkusuz (olarak) girerse bir şey olmaz, (çünkü) muhabbet kapısı gönül erbabına açıktır.

Tâ cilve-gâh-ı gam harem-i sînedür bize

Jengâr-ı gussa saykal-ı âyînedür bize (N. G326/1)

Gamın dolaştığı yer bizim hususi mekânımızdır, kederin pası bizim aynamızın cilasıdır.

2.1.1.1.14 hâs oda

“Bir hükümdarın zatına mahsus olan oda.”¹⁷³

¹⁷¹ Ne. K7/55, Ş. G444/3, N. K7/9, N. K12/5, N. K14/42, N. K18/23, N. K19/24, Na. K8/1, Na. G96/1

¹⁷² Ne. K3/2, Ne. K23/7, Ne. K39/24, Ne. K42/28-46, Ne. K51/18-57, Ne. KK2/7, Ne. G16/4, Ş. G156/5, N. K4/18-27, N. K5/10, N. K19/36, N. K26/7, N. Mu4/3/3, N. G14/3, N. G27/5, N. G58/2, N. G155/2, N. G158/1, N. G195/3, N. G214/3, N. G270/5, N. G294/3, N. G306/6, N. G308/5, N. G312/3, N. G374/5, Nş. K1/29, Nş. K12/14, Nş. K22/23, Na. K13/10, Na. K17/19, Na. K20/40, Na. T138/33, Na. G202/3, Na. G553/6, Na. G613/4, Na. Mü45

¹⁷³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 431.

Hâs oda, sadece Nâ'ilî ve Nâbî'de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁷⁴

Oldı Sultân Muhammed eyyâmı

Hâs Oda makdemiyle çerh-i berrîn (Na. T51/2)

Has Oda, Sultan Muhammed'in zamanının gelişiyile arş-ı âlâ oldu.

Değil hâs oda gûyâ kendüdür kasr-ı Zelîhâ kim

Der ü dîvârın etmiş Yûsuf-istân 'aks-ı envârı (N. K35/16)

(Silâhdâr Yûsuf Paşa'dan yansıyan) nurların aksi (onun yaşadığı yerin) kapısını ve duvarını Yusuf bahçesi etmiş; (orası) has oda değil sanki Zeliha'nın köşkünün kendisidir.

2.1.1.1.15 Havernak

“Irak mülûkundan Nu'mân bin Munzır'ın Sinimmâr adlı bir mimara Kûfe'de Fırat sâhilinde yaptırdığı dünya garîbelerinden köşkün adı Kasr-ı Havernak idi. Gûyâ bukalemun gibi sabah mavi, kuşlukta da havayî, öğleyin beyaz, ikindi sarı görünürmüş.”¹⁷⁵

Havernak sadece Nâbî ve Nâ'ilî'de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Cem taht-gâhı tahta-i meyhâne kendidür

Kâşâne-i Havarnak-ı şâhâne kendidür (N. G45/1)

Meyhanenin tahtası, Cem'in tahtının olduğu yer ve şahın Havernak köşkünün kendisidir.

Ah-ı büzürkteri kâh-ı Havernak

Küçük hemşiresi kasr-ı Züleyhâ (Na. T107/5)

¹⁷⁴ N K35/16

¹⁷⁵ Onay, **A.g.e.**, s. 207.

Büyük erkek kardeşi Havernak köşkü, küçük kız kardeşi Züleyha köşküdür.

2.1.1.1.16 hücre

“Küçük oda, odacık.”¹⁷⁶

Hücre, 3 divanda toplamda 5 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî ve Şeyhülislâm Yahyâ ikişer beyitte, Nâbî ise 1 beyitte kullanmıştır. Neşâtî ve Nef’î hiç kullanmamıştır.

- Hücre, bulunulan mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁷⁷

Sen mâhdan cûda bize bu 'âlem-i ferâh

Bir teng ü târ hücreye benzer serâcî yok (N. Mu1/2/5)

Ay (gibi güzel olan) senden uzakta bu ferah âlem, ışığı olmayan küçücük bir hücreye benzer.

- Hücre, somut bir kavram olan şarap kadehindeki kabarcıkların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Câm bir sırça sarây olmuş ki ferşi la'l-i nâb

Hücredür billûrdan şâh-ı hevâya her habâb (Ş. G19/1)

Kadeh, kilimi saf lal olan bir sırça saray olmuş; şarabın da her hava kabarcığı arzusunun şahına billurdan hücre olmuş.

2.1.1.1.17 ıstabl/istabl

“Ahır.”¹⁷⁸

Istabl sadece Nef’î’de 3 beyitte “şaha ait” bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁷⁹

Yine ıstabl-ı şehenşâh-ı cihân-ı ârâda

Ki ne atlar bulunur biri birinden zîbâ (Ne. K17/23)

¹⁷⁶ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 470.

¹⁷⁷ Ş. G193/5, N. G208/6, Na. T104/33

¹⁷⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 530.

¹⁷⁹ Ne. K17/75, Ne. K20/11

Yine, cihanı süsleyen şahın (Sultan Murat Han'ın) ahırında birbirinden güzel ne atlar bulunur.

2.1.1.1.18 İrem

“Arabîde Şeddâd'ın cennet takliti olan bağının adıdır.”¹⁸⁰

İrem 4 divanda toplamda 8 beyitte geçmektedir. Nef'î 4, Şeyhülislâm Yahyâ 2, Nâ'îlî ve Neşâtî ise birer beyitte kullanmıştır. Nâbî ise hiç kullanmamıştır. İrem; bazen “bağ-ı İrem, gülistân-ı İrem ve bostân-ı İrem” şeklinde terkipli biçimde, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁸¹

Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber-sirişt

Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâğ-ı İrem (Ne. K15/2)

Yine nisan geldi, hava amber tabiatlı, âlem cennet içinde cennet, her köşe bir İrem bağı oldu.

Bulmuş anınla zamân feyz-i şerefden behre

Eylemiş rûy-ı zemîni bu gülistân-ı İrem (Ne. K51/15)

Zaman, İstanbul şehriyle şeref feyzinden nasip bulmuş; yeryüzünü İrem bahçesi eylemiş.

Yâr olsa bahâr olsa dilâ câm-ı Cem olsa

Bir yerde ki her kûşesi reşk-i İrem olsa (Ne. G117/1)

Ey gönül, her köşesi İrem'i kıskandıracak kadar güzel olan bir yerde; yâr olsa, bahar olsa, Cem'in kadehi olsa (ne güzel olur).

2.1.1.1.19 kasır (eyvân, kâh, kusûr)

“Köşk.”¹⁸²

¹⁸⁰ Mütercim Âsım Efendi, **A.g.e.**, s. 382.

¹⁸¹ Ne. K59/9, Ş. G444/3, N. K36/14, Nş. K21/10

¹⁸² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 600.

Kasır, 5 divanda toplam 110 beyitte geçmektedir. Nâbî 66, Nef'î 17, Nâ'ilî 13, Şeyhülislâm Yahyâ 9 ve Neşâtî 5 beyitte ele almıştır.

Eyvân¹⁸³ 4 divanda toplam 38 beyitte geçmektedir. Nef'î 16, Nâ'ilî 13, Nâbî 7 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Kâh,¹⁸⁴ 3 divanda toplam 8 beyitte geçmektedir. Nâbî 4, Nâ'ilî 3 ve Nef'î 1 beyitte ele almıştır.

Kasrın çoğulu olan kusûr ise sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Kasır; kubbesi, süsü, bir bağın ya da bahçenin içinde bulunabilmesi bakımından içinde yaşanan bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁸⁵

Huld içre şehîdân-ı mahabbet ser-i kûyun

Seyr etmege revzenler açar kâhlarından (N. G266/4)

Cennetteki muhabbet şehitleri senin yaşadığın yeri seyretmek için köşklerinden pencereler açarlar.

- Kasırlar, âlî /mu'allâ/refî'/vâlâ/bülend (yüce), safâ-güster (safa saçan), latîf (güzel), zerendûd (altın yaldızlı), müferrih (ferahlatıcı), dil-keş (gönül cezbedici), bü'l'-aceb (acayipliklerle dolu), mübarek, cihân-ârâ/âlem-ârâ (âlemi süsleyen), rûh-pîrâ (yanak süsleyen), şafak-gûn (kızıl renkli), rengîn (parlak renkli) ve sağlam gibi çeşitli sıfatlar ile ele doğrudan ele alınmıştır.¹⁸⁶

Nedir ol işret-âbâd-ı bülend ol kasr-ı âlî kim

¹⁸³ “1. Köşk, kasr. 2. Büyük sale, salon, divan.” (A.e., s. 322.)

¹⁸⁴ Köşk, tâk, kasır. (A.e., s. 565.)

¹⁸⁵ Ne. K3/22, Ne. K6/21, Ne. K8/21, Ne. K13/1-3, Ne. K31/26, Ne. K52/6-9-58, Ş. T1/1, Ş. T4/1-2, Ş. T3/2, Ş. T8/2, N. K10/18, N. K11/2, N. K35/3, N. G64/5, N. G230/14, Na. K12/80, Na. T30/11-15-29-42, Na. T39/10, Na. T55/11, Na. T55/15, Na. T68/16, Na. T72/10, Na. T110/2, Na. T120/3-5, Na. M8/11, Na. M9/46, Na. G282/8, Na. R58/2

¹⁸⁶ Ne. K13/1, Ne. K13/61, Ne. K34/17, Ne. K39/30, Ne. K46/10, Ne. K46/11, Ne. K58/2, Ne. K58/52, Ne. KK6/1, Ne. KK6/7, Ne. KK6/13, Ş. T3/1, Ş. T8/5, Ş. T16/3, N. K28/82, N. K35/1, N. K35/2, N. G341/4, Nş. K14/14, Nş. K15/21, Nş. K27/23, Na. K1/60, Na. K2/61, Na. T30/1, Na. T30/2, Na. T30/18, Na. T30/43, Na. T39/1, Na. T39/3, Na. T55/7, Na. T55/8, Na. T63/1, Na. T81/2, Na. T81/6, Na. T107/1, Na. T107/7, Na. T134/1, Na. T134/2, Na. T138/1, Na. M8/30, Na. G158/3, Na. G189/5, Na. G490/9

Felek bir çeng olurdu bezmine ger olsa evtârı (Ne. K13/2)

Feleğin teli olsa, (Sultan Osman'ın) meclisine saz olacağı o yüce köşk, o yüce bol içkili yer neresidir?

- Şiirlerde; Havernak¹⁸⁷ gibi özel isimli kasırlar ele alınmıştır. Bazı kasırlar ise Süleyman, Züleyha, Şirin, İskender, İbrahim Paşa ya da Behram gibi kişilere ait olduğu için bilinir. Bazı kasırlar ise padişaha aittir. Bu tür kullanımlarda kasır hep doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁸⁸

Ahî-i büzürgteri kâh-ı Havernak

Küçük hemşiresi kasr-ı Züleyhâ (Na. T107/5)

Büyük erkek kardeşi Havernak köşkü, küçük kız kardeşi Züleyha köşküdür.

- Cennette kasırlar olacağından dolayı cennet ile bir arada ele alınmıştır.¹⁸⁹

Revnakı kasr-ı bihiştün kalmadı gitdi diyü

Reşkden Rıdvan der-i cennetde feryâd eyledi (Na. T55/12)

Cennet kasrının güzelliği kalmadı, gitti diye Rıdvan kıskançlıktan cennetin kapısında feryat etti.

- Kasır; vücut, göz, felek, kaş ve alın gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁹⁰

Şehân-ı taht-nişîni bu kasr-ı nüh tâkun

Mu'ammer olmaya Cemşîd ü Keykubâdı kadar (N. K37/12)

Bu dokuz taklı köşkün tahta oturan şahları Cemşit ve Keykubat'ı kadar yaşamaya.

¹⁸⁷ “Havernak” maddesine bakınız.

¹⁸⁸ Ne. K6/1, Ne. K13/11, Ne. KK6/6, N. K16/15, N. K35/5, N. K35/16, Na. K13/59, Na. K18/14, Na. M8/33, Na. T30/9, Na. T55/14, Na. T81/7, Na. T107/6, Na. T138/5

¹⁸⁹ Na. T39/2, Na. T63/5, Na. T72/2, Na. T72/14, Na. G401/3

¹⁹⁰ Ne. K24/22, Ne. K52/58, Ne. K56/14, N. K6/14, N. K16/9, N. K20/39, N. K23/27, N. Mu1/5/7, N. G51/7, N. G178/1, N. G197/2, N. G385/2, Na. K18/10, Na. TB2/5, Na. Mua28

Komaz mihmân kâr-ı dîgere imkân-ı güncâyış

İdelden secde bast-ı bûriyâ kasr-ı cebînümde (Na. G739/2)

Secde, alın köşkümde hasırını yaydığından beri; bu misafir, başka şeye sığışma imkânı bırakmaz.

- Kasır; ümit, huzur, güzellik, ikbal, din, hayat, kavuşma, arzu, hayal, söz, sevinç, safa, can, ululuk, mutluluk, yücelik, şeref, ahkâm, cömertlik, gönül, dimağ, şer ve makam gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁹¹

Dilde bünyâd-ı serâ-yı gam u gussa muhkem

Kalmadı kâh-ı safâdan meğer âsâr-ı talel (Ne. K53/6)

Yıkılan safa köşkünden geriye (bir) temel (bile) kalmadı. Gönülde gam ve gussa sarayının temeli sağlamdır.

Bir şebangeh ki çerâg-ı hîred-i 'abd-i fakir

Eylemişdi harem-i kasr-ı dimâgum tenvir (Na. K8/1)

Öyle bir gece ki, o gecede bu fakir kulun aklının ışığı, zihnimin kasrının haremmini aydınlatmıştı.

2.1.1.1.20 kenîf

“Ayakyolu, abdesthane, memşâ”¹⁹²

Kenîf sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Âvîhtelikden hazer it çâh-ı kenîfe

İstersen eger kıymet ile nâfe-i çîn ol (Na. G484/8)

¹⁹¹ Ne. K21/4, Ne. K33/26, Ne. K41/5, Ne. K47/10, Ne. K56/29, Ne. K60/34, Ş. G27/3, Ş. G110/4, Ş. Mü/1, N. K12/2-40, N. K22/40, N. K29/5, N. K33/8, N. Mu13/2/1, Nş. K10/10, Nş. K16/18, Na. K4/1, Na. K7/12, Na. K12/7-16-25, Na. K15/100, Na. K16/89, Na. M8/40, Na. G1/3, Na. G22/3, Na. G64/7, Na. G200/1, Na. G278/5, Na. G743/5, Na. G822/4, Na. G826/7, Na. G855/4

¹⁹² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 624.

(Sana) Çin nafesi kadar değer verseler de tuvalet çukuruna asılmaktan sakın!

2.1.1.1.21 külbe

“Çalı çırpıdan barınacak yer, kulübe, fakirane mesken.”¹⁹³

Külbe, 4 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Neşâtî 2, Nâ’îlî, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî birer beyitte kullanmıştır. Nef’î ise hiç kullanmamıştır.

- Külbe, Hazret-i Yakub’un hüznler evi olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁹⁴

İnledür 'âlemi aşkun tuyulur ey Yahyâ

Acizüm inlemege külbe-i ahzânumda (Ş. G367/5)

Ey Yahyâ; aşkın duyulur, âlemi inletir (ama ben) hüznler evimde inlemekten (bile) acizim.

- Külbe, muhabbet ve ayrılık gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁹⁵

Reşg-âver eyle subha garîbâne şâmımız

Sal külbe-i mahabbete ey şem'-i âh tâb (N. G19/4)

Ey ah mumu, zavallı akşamımız(la) gündüz(d)e kıskançlık uyandır, muhabbet kulübesine sıcaklık ver.

2.1.1.1.22 mahzen (mahâzin, hazîne-hâne)

“1. Emval ve eşya vazına mahsus kapalı mahal, kiler, ambar. 2. Yer altı, bodrum.”¹⁹⁶

Mahzen 5 divanda toplam 33 beyitte geçmektedir. Nâbî 19, Nef’î ve Neşâtî altışar beyitte ve Nâ’îlî 2 beyitte ele almıştır.

Mahâzin¹⁹⁷ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

¹⁹³ A.e., s. 683.

¹⁹⁴ Nş. K10/10, Nş. G29/3

¹⁹⁵ Na. G577/6

¹⁹⁶ Şemseddin Sami, A.g.e., s. 738.

¹⁹⁷ “Mahzen.” (A.e., s. 765.)

Hazîne-hâne¹⁹⁸ sadece Nef'î'de 1 beyitte geçmektedir.

- Mahzen, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁹⁹

Dürr ü zer ü güherle iken fahr-i mahzenün

Muhtâcdur himayesine kufl-ı âhenün (Na. G442/1)

Mahzenin övüncü; inci, altın ve mücevherle iken demir kilidin (onu) korumasına muhtaçtır.

- Mahzen; göz, âlem, etek, dünya ve insan vücudu gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁰⁰

Sipâh-ı firkatünün dest-bürd-i târâcı

Komadı mahzen-i çeşmümde gevher-i sîrâb (Na. K11/5)

Ayrılık askerinin yağmasının üstünlüğü göz mahzenimde suya kanmış inci bırakmadı.

- Mahzen; lütuf, mürüvvet, sır, düşünce, ihlas sırrı, tevhit sırrı, idrak, mana, yaratma, mizaç, feyz, ümit, nur, feragat, ezelin feyzi ve gönül gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁰¹

Gedâ-yı müflis-i dergâh-ı devleti Kârûn

Emîn-i mahzen-i lutf u mürüvveti Hâtem (Ne. K36/20)

Karun, (Veziriazam Halil Paşa'nın) devletinin dergâhının iflas eden fakiri; Hatem (ise onun) cömertlik ve lütuf mahzeninin itimat edileni(dir).

Der-güşâde yâ hazîne-hâne-i endîşedir

¹⁹⁸ Hazîne: “Akçe vazı ve hıfz olunan yer, vezne, sandık.” (A.e., s. 446.) ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.” (A.e., s. 423.)

¹⁹⁹ Na. G105/1, Na. G526/5, Na. G688/4, Na. G805/6

²⁰⁰ Ne. K45/32, N. K2/11, N. G142/3, Nş. K20/13, Na. G90/1, Na. G206/3, Na. G311/4, Na. G643/1

²⁰¹ Ne. K48/27, Ne. K54/25, Ne. K56/17, Ne. G81/4, Nş. K10/19, Nş. K16/15, Nş. G29/4, Nş. G66/5, Nş. G109/1, Na. K6/12, Na. K17/30, Na. TB2/2, Na. M1/47, Na. G89/3, Na. G268/1, Na. G487/6, Na. G490/4, Na. G740/1, Na. K1 93/1

Anda çeşm-i Rûşenîdir dîde-bân-ı münzevî (Ne. K2/10)

(Mevlânâ'nın Mesnevî'si) sonuna kadar kapısı açık (olan) bir düşünce hazinesidir; burayı gözleyen münzevi bekçi de Rûşenî'nin gözleridir.

2.1.1.1.23 maksûre

“Kasır ve hasrolunmuş, mahdud, münhasır.”²⁰²

Maksûre sadece Nâbî'de 6 ve Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Maksûre anlamı itibariyle tahsis edilmiş bir mekân olduğundan cennetteki mekânlarla bir arada kullanılmıştır. Diğer bir deyişle cennete gidecek olanlar için ayrılmış mekânlardandır. Yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁰³

Maksûre-i tâkında o şibâk-ı münevver

Ol tûtî-i vahye kafes-i râz idi güya (Na. T104/11)

Maksurenin kemerindeki o nurlu kafesler, o vahiy papağanına güya sır kafesiydi.

Rûh-ı revân-ı pâküne 'ukbâda cilve-gâh

Maksûre-i bihişt ola hûr u kusûr ile (N. Mu1/6/7)

(Nâ'ilî'nin kardeşinin âhirete göçen) latîf ve temiz ruhuna, âhirette tecelli yeri; huriler ve köşkler ile cennetin maksuresi olsun.

- Maksûre, göz gibi somut, ihlas ve izzet gibi soyut kavramlara benzetmelik olmuştur.²⁰⁴

Maksûre-i 'izzetde hemîşe var ol

Gülzâr-ı emânîde gül-i bî-har ol (Na. R133/1)

İzzetin maksuresinde her zaman var ol, arzuların gül bahçesinde dikensiz gül ol.

²⁰² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 741.

²⁰³ Na. T39/2, Na. G101/1

²⁰⁴ Na. G361/2

Maksûre-i dîdemde kemîn itmeden a'lâ

Hâk-i der-i cânâneyi ta'zîm ne mümkün (Na. G612/5)

Göz maksuremde çok küçük (olanı) çok büyük etmeden, sevgilinin kapısının toprağına saygı göstermek ne mümkün.

2.1.1.1.24 mâlikâne

“Bir memur ve zabıt ve emektara mülk gibi tasarruf etmek üzere verilen arazi ve çiftlik vesair irat.”²⁰⁵

Mâlikâne sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir. Divit ve gönül birer mâlikâne olarak doğrudan ele alınmıştır.

Tasarruf itse n'ola şahne-i sitemger-i 'aşk

Mukâta'ât-ı dil-i zâr mâlikânesidür (Na. G169/2)

İnleyen gönlün geçici olarak mülk verilen arazisi, aşkın zalim zabıtası(nın) kalıcı mülkü (olduğundan onu) istediği gibi kullansa ne olur?

Egerçi fâ'izi akmazsa da tam[l]ar Nâbî

Devâtdur kalemün mâlikânesin bilürüz (Na. G263/7)

(Ey) Nâbî, kalemin kalıcı mülkünün divit olduğunu biliriz, (dolayısıyla) her ne kadar (onun) feyz kaynağı akmazsa da damlar.

2.1.1.1.25 matbah

“Mutfak.”²⁰⁶

Mutfak, 4 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nâbî 14, Nef'î ve Neşâtî birer beyitte kullanmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'ilî hiç kullanmamıştır.

²⁰⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 743.

²⁰⁶ Kanar, **A.g.e.**, s. 1510.

- Mutfak yemek pişirilen, bulaşık yıkanan bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.²⁰⁷

Hâkân-ı Çîn ki dergehine elçi gönderir

Hep kâse-şûy-ı matbahına armağan verir (Ne. K4/39)

Çin hakanı (Sultan Ahmet'in) dergâhına (hep) elçi gönderir, mutfağının kâse yıkayıcısına armağan verir.

- Mutfak, kâinat ve âlem gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁰⁸

Bu köhne matbah-ı 'âlemde kimseye Nâbî

Nevâl-i 'ıyşî dem-i iştihâda virmezler (Na. G209/7)

Nâbî, bu eski âlem mutfağında kimseye yaşama ihsanını arzu anında vermezler.

- Mutfak; cömertlik, nimet, kudret, can, lutf-ı ilâhî, kaza ve yaratma gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁰⁹

Matbah-ı lutf-ı İlâhîde meger muzmer imiş

Ki ziyâfetgeh-i âfâka çeke ni'met-i 'âm (Na. K13/44)

Meğer Allah'ın lütuf mutfağında, ufukların ziyafet mahalline herkese mahsus (olan) nimeti gönderilmesi gizlenmiş.

Sabr eyle de gör ni'metini matbah-ı sun'un

Sîr olma bu mihmânkedenün mâ-hazarından (Na. G547/3)

Sabret, bu misafirhanede olan şeylerden doymuş olma da yaratma mutfağının nimetini gör.

²⁰⁷ Na. K7/44, Na. K9/48, Na. K17/18, Na. M7/118

²⁰⁸ Na. M1/41

²⁰⁹ Nş. K24/25, Na. K2/59, Na. K2/121, Na. K8/32, Na. K16/35, Na. G73/2, Na. G466/3

2.1.1.1.26 mâtem-gâh/mâtem-geh (mâtem-gede, mâtem-serây)

“Yas evi, yas tutulan yer.”²¹⁰

Matem-gâh/mâtem-geh sadece Nâ'ilî ve Neşâtî'de birer beyitte geçmektedir.

Mâtem-serây ve mâtem-gede ise sadece Nâ'ilî'de birer beyitte kullanılmıştır.

- Matem yeri, dünya ve âlem gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²¹¹

'Âlem 'arûs-ı bahtuna oldukça cilve-gâh

Mâtem-serây-ı dehr tarab-gâh-ı sûr olur (N. K24/22)

Dünyanın matem yeri, âlem bahtının gelinine cilve yeri oldukça, düğünün sevinç yeri olur.

- Matem yeri; soyut bir kavram olan gönlün benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Meyl etmedüğüm sûr-ı safâ-bahşına dehrün

Mâtem-gede-i dilde olan şîven içündür (N. G42/3)

Dünyanın huzur veren şenliğine meyletmemem gönlün matem yerindeki yas sebebiyledir.

2.1.1.1.27 menfez

“Bir şeyin nüfuz edecek yeri, delik, ağız.”²¹²

Menfez sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Olmam gilemend ol meh-i hâtır-şikenümden

Bin menfez-i âh açsa da her mû bedenümden (Na. G597/1)

²¹⁰ Kanar, **A.g.e.**, s. 1335.

²¹¹ N. G124/1, Nş. TB1/3/4

²¹² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 774.

(Onun) her saç teli bedenimde bin ah menfezi açsa da o kalbimi kırıandan şikayetçi olmam.

2.1.1.1.28 meşhed

“Bir adamın şehit olduğu veya bir şehidin metfun bulunduğu mahal.”²¹³

Meşhed sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²¹⁴

Bâlâ-yı meşhedinde olan kubbe-i bülend

Olmışdı rûzgar ile erkânı nâ-kavi (Na. T52/11)

Şehit düştüğü yerin üstünde olan yüce kubbenin direkleri rüzgarla güçsüzleşmişti.

2.1.1.1.29 mezâr (dahme, gûr/kûr, gûristân, kabr, kubûr, lahd, mazca’, merkad, mezâristân, teng-hâne, türbe)

“Ziyaret mahalli, aziz bir zatın ziyaret olunan kabri. Kabir, sin, lahit.”²¹⁵

Mezâr, 5 divanda toplam 15 beyitte geçmektedir. Nâbî’de 9, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ’îlî’de ikişer beyitte, Neşâtî ve Nef’î’de birer beyitte ele alınmıştır.

Dahme²¹⁶ sadece Nâ’îlî’de 2 beyitte geçmektedir.

Gûr/Kûr²¹⁷ sadece Nâ’îlî’de 4 beyitte geçmektedir.

Gûristân sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

Kabr, 3 divanda toplamda 9 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ’îlî ve Nâbî üçer beyitte ele alınmıştır.

Lahd, sadece Nâ’îlî’de 2 beyitte geçmektedir. Mazca²¹⁸ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

²¹³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 787.

²¹⁴ Na. G715/7

²¹⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 794.

²¹⁶ Mezar, merkat, türbe. (**A.e.**, s. 226.)

²¹⁷ “Mezar, merkat.” (**A.e.**, s. 396.)

²¹⁸ “Mezar, kabir.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1506.)

Mazca'²¹⁹ sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Merkad'²²⁰, 4 divanda toplamda 9 beyitte geçmektedir. Nâbî'de 5, Nâ'ilî'de 2, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî'de birer beyitte geçmektedir.

Kubûr,²²¹ sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Mezâristân, sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Teng-hâne'²²² sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Türbe, sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte geçmektedir.

- Mezar, ölen birinin, bedeninin bulunduğu yer biçiminde veya başında bulunan taşla ya da üzerinde bulunan kafes vesilesiyle, içinin toprakla dolu olması ya da bu toprakların üzerinde çeşitli yeşilliklerin olması sebebiyle ve üzerine mum dikilmesi adetine²²³ telmihle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²²⁴

Didi Yahyâ bu kâr-ı hayra târîh

Kapusını mezârun itdi hep sîm (Ş. T6/3)

Yahyâ, bu hayırlı işe tarih söyledi, mezarın kapısını hep gümüş yaptı.

Gül virür seng-i mezârında olan şah-ı hurûf

Ravzasında kimün eylerler ise ismini yâd (Na. K2/68)

(Peygamberimizin) mezar taşında olan harflerin dalı, o tertemiz türbede kimin ismini yâd ederlerse gül verir.

²¹⁹ “1. İstirahat yeri. 2. Mezar, kabir.” (A.e., 1506.)

²²⁰ “Mezar, kabir.” (Şemseddin Sami, A.g.e., s. 780.)

²²¹ Kabirler. (A.e., s. 678.)

²²² Darlık evi, mezar. Teng: “Dar, zîk.” (A.e., s. 1206.) ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.” (A.e., s. 423.)

²²³ Özer Şenödeyici, “Naili Divanı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 2011, s. 1730. Şenödeyici çalışmasında, sözlüklerden verdiği tanıklardan yola çıkarak mezarlara mum dikildiğinden bahsetmektedir.

²²⁴ Ne. K50/14, Ş. G57/5, Ş. G280/5, Ş. G382/5, Ş. T6/2, Ş. T9/3, Ş. T10/2, N. K3/72, N. K8/8, N. K8/23, N. Mu1/3/7, N. Mu1/6/1, N. Mu1/6/5, N. G99/5, N. G233/4, N. G242/5, N. G362/3, N. Mu1/1/7, N. Mu1/4/1, N. Mu1/6/2, N. Mu9/1/4, N. T4/2, Nş. K7/1, Nş. G36/4, Na. K2/25, Na. K2/69, Na. K2/145, Na. K12/56, Na. K24/29, Na. K25/6, Na. T104/14, Na. T104/12-13, Na. T104/25, Na. T104/41, Na. T104/46, Na. T104/54, Na. G545/2, Na. G617/3, Na. G618/2Na. G633/3, Na. G833/9

Bu beyti istimâ' etsün geçenler reh-güzârumdan

Bu anlansun zebân-ı sebze-i hâk-i mezârumdan (N. Mu7/3/2)

(Mezarımın olduğu) yoldan geçenler bu beyti dinlesinler; mezarımın toprağının (üzerindeki) yeşilliklerin dilinden bu anlaşılsın.

Bed-hâh-ı tîre-dilde bulunmaz fûrûg-ı sıdk

Tâbende olsa ahteri şem'-i mezâr olur (N. G70/3)

Başkasının kötülüğünü isteyen karanlık gönülde doğruluk nuru bulunmaz, yıldızı parlak olsa mezarın mumu olur.

2.1.1.1.30 mihmân-hâne (mihmân-sarây/mihmân-serâ/mihmân-serây, misâfir-kede, müsâfir-hâne)

“Misafirler kondurulan daire, misafirhane.”²²⁵

Mihmân-hâne sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî’de birer beyitte geçmektedir.

Mihmân-sarây/mihmân-serâ/mihmân-serây 3 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Nâbî 2, Nef’î ve Nâ’ilî birer beyitte ele almıştır.

Misâfir-kede ise sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

Müsâfir-hâne²²⁶ sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Mihmân-hâne, misafirin ağırlandığı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Evvel yenecek mâ-hâzarı bâd-ı hevâdur

Mihmân-ı misâfirkede-i hâne-i zînün(zeynün) (Na. G456/5)

Süs evinin misafirhanesinin misafirinin ilk yenecek hazır olan şeyi heves rüzgarıdır.

²²⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 799.

²²⁶ “1. Misafirhane, konukevi. 2. Han, kervansaray.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1465.

- Mihmân-hâne; âlem, dünya ya da aşğın sinesi gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²²⁷

Yer bulunmaz gâh olur mihmân-serây-ı sînede

Ol kadar uğrar ma'ânî kişverinden kârbân (Ne. K52/52)

Manalar memleketinden o kadar kervan sinenin misafirhanesine uğrar ki bazen yer bulunmaz olur.

- Mihmân-hâne; dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Müsâfir-hâne-i dünyâda hân-ı gussa zâdumdur

Libâs-ı 'âfiyet merdûd-ı çeşm-i şu'le-zâdumdur (N. Mu7/4/1)

Dünya hanında, keder sofrası azığımdır; âfiyet elbisesi, alevden doğmuş gözüümün reddedilenidir

2.1.1.1.31 perde-serâ/perde-serây

“1. Otağ. 2. Ev içi.”²²⁸

Perde-serây, sadece Nefî’de 2 ve Nâ’ilî’de 1 beyitte kullanılmıştır. Her iki şair de soyut birer ev inşa ederek, o eve soyut odalar atfederek doğrudan mekân olarak ele almıştır.²²⁹

Dîvân-ı celâlinde kazâ münşî-i ahkâm

Eyvân-ı şükûhunda felek perde-serâdır (Ne. K33/26)

Kazâ, yücelik divanında hükümlerinin yazıcısıdır; felek yüceliğinin köşkünde odadır.

²²⁷ Ş. G438/4, N. G284/4, Na. K7/112, Na. G365/7, Na. G707/3

²²⁸ Kanar, **A.g.e.**, s. 387.

²²⁹ Ne. K3/58, N. Mu4/3/3

2.1.1.1.32 sa'âdet-hâne

“Tazimi kastolunan veya zaten muazzez bulunan bir zatın hanesine ıtlak olunur, devlethane.”²³⁰

Sa'âdet-hâne sadece Nef'î'de 1 beyitte Şeyhülislâm Muhammed Efendi'nin evini kastetmek için doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Olsun erkânı müretteb ol sa'âdet-hânenin

Kopmasın bir taşı ger kopsa yerinden ferkadân (Ne. K52/60)

(Şeyhülislâm Muhammed Efendi'nin) mutluluk dolu evinin direkleri muntazam olsun, Küçükayı burcundaki parlak iki yıldız yerinden kopsa (da onun) bir taşı kopmasın.

2.1.1.1.33 suffice

“Evin ortasında olup odaların kapıları oraya açılan müşterek dîvân, dîvân-hâne.”²³¹

Suffe sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Suffesinde görür erbâb-ı safâ safvet-i dil

Halvetinde bulur eşhâb-ı tecerrüd kâmu (Na. T41/6)

Safa erbabı, gönül temizliğini sofasında görür, tecrit ehli meramını halvetinde bulur.

2.1.1.1.34 şâh-nişîn/şeh-nişîn

“Odanın sokak tarafına çıkıntısı ki üç cihetten pencereli ve mefruştur.”²³²

Şâh-nişîn, 3 divanda toplam 10 beyitte geçmektedir. Nâbî 6, Nef'î ve Nâ'ilî ikişer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî hiç kullanmamıştır.

- Şâh-nişîn; soyut ya da somut benzetmelere konu olan evlerin ya da köşkların bir bölümü biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²³³

Nedir ol mermer-i berrâk ile ol havz-ı latîf

²³⁰ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1005.

²³¹ **A.e.**, s. 1005.

²³² **A.e.**, s. 1112.

²³³ Na. T107/1, Na. T138/18, Na. G311/6, Na. G811/2

Nedir ol şemse-i şeffâf ile ol şâhnişîn (Ne. K46/18)

(Kandilli'deki) o berrak mermer ile o latif havuz nedir, o berrak güneş motifi ile o cumba nedir?

- Şâh-nişîn, felek ve onunla ilgili benzetmelerde doğrudan ele alınmıştır.²³⁴

Haneler çerhlerle hem-pâye

Şeh-nişînler burûca hem-sâye (Na. M8/10)

Evler, feleklerle bir; cumbalar burçlara komşu.

Sonuç olarak; şiirlerde fert ve aile ile ilgili 34 farklı mekân bulunmaktadır. Nâbî şiirlerinde fert ve aile ile ilgili 26 farklı mekân kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı mekân geçen şair konumundadır. Onu; Nâ'îlî, 24 Nef'î 17, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise on üçer farklı sayıda mekân kullanımı ile takip etmektedir. Fert ve aile ile ilgili mekânlardan; beyt, çâder, hâb-gâh, halvet, harem, kasır ve mezâr şairlerin tamamında geçmektedir. Fert ve aile ile ilgili mekânlardan anbar, kenîf, mâlikâne, gurfe, menfez, meşhed ve suffe sadece Nâbî'de; Çâr-bâg, Ferah-âbâd ve şûh-sitân sadece Nâ'îlî'de; bâlâ-hâne, ıstabl ve sa'âdet-hâne sadece Nef'î'de geçmektedir. Bu bakımdan Nâbî, şiirlerinde en fazla sayıda diğer şairlerin şiirlerinde geçmeyen mekânlara yer veren şair konumundadır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise şiirlerinde fert ve aile ile ilgili diğer şairlerde bulunmayan herhangi bir mekâna yer vermemiştir.

Fert ve aile ile ilgili mekânlardan beyt, harem ve kasır şairlerin tamamında hem doğrudan mekân olarak hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Çâder ve mezâr şairlerin hepsi tarafından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Çâr-bâg sadece Nâ'îlî ve anbar ile gurfe sadece Nâbî tarafından soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Ferâh-âbâd sadece Nâ'îlî; bâlâ-hâne, ıstabl ile sa'âdet-hâne sadece Nef'î; kenîf, mâlikâne, menfez, meşhed ile suffe sadece Nâbî ve sa'âdet-hâne sadece Şeyhülislâm Yahyâ tarafından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Has oda ve Havernak sadece Nâ'îlî ve Nâbî'de; perde-serây sadece Nâ'îlî

²³⁴ Ne. K14/28, N. K16/17, N. K28/82, Na. G490/1

ve Nef'î'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Şâh-nişîn ise sadece Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Diğer mekân kullanımlarına bakıldığında ise beytin, Nef'î Yahyâ ve Nâbî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Neşâtî ve Nâ'ilî'nin bu şekilde ele almaması dikkat çekicidir. Çâder şairlerin hepsinde somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmasının yanında Yahyâ dışındaki şairler tarafından soyut benzetmelik olarak da ele alınmıştır. Nef'î ayrıca somut bir kavrama benzeterek ele almıştır. Dâm; Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Dehlîz, Nâ'ilî'de hem somut hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken, Nâbî sadece doğrudan mekân olarak, Yahyâ ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Hâb-gâh; Nef'î ve Yahyâ sadece doğrudan mekân olarak ele alırken, Neşâtî sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak Nâ'ilî ve Nâbî ise her iki türlü de ele almıştır. Hacle, Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef'î, Neşâtî ve Nâbî ise onu sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır.

Halvet; Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Yahyâ'da sadece doğrudan, Neşâtî'de ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Ayrıca Neşâtî'nin onu doğrudan ele almaması da dikkat çekicidir. Hücre; Yahyâ'da hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. İrem; Nefî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Neşâtî'de doğrudan mekân olarak ele almıştır. Külbe, Yahyâ ve Neşâtî'de doğrudan ele alınırken; Nâ'ilî ve Nâbî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Mahzen, Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken, Nef'î ve Neşâtî'de sadece somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak, Nâ'ilî'de ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Ayrıca, Nâbî mahzenin yanı sıra mahâzini kullanılırken Nef'î ise hazîne-hâneyi de kullanmayı tercih etmiştir.

Maksûre, Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken, Nâ'ilî'de ise sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Matbah; Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut ve somut kavramlara

benzetmelik olarak ele alınırken, Nef'î sadece doğrudan, Neşâtî ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Matem; Nâ'ilî'de hem somut hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken, Neşâtî'de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Mihmân-hâne; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Nef'î, Yahyâ ve Nâ'ilî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâ'ilî ayrıca dünyanın sıfatı olarak da ele almıştır. Harem, sadece Nâ'ilî'de; kasır ise sadece Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele alınmıştır.

Bu sonuçlara ek olarak; fert ve aile mekânları başlığında incelenen Ferah-âbâd hem bir mekânın özel adı hem de bir mekânın sıfatı anlamındadır. Bu bakımdan Nâ'ilî bu mekânı beytinde kullanırken her iki anlamı da verecek şekilde ele almıştır.

Fert ve aile ile ilgili mekânlara genel olarak bakıldığında bu mekânların en fazla doğrudan, daha sonra soyut bir kavrama benzetmelik olarak, daha sonra somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alındığını söylemek mümkündür.

2.1.1.2 Toplumun Çeşitli İhtiyaçlarına Cevap Veren Mekânlar

Günlük hayatın teşekkül ettiği mekânların ikinci kategorisi “toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar”dır. Günlük hayat sadece fert düzeyinde değil toplum düzeyinde de devam eden bir süreç olduğundan çeşitli mekânlar bireysel kullanımdan ziyade toplumsal kullanım içindir. Bu bakımdan bu başlık toplumun günlük hayatında dini, sosyal ve kültürel açılardan kullandığı mekânları ihtiva etmektedir.

Ele alınan tasniflerde Narlı, hapishaneleri ve meyhaneleri “düzenlenmiş yer”ler olarak ele almıştır. Tetik, bu başlıktaki mekânları “mimari, sosyal ve inanç mekânları” gibi üç farklı bölümde ele almıştır. Gider “dini ve tasavvufî mekânlar”, “kültürel mekânlar”, “eğlence mekânları”, “bahçe” gibi başlıklarda on ayrı bölümde ele almıştır. Yıldızhan ise bu başlık altındaki bazı mekânları “imar ve tanzim gerektiren dış mekânlar” başlığında değerlendirirken bazılarını da “toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren iç mekânlar” başlığında değerlendirmiştir. Yıldızhan her ne kadar iç mekânlar için böyle bir başlık kullanmış olsa da kullandığı başlık birçok alt başlığı toparlayan bir başlıktır. Bu sebeple, bu çalışmaya “toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar” olarak uyarlanmıştır.

Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; âsitân, Âyâsufiyye, bâbü’s-selâm, bâc-gâh, bâzâr, bâzî-geh, bezistân, bezm, büt-gede, câdde, câmi’, cebe-hâne, çârsû, çeşme, darb-hâne, dergâh, deyr, dükkân, eczâ-hâne, hamâm, hânkâh, hân, hayrât, hirmen-gâh, ‘ibâdet-gâh, ‘îd-geh, ‘imâret, ‘işret-gâh, Ka’be, kal’a, kanâre, kapluca, kâr-gâh, kârvân-gâh, kemân-hâne, kible, kulle, kurbân-geh, kûre, külhân, küngüre, kütüb-hâne, lagm, leşker-gâh, lîmân, lu’bet-gâh, ma’bed, mahfil, manzara, medrese, mekteb, mescid, Mescid-i Aksâ, meydân, mey-gede, mihrâb, minber, mu’allim-hâne, musallâ, perestîş-gâh, pül, sahn, san’at-kede, sâye-bân, ser-câdde, ser-kûçe, siyâset-gâh, sûr-gâh, şifâ-hâne, şîşe-hâne, tersâne, ticâret-gâh, yah-hâne, yol, zâviye, zindân ve ziyâret-gâh.

2.1.1.2.1 âsitân/âstân (âsitâne/âstâne)

“Dergâh, derbâr, bârgâh.”²³⁵

Âsitân/âstân 4 divanda toplam 43 beyitte geçmektedir. Nef’î 17, Nâbî 15, Şeyhülislâm Yahyâ 7 ve Nâ’îlî 4 beyitte ele almıştır.

Âsitâne²³⁶/âstâne sadece Nâbî’de 6 beyitte geçmektedir.

- Âsitân; Allah’a, Şeyh Ebu Bekr’e, Cem’e ait olarak; süpürgesi, revakı, kandili, bekçisi, pirleri ve âşıkları ile dergah anlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²³⁷

Erişirdi gûşuma âvâz-ı tahsîn-i melek

Medhine ger âsitânında varıp açsam dehân (Ne. K52/54)

(Şeyhülislâm Muhammed Efendi’nin) dergahına varıp onu övmek için ağzımı açsam, meleklerin güzel sesleri kulağıma erişirdi.

Bürehne-ser yürüyüp âstân-ı Mevlâya

Ola o sahn-ı sa’âdet nümûne-i ‘Arasât (Na. TB3/5)

Mevla’nın eşiğine baş açık yürüyüp o saadet meydanı Arasat’ın bir örneği olsun.

- Âsitân göz gibi somut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Baglamakdur saff-ı müjgân birbiriyle dest-i ‘ahd

Âsitân-ı dîdede hâhişger-i dîdâre şart (Na. G366/2)

Göz dergahında yüzü elde etmenin şartı; kirpik sıralarının birbiriyle el bağlayıp, yemin etmesidir.

²³⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 71.

²³⁶ “Eşik, atabe. 2. Payitaht, merkez-i saltanat. [Bu mana ile İstanbul’a alem olmuştur.] 2. Büyük tekke merkezi.” (**A.e.**, s. 71.)

²³⁷ Ne. K8/15, Ne. K28/18, Ne. K52/34, Ne. K55/3, Ş. G10/3, N. K24/6, N. K29/2, N. Mu3/7/2, Na. K7/106, Na. K10/37, Na. K11/57, Na. K16/49, Na. K16/114, Na. K25/1, Na. Tah5/2/1, Na. M7/85, Na. T55/7, Na. G838/1, Na. G859/4

- Âsitân; cömertlik, lütuf, devlet, gam, rahmet, saltanat, yücelik ve aşk gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²³⁸

Şeh-i mülk-i fazîlet Hazret-i Hâfız Muhammed kim

Gedâ-yı âsitân-ı fazlı Keşşâf u Zimahşerdür (N. K26/4)

Fazilet dergahının dilencisi Keşşâf ve Zemaşer olan fazilet ülkesinin şahı Hazret-i Hâfız Muhammed.

2.1.1.2.2 Âyâsufiyye

“Bizans devrinde İstanbul’un en büyük kilisesi iken fetihten sonra şehrin baş camii haline getirilen ve etrafında zamanla bir külliye teşekkül eden mâbed.”²³⁹

Ayasofya, sadece Nâbî’de 14 beyitte geçmektedir. Ayrıca, Nâbî 705. gazelini “Âyâsufiyye’de” redifi ile yazmıştır.

Ayasofya rintlerin, dostların bir araya geldiği, zorlukların kolaylaştığı, ibadet edilen, nefis ile cihada meydan bulunan, her tarafında Kuran sesi olan, huzurunda rahmet nimeti olan, saflarında mağfiret olan ve insanın gönül ferahlığı bulduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.²⁴⁰

Andelîbân-ı bihişti şerm ile hâmûş ider

Her taraf âvâze-i Kur’ân Âyâsufiyye’de (Na. G705/7)

Cennetin bülbüllerini utançla susturur; Ayasofya’da her taraf Kuran sesi(dir).

2.1.1.2.3 bâbü’s-selâm

“1. Mekke-i mükerrermede bulunan Mescid-i Haram’ın doğu tarafına açılan kapı. Bâb-ı Şeybe de denir. 2. Peygamber efendimizin sallallahü aleyhi ve sellem Medîne-i

²³⁸ Ne. K11/50, Ne. K18/44, Ne. K31/47, Na. TB2/2, Na. T56/2, Na. T82/44, Na. G169/3, Na. G374/11, Na. G536/3, Na. G858/4

²³⁹ Semavi Eyice, “Ayasofya”, *DİA*, C.4, İstanbul, TDV, 1991, s. 206.

²⁴⁰ Na. G705/1-2-3-4-5-6-8-9-10-13-12-13, Na. G752/5

münevverede yaptırdığı Mescid-i Nebî'nin batı duvarında kibleye yakın olan kapısı.”²⁴¹

Bâbü's-selâm sadece Nâbî'de 1 beyitte Peygamberimizin kabrinin bulunduğu yer kastedilerek doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Felekde mâh-ı nev bâbü's-selâmun sîne-çâkîdür²⁴²

Bunun kandilidür hûr matla'-ı nûr u ziyâdur bu (Na. G655/2)

Felekteki hilal Kabe'nin selam kapısının yüreği yaralıdır; güneş bunun kandilidir, bu(rası) ı ışık ve nurun doğduğu yerdir.

2.1.1.2.4 bâc-gâh

Gümrük, vergi dairesi.

Bâc: “1. Vergi. 2. Haraç. 3. Gümrük. 4. Zekât 5. Cizye”²⁴³ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”²⁴⁴

Bâc-gâh sadece Nâbî'de 1 beyitte somut bir kavram olan çimenliğin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Bâcgâh-ı çemende urdı nemâ

Âl-i vâlâ-yı lâleye tamga (Na. M8/85)

(Artan) faiz, çimenliğin vergi dairesinde lalenin yüce kırmızılığına damga(yı) vurdu.

2.1.1.2.5 bâzâr (bey'-gâh)

“Alışveriş yeri üstü açık mahal ki her gün veya eyyâm-ı mahsûsasında herkes satacağını oraya çıkarıp pazarlıkla veya müzayede ile satar, sûk.”²⁴⁵

²⁴¹ Komisyon, **Dînî Terimler Sözlüğü**, C.1, İstanbul, İhlas Gazetecilik Yayınları, t.y., s. 39.

²⁴² Neşirde “sîne-çâkîdür” kelime grubu aparatta verilmiş ve “cîlvegâhıdur” tercih edilmiştir. Ancak anlam itibarıyla “sîne-çâkîdür” daha uygun görüldüğünden bu biçimiyle alıntılanmıştır.

²⁴³ Kanar, **A.g.e.**, s. 259.

²⁴⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 358.

²⁴⁵ Kanar, **A.g.e.**, s. 112.

Bâzâr 5 divanda toplam 59 beyitte geçmektedir. Nâbî 28, Şeyhülislâm Yahyâ 12, Nâ'îlî 10, Nef'î 8 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Bey'-gâh²⁴⁶ ise sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Bâzâr doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁴⁷

Bin cân ile almak ne idi vaslı metâ'n

Nakdini dil aldırmasa bâzâr yerinde (Ş. G366/2)

(Eğer) gönül, parasını pazar yerinde (ç)aldırmasa(ydı), (sevgiliye) kavuşma metaini bin canla almak (onun için) neydi? (Gönül için bu iş basitti.)

- Bâzâr; cihan, kâinat ve dudak gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁴⁸

Gam gitse acep mi yine ıyd-ı ramazândır

İyd-ı ramazân revnak-ı bâzâr-ı cihândır (Ne. K9/1)

Gam gitse (buna) şaşılmaz (çünkü) yine cihan pazarının parlaklığı (olan) Ramazan Bayramıdır.

- Bâzâr; fesat, mana, düşünce, şevk, aşk, bela, vefa, muhabbet, adalet, nifak, olgunluk, feyz, sihir, riya, gam, hakikat, imkân, emel, güzellik, delilik, hüner, melamet, kıymet, yaratma, kıyamet, beyan, söz ve arzu gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁴⁹

Ol şâh-ı hüsn nice bilür kıymetün senün

²⁴⁶ bey': "Satma, fûrûht." (A.e., s. 126.) ve gâh: "Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder." (Şemseddin Samî, A.g.e., s. 358.)

²⁴⁷ Ne. K13/32, Ne. K45/35, Ne. K49/52, Ş. G75/1, Ş. G413/2, Na. K10/28, Na. M7/219, Na. G72/4, Na. G266/4, Na. G477/8, Na. G538/6, Na. Mua77, Na. Mü19, Na. Mü37

²⁴⁸ N. K7/11, N. G332/3, Na. K2/12, Na. G382/2, Na. G387/1, Na. G634/6

²⁴⁹ Ne. K25/35, Ne. K35/48, Ne. K43/45, Ne. TB/1/5, Ş. G147/3, Ş. G266/3, Ş. G282/5, Ş. G300/3, Ş. G324/5, Ş. G389/2, Ş. G443/3, Ş. Mü/40, N. K13/37, N. K14/82, N. K17/58, N. K34/7, N. G86/5, N. G154/2, N. G174/2, N. G205/4, N. G240/1, Nş. K12/25, Na. K1/2, Na. K1/30, Na. K9/74, Na. G1/8, Na. G2/7, Na. G34/10, Na. G168/3, Na. G258/3, Na. G289/4, Na. G350/2, Na. G352/4, Na. G375/2, Na. G486/2, Na. G617/8, Na. G880/2

Bâzâr-ı 'aşk içinde mezâd olmadun gönül (Ş. G216/2)

O güzellik şahı, senin kıymetini nasıl bilsin? (Ey) gönül, aşk pazarı içinde açık arttırmayla (hiç) satılmadın (ki).

2.1.1.2.6 bâzî-geh (bâzîçe-gâh/bâziçe-geh)

Oyun yeri.

Bâzî: “Oyun.” Bâzîçe: “Oyuncak, çocuk oyuncağı.”²⁵⁰ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”²⁵¹ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”²⁵²

Bâzîçe-gâh/bâzîçe-geh, Nâbî’de 4, Nâ’ilî’de 2 ve Şeyhülislâm Yahyâ’da 1 beyitte geçerken bâzî-gâh/bâzî-geh Neşâtî ve Nâbî’de birer beyitte geçmektedir.

- Şiirlerde; satranç ile tavla tahtaları, kirpiklerin parmak uçları ve kâkülün uçları birer bâzîçe-gâh olarak doğrudan ele alınmıştır.²⁵³

Bâzîçe-gâh-ı 'arsa-i nâ-üstüvârda

Muhtâc olur himâyesine şeh piyâdenün (Na. G415/3)

Şah, dayanıksız arsanın oyun yerinde piyonun himayesine muhtaç olur.

İdersin kâkülün bâzîçe-gâh-ı ârzû ammâ

Sabâyı kande korsun hâtır-ı ahabbı neylersin (Na. G556/3)

Kâkülünü arzunun oyun yeri edersin ama sabayı nereye koyarsın, dostların hatırını neylersin?

- Bâzîçe-gâh, dünya, kainat ve vücut gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁵⁴

²⁵⁰ Kanar, **A.g.e.**, s. 112.

²⁵¹ **A.e.**, s. 1302.

²⁵² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 358.

²⁵³ Na. G42/2, Na. R48/2

²⁵⁴ N. G209/9, N. G352/1, Nş. K2/9, Na. K2/3

Güler oynardı dil bâzîçe-gâh anlardı dünyâyı

Kanı ol şevkler ol 'üns ü hâletler o 'âlemler (Ş. G115/2)

Gönül; dünyayı oyun yeri sanırdı, güler oynardı. Hani o şevkler, o yakınlık ve haller, o âlemler?

2.1.1.2.7 bezistân

“Aslı: bezistân, zebanzedi: bedesten. Kıymetli akmişe ve esliha ve mücevherat vesaire alışverişine mahsus örtülü ve mahfuz çarşı.”²⁵⁵

Bezistân²⁵⁶ sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁵⁷

Bezistânın Edirne şehrinün devr idüp üç def’a

Bülend-âvâz ile tasrîh idüp mevtin vedâ' itdi (Na. T18/5)

(Burunsuz Mevlevî) Edirne şehrinin bedestenini üç defa dolaşıp, yüksek sesle kendi vefatını açıklayıp, veda etti.

2.1.1.2.8 bezm (bezm-gâh/bezm-geh, meclis, mecâlis)

“Sohbet ve muhabbet meclisi.”²⁵⁸

Bezm 5 divanda toplam 407 beyitte geçmektedir. Nâbî 143, Şeyhülislâm Yahyâ 85, Nef’î 75, Nâ’ilî 59 ve Neşâtî 45 beyitte ele almıştır.

Bezm-gâh/bezm-geh 4 divanda toplam 15 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Nef’î ile Neşâtî dörder ve Nâ’ilî 2 beyitte ele almıştır.

Meclis²⁵⁹ 5 divanda toplam 248 beyitte geçmektedir. Nâbî 84, Nâ’ilî 54, Şeyhülislâm Yahyâ 50, Nef’î 37 ve Neşâtî 23 beyitte ele almıştır.

²⁵⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 114.

²⁵⁶ Kelime Nâbî’de 2 farklı beyitte 2 farklı okunuşla geçmektedir. Beyitlerin birinde “bedestân” diğerinde “bezistân” olarak okunmuştur. Sözlükte aslı “bezistân” olarak verildiğinden kelime bu şekli ile alınmıştır.

²⁵⁷ Na. T107/6

²⁵⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 128.

²⁵⁹ “Konuşmak veya bir iş müzakere etmek için bir araya gelmiş adamlar heyeti, cemiyet, encümen.” (**A.e.**, s. 760.)

Mecâlis²⁶⁰ sadece Nâbî'de 5 ve Nâ'îlî'de 2 beyitte geçmektedir.

- Bezm; sevgilinin, rintlerin, ahababın, zahitlerin, rakiplerin, kaside sunulan kişinin, devlet büyüğünün bulunduğu ya da savaşın olduğu bir yer olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁶¹

Var idi bezminde anun bir nedîm

Nâmı Senâyî vü mizâcî Hakîm (Na. M9/34)

Onun meclisinde; namı Senâyî ve mizacı Hakîm (olan) bir sohbet arkadaşı vardı.

Nedir ol işret-âbâd-ı bülend ol kasr-ı âlî kim

Felek bir çeng olurdu bezmine ger olsa evtârı (Ne. K13/2)

(Sultan Osman'ın) o yüce köşkü ve içki meclisi öyle bir yerdir ki feleğin teli olsa o meclise saz olurdu.

²⁶⁰ Meclisler. (A.e., s. 759.)

²⁶¹ Ne. K4/40, Ne. K8/22, Ne. K12/15-42, Ne. K15/12-27, Ne. K21/14, Ne. K25/20, Ne. K26/23, Ne. K27/11-33, Ne. K28/72, Ne. K32/47, Ne. K34/5, Ne. K34/15, Ne. K44/37, Ne. K47/14, Ne. K50/12, Ne. K50/32, Ne. K55/21, Ne. K56/16, Ne. Ms/5/1, Ne. TB/2/4, Ne. TB/2/5, Ne. TB/3/3, Ne. TB/4/1, Ne. TB/4/4-8, Ne. G6/1, Ne. G45/6, Ne. G45/7, Ne. G79/6, Ne. G112/5, Ne. G115/2, Ne. G117/2, Ne. G133/5, Ne. G134/1, Ne. G135/1-3, Ne. K12/1, Ş. M/42, Ş. M/47, Ş. G5/1, Ş. G8/2, Ş. G19/3, Ş. G21/2, Ş. G22/2, Ş. G31/4, Ş. G65/2, Ş. G77/1, Ş. G89/4, Ş. G89/5, Ş. G95/4, Ş. G114/4, Ş. G119/2, Ş. G139/2, Ş. G154/3, Ş. G157/4, Ş. G165/3-4, Ş. G180/1, Ş. G276/7, Ş. G286/1, Ş. G287/1, Ş. G295/2, Ş. G298/2, Ş. G323/1, Ş. G335/4, Ş. G341/2, Ş. G355/4-5, Ş. G363/2, Ş. G365/3, Ş. G383/2, Ş. G384/3, Ş. G388/4, Ş. G403/3, Ş. G413/2, Ş. G428/1, Ş. G434/4, Ş. G449/1, Ş. N7/2, Ş. Mü/20, Ş. Mü/26, N. K7/48, N. K13/2, N. K14/8, N. K14/14, N. K14/77, N. K15/12, N. K20/15, N. K23/14, N. K24/9-18-25-29, N. K25/7, N. K28/65, N. K30/9-18-19, N. K33/17, N. K34/10-19-30, N. Mu3/3/1, N. Mu5/3/11, N. G39/4, N. G57/3, N. G77/1, N. G90/2, N. G99/2, N. G129/3, N. G131/3, N. G147/7, N. G158/2, N. G178/6, N. G192/2, N. G208/5, N. G230/9-10, N. G283/3, N. G287/4, N. G303/11, N. G316/2, N. G320/3, N. G323/5, N. G335/1, N. G364/6, N. G371/7, N. G374/3, N. G390/3, N. Mz/1-2, N. Ş5/5, N. Ş10/6, Nş. K8/27, Nş. K22/18-27, Nş. K24/23-24, Nş. K25/17, Nş. Th/1/4, Nş. Th/2/3, Nş. Th/5/1, Nş. G11/4, Nş. G39/3, Nş. G100/3, Nş. G110/1, Nş. G125/5, Nş. G135/3, Na. K8/31, Na. K9/50, Na. K11/16-19-20, Na. K12/28, Na. K13/17-32, Na. T18/2-8, Na. T28/1, Na. T82/39, Na. M1/67, Na. M9/10, Na. M10/19-25-27-74, Na. G5/2, Na. G15/2-6, Na. G46/4, Na. G62/3, Na. G77/6, Na. G78/1, Na. G80/1, Na. G104/6, Na. G135/6, Na. G173/1, Na. G174/2, Na. G200/3-6, Na. G214/2, Na. G226/2, Na. G231/1, Na. G260/2, Na. G265/2, Na. G298/5, Na. G359/1, Na. G417/4, Na. G445/1, Na. G451/2, Na. G458/6, Na. G471/2, Na. G515/10, Na. G524/2, Na. G529/1, Na. G591/1, Na. G598/6, Na. G603/5, Na. G608/6, Na. G609/4, Na. G656/7, Na. G661/3, Na. G664/5, Na. G670/6, Na. G671/5, Na. G685/1, Na. G690/1, Na. G693/6, Na. G696/1, Na. G702/2, Na. G711/4, Na. G727/9, Na. G774/3, Na. G777/3, Na. G793/4, Na. G824/5, Na. G836/4-6, Na. G843/2-8, Na. G883/4, Na. G886/1, Na. K159/2, Na. R153/2, Na. Mü21, Na. Mü73, Na. Ma54, Na. Mua101, Na. Mua128/1, Na. Mua146, Na. Mua174, Na. L3/4, Na. L6/7, Na. L15/17, Na. L4R/1

- Bezm; şarapla, Cem’le, Cemşit’le, mumla, sakiyle, sâzendeyile, rakkasla, sohbetle ve ehli, erbabı, şahı, iyi huyluları, halkası, devri, rintleri, zahitleri, süsleyenleri, tertibi, dumanı ve tadı açısından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁶²

Dilbersiz olan bezm-i meyin âşık-ı zâra

Hep sâgarı bir dîde-i hûnâbe-çekândır (Ne. K9/11)

Güzelsiz olan şarap meclisinin kadehi, ağlayan aşığa hep kanlı gözyaşı damlayan bir gözdür.

- Şairler; ayrıca bezm-i rûhânî, elest bezmi, ezel bezmi, belâ bezmi, şuhûd bezmi ve meclis-i ervâhı ele almıştır.²⁶³

Ezel bezmindeki câm-ı mahabbet mestisin Yahyâ

Belâ-keş Kaysa Mecnûn olmaga Leylâ mıdur bâ’is (Ş. G33/5)

(Ey) Yahyâ, ezel meclisindeki mubabbet kadehinin mestisin; bela çeken Kays’ın Mecnun olmasına sebep (olan) Leyla mıdır?

- Bezm; cihan, âlem, felek, gül, bağ, meyhane, gül bahçesi, bahar, çimenlik, çene çukuru ve vücut gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁶⁴

²⁶² Ne. K15/18, Ne. K27/10, Ne. K31/60, Ne. K37/10, Ne. K41/7, Ne. K50/3-12, Ne. TB/1/2, Ne. TB/2/4-7, Ne. TB/3/8, Ne. TB/4/2, Ne. G21/4, Ne. G27/1-5, Ne. G63/1, Ş. G2/1, Ş. G21/3, Ş. G53/1, Ş. G64/3, Ş. G73/1, Ş. G114/2-5, Ş. G115/5, Ş. G153/2, Ş. G163/2, Ş. G165/4, Ş. G170/5, Ş. G173/1, Ş. G175/4, Ş. G238/2, Ş. G252/5, Ş. G286/2, Ş. G287/2, Ş. G299/2, Ş. G355/3-4, Ş. G356/2, Ş. G362/5, Ş. G380/4, Ş. G395/2, Ş. G 411/4, Ş. G417/5, Ş. G422/1, Ş. G430/5, Ş. G437/3, Ş. N11/2, Ş. Mü/13, Ş. Mü/17, N. K7/46, N. K20/17, N. G26/5, N. G102/2, N. G140/6, N. G147/6, N. G199/1, N. G222/1, N. G238/4, N. G274/3, G277/2, N. G285/5, N. G323/4, N. G331/5, N. G373/5, N. G379/5, Nş. K15/28, Nş. G40/1, Nş. G53/4, Nş. G64/2, Nş. G107/2, Nş. G122/2, Nş. G125/3, Nş. G130/2, Na. K12/44, Na. T30/40, Na. M1/16-64, Na. M7/230, Na. G7/3, Na. G16/4, Na. G18/1, Na. G21/3, Na. G44/2, Na. G97/6, Na. G181/1, Na. G217/1, Na. G224/6, Na. G322/3, Na. G327/3, Na. G328/7, Na. G329/5, Na. G656/5, Na. G564/3, Na. G569/5, Na. G591/6, Na. G604/2, Na. G691/1, Na. G730/4, Na. G564/3, Na. G774/4, Na. G782/4, Na. G823/2, Na. G830/4, Na. G850/7, Na. R38/2, Na. R42/2, Na. Ma54, Na. Mua180

²⁶³ Ne. G14/4, Ş. G323/5, Ş. G390/3, Ş. G404/5, Ş. G148/2, Ş. G229/1, Ş. G232/4, Ş. G276/2, N. K15/4, N. G15/3, N. G61/5, N. G345/5, N. G380/2, Nş. G47/6, Na. M1/74, Na. G318/6, Na. G476/8, Na. G508/4, Na. G754/2, Na. G780/4, Na. G745/2, Na. G825/3

²⁶⁴ Ne. K14/32, Ne. K16/18, Ne. K24/52, Ne. K34/43, Ne. K51/5, Ne. K59/6, Ne. KK1/36, Ne. G4/6, Ne. G14/5, Ne. G27/2, Ne. G56/1, Ne. G70/2, Ne. G72/1, Ne. G103/1, Ne. G117/4, Ne. G134/3, Ş. G31/2, Ş. G91/2, Ş. G94/3, Ş. G103/5, Ş. G105/2, Ş. G140/2, Ş. G189/3, Ş. G220/2-5, Ş. G225/1, Ş.

Dönsün felekde sâgar-ı ikbâli gün gibi

Tâ ana dek ki âhır-ı bezm-i cihân olur (Ne. K28/73)

Cihan meclisinin sonu olana dek, (Veziriazam Murad Paşa'nın) yüksek mevkisinin kadehi, felekte güneş gibi dönsün.

- Bezm; aşk, düşünce, şevket, irfan, hayal, idrak etme, ayıklık, ikbal, din, cömertlik, mana, fitne, marifet, güzellik, gam, vahdet, gönül, zevk ve safa, bela, muhabbet, kavuşma, murâd, devlet, mihnet, lütuf, hakikat, hicran, edep, kemâl, anlamazlıktan gelme, can, tafsil, kıymet, övgü, şevk, hasret, haşır, mahşer, sevinç, iltifat, yakınlık, kabul, elem, maksûd, rahmet, nifak, sır, doğruluk, söz ve mizaç gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁶⁵

Çeşm mest gamze mest ol gözleri fettân mest

G236/2, Ş. G276/4, Ş. G286/2-4-5, Ş. G317/3-9, Ş. G336/1, Ş. G337/1, Ş. G341/2, Ş. G343/3, Ş. G387/1, Ş. G399/2, Ş. G402/4, Ş. G424/3, Ş. N12/1-2, N. K2/3, N. K3/16, N. K3/8, N. K13/3, N. K23/6, N. Mu1/7/1, N. G18/2, N. G21/6, N. G55/5, N. G120/2, N. G153/7, N. G222/3, N. G283/3, N. G340/1, N. G373/3, Nş. K2/3, Nş. K11/10, Nş. K27/4, Nş. K27/5, Nş. K27/9, Nş. G7/3, Nş. G11/1, Nş. G15/3, Nş. G21/4-5, Nş. G23/1, Nş. G27/1, Nş. G37/3, Nş. G42/2, Nş. G62/2, Nş. G76/2, Nş. G80/4, Nş. G81/2, Nş. G91/1, Nş. G93/3, Nş. G104/3, Nş. G118/3, Nş. K1/1/1, Na. K12/12-13, Na. K24/8, Na. T58/2, Na. T79/2, Na. T82/13, Na. G70/6, Na. G142/1, Na. G186/2, Na. G199/5, Na. G209/4, Na. G210/1, Na. G222/3, Na. G296/1, Na. G316/2, Na. G319/7, Na. G325/3, Na. G328/4, Na. G348/4, Na. G349/4, Na. G354/1, Na. G389/8, Na. G406/3, Na. G406/9, Na. G448/2, Na. G475/5, Na. G476/4, Na. G490/1, Na. G493/1, Na. G506/4, Na. G610/1, Na. G629/4, Na. G646/3, Na. G665/1, Na. G730/6, Na. G776/2, Na. G778/2, Na. G782/1, Na. G782/6, Na. G837/1, Na. G877/3, Na. KK6/3, Na. K136/2, Na. K1 84/1, Na. R116/1, Na. R202/1, Na. Mua12/1, Na. Mua33, Na. Mua81

²⁶⁵ Ne. K1/29, Ne. K7/7, Ne. K12/16-32, Ne. K14/21, Ne. K26/26, Ne. K37/35, Ne. K49/21, Ne. K50/77, Ne. K51/18, Ne. K52/33, Ne. K53/40, Ne. K54/10, Ne. K55/13-41, Ne. K55/45, Ne. K56/22, Ne. K60/12, Ne. K60/14, Ne. K61/27, Ne. G4/1, Ne. G7/2, Ne. G38/5, Ne. G47/6, Ne. G56/3, Ne. G69/2, Ne. G74/5, Ne. G78/1, Ş. G4/3, Ş. G52/6, Ş. G58/4, Ş. G80/1, Ş. G95/2, Ş. G114/1, Ş. G143/2, Ş. G158/4, Ş. G186/1, Ş. G188/4, Ş. G205/3, Ş. G216/3, Ş. G217/1, Ş. G337/9, Ş. G345/3, Ş. G400/5, Ş. G404/3, Ş. G429/1, Ş. G438/5, Ş. G446/1, N. K2/1-5, N. K4/28, N. K20/13, N. K21/1, N. K27/9, N. K34/4-5-29, N. Mu3/9/2, N. Mu4/4/1, N. Mu5/3/8, N. G22/2, N. G46/3, N. G67/1, N. G70/4, N. G79/3, N. G87/8, N. G119/2, N. G123/5, N. G175/1, N. G264/1, N. G266/2, N. G329/2, N. G333/1-5N. G360/5, N. G380/5, N. G387/2, Nş. M1/14-37, Nş. K8/4, Nş. K22/16, Nş. K22/33, Nş. K24/7, Nş. K27/20, Nş. Th/5/5, Nş. Mr/5, Nş. G5/4, Nş. G18/5, Nş. G18/6, Nş. G56/3, Nş. G65/1, Nş. G81/4, Nş. G82/1, Nş. G85/5, Nş. G92/5, Nş. G95/1, Nş. G96/2, Nş. G100/1, Nş. G100/4, Nş. G104/1, Nş. G137/2, Na. K12/3-65, Na. K13/24, Na. K24/1-9, Na. T24/5, Na. T30/7, Na. T80/14, Na. M7/42, Na. G3/2, Na. G17/1-5, Na. G21/2, Na. G56/4, Na. G66/4, Na. G83/2, Na. G123/4, Na. G147/9, Na. G132/6, Na. G219/1, Na. G230/7, Na. G240/1, Na. G276/1, Na. G292/5, Na. G320/6, Na. G323/2, Na. G367/14, Na. G421/10, Na. G478/5-6, Na. G530/5, Na. G532/4, Na. G593/1, Na. G696/6, Na. G726/2, Na. G727/13, Na. G750/2, Na. G774/9, Na. G781/2, Na. G822/1, Na. G823/3, Na. G851/5, Na. G852/3, Na. G827/1, Na. G871/2, Na. G877/2, Na. G883/12, Na. K135/1, Na. R88/1, Na. Mü27, Na. Mua9, Na. Mua83

Olmasun mı bezm-i 'aşkun hem-demi her an mest (Ş. G31/1)

Göz mest, yan bakış mest, o gözleri fettan mest; aşk meclisinin dostu her an mest olmasın mı?

- Bezm; gül bahçesine, cennete ve cehenneme benzetilmiştir.²⁶⁶

Şemşîri gül gül etdiği dem hâki hûn ile

Cemşiddür ki bezm-gehi gül-sitân olur (Ne. K28/36)

(Veziriazam Murad Paşa'nın) kılıcı, toprağa gül (şeklinde) kanlar döktüğünde meclisi gül bahçesi olan Cemşit (gibi olur.)

2.1.1.2.9 büt-gede (büt-hâne, âteş-gede/âteş-kede, âteş-hâne, sanem-hâne, sanem-kede, sanem-serâ, sûmenât)

“Putperestlerin ibadethanesi, büt-hâne.”²⁶⁷

Büt-gede, Nâ'îlî ve Nef'î'de birer beyitte; büt-hâne, Şeyhülislâm Yahyâ'da 2, Nef'î ve Neşâtî'de birer beyitte; sûmenât,²⁶⁸ Nâ'îlî'de 4 ve Nâbî'de 1 beyitte; sanem-hâne;²⁶⁹ Nef'î ve Nâ'îlî'de birer beyitte; sanem-kede, Nef'î'de 2 ve Nâ'îlî'de 1 beyitte; sanem-serâ ise sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte geçmektedir.

Âteş-gede/âteş-kede sadece Nâbî'de 4 ve Nef'î'de 2 beyitte ele almıştır.

Âteş-hâne ise sadece Nâ'îlî'de bir beyitte ele alınmıştır.

- Büt-gede doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁷⁰

Büt-hâneye seyr itmege girdi o perî-rû

²⁶⁶ Ne. K34/13, Ne. G45/4, Ş. G165/2, N. K27/5, Na. G260/5, Na. G792/4, Na. G836/6

²⁶⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 159.

²⁶⁸ “Hindistan'da Gücerât diyarında vaktiyle mevcut ve meşhur bir ma'bed olup Hindlilerin mâbud sivâyâ ibâdet etmelerine mahsus büyük ve müzeyyen puthâne idi. Hindliler her kûsuf ve hûsuf (ay ve güneş tutulmasında) burayı ziyaret eylerler. (...) Sûmnât edebiyatımızda âteş-gede, nigâr-hâne gibi mânâlarda kullanılmıştır.” (Onay, **A.g.e.**, s. 375.)

²⁶⁹ “Puthane.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1013.)

²⁷⁰ Na. M9/51

Bütler yıkılıp her biri dîvâra tayandı (Ş. G448/3)

O peri yüzlü, put haneyi seyretmeye girince; putlar(ın) her biri yıkılıp duvara dayandı.

- Büt-gede; âlem, beyit, Kâbe ve vücut gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁷¹

Beytimin her biri bir büt-gededir kim yaraşır

Olsa seng-i dil-i hûbândan ana ferş-i ruhâm (Ne. K50/61)

(Benim) her bir beytim (bir) put hanedir. O (puthane)ye güzellerin gönüllerinin taşından mermer zemin olsa yakışır.

- Büt-gede; gönül, sine, mizaç, aşk, muhabbet, fitne, mana, gam, icaz ile efsun, cehennem ve naz gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁷²

Hakkâ ki 'aceb bûkalemûn büt-gededür dil

Geh rûy-ı safâ geh görünen sûret-i gamdur (N. G123/3)

Gönül, doğrusu bazen huzur yüzü bazen gam yüzü görünen (bir) garip renk değiştiren put hanedir.

2.1.1.2.10 câdde (hıyâbân, hıyâbân-geh, şâh-râh/şeh-râh)

“Ulu yol, şâhrâh, tarîk-ı sultânî.”²⁷³

Câdde sadece Nâ’îlî’de 5 ve Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

Hıyâbân²⁷⁴ sadece Nâ’îlî’de 3 beyitte ve Nâbî’de 1 beyitte ele alınmıştır. Hıyâbân-geh ise sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

²⁷¹ Ne. K21/38, Ne. K31/66, Ş. G92/4, N. G315/6, Na. M9/51

²⁷² Ne. K14/47, Ne. K24/50, Ne. K31/61, Ne. K58/45, N. K4/8, N. K4/13, N. K17/67, N. Mu2/3/7, N. G180/7, N. G246/7, N. G290/2, Nş. G63/1, Na. G582/2, Na. Tah4/5/2, Na. KK1/15

²⁷³ Şemseddin Samî, **A.g.e.**, s. 161.

²⁷⁴ “Cadde, yol” (Kanar, **A.g.e.**, s. 679.)

Şâh-râh/şeh-râh²⁷⁵ 5 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 11, Nâbî 2, Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

- Câdde, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁷⁶

Çıksak ser-i tâk-ı çemene berg-i rez-âsâ

Bâd-ı seher esdükçe hıyâbâna dökülsek (N. G226/3)

Asma yaprağı gibi çimenin kemerinin tepesine çıksak, seher yeli estikçe caddeye dökülsek...

- Câdde; aşk, şer, bela, rahmet, muhabbet, kesret, gam, mana, naz, açıkça anlatma, feyz, kurtuluş, söz, varlık, teslim ve rıza gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁷⁷

Şâh-râh-ı 'aşkda cânâ konardı derd ü gam

Dahı bünyâd olmamışdı dehr mihmân-hânesi (Ş. G438/4)

Daha dünya misafirhanesi henüz inşa edilmemişken, dert ve gam aşk caddesinde cana konardı.

Mîvesi az ise de lezzeti efzûnter olur

O dirahtun ki hıyâbân-ı suhanda ola pîr (Na. K8/9)

Söz caddesinde, yaşlı ağacın meyvesi az olsa da lezzeti pek çok olur.

2.1.1.2.11 câmi'

“Ma'bed-i Müslimîn, minareli ve minberli büyük mescid-i şerîf ki içinde hutbe okunur.”²⁷⁸

²⁷⁵ “Cadde, tarîk-i sultânî.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 983.)

²⁷⁶ N. K2/25, N. K6/55, N. K25/53, N. G24/4, N. G301/3, N. Mu5/5/6

²⁷⁷ Ne. KK2/16, N. K7/12, N. K10/25, N. K12/23, N. K34/2, N. Mu2/3/4, N. Mu5/3/9, N. G157/5, N. G172/5, N. G195/3, N. T3/1, Nş. G59/1, Na. K2/102, Na. M1/45, Na. G22/4, Na. G469/5

²⁷⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 163.

Câmi', 4 divanda toplam 28 beyitte geçmektedir. Nâbî 21, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef'î üçer beyitte ve Nâ'ilî 1 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Câmi' doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Camilerden özellikle Ayasofya ele alınmıştır.²⁷⁹

Hayradır niyyeti her demde acep mi olsa

Böyle bir câmi'-i hoş-tarh u latîfe bânî (Ne. K3/20)

(Sultan Ahmed'in) niyeti her zaman hayradır. Böyle hoş kurulmuş güzel bir camiyi yapsa buna şaşılır mı?

Eyledi kadrini ol câmi'-i vâlâ ber-ter

Hasılı oldu du'a hirmeni At Meydânı (Ne. K3/23)

O yüce cami, (At Meydanı'nın) kıymetini daha da yükseltti. At Meydanı dua harmanı oldu.

Her ne denlû gayri câmi'-de 'ibâdât olsa da

Olur efzûn yine sad çendân Âyâsufiyye'-de (Na. G705/5)

Her ne kadar başka camide ibadetler olsa da Ayasofya'da bin kat daha çok olur.

- Câmi'; gül bahçesi, gül, hamam kubbesi ve felekler gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁸⁰

Mahfel-i câmi'-i gül-şende gül-i al-i çemen

Bülbül-i hoş-nefese nâ't-ı sezâ-vâr okudur (N. G98/2)

Çimenliğin kırmızı gülü, gül bahçesi camisinin mahfilinde, en yakışan övgüleri güzel sesli bülbüle okutur.

²⁷⁹ Ş. K118/1, Na. T11/3, Na. T11/5, Na. T25/4, Na. T27/2, Na. T61/3, Na. T97/4, Na. T97/5, Na. T103/23, Na. T104/9, Na. T104/35, Na. M10/41, Na. G16/2, Na. G278/6, Na. G573/2, Na. G744/6, Na. G847/7

²⁸⁰ Ne. K14/19, Ş. G52/3, Na. K10/9, Na. G134/4

- Câmî', güzellik, hikmet ve mizaç gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁸¹

Baglayup kandilveş gönlüm saçun kullâbına

Câmî'-i hüsnünde revnakdur kaşun mihrâbına (Ş. G375/1)

Gönlüm, saçının çengeline kandil gibi bağlanarak, güzelliğinin camisinde kaşun mihrabına süs (olmuştur).

2.1.1.2.12 cebe-hâne

“Barut vesair esliha-i nâriyye kevazımının vazı ve hıfz olunduğu yer.”²⁸²

Cebe-hâne sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Lutf ile bir gün cebe-hânesini teşrîf idüp

Bu ocağı gördi çeşm-i iltifâtına sezâ (Na. T129/2)

Lütuf ile bir gün mühimmat deposunu teşrif edip, bu ocağı iltifat gözüne layık gördü.

2.1.1.2.13 çârsû (çarşû, sûk)

“Çarşı. İki tarafı dükkân ve üstü örtülü yahut açık ahzüita mahalli. Pazar, sûk.”²⁸³

Çârsû/çarşû 4 divanda toplam 44 beyitte geçmektedir. Nâbî 25, Nâ'ilî 14, Nef'î 4 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Sûk²⁸⁴ sadece Nâbî'de 19 beyitte geçmektedir.

- Çârsû doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.²⁸⁵

Bu çâr-sûda 'aceb fark olunmadı kaldı

Riyâ-fürûş ile halvâ-fürûş sâbûnî (Na. G858/2)

²⁸¹ Na. K2/61, Na. K15/78

²⁸² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 172.

²⁸³ **A.e.**, s. 196-197.

²⁸⁴ “Çarşı, pazar.” (**A.e.**, s. 1095.)

²⁸⁵ Na. K13/33, Na. G654/4, Na. Ma13, Na. Mua77

Acaba bu çarşıda riya satan ile helva satan sabuncu fark edilmedi (de) kaldı (mı)?

Bir 'Arab eyler temennî bî-kerân

Sûkda nerd oynaya tâ ol cevân (Na. Mua115)

Bir Arap, o genç çarşıda tavla oynasın diye nihayetsiz temenni eder.

- Çârsû; gül bahçesi, âlem, dünya, tan yeri, dudak altı ve ağız gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁸⁶

Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çin olmuş mezâd eyler

Meyân-ı çarsû-yı gülşeninde müşk-i Tâtârı (Ne. K13/18)

Saba, gül bahçesi çarşısının ortasında Çin iskelesinin tellahı olmuş Tatar miskini açık arttırmayla satar.

Hesâblaşmayacak ücretin nefes-be-nefes

Bu çârsûda meger kimseye dükân mı virür (Na. G82/2)

Bu çarşıda ücreti (için) an ve an hesaplaşmayınca kimseye dükkân mı verir?

- Çârsû; nüktecilik, can, fitne, akıl, himmet, zaman, itibar, mahşer, gam, murâd, tenezzülsüzlük, cennetteki tasvirler, vahdet, riya, talep, şevk, devran, ayrılık, fenâ, yokluk, muhabbet, rıza, hicran, kabiliyet, kanaat, güzellik, söz ve gayp gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁸⁷

Fehm eylemekde 'âciz olur Nâ'ilî gibi

Nekkâd-ı çârsû-yı hired kadr ü kıymetün (N. K29/24)

²⁸⁶ Ş. G335/2, N. K13/27, N. K14/7, N. G183/6, N. G214/2, Na. T30/38, Na. T76/13, Na. TB2/6, Na. Tah1/1/2, Na. G82/4, Na. G185/5, Na. G216/6, Na. G263/3, Na. G592/2, Na. G723/4, Na. G764/5, Na. G879/4, Na. Mü37

²⁸⁷ Ne. K13/45, Ne. K28/29, Ne. K49/25, N. K5/42, N. K11/34, N. K25/5, N. K31/7, N. G51/8, N. G57/1, N. G136/4, N. G316/4, N. G359/5, Na. K8/4, Na. TB1/7, Na. T6/6, Na. M7/45, Na. G48/11, Na. G102/8, Na. G257/2, Na. G270/6, Na. G318/7, Na. G321/2, Na. G327/2, Na. G353/4, Na. G434/2, Na. G575/7, Na. G627/3, Na. G741/3, Na. G743/8, Na. G764/2, Na. G768/5, Na. G798/5, Na. G887/2, Na. KK1/16

Akıl çarşısının sahte para ayıklayıcıları Nâ'îlî gibi (Köprülüzâde'nin) kadrini ve kıymetini anlamakta aciz olur.

Sûk-ı hicrânda mezâd olmakda beytü'l-mâl-i gam

Var ise vâreste olmuş mübtelâlardan biri (Na. G836/10)

Gamın devlet hazinesi, ayrılığın çarşısında (yok pahaya) satılmaktadır; galiba müptela olmuşlardan birisi kurtulmuş.

2.1.1.2.14 çeşme (çeşme-sâr)

“İçilecek mâ'-i cârî akan yer, ki daimî akar veyahut hazne ve musluğu olur ve ekseriya mermerden mamul ve musanna olarak hayrattan ma'dûd bulunur.”²⁸⁸

Çeşme 5 divanda toplam 77 beyitte geçmektedir. Nâbî 35, Nef'î 19, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'îlî sekizer, Neşâtî 7 beyitte ele almıştır.

Çeşme-sâr; 4 divanda toplam 14 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Nâîlî 4, Şeyhülislâm Yahyâ 2 ve Nef'î 1 beyitte ele almıştır.

- Çeşme; tatlı su, kevser suyu, ölümsüzlük/hayat suyu ya da zezem akıtması ve cennette ya da gül bahçesinde bulunması vesilesi ile doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.²⁸⁹

Gören bu nazm-ı terî şübhe itmez ey Nâbî

Ki âb-ı Hızır bizüm çeşmesârumuzdandır (Na. G79/5)

Ey Nâbî; bu taze nazmı gören, Hızır'ın (ölümsüzlük) suyu(nun) bizim çeşmemizden (geldiğine) şüphe etmez.

Çeşme-i hayvânun agzı suyun akıtsun sözün

²⁸⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 204.

²⁸⁹ Ne. K8/22, Ne. K12/31, Ne. K40/46, Ne. K52/43, Ne. K56/16, Ne. K60/21, Ne. TB/1/4, Ne. K10/1-2-4, Ş. M/43, Ş. G284/6, Ş. G389/5, N. Mu10/1/11, N. G66/2, N. G346/4, Nş. G47/2, Nş. T4/1-3-5-6, Na. T9/2-13, Na. T10/2-5, Na. T12/3, Na. T27/2-5, Na. T39/10, Na. T55/13, Na. T131, Na. M8/25, Na. G184/4, Na. G339/2, Na. G345/3, Na. G352/5, Na. G497/7, Na. G850/6

Hızır işitsün anı Yahyâ her zamân reşk eylesün (Ş. G284/5)

(Ey) Yahyâ; sözüñ, hayat (suyu) çeşmesinin ağzı(nın) suyunu akıtsın, Hızır onu işitsin (de) her zaman kışkansın.

- Çeşme; güneş, hokka, göz, dudak ve saç (ser-i mû) gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁹⁰

Çeşmesâr-ı hûn olaldan dîde-i nemnâkimüz

Çeşmi hûn-bâr itdügüm bilmez ne bilsün ol perî (Ş. N8/2)

Islak gözüümüz kan çeşmesi olduğundan beri, o peri gözü(mü) kan saçan ettiğimi bilmez, ne bilsin.

- Çeşme; şiir, gönül, düşünce, lütuf, can, Hızır, cömertlik, mana, idrak, merhamet, mürüvvet, hayal, güzellik, feyz, gam, ahlak, tabiat (tab'), ümit, arzu, yokluk, af ve teslim gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁹¹

Teşnegânun çâk çâk olmuş leb-i hâhişgeri

Çeşmesâr-ı merhametde bir içim su kalmamış (Na. G353/3)

Susamışların arzulu dudağı parça parça olmuş (da) merhamet çeşmesinde bir içim su kalmamış.

Hayâl-i dikkat ile çeşmesâr-ı ma'nâyı

Karışdurur nice nâdân bulandırıncaya dek (Na. G406/6)

Nice cahil mana çeşmesini ilgi görme hayaliyle bulandırıncaya kadar karıştırır.

²⁹⁰ Ne. K61/19, Ne. M1/11, Ş. G21/1, Ş. G399/4, N. K18/9-12, Na. K7/4, Na. K12/56, Na. G230/1, Na. G249/1

²⁹¹ Ne. K7/54, Ne. K12/30, Ne. K13/10, Ne. K36/25, Ne. K45/30, Ne. K54/26, Ne. K56/20, Ş. K3/24, Ş. G64/1, N. K2/25, N. K5/4, N. K18/46, N. K23/18, N. K25/26, N. K26/22, N. G336/5, Nş. K21/15, Nş. G69/1, Na. K2/56, Na. K15/106, Na. K20/42, Na. K24/24, Na. K26/3, Na. T38/4, Na. M8/174, Na. G191/6, Na. G214/4, Na. G292/7, Na. G406/6, Na. G600/5, Na. G612/7

2.1.1.2.15 darb-hâne

“Meskûkât darbolunduğu mahal, sikke dökmeye mahsus ma'mel, resmî idare.”²⁹²

Darb-hâne sadece Nâbî'de 1 beyitte, para basılan kuruluş anlamında yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

İtdi yek mâhe olmadın güzerân

Darb-hâne nezâretin ihsan (Na. M8/3)²⁹³

Bir ayı geçirmeden, para basan kuruluşun bakanlığını hediye etti.

2.1.1.2.16 dergâh/dergeh (tekye, tekye-gâh/tekye-geh)

“Yahut dergeh. 1. Kapı mahalli, kapı önü, büyüklerin merci’-i umûmî olan kapıları.

2. Tekke, hânkâh.”²⁹⁴

Dergâh/dergeh 5 divanda toplan 169 beyitte geçmektedir. Nâbî 73, Nef’î 45, Nâ’îlî 22, Neşâtî 19 ve Şeyhülislâm Yahyâ 10 beyitte ele almıştır.

Tekye 4 divanda toplam 17 beyitte geçmektedir. Nâbî 10, Şeyhülislâm Yahyâ 4, Nâ’îlî 2 ve Neşâtî 1’er beyitte ele almıştır.

Tekye-gâh/tekye-geh²⁹⁵ sadece Nef’î ve Yahyâ’da birer beyitte geçmektedir.

- Dergâh; yüceliği, kölesi, hizmetkarı, dilencisi, fukarası, kapıcısı, bekçisi, yakını, tozu, toprağı, kilimi, önü, halkası, Allah’a, memduha ya da sevgiliye ait olması, hizmet edilen ya da yüz sürülen bir yer olması bakımından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Şiirlerde özellikle; Gülşenî, Kadiyü'l-hâcât, hazret-i Tâhâ, Şeyh Ebû-Bekr, Cem, Cemşit, Mevlana ve Üryânî Dede’ye ait olan dergahlar ele alınmıştır.²⁹⁶

²⁹² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 233.

²⁹³ Divan’da sekizinci mesneviden sonra bulunan “zeyl” başlığında bulunmaktadır.

²⁹⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 245.

²⁹⁵ “Tekke” (Kanar, **A.g.e.**, s. 516.) ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.” (**A.e.**, s. 1302.)

²⁹⁶ Ne. K4/39, Ne. K6/14, Ne. K7/58, Ne. K8/19, Ne. K16/27-29, Ne. K17/59, Ne. K18/35, Ne. K19/16, Ne. K22/25, Ne. K23/3-5, Ne. K24/12, Ne. K25/18, Ne. K33/19, Ne. K41/11, Ne. K42/29, Ne. K43/22-50, Ne. K44/1-2-3-24, Ne. K46/16, Ne. K52/4-6-12-21, Ne. K53/38, Ne. K55/28, Ne. K58/5, Ne.

'Aşıkun bâlîni yârûn südde-i dergâhdur

İstinâd ol âsitâna müntehâ-yı câhidür (Ş. G81/1)

Aşığın yastığı sevgilinin dergahının kapısının eşığıdır, o eşığe dayanmak varabileceği son yerdir.

- Dergâh; bağ ve âlem gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁹⁷

Tekye-i bâgda ezhâr yetişdi cümle

Mürşid-i bâd-ı bahâr eyledi var ise nefes (Ş. G155/2)

Bahar rüzgarı mürşit galiba nefes verdi (de) bağ tekkesinde bütün çiçekler yetişti.

- Dergâh; ikbal, yakınlık, rıza, cömertlik, ikbal, devlet, cömertlik (fazl), şeref, celal, mizaç, gam, aşk, gönül, nasip, merhamet, af, kabul ve hakikat gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.²⁹⁸

Cenâb-ı dergeh-i dâniş penâhına tab'ım

Acep mi eylese da'vâ-yı intisâb-ı kadîm (Ne. K32/36)

Tabiatım, (Vezir-i azam Nasuh Paşa'nın) ilim dergahının yüceliğinin sığınağına çok eski (bir) intisap davası eylese şaşılır mı?

KK1/21, Ne. KK1/28, Ne. KK5/7, Ş. K4/9, Ş. G23/4, Ş. G74/6, Ş. G104/7, Ş. G108/4, Ş. G131/3, Ş. G133/6, Ş. G173/3, Ş. G271/2, Ş. G417/3, Ş. T3/1, N. K2/48, N. K6/7, N. K9/32, N. K11/19-26, N. K12/24, N. K14/89, N. K16/23-33-34-35, N. K21/5, N. K24/8, N. K29/4, N. K37/9, N. Mu12/1/5, N. G33/4, N. G102/4, N. G297/1, N. G360/4, N. R7/2, N. T3/4, Nş. K1/32-33, Nş. K7/13-16-22, Nş. K10/49, Nş. K12/9-15, Nş. K13/36, Nş. K15/22, Nş. K22/13, Nş. K23/15, Nş. K24/12, Nş. K25/23, Nş. G64/1, Na. K2/23-73-115-140-156, Na. K3/26, Na. K7/38, Na. K9/40-46-49-51, Na. K10/33, Na. K12/77, Na. K13/84, Na. K24/41, Na. K25/7-12, Na. TB3/6, Na. Tah5/1/3, Na. Tah5/4/3, Na. T21/5, Na. T28/8, Na. T52/16, Na. T82/43-47, Na. T103/23-28, Na. M2/75, Na. M7/78-80-83-86-120-121-130-137-170-212-213-221-233-234-266, Na. M8/169, Na. M10/3-10-35-50, Na. G70/3, Na. G183/4, Na. G208/4, Na. G218/2, Na. G320/5, Na. G322/1, Na. G365/5, Na. G370/4, Na. G372/9, Na. G459/5, Na. G517/1, Na. G519/7, Na. G624/2, Na. G655/5, Na. G659/1, Na. G686/1, Na. G843/5, Na. KK7/7, Na. K135/2, Na. K193/2, Na. R77/2, Na. 11R/2

²⁹⁷ Na. R88/2

²⁹⁸ Ne. K14/29, Ne. K31/24, Ne. K33/32, Ne. K35/63, Ne. K36/20, Ne. K40/28, Ne. K42/29, Ne. K49/37, Ne. K51/23, Ne. K55/2, Ş. G439/3, Ş. G446/3, N. K1/43, N. Mu2/3/10, Nş. K7/18, Nş. K8/28, Nş. K13/15, Nş. K22/21, Nş. Mr/7, Na. K1/90, Na. K12/60-69, Na. K13/69, Na. K20/33, Na. K24/26, Na. TB2/4, Na. T144/26, Na. M7/147, Na. G664/4, Na. R150/2, Na. Mü57

- Dergâh; Kâbe ve felek gibi somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır.²⁹⁹

Tavâf-ı Ka'be-i dergâhın etmedir niyyet

Hemân ki ruhsatın oldu kuşandım ihrâmı (Ne. K21/34)

(Sultan Murad Han! Senin) dergahının Kabe'sini tavaf etmektir niyet(im); iznin olduğu an ihramı(mı) kuşandım.

2.1.1.2.17 deyr (kilîsâ)

“Târik-i dünyâ Hırısıyan rahiplerinin ikâmet ve ibâdet ettikleri manastır, kilise.”³⁰⁰

Deyr; 4 divanda toplam 30 beyitte geçmektedir. Nâ'îlî 14, Nâbî 11, Nef'î 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Kilîsâ³⁰¹ sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Deyr, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁰²

Niçün terk eylesün mey-hâne küncin rind-i mey-hâre

Ne zâhiddür ne râhib neylesün ol mescid ü deyri (Ş. G417/2)

Sarhoş rint ne zahittir ne rahip; o, mescit ve kiliseyi neylesin, meyhane köşesini niçin terk etsin?

- Deyr; cihan, meclis ve âlem gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁰³

Deyr-i cihânda bir sanem-i şîve-kâr ile

Zünnâr-bend-i 'ışk olalı hâlimiz harâb (N. G13/4)

²⁹⁹ Ne. K36/14

³⁰⁰ Onay, **A.g.e.**, s. 137.

³⁰¹ “Hristiyanların ibâdetgâhı.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 653.)

³⁰² Ş. G161/3, N. G100/6, N. G118/3, N. G148/3, Na. K11/40, Na. T20/5, Na. G102/4, Na. G335/3, Na. G446/5, Na. G519/7, Na. G742/1, Na. G849/5, Na. R123/1

³⁰³ N. G90/7, N. G177/1, N. G371/4, Na. G146/4, Na. G320/3

Cihan kilisesinde bir nazlı put (gibi güzel) ile aşkın zünnar bağlamış olalı (beri) halimiz harap.

- Deyr; mana, hayal, anlatma, güzellik, cennet, can Ka'be'si, gönül ve aşk gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁰⁴

Başlasam endîşeye ervâh-ı ma'nâ cem' olur

Nutka gelsem sûret-i deyr-i ma'ânî cân bulur (Ne. K8/40)

Düşünmeye başlasam mananın ruhları toplanır; konuşsam manalar kilisesinin sureti can bulur.

2.1.1.2.18 dükkân (dükân, dükkânçe)

“Ufak tacirlerin satacakları eşyayı içine koydukları mahall-i mahsus ki önü açık bir hücreden ibarettir.”³⁰⁵

Dükkân 4 divanda toplam 41 beyitte geçmektedir. Nâbî 24, Nef'î 9, Şeyhülislâm Yahyâ 6 ve Nâ'ilî 2 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Dükân 3 divanda toplam 24 beyitte geçmektedir. Nâbî 17, Nef'î 4 ve Nâ'ilî 3 beyitte ele almıştır.

Dükkânçe ise sadece Neşâtî ve Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

- Dükkân olarak güzel koku, sihir, sahaf, demirci, okçu, şekerçi, keçeci, helvacı, şifacı, sabuncu, basmacı, ayakkabıcı, terzi dükkânları ve iflas eden dükkânlar; süsleri, sermayeleri ve sattıkları mallar ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁰⁶

Yok yâ kaşı cevriñ çekenün hadd ü hisâbı

³⁰⁴ Ne. K7/55, Ne. K50/8, N. K1/3, N.G249/3, N. G254/4, N. G287/2, N. Mu5/2/8, N. Mu5/7/9, N. K4/10

³⁰⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 278.

³⁰⁶ Ne. K1/34, Ne. K8/41, Ne. K13/17, Ne. K13/45, Ne. K29/9, Ne. K49/32, Ne. G71/5, Ş. G64/2, N. G136/4, N. G184/5, N. G206/5, Na. K2/6, Na. K24/5, Na. T68/9, Na. G107/7, Na. G163/5, Na. G306/2, Na. G353/2, Na. G498/6, Na. G568/3, Na. G569/6, Na. G686/5, Na. G725/5, Na. G739/6, Na. Ma17, Na. Ma53

Gûyâ ki açıldı yeni dükkân-ı kemân-keş (Ş. G161/4)

Onun yay (gibi) kaşının cevri, cefasını çekenin haddi hesabı yok. Sanki yeni bir okçuluk dükkânı açıldı.

Metâ'-ı ârzû bir şûh-ı sûdâgerde kalmışdur

Varup bâzârına Nâbî harîdâr ol dükânın bul (Na. G477/8)

Nâbî, arzu metâi bir şuh tüccarda kalmıştır; pazarına varıp müşteri ol, dükkânını bul.

- Dükkân; felek, dünya, kâinat, baş, rüzgâr, sine, gül bahçesi, ağız, dudak, göz, vücut ve Mars gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁰⁷

Hesâblaşmayıcak ücretin nefes-be-nefes

Bu çârsûda meger kimseye dükân mı virür (Na. G82/2)

Bu çarşıda ücreti (için) an ve an hesaplaşmayınca kimseye dükkân mı verir?

Meclis-i ikbâline geldim güher-pâş olmağa

Cevherîyim bu gazel zîb-i dükânımdır benim (Ne. K12/32)

(Sultan Osman'ın) saadet meclisine cevher saçan olmaya geldim; kuyumcuyum bu gazel benim dükkânımın süsüdür.

- Dükkân; akıllılık, fıtrat, itibar, gönül, himmet, yaratma, fitne, ıstırap, riya, ümit, kanaat, sanat, söz, şiir, visal, rıza ve kurtuluş gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁰⁸

'Attâr-ı çârsûy-ı murâd olmadı o kim

Dükkân-ı i'tibârını yagmaya virmedi (N. G359/5)

³⁰⁷ Ne. K24/26, Ne. KK1/21, Ş. G236/4, Ş. G330/1, Ş. G335/2, Ş. Mü/23, Na. K13/29, Na. G24/4, Na. G64/1, Na. G281/3, Na. G411/7, Na. G581/2, Na. G866/3, Na. R101/2, Na. Ma13

³⁰⁸ Ne. K45/25, Ne. K60/39, Ne. M1/2, N. G170/4, Nş. K12/25, Na. TB1/7, Na. G1/8, Na. G26/1, Na. G52/1, Na. G97/3, Na. G321/2, Na. G352/3, Na. G429/9, Na. G430/5, Na. G480/4, Na. G553/3, Na. G603/4, Na. G639/4, Na. G832/6, Na. G843/6, Na. G857/2, Na. KK1/17, Na. R29/2

O, itibar dükkânını yağmalatmayan murat çarşısının aktarı olmadı.

2.1.1.2.19 eczâ-hâne

“Eczacı dükkânı, eczâ-i tıbbiyenin imal ve fûruht olunduğu mahal, ispençarya.”³⁰⁹

Eczâ-hâne, sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan Allah’ın yüce sırlarının benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Nübüvvet kîmiyâ-yı mis-sirişt-i pûte-i işrâk

Velayet vâsıl-ı iksîr-i eczâ-hâne-i 'ulyâ (Na. K1/49)

Peygamberlik, işrak potasının bakırla karıştırılmış kimyası(dır); velilik, çok büyük (bir) eczanenin iksirine ulaşan(dır).

2.1.1.2.20 hamâm/hammâm (germ-âbe)

“Yıkanacak yer.”³¹⁰

Hamâm/hammâm 4 divanda toplam 15 beyitte geçmektedir. Nâbî 8, Şeyhülislâm Yahyâ 4, Neşâtî 2 ve Nâ’îlî 1 beyitte ele almıştır.

Germ-âbe³¹¹ 3 divanda toplam 19 beyitte geçmektedir. Nâbî 15 beyitte, Nef’î ve Nâ’îlî ikişer beyitte ele almıştır.

- Hamâm, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Hamamlardan özellikle Çukur Hamamı ele alınmıştır.³¹²

Kanuma girdi girmedi hammâma ol perî

Hammâm gibi odlara yakup bu çâkeri (Ş. G410/1)

Bu köleyi hamam gibi ateşlere yakıp o peri, kanıma girdi (de) hamama girmedi.

³⁰⁹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 285.

³¹⁰ **A.e.**, s. 420.

³¹¹ “Hamam, sıcak.” (**A.e.**, s. 376.)

³¹² Ş. G410/2, Ş. G410/3, N. K30/21, N. G176/5, N. G281/6, Nş. G80/2, Na. K13/31, Na. T25/4, Na. T41/3, Na. T71/3, Na. G53/4, Na. G134/4, Na. G139/1, Na. G208/1, Na. G289/6, Na. G524/6, Na. G540/4, Na. G558/7, Na. G706/2, Na. G805/3, Na. G833/3, Na. G854/2, Na. G856/2, Na. R27/2, Na. R203/2

Düşürmek olmadı bir kerre ol şûh-ı gül-endâmı

Bu hammâmın egerçi kim Çukur Hammâmıdur nâmı (Nş. Ma4)

Bu hamamın adı Çukur Hamamı olsa da o gül endamlı güzeli bir kere düşürmek (nasip) olmadı.

- Hamâmın içi, mahşer yerine ve kubbesi feleğe benzetilmiştir.³¹³

Hammâm içini benzedirüm cây-ı mahşere

Kim olur anda şâh gedânun ber-â-beri (Ş. G410/4)

Hamam içini, şah ve kulun eşit olduğu mahşer yerine benzetirim.

- Hamâm; vücut, ağız, göz ve sine gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³¹⁴

Bir dîde ki bî-eşk ola bir sîne ki bi-'aşk

Germ-âbe-i vîrân gibi yok âb ile tâbı (Na. Mü68)

Yaşsız olan bir göz, aşksız olan bir sine; suyu ve sıcaklığı olmayan harap bir hamam gibidir.

- Hamâm; hayret gibi soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Hayfâ ki düşürdi hasret-i endâmı

Germ-âbe-i hayretde dil-i nâ-kâmı (Na. R203/1)

Boyunun hasreti nasipsiz gönlü hayret hamamında yazık ki düşürdü.

2.1.1.2.21 hânkâh/hânikâh/hânekâh

“Tekke, dergâh, bir şeyhin taht-ı riyâsetinde olarak dervîşân mahall-i ikâmet ve zikir ve ibadeti.”³¹⁵

³¹³ Ne. K31/16

³¹⁴ Na. K1/61, Na. G68/1

³¹⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 424.

Hânkâh/hânikâh/hânekâh, 3 divanda toplam 17 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 9, Nâ'îlî 6 ve Nâbî 2 beyitte ele almıştır. Neşâtî ve Nef'î ise hiç kullanmamıştır.

- Hânkâh doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³¹⁶

Bilmez yolunu hânkâhun rind-i mey-âşâm

Sapmaz der-i mey-hânedan elbette reh-i mest (Ş. G23/3)

Şarap içen rint dergâhın yolunu bilmez, sarhoşun yolu elbette meyhanenin kapısından sapmaz.

- Hânkâh, somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Hânkâh-ı dehr toldı nâle-i 'uşşâkdan

Câygâh-ı şîven ü menzilgeh-i mâtem gibi (Ş. G420/4)

Cihan dergâhı, matem ve ağlama yeri gibi âşıkların inlemeleriyle doldu.

- Hânkâh; aşk, gönül ve gam gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³¹⁷

Çü pîr-i hânkâh-ı 'aşkun itdüm lutfına tekve

Bu abdâlî da mahrûm eyleme esrâr-ı 'aşkundan (Ş. G300/2)

Aşkın dergâhının pirinin lütfuna tekke ettim, bu dervişi de aşkının esrarından mahrum eyleme.

2.1.1.2.22 hân (ribât)

“Gerek tarik üzerinde gerek şehrin içinde yolcu ve misafir ve yabancıların konmalarına ve ikametlerine mahsus veyahut tüccar ve erbâb-ı kesb ü kârın iş gördükleri ve eşyâyı ticâriyyeyi vazı ve hıfzettikleri odaları havi büyük ebniye.”³¹⁸

³¹⁶ Ş. G73/4, Ş. G85/4, Ş. G104/6, Ş. G215/5, Ş. G312/4, Ş. G349/4, N. K32/8, N. G63/6, N. G320/4, Na. Mua45

³¹⁷ N. K116/1, N. Ş8/6, N. G362/5, Na. G212/1

³¹⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 423.

Hân; 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 3 ve Nâbî ile Nefî birer beyitte ele almıştır.

Ribât³¹⁹; sadece Nâbî’de 5 ve Nâ’îlî’de 4 beyitte geçmektedir.

- Hân doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³²⁰

Geh bir vezîri şâh-ı Acemden harâc alır

Geh bir vekîli asker-i Tâtâra hân verir (Ne. K4/38)

(Sultan Ahmed Han’ın) bazen bir veziri Acem şahından haraç alır; bazen bir vekili Tatar askerine han verir.

- Hân; dünya ve kulak gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³²¹

Ribât-ı dehr-i fânî turfe menzil-gâhdur anda

Emel pâ der-rikâb u ârzû pâ der-hevâdur hep (N. G18/4)

Fani dünyanın hanı emelin hep fani ve arzusun hep temelsiz (olduğu) garip konak yeridir.

- Hân; hayret, ihsan ve gönül gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³²²

Tabîb-i müşfikı yok bu ribât-ı hayretde

Mizâc-ı himmetüne ihtilâl gelmedi mi (N. G360/3)

Bu hayret hanının şefkatli doktoru yok; himmetinin mizacına bozukluk gelmedi mi?

³¹⁹ “Tekke ve kervansaray gibi gelip geçenlerin konaklamalarına mahsus mevkuf bina.” (A.e., s. 996.)

³²⁰ Ş. T13/4, Ş. T15/5, Ş. T15/6, Na. G35/3

³²¹ N. G85/1, N. G102/1, Na. G113/3, Na. G368/2, Na. G650/4

³²² Na. K1/74, Na. G688/1

2.1.1.2.23 hayrât

“Sevap için yapılan şeyler, vakıf işleri, mü’essesât-ı hayriyye, cami ve medrese ve köprü ve çeşme gibi umumun işine yarayacak te’essüsât.”³²³

Hayrât sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Tâ be-mahşer şem'a-i hayrâtınun etrafına

Perde-i dest-i du'â olsun nighbân-ı üfûl (Na. T11/4)

Dua elinin perdesi, senin hayratının mumunun etrafında sönmemesi için mahşere kadar gözleyici olsun.

Nice âsâr-ı hayrât eylemişken hayra şevkinden

Mücedded hayrla İstanbulu itdi yine ihyâ (Na. T103/22)

Hayra şevkinden nice hayrat eserleri eylemişken yepyeni bir hayırla İstanbul’u yine ihya etti.

2.1.1.2.24 hirmen-gâh/hirmen-geh

Harman yeri.

Hirmen: “Harman.”³²⁴ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”³²⁵

Hirmen-gâh/hirmen-geh sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir. Hirmen-gâh, beyitlerin birinde somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği, diğerinde ise soyut bir kavram olan hesap gününe benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Degül hâle tutup hirmengeh-i çerh üzre bir gırbâl

Hubûbât-ı nücûmı şeb-be-şeb ta'sîr ider meh-tâb (Na. G16/3)

³²³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 443.

³²⁴ **A.e.**, s. 455.

³²⁵ **A.e.**, s. 358.

Mehtap, sadece dünyanın harman yeri üzerine bir kalbur hale tutmakla kalmaz, (aynı zamanda) yıldızların tahılını (da) geceden geceye ona böler/öşürünü alır.

İntifa'-ı berg ü şâh ü mîve-i a'mâldür

Mezra'-ı imrûz u hirmengâh-ı ferdâdan murâd (Na. G50/7)

Geleceğin harman yerinden ve bugünün tarlasından kasıt amellerin meyvesi ile faydalanma dalı ve yaprağıdır.

2.1.1.2.25 ‘ibâdet-gâh (‘ibâdet-hâne)

“İbadet yeri, mabet, ibadethane.”³²⁶

‘İbâdet-gâh sadece Nâbî’de 2 beyitte, ‘ibâdet-hâne ise yine sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

- ‘İbâdet-gâh, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³²⁷

Böyle zü'l-vecheyn bir mevzi' görülmüş mi k'ola

Hem 'ibâdetgâh u hem cevâlâneh-i ehl-i safâ (Na. T86/2)

Safa ehlinin hem dolaşma hem de ibadet etme yeri olan, iki tarafı da kullanılabilen böyle bir yer görülmüş müdür?

- ‘İbâdet-gâh, endişe gibi soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Derûn-ı dilde çâkin 'âşık-ı bî-tâb göstermiş

'İbâdet-hâne-i endîşede mihrâb göstermiş (Na. G355/1)

Yorgun âşık, gönlünün derinliklerindeki yırtığını göstermiş, düşünce ibadethanesinde mihrap göstermiş.

³²⁶ A.e., s. 481.

³²⁷ Na. T61/8

2.1.1.2.26 ‘îd-geh/‘îd-gâh/‘ıyd-geh

“Bayram yeri.”³²⁸

‘Îd-geh/‘îd-gâh, 4 divanda toplam 8 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 3, Nef’î, ve Nâbî’de ikişer beyitte, Nâ’îlî’de 1 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- ‘Îd-geh, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³²⁹

‘Îd-gehde râst geldükçe o şeh ‘âşıklara

Şöyle vaz’ eyler ki gûyâ merhabâ bilmez nedür (N. G41/2)

O şah, âşıklara bayram yerinde rast geldikçe sanki merhaba bilmez bir vaziyet alır.

- ‘Îd-geh, gül bahçesi ve yedi iklim gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³³⁰

‘İydgeh gülzâr u her reh anda bir cûy-ı revân

Her güzel dolâba binmiş bir içim sudur hemân (Ş. Mü/18)

Gül bahçesi bayram yeri(dir) ve her yol onda bir akan su(dur); hemen her güzel dolaba binmiş bir içim sudur.

- ‘Îd-geh, mana gibi soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Her şâhid-i nâzenîn-lafzın

Revnak-dih-i ıyd-gâh-ı ma’nâ (Ne. KK2/13)

Her narin sözlü güzelin, mananın bayram yerinin güzellik vereni(dir).

2.1.1.2.27 ‘imâret (tâb-hâne)

“Fukaraya ve müderrisler sükkânına ekmek ve çorba vesair pişirmeye vermeye mahsus hayrat müessesâtı.”³³¹

³²⁸ Kanar, **A.g.e.**, s. 1080.

³²⁹ Ş. G226/3-6, Na. G239/1, Na. Mü65

³³⁰ Ne. K14/28

³³¹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 508.

‘İmâret sadece Nâbî’de 6 ve Nef’î’de 1 beyitte geçmektedir.

Tâb-hâne³³² sadece Nâ’îlî’de 5 beyitte geçmektedir.

- ‘İmâret doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³³³

Cami' ü hısn ü imaret mekteb ü hammâm idüp

Eyledi tertîb-i râh-ı hacc için her elzemi (Na. T25/4)

Cami, sığınak, imaret, okul ve hamam (inşa) edip; hac yolunun düzenle(n)mesi için her gerekeni yaptı.

- ‘İmâret, insanın dış görünüşü ve dünya gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³³⁴

Cihânda kimden edersün ümîd-i hân-ı kerem

Bu tâb-hânede ikrâm-ı zayf bilmezler (N. G52/2)

Bu kışlık evde konuk ikramı (nedir) bilmezler; cihanda kimden cömertlik sofrası ümit edersin?

Sakın görüp bizi âlûde düşme inkâra

Bizüm harâbî-i zâhirdedür 'imâretümüz (Na. G253/2)

Sakın bizi günahkâr görüp inkâra düşme; bizim imaretimiz, dış görünüşümüzün haraplığındadır.

- ‘İmâret; gönül, muhabbet, yücelik ve rütbe gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³³⁵

³³² “İmâretlerin yanında İstanbul’a gelen fakir kimselerin iş buluncaya, zayıf ve güçsüzlerin, hastahânedен çıkanların sağlıklarını kazanıncaya kadar barınmaları için yapılmış hayır kurumu, tavhâne.” (Z. İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lugatı**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/TABH%C3%82NE>, 23 Şubat 2022.)

³³³ Na. K20/7

³³⁴ N. K2/9, N. K3/13, N. G149/4, N. G388/3

³³⁵ Ne. K30/24, Na. G331/4, Na. G763/3

Harâbe-i dili ta'mîre itme sarf-ı güher

Gönül harâb imâretdür anı dersen eger (Na. Mua13)

Ona sorarsan eğer gönül harap imarettir; gönül harabesini tamir için mücevher sarf etme.

2.1.1.2.28 ‘işret-gâh/‘işret-geh (‘işret-âbâd, ‘işret-hâne, ‘işret-gede/‘işret-kede, ‘işret-serâ/‘işret-serây)

“Eğlence yeri, içki meclisi.”³³⁶

‘İşret-gâh/‘işret-geh; 4 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî ve Nâbî birer beyitte, Nef’î ve Neşâtî ikişer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

‘İşret-kede/‘işret-gede,³³⁷ Nef’î’de 3 beyitte ve Nâbî’de 1 beyitte; ‘işret-hâne sadece Nef’î’de 2 beyitte; ‘işret-âbâd³³⁸ sadece Nef’î’de 1 beyitte ve ‘işret-serâ/‘işret-serây Nef’î’de 2 beyitte ve Nâ’ilî’de 1 beyitte ele alınmıştır.

- ‘İşret-gâh doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.³³⁹

Nedir ol işret-âbâd-ı bülend ol kasr-ı âlî ki

Felek bir çeng olurdu bezmine ger olsa evtârı (Ne. K13/2)

Feleğin telleri olsa meclisine bir saz olacağı o yüce işret yeri, (Sultan Osman’ın) o yüce kasrı nedir?

Bu denli şevk-bahş olmaz dil-i nâ-şâda ger olsa

Felek peymâne-i sahbâ cihân işret-serâ-yı Cem (Ne. K38/3)

Felek şarap kadehi, dünya Cem meyhanesi olsa üzüntülü gönlü bu denli neşelendirmez.

³³⁶ Kanar, **A.g.e.**, s. 1059.

³³⁷ “İçkili eğlence meclisi, meyhane.” (**A.e.**, s. 1059.)

³³⁸ “İçkili eğlence sofrası.” (**A.e.**, s. 1059.)

³³⁹ Ne. K34/1, Ne. K34/46, Ne. TB/1/3, N. K14/9, Na. M9/57, Na. G872/3

- ‘İşret-gâh; dünya, âlem, meclis ve bağ gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁴⁰

Bin genc-i güher olsa pinhân n'ola sînemde

İşretgede-i tab'ım vîrâne değil mi yâ (Ne. G6/4)

Göğsümde bin mücevher hazinesi saklı olsa ne olur? Tabiatımın meyhanesi virane değil mi?

- ‘İşret-gâh; aşgîn gönlü, mizaç ve gam gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁴¹

Hemîşe çekdüğü 'işretgeh-i gamda dil-i zârun

Yâ hun-âb-ı ciğer yâ kâse-i pür-zehr-i hicrândur (Nş. K27/33)

İnleyen gönlün gam meyhanesinde sürekli çektiği ya ciğerin kanlı suyu ya (da) ayrılığın zehir dolu kasesidir.

2.1.1.2.29 Ka’be/Kâbe

“Mekke’de Harem-i Şerîf içinde bulunan kutsal bina. Beytullah, Beytü’l-Harem, Kâ’betullâh adlarıyla da bilinir. Kâ’be, Mekke civarındaki dağlardan alınan siyah taşlarla binâ edilmiştir. İbrahim peygamber ile oğlu İsmâil peygamber tarafından bugünkü yerine inşa edilmiş olup cahiliye devrinde tamir görmüştür.”³⁴²

Ka’be 5 divanda toplam 85 beyitte geçmektedir. Nâbî 32, Nâ’ilî 20, Nef’î 17, Şeyhülislâm Yahyâ 12 ve Neşâtî 4 beyitte ele almıştır.

Ayrıca Nâbî 100. gazelini “Ka’be’dür” redifi ile yazmıştır.

- Ka’be; haram bölge olması, yüceliği, ona doğru secde edilmesi, örtüsü, çatısı ve düşmanı ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁴³

³⁴⁰ Ne. TB/2/4, Ne. TB/4/5, N. G78/3, Nş. M3/2

³⁴¹ Ne. K9/6, Ne. K46/17

³⁴² Pala, **A.g.e.**, s. 245.

³⁴³ Ne. K6/2, Ne. K57/11, Ş. G136/4, Ş. G167/1, Ş. G327/1, Ş. Mü/55, N. K33/20, N. G259/1, N. G342/1, N. G372/3, Nş. K1/21, Na. K2/80, Na. T52/12, Na. T127/35, Na. G100/1-2-3-4-5-6-7-8-9, Na.

Ne bütgede ne Ka'be gerek 'âşıka Nef'i

Hâk-i der-i meyhâne yeter secdegeh-i mest (Ne. G22/5)

(Ey) Nef'i, aşığa ne put hane ne Kâbe gerek, mest(e) secde mahalli (olarak) meyhane kapısının toprağı yeter.

- Ka'be; somut kavramlar olan sarayın, dergahın, sevgilinin bulunduğu yerin ve memduhun benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁴⁴

Her subh tavâf eyleyerek Ka'be-i kuyun

Bir yere gelür 'âşık-ı âvârelerün hep (N. G15/2)

Avare âşıkların, her sabah bulunduğu yerin Kâbe'sini tavafederek hep bir yere gelir.

- Ka'be: dürüstlük (ismet), mana, aşk, vuslat, övgü, maksat, heves, güzellik (cemâl), irfan, can, gönül, ümit ve din gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁴⁵

Gönlünde senün gayr u sivâ sûreti neyler

Lâyık mı bu kim Ka'beye büt-hâne disünler (Ş. G92/4)

Senin gönlünde başka suretlerin ne işi var? Kâbe, (ona) put hane denmesine layık mıdır?

Benüm o murg-ı harîm-âşinâ-yı Ka'be-i dil

Bu dâm-gehde ümîd-i rehâ nedür bilmem (N. G239/5)

G123/3, Na. G139/4, Na. G225/5, Na. G431/3, Na. G783/4, Na. G834/2, Na. G848/7, Na. G850/1, Na. K1 97/1, Na. L2/1

³⁴⁴ Ne. K21/34, Ne. K40/28, Ne. K41/11, Ne. K44/2-3, Ne. K47/46, Ne. K51/20, Ne. K52/26, Ş. G173/2, Ş. G260/4, Ş. G295/6, N. Mu5/6/11, N. G34/1, N. G59/4, Na. K5/23, Na. T3/5, Na. T36/8, Na. M4/26

³⁴⁵ Ne. K7/31, Ne. K31/30, Ne. G39/4, Ne. KK8/6, Ş. G112/3, Ş. G131/4, Ş. G275/4, Ş. G392/4, N. K30/3, N. Mu5/3/4, N. G2/2, N. G58/5, N. G113/2, N. G155/2, N. G240/6, N. G267/2, N. G287/2, N. G303/4, N. G324/2, Nş. K21/20, Nş. G33/3, Nş. G67/6, Na. K4/8, Na. T36/12, Na. G473/4, Na. G768/7, Na. G848/7, Na. Mü16

Gönül Kabe'sinin haremde dolaşan o kuş benim, bu tuzak yerinde kurtuluş ümidi nedir bilmem.

- Şiirlerde bazen çeşitli mekânların methedilmek için Kâbe ile karşılaştırılarak ele alındığı görülür.³⁴⁶

Tarh-ı mathbû'una reşk etmemeğe çâre mi var

Beyt-i ma'mûr-ı felek Ka'be-i ulyâ-yı zemîn (Ne. K46/12)

Feleğin beyt-i mamuru (ve) zeminin yüce Kâbe'si(nin senin) güzel çiçekliğini kıskanmasına çare mi var(dır)?

2.1.1.2.30 kal'a (bârû, kılâ', hısn, hisâr)

“İçine asker kapanıp düşmana mukavemet etmek üzere kalın ve muhkem duvarlardan yapılmış geniş ve her tarafından silâh atmaya müsait burçları ve tabyaları olan binâ-yı metîn, hısn, hisar.”³⁴⁷

Bârû³⁴⁸ sadece Nâbî'de 12 beyitte geçmektedir.

Kal'a, 4 divanda toplam 26 beyitte kullanılmıştır. Nâbî 15, Şeyhülislâm Yahyâ ile Nâ'ilî dörder beyitte ve Neşâtî üçer beyitte ele almıştır.

Kılâ'³⁴⁹, sadece Nâbî ve Nâ'ilî üçer beyitte ele alınmıştır.

Hısn³⁵⁰, 4 divanda toplam 11 beyitte ele alınmıştır. Nâbî 8, Şeyhülislâm Yahyâ, Nef'î ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

Hisâr, 3 divanda toplam 22 beyitte kullanılmıştır. Nâbî 14, Nâ'ilî 5 ve Nef'î 3 beyitte ele almıştır.

³⁴⁶ Ne. K34/2

³⁴⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 571.

³⁴⁸ “1. Kale duvarı, hisar burcu, sur. 2. Sığınacak yer, melce, siper.” **A.e.**, s. 104.

³⁴⁹ “Kal'a'nın cemi.” (**A.e.**, s. 636.)

³⁵⁰ “Kale, müstahkem yer, hisar.” (**A.e.**, s. 456.)

- Kal’a doğrudan düşmandan korunan ya da fethedilecek bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.³⁵¹

Giderken şarka teşrîf eyledün şâhum Haleb şehrin

Çıkup devletle bir gün kal'a vü şehri temâşâya (Ş. T11/3)

Şahım; doğuya giderken bir gün ululukla kale ve şehri izlemeye çıkıp, Halep şehrini şereflendirdin.

- Şiirlerde özellikle Sandra, Uyvar, Kamamiçe, Girit ve Yeni Kale doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁵²

'An-karîb edeler ümmîd olur inşâ'allâh

Kal'a-i Sandrayı da dâhil-i serhadd-i Budûn (N. K17/44)

Ümit olur (ki) inşallah yakında Sandra Kalesi’ni de Budun hududuna dâhil edeler.

- Hisâr ayrıca özel isim olarak yani “İstanbul’da eski kale surları civarında bir mesire yeri”³⁵³ olarak doğrudan ele alınmıştır.

Geldük Hisâra elde mey-i gam-güsîl gerek

Dil germ ü yâr nerm ü hevâ mu'tedil gerek (N. G223/1)

Hisâr’a geldik; elde gam gideren meyin olması gerek, gönlün sıcak, yârin yumuşak ve havanın ılıman olması gerek.

- Kal’a; dört halife, felek, gökyüzü, beden, dergâh ve şişe gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁵⁴

³⁵¹ Ne. K39/2, Ne. K46/16, Ne. K56/36, Ş. T11/4, Ş. T11/5, N. K17/43, N. K24/10, N. K28/29, N. K28/36-37, N. K28/37, N. T5/4, Nş. T1/2, Na. K7/75, Na. K7/76, Na. K10/29, Na. K14/3, Na. T19/3-13-15-16, Na. T20/3, Na. T20/4, Na. T25/4, Na. T50/4, Na. T143/13, Na. M8/136, Na. G121/4, Na. G266/5, Na. G319/3, Na. G437/3, Na. G573/6, Na. G589/6, Na. T20/6, Na. T102/5, , Na. G885/1, Na. Mü4, Na. L5/6, Na. L18/7

³⁵² N. T5/5, Nş. T1/5, Na. T20/7, Na. T50/1

³⁵³ Şenödeyici, **A.g.e.**, s. 1395.

³⁵⁴ Ne. K34/45, N. K8/33, N. K8/36, N. G271/4, Nş. K9/36, Nş. K1/32, Na. K4/2, Na. K4/20, Na. G178/3, Na. G443/5

Çeşm ü gûş u deheni beste ider Nâbî hâb

Kapanur kal'a-i cismün gice dervâzeleri (Na. G818/7)

(Ey) Nâbî! Uyku; göz, kulak ve ağzı kapatır, gece vücut kalesinin büyük kapıları kapanır.

- Kal'a; Allah'ın gölgesi, Allah'ın yardımı, sabır, sükûn, himmet, tevekkül, tevhit halkası, utanma, hatır, koruma ve muhafaza etme, bağışlanma, ümitsizlik, nasipsizlik, edep, tahammül, dürüstlük ve gönül gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁵⁵

Câna sultân-ı mahabbet eyledi Yahyâ hücum

Kal'a-i ârâm u hısn-ı sabrı itdi kal' u kam' (Ş. G169/5)

(Ey) Yahyâ, muhabbet sultanı cana hücum etti; sabrın hisarını ve sükûnunun kalesini zapt edip, yıktı.

Çekmez endîşe-i târâc-ı keder sükkânı

Kal'a-i sabrda bârû-yı tahammül var iken (Na. G548/5)

Sabır kalesinde, tahammül suru varken; sakinleri kederin yağmasının düşüncesi çekmez.

2.1.1.2.31 kanâre/kınnâre (bismil-gâh/bismil-geh)

“Kanara, mezbaha.”³⁵⁶

Kınnâre sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

Bismil-gâh/bismil-geh³⁵⁷; Nâ’ilî’de 4 beyitte, Neşâtî ve Nâbî’de ikişer beyitte geçmektedir.

³⁵⁵ N. G51/4, N. G367/5, Na. K2/141, Na. K12/18, Na. K16/87, Na. T20/2, Na. T77/9, Na. T138/27, Na. G19/4, Na. G24/7, Na. G30/4, Na. G48/13, Na. G301/6, Na. G353/5, Na. G390/5, Na. G548/5, Na. G553/5, Na. G851/4, Na. KK1/18

³⁵⁶ Kanar, **A.g.e.**, s. 1183.

³⁵⁷ Bismil: “Hayvan kesilen yer, mezbaha, salhâne.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/bismil>, 23 Şubat 2022.)

- Kanâre; doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁵⁸

Îrâs-ı kuvvet eyler tab'a kebâb-ı murgân

İtme hayâli vakf-ı pîrâmen-i kinnâre (Na. G802/4)

Kuş etinin kebabı kişinin yapısına kuvvet katar, hayalini (sadece) mezbaha çevresine vakfetme.

- Kanâre; dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Mânend-i ganem seni bu bismilgehde

Üfler şişürüp soymaga sallah-ı kaza (Na. R3/2)

Bu mezbahada, kazanın deri yüzücüleri seni koyun gibi şişirip, soymak için (sana) üfler.

- Kanâre; kargaşa, hışım, can, gam, melamet dağı ve muhabbet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁵⁹

Gönül bismil-geh-i gamda o murg-ı pür-belâdur kim

Dem-â-dem havf-ı tîg-ı gamzesiyle ıztırâb eyler (Nş. G41/2)

Gönül, gam mezbahasında sürekli hışımlı yan bakış kılıcının korkusuyla ıstırap eden bela dolu bir kuştur.

2.1.1.2.32 kapluca

“Üstü hamam ve ebniye yapılmış sıcak maden suyu, örtülü kaynarca, ılıca, banyo.”³⁶⁰

Kapluca sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁶¹

Kapluca havzı degül âyîne-i sâf gibi

Görinür dide-i pür-eşkte 'aks-i bedeni (Na. G839/2)

³⁵⁸ N. G319/7

³⁵⁹ N. K36/5, N. G6/5, N. G192/3, Nş. G44/2, Na. G32/3

³⁶⁰ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 587.

³⁶¹ Na. G839/1

Kaplıca havuzu değil, bedeninin yansıması saf ayna gibi yaş dolu gözde görünür.

2.1.1.2.33 kâr-gâh/kâr-geh (kâr-hâne)

“1. İşlik, atölye işyeri. 2. Resim atölyesi. 3. Köşk.”³⁶²

Kâr-gâh/kâr-geh 3 divanda toplam 50 beyitte geçmektedir. Nâbî 31, Nâ’îlî 14 ve Nef’î 5 beyitte ele almıştır.

Kâr-hâne³⁶³ 3 divanda toplam 23 beyitte geçmektedir. Nâbî 21, Nâ’îlî ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

- Kâr-gâh, terziye ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.³⁶⁴

Meded târ-ı nigâhum itme zâyî' kârgâhunda

Sana bir pîrehen çıkmazsa bâri dest-mâl olsun (Na. G564/6)

Yardım et! Bakış ipliğimi, tezgâhında zayi etme. Bir gömlek çıkmazsa (da) bari bir mendil olsun.

- Kâr-gâh; dünya, âlem, felekler, varlık ve su ile toprak gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁶⁵

Bu kâr-gehde husûsâ o sâhirem ki sözüm

Lisân-ı mu'cizeye 'ukde-i cevâb olmuş (N. K18/40)

Bu (dünya) dükkanında öyle bir sihirbazım ki sözüm mucize lisanına cevap (nazire) düşümü olmuş.

³⁶² Kanar, **A.g.e.**, s. 1198.

³⁶³ “1. Atölye, işlik. 2. Meyhane.” (**A.e.**, s. 1197.)

³⁶⁴ Na. T144/6, Na. G35/6, Na. G724/3

³⁶⁵ Ne. K6/37, Ne. K16/21, Ne. K53/34, Ne. K61/17, N. K2/12, N. K20/27, N. K28/66, N. Mu1/7/1, N. G105/2, N. G223/4, N. G230/14, N. G300/3, N. G380/3, Na. K3/18, Na. K7/3, Na. T42/10, Na. M1/44, Na. M1/54, Na. M7/23, Na. G107/7, Na. G149/7, Na. G155/6, Na. G159/9, Na. G264/4, Na. G385/5, Na. G745/4, Na. G797/2, Na. R35/1

- Kâr-hâne; aşk, hikmet, hüner, mizaç, fitrat, halifelik, ikbal, adalet, yaratma, yaratılış, uzlet, kıymet, var olma ve yok olma, gaflet, yücelik, büyüklük ve ruhlar âlemi gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁶⁶

Kâr-gâh-ı hikmetün nakşı bilinmez Nâ'ilî

Gelmedükçe 'ışk ile zühdün kumâşî bir yere (N. G341/5)

(Ey) Nâ'ilî, aşkla zühdün kumaşî bir araya gelmedikçe hikmet tezgâhının nakşî bilinmez.

2.1.1.2.34 kârvân-gâh (kâfile-geh)

Kervansaray.

Kârvân: “Kâfile ve heyetle giden yolcular takımı, kâfile.”³⁶⁷ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”³⁶⁸

Kârvân-gâh ve kâfile-geh³⁶⁹ sadece Nâbî’de birer beyitte somut bir kavram olan kulağın dibinin benzetmeliği ve dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Bu köhne kâfilegehde 'ale't-tevâlîdür

Hurûş-ı bang-i rev-â-rev derâ-yı hîz-â-hîz (Na. G331/6)

Bu eski kâfile mekânında, gelip gidenlerin bağrıışlarının gürültüsü, birbiri ardınca çingirak sesleri vardır.

İtdün bün-i gûşî kârvângâh-ı hırâş

Ey nagme-i gam karârün olmaz mı senün (Na. R113/2)

³⁶⁶ Ne. K58/45, N. K2/33, N. K16/31, N. K17/62, N. G128/2, N. G174/4, Nş. K1/1, Na. K2/2, Na. K4/15, Na. K9/43, Na. K14/3, Na. T3/2, Na. T80/3, Na. Tah1/9/2, Na. M1/42, Na. M1/52, Na. M7/152, Na. G59/5, Na. G102/3, Na. G354/2, Na. G400/3, Na. G409/5, Na. G415/4, Na. G419/5, Na. G575/1, Na. G744/2, Na. G831/4

³⁶⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 627.

³⁶⁸ **A.e.**, s. 358.

³⁶⁹ Kâfile mekânı. Kâfile: “Birlikte seyrüsefer eden atlılar takımı, kervan.” (**A.e.**, s. 563.) ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1302.)

Ey gam nağmesi senin dinlenmen olmaz mı? Kulağın dibini, sürekli tırmalayıp durduğun bir kervansaray ettin.

2.1.1.2.35 kemân-hâne

Yay evi.

Kemân: “Yay, kavis.”³⁷⁰ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”³⁷¹

Kemân-hâne sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Bir kemân-hânede 'aceb var mı

Ebrû-yı yârveş keman bilmem (Na. G531/3)

Yârin kaşları gibi bir yay acaba yay evinde var mı?

2.1.1.2.36 kible (kible-gâh/kible-geh)

“Namazda dönülen taraf, herkes namaz kılarken yüzünü tevcih edip önde tuttuğu cihet ki ehl-i İslâm için Ka’be-i şerîfenin bulunduğu cihettir.”³⁷²

Kible 4 divanda toplam 20 beyitte geçmektedir. Nef’î 9, Nâbî 6, Neşâtî 3 ve Nâ’ilî 2 beyitte ele almıştır.

Kible-gâh/kible-geh³⁷³ 4 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nef’î 4, Nâ’ilî 3, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî birer beyitte ele almıştır.

- Kible yönelinen mekân ya da Kabe olarak doğrudan ele alınmıştır.³⁷⁴

Harîm-i hâss-ı İlahî matâf-ı ins ü melek

Serây-ı her dü serâ kible-i kîbâb-ı felek (Na. TB1/10)

Felek kubbelerinin kiblesi, dünya ve âhiret sarayının sarayı, insan ve meleğin tavaf ettiği yer, Allah’ın haremî...

³⁷⁰ A.e., s. 622.

³⁷¹ A.e., s. 423.

³⁷² A.e., s. 634.

³⁷³ “Kible yeri, kible tarafı.” (A.e., s. 634.)

³⁷⁴ Na. G301/2

- Memduhun kendisi şahların, ulemanın, maarif ya da niyaz erbabının, insanların ve meleklerin; memduhun eşiği insanların ve cinlerin, yaratılmışların ihtiyaçlarının; memduhun kapısı makam ve yüceliğin kiblesi yani sığınacağı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.³⁷⁵

Ol şehenşâh-ı cihân-perver ki lâyıkdır dese

Kible-i şâhân-ı âlem âstânımdır benim (Ne. K12/22)

O dünyayı koruyan şahların şahı (Sultan Osman) âlemin şahlarının sığındığı yer eşiğimdir dese uygundur.

Ol ebrûlar ki sâkî kible-i cândur rûkû'ın gör

Sürâhî gerdenin meclisde eyler râst gâhî kec (Nş. G15/3)

(Ey) saki; o kaşlar canın kiblesidir eğilmesini gör, sürahi (gibi olan) gerdanın mecliste (bazen) eğrilir bazen doğrulur.

- Kible; gönül, tevekkül, arzu ve niyaz gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁷⁶

Pâyîdâr ola devleti zîrâ

Dili endîşe kiblegâhıdır (Ne. KK1/37)

Gönlü düşünce kiblesidir, mutluluğu devamlı olsun.

2.1.1.2.37 kulle

“1. Doruk, zirve. 2. Kule.”³⁷⁷

Kulle, sadece Nef'î ve Nâbî'de ikişer beyitte ele alınmıştır.

- Kulle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

³⁷⁵ Ne. K9/71, Ne. K28/23, Ne. K31/23, Ne. K35/20, Ne. K40/16, Ne. K41/17, Ne. K42/28, Ne. K50/27, Ne. K51/20, Ne. K59/14, Ne. G31/9, N. K4/15, N. G29/4, N. G287/3, N. G372/3, Nş. K7/18, Nş. K14/9, Na. K16/67, Na. T127/32, Na. M9/10

³⁷⁶ Ş. K121/2, N. G14/3, Na. G719/4, Na. G870/2

³⁷⁷ Kanar, **A.g.e.**, s. 1182.

Ger olsa kuvvet-i bâzû-yı kahrı sarsarda

Ederdi kulle-i kûhsârı muşt ile hâmûn (Ne. K58/31)

Soğuk rüzgârda (Şeyhülislâm Aziz Efendi'nin) kahrının pazı kuvveti olsa, dağın zirvesini yumrukla ovaya çevirirdi.

- Kulle; ikbal, kibir ve aşk gibi soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır.³⁷⁸

Döşendi kasr-ı temennâya işret esbâbı

Dikildi kulle-i ikbâle nusret a'lâmı (Ne. K21/4)

Temenni kasrına işret (meclisinin) araçları döşendi, ikbal kulesine zafer bayrakları dikildi.

2.1.1.2.38 kurbân-geh

“Kurban kesim yeri.”³⁷⁹

Kurbân-geh sadece Na'ilî ve Nâbî'de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Tîg elde vü püşt-mâl belde gûyâ

Kurbângehün oldu o perî cellâdı (Na. R214/2)

O peri, kılıç elde ve peştamal belde; sanki kurban kesim yerinin celladı oldu.

Vakf-ı kurbân-geh-i 'ışk idi gönül bilmez iken

Dest-i kassâb-ı ecel kabza-i sâtûr henüz (N. G143/5)

Gönül, henüz satır kabzası(nın) ecel kasabının elinde olduğunu bilmezken aşkın kurban kesim yerinde dururdu.

³⁷⁸ Na. G118/7, Na. G301/6

³⁷⁹ Kanar, **A.g.e.**, s. 1168.

2.1.1.2.39 kûre

“Madenci ocağı, toprak ocak.”³⁸⁰

Kûre 3 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Nef’î ve Nâ’ilî birer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Kûre doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ol cevher ile âb-nümâlıkları tîgün

Darbet-horî-i kûre-i haddâdına degmez (Na. G273/3)

Kılıcın mücevherlerle (süslenmesi ve) suya benzer parlak görüntüsü demirci ocağında darbe yemesine değmez.

- Kûre; su ve Mevlevî tennuresi gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁸¹

Ger mizâc-ı âba verse hıfz u adli terbiyet

Kûre-i âteş-fürûz olurdu bin yıl bir habâb (Ne. K55/20)

(Şeyhülislâm Esad Efendi’nin) muhafaza ve adaleti suyun mizacına terbiye verse (o sudaki) bir hava kabarcığı bin yıl (boyunca) ateş yakan maden ocağı olurdu.

- Kûre; gönül, gam, ayrılık ve fikir gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁸²

Âteş bıraktı bîm-i fenâ kûre-i dile

Nefs-i harîs geçmedi sevdâ-yı hâmdan (Na. G617/6)

Ateş, gönlün maden ocağına fanilik korkusu bıraktı, hırslı nefis ham sevdadan geçmedi.

³⁸⁰ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 700.

³⁸¹ Na. G743/8

³⁸² N. K7/41, Na. T88/2, Na. T143/1

2.1.1.2.40 külhân/külhen

“Hamam ateşliğı.”³⁸³

Külhân/külhen 3 divanda toplam 9 beyitte kullanılmıştır. Nâ’îlî 7 ve Nef’î ile Neşâtî birer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî ise hiç kullanmamıştır.

- Külhân doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁸⁴

Rinde zihâm-ı halkdan âzâde-gûşedür

İnkâr olur mu lutfu meger külhenün dahi (N. G365/5)

Hamam ateşliğinin dahi lütfu inkâr edilir mi? (Orası) rinde halkın kalabalığından uzak kalınan köşedir.

- Külhân; somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Nâdâna cihân gül-şen olur 'ârife külhen

Bu mes'ele ma'lûm-ı kirâm-ı 'ukalâdur (N. K14/87)

Dünya, cahile gül bahçesi arife hamam ateşliğı olur; bu mesele akıllı, ulu kimselerin malumudur.

- Külhân, aşk, bela ve gam gibi soyut bir kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁸⁵

Külhen-i 'ışkun temâşâ eyle her bir kûşesin

Kim nice Behlûl-ı vakta hâbgehdür her biri (Nş. G130/3)

Aşkın hamam ateşliğinin her bir köşesini seyret; her biri nice vaktin Behlûl'üne yataktır.

³⁸³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 698.

³⁸⁴ Ne. G8/3, N. G42/2, N. G176/5, N. G281/6

³⁸⁵ N. G14/2, N. G239/2

2.1.1.2.41 küngüre

“1. Şerefe. 2. Hisar şerefesi. 3. Kubbenin ucu. 4. Burç.”³⁸⁶

Küngüre 3 divanda toplam 10 beyitte geçmektedir. Neşâtî 4, Nef’î ve Nâbî üçer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ’îlî hiç kullanmamıştır.

- Küngüre; Satürn, arş ve gökkubbeye ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.³⁸⁷

Âsûde kıldı bahr u beri fitneden n'ola

Âvîze olsa küngüre-i 'arşa hançeri (Nş. K19/22)

(Veziriazam Ahmed Paşa) karayı ve denizi huzurlu kıldı; (onun) hançeri arşın burcuna asılsa ne olur?

- Küngüre; ululuk ve büyüklük gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁸⁸

Ne kadar dikkat ile eylese pervâz-ı bülend

İremez küngür-i iclâline sîmurg-ı şu'ûr (Nş. K16/19)

Şuurun Simurg'u dikkatle ne kadar yüksek uçuş eylese de (Bostanzade'nin) büyüklük burcuna eremez.

2.1.1.2.42 kütüb-hâne (kitâb-hâne)

“Kitaplarla memlû, kitaplar vazı ve hıfz olunan oda yahut ayrıca bina, hizânetü'lkütüb.”³⁸⁹

Kütüb-hâne sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte ve kitâb-hâne³⁹⁰ sadece Nâbî'de 1 beyitte soyut kavramlar olan mizaç, edep ve cömertliğin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

³⁸⁶ Kanar, **A.g.e.**, s. 1244.

³⁸⁷ Ne. K3/19, Ne. K21/1, Ne. K40/9, Nş. K11/11, Nş. K14/15, Na. K2/32

³⁸⁸ Na. K4/9, Na. TB2/5

³⁸⁹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 702.

³⁹⁰ “Kitap vazı ve hıfzına mahsus mahsus oda veya umuma ait bina.” (**A.e.**, s. 658.)

Nâ'ilî buldu kütüb-hâne-i fazl u edebün

Târ-ı şîrâze-i mecmû'a-i 'irfânı ucın (N. G256/7)

Nâ'ilî, edep ve cömertliğin kütüphanesinin irfan mecmuasının şirazesinin ipinin ucunu buldu.

Nüvişte hâme-i sun'-ı debîr-i hikmet ile

Kitâb-hâne-i tab'unda nüsha-i âdâb (Na. K11/68)

(Musahip Mustafa Paşa'nın sahip olduğu) adabın nüshası, mizaç kütüphanesinde hikmet katibinin yaratma kalemi ile yazılmış.

2.1.1.2.43 lagm

“1. Yer altında üstü örtülü hendek. 2. Kazurat ve çirkef sularının akmasına mahsus örtülü yol.”³⁹¹

Lagm sadece Nâbî'de 1 beyitte somut bir kavram olan soluk borusunun benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Hıttâ-i sînede teshîr-i hisâr-ı dil için

Dökilür lagm yolından sipeh-i nagme-i ney (Na. G851/4)

Göğüs diyarında gönül kalesini zapt etmek için ney sesinin askeri lağım yolundan dökülür.

2.1.1.2.44 leşker-gâh/leşker-geh

“Ordugâh, muasker.”³⁹²

Leşker-gâh/leşker-geh sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir. Beyitlerin birinde doğrudan mekân olarak ele alınırken diğerinde soyut bir kavram olan nazın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

O serdâr-ı mükerrerrem olduğundan hâfız-ı Kur'ân

³⁹¹ A.e., s. 706.

³⁹² A.e., s. 716.

O leşkergâhda olmuş idi gûyâ zâtı bir mushaf (Na. T143/8)

O muhterem kumandan, Kuran hafızı olduğundan; sanki o ordugahta, zatı bir Mushaf olmuştu.

Gülbâng-i tarab keşide meydânumda

Leşkergeh-i nâz zîr-i fermânumda (Na. R183/1)

Neşe gülbankı, meydanımda çekilmiş; naz ordugahı fermanımın altında...

2.1.1.2.45 lîmân (bender, bender-gâh)

“Gemilerin barındıkları ve rüzgârdan emin olarak boşanıp doldukları mahfuz tabîi veya sunî koy, mersâ, mînâ.”³⁹³

Lîmân sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

Bender³⁹⁴ sadece Nâbî’de 4 beyitte, bender-gâh³⁹⁵ ise sadece Nâ’ilî’de 2 ve Nef’î’de 1 beyitte ele alınmaktadır.

- Lîmân doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.³⁹⁶

Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çîn olmuş mezâd eyler

Meyân-ı çarsû-yı gülşeninde müşk-i Tâtârı (Ne. K13/18)

Saba, gül bahçesi çarşısının ortasında Çin iskelesinin tellalı olmuş, Tatar miskini açık arttırmayla satar.

Degül dâd u sitedden bir nefes hâlî bu bender-gâh

Biri açmakda bârın biri dükkânını devşürmüş (N G184/5)

³⁹³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 719.

³⁹⁴ “Ticaretgâh, iskele.” (**A.e.**, s. 119.)

³⁹⁵ Bender ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.” (**A.e.**, s. 358.)

³⁹⁶ N. G320/5

Bu iskele, bir an alışverişten yoksun değildir; biri yükünü indirmekte, biri dükkânını toplamakta...

Ne hâl ise hele pâyâna yetdi müddet-i gam

Teveccüh eyledi lîmâna lücce-i şer ü şûr (Na. K7/22)

Gam müddeti nihayete ulaştığı zaman, şer ve karışıklık denizi limana yöneldi.

- Lîmân; göz ile suret gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁹⁷

Tâcir-beççenün vaslı ne zî-kıymet olur

Kim rûh metâ'-ı bender-i sûret olur (Na. R41/1)

O tacir oğluna kavuşmak ne de değerli olur çünkü ruh, suret limanının ticaret malı olur.

- Lîmân; üzüntü, gönül ve natika gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.³⁹⁸

Yâdigârın getirür pîşgeh-i 'izzetüne

Nazm ile bender-i dilde yürüyen kabileler (Na. K9/72)

Gönül iskelesinde yürüyen kabileler, sıra ile (Musahip Mustafa Paşa'nın) yüce huzuruna yadigârını getirir.

Ye's lîmânı uçar dâ'ire-i çeşminde

Nâbiyâ dil gehi tûfan-keş-i âmâl olsa (Na. G770/5)

Ey Nâbî, gönül bazen emeller tufanını harekete geçirir; üzüntü limanı gözünün dairesinde uçar.

³⁹⁷ Na. G549/1

³⁹⁸ Na. G487/6

2.1.1.2.46 lu'bet-gâh (lu'bet-kede)

“Oyun yeri.”³⁹⁹

Lu'bet-gâh sadece Nâ'ilî'de 2 beyitte ve Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Lu'bet-kede ise sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Lu'bet-gâh doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Bu lu'bet-gâh-ı mahşer-gûnda seyr et ol perî-rûyî

Ne Yûsuf lar girerler Nâ'ilî seyr eyle mîzâna (N. G352/5)

(Ey) Nâ'ilî, bu mahşer gibi oyun yerinde o peri yüzlüyü seyret, (o) mizana ne Yusuf lar girerler (gör).

- Lu'bet-gâh dünyanın sıfatı olarak⁴⁰⁰ ele alınmıştır.⁴⁰¹

Bu lu'bet-gâhda ey Nâ'ilî bilmekdedür hikmet

Ne zîr-i hırkadandur heft tâs-ı nîl-gûn peydâ (N. G1/5)

Ey Nâ'ilî, bu oyun yerinde hikmet, yedi lacivert tasın (hangi) hırkanın altından çıktığını bilmektir.

2.1.1.2.47 ma'bed (savma'a)

“İbadet edecek yer, herhangi dinde olursa olsun ibadet mahalli, ibadete mahsus bina.”⁴⁰²

Ma'bed sadece Nâbî'de 5 ve Nef'î'de 2 beyitte ele alınmıştır.

³⁹⁹ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/lubet>, 23 Şubat 2022.

⁴⁰⁰ Kuran'da bu dünya bir oyun yeri olarak tavsif edilmektedir: وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ الْأَخْرَةَ Ankebût Sûresi (29/64) Meal: “Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibarettir. Doğrusu ahiret hayatı ise; işte asıl hayat odur. Keşke bilselerdi.” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Kur'ân-ı Kerîm ve Kelime Meâlî** hazırlayan: Yasir Ünlü vd., İstanbul, Merve Yayınları, 2011, s. 405.)

⁴⁰¹ Na. T143/4, Na. K1100/1

⁴⁰² (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 726.)

Savma'a⁴⁰³ 4 divanda toplam 7 beyitte ele alınmıştır. Nâ'îli 3, Nâbî 2 ve Nef'î ile Şeyhülislâm Yahyâ birer beyitte doğrudan mekân olarak ele almıştır.⁴⁰⁴

Sâkî-i bezmün aldılar âhir ayagını

Sofî vü şeyh savma'ada el bir itdiler (Ş. G65/2)

Sofu ve şeyh ibadethanede el birliği ettiler, meclisin sakisinin son kadehini aldılar.

2.1.1.2.48 mahfil (mehâfil)

“1. Toplanılacak yer, mahall-i ictima'. 2. Cem olmuş heyet, meclis, cemiyet, encümen. 3. Camiişerif dâhilinde hükümdara mahsus mahal, maksure.”⁴⁰⁵

Mahfil 3 divanda toplam 11 beyitte geçmektedir. Nâ'îlî'de 8, Nâbî 2 ve Nef'î 1 beyitte ele almıştır.

Mehâfil⁴⁰⁶ ise sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Mahfil; padişah için camide ayrılan özel bir yer olarak yani doğrudan mekân anlamında ele alınmıştır. Beyitlerde bu alan sadece cami ile sınırlı olmayıp sevgilinin/sultanın bulunduğu yerler olarak genişletilip ele alınmıştır.⁴⁰⁷

Makâmın mahfil-i sultân-ı gülde evc edüp bülbül

Olur râmiş-ger-i çarha 'arak-âmûz-ı sultânî (N. G386/4)

Bülbül, makamını gül sultanının mahfiline yükseltip feleğin çalgıcısına sultanlara layık rakı öğreticisi olur.

- Allah'ın huzuru ve ayna birer mahfil olarak doğrudan ele alınmıştır.

Nâbiyâ rindân didi târihini

⁴⁰³ “Zaviye, ibâdetgâh, vahdet-hâne, uzlet-gâh.” (A.e., s. 1039.)

⁴⁰⁴ Ne. K3/21, Ne. K33/22, Ne. K54/18, N. G72/2, N. G266/2, N. G322/1, Na. K19/4, Na. T20/5, Na. T103/24, Na. T103/26, Na. G224/3, Na. G278/6, Na. G566/3

⁴⁰⁵ Şemseddin Sami, A.g.e., s. 733.

⁴⁰⁶ Mahfiller. “A.e., s. 765.”

⁴⁰⁷ Ne. K5/14, N. K25/56, N. K30/17, N. K32/8, N. Mu1/4/4, N. G98/2, N. G324/2, Na. G369/3

Mahfil-i 'ulyâda olsun muhterem (Na. T88/3)

Ey Nâbî, rintler tarihini söyledi; ulu mahfilde (Allah'ın huzurunda) saygı değer olsun.

'Aks-i da'vâ-yı vücûd eyler ise ey Nâbî

Mahfil-i âyinede rû be-hem olmaz da n'olur (Na. G85/9)

Ey Nâbî, yüz ayna mahfilinde varlık davasının tersini eylerse; (o) kendisiyle birlikte olmaz da ne olur?

2.1.1.2.49 manzara (nezzâre-geh)

“Bakılıp seyr olunan mahal ve mevki, gözün ihata ettiği mevkiin görünüşü ve suret ve heyeti.”⁴⁰⁸

Manzara sadece Nâ'îlî'de 2 beyitte; nezzâre-geh⁴⁰⁹ ise Nâ'îlî'de 2 beyitte ve Nef'î'de 1 beyitte geçmektedir.

- Kibir çardağı, cennetteki gül bahçesi ve sevgilinin yanağı birer manzara olarak doğrudan ele alınmıştır.⁴¹⁰

Bak revzene-i turradan ol 'ârız-ı pâke

Nezzâre-gehün ol gül-i ra'nâ mı degildir (N. K15/3)

Saçının penceresinden o saf yanağa bak, seyrettiğin yer o sarılı kırmızılı gül değil midir?

- Manzara; soyut bir kavram olan hayallerin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Vâdî-i hayâl-i dil-firîbin

Nezzâre-geh-i nigâh-ı ma'nâ (Ne. KK2/11)

Senin gönül aldatan hayalinin vadisi mana bakışının seyir yeri(dir).

⁴⁰⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 47.

⁴⁰⁹ Nezzâre: “Seyretme.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1678.) ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.” (**A.e.**, s. 1302.)

⁴¹⁰ N. G9/4, N. G23/4

2.1.1.2.50 medrese (medâris)

“1. Ders okutturulan mahall-i mahsus, mektep, dârü't-ta'lîm. 2. Ulûm-ı âliye ve dîniyyeyi okuyan talebe-i ulûmun beytûtet ve mütalâasına mahsus vakıf hücreleri muhtevi bina.”⁴¹¹

Medrese 4 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâbî 3, Nef'î 2, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'ilî birer beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Medâris⁴¹² sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

- Medrese doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴¹³

Okunur kıssası medârisde

Hâlleri söylenür mecâlisde (Na. L6/7)

Kıssası medreselerde okunur, halleri meclislerde söylenir.

- Medrese; dedikodu, hikmet, kerem ve mâevha gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴¹⁴

Tâ geçmeyince medrese-i kıyl ü kalden

Anlanmaz ıstılâhı kitâb-ı hakikatün (Na. G430/7)

Dedikodu medresesinden geçmeyince hakikat kitabının ıstılâhı anlaşılmaz.

2.1.1.2.51 mekteb (debistân, ders-hâne, ders-gâh, dâniş-geh)

Okul.

Mekteb 3 divanda toplam 18 beyitte geçmektedir. Nâbî 11, Nâ'ilî 4 ve Nef'î 3 beyitte ele almaktadır.

⁴¹¹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 763.

⁴¹² Medreseler. (**A.e.**, s. 762.)

⁴¹³ Ne. K23/24, Ş. N16/1, Na. T103/23, Na. G273/4

⁴¹⁴ Ne. K54/17, N. K1/15, Na. K2/41

Debistân⁴¹⁵ 5 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nâbî 6, Nef'î 3, Neşâtî 2, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'îlî birer beyitte ele almaktadır.

Ders-hâne sadece Nâbî'de 2 beyitte; dâniş-geh⁴¹⁶ ve ders-gâh⁴¹⁷ sadece Nâ'îlî'de birer beyitte ele alınmıştır.

- Mekteb doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴¹⁸

Akla mağrûr olma Eflâtûn-ı vakt olsan eğer

Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol (Ne. G73/2)

Vaktin Eflatun'u olsan da akla büyüklük taslama; bir kâmil yazarı görünce mektep çocuğu ol.

Cami' ü hısn ü imaret mekteb ü hammâm idüp

Eyledi tertîb-i râh-ı hacc için her elzemi (Na. T25/4)

Cami, sığınak, imaret, okul ve hamam (inşa) edip; hac yolunun düzenle(n)mesi için her gerekeni yaptı.

- Mekteb; felek, kuş yuvası, sine, âlem, deniz ve gözün siyahlığı gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴¹⁹

Aşiyânını debistân itdi bülbül bâgda

Beççeler etfâlına ta'lîm-i elhân eyledi (Ş. K6/10)

Bülbül bağda yuvasını mektep yaptı, yavrular çocuklarına nağme dersi verdi.

⁴¹⁵ “Mektep, medrese.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 237.)

⁴¹⁶ Dâniş: “Bilgi, ilim, malûmat, irfan.” (**A.e.**, s. 231.) ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1302.)

⁴¹⁷ “Okul.” (**A.e.**, s. 700.)

⁴¹⁸ Ne. K15/33, N. G137/5, N. G387/1, Na. G3/5, Na. G204/6, Na. G257/7, Na. G398/1, Na. G429/2, Na. G557/5, Na. G683/6, Na. G835/2

⁴¹⁹ Ne. K24/33, N. G68/5, Na. K28/5, Na. G6/3, Na. G181/5, Na. G263/2

- Mekteb; düşünce, kıdem, hikmet, aşk, idrak, naz, muhabbet, hüner, irfan, lütuf, kanaat, gönül ve hikmet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴²⁰

Behre-mend olmağa etfâl-i kulûb-ı şu'arâ

Eylemiş zâtını Hak pîr-i debistân-ı sühen (Ne. K60/24)

Şairlerin kalplerinin çocukları nasıplensin diye, Allah onu (Nef'î'yi) söz mektebinin üstadı etmiş.

2.1.1.2.52 mescid (mesâcid)

“1. Ma'bed-i müslimîn, ibâdetgâh-ı mü'minîn, camiîşerif. 2. Küçük mabet, cuma ve bayram namazı kılınmayan minaresiz cami.”⁴²¹

Mescid, 4 divanda toplam 15 beyitte geçmektedir. Nâbî 9, Şeyhülislâm Yahyâ 3, Nâ'îlî 2 ve Nef'î 1 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Mesâcid⁴²² ise sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Mescit doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴²³

Vâ'iz düşerdi meygedeye kordu mescidi

Görse safâ-yı meclis-i rindânemiz bizim (Ne. G79/6)

Vaiz, rintlere yakışan meclisimizin safasını görse mescidi bırakıp meyhaneye düşerdi.

- Mescitlerden özellikle Mescid-i Aksâ, Kibleteyn Mesciti ve Kâbe ele alınmıştır.⁴²⁴

'Arafât u Harem u Mescid-i Aksâ tursun

⁴²⁰ Ne. K23/32, Ne. K59/11, N. K34/14, N. G164/5, N. G282/2, N. K15/2, Nş. K22/39, Nş. G66/3, Na. K8/10, Na. K12/72, Na. T116/6, Na. G26/6, Na. G162/4, Na. G400/6

⁴²¹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 783.

⁴²² Mescitler. (**A.e.**, s. 782.)

⁴²³ Ş. G92/2, Ş. G417/2, N. G211/5, N. G390/3, Ş. G432/1, Na. G173/6, Na. G540/4, Na. G556/2, Na. G862/4, Na. R123/1, Na. G753/4

⁴²⁴ Na. T103/7, Na. M9/10, Na. R106/1

Senden özge hele ey dâver-i pâkîze-zamîr (Na. K8/44)

Hutbesin member-i sultân-rüsülde okımak

Kime mahsûsdur ey pâdişeh-i 'âlem-gîr (Na K8/45)

Ey temiz kalpli adaletli hükümdar, Arafat, Harem ve Mescid-i Aksa'da Peygamberin minberinde hutbe okutmak senden başka kime mahsus olmuştur?

2.1.1.2.53 Mescid-i Aksâ

“Müslümanların ilk kıblesi, en kutsal sayılan üç mescidden biri. Asıl adı Ârâmîce Beth makdeşa, İbrânîce Beth ha-Mikdaş ve Arapça Beytülmakdis olup “mukaddes ev” demektir; ilk kuruluşundan beri taşıdığı bu ad sonradan şehrin tamamını kapsamına almıştır. Şehir için Müslümanların benimsediği Kudüs adı da aynı kökten gelmekte ve aslında şehri değil mâbedi ifade etmektedir.”⁴²⁵

Mescid-i Aksâ sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴²⁶

Hakikat üzre zıllu'llâh o şâhenşâha dirler kim

Ola hükminde Mekkeyle Medîne Mescid-i Aksâ (Na. T103/7)

Gerçekte, hükmünde Mescid-i Aksa (ve) Mekke'yle Medine olan o şahların şahına Allah'ın gölgesi derler.

2.1.1.2.54 meydân (meyâdîn)

“1. Şehir ve kasaba dâhilinde ebniyeden hali açık ve geniş düz yer. 2. Aleliltak açık ve düz yer, açıklık, saha, kır.”⁴²⁷

Meydân 5 divanda toplam 121 beyitte geçmektedir. Nâbî 44, Nef'î 37, Şeyhülislâm Yahyâ 9, Neşâtî 6 ve Nâ'îlî 5 beyitte ele almıştır.

Meyâdîn⁴²⁸ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

⁴²⁵ Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, **DİA**, C.29, Ankara, TDV, 2004, s. 268.

⁴²⁶ Na. K8/44

⁴²⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 793.

⁴²⁸ Meydanlar. (**A.e.**, s. 792.)

- Meydân doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴²⁹

Gün gibi tenhâda çıksan tîg ile meydâna sen

Kâr-ger düşmez sipâh-ı düşmenin şûr u şeri (Ne. K14/16)

(Ey Sultan Osman!) Sen tenhada, (elinde) kılıçla güneş gibi meydana çıksan; düşman askerinin fenalık ve karışıklığı etkili olmaz.

- Meydân; savaş meydanı biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴³⁰

Hemîşe tâ ki bu meydân-ı pür-muhârebede

Muzaffer eyleye bârî livâ-yı İslâmı (Ne. K21/50)

Allah, bu savaş dolu meydanda İslam sancağını daima muzaffer kılsın.

- Meydânlardan özellikle At Meydanı ve Vefa Meydanı doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴³¹

Semend-i nâzla yügrük cevânlar seyre çıksunlar

Pür olsun hûblarla At Meydânı Sitânbûl'un (Ş. G195/4)

Naz atıyla salınan gençler seyre çıksınlar, İstanbul'un At Meydanı güzellerle dolsun.

- Meydân; divan, dünya, gökyüzü, felek, sine, yeryüzü, âlem ve çimenlik gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴³²

O Celâlî Yağız da ne kadar çâpükdür

Ki olurken ana meydân-ı cihân teng-fezâ (Ne. K17/18)

⁴²⁹ Ne. K15/28, Ne. K18/45, Ne. K27/2, Ne. K28/34, Ne. K38/26, Ne. K40/25, Ne. K47/20, Ne. G12/5, Ne. G41/5, Ne. G105/1, Ş. G27/1, Ş. G123/4, Ş. G367/2, Ş. G406/5, N. K9/31, N. K20/7, N. G310/2, Nş. K8/45, Na. K13/41, Na. T82/27, Na. T86/6, Na. G106/5, Na. T144/25, Na. G319/5, Na. G376/3, Na. G405/5, Na. G536/4, Na. G646/2, Na. G754/3, Na. R31/2, Na. Mua86

⁴³⁰ Ne. K14/64, Ne. K26/22, Ne. K39/14, Ne. K45/24, Nş. K18/22, Na. T77/7

⁴³¹ Ne. K3/23, Ş. G195/2

⁴³² Ne. K3/28, Ne. K11/52, Ne. K17/18, Ne. K17/73, Ne. K20/12, Ne. K24/29, Ne. K33/24, Ne. K48/20, Ş. G83/3, Nş. K7/7, Na. G308/5

O Celâlî Yağızı, o kadar hızlıdır ki cihan meydanının göğü ona dar gelir.

- Meydân; mana, mahşer, hayal, tahayyül, düşünce, korku, saadet, hüner, yardım, muhabbet, aşk, tenezzül etmeme, yiğitlik, ümit, kınanmışlık, saltanat, kanaat, iltifat, cömertlik, mükâfat, yaratılış, gücenme, söz, naz, fenâ, güzellik, hizmet, kabul, emel, gönül, vezirlik ve günahkârlık gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴³³

Bahâdır pehlivân çok gerçi meydân-ı ma'ânîde

Benim tab'-ı dilîrim cümleden ammâ dilâverdir (Ne. K19/38)

Manalar meydanında cesur pehlivan çok gerçi ama benim yiğit tabiatım hepsinden yüreklidir.

2.1.1.2.55 mey-gede/mey-kede (mastaba, mey-hâne, hâne-i hammâr, harâbât, hum-hâne, şarâb-hâne)

“Meyhane, şarap satılan ve içilen dükkân.”⁴³⁴

Mey-gede/mey-kede 5 divanda toplam 48 beyitte geçmektedir. Nâbî 28, Şeyhülislâm Yahyâ ile Nâ'îlî dokuzar, Nef'î ile Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

Mastaba⁴³⁵ sadece Nâ'îlî'de 8 beyitte ele alınmıştır.

Mey-hâne⁴³⁶ 5 divanda toplam 83 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 28, Nâbî 22, Nef'î 16, Nâ'îlî 10 ve Neşâtî 7 beyitte ele almıştır.

Hâne-i hammâr sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî'de birer beyitte geçmektedir.

⁴³³ Ne. K6/33, Ne. K9/53, Ne. K11/43, Ne. K18/10, Ne. K28/53, Ne. K31/19, Ne. K37/9, Ne. K47/9, Ne. K55/50, Ne. K60/35, Ne. G55/3, Ş. G177/4, Ş. G263/5, N. K14/71, N. G215/5, Nş. TB1/4/8, Nş. K10/48, Nş. K20/10, Na. K8/2, Na. K8/8, Na. K13/43, Na. K15/90, Na. K26/3, Na. T18/1, Na. T21/1, Na. M5/5, Na. G9/2, Na. G26/4, Na. G51/4, Na. G94/6, Na. G94/7, Na. G155/11, Na. G173/9, Na. G190/2, Na. G261/6, Na. G285/3, Na. G297/1, Na. G304/5, Na. G345/4, Na. G405/5, Na. G452/7, Na. G477/4, Na. G584/4, Na. G635/2, Na. G840/5, Na. G880/1, Na. KK7/4, Na. R29/2, Na. Mua106

⁴³⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 793.

⁴³⁵ “Meyhane” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1502.)

⁴³⁶ “Şarap satılan ve içinde şarap vesair müskirat içilen dükkân (hâne-i) hamâr, mey-gede.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 793.)

Harâbât⁴³⁷ 5 divanda toplam 29 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 13, Nâbî ile Nef'î beşer, Nâ'ilî 4 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

Hum-hâne,⁴³⁸ 3 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Nâbî 3, Nef'î 2 ve Nâ'ilî 1 beyitte kullanmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Şarâb-hâne,⁴³⁹ sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Ayrıca Şeyhülislâm Yahyâ 27. gazelini “harâbât” redifiyle kaleme almıştır.

- Mey-kede doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁴⁰

Der-i meykede bâzdur kıl şitâb

Bi-hamdi'llâh irdi dem-i feth-i bâb (Ş. M/2)

Meyhane kapısı açıktır, acele et; Allah'a hamdolsun kapının açılmasının zamanı geldi.

Harâb oldu yıkıldı kalb-i âşık gibi meyhâne

Harâbât ehli bilmem n'oldu kimse dâda gelmez mi (Ne. G130/3)

Meyhane, aşığın kalbi gibi harap oldu, yıkıldı; meyhane ehline ne oldu bilmem, kimse yardıma gelmez mi?

⁴³⁷ “Meyhane, meygede, müdavimlerini harap eden işret ve sefahat yeri.” (A.e., s. 425.)

⁴³⁸ “1. Şarap küplerinin veya fiçilerinin bulunduğu kiler. 2. Meyhane.” (A.e., s. 467.)

⁴³⁹ “1. Üzümü sıkıp şarap yapmaya mahsus mahal, şarap kârhânesi. 2. Şarap fiçilerinin hıfz olunduğu yer, şarap mazeni, hum-hâne.” (A.e., s. 1116.)

⁴⁴⁰ Ne. K9/2, Ne. K15/4-5, Ne. G1/2, Ne. G22/5, Ne. G43/6, Ne. G82/2, Ne. G86/4, Ne. G135/2, Ş. M/5, Ş. M/7, Ş. M/13, Ş. M/57, Ş. G6/2, Ş. G23/3-4, Ş. G27/1-2-3-4-5, Ş. G46/1, Ş. G60/5, Ş. G62/4, Ş. G73/4, Ş. G84/3, Ş. G85/4, Ş. G92/2, Ş. G189/5, Ş. G215/5, Ş. G275/3, Ş. G312/4, Ş. G325/1-2, Ş. G340/4, Ş. G349/4, Ş. G349/5, Ş. G413/3, Ş. G432/1, Ş. G434/5, Ş. G435/2, Ş. Mü/2, Ş. Mü/5, N. Mu3/9/1, N. G44/5, N. G63/6, N. G64/5, N. G66/4, N. G104/4, N. G143/1, N. G240/6, N. G266/3, N. G316/4, N. G320/4, N. G322/1, N. G390/5, N. Ş11/3, Nş. G13/3, Nş. G15/2, Nş. G25/2, Nş. G61/5, Nş. G63/4, Nş. G123/2, Nş. G132/2, Na. K7/60, Na. M9/85, Na. M10/15, Na. G29/1, Na. G83/6, Na. G172/3, Na. G194/6, Na. G206/9, Na. G217/1, Na. G220/1, Na. G220/3, Na. G226/3, Na. G295/6, Na. G416/3, Na. G512/3, Na. G563/5, Na. G734/4, Na. G738/3, Na. G772/2, Na. G777/1, Na. G793/6, Na. G854/6, Na. G856/2, Na. Ma52, Na. Mü18, Na. Mü20, Na. Mu145

- Mey-kede; piri, sakisi, zahidi, sefası, karanlığı, ocağı, haremi, civarı, eşiği, köşesi, kapısı, sediri, tahtası, küpü, toprağı ve Cem ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁴¹

Ölsek humâr-ı gussadan ey pîr-i mey-gede

Câm-ı hayâtı sun hele gör nûş eder miyüz (N. G146/4)

Ey meyhanenin piri; gam sarhoşluğundan ölsek (de), hayat kadehini sun, hele gör içer miyiz.

- Mey-kede; vücut ve dünya gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁴²

O meyle vücûdum olup mey-kede

Tolı hum ola bu dil-i gam-zede (Ş. M/55)

O şarapla vücudum meyhane olup, bu gama uğrayan gönül (şarap) dolu küp olsun.

Kim aglar idi harâbât-ı dehrün ehl-i mezâk

Bulaydı hûn-ı ciger hâletin şarâbında (N. K3/15)

Lezzet ehli, ciğer kanının (verdiği) halleri dünya meyhanesinin şarabında bulsaydı (kim) ağlardı?

Gerçi bu hum-hâne-i dehrün sebû-keş rindiyüz

Bilmedük ammâ ki sahbâ-yı safâ keyfiyyetin (Na. G632/2)

Gerçi bu dünya şaraphanesinin testi çeken rindiyiz ama safâ şarabının vasfını bilmedik.

⁴⁴¹ Ne. K51/11, Ne. G23/3, Ne. G23/4, Ne. G56/2, Ş. G91/2, Ş. G104/6, Ş. G317/4, Ş. G331/2, Ş. G344/1, Ş. G401/5, Ş. G417/2, N. G40/5, N. G45/1, N. G359/1, N. G362/5, N. G385/3, Nş. G123/4, Nş. G129/2, Nş. G131/2, Na. G221/4, Na. G234/5, Na. G236/1, Na. G241/2, Na. G260/1, Na. G279/2, Na. G389/8, Na. G408/2, Na. G424/6, Na. G449/3, Na. G462/1, Na. G516/6, Na. G566/3, Na. G578/3, Na. G734/4, Na. G847/6, Na. G871/4

⁴⁴² Ne. G6/3, N. K1/41, N. K2/4, N. G360/2, Na. G864/2

- Mey-kede; aşk, feyz, gönül, gam, fena, hakikat, âşığın kalbi, iltifat, iltimas, yakınlık, naz, güzel eda, zaman, mana ve muhabbet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁴³

Rind-i huşyârım harâbât-ı muhabbetdir dilim

Âşık-ı hercâîyim vahdet nişânıdır sözüm (Ne. K1/30)

Aklı başında rindim, gönlüm muhabbet meyhanesidir; kararsız aşığım, sözüm vahdet alametidir.

Sifâl-i mey-gede-i 'ışk teşne-lebleriüyüz

Kadeh-keşân-ı gamun sanma bî-edebleriüyüz (N. G147/1)

Aşk meyhanesinin çanağına susamışız; sanma gam sarhoşlarının edepsizleriyiz.

- Mey-kede kişileştirilerek ele alınmıştır.

Erbâb-ı bezm Nâbî geh mest ü gâh mahmur

Bu derd-i ser nedendür humhâneler de bilmez (Na. G328/7)

(Ey) Nâbî, meclis erbabları bazen mest bazen mahmur(dur); bu baş derdi nedendir, meyhaneler de bilmez.

- Mey-kede Bedehşân şehrine benzetilerek ele alınmıştır.

Mey-hâne cur'alarla Bedehşân u her humı

Yâkût-ı nâb u la'l-i müzâb ile kanlanur (N. G44/3)

Meyhane son içki yudumlarıyla Bedehşân (gibidir) ve her küpü saf yakut ve eritilmiş lal ile kanlanır.

⁴⁴³ Ne. K23/41, Ne. G21/1, Ne. G57/1, Ne. G58/3, Ne. G77/5, Ne. G130/3, Ne. Mü/11, Ş. M/56, Ş. G3/3, Ş. G161/5, Ş. G189/1, Ş. G207/4, Ş. G438/2, N. Mu3/9/2, N. G21/7, N. G45/5, N. G64/5, N. G153/4, N. G341/4, Nş. G107/5, Na. G210/4, Na. G231/7, Na. G300/1, Na. G447/3, Na. G486/4, Na. G517/2, Na. G518/3, Na. G532/5, Na. G707/8, Na. G763/3, Na. G854/6, Na. R115/1

2.1.1.2.56 mihrâb

“1. Mescit ve cami ve diğer mabedin veya namazgâhın kible cihetindeki cephesinin iç tarafında yapılan oyuk ki imam önünde namaz kılar. 2. mc. İktidâ olunacak yer.”⁴⁴⁴

Mihrâb 5 divanda toplam 41 beyitte geçmektedir. Nâbî 28, Nef'î ve Nâ'ilî beşer, Neşâtî 2 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

- Mihrâb; özellikle Kabe'de olanı, köşesi, doğu tarafı, üst tarafı, taşı ve görünüşü vesilesiyle; secde edilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁴⁴⁵

Ki yerin gamze-i dilber gibi her mest-i müdâm

Eyledi dağdağa-i havf ile künc-i mihrâb (Ne. K31/38)

Devamlı sarhoş olan her(kes) korkunun telaşıyla yerini sevgilinin yan bakışı gibi mihrabın köşesi etti.

- Gömlek cebinin yırtığı, göğüs ve kabuğun iki tarafı birer mihrâb olarak doğrudan ele alınmıştır.⁴⁴⁶

Lüb bilmese “Eynemâ tüvellu” sırrın

Olmazdı iki cânibi kışrun mihrâb (Na. R14/2)

Öz “Nereye yönelirseniz” sırrını bilmese, kabuğun iki tarafı mihrap olmazdı.

- Mihrâb; genellikle somut bir kavram olan sevgilinin kaşının benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁴⁷

Baglayup kandilveş gönlüm saçun kullâbına

Câmi'-i hüsnünde revnakdur kaşun mihrâbına (Ş. G375/1)

⁴⁴⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 800.

⁴⁴⁵ N. Mu2/3/10, N. G84/2, N. G364/2, Na. K2/115, Na. K11/40, Na. TB2/10, Na. T86/6, Na. T104/10, Na. G262/5, Na. G355/1, Na. G371/3, Na. G386/5, Na. G403/6, Na. G431/3, Na. G435/1, Na. G449/3, Na. G556/2, Na. G704/4, Na. G753/4, Na. G801/1-3, Na. G870/2

⁴⁴⁶ Na. T86/7, Na. G312/5, Na. G609/5

⁴⁴⁷ Ne. G57/1, Ne. K59/14, Ne. G122/4, Ne. Mü/11, N. G263/6, N. G342/1, Nş. G23/4, Nş. G118/4, Na. G8/4, Na. G163/2, Na. G482/6, Na. G543/5, Na. G605/3

Gönlüm saçının çengeline kandil gibi bağlanarak, güzelliğinin camisinde kaşın mihrabına süs (olmuştur).

2.1.1.2.57 minber/menber

“Câmi’-i şerîfin içinde hatibin çıkıp hutbe okumasına mahsus merdivenli kürsü.”⁴⁴⁸

Minber/menber sadece Nâbî’de 6 ve Nef’î’de 2 beyitte geçmektedir.

- Minber, hutbe okunan yer olarak hatibi, yüksekliği ve Peygamberimize ait olması bakımından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁴⁹

Kime mahsûs bu 'izzet bu şeref kim okuya

Hutbesinde menber-i sultân-ı rüsûlde hutebâ (Na. T127/33)

Hatiplerin hutbesini peygamberlerin sultanının minberinde okuması yüceliği (ve) şerefi kime mahsus(tur)?

- Minber izzet gibi soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Firâz-ı minber-i 'izzetde zikr-i nâmundur

Vazîfe-i hutebâ yâ Muhammed-i 'Arabî (Na. K3/23)

Ya Muhammed, yücelik minberinin yokuşunda hatiplerin görevi (senin) namını zikretmektedir.

2.1.1.2.58 mu'allim-hâne

“1. Okul 2. Öğretmen evi 3. Öğretmen okulu.”⁴⁵⁰

Mu'allim-hâne sadece Nef'î ve Nâ'ilî’de birer beyitte soyut kavramlar olan endişe ve mananın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁵¹

Köhne üstâd-ı mu'allim-hâne-i endîşeyim

⁴⁴⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 802.

⁴⁴⁹ Ne. K5/16, Ne. K14/19, Na. K8/45, Na. T103/9, Na. G252/4, Na. G262/5

⁴⁵⁰ Kanar, **A.g.e.**, s. 1528.

⁴⁵¹ N. K23/41

Nâtika şâkird-i ders-i imtihânımdır benim (Ne. K12/14)

Düşünce okulunun eski hocasıyım, güzel söz söyleme benim imtihan dersimin talebesidir.

2.1.1.2.59 musallâ

“Namaz kılmaya mahsus açık yer, namazgâh.”⁴⁵²

Musallâ sadece Nâbî’de 3 beyitte namaz kılınan yer olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁵³

Gûş idüp evsâfını Nâbî didi târihini

Hem mesire hem musallâ bu makâm-ı dil-güşâ (Na. T86/11)

Nâbî, vasıflarını dinleyip, tarihini söyledi; bu gönle ferahlık veren makam hem mesire hem de namazgah(tır).

2.1.1.2.60 perestîş-gâh

“Mabet, tapınak.”⁴⁵⁴

Perestîş-gâh sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte somut bir kavram olan sevgilinin kaşının benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Perestîş-gâh iken ebrûsu Cibrîl ü Mesîhâya

O kâfir mâcerâ-yı 'işveye islâm müşkildür (N. G68/3)

Kaşı, (Hazret-i) İsa 'ya ve Cebrail'e mabetken; o kâfir işve macerasına Müslümanlık müşkildür.

2.1.1.2.61 pül (cizr)

“Köprü.”⁴⁵⁵

⁴⁵² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 831.

⁴⁵³ Na. T86/8, Na. G702/7

⁴⁵⁴ Kanar, **A.g.e.**, s. 389.

⁴⁵⁵ **A.e.**, s. 414.

Pül sadece Nâbî’de 6 ve Şeyhülslâm Yahyâ’da 3 beyitte geçmektedir.

Cisr⁴⁵⁶ sadece Şeyhülslâm Yahyâ’da 2 beyitte geçmektedir.

- Pül; doğrudan suyun üzerinde bulunan bir mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁵⁷

Bu cisri bir kulı yolında itdi pâ-y-endâz

Derûn-ı dilden idüp ol şehe nisâr-ı dürûd (Ş. T7/3)

Bir kulu, o şahın yolunda canı gönülden övgü saçarak bu köprüyü yaptı.

Kiminün câmi'i var kimi yapar pül Nâbî

Şu'ârânun n'olur âsârı suhandan gayrı (Na. G847/7)

(Ey) Nâbî, kimi köprü yapar, kiminin camisi var; şairlerin (de) sözden başka eserleri ne olur (sanki)?

'Arız-ı rengînünün hergiz misâlin görmedüm

Suları gözden geçirdüm gerçi kim mânend-i pül (Ş. G229/4)

Parlak yanağının benzerini köprü gibi suları gözden geçirdiysem de asla görmedim.

- Pül; ümit gibi soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Pây-mâl eyler idi şimdi bizi leşker-i gam

Hakka minnet pül-i ümmîdi 'ubûr eylemişüz (Na. G268/3)

Allah’a şükür ümit köprüsünü geçmişiz, (yoksa) gam askeri şimdi bizi ayaklar altına alırdı.

⁴⁵⁶ “Köprü, pül, kantara.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 182.)

⁴⁵⁷ Ş. G302/4, Ş. G375/5, Ş. T7/5, Na. G477/7, Na. G605/3, Na. G658/6, Na. R80/1

2.1.1.2.62 sahn

“1. Hane avlusu, Arap usulü üzere hanenin ortasındaki açıklık. 2. Oyuk ve boş yer. [...] 3. Orta, meydan, aralık.”⁴⁵⁸

Sahn 5 divanda toplam 104 beyitte geçmektedir Nâbî 59, Şeyhülislâm Yahyâ 19, Nefî ile Nâ'ilî dokuzar ve Neşâtî 8 beyitte ele almıştır.

- Sahn; özellikle Kağıthane, Aksa ve Medine'ye ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır. Ayrıca; saray, bağ, çimen, bahçe, gül bahçesi, bostan, köşk, ev, meyhane, meclis, divan, hamam gibi somut; söz Bağdat'ı, mahşer, kıyamet divanı, gönül bağı ve cennet gibi soyut mekânlara ait bir mekân olarak da doğrudan ele alınmıştır.⁴⁵⁹

Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthâne dünyâ bundadır

Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır (Ne. G37/1)

Kâğıthâne meydanı mahşer olmuş, (bütün) dünya buradadır; (içindeki) güzellerle cennete dönmüş (güzelliği) seyretme bundadır.

Şerha vü dâğ gerek sîne-i ehl-i gamda

Sahn-ı dîvân-ı kıyâmetde hisâb isterler (Na. G230/5)

Kıyamet divanının meydanında hesap istediklerinden gam ehlinin sinesinde yara ve yarık izi olmalıdır.

⁴⁵⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1017.

⁴⁵⁹ Ne. K5/52, Ne. K34/5, Ne. K52/13, Ne. K58/14, Ne. G97/4, Ş. G83/2, Ş. G105/3, Ş. G106/4, Ne. K11/2, Ş. G115/5, Ş. G141/2, Ş. G219/3, Ş. G221/3, Ş. G235/3, Ş. G276/4, Ş. G286/3, Ş. G312/4, Ş. G316/2, Ş. G361/2, Ş. G384/1, N. K10/17, N. K10/9, N. K14/19, N. Mu5/3/6, N. G77/5, N. G86/1, N. G156/2, N. G199/4, N. G369/4, Nş. K7/8, Nş. K10/48, Nş. K23/19, Nş. K27/8, Nş. G53/2, Na. K7/28, Na. K12/80, Na. K22/2, Na. TB3/5, Na. Tah3/2/1, Na. T42/8, Na. T42/13, Na. T42/18, Na. T62/2, Na. T68/9, Na. T72/5, Na. T103/26, Na. T127/35, Na. T138/19, Na. M1/17, Na. M1/67, Na. M8/23, Na. M8/36, Na. M8/52, Na. M8/88, Na. G10/5, Na. G11/1, Na. G101/3, Na. G127/1, Na. G199/1, Na. G200/1, Na. G226/3, Na. G226/6, Na. G348/3, Na. G493/5, Na. G556/2, Na. G585/6, Na. G705/11, Na. G783/2, Na. G805/3, Na. G847/6, Na. G887/6, Na. KK5/7, Na. R135/1, Na. 1R/2

- Sahn; yeryüzü, gökyüzü, dünya, felek, âlem, yârin yanağı ve sine gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁶⁰

Seng-i mihnet sahn-ı sînem eylemişken senglâh

Nahl-i gam yine eliflerden salupdur nice şâh (Ş. Mü/4)

Mihnet taşı sine meydanımı taşlık etmişken, gam fidanı yine eliflerden nice dal/şah salmıştır.

Hemîşe merdüm-i çeşmüm izâr-ı yâra bakar

Gözüm o penceredür sahn-ı lâlezâra bakar (Ş. G72/1)

Gözbebeğim daima yârin yanağına bakar; (sanki) gözüm lale bahçesinin meydanına bakan o penceredir.

- Sahn; temenni, vahdet, hüner, övgü, zafer, yokluk (fenâ), gönül, hayal, risalet ve devlet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁶¹

İtseler ta sipihre dek mâlî

Sahn-ı medhi yine kalur hâlî (Na. M8/128)

Gökyüzüne dek doldursalar (da) övgü meydanı yine boş kalır.

2.1.1.2.63 san'at-kede (sanâyi'-kede)

Sanat ve üretim mekânı.

San'at: "İhtiyâcât-ı beşeriyyeden birinin imali hususunda mümârese ile öğrenilen ve icra olunan iş."⁴⁶² ve kede: "Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar."⁴⁶³

⁴⁶⁰ Ne. K5/29, Ne. K59/7, Ş. G317/1, Ş. G371/4, Nş. K11/17, Nş. K12/3, Na. K12/81, Na. K24/1, Na. T26/4, Na. T75/2, Na. T121/11, Na. G563/9, Na. R207/2

⁴⁶¹ Nş. G56/4, Na. K2/75, Na. K12/53, Na. K26/5, Na. M7/238, Na. G9/7, Na. G48/2, Na. G186/1, Na. G599/5, Na. G657/3, Na. G755/4

⁴⁶² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1029.

⁴⁶³ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 25 Mart 2022.

San'at-kede ve sanâyi'-kede⁴⁶⁴ sadece Nâbî'de birer beyitte doğrudan mekân olarak ve dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Nâbî dil ider emti'a-i nev-be-nev îcâd

Gûyâ ki sanâyi' kede-i şehr-i Halebdür (Na. G175/7)

(Ey) Nâbî; gönül (sürekli) yeni yeni mallar icat eder sanki Halep şehrinin üretim yeridir.

San'at-kede-i ma'dilet-âbâd-ı kaderde

Her zahm ki var lâ-büd anun merhemi vardır (Na. G176/3)

Kaderin adalet gösterdiği, hadiselerin meydana geldiği (dünya) evinde, var olan her yaranın merhemi de vardır.

2.1.1.2.64 sâye-bân (sâye-geh)

“Gölgelik, üstü yaprak vesaire ile örtülü çardak, salaş, tente.”⁴⁶⁵

Sâye-bân, 5 divanda toplam 20 beyitte geçmektedir. Nâbî 9, Nef'î 7, Nâ'ilî 2, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

Sâye-geh⁴⁶⁶ ise sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Sâye-bân; doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁶⁷

Sa'd ola bu sâye-bân-ı nâzenîn

Kim nazîrin görmemiş çerh-i berîn (Na. T4/1)

Yüce feleğin benzerini görmediği bu narin gölgelik kutlu olsun.

⁴⁶⁴ Sanâyi': "1. İhtiyâcât-ı beşeriyyeden birinin imali hususunda mümarese ile öğrenilen ve icra olunan iş. 2. Ustalık, hüner, marifet." (Şemseddin Samî, **Kamus-ı Türkî**, s. 1029.) ve kede: "Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar." (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 25 Mart 2022.)

⁴⁶⁵ Şemseddin Samî, **A.g.e.**, s. 1041.

⁴⁶⁶ "Gölgelik yer." (**A.e.**, s. 1041.)

⁴⁶⁷ Na. T92/10, Na. G638/2, Na. KK10/1

- Şiirlerde; ikbal çadırı, yücelik dergahı, adalet ve doğruluk bulutu, hurilerin kolları ve kanatları birer sâye-bân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁴⁶⁸

Çetr-i ikbâlin ola kevn ü mekâna sâye-bân

Sâyesinde kâ'inât âsûde tâ rûz-ı hisâb (Ne. K55/53)

Ey (Şeyhülislâm Esad Efendi senin) ikbal çadırın kâinata hesap gününe kadar gölgelik olsun, kâinat onun gölgesinde huzurlu olsun.

- Sâye-bân; felek, gül, şiir sunulan kişi, gökyüzü ve bulut gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁶⁹

Felek bir sâye-bândır pîşgâh-ı çetr-i câhında

Güneş bir fülke-i zerdîr sûtûn-ı sâye-bân üzre (Ne. K5/30)

(Sultan Ahmed Han'ın) makam çadırının huzurunda felek bir gölgeliktir. Güneş (de o) gölgeğin sütunu üzerindeki bir altın gemidir.

- Sâye-bân; devlet, makam, cömertlik ve Allah'ın gölgesi gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁷⁰

Dâd-hâhânun penâhı sâye-bân-ı devleti

Bî-kesânun rûzgâr-ı 'adli yâr u yâveri (Na. T30/35)

Devletinin gölgeği adalet isteyenlerin sığınağı, adaletinin rüzgarı kimsesizlerin sevgilisi ve dostu.

2.1.1.2.65 ser-câdde

Cadde başı, caddenin başı.

⁴⁶⁸ Ne. K52/41, N. K23/27, Nş. K23/19, Na. T92/6

⁴⁶⁹ Ne. K11/23, Ne. K49/3, Ş. K2/6, N. K10/39, N. G147/5, Na. M3/1

⁴⁷⁰ Ne. K5/19, Ne. KK1/35, Na. K2/143, Na. M3/28

Ser: “Bazı isimlerin başına girip “baş” ve “birinci” manasıyla sıfat yerini tutar.”⁴⁷¹ ve cadde: “Ulu yol, şâhrâh, tarîk-ı sultânî.”⁴⁷²

Ser-câdde sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan şeriatın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ser-câdde-i şerî’ati kim pâ-girîzini

Bî-perde-i girîve-i semt-i dalâl eder (N. K1/19)

(Peygamber Efendimizin) şeriat caddesi, oradan çıkanları dalalet semtinin çıkmaz yolunun utanmazı eder.

2.1.1.2.66 ser-kûçe

Sokak başı, sokağın başı.

Ser: “Bazı isimlerin başına girip “baş” ve “birinci” manasıyla sıfat yerini tutar.”⁴⁷³ ve kûçe: “1. Sokak. 2. Dar sokak. 3. Çarşı.”⁴⁷⁴

Ser-kûçe sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan ümidin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ey bâde-i hevesden olan neşve-yâb-ı 'ışk

Ser-kûçe-i ümmîdde mest-i harâb-ı 'ışk (N. Mu3/11/1)

Ey heves şarabından aşk neşesi hisseden, ümit sokağının başında aşkın harap sarhoşu...

2.1.1.2.67 siyâset-gâh/siyâset-geh (siyâset-kede)

“Siyaseten vaki olan icrâ’ât-ı hükûmetin mahall-i îkâ’ı.”⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Şemseddin Sami, **Ag.e.**, s. 1055.

⁴⁷² **A.e.**, s. 161.

⁴⁷³ **A.e.**, s. 1055.

⁴⁷⁴ Kanar, **A.g.e.**, s. 1247

⁴⁷⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1084.

Siyâset-gâh/geh sadece Nâ'îlî'de 2 beyitte ve siyâset-kede sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Siyâset-gâh; havan gibi somut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Lezzet-i bûse-i çeşmünle ferâmûş itmiş

Yidügin sürme siyâset-kede-i hâvende (Na. G805/2)

Sürme, senin gözünü öpme lezzeti sebebiyle havanın ceza mahallinde yediğini unutmuş.

- Siyâset-gâh; kahr ve gönül gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁷⁶

Kellesin nat'-ı siyâset-geh-i kahrında görür

O cefâ-pîşe ki zulmiyle nice kan etmiş (N. K9/7)

Zulmüyle nice kan dökmüş (olan) o zalim, kellesini kahrın ceza mahallinin döşeginde görür.

2.1.1.2.68 sûr-gâh

“Ziyafet meydanı, düğün meydanı, şenlik alanı.”⁴⁷⁷

Sûr-gâh sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte dünyanın sıfatı olarak⁴⁷⁸ ele alınmıştır.

Bu sûr-gâh-ı fenâya gelür o denlü kesel

Ki sâz-ı Zührede bir gün gusiste târ kalur (N. K2/7)

Bu ölümlü şenlik meydanına o denli gevşeklik gelir ki, Zühre'nin sazında bir gün (sadece) gevşemiş (bir) tel kalır.

⁴⁷⁶ N. Mu8/4/1

⁴⁷⁷ Kanar, **A.g.e.**, s. 928.

⁴⁷⁸ Kuran'da bu dünya bir eğlence yeri olarak tavsif edilmektedir: وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ Ankebût Süresi (29/64) Meal: “Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibarettir. Doğrusu ahiret hayatı ise; işte asıl hayat odur. Keşke bilselerdi.” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, **A.g.e.**, s. 405.)

2.1.1.2.69 şifâ-hâne (dârü's-şifâ, şifâ-serâçe)

“1. Hastahane, darüşşifa, bîmâristân. 2. Tımarhane, bîmârhâne.”⁴⁷⁹

Şifâ-hâne 3 divanda toplam 11 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 6, Nâbî 4 ve Nef'î 1 beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Dârü's-şifâ sadece Nâbî'de 6 beyitte ve şifâ-serâçe⁴⁸⁰ sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte ele alınmıştır.

- Şifâ-hâne doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁸¹

İtmiş sana dil-hastelerün hâleti te'sîr

Ey çeşm-i siyeh dârü's-şifâdan mı gelürsin (Na. G654/7)

Ey siyah gözlü, sana gönül hastalarının halleri tesir etmiş, hastaneden mi gelirsin?

- Şifâ-hâne, âlem, dünya ve Mesnevî-i Şerîf gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁸²

'Âlem ki şifâ-hâne-i pür-feyz ü hikemdür

Yok özge bilür hikmetini senden ilâhî (N. Mu2/1/2)

(Ey) Allah'ım! Âlem, senden başka hikmetini bilen olmadı, hikmetler ve feyz dolu (bir) şifahanedir.

- Şifâ-hâne, lütuf, hidayet, Allah'ın feyzi ve vuslat gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁸³

Derdimi bârî bu takrîb ile takrîr edeyim

Tâ şifâhâne-i lutfundan ere dermânı (Ne. K3/37)

⁴⁷⁹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1130.

⁴⁸⁰ Şifâ: “Hastalıktan kurtulma, iyi olma.” (**A.e.**, s. 1130) ve serâçe: “Küçük saray, saraycık.” (**A.e.**, s. 1055.)

⁴⁸¹ N. G133/10, N. G136/5, Na. G367/15, Na. G610/4, Na. G836/5, Na. G845/3

⁴⁸² N. Mu2/2/1, N. G153/5, N. G167/5, Na. K6/13, Na. G277/4, Na. G438/7

⁴⁸³ N. Mu2/1/3, Na. K24/11, Na. G181/4

Derdimi bari bu vesileyle ifade edeyim (de Sultan Ahmed Han'ın) lütfunun şifahanesinden dermanı erişsin.

2.1.1.2.70 şîşe-hâne

“Şîşe kârhânesi, şîşe yapılan yer.”⁴⁸⁴

Şîşe-hâne sadece Nâbî’de tahmisin içerisindeki bir mısradaki somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Suver-nümâ-yı nevîn şîşe-hâne-i devrân (Na. Tah1/13/2)

Yeni suretler gösteren, dünya şîşehanesi...

2.1.1.2.71 tersâne

“Sefâ’in-i harbiyyenin imal olunduğu bahriye fabrikaları ve umûr-ı bahriyenin mahall-i idâresi.”⁴⁸⁵

Tersâne sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ko dil kalsun hayâl-i zülf ile zindân-ı hicrânda

Olur cây-ı selâmet düzd-i nâ-tersâna tersâne (Na. G754/7)

Gönül, zülfün hayaliyle ayrılık zindanında kalsın, bırak! Tersane, korkusuz hırsıza selamet mahalli olur.

2.1.1.2.72 ticâret-gâh (ticâret-hâne)

“Ticaret mahalli, ticaret icrasına elverişli yer.”⁴⁸⁶

Ticâret-gâh sadece Nâbî’de 1 beyitte ve ticâret-hâne yine sadece Nâbî’de 1 beyitte dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.⁴⁸⁷

Ticâretgâh-ı dehrün çâr-sûsın yokladum Nâbî

⁴⁸⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1134.

⁴⁸⁵ **A.e.**, s. 1213.

⁴⁸⁶ **A.e.**, s. 1232.

⁴⁸⁷ Na. G581/5

Metâ'-ı ma'rifetden zerre yokdur hod-fürûşında (Na. G764/5)

(Ey) Nâbî, dünya ticarethanesinin çarşısını yokladım, (anladım ki) kendini satanda (yani övünende) marifet metaından zerre yoktur.

2.1.1.2.73 yah-hâne

Buzhane.

Yah: “Buz, cemed.”⁴⁸⁸ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”⁴⁸⁹

Yah-hâne sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan ümidin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ben germî-i vaslunla ısınsam da rakîbün

Yah-hâne-i ümmîdi tenûr-ı hased olsa (Na. G674/4)

(Keşke) sana kavuşmanın sıcaklığıyla ısınsam da rakibin ümit buzhanesi, hasedin ocağı olsa...

2.1.1.2.74 yol (râh/reh, tarîk, sebîl)

“Geçecek yer, tarik, râh.”⁴⁹⁰

Yol, 5 divanda toplam 100 beyitte geçmektedir. Nâbî 32, Şeyhülislâm Yahyâ 29, Nefî 21, Nâ’îlî 15 ve Neşâtî 3 beyitte ele almıştır.

Râh/reh⁴⁹¹, 5 divanda toplam 303 beyitte geçmektedir. Nâbî 135, Nâ’îlî 70, Nefî 37, Neşâtî 31 ve Şeyhülislâm Yahyâ 30 beyitte ele almıştır.

Tarîk⁴⁹², 4 divanda toplam 36 beyitte geçmektedir. Nâbî 17, Nâ’îlî 12, Şeyhülislâm Yahyâ 5 ve Nefî 2 beyitte ele almıştır.

Sebîl⁴⁹³ sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

⁴⁸⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1302.

⁴⁸⁹ **A.e.**, s. 423.

⁴⁹⁰ **A.e.**, s. 1335.

⁴⁹¹ “Yahut reh. 1. Yol, tarik.” (**A.e.**, s. 983.)

⁴⁹² “1. Yol, râh, sebîl, cadde. 2. Ef’âl ve harekâtta ittihat olunan yol, meslek.” (**A.e.**, s. 1167.)

⁴⁹³ “1. Yol, tarik, cadde.” (**A.e.**, s. 1043.)

Ayrıca Nâbî 108. gazelini “yoludur” redifi ile kaleme almıştır.

- Yol; gizli, doğru, temiz, korkulu, emniyetli, uzak, uzun, ters, kolay, iniş, yokuş ve manevi gibi sıfatlarla toprağı, başı, seddi, korkusu, köşesi, diken, zorluğu, kilimi, azığı, kıymeti ve onu keseni ile ele alınmıştır. Ayrıca şiirlerde memduhun, yârin, memduhun ayağının, rüzgarın, bostanın, dergahın, meyhanenin, çimenliğin, divanın, zindanın, kilisenin, yokluk çölünün, övgü vadisinin, gönül/hakikat ehlinin, mest olmuş olanın, salikin, rubai vadisinin yolları ele alınmıştır. Bunlara ek olarak; su, Hac, Harem, Kabe, sefer, kulak, lağım, nefes, Allah, gönül, akıl, aşk ve sırat yolu mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁴⁹⁴

O dem ki katre-i evvelde bîm-i lagzişden

⁴⁹⁴ Ne. K4/18, Ne. K4/34, Ne. K4/59, Ne. K7/39, Ne. K10/23, Ne. K14/5, Ne. K14/64, Ne. K17/3, Ne. K24/32, Ne. K25/41, Ne. K28/28-49, Ne. K32/22, Ne. K33/5-15, Ne. K35/28, Ne. K37/23, Ne. K43/36, Ne. K45/5, Ne. K45/11-14-15, Ne. K50/25, Ne. K51/42, Ne. K53/35, Ne. K53/37, Ne. K58/24, Ne. K59/36, Ne. KK8/6, Ne. G22/4, Ne. G23/5, Ne. G34/1, Ne. G43/8, Ne. G47/5, Ne. G48/4, Ne. G74/3, Ne. G82/3, Ne. G109/1, Ne. G124/2, Ne. G127/1, Ne. R1/2, Ne. Mü/17, Ş. G7/5, Ş. G23/3, Ş. G53/3, Ş. G63/5, Ş. G97/5, Ş. G101/1, Ş. G104/6, Ş. G110/2, Ş. G117/2, Ş. G120/5, Ş. G125/5, Ş. G136/2, Ş. G148/5, Ş. G159/3, Ş. G175/2, Ş. G176/3, Ş. G179/2, Ş. G179/3, Ş. G231/4, Ş. G262/3, Ş. G265/4, Ş. G266/4, Ş. G271/1, Ş. G285/5, Ş. G290/4-5, Ş. G312/2, Ş. G315/5, Ş. G330/5, Ş. G335/2, Ş. G341/4, Ş. G357/3, Ş. G390/1, Ş. G413/5, Ş. G414/2, Ş. G420/7, Ş. G436/2, Ş. T7/3, Ş. M/39-40, Ş. Mü/6, Ş. Mü/18, N. K1/24-47-51, N. K2/49, N. K2/52, N. K3/35, N. K15/33, N. K18/8, N. K12/11, N. K14/3-22, N. K23/13, N. K25/1-19, N. K28/55, N. Mu3/4/3, N. Mu3/10/3, N. Mu4/5/3, N. Mu5/2/5, N. Mu5/3/5, N. Mu5/5/3, N. Mu5/7/11, N. Mu6/1/1, N. G16/3, N. G23/2, N. G40/5, N. G50/3, N. G58/1-3, N. G59/4, N. G64/2, N. G66/4, N. G69/2, N. G76/4, N. G106/2, N. G126/6, N. G130/4, N. G175/3, N. G186/3, N. G198/4, N. G200/2, N. G206/6, N. G211/2, N. G243/1, N. G306/6, N. G362/1, N. G363/1, N. G365/7, N. G383/4, N. G389/2, N. G390/1, N. Ş7/7, N. Ş8/3, Nş. M3/14, Nş. K10/38, Nş. K14/22, Nş. K16/13, Nş. K18/18, Nş. K21/25, Nş. K22/20, Nş. G1/1, Nş. G33/3, Nş. G51/3, Nş. G53/2, Nş. G57/11, Nş. G67/2, Nş. G102/4, Nş. G121/3, Nş. G130/1, Na. K2/120, Na. K7/55, Na. K9/5, Na. K12/27, Na. K16/25-34-116, Na. K17/18, Na. K20/13-46, Na. K24/30, Na. K26/2, Na. K29/1, Na. T25/2-4, Na. T31/2, Na. T62/2, Na. T77/2-3-9-15-16, Na. T102/2-8, Na. T127/40, Na. T136/3, Na. T139/5, Na. T142/1-8, Na. T144/29, Na. M2/2-57, Na. M7/48-80-116-130, Na. M10/10, Na. G2/2, Na. G26/8, Na. G27/1-2, Na. G33/7, Na. G34/6, Na. G51/4, Na. G61/2, Na. G71/2, Na. G81/4, Na. G108/1-2-4-6-7, Na. G117/2, Na. G148/9, Na. G161/2, Na. G191/2, Na. G193/1, Na. G221/4, Na. G232/3, Na. G248/2, Na. G249/1, Na. G266/7, Na. G287/5, Na. G302/2, Na. G321/1, Na. G343/5, Na. G356/7, Na. G367/4, Na. G374/1, Na. G382/7, Na. G390/4, Na. G401/7, Na. G419/3, Na. G436/4, Na. G446/5, Na. G449/5, Na. G453/4, Na. G475/2, Na. G477/7, Na. G480/5, Na. G483/1, Na. G512/5, Na. G518/3, Na. G519/6, Na. G532/4, Na. G534/5, Na. G538/1, Na. G542/3, Na. G585/4, Na. G600/2, Na. G604/2, Na. G621/3, Na. G639/6, Na. G656/1, Na. G667/10, Na. G668/3, Na. G682/5, Na. G711/1, Na. G714/8, Na. G721/2, Na. G743/5, Na. G762/1-5, Na. G768/3, Na. G776/7, Na. G791/6, Na. G812/8-12, Na. G833/1, Na. G836/2, Na. G851/4, Na. G855/7, Na. G880/3, Na. G885/1, Na. KK82/2, Na. K125/2, Na. K180/1, Na. K191/1, Na. R4/1, Na. R17/1, Na. R21/2, Na. R95/2, Na. R102/1, Na. R147/1, Na. R190/2, Na. Mü41, Na. L5/11, Na. L6/8, Na. L15/11, Na. Mua2, Na. 28R/1

Reh-i sırâtda o fırka-i ehl-i nâr kalur (N. K2/41)

O cehennem cemaati, ilk damlada kayma korkusundan sırat köprüsünde kaldığı zaman...

Mecnûn ki kasdı kûçe-i Leylâyı gezmeden

Nüzhetgeh-i hakîkate bir gizlû râh idi (Nş. G134/2)

Mecnun'un Leyla'nın sokağını gezmekteki amacı hakikatin seyir yerine bir gizli yol (bulmaktır).

- Yol; kağıt, vücut ve şairin kendisi gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁹⁵

Bender-i çeşme olur 'âzim reh-i kırtâsdan

Kârvân-ı nazm çıksa hıttâ-i enfâsdan (Na. G549/1)

Şiir kervanı, nefesler memleketinden çıksa; kağıt yolundan göz limanına yönelir.

- Yol; dalalet, hayır, şer, fitne, mana, din, gam, muhabbet, kurtuluş, telafi, âhiret, söz, nükte söyleme, edep, yokluk, zillet, meşakkat, mihnet, vefa, maksat, talep, heves, tahkik, azim, emel, ümit, ayrılma, içtihat, hayret, hayal, ihtiyaç (fâka), ayrılma (ifrâz), zulüm, fenâ, mecaz, bilme (yakîn), safa, fikir, sabır, vahdet, himmet, hizmet, adalet, övgü, şuur, beyan, bakış, murat, müsaade, ihsan, teslim, rıza, kaza, cömertlik, kanaat, ibadet, arzu, züht, ihtimal, kavuşma ve kabul gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ N. K3/36, Nş. M2/45, Na. K6/19, Na. G300/4

⁴⁹⁶ Ne. K3/32, Ne. K7/9-16, Ne. K10/4, Ne. K10/5, Ne. K14/52, Ne. K54/14, Ne. K58/23, Ne. G39/4, Ne. K46/20, Ne. G48/1, Ne. G102/4, Ne. G117/4, Ş. G68/1, Ş. G80/2, Ş. G112/3, Ş. G121/3, Ş. G193/1, Ş. G275/4, Ş. G300/3, Ş. G392/4, Ş. G413/3, Ş. G437/4, Ş. G444/1, Ş. M/41, Ş. Mü/41, N. K4/6, N. K5/17-38-39, N. K8/36, N. K11/26, N. K14/67, N. K16/8-38, N. K17/19, N. K23/35, N. K33/15, N. G57/2, N. Mu1/4/3, N. Mu3/7/1, N. Mu3/10/1, N. Mu3/11/2, N. Mu11/1/5, N. Mu12/1/2, N. G33/3, N. G96/2, N. G126/6, N. G130/2, N. G159/5, N. G166/3, N. G211/1, N. G297/5, N. G301/2, Nş. K1/3, Nş. M1/46, Nş. M2/12-34-54, Nş. TB1/5/8, Nş. M3/32, Nş. K15/2, Nş. K15/12, Nş. K1/6, Nş. G1/3, Nş. G57/2, Nş. G58/1, Nş. G92/3, Nş. G114/5, Nş. G136/5, Na. K1/27, Na. K8/4-12, Na. T51/16, Na. T123/2, Na. T127/10, Na. M1/69, Na. M7/205, Na. M9/1, Na. G91/1, Na. G108/1-5, Na. G114/7, Na. G116/4, Na. G128/10, Na. G130/2, Na. G133/2-4, Na. G155/10, Na. G201/4, Na. G214/1, Na. G230/6, Na. G261/5, Na. G286/2, Na. G321/3, Na. G377/2, Na. G408/3, Na. G493/5, Na. G563/7, Na. G610/3,

Fikri anun ki olmadı sûy-ı girîve-i emel

Semt-i rızâyı gösterüp râh-ı necât virdiler (N. G116/6)

Onun fikri, emelin çıkmaz sokağının tarafı olmadı; rıza semtini gösterip kurtuluş yolu verdiler.

2.1.1.2.75 zâviye (zevâyâ)

“Bir zahidin ibadetle meşgul olmak üzere çekildiği تنها hane veya kulûbe. Küçük tekke veya hânkâh.”⁴⁹⁷

Zâviye sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

Zevâyâ⁴⁹⁸, 3 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 2, Nef’î ve Nâbî birer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Zâviye; orada oturanlar vesilesiyle ya da doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁴⁹⁹

Düstûr-ı kerem-pîşe ki pür olmada dâ’im

Gülbang-ı senâsiyle zevâyâ-yı zamâne (Ne. K41/21)

Zamanın zaviyeleri, cömertliğin düsturu (olan Veziriazam Hafız Ahmed Paşa’nın) övgüsünün gülbankıyla daima dolmakta.

- Zâviye; ayrılık ve zenginlik gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁰⁰

Mukîm-i zâviye-i intizâr idüm çokdan

Ki makdemünle ola taht-ı saltanat ma’mûr (Na. K7/107)

Na. G640/1, Na. G660/1, Na. G675/2, Na. G698/7, Na. G712/4, Na. G720/1, Na. G723/2, Na. G734/5, Na. G801/1, Na. G825/5, Na. G866/4, Na. G868/4, Na. R62/1, Na. R77/1, Na. Mua106, Na. 11R/1

⁴⁹⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1354.

⁴⁹⁸ Zaviyeler. (**A.e.**, s. 1359.)

⁴⁹⁹ N. K15/41, N. T2/1, Na. T104/10

⁵⁰⁰ Na. G350/4

Saltanat tahtı; (Sultan Mustafa'nın) gelişiyle gelişip, güzelleştiğinde (ben) çoktan ayrılık zaviyesinin mukimiydim.

2.1.1.2.76 zindân (mahbes)

“Eski zamanki karanlık ve müthiş mahbes, sicn. Pek karanlık ve can sıkıcı mahalden kinaye olur.”⁵⁰¹

Zindân; 4 divanda toplam 18 beyitte geçmektedir. Nâbî 8, Nef'î 5, Nâilî 4 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

Mahbes⁵⁰², sadece Nef'î ve Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

- Zindân; doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵⁰³

Gönlü açılmaz elinde câm-ı gül-fâm olmasa

Bâdesiz bâg-ı behişt olsa sanır zindân mest (Ne. G24/3)

Sarhoş(un), elinde gül renkli (şarapla dolu) kadeh olmazsa gönlü açılmaz, içkisiz(ken) cennet bağı olsa (da orayı) zindan sanır.

- Zindân; çimen, dünyanın gül bahçesi, kabir, vücut, çene çukuru, kuyu, ney heybesi ve kese gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁰⁴

'Azm-i bag et ki çemen bülbüle zindân olsun

Gül için etdüğü feryâda peşîmân olsun (N. G276/1)

Çimenin bülbüle zindan olması için bağa yönel, gül için ettiği feryada pişman olsun.

- Zindân; uyku ile ıstırap, hicran, güzellik, söz ve bela gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1365.

⁵⁰² “Hapishane, adam hapsine mahsus bina, zindan.” (**A.e.**, s. 732.)

⁵⁰³ Ne. G43/6, Ne. R2/2, Na. G391/8

⁵⁰⁴ N. K112/1, N. Mu9/1/4, N. G119/3, Nş. G86/5, Na. G11/1, Na. G108/4, Na. G155/9, Na. G490/1, Na. G690/4

⁵⁰⁵ Ne. K60/40, Ne. G31/8, Na. G754/7, Na. G754/7

N'ola olsa zamân-ı devletinde âlem âsûde

Bırakdı fitneyi zındân-ı hâba baht-ı bîdârı (Ne. K49/30)

(Şeyhülislâm Muhammed Efendi'nin) uyanık bahtı, uyku zindanına fitneyi bıraktı; âlem, devletin zamanında huzurlu olsa ne olur?

'Âlem ki tamâm nüsha-i hikmetdür

Ma'nîsini fehm eyleyene cennetdür

Mahrûm-ı şuhûd olanların çeşminde

Zindân-ı belâ çâh-ı gam u mihnetdür (Na. R55/2)

Bir hikmet nüshası olan âlem; manasını anlayanlar için cennetken (bu manayı) görmekten mahrum olanları gözünde (bir) bela zindanı ve gam ve mihnet kuyusudur.

2.1.1.2.77 ziyâret-gâh

“Ziyâret mahalli, teberrük için varılan türbe ve mabet vesaire.”⁵⁰⁶

Ziyâret-gâh sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ziyâretgâh-ı cinn ü ins ü ervah ü melâ'ikdür

Mezâr-ı feyz-bahş-ı câvidânı Şeyh Ebû-Bekrûn (Na. K25/6)

Şeyh Ebubekir'in ebedi feyz bahşeden mezarı; melekler, ruhlar, insan ve cinin ziyaret yeridir.

Sonuç olarak; şiirlerde toplamda 77 farklı toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekân ele alınmıştır. Nâbî bu mekânlardan 70'ini şiirlerinde ele aldığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı mekânı ele alan şair konumundadır. Onu; 42 farklı mekânla Nâ'îlî ile Nef'î, 30 farklı mekânla Şeyhülislâm Yahyâ ve 17 farklı mekânla Neşâtî takip etmektedir. Ele alınan mekânlardan; Âyâsufiyye, bâc-gâh, bâbü's-selâm, bezistân, cebe-hâne, darb-hâne, eczâ-hâne, hayrât, hirmen-gâh, 'ibâdet-gâh, kapluca, kârvân-gâh, kemân-hâne, lagm, leşker-gâh, Mescid-i Aksâ, musallâ, san'at-kede, şîşe-

⁵⁰⁶ Şemseddin Sami, A.g.e., s. 1367.

hâne, tersâne, ticâret-gâh, yah-hâne ve ziyâret-gâh sadece Nâbî'de; perestîş-gâh, ser-câdde, ser-kûçe ve sûr-gâh sadece Nâ'ilî'de ele alınmıştır. Bu açıdan; Nâbî, diğer şairlerde bulunmayan en fazla sayıda farklı mekânı ele alırken Nef'î, Neşâtî ve Şeyhülislâm Yahyâ diğer şairlerde bulunmayan herhangi bir farklı mekânı şiirlerinde ele almamıştır. Bâzâr, bezm, büt-gede, câdde, çeşme, dergâh, dükkân, hamâm, Ka'be, kible, mekteb, meydân, mey-gede, mihrâb, sahn, sâye-bân ve yol ise şairlerin tamamında ele alınmıştır.

Âyâsufiyye, bâbü's-selâm, bezistân, cebe-hâne, darb-hâne, hayrât, kapluca, kemân-hâne, Mescid-i Aksâ, musallâ, tersâne ve ziyâret-gâh sadece Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Bâc-gâh, lagm ve şişe-hâne sadece Nâbî'de, perestîş-gâh sadece Nâ'ilî'de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Eczâ-hâne ve yah-hâne sadece Nâbî'de; ser-câdde ve ser-kûçe sadece Nâ'ilî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Hirmen-gâh, sadece Nâbî'de hem somut hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Kârvân-gâh, sadece Nâbî'de hem dünyanın sıfatı hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. San'at-kede, sadece Nâbî'de hem doğrudan hem de dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır. 'İbâdet-gâh ve leşker-gâh sadece Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Sûr-gâh sadece Nâ'ilî'de ve ticâret-gâh sadece Nâbî'de sadece dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır. Ticâret-gâh ise sadece Nâbî'de hem soyut bir kavrama benzetmelik olarak hem de dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Âsitân; Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Şeyhülislâm Yahyâ sadece doğrudan mekân olarak ele almıştır. Nâbî ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Bâzâr; Nef'î ve Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınırken, Neşâtî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ, doğrudan ve soyut bir kavrama benzetmelik olarak; Nâ'ilî ise somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almıştır. Bâzî-geh; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Neşâtî'de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Bezm; şairlerin tamamında hem doğrudan hem de somut ve soyut

kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Neşâtî haricindeki şairlerin hepsi ise ayrıca benzeyen olarak da ele almıştır. Büt-gede; Şeyhülislâm Yahyâ'da hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâbî'de hem doğrudan hem somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef'î ile Nâ'ilî'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Neşâtî ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır.

Câdde; şairlerin hepsinde soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken Nâ'ilî ayrıca doğrudan mekân olarak da ele almıştır. Câmi'; Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de hem doğrudan hem somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak, Nef'î'de doğrudan ve somut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâ'ilî'de ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Çârsû; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak, Nef'î ve Nâ'ilî'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak, Şeyhülislâm Yahyâ'da ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Çeşme, şairlerin tamamında hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Neşâtî haricindeki şairler onu ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır.

Dergâh; şairlerin hepsinde hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî ayrıca somut kavramlara benzetmelik olarak ele alırken Nef'î benzeyen olarak da ele almıştır. Deyr; Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak; Şeyhülislâm Yahyâ'da sadece doğrudan ve Nef'î'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Dükkân; Nef'î ve Nâbî'de hem doğrudan hem somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ'da hem doğrudan hem somut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâ'ilî'de hem doğrudan hem soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Neşâtî ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır.

Hamâm; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır. Nâ'ilî ve Neşâtî'de sadece doğrudan, Nef'î'de sadece benzeyen olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ'da ise hem doğrudan hem

de benzeyen olarak ele alınmıştır. Hânkâh; Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ayrıca soyut benzetmelik olarak da ele almıştır. Hân; Nâ'ilî'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak, Nef'î ve Şeyhülislâm Yahyâ'da sadece doğrudan mekân olarak ele alınırken Nâbî'de üç biçimde de ele alınmıştır.

Îd-geh; Nâ'ilî'de sadece doğrudan, Şeyhülislâm Yahyâ'da hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak; Nef'î'de ise somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. İmâret; Nef'î'de sadece soyut bir kavrama, Nâ'ilî'de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. İşret-gâh; Nâ'bî'de sadece doğrudan, Nef'î'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Neşâtî'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Nâ'ilî'de doğrudan ve somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Ka'be; şairlerin tamamında hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak; Neşâtî dışındaki şairlerde ise ayrıca somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Kal'a; Şeyhülislâm Yahyâ tarafından hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nef'î ve Neşâtî tarafından hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nâ'ilî ve Nâbî tarafından her üç biçimde de ele alınmıştır. Kâr-gâh; Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâbî ise ayrıca doğrudan mekân da olarak ele almıştır. Kible; Nef'î ve Nâbî'de doğrudan ve soyut bir kavrama benzetmelik olarak; Neşâtî'de sadece doğrudan; Şeyhülislâm Yahyâ'da ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Kinnâre; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ve Neşâtî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Kurbân-geh; Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Kulle; Nâbî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nef'î'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Kûre;

Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak; Nef'î'de sadece somut, Nâ'ilî'de ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Külhân; Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken Neşâtî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ve Nef'î'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Küngüre; Neşâtî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nef'î'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Lîmân, Nef'î ve Nâ'ilî'de sadece doğrudan ele alınırken Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Kütüb-hâne; Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Lu'bet-gâh; Nâ'ilî'de doğrudan ve dünyanın sıfatı olarak Nâbî'de ise soyut bir kavrama benzetmelik ve dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır. Ma'bed; Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Mahfil; Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Manzara; Nâ'ilî'de sadece doğrudan, Nef'î'de ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Medrese; Nef'î ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Şeyhülislâm Yahyâ'da sadece doğrudan, Nâ'ilî'de ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Mescid; Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Mekteb; Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken, Şeyhülislâm Yahyâ'da sadece somut, Neşâtî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Meydân; şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî ve Nâbî onu ayrıca somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Nâ'ilî ise soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır.

Mey-gede, şairlerin tamamında hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Neşâtî haricindeki şairler bunlara ek olarak somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Nâ'ilî ayrıca benzeyen olarak ve dünyanın sıfatı olarak ve Nâbî kişileştirerek ele almıştır. Mihrâb, Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak; Şeyhülislâm

Yahyâ ve Neşâtî’de ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Minber, Nef’î’de sadece doğrudan ve Nâbî’de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Mu’allim-hâne; Nef’î ve Nâ’ilî’de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Sahn; şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Neşâtî ve Nâbî’de ayrıca somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Nef’î ve Şeyhülislâm Yahyâ’da sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Pül; Nabî’de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Şeyhülislâm Yahyâ’da ise sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Sâye-bân; Neşâtî’de sadece doğrudan mekân olarak; Şeyhülislâm Yahyâ’da sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak; Nâ’ilî’de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Nef’î ve Nâbî’de ise soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Siyâset-gâh; Nâbî’de sadece somut; Nâ’ilî’de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şifâ-hâne; Nâ’ilî ve Nâbî’de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak, Nef’î’de ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Yol; şairlerin hepsinde hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâ’ilî, Neşâtî ve Nâbî ise ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Zâviye; Nef’î ve Nâ’ilî’de doğrudan; Nâbî’de ise hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Son olarak; zindân; Nef’î ve Nâbî’de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak; Nâ’ilî ve Neşâtî’de ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Bunlara ek olarak, Şeyhülislâm Yahyâ’nın “harâbât” ve Nâbî’nin “Âyâsufiyye’de”, “Ka’be’dür” ve “yolıdur” redifli gazel kaleme alması dikkat çekicidir. Ayrıca; Nâbî’nin, âsitân yerine âsitâne, büt-gede yerine âteş-hâne, çârsû yerine sûk, mekteb yerine ders-hâne, hum-hâne yerine şarâb-hâne, bismil-geh yerine kinnâre, lu’bet-gâh yerine lu’bet-kede, mahfil yerine mehâfil, medrese yerine medâris, mescid yerine mesâcid, meydân yerine meyâdîn, siyâset-gâh yerine siyâset-kede, yol yerine sebîl; zevâyâ yerine zâviye; Nâ’ilî’nin mekteb yerine dâniş-geh ve ders-gâh, deyr yerine kilîsâ, sâye-bân yerine sâye-geh ve şifâ-hâne yerine şifâ-serâçe kullandığı da görülmektedir.

Tüm bu veriler ışığında; toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekânların yapay mekânların en geniş alt başlığını oluşturduğu söylenebilir. Şiirlerde, toplumun dini ve sosyal ihtiyacına cevap veren çok farklı mekânlar geçmektedir. Şairler; yaygın olarak ele alınmayan kaplıca, kenîf, lağım gibi mekânları bile şiire dâhil etmişlerdir. Şairler arasında Nâbî'nin diğer şairlerden farklı olarak mekânların çoğul hallerini de genellikle ele alması dikkat çeken diğer bir husustur. Bu başlık altındaki mekânlar toplumsal hayatın şiire doğrudan yansıdığına bir göstergesidir.

2.1.1.3 Tanzim Edilmiş Mekânlar

Günlük hayatın teşekkül ettiği mekânların son kategorisi “tanzim edilmiş mekânlar”dır. Bu başlıktaki mekânlar tıpkı bir önceki başlıkta olduğu gibi kişinin toplumla ortak kullandığı ancak somut ihtiyaçlarından çok eğlence, gezme, korunma vb. gibi ihtiyaçlarına cevap veren mekânlardan oluşmaktadır. Bu bakımdan başlığın ihata ettiği mekânların büyük bir çoğunluğunu çeşitli türdeki bahçeler oluşturmaktadır.

Ele alınan tasniflerden Narlı’da bu kategorideki mekânlar geçmemektedir. Tetik, bu mekânları “bahçeler” ve “mimari mekânlar” olarak ele almıştır. Gider, “korunma mekânları” ve “bahçe” olarak ele almıştır. Yıldızhan, ise üçe ayırdığı dış mekânların bir ana başlığını “imar ve tanzim gerektiren dış mekânlar” olarak belirlemiştir. Bu kategoriyi ise “çarşı, bazar, çeşme, su kanalı, kal’a ve hisar gibi dış mekânlar” ve “bağ, bağçe, gülşen, bostan ve mezaristan gibi dış mekânlar” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu çalışmada, Yıldızhan’ın bu tasnifine dâhil ettiği mekânların bir kısmı bu başlık altında diğer kısmı ise farklı başlıklar altında ele alınacağından sadece başlıkta geçen “tanzim” kavramı kullanılarak yeni bir kategori oluşturulmuştur. Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; bâg, benefşe-zâr, binâ, güzer-gâh, gonce-zâr, gül-istân, hadîka, kişt, lâle-zâr, masîf, mesîre, meştâ, sebze-zâr, semen-zâr, sipenc, sünbül-zâr, şükûfe-zâr, tarh, zerrîn-sitân ve ziyâfet-geh.

2.1.1.3.1 bâg (bâgçe, bâg-zâr, besâtîn, bostân, bûstân, ravza, riyâz)

“Bahçe, ravza, bostan, firdevs.”⁵⁰⁷

Bâg, 5 divanda toplam 311 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 89, Nâbî 88, Nâ’îlî 64, Neşâtî ve Nef’î otuz beşer beyitte ele almıştır.

Bâgçe⁵⁰⁸, 4 divanda toplam 21 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Neşâtî 6, Nâ’îlî 5 ve Nef’î 3 beyitte ele almıştır.

Bâg-zâr⁵⁰⁹ sadece Nâbî’de 4 beyitte geçmektedir.

⁵⁰⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 93.

⁵⁰⁸ “Küçük bağ, küçük ravza ve bostan.” (**A.e.**, s. 96.) *Kâmûs-ı Türkî*’de Türkçede bu anlamlarıyla kullanılmayıp, Farsçadaki “bağ” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.

⁵⁰⁹ “Bağlık, bahçelik.” Kanar, **A.g.e.**, s. 273.

Bostân⁵¹⁰ sadece Nef'î'de 3 ve Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir. Besâtîn⁵¹¹ sadece Nâ'ilî ve Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

Bûstân⁵¹², 5 divanda toplam 19 beyitte geçmektedir. Nef'î 9, Nâbî 5, Neşâtî 3, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'ilî birer beyitte ele almıştır.

Ravza⁵¹³, 5 divanda toplam 29 beyitte geçmektedir. Nâbî 12, Nâ'ilî 7, Nef'î 6, Neşâtî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Riyâz⁵¹⁴, 4 divanda toplam 26 beyitte geçmektedir. Nâbî 14, Nef'î 6, Nâilî 5 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

- Bâg; kenarı, gökyüzü, süsü, ehli, bülbülü, asması, gülü, sediri, servisi, ağaçları, çınarı, nergisi ile, seyredilecek, bazen yeşili bazen sonbaharı barındıran, duvarla çevrili, havası güzel, bahçıvanı olan ve övgülere konu olan bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁵¹⁵

Cirid oynamaya kâbil değil ammâ yaraşır

Bâğçe seyrine çıktıkça süvâr olsan ana (Ne. K17/76)

⁵¹⁰ “Bahçe, çiçek bahçesi.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 143.)

⁵¹¹ Bostânlar. (**A.e.**, s. 124.)

⁵¹² “Bostân’dan mu’arreb.” (**A.e.**, s. 156.)

⁵¹³ “Bahçe, suyu ve çimeni bol bahçe.” (**A.e.**, s. 987-988.)

⁵¹⁴ Ravzalar. (**A.e.**, s. 998.)

⁵¹⁵ Ne. K5/2-5-9-52, Ne. K6/7, Ne. K13/13-14-16, Ne. K15/5, Ne. K28/28, Ne. K30/55, Ne. K48/34, Ne. K49/1, Ne. K58/14, Ne. K62/3, Ne. TB/2/4, Ne. G72/1, Ne. G97/5, Ne. G120/3-5, Ş. K2/3, Ş. M/37, Ş. K6/7-9-10, Ş. M/33, Ş. G12/3, Ş. G27/2-4, Ş. G40/1, Ş. G49/4, Ş. G51/4, Ş. G62/6, Ş. G64/3, Ş. G72/4, Ş. G83/6, Ş. G85/2, Ş. G88/3, Ş. G91/3, Ş. G93/1, Ş. G105/3, Ş. G106/3-4, Ş. G110/4, Ş. G144/2, Ş. G150/1, Ş. G155/2, Ş. G155/5, Ş. G170/2-4, Ş. G180/2, Ş. G200/2, Ş. G204/3, Ş. G214/1, Ş. G236/1, Ş. G254/2, Ş. G281/1, Ş. G299/3, Ş. G302/1, Ş. G304/4, Ş. G316/2, Ş. G325/3, Ş. G335/1, Ş. G336/2, Ş. G336/3, Ş. G352/4, Ş. G361/5, Ş. G384/2, Ş. G393/4, Ş. G399/1, Ş. G408/4, Ş. G413/1, Ş. G419/4, Ş. G427/5, Ş. G443/1, Ş. N13/2, Ş. Mü/47, N. K1/28, N. K3/17, N. K5/4, N. K6/49, N. K7/21, N. K10/9-11, N. K13/30, N. K14/27, N. K26/17, N. Mu5/1/11, N. G17/5, N. G25/5, N. G32/3, N. G54/1, N. G75/1, N. G81/3, N. G86/4, N. G90/3, N. G125/1, N. G132/4, N. G184/4, N. G228/2, N. G230/14, N. G234/1, N. G267/6, N. G276/1, N. G311/2, N. G340/2, N. G353/1, N. G388/2, N. Mü1, Nş. K1/30, Nş. M3/2, Nş. K7/10, Nş. K7/12, Nş. K8/14, Nş. K9/23, Nş. K11/24, Nş. K12/1, Na. G387/2, Na. G827/2, Nş. K24/18-20, Nş. K25/13, Nş. Th/1/1, Nş. G1/2, Nş. G10/4, Nş. G17/3, Nş. G55/4, Nş. G59/4, Nş. G62/4, Nş. G90/5, Nş. G91/1, Nş. G97/1, Nş. G105/3, Nş. G121/1, Nş. G122/3, Nş. G129/3, Na. K6/20, Na. K16/22, Na. M8/13-52-80-88, Na. T72/1, Na. T122/10, Na. G13/1, Na. G227/3, Na. G252/5, Na. G275/7, Na. G289/5, Na. G370/1, Na. G381/4, Na. G399/1, Na. G430/9, Na. G527/1, Na. G591/5, Na. G720/2-6, Na. G736/2, Na. G738/4, Na. G739/5, Na. G750/1, Na. G759/6, Na. KK82/2, Na. Mua133, Na. L15/14

(Sultan Murad Han'ın atı ile) cirit oynanmaz ama ona bahçe seyrine çıktıkça binsen yakışır.

Habbezâ bâğçe-i bî-bedel ü bî-hemtâ

Ki virür zevk-i temâşâsı dil ü çeşme cilâ (Na. T72/1)

İzleme zevki gönle ve göze cila veren, ne hoş, eşsiz ve benzersiz bahçe.

- Bâğ; özellikle çeşitli tamlamalar bağlamında cennet bağı, padişahın bağı ve Peygamber Efendimizin ya da bir büyüğün kabrinin bulunduğu yer anlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵¹⁶

Habbezâ bağçe-i pâdişeh-i rûy-ı zemîn

Görse Rıdvân eder üstadına yüzbin tahsîn (Ne. K46/1)

Yeryüzü padişahı (Sultan Murad Han)ın bahçesi ne güzeldir, Rıdvan (onu) görse üstadını yüz bin kere takdir eder...

- Bâğ; dudak, sofrâ, dünya, âlem, felekler, memleket, sine, vücut, yüz, burun, yanak, varlık ve sofrâ gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵¹⁷

Yakışdı çûp-ı dehân leblerine hûbânun

Çubuklu bâğçeye döndi dehânı cânânun (Na. G471/1)

⁵¹⁶ Ne. K4/51, Ne. K5/8, Ne. K6/8, Ne. K7/51, Ne. K8/43, Ne. K13/8, Ne. K15/2, Ne. K17/75, Ne. K18/32, Ne. K30/7, Ne. K32/6, Ne. K46/2, Ne. K56/16-38, Ne. K59/9, Ne. KK6/4, Ne. G45/4, Ne. G96/9, Ş. G148/1, Ş. G210/1, Ş. G383/4, Ş. G444/3, Ş. N12/2, N. K1/23-37, N. K6/53, N. K16/14, N. K23/8, N. K26/19, N. K27/5, N. Mu5/3/6, N. Mu13/3/1, N. G30/6, N. G155/1, N. G214/4, N. G224/5, N. G278/1, N. G300/2, Nş. K2/18-19, Nş. K7/11, Nş. K21/10, Nş. G92/3, Na. K2/52-62-68-72-146, Na. K7/48, Na. K11/64, Na. K25/8, Na. T12/3, Na. T63/8, Na. T72/2, Na. T107/1, Na. G48/1, Na. G58/5, Na. G101/3, Na. G224/5, Na. G374/8, Na. G437/3, Na. G538/8-9, Na. G882/5, Na. Ma48

⁵¹⁷ Ne. K8/21-44, Ne. K26/52, Ne. K28/13, Ne. K31/36, Ne. G47/4, Ş. K2/22, Ş. G45/1, Ş. G135/2, Ş. G213/2, Ş. G217/3, Ş. G258/1, Ş. G368/2, Ş. G399/4, N. K2/19, N. K30/23, N. G1/3, N. G55/3, N. G244/1, N. G254/2, N. G259/4, Nş. M1/15, Nş. G38/1, Na. K7/18, Na. K9/77, Na. K10/4, Na. K14/31, Na. K15/25, Na. K24/10-16, Na. G153/1, Na. G319/1, Na. G339/3, Na. G387/2, Na. G623/3, Na. G658/4, Na. G813/3, Na. G829/11, Na. G887/3, Na. K130/2

Güzelin ağzının çubuğu dudaklarına yakıştı, cananın ağzı Çubuklu Bahçe'ye⁵¹⁸ döndü.

- Bâg; yaratma, dert, iffet, naz, niyaz, işve, sır, murat, hayal, adalet, saadet, mutluluk, fetih, gönül, feyz, vasıf, vefa, güzellik, mihnet, visal, kemal, muhabbet, edep, övgü, kıymet, ümit, can, gam, heves, tahayyül, hasret, şevk, yaratılış, cömertlik, baht, hüner, hayat, şeriat, marifet, hakikat, iltifat, ülfet, uzlet, hile, mana, arzu, emel, fikir, ferman, Allah'ın huzuru, zevk ve safa, hikmet, vezirlik, saltanat, kutsallık, ömür, adalet, hayat, zafer, celal ve amel gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵¹⁹

Gelür mi yine gönül bâgına bahâr-ı ferah

Virür mi bir dahı nahl-ı murâd bâr-ı ferah (Ş. G39/1)

Gönül bağına yine sevinç baharı gelir mi; dilek ağacı bir daha sevinç meyvesi verir mi?

- Yukarıda bahsedilen tüm özelliklerinden ayrı olarak bâg Nâ'îlî'de diğer şairlerden farklı biçimde siyah olarak ele alınmıştır.⁵²⁰

Ey Nâ'îlî nihâl-i siyeh-bâg-ı bahtdan

⁵¹⁸ Çubuklu; Bizans döneminden beri meşhur olan, bahçeleri güzel bir mesire yeridir. (Şerife Akpınar, "Klasik Türk Edebiyatında Beykoz", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.6, Sayı: 27, Yaz 2013, s. 32.)

⁵¹⁹ Ne. K19/27, Ne. K22/12, Ne. K30/18, Ne. K49/55, Ne. K51/52, Ne. K53/26, Ne. K60/23, Ne. KK2/10, Ne. KK7/6, Ne. G70/3, Ne. G72/5, Ne. G134/8, Ş. K2/21, Ş. M/22-64, Ş. G61/1, Ş. G71/2, Ş. G130/3, Ş. G145/4, Ş. G166/3, Ş. G196/1, Ş. G218/2-4, Ş. G234/3, Ş. G290/1, Ş. G353/4, Ş. G389/1, Ş. G396/2, Ş. G397/1, Ş. G400/3, Ş. G430/4, Ş. G444/3, Ş. Mü/22, N. K6/48-50, N. K10/38, N. K16/42, N. K24/12, N. K25/26-54, N. Mu2/2/7, N. Mu2/3/7, N. Mu12/1/4, N. G14/1, N. G32/1, N. G35/1, N. G50/1, N. G66/2, N. G75/2, N. G94/1, N. G155/4, N. G168/5, N. G171/1, N. G235/2, N. G263/1, N. G336/5, N. G346/3, N. G383/2, N. Ş2/1-5, N. T6/2, Nş. K12/28, Nş. K13/18, Nş. K15/41, Nş. K22/40, Nş. TB1/2/6, Nş. TB1/3/1, Nş. G6/5, Nş. G43/2, Nş. G56/1, Nş. G59/1, Nş. G68/1-4, Nş. G69/3, Nş. G91/2, Nş. G99/1, Nş. G112/2, Na. K1/9, Na. K4/7, Na. K9/47, Na. K10/1, Na. K11/62, Na. K12/50-79, Na. K13/70, Na. K14/25-70, Na. K18/2, Na. K19/3, Na. K20/47, Na. K28/14, Na. M2/3-4-8, Na. M7/40-61-90-185-227, Na. M8/20-116-124, Na. T5/3, Na. T24/5, Na. T84/3, Na. T142/1, Na. G63/2, Na. G97/7, Na. G120/2, Na. G134/1, Na. G153/3, Na. G164/4, Na. G225/3, Na. G373/1, Na. G386/6, Na. G551/3, Na. G689/1-7, Na. G690/3, Na. G739/7, Na. G783/2, Na. G789/4, Na. KK9/5, Na. KK11/3, Na. K114/1, Na. R113/1, Na. 12R/2

⁵²⁰ Nâ'îlî'de siyah kavramının dikkate değer olduğunu Nagehan Uçan Eke bir çalışması vesilesiyle ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre siyah kavramı Nâ'îlî'nin gazellerinde bir metafor olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda; şairin bu metaforu mekân anlamında da devam ettirdiği ileri sürülebilir. Detaylı bilgi için bkz.: Nagehan Uçan Eke, "Nâ'îlî'nin Gazellerinde "Siyah" Metaforunun İzinde", **SUTAD**, S. 45, Nisan 2019, s. 193-217.

Ne gonçe-i emel ne gül-i ârzû kopar (N. G74/5)

Ey Nâ'îlî; bahtın siyah bağının fidanından ne emel goncası ne arzu gülü kopar.

2.1.1.3.2 benefşe-zâr

“Menekşe bahçesi.”⁵²¹

Benefşe-zâr, 5 divanda toplamda 8 beyitte geçmektedir. Neşâtî 3, Nâ'îlî 2, Şeyhülislâm Yahyâ, Nef'î ve Nâbî birer beyitte kullanmıştır.

- Benefşe-zâr; doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵²²

Bahâr 'âlemin itsek benefşe-zâra bakup

Kosak gurûrî hatt-ı müşg-bâr yaklaşa (Ş. G358/4)

Menekşe bahçesine bakıp bahar âlemini yapsak; gururu bıraksak (da) misk kokulu hat (bize) yaklaşa...

Ezhâr-ı hayâlî âşikâr it

Bâg-ı sühenî benefşe-zâr it (Nş. M1/15)

(Ey güzel manaları yazan kalem,) hayal çiçeklerini meydana çıkart, söz bağını menekşe bahçesi yap.

- Benefşe-zâr; cennet, ümit ve letafet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵²³

Meger ki sîne-i 'uşşâkı tâze nev-hatlar

Duhân-ı âh ile eyler benefşe-zâr-ı ümîd (N. G30/4)

Galiba körpe gençler, âşıkların sinesini ah dumanıyla ümidin menekşe bahçesi eyler...

⁵²¹ Kanar, A.g.e., s. 320.

⁵²² N. G340/6, Nş. K21/21, Nş. G23/3, Na. T52/10

⁵²³ Ne. K36/23

2.1.1.3.3 binâ/binâ' (bünyâd-bünyân-mebânî)

“Yapı, mimarlık eser olarak duvarcı ve dülger marifetiyle vücuda gelmiş mesken vesaire, her nevi eser-i mi'mârî.”⁵²⁴

Binâ 5 divanda toplam 60 beyitte geçmektedir. Nâbî 47, Nef'î 6, Nâ'ilî 4, Neşâtî 2 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Bünyâd⁵²⁵ 4 divanda toplam 11 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Nâ'ilî ve Nef'î üçer beyitte ele almıştır.

Bünyân⁵²⁶ sadece Nâbî'de 5 ve Nâ'ilî'de 4 beyitte geçmektedir.

Mebânî⁵²⁷ sadece Nâbî'de 9 beyitte geçmektedir.

- Binâ; yüce olması, ağaçtan yapılmış olması, sağlamlığı, taşı, cezbediciliği, eskiliği-yeniliği ve gösterişi ile ele alınmıştır. Ayrıca özellikle Şeddâd ile Halep'teki binâlar ve hastane binası doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵²⁸

Bir binânın ki esâsı ere ka'r-ı hâke

Sakfî geçse nola bu tâk-ı bülend-eyvânı (Ne. K3/22)

Temeli toprağın dibine eren bir binanın (yani Sultan Ahmed'in) bu yüce köşkünün takı (gökyüzü) tavanı(nı) geçse ne olur?

Rişte-i dâm-ı meges-gîr-i 'anâkib gibidür

Bünye-i şer'ine nisbetle binâ-yı Şeddâd (Na. K2/82)

(Peygamber Efendimizin) şeriatının kuruluş biçimine nispetle Şeddâd'ın binası; örümceklerin sinek tutan tuzağının ipi gibidir.

⁵²⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 135.

⁵²⁵ “Yapı, bina.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/B%C3%9CNYAT>, 25 Şubat 2022)

⁵²⁶ “Yapı, bina.” (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 158.)

⁵²⁷ “Yapılar, ebniye.” (**A.e.**, s. 758.)

⁵²⁸ Ne. K34/3-4, Ne. K49/39, Ne. K50/42, N. K22/39, N. G49/3, Na. K2/105, Na. T19/15, Na. T42/11, Na. T50/4, Na. T51/24, Na. T52/18, Na. T55/9, Na. T55/14, Na. T61/10, Na. T68/1, Na. T97/6, Na. T98/2, Na. T104/26, Na. T110/4, Na. T134/2, Na. M8/132, Na. G20/4, Na. G126/5, Na. G128/8, Na. G160/5, Na. G303/3, Na. G367/15, Na. G595/4, Na. G815/4, Na. G826/7

- Binâ; âlem, cihan, beden, felek, kâinat ve dünya gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵²⁹

Îlâhî sâhibin eyle mu'ammer ü mesrur

Ola binâ-yı felek tâ ki böyle pâ ber-câ (Na. T14/7)

Ya rabbi! Felek binası ta ki böyle bâkî oldukça, (bu hanenin) sahibini uzun ömürlü ve mutlu eyle.

- Binâ, saltanat, züht, âşıkların hatırı, içki içme, huzur, mutluluk, devlet, ikbal, aşk, arzu, tûl-ı emel, istekler, sabır, ömür, iffet, tövbe, iman, gam, meani, şiir, söz, düşmanlık, yücelik, peygamberlik, sağırlık, sadakat, tevekkül hilafet, şeriat, yemin, zaman, din ve dünya intizamı, can ve dedikodu gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵³⁰

Turfadur meşrebi mi'mâr-ı binâ-yı sühanun

Terk ider hâne-yi beytin çalışur ta'mîre (Na. G751/5)

Söz binasının mimarının meşrebi gariptir; evi terk eder, beyti tamire çalışır.

2.1.1.3.4 güzer-gâh (reh-güzâr/reh-güzer, membr)

“Geçilen, geçilecek yer, membr, yol.”⁵³¹

Güzer-gâh 3 divanda toplam 10 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 5, Nâbî 4 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Reh-güzer/reh-güzâr⁵³² 5 divanda toplam 50 beyitte geçmektedir. Nâbî 25, Şeyhülislâm Yahyâ 9, Neşâtî 7, Nâ'ilî 5 ve Nef'î 4 beyitte ele almıştır.

⁵²⁹ N. G122/2, Na. K15/57, Na. Tah1/2/3, Na. T108/1, Na. T127/24, Na. G152/6, Na. G387/3, Na. G514/5, Na. G556/4

⁵³⁰ Ne. K38/54, Ne. K53/6, Ne. TB4/6, Ş. G62/4, N. K1/15, N. K16/39, N. K18/38, N. K28/69, N. K33/8, N. K34/6, N. G119/5, N. G330/3, Nş. K1/8, Nş. G74/4, Na. K1/62, Na. K2/77, Na. K7/12-43-49, Na. K8/10, Na. K13/13, Na. K14/69, Na. K15/28, Na. K15/75, Na. K24/20, Na. T73/6, Na. T135/5, Na. M1/97, Na. G61/5, Na. G152/6, Na. G284/8, Na. G303/12, Na. G394/7, Na. G484/3, Na. G563/9, Na. G669/1, Na. G709/1, Na. G737/3, Na. G823/5, Na. R34/1-2, Na. R211/1

⁵³¹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 406.

⁵³² “Yolun geçtiği yer, geçit, membr, ayak altı.” (**A.e.**, s. 990.)

Memer⁵³³ sadece Nâbî’de 8 beyitte geçmektedir.

- Güzer-gâh; Diyar nehrinin, sevgilinin, padişahın, kaside sunulan kişinin, askerin ve rüzgârın geçip gittiği; âşığın gözlediği, yüzünü sürdüğü, kendini yok ettiği ve geçip gidemediği bir mekân olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵³⁴

Şevket ü şânı o gâyetde ki seyr etmek için

Reh-güzârında kalır dîde-i hayrân-ı felek (Ne. K24/30)

(Sultan Murad Han’ın) büyüklüğü ve şanı o kadar yüksektir ki feleğin hayran gözü (onu) seyretmek için geçeceği yolda kalır.

- Şiirlerde; gam okunun açtığı pencereler ümit rüzgarının, fidan boylu sevgilinin gölgesi suyun, düşmanın göğsü memduhun kılıcının ve sevgilinin kulağı ah askerinin güzer-gâhı olarak doğrudan ele alınmıştır.⁵³⁵

Revzenleri memerr-i nesîm-i ümîd olup

Olsun devâm-ı devlet ü sıhhatle ber-murâd (Na. T38/3)

(Hacı Efendi’nin evinin) pencereleri, ümit rüzgârının geçtiği yer olup sıhhat ve devleti devam etsin, muradına kavuşsun.

- Güzer-gâh; dünya, vücut, kulak ve ağız gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵³⁶

Girmekdedür dehâna hezârân ni'am velî

Yok sözden özge bir çıkar ol reh-güzârdan (Na. G633/5)

⁵³³ “Geçecek yer, yol.” (A.e., s. 772.)

⁵³⁴ Ne. K5/34, Ne. K52/18, Ne. K54/31, Ş. G56/5, Ş. G72/4, Ş. G209/5, Ş. G297/2, Ş. G312/2, Ş. G315/3, Ş. G414/2, N. K2/16, N. K12/12, N. K27/26, N. Mu2/3/8, N. Mu7/3/2, N. G237/1, N. G246/6, Nş. K1/26-35, Nş. M1/32, Nş. K11/18, Nş. K19/25, Nş. G135/5, Na. K2/160, Na. K5/16, Na. K7/67, Na. K9/22-39, Na. K11/51, Na. K14/50, Na. T9/6, Na. T14/2, Na. T26/14, Na. T42/5, Na. T69/3, Na. T72/5, Na. G51/2, Na. G88/2, Na. G181/2, Na. G234/7, Na. G282/6, Na. G388/3, Na. G446/2, Na. G618/4, Na. G845/3, Na. G869/5, Na. KK5/3

⁵³⁵ Na. K9/4, Na. K11/62, Na. M7/89, Na. G584/5, Na. G624/3

⁵³⁶ Na. G106/2, Na. G496/2, Na. G549/5, Na. G558/1, Na. R19/1

Ağza binlerce nimet girmektedir ama sözden başka o geçiş yolundan çıkan bir (şey) yok(tur).

Gerdûn ile gavga bu güzer-gâh-ı fenâda

Bir gûşe-i bî-minnet olan külhen içündür (N. G42/2)

Bu yokluğun geçiş yerinde, felek ile kavga minnetsiz bir köşe olan ocak içindir.

- Güzer-gâh; aşk, muhabbet, ihmal, naz ve can gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵³⁷

Pür hatardur reh-güzâr-ı aşk bin baş bir pula

Satılursa n'ola bir gül-berg yolında bin hezâr (Ş. G48/3)

Aşkın geçtiği yol tehlike doludur (orada) bin baş bir pula (denktir), bir gül yaprağının yolunda bin bülbül satılrsa ne olur?

2.1.1.3.5 gonce-zâr

Gonca bahçesi.

Gonce: “Açılmamış gül veya diğer çiçek, gül veya diğer bir çiçek tomurcuğu.”⁵³⁸ ve zâr: “Bazı isimlere iltihak edip mekân beyan eder.”⁵³⁹

Gonce-zâr, sadece Nâ'ilî'de 2 beyitte ele alınmıştır. Beyitlerin birinde doğrudan mekân olarak ele alınırken diğerinde soyut bir kavram olan emelin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

O bâgun k'olmaya neşv ü nemâ perverde-i hulkun

Meşâm-ı cân şemîm-i gonce-zârında mükedderdür (N. K26/17)

Can burnu, senin güzel yaradılışından beslenerek büyümemiş bir bağın gonca bahçesini koklamakta(n) üzülür.

⁵³⁷ Ş. G82/4, N. Mu5/5/9, N. G64/1, Nş. G34/4, Nş. G84/5, Na. G671/4

⁵³⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 385.

⁵³⁹ **A.e.**, s. 1352.

Ermez mi Nâ'ilî dem-i subh-ı hidâyete

Olmaz mı gonca-zâr-ı emel şeb-nem-âşinâ (N. G2/5)

Nâ'ilî hidayet sabahına ermez mi; emel(lerim)in gonca bahçesi, hiç çiy tanımaz mı?

2.1.1.3.6 gül-istân/gül-sitân (gül-şen, gülşen-istân, gül-bâğçe, gül-zâr)

“Gül bahçesi, gül ağaçları çok bahçe.”⁵⁴⁰

Gül-istân/gül-sitân, 4 divanda toplam 128 beyitte geçmektedir. Nâbî 36, Nef'î 28, Nâ'ilî 18, Neşâtî 17 ve Şeyhülislâm Yahyâ 29 beyitte ele almıştır.

Gül-bâğçe sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Gül-şen⁵⁴¹ 5 divanda toplam 269 beyitte geçmektedir. Nâbî 100, Şeyhülislâm Yahyâ 78, Neşâtî 35 beyitte, Nâ'ilî ve Nef'î yirmi sekizer beyitte ele almıştır.

Gülşen-istân sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Gül-zâr, 5 divanda toplam 159 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 58, Nâbî 42, Neşâtî 21, Nâ'ilî 20 ve Nef'î 18 beyitte ele almıştır.

- Gül-istân, doğrudan güllerin yetiştiği bir mekân olarak ele alınmıştır.⁵⁴²

⁵⁴⁰ A.e., s. 399.

⁵⁴¹ “Gül bahçesi, güllük, gül-zâr.” (A.e., s. 400.)

⁵⁴² Ne. K6/1, Ne. K6/11, Ne. K8/26, Ne. K10/45, Ne. K13/15, Ne. K17/64, Ne. K26/51, Ne. K29/36, Ne. K34/13, Ne. K39/28, Ne. K49/2, Ne. K49/14, Ne. K49/26, Ne. K49/54, Ne. K52/25, Ne. K53/27, Ne. K58/30, Ne. K59/8, Ne. G2/5, Ne. G3/4, Ne. G47/4, Ne. G80/1, Ne. G97/3, Ne. G120/1, Ne. G125/1, Ş. K2/2, Ş. K2/3, Ş. K2/6, Ş. K2/23, Ş. K6/2-6, Ş. K7/15, Ş. M/31, Ş. Tah1/3/1, Ş. G2/2, Ş. G6/2, Ş. G23/4, Ş. G38/2, Ş. G41/5, Ş. G48/4, Ş. G61/1, Ş. G62/2, Ş. G62/7, Ş. G75/3, Ş. G85/2, Ş. G102/4, Ş. G105/2, Ş. G110/2, Ş. G114/3, Ş. G115/5, Ş. G130/3, Ş. G153/6, Ş. G180/2, Ş. G184/1, Ş. G213/3, Ş. G219/2, Ş. G221/3-4, Ş. G224/1, Ş. G226/1, Ş. G228/5, Ş. G230/1, Ş. G252/4, Ş. G258/1, Ş. G276/4, Ş. G281/3, Ş. G284/2, Ş. G286/3, Ş. G335/2-3, Ş. G361/2, Ş. G363/1, Ş. G365/5, Ş. G366/1, Ş. G373/4, Ş. G376/1, Ş. G378/1-3, Ş. G381/1-2, Ş. G389/6, Ş. G393/4, Ş. G399/2, Ş. G401/5, Ş. G413/1, Ş. G419/4, Ş. G415/2, Ş. G430/2, Ş. G433/3, Ş. G443/5, Ş. N15/2, Ş. Mü/18, Ş. Mü/39, Ş. Mü/47, N. K6/52, N. K6/53, N. K10/9, N. K14/86, N. K26/18, N. K26/19, N. K26/21, N. G23/4, N. G43/5, N. G77/5, N. G81/5, N. G98/2, N. G180/3, N. G200/5, N. G384/4, N. R5/2, N. Mü2, Nş. M1/32, Nş. K9/22-23, Nş. K11/5-7-25-40, Nş. K12/5, Nş. K16/20, Nş. K19/20, Nş. K20/1, Nş. K27/2-4-5-8-10-40, Nş. TB1/4/7, Nş. TB2/1/8, Nş. G13/3, Nş. G33/5, (Nş. G40/1, Nş. G42/5, Nş. G53/2, Nş. G60/4, Nş. G80/3, Nş. G86/4, Nş. G90/4, Nş. G101/2, Nş. G105/2, Nş. G110/4, Nş. G124/4, Nş. R4/1-2, Na. K2/57, Na. K7/56, Na. K10/9-10-22, Na. K11/16-39, Na. K16/1-57, Na. Tah1/1/1, Na. Tah3/1/2, Na. Tah3/2/1, Na. T8/10-11, Na. T14/3, Na. T39/6, Na. T57/2, Na. T72/5, Na. T111/4, Na. T121/5, Na.

Varup Bağdâd fethin görelüm şimdi bi-fazli'llâh

Sitânbûlun bizümdür yine gülzâr u gülistânî (§. K6/15)

Allah'ın lütfuyla şimdi gidip Bağdat'ın fethini görelim, İstanbul'un gül bahçeleri yine bizimdir.

Bu gül-sitânedede bir gün eser semûm-ı 'adem

Gider bu neşv ü nemâlar ne gül ne har kalur (N. K2/17)

Bu gül bahçesinde bir gün, yokluğun sam yeli eser; bu büyümeler gider ne gül kalır ne diken.

- Gül-istân; Peygamberimizin, sevgilinin ya da övülen kişinin bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır. Diğer bir deyişle sevgili bulunduğu yeri gül bahçesine çevirir.⁵⁴³

Güzer ederse olur gül-sitân-ı kûyından

Nesîm-i subh-ı cinân sarsar-ı zemistânî (N. K6/21)

M4/11, Na. M7/106, Na. M8/37-57-68-75-90, Na. G51/1, Na. G64/4, Na. G97/1, Na. G129/2, Na. G165/1, Na. G132/3, Na. G161/2, Na. G199/1, Na. G213/1, Na. G335/2, Na. G374/8, Na. G436/3, Na. G442/2, Na. G515/11, Na. G542/3, Na. G586/6, Na. G630/1, Na. G724/2, Na. G735/2, Na. G788/1, Na. G792/6, Na. G798/1, Na. G811/2-3, Na. G814/4, Na. G827/2, Na. G834/1, Na. G836/11, Na. G872/5, Na. G880/1, Na. K113/1, Na. R20/1, Na. R81/2, Na. R108/1, Na. R135/1, Na. Mua83, Na. Mü37, Na. Mua83

⁵⁴³ Ne. K5/6-8-9, Ne. K7/40, Ne. K13/13-18, Ne. K21/52, Ne. K28/36, Ne. K49/1, Ne. K51/15, Ne. K58/10, Ne. G45/6, Ne. G80/4, Ne. G110/5, Ne. Mü/3, §. K2/12-19, §. K3/14, §. K6/5-12-13, §. K7/12, §. G14/2, §. G31/2, §. G43/2, §. G52/2, §. G62/7, §. G67/5, §. G71/1, §. G83/1, §. G93/2, §. G99/1, §. G103/1, §. G105/1, §. G106/3, §. G113/3, §. G127/1, §. G131/2, §. G139/3, §. G145/4, §. G198/4, §. G214/3, §. G219/3, §. G227/4, §. G228/1, §. G239/3, §. G249/1, §. G265/1-5, §. G274/4, §. G276/1, §. G295/3, §. G296/3, §. G316/2, §. G318/1, §. G319/4, §. G335/1, §. G342/3, §. G360/4, §. G362/4, §. G363/2-4, §. G373/5, §. G382/3, §. G383/5, §. G384/2, §. G406/1, §. G420/2, §. G447/4, §. G449/5, §. N13/1, §. Mü/56, N. K26/16, N. Mu5/3/7, N. Mu13/3/1, N. G11/6, N. G35/1, N. G98/3, N. G113/1, N. G202/1, N. G228/1, N. G230/7, N. G235/2, N. G255/4, N. G297/2, N. G310/3, N. G365/1, N. G369/4, Nş. K11/27, Nş. G15/4, Nş. G23/3, Nş. G27/2, Nş. G42/2, Nş. G51/1, Nş. G62/4, Nş. G77/2, Nş. G86/4, Na. K7/87, Na. K9/51, Na. K20/43, Na. K26/5, Na. K28/15, Na. M2/35, Na. M7/15, Na. G28/4, Na. T30/20, Na. T92/1, Na. G7/1, Na. G71/2, Na. G75/4, Na. G110/2, Na. G141/1, Na. G165/6, Na. G182/2, Na. G311/3, Na. G335/1, Na. G420/2, Na. G434/6, Na. G448/3, Na. G449/1, Na. G464/1-3, Na. G466/1, Na. G596/3, Na. G605/1, Na. G679/1, Na. G772/6, Na. G778/2, Na. G811/4, Na. G816/1, Na. G838/1, Na. G882/1, Na. R147/2, Na. Ma45

Kışın soğuk rüzgârı (Hazret-i Ali'nin) bulunduğu yerin gül bahçesinden geçerse, cennetlerin sabah esen tatlı yeli (olur).

Gülistânında şeb encümle sünbül-zâr-ı pür-şebnem

Şebistânında hurşîd-i seher bir şem'-i kâfûrî (Ne. K34/11)

Gece, yıldızlarla gül bahçende çiy dolu (bir) sümbül bahçesi; seher güneşi, yatak odasında kâfurdan yapılmış bir mum(dur).

Sîne-i cânâna bak mest-i şarâb-ı nâb iken

Fevt-i seyr-i gülşenistân eyleme meh-tâb iken (Na. G605/1)

Saf şarabın sarhoşu iken sevgilinin sinesine bak, dolunayken gül bahçesinin seyrini kaçırma.

- Gül-istân; felekler, dünya, içki meclisi, şiirlerin bulunduğu mecmua, kasidenin kendisi, şiir, varlık, beden, sine, taht ve kalp gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁴⁴

Hazret-i Sultân-ı Gâzî Hân Murâd ol şâh kim

Nev-bahâr-ı adli dünyâyı gülistân eyledi (Ş. K6/14)

O şahın (yani) Gazi Hazret-i Sultan Murad Han'ın adaletinin ilkbaharı dünyayı gül bahçesine çevirdi.

Gösterür Yahyâ ma'ârif ehline mecmû'asın

Gûyiyâ bir bâgbândur gülsitânın gezdürür (Ş. G99/5)

⁵⁴⁴ Ne. K38/42, Ne. K51/5, Ne. K52/7, Ne. K55/39, Ne. K60/40, Ne. G84/6, Ne. G94/6, Ş. G12/3, Ş. G64/3, Ş. G109/2, Ş. G365/4, Ş. G371/4, Ş. G399/4, Ş. G419/2, Ş. G431/4, N. K14/87, N. K16/42, N. K23/46, N. K28/7, N. Mu2/3/7, N. G6/1, N. G162/2, N. K112/1, Nş. K2/4, Nş. K9/4, Nş. K14/21, Nş. K27/25, Nş. Mr/1, Nş. G12/4, Nş. G33/4, Nş. G81/2, Nş. G100/1, Na. K7/19, Na. Tah5/3/2, Na. M1/32, Na. M7/39, Na. M8/174, Na. T19/6, Na. T144/31, Na. G32/2, Na. G64/9, Na. G214/3, Na. G353/1, Na. G500/3, Na. G724/6, Na. G777/1

Yahyâ, irfan ehline mecmuasını gösterir; sanki bir bahçivandır (da kendi) gül bahçesini gezdirir.

- Gül-istân; ümit, gam, bela, dert, feyz, baht, edep, fena, gönül, hüsn, cemal, din, hayal, tahayyül, tarab, emel, âmâl, emn, dua, kerem, hüner, müjde, ahlak, ikbal, devlet, fitrat, mihnet, letafet, saadet, selamet, hikmet, rağbet, niyet, marifet, hakikat, tabiat, meth, midhat, melamet, muhabbet, rahmet, mihnet, vahdet, şefaât, saltanat, mahrumiyet, can, aşk, naz, sır, söz, fenâ, mana, bağışlanma, arzu, visal, vasl, izzet, gayb, yokluk, yaratma, temenna, efkâr, imkân, icaz ve ömür gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁴⁵

Dilde 'âşık merhem-i zahm-ı cefâ bilmez nedür

Gül-istân-ı derd-i gam neşv ü nemâ bilmez nedür (N. G41/1)

Âşık, gönüldeki cefa yarasının merhemi nedir bilmez; gam derdinin gül bahçesinde yetişmek nedir bilmez.

Gül-i ikbâli ola bâd-ı sa'âdetle güşâd

Gülşen-i bahtda kim bâğçe-i vâlâdur (Nş. K22/40)

Yüce bahçe (olan) bahtın gül bahçesinde (Mustafa Paşa'nın) ikbal gülü saadet rüzgârıyla açılsın.

⁵⁴⁵ Ne. K1/12, Ne. K2/9, Ne. K8/43, Ne. K8/44, Ne. K9/66, Ne. K12/36, Ne. K13/55, Ne. K19/27, Ne. K28/13, Ne. K28/20, Ne. K30/58, Ne. K31/61, Ne. K35/5, Ne. K39/49, Ne. K51/52, Ne. K52/49, Ne. K53/2, Ne. K53/3, Ne. K55/51, Ne. K57/23, Ne. K59/17, Ne. K60/10, Ne. K60/23, Ne. G33/6, Ş. G10/2, Ş. G39/3, Ş. G45/2-4, Ş. G76/1, Ş. G84/1, Ş. G106/5, Ş. G116/5, Ş. G122/3, Ş. G124/7, Ş. G193/5, Ş. G197/5, Ş. G220/4, Ş. G232/5, Ş. G246/3, Ş. G295/5, Ş. G300/4, Ş. G302/5, Ş. G328/4, Ş. G372/2, Ş. G380/2, Ş. G389/5, Ş. G420/7, Ş. R1/1-2, N. K3/39, N. K9/20, N. K15/10, N. K17/56, N. K24/24, N. K29/20, N. G14/2, N. G27/2, N. G50/7, N. G128/4, N. G133/8, N. G144/4, N. G160/2, N. G173/1, N. G199/4, N. G218/6, N. G230/5, N. G230/9, N. G233/2, N. G278/3, N. G297/3, N. G331/4, N. G383/2, N. K13/2, Nş. M3/24, Nş. K10/13, Nş. K12/31, Nş. K13/25, Nş. K15/4-42, Nş. K21/21, Nş. TB1/1/3, Nş. TB1/3/1, Nş. TB2/2/6, Nş. G8/1, Nş. G20/2, Nş. G59/4, Nş. G73/4, Nş. G88/1, Nş. G89/1, Nş. G111/3, Nş. G127/4, Na. K6/4, Na. K9/4-79, Na. K17/28, Na. K24/22, Na. T2/3, Na. T11/2, Na. T22/1, Na. T24/6, Na. T45/2, Na. T91/3, Na. T121/6, Na. T121/6, Na. M1/48, Na. M7/40-65-81-124, Na. M8/20-22, Na. M8/143, Na. M8/151, Na. T74/8, Na. G22/4, Na. G32/2, Na. G122/5, Na. G236/2, Na. G249/7, Na. G283/3, Na. G292/6, Na. G293/4, Na. G352/1, Na. G370/1, Na. G375/1, Na. G377/1, Na. G388/4, Na. G429/7, Na. G430/8, Na. G456/3, Na. G490/3, Na. G527/5, Na. G532/6, Na. G577/6, Na. G614/2, Na. G746/4, Na. G747/11, Na. G779/3, Na. G781/3, Na. G785/4, Na. G791/4, Na. G820/5, Na. G822/2, Na. G845/1, Na. G875/4, Na. KK23/5

Nihâl-i gülşen-i devlet gül-i bahâr-ı ümmîd

Nekâve-i gil-i âdem hulâsa-i makdûr (Na. K7/36)

(Sultan Mustafa) mutluluğun gül bahçesinin fidanı, ümit baharının gülü; Âdem'in toprağının temizliği, Allah'ın takdir ettiğinin hulasası(dır).

- Gül-istân, Nemrut'un Hazret-i İbrahim'i ateşe atmasına telmih ile ele alınmıştır.⁵⁴⁶

Gülşen-i 'adl-i şehinşâhı eden düşmen-sûz

Nâr-ı Nemrûdî Birâhîme gül-istân etmiş (N. K9/20)

Şahların şahı (olan Sultan Murad Han)'ın adaletinin gül bahçesini düşman yakan eden; Nemrut'un ateşini (de Hazret-i) İbrahim'e gül bahçesi etmiş.

2.1.1.3.7 hadîka

“Ağaçlı bahçe, eşcâr-ı müsmireyi havi bahçe, ağaçlık.”⁵⁴⁷

Hadîka, 3 divanda toplam 14 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 9, Nâbî 4 beyitte ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef'î ise hiç kullanmamıştır.

- Hadîka, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵⁴⁸

Vardukça kûy-ı yâre gönül habs-ı nâle kıl

Bülbülleri hadîka-i bâgun hâmûş olur (N. G132/4)

(Ey) gönül; yârin bulunduğu yere vardıkça inlemeyi kes (çünkü) bağın ağaçlığının bülbülleri sessiz olur.

- Hadîkâ; heves, arzu, koruma, can, ümit, emel, ahlak, ikbal, söz ve imkân gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Ne. K34/40, Nş. K10/17, Na. G537/5, Na. R72/2

⁵⁴⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 411.

⁵⁴⁸ N. K6/54

⁵⁴⁹ N. K3/38, N. K22/15, N. K29/20, N. G34/5, N. G49/2, N. G73/3, N. G175/2, Na. K7/115, Na. G656/6, Na. R197/1

Rengînî-i edâyile her beyt-i nâzûküm

Vâlâ hadîka-i suhânun verd-i ahmeri (Nş. K19/36)

Her zarîf beytim, renkli eda ile yüce söz ağaçlığının kırmızı gülü(dür).

Ümîd-i âb-ı lebin tâbiş-i ruhın iderüz

Hadîka-i hevesüz âb u tâba muhtâcuz (Na. G320/2)

Heves ağaçlığıyız, tazeliğe muhtacız; dudağının suyunun ümidini yanağının parlaması ederiz.

2.1.1.3.8 kişt (kişt-zâr, mezra', mezâri')

“Tarla”⁵⁵⁰

Kişt, 3 divanda toplam 10 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Neşâtî 2 ve Nâ'îlî 1 beyitte ele almıştır.

Kişt-zâr⁵⁵¹ sadece Nâbî'de 5 beyitte ve Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte geçmektedir.

Mezra'⁵⁵² 3 divanda toplam 30 beyitte geçmektedir. Nâbî 27, Nâ'îlî 2 ve Nef'î 1 beyitte ele almıştır.

Mezâri'⁵⁵³ sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

- Kişt doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Aceb ki kıymetümüz zâyî' eylese dihkân

Hezâr mezra'adan cem' olunma hırmeniyüz (Na. G311/5)

Çiftçi bizim kıymetimizi bilmezse şaşılır (çünkü biz onun) binlerce tarladan toplanmış (olan) harmanıyız

⁵⁵⁰ Kanar, **A.g.e.**, s. 1224.

⁵⁵¹ “Tarla, ekin tarlası.” (**A.e.**, s. 1225.)

⁵⁵² “Tarla.” (**A.e.**, s. 795.)

⁵⁵³ Mezra'a'nın çoğulu. (Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 794.)

- Kışt; âlem, dünya, memleket, meyhane, yeryüzü, sayfa ve vücut gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁵⁴

Ahinde zemîn mezra'a-i tohm-ı adâlet

Devrinde felek dâ'ire-i emn ü emândır (Ne. K9/25)

(Sultan Ahmed Han'ın) zamanında yeryüzü (onun) adalet tohumunun tarlasıdır); (onun) döneminde felek emniyet içinde devreder.

Vefâ tohmu ekilmez mi bu 'âlem kışt zârında

Safâlar kesb olunmaz mı ferahlar hâsıl olmaz mı (Ş. G394/2)

Bu âlem tarlasına vefa tohumu ekilmez mi, safalar kazanılmaz mı, ferahlar elde edilmez mi?

Kâdir mi ide mezra'a-i safhayı sır-âb

Feyz almayacak hâme midâdun mededinden (Na. G574/4)

Kalem, mürekkebin yardımından feyz almadan sayfa tarlasını suya kandırmaya kadir mi(dir)?

- Kışt; ibret, mana, mutluluk, arzu, zaman, tefsir ve hadis, İslam, idrak, bugün, yaratma, ümit, emel, hatır, arz-ı hâl, kudret, aşk ve baht, gönül, mihnet, ikbal, iman, şeriat ve sevinç gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁵⁵

Zemîn-i dilde kim vakt-i hasâd-ı kışt-i mihnetdür

Cerâhat tûde tûde dâg hırmen hırmen olmuşdur (N. G124/2)

⁵⁵⁴ N. K37/2, Nş. K21/41, Na. G171/2, Na. K5/13, Na. K13/19, Na. T103/20, Na. G290/4, Na. G351/3, Na. G381/3, Na. G425/3, Na. K173/1

⁵⁵⁵ N. Mu1/4/2, Nş. G125/2, Na. K2/7, Na. K7/18-115, Na. K23/2, Na. K24/68, Na. T36/3, Na. T138/25, Na. M1/38, Na. M8/144, Na. M9/92, Na. G50/7, Na. G63/7, Na. G140/1, Na. G221/2, Na. G366/3, Na. G374/4, Na. G401/5, Na. G515/4, Na. G714/9, Na. G719/7, Na. G798/7, Na. R87/1, Na. R175/1, Na. R187/1, Na. KK1/I4, Na. Mü66

Gönül mahallinde mihnet tarlasının hasat vaktidir; cerahat yığın yığın, yara harman harman olmuştur.

Anlayan gam mı çeker mezra'-i kudretde

Sâhibin bulmaga me'mûr idüğün erzâkun (Na. G441/2)

(Allah'ın) kudret tarlasında; rızıkların, sahibini bulmaya görevli olduğunu anlayan gamlanır mı?

2.1.1.3.9 lâlê-zâr (lâlê-sitân)

“Lâlê ekilmiş yer, lâlê bahçesi.”⁵⁵⁶

Lâlê-zâr, 5 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nâbî 8, Şeyhülislâm Yahyâ 4, Neşâtî 3 ve Nef'î birer beyitte ele almıştır.

Lâlê-sitân, Nâ'îlî'de 2 beyitte ve Nef'î'de 1 beyitte geçmektedir.

- Lâlê-zâr, doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır. Özellikle, Manisa'da bulunan lâlê bahçeleri şiiirlere konu edilmiştir.⁵⁵⁷

Ele câm-ı şarâb alsan yine sâkî bahâr olsa

Saçılsa cur'alar yer yer çemenler lâlezâr olsa (Ş. G361/1)

Saki; bahar olsa, yine ele şarap kadehi alsan, yer yer şarap damlaları saçılrsa, çimenler lâlê bahçesi olsa...

Memâlik-i Anadolu'da misli nâdirdür

'Ale'l-husûs ki ol lâlezâr-ı Magnîsâ (Na. K22/4)

Özellikle Manisa'nın o lâlê bahçelerinin Anadolu memleketlerinde örneği nadirdir.

⁵⁵⁶ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 709.

⁵⁵⁷ Ne. K49/6, Ş. G72/1, Ş. G281/3, Nş. G51/4, Na. K22/5-6-7-8-9, Na. K22/19, Na. G453/1

- Lâle-zâr; âşığın sinesi, ciğeri ve savaş meydanı gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁵⁸

Ne reng-i lâle-sitân-ı ciğer ne bâg-ı vücûd

Ne berg-i dâg-ı dil ü sîne-figâr kalur (N. K2/19)

(Yokluk yeli estiğinde) ne ciğerin lale bahçesinin rengi ne vücudun bağı ne yaralı sine ne (de) gönül yarasının yaprağı kalır.

- Lâle-zâr; şairin şiiri, gönül ve mahşer meydanı gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁵⁹

Gönül ki dâg ile vâdî-i lâlezâre döner

Sirişk-i dîdelerüm cûy-ı bî-karâre döner (Nş. G39/1)

Gönül yarayla lale bahçesi vadisine döner, göz yaşlarım kararsız ırmağa döner.

2.1.1.3.10 masîf

“Yazlık. Yazın oturulacak yer. Sayfiye yeri.”⁵⁶⁰

Mâsîf sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Birbirinden masîf ü meştâsı

Oldı hâtır-güşâde vü rengîn (Na. T51/25)

Yazlığı ve kışlığı, birbirinden güzel ve gönle ferahlık veren oldu.

2.1.1.3.11 mesîre (mesîr, geşt-zâr, nüzhet-âbâd, nüzhet-gâh/nüzhet-geh)

“Seyir yeri, gezilecek mahal, teferrüc-gâh.”⁵⁶¹

⁵⁵⁸ Ş. K7/11, N. G171/1

⁵⁵⁹ Ne. K9/67, Nş. TB1/4/9

⁵⁶⁰ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <https://www.luggat.com/index.php#ceviri>, 25 Şubat 2022.

⁵⁶¹ Şemseddin Sami, A.g.e., s. 784.

Geşt-zâr⁵⁶², Nâ'ilî'de 1 beyitte; mesîr⁵⁶³, Nâbî'de 2 beyitte, Nef'î ve Nâ'ilî'de birer beyitte; mesîre, Nâbî'de 2 beyitte ve Nâ'ilî'de 1 beyitte; nüzhet-âbâd, Nâ'ilî'de 2 beyitte; nüzhet-gâh⁵⁶⁴, Şeyhülislâm Yahyâ'da 3 beyitte; nüzhet-geh, Neşâtî'de 1 beyitte, nüzhet-kede, Nâbî'de 1 beyitte ele alınmıştır.

- Mesîre, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵⁶⁵

Nâ'ilî ma'mûre-i 'âlem harâb olsun ki çarh

Hâne-i bûm eyler âhır nüzhet-âbâd etse de (N. G316/6)

Nâ'ilî, âlem şehri harap olsun çünkü felek (bir yeri önce) seyir yeri etse de sonra baykuş evi yapar.

- Mesîre, somut bir kavram olan gezegenlerin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁶⁶

Peyvend-i irtibâtumuza bakma hâk ile

Mihrüz ki mâverâ-yı felekdür mesîrümüz (Na. G255/2)

Dünyayla ilgimizin bağına bakma, biz gezinti yeri feleğin ötesi (olan) güneşiz.

- Mesîre; gönül, cömertlik, feyz, temenni, hakikat, gayb ve cennet gibi soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır.⁵⁶⁷

Mecnûn ki kasdı kûçe-i Leylâyı gezmeden

Nüzhetgeh-i hakîkate bir gizlü râh idi (Nş. G134/2)

Mecnun'un Leyla'nın sokağını gezmekteki amacı hakikatin seyir yerine bir gizli yol (bulmaktır).

⁵⁶² Geşt: “Geçme, gezme, seyir.” (A.e., s. 376.) ve zâr: “Bazı isimlere iltihak edip mekân beyan eder.” (A.e., s. 1352.)

⁵⁶³ “Gezilecek yer, mesîre” (Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/mesir>, 25 Şubat 2022.)

⁵⁶⁴ “Eğlence mahalli, teferrüc-gâh.” (Şemseddin Sami, A.g.e., s. 927.)

⁵⁶⁵ Ş. G15/2, Ş. G337/9, Na. T72/2, Na. T86/11

⁵⁶⁶ Ne. K39/29, Na. K11/28

⁵⁶⁷ Ş. G81/2, N. K17/22, N. K37/16, N. G160/4, Na. G831/8, N. K36/14

2.1.1.3.12 meştâ

“1. Kışlak, kışın ikamet olunan mahal, kışlık ordugâh. 2. Kışlık, mera, kışla, kışlak.”⁵⁶⁸

Meştâ sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵⁶⁹

Birbirinden masîf ü meştâsı

Oldı hâtır-güşâde vü rengîn (Na. T51/25)

Yazlığı ve kışlığı, birbirinden güzel ve gönle ferahlık veren oldu.

2.1.1.3.13 sebze-zâr

“1. Yeşilliği çok olan yer, yeşillik, çayırılık, çimenlik. 2. Sebze yetiştirilen yer, sebze bahçesi, bostan.”⁵⁷⁰

Sebze-zâr sadece Şeyhülislâm Yahyâ’da 3 ve Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Sebze-zâr; seyredilen ve içinden ırmak geçen bir yer biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁵⁷¹

Mülâyim itmez ise yâri gelmesün hattı

Safâ bağışlamayan sebzêzârdan ne biter (Ş. G51/2)

Hattı, sevgiliyi yumuşatmazsa gelmesin; huzur bağışlamayan çimenlikten ne biter?

- Sebze-zâr; gam ve niyet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁷²

Eşküm enhârını her sûya döküp

Sebzêzâr-ı gamı sîr-âb eyle (Ş. G377/2)

Gözyaşı nehirlerimi her tarafa döküp gam çimenliğini suya kandır.

⁵⁶⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 788.

⁵⁶⁹ Na. T51/21

⁵⁷⁰ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/sebze>, 25 Şubat 2022.

⁵⁷¹ Ş. G39/4

⁵⁷² Na. T11/2

2.1.1.3.14 semen-zâr

“Yasemin bahçesi.”⁵⁷³

Semen-zâr sadece Nef'î'de 1 beyitte aydınlık bağlamında doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.

Çerâğın hüsnünü inkâr edenler rûz-ı rûşende

Semen-zâr içre görsünler fûrûğ-ı şem'-i gül-nârı (Ne. K49/11)

Aydınlık günde, kandilin güzelliğini inkâr edenler; yasemin bahçesi içinde (yanan) narçiçeği mumunun aydınlığını görsünler.

2.1.1.3.15 sipenc

“1. Misafirhane. 2. mc. Dâr-ı dünyâ: Sarây-ı sipenc.”⁵⁷⁴

Sipenc sadece Nâ'îlî'de 3 beyitte geçmektedir. Sipenc, beyitlerin tümünde sarây kelimesi ile tamlamalı biçimde dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.⁵⁷⁵

Gavgây-ı saltanat bu sarây-ı sipencde

Ey Nâ'îlî selâmet-i dervîşi gösterür (N. G88/7)

Ey Nâ'îlî, bu dünya misafirhanesindeki saltanat kavgası, dervîşin salim yolda olduğunu gösterir.

2.1.1.3.16 sünbül-zâr (sünbül-istân)

Sünbül bahçesi.

Sünbül: “Soğandan hâsıl olan maruf çiçek ki envaı olur.”⁵⁷⁶ ve zâr: “Bazı isimlere iltihak edip mekân beyan eder.”⁵⁷⁷

⁵⁷³ Kanar, **A.g.e.**, s. 919.

⁵⁷⁴ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1081.

⁵⁷⁵ N. K2/9, N. K37/3

⁵⁷⁶ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1101.

⁵⁷⁷ **A.e.**, s. 1352.

Sünbül-zâr, 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 3 beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef'î birer beyitte ele almıştır.

Sünbül-istân sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 2 beyitte geçmektedir.

- Sünbül-zâr, somut kavramlar olan sevgilinin saçının ve gecenin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁷⁸

Benümledür dir imiş buy zülf-i cânâne

Haber nesîm dedür müjde sünbülîstâne (Ş. G356/1)

Sevgilinin zülfü, koku benimledir dermiş; haber meltem rüzgârındadır, sümbül bahçesine müjde!

Gülistânında şeb encümle sünbül-zâr-ı pür-şebnem

Şebistânında hurşîd-i seher bir şem'-i kâfûrî (Ne. K34/11)

Gece; yıldızlarla gül bahçende çiy dolu (bir) sümbül bahçesi; seher güneşi, yatak odasında kâfurdan yapılmış bir mum(dur).

- Sünbül-zâr, soyut bir kavram olan ahın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Nâ'ilî olsun tarâvet-bahş-ı sünbül-zâr-ı âh

Çeşme-sâr-ı bâğ-ı gamdur âb gelsün çeşmüne (N. G336/5)

Nâ'ilî, gam bağının çeşme başıdır; (onun) gözüne su gelsin de ahın sümbül bahçesine tazelik versin.

2.1.1.3.17 şükûfe-zâr

Çiçek bahçesi.

Şükûfe: “Çiçek, zehre.”⁵⁷⁹ ve zâr: “Bazı isimlere iltihak edip mekân beyan eder.”⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Ş. G103/1, Ş. G337/2, N. K26/21, N. G128/4

⁵⁷⁹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1138.

⁵⁸⁰ **A.e.**, s. 1352.

Şükûfe-zâr, sadece Nâ'îlî'de 2 beyitte ele alınmıştır. Beyitlerin birinde kişileştirilirken, diğerinde sofra olarak düşünülen çimendeki yiyeceklere benzetilerek ele alınmıştır.

Pür nakd-ı jâle dâmen ü ceyb-i şükûfe-zâr

Nev-devletân-ı bâğ u bahârun neşâtı var (N. G86/4)

Çiçek bahçesinin yakası ve eteği çiy nakdi ile dolu (olduğundan) bağ ve baharın sonradan görmelerinin sevinci var.

Şükûfe-zâr-ı sımât-ı çemende reng-â-reng

Gürisne çeşm-i nazar benzedür nevalelere (N. G340/4)

Aç bakan göz, çimen sofrasının rengârenk (olan) çiçek bahçesini nevalelere benzetir.

2.1.1.3.18 tarh

“Bahçelerde çiçek dikmek için ayrılmış, çiçek dikilmiş yer.”⁵⁸¹

Tarh, 3 divanda toplam 26 beyitte geçmektedir. Nâbî 17, Nef'î 8 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır. Nâ'îlî ve Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

- Tarh, güzelliği açısından ele alınarak doğrudan mekân anlamıyla kullanılmıştır.⁵⁸²

Tarh-ı matbû'una reşk etmemeğe çâre mi var

Beyt-i ma'mûr-ı felek Ka'be-i ulyâ-yı zemîn (Ne. K46/12)

Feleğin yedinci katındaki köşk(ün ve) yeryüzünün yüce Kabe('sinin Kandilli'nin) hoş çiçekliğini kıskanmamasına çare mi var?

- Tarh, soyut bir kavram olan şiirin benzetmeliği olarak ele alınmıştır

Dese Nef'î bu zemînde n'ola tekrâr gazel

⁵⁸¹ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/tarh>, 25 Şubat 2022.

⁵⁸² Ne. K6/6, Ne. K46/2, Ne. K51/13, Ne. K52/2, Ne. K58/1, Ne. K58/9, Nş. K7/2, Na. T8/1, Na. T14/1, Na. T14/8, Na. T30/1, Na. T39/8, Na. T39/11, Na. T42/2, Na. T42/20, Na. T48/3, Na. T61/5, Na. T63/3, Na. T68/2, Na. T68/9, Na. T124/2, Na. T138/5, Na. G190/1

Tarh-ı vâdisini çün haylî pesend etdi sabâ (Ne. G3/5)

Saba, (onun şiir) vadisinin çiçek bahçesini hayli beğendiğinden Nef'i bu mekânda tekrar gazel söylese ne olur?

2.1.1.3.19 zerrîn-sitân

Sarı çiçek bahçesi.

Zerrîn: “Güzel kokulu bir cins sarı çiçek”⁵⁸³ ve ve istân: “Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar.”⁵⁸⁴

Zerrîn-sitân sadece Nâbî’de 1 beyitte somut bir kavram olan devletin hazinesinin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Zerrînsitân-ı devlet ile eyleyüp nazar

Nergisler oldu ma'il-i çeşm-i 'inâyeti (Na. K16/62)

(Teberdâr Muhammed Paşa) devletin sarı çiçek bahçesi ile bakınca; nergisler, (onun) lütuf gözünün heveslisi oldu.

2.1.1.3.20 ziyâfet-geh (ziyâfet-hâne, ziyâfet-serây)

Ziyâfet yeri, ziyâfet sarayı, şölen mahalli.

Ziyâfet: “1. Misafir kabul etme, misafire taam yedirip ikram etme. 2. İkram için adam davet edip mükellef surette yemek yedirme, davet.”⁵⁸⁵ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”⁵⁸⁶

Ziyâfet-geh sadece Nâbî’de 1 beyitte, ziyâfet-hâne yine sadece Nâbî’de 1 beyitte ve ziyâfet-serây sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Ziyâfet-geh Allah’a atfedilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁵⁸⁷

Sana mühr ile geldi şehr-i rahmet ikisi birden

⁵⁸³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1359.

⁵⁸⁴ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 25 Şubat 2022.

⁵⁸⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1366.

⁵⁸⁶ Kanar, **A.g.e.**, s. 1302.

⁵⁸⁷ N. K3/67

Açıldı 'âleme birden ziyâfet-hâne-i Mevlâ (Na. T16/32)

Rahmet ayı ve mührün ikisi birden sana geldi, âleme birden Allah'ın ziyafet evi açıldı.

- Ziyâfet-geh somut bir kavram olan feleklerin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Matbah-ı lutf-ı İlâhîde meger muzmer imiş

Ki ziyâfetgeh-i âfâka çeke ni'met-i 'âm (Na. K13/44)

Meğer Allah'ın lütf mutfağında, ufukların ziyafet mahalline herkese mahsus (olan) nimeti gönderilmesi gizlenmiş.

Sonuç olarak; şiirlerde 20 farklı tanzim edilmiş mekân geçmektedir. Nâbî, bunlardan 15'ini şiirlerinde kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı tanzim edilmiş mekân kullanan şair konumundadır. Onu; 14 farklı mekânla Nâ'îlî, 10 farklı mekânla Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî takip etmektedir. Nâ'îlî diğer şairlerde bulunmayan 3, Nâbî 2 ve Nef'î 1 farklı mekânı şiirlerinde kullanmıştır. Bu bağlamda; gonce-zâr hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, sipenc dünyanın sıfatı olarak ve şükûfe-zâr somut bir kavrama benzetmelik olarak ve kişileştirilerek sadece Nâ'îlî'de, masif ile meştâ doğrudan mekân olarak ve zerrîn-sitân somut bir kavrama benzetmelik olarak sadece Nâbî'de, semen-zâr doğrudan bir mekân olarak sadece Nef'î'de geçmektedir.

Tanzim edilmiş mekânlardan bâğ, benefşe-zâr, binâ, güzer-gâh, gül-istân ve lâle-zâr şairlerin tamamında ele alınmıştır. Bu mekânlardan bâğ ve gül-istân şairlerin tamamında hem doğrudan hem de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Ayrıca şairlerin hepsi gül-istânı telmih ilgisi ile, binâyı soyut bir kavrama benzetmelik olarak güzer-gâhı ise doğrudan mekân olarak ele almıştır.

Benefşe-zâr; Nâ'îlî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken; Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî onu sadece doğrudan, Nef'î ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Nâ'îlî ve Nâbî binâyı hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alırken Nef'î doğrudan mekân olarak ele almıştır. Güzer-gâh; Nâbî'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik

olarak ele alınırken, Şeyhülslâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Neşâtî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Hadîka; Neşâtî ve Nâbî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nâ'ilî'de hem doğrudan mekân olarak hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Kışt, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî tarafından hem somut hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak, Nef'î ve Şeyhülslâm Yahyâ tarafından sadece somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken Nâbî ayrıca onu doğrudan mekân olarak da ele almıştır. Lâle-zâr; Şeyhülslâm Yahyâ'da hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak, Neşâtî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nef'î ve Nâbî'de sadece doğrudan, Nâ'ilî'de ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Mesîre; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şeyhülslâm Yahyâ ve Nâ'ilî onu hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Nef'î sadece somut, Neşâtî ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Sebze-zâr Şeyhülslâm Yahyâ'da hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Nâbî onu soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Sünbül-zâr; Nâ'ilî'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken Nef'î ve Şeyhülslâm Yahyâ sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Tarh; Nef'î'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik, Nâbî ile Neşâtî'de ise sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Ziyâfet-geh ise Nâbî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak; Nâ'ilî'de ise sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Bunlara ek olarak; şiirlerde geçen mekânlardan bâg-zâr, mebânî, memer, gülşen-istân, mezârî, ziyâfet-gâh ve ziyâfet-hâne sadece Nâbî'de; sülbül-istân sadece Şeyhülslâm Yahyâ'da ve gül-bâgçe ile ziyâfet-serây sadece Nâ'ilî'de tercih edilmiştir. Bu bakımdan Nâbî, şiirlerinde diğer şairlere oranla en çok farklı türde tanzim edilmiş mekânı şiirlerinde kullanan şairdir.

Tanzim edilmiş mekânlardan olan bâg klasik edebiyatta genellikle huzur veren, yeşillikler içinde olan bir mekân olarak ele alınır. Ancak Nâ'ilî'de diğer şairlerden farklı bir biçimde bâğin siyah olarak ele alındığı görülmüştür.

2.1.2 Devlet İdaresi İle İlgili Mekânlar

Şiirlerde karşımıza çıkan yapay mekân kategorilerinden ikincisi “devlet idaresi ile ilgili mekânlar”dır. Bilindiği üzere klasik Türk edebiyatındaki teşbih kategorilerinden birini padişah ve onunla tenasüp ilişkisi içerisindeki kavramlar oluşturmaktadır. Bu sebeple bireylerin günlük hayatına ilişkin mekânların yanında padişah ve dolayısıyla devlet idaresi ile ilgili mekânları incelemek için ayrı bir başlık oluşturulmuştur.

Bu çalışmada bir başlıkla tek elde toplanan söz konusu mekânlar, incelenen diğer tasniflerde ya hiç geçmemekte ya da geçiyorsa bile ayrı ayrı başlıklarda ele alınmaktadır. İlgili başlıklarda diğer tasniflerdeki tercihlerin neler olduğuna değinilecektir. Bu kısımda sadece bu başlığı isimlendirirken Yıldızhan’ın tasnifinde bulunan “devlet idaresiyle ilgili iç mekânlar” başlığından yararlanıldığı hususuna dikkat çekmekle yetinilecektir. Yıldızhan’ın bu başlığı, elimizdeki malzeme doğrultusunda kapsam açısından genişletilerek tercih edilmiştir. Devlet idaresi ile ilgili mekânlar “yönetim mekânları” ve “yönetim alanı ile ilgili mekânlar” olmak üzere iki ayrı başlık halinde incelenecektir.

2.1.2.1 Yönetim Mekânları

Devlet idaresi ile ilgili mekânların ilk alt başlığı “yönetim mekânları”dır. Şiirlerde fert ve aileyi ilgilendiren mekânlardan farklı olarak, klasik şiirde özel bir fert olması bakımından, padişahın bizzat içinde bulunduğu ya da onun şahsı ile irtibatlandırılan mekânlar ayrıca ele alınacak kadar hacimlidir. Bu bağlamda padişah esasında bir yönetici olduğundan onunla ilgili mekânlar da yönetim mekânları olarak ele alınmıştır. Ayrıca doğrudan padişaha ait olmayıp, padişahla bağı olan mekânlar da yine bu başlık altına alınmıştır.

İncelenen tasniflerde; Yıldızhan, yönetim mekânlarını “devlet idaresiyle ilgili iç mekânlar” olarak ele almıştır. Tetik; sarayı mimari mekânlar bağlamında değerlendirmiştir. Son olarak Gider ise her ikisini de barınma mekânları başlığı altında incelemiştir. Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; bâr-gâh, dîvân, mahkeme, otag ve sarây.

2.1.2.1.1 bâr-gâh/bâr-geh

“1. Saray divanı. 2. Otağ.”⁵⁸⁸

Bar-gâh/bâr-geh 3 divanda toplam 14 beyitte geçmektedir. Nâbî 9, Nef’î 4 ve Nâ’ilî 1 beyitte kullanmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Bâr-gâh; bazen sevgilinin bazen de memduhun bulunduğu bir mekân olması vesilesiyle doğrudan ele alınmıştır.⁵⁸⁹

Ol şeh ki şem'-i bârgehi dūd u şu'leden

Leyl ü nehâra hil'at-i nūr u duhân verir (Ne. K4/25)

Şah (Sultan Ahmed) 'in divanının mumu, gece ve gündüze duman ve alevden yapılmış nurlu ve dumanlı bir kaftan verir.

- Çadırın dört mihla yere sabitlenmesi onun cezalandırılması olarak düşünülerek ele alınmıştır.⁵⁹⁰

Çâr-mîh ile mücâzâtı degül cây-ı 'aceb

Bârgâhun başına geydügi zerrin külehün (Na. G419/6)

Bâr-gâh, başına altın külah giydiği için dört mih ile cezalandırılmasına şaşılmaz.

2.1.2.1.2 dîvân (dîvân-hâne, dîvân-serâ)

“Büyük meclis, meclis-i âlî.”⁵⁹¹

Dîvân 5 divanda toplam 97 beyitte geçmektedir. Nâbî 56, Nef’î 21, Nâ’ilî 9, Şeyhülislâm Yahyâ 8 ve Neşâtî 3 beyitte ele almıştır.

Dîvân-hâne⁵⁹² 4 divanda toplam 10 beyitte geçmektedir. Nef’î ve Nâbî dörder, Nâ’ilî ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

⁵⁸⁸ Kanar, **A.g.e.**, s. 266.

⁵⁸⁹ Ne. K9/24, Ne. K30/19, Ne. K59/15, N. G78/4, Na. T9/10, Na. T15/1, Na. T26/4-11-13, Na. T127/17, Na. M8/132

⁵⁹⁰ Na. K169/1

⁵⁹¹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 259.

⁵⁹² “Odalar arasındaki vasi sofa, sale.” (**A.e.**, s. 259.)

Dîvân-serâ ise sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Şiirlerde; Halep'in, Allah'ın, padişahın, Cem'in, Süleyman'ın, Faruk'un, gülün, nebilerin, kıyametin, mahşerin, haşrın ve arş-ı âlânın dîvânları ele alınmıştır. Dîvân; erkânı, meydanı, katibi, kanunları, en yüksek yeri, süsü, kilimi, sahibi, kapısı vesilesiyle ve teşrif edilen bir mekân olması bakımından doğrudan ele alınmıştır.⁵⁹³

Süleymân gibi çıksın tahta her gün adl ü dâd etsin

Pür olsun arsa-i mahşer gibi meydân-ı dîvânı (Ne. K11/52)

Süleyman gibi tahta çıksın , her gün adalet ve doğruluk göstereyin, divanının meydanı mahşer meydanı gibi dolsun.

Şerha vü dâğ gerek sîne-i ehl-i gamda

Sahn-ı dîvân-ı kıyâmetde hisâb isterler (Na. G230/5)

Kıyamet divanının meydanında hesap istediklerinden gam ehlinin sinesinde yara ve yarık izi gerek.

- Dîvân; çimen, felek, cihan ve âlem gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁹⁴

Dîvân-ı çemende oldu sünbül

Tugra-keş-i şevk-nâme-i gül (Nş. M3/6)

Sünbül, çimen divanında gülün özlem mektubuna tuğrakeş oldu.

⁵⁹³ Ne. K3/58, Ne. K3/59, Ne. K8/15, Ne. K18/24, Ne. K20/43, Ne. K20/44, Ne. K24/21, Ne. K27/9, Ne. K30/67, Ne. K34/21, Ne. K35/14, Ne. K40/6, Ne. K40/19, Ne. K43/52, Ne. K45/24, Ne. K47/10, Ne. K56/8, Ne. K56/10, Ne. K61/9, Ş. K4/3, Ş. G17/1, Ş. G24/2, Ş. G48/4, Ş. G62/6, Ş. G110/4, Ş. G341/7, Ş. G385/3, N. K9/9, N. K11/2, N. K11/32, N. K16/3, N. G148/5, N. T6/1, Nş. K18/5, Nş. K20/27, Na. K1/96, Na. K7/50, Na. K15/33, Na. K16/24, Na. T51/29, Na. T81/1, Na. T82/54, Na. T100/1, Na. T116/3, Na. T116/5, Na. M8/36, Na. M8/47, Na. M8/52, Na. M8/154, Na. M8/155, Na. M8/156, Na. M8/166, Na. M9/13, Na. G1/4, Na. G27/3, Na. G33/7, Na. G34/1, Na. G34/8, Na. G61/1, Na. G85/8, Na. G108/6, Na. G376/4, Na. G384/1, Na. G389/5, Na. G545/4, Na. G552/3, Na. G564/5, Na. G652/2, Na. G829/3, Na. KK1/13, Na. KK5/3, Na. 1R/2, Na. R114/1

⁵⁹⁴ Ne. K11/17, Ne. K36/3, Nş. K1/2/2, Na. K13/121, Na. K14/68, Na. T103/12, Na. KK1/5

- Dîvân; yücelik, adalet, kaza, kader, ezel, kısmet, gönül, din, yokluk, mağfîret, bekâ, şeref, ümit, hakikat, devlet ve şefaât gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁹⁵

Dîvân-ı celâlinde kazâ münşî-i ahkâm

Eyvân-ı şükûhunda felek perde-serâdır (Ne. K33/26)

Kazâ, yücelik divanında hükümlerinin yazıcısıdır; felek yüceliğinin köşkünde odadır.

2.1.2.1.3 mahkeme

“Erbâb-ı de’âvînin muhakemeleriyle hukuk ve cünha ve cinayete müteallik davaların faslına ve müttehemlerin mücazatıyla ihkâk-ı hak ve icrâ-yı adâlet etmeye mahsus daire.”⁵⁹⁶

Mahkeme, 3 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nâbî 6, Nâ’îlî 4 ve Nef’î 3 beyitte el almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî hiç kullanmamıştır.

- Mahkeme doğruluk ve adaletin gerçekleştiği, padişaha ya da Allah’a ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁵⁹⁷

Bârgahi mahkeme-i adl ü dâd

Dergehi kehfü’l-ümem-i rûzgâr (Ne. K42/29)

(Hafız Ahmet Paşa’nın) makamı adalet ve doğruluk mahkemesi, dergâhı zamanın ümmetlerinin mağarasıdır.

Felek girerse kef-i Nâ’îlîye dâmânun

Senünle mahkeme-i Kirdgâra dek giderüz (N. G166/6)

Ey felek, eteğin Nâ’îlî’nin eline geçerse seninle Allah’ın mahkemesine kadar gideriz.

⁵⁹⁵ Ne. K19/21, Ne. K48/20, N. K14/55, N. K19/8, N. Mu2/3/8, N. G17/3, N. G87/2, Na. K4/12, Na. K7/27, Na. K8/56, Na. K15/5, Na. K15/11, Na. K18/10, Na. TB3/8, Na. T97/7, Na. T127/14, Na. M8/163, Na. G10/3, Na. G30/1, Na. G52/2, Na. G163/3, Na. G451/4, Na. Ma1, Na. R100/2

⁵⁹⁶ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 733.

⁵⁹⁷ N. G218/8, Na. T119/4, Na. G138/1, Na. G348/3

- Mahkeme; şeriat, ceza günü, aşk, adalet, doğruluk, kader ve mana gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁵⁹⁸

Dikkat olunsa eger mahkeme-i ma'nâda

Nefse zulm itmeyenün şer'iledür da'vâsı (Na. Mü62)

Eğer dikkat edilirse, mana mahkemesinde nefse zulmetmeyenin davası şeriatladır.

2.1.2.1.4 otag (sürâdık)

“Hükümdârân vesair büyüklere mahsus vasi yüksek etekli ve süslü çadır.”⁵⁹⁹

Otag 3 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nâ'îlî 5, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef'î ikişer beyitte el almıştır.

Sürâdık⁶⁰⁰ sadece Nâbî'de birer beyitte geçmektedir. Her ikisi de beyitlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁰¹

Görüp eşcâr-ı sahrâda kurulmuş haymeler sandum

Güzel mevsimde nasb oldu otag u tûg-ı hâkânî (Ş. K7/9)

Kırın ağaçlarında görüp kurulmuş çadırlar sandım, padişaha ait olan tuğ ve çadır güzel mevsimde nasip oldu.

2.1.2.1.5 sarây/serây (serâ, serâçe)

“Hükümdârân hazerâtının meskeni ve dairesi: Sarây-ı hümayûn”⁶⁰²

Serâ/serây/sarây veya serâçe⁶⁰³ 5 divanda toplam 77 beyitte geçmektedir. Nâbî 25, Nâ'îlî 22, Nef'î 19, Şeyhülislâm Yahyâ 6 ve Neşâtî 5 beyitte ele almıştır.

⁵⁹⁸ Ne. K53/25, Ne. K54/19, N. K15/36, N. G133/7, Na. K13/9, Na. G654/8

⁵⁹⁹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 938.

⁶⁰⁰ “Pâdişah çadırı, çadır.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/s%C3%BCrad%C4%B1k>, 27 Şubat 2022.)

⁶⁰¹ Ne. K5/29, Ne. K22/2, Ş. G397/3, N. K8/16, N. K28/39, N. G93/5, N. T5/5, N. T5/9, Na. K7/47

⁶⁰² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1033.

⁶⁰³ “Küçük saray, saraycık.” (**A.e.**, s. 1055.)

- Saray; yüce ya da eski olması bakımından padişahın bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır. Şiirlerde özellikle Ümmühan'ın sarayı, Bağdat ve Edirne sarayları ele alınmıştır.⁶⁰⁴

Yaptıra pâdişeh-i âleme bir böyle sarây

Hem donanma çıkarıp ede cihânı tezyîn (Ne. K46/22)

(Cafer Paşa), âlemin padişahı (Sultan Murad Han) 'a (hem) böyle bir saray yaptırın, hem (de) donanma çıkarıp dünyayı süslesin.

- Saray; memduhun evi, felek, baş, harem, dünya, âlem, beyit, kadeh, sine, ağız ve varlık gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁰⁵

Câm bir sırça sarây olmuş ki ferşi la'l-i nâb

Hücredür billûrdan şâh-ı hevâya her habâb (Ş. G19/1)

Kadeh, kilimi saf lal olan bir sırça saray olmuş; şarabın da her hava kabarcığı arzu padişahına billurdan hücre olmuş.

Dilden çıkar sarây-ı cihânun hayâlini

Bisây olursa hanede ta'mîr teng olur (Na. G94/6)

Dünya sarayının hayalini gönülden çıkar; bir evde tamirlik iş çok olursa ev dar olur.

- Saray; azamet, haşmet, iclal, ismet, ikbal, mizaç, yeis, safa, gam, hikmet, ızdırıp, uğursuzluk, gönül, din ve mana âlemi gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ Ne. K6/2-20, Ne. K8/32, Ne. K29/35, Ne. K46/41, Ne. K50/62, Ne. K58/1-53, Ş. G43/4, Ş. G381/1, N. K10/17-18, N. K13/48, N. K14/43-44-45, N. K16/12-13-14-15-19-41, Nş. M2/11, Na. T51/20, Na. T68/2, Na. M7/230, Na. G429/3, Na. G838/2

⁶⁰⁵ Ne. K46/38, Ne. K52/1, Ne. K56/39, Ne. K55/46, N. K8/32, N. K13/27, N. K14/7-90, N. T3/1, Nş. K12/15-16, Na. K3/11, Na. T57/5, Na. G69/13, Na. G190/3, Na. G227/5, Na. G311/2, Na. G362/4, Na. G649/3, Na. G649/4, Na. G707/3, Na. G747/10, Na. KK13/2, Na. K178/1

⁶⁰⁶ Ne. K28/24, Ne. K30/24, Ne. K53/6, Ne. K59/15, Ş. G235/3, Ş. G272/2, N. K3/20, N. K12/5, N. K18/19, N. K23/46, Nş. K1/29, Nş. K15/21, Na. T2/2, Na. G48/12, Na. G107/6, Na. K138/1, Na. K195/1, Na. L8/1

Serîr-i devletine âsumân serâ perde

Serây-ı haşmetine lâ-mekân fezâ-yı harîm (Ne. K32/21)

Gökyüzü (Veziriazam Nasuh Paşa'nın) devletinin tahtına perdedir, mekânsızlık onun haşmet sarayının harem göğüsüdür.

Ol dem irmişdür ki bir hoş bezm bünyâd eyleyüp

Vireler ziynet serây-ı ayşâ yer yer câm ile (Ş. G384/3)

Bir hoş meclis kurup yer yer kadehle zevk ve safa sarayını süsleyecekleri o zaman gelmiştir.

Sonuç olarak; şiirlerde geçen 5 farklı yönetim mekânı bulunmaktadır. Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî şiirlerinde 5 farklı yönetim mekânı kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı yönetim mekânı geçen şairler konumundadır. Şeyhülislâm Yahyâ 3 ve Neşâtî 2 farklı yönetim mekânı kullanımı ile onları takip etmektedir.

Yönetim mekânlarından sarây şairlerin hepsinde geçmektedir ve doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Otag, Neşâtî dışındaki şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Ayrıca otağın eş anlamlısı olan sürâdık mekân olarak sadece Nâbî'de geçmektedir. Sarây tüm şairlerde doğrudan ve soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır. Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî ve Nâbî sarâyı hem benzeyen olarak hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Bârgah ve mahkeme Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan mekân olarak hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâbî ayrıca bâr-gehi kişileştirerek de ele almıştır.

2.1.2.2 Yönetim Alanı İle İlgili Mekânlar

Devlet idaresi ile ilgili mekânların ikinci alt başlığı “yönetim alanı ile ilgili mekânlar”dır. Önceki başlıkta Yıldızhan’ın çalışmasından faydalanarak “yönetim mekânları” başlığı tercih edildiğinden isim tutarlılığını sağlamak için bu başlık da yönetim kavramı ile ilişkilendirilmiştir. İncelenen diğer mekânlara göre daha geniş alanları ifade ettiği için de “yönetim alanı ile ilgili mekânlar” başlığı tercih edilmiştir.

Bu kategori, tasnifleri incelenen çalışmalarda doğrudan bu isimle bulunmamaktadır. Tetik çalışmasında çeşitli ülkeleri, şehirleri sayarak bunları “siyasi mekânlar” başlığında toplamaktadır. Narlı mahalleleri, semtleri ve ülkeleri “düzenlenmiş yerler olarak ele almaktadır. Gider ise Tetik ve Narlı’dan farklı olarak “yapay mekânlar” başlığı altında “coğrafi mekânlar” başlığı açmış ve “memleket” ile “şehir” alt başlıklarında şiiirlerde geçen tüm memleket ve şehirleri hem tasnif etmiş hem de detaylı olarak ele almıştır. Son olarak Yıldızhan’ın; çalışmamızda ele alınan mekânları, “dış mekânlar” başlığı altında “özel isimli yerleşim yerleri” olarak ele aldığı görülmektedir.

Bu başlık altında önce yönetici olan padişahın idaresi altında bulunan, idari sınırları belirsiz olan ve kapladıkları alan bakımından çeşitli büyüklükte olan “genel yönetim alanları” ele alınacaktır. Daha sonra ise “semtler”, “şehirler”, “memleketler” ve “bölgeler” başlıkları ele alınacaktır.

2.1.2.2.1 Genel Yönetim Alanları

Yönetim alanı ile ilgili mekânların ilk kategorisi “genel yönetim alanları”dır. Yönetim alanları başlığında hem herkes tarafından bilinen ve belirli bir alanda bulunan mekânlar hem de yüz ölçümü, nüfus, ticaret hacmi vb. gibi vesilelerle birbirine göre değerlendirilerek adlandırılan mekânlar bulunmaktadır. Bu ikinci tür mekânlar diğerleri gibi özel bir isimle adlandırılmadığından “genel” başlığı altında toplanmışlardır.

Ele alınan tasniflerde, Narlı’da bu mekânlar geçmemektedir. Tetik bu mekânlardan sadece “kûy”u kategori dışı mekânlarda ele almıştır. Gider, coğrafi mekânları “memleket” ve “şehir” olarak ikiye ayırdıktan sonra şiiirlerde geçen diğer eş anlamlı kelimeleri (diyâr, mülk, belde vb. gibi) verip toplu bir inceleme yapmıştır.

Yıldızhan, “dış mekânlar”ın alt başlıklarından birinin “genel isimli yerleşim birimleri” olmasını önermiştir. Bu çalışmada ele alınan mekânlar, diğer tasniflerde tam anlamıyla ele alınmadığından Yıldızhan’ın “genel isimli yerleşim birimleri” başlığı düzenlenerek kullanılmıştır.

Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; belde, hıtta, iklim, kalem-rev, karye, kûçe, kûy, mahalle, memleket, mülk, nâhiye, pâ-y-taht, semt, ser-hadd, şehir, varoş ve vatan.

2.1.2.2.1.1 belde (beled, bilâd, büldân)

“Kasaba, şehir, medîne”⁶⁰⁷

Belde yalnızca Nâbî’de 5 beyitte ve beled⁶⁰⁸ yine yalnızca Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

Bilâd⁶⁰⁹ 3 divanda toplam 27 beyitte geçmektedir. Nâbî 21, Nef’î 5 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Büldân⁶¹⁰ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Şiirlerde; Halep, Şehbâ, Manisa, Çengelli, Acem ve halifelik merkezi birer belde olarak ele alınmıştır. Ayrıca belde; ehli, şahı, minareleri, adeti, tamir edilmesi, idare edilmesi, hayırlı olması, uzak olması ve sabah rüzgârının geçtiği ya da fethedilecek yer olması bakımından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶¹¹

Nedür bu hây-hûy kim istimâ’ı cânı şâd eyler

Safâ-yı şevk-i müjdeyle sabâ geşt-i bilâd eyler (Nş. K25/1)

⁶⁰⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 118.

⁶⁰⁸ “Yer, memleket, hıtta.” (**A.e.**, s. 118.)

⁶⁰⁹ Beldeler. (**A.e.**, s. 132.)

⁶¹⁰ Beldeler. (**A.e.**, s. 158.)

⁶¹¹ Ne. K25/1, Ne. K29/22, Ne. K29/65, Ne. K43/25, Ne. K47/26, Na. K2/37-62-65-81, Na. K7/93, Na. K8/47, Na. K13/100, Na. K14/10-12-14, Na. K15/10, Na. M2/61, Na. K22/8, Na. T51/18, Na. T56/9, Na. T104/7, Na. T126/8, Na. G107/1, Na. G159/4, Na. G674/5, Na. KK1/5, Na. KK23/6, Na. KK65/3

Dinlemesi canı mutlu eden bu ses nedir? Sabah rüzgârı (getirdiği) müjdenin sevinci ve zevkiyle beldeleri gezer.

Niyyet-i hâlisi ta'mîr-i bilâd olmagla

Oldı te'sîr-i kudûmı bu binâya bânî (Na. T110/3)

Samimi niyeti beldeleri tamir etmek olduğundan (bu şehre) ayak basmasının etkisi bu binanın yapılmasını sağladı.

- Belde; varlık âlemi gibi somut; dua ve kanaat gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶¹²

Bülend ü pest-i bilâd-ı vücûdî devr itdüm

Diyâr-ı 'aşk kadar cây-ı 'âfiyet yokdur (Na. G185/2)

Varlık âleminin beldelerinin yüce ve aşağı (yerlerini) dolaştım; aşk diyarı kadar rahat ve huzurlu yer yoktur.

2.1.2.2.1.2 hıtta

“Memleket, yer, buk'a, kıt'a”⁶¹³

Hıtta 3 divanda toplam 27 beyitte geçmektedir. Nâbî 21, Nef'î 4 ve Nâ'ilî 2 beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Şiirlerde; Şam, Şehbâ, Halep, Hicaz, Bağdat, Urfa, Karaman ve Kahire birer hıtta olarak ele alınmıştır. Ayrıca hıtta, İslam ve Müslüman memleketi anlamında yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶¹⁴

Görinür cânibeyn revzenden

Kişver-i Rûm u hıtta-i Bagdâd (Na. T42/6)

⁶¹² Na. T82/36, Na. G160/5

⁶¹³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 456.

⁶¹⁴ Ne. K57/11-24, N. K28/36, Na. K1/95, Na. K12/9, Na. K20/13, Na. T51/15, Na. T55/2, Na. T56/9, Na. T80/8, Na. T109/1, Na. T127/16-37, Na. T143/7, Na. M1/51, Na. M9/7

Anadolu ülkesi ve Bağdat memleketi iki taraf (olarak) pencereden görünür.

- Hıtta; dünya, ağız ve göğüs gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶¹⁵

Hükm-fermây-ı hıtta-i nâsût

Nâmiye-bahş-ı gülşen-i melekût (Na. M1/48)

Nâsût (yani görünen âlemin, dünya) memleketinin hüküm süreni, melekler âleminin gül bahçesinin gelişme ihsan edeni...

- Hıtta; cömertlik, naz, düşünce, gönül, din ve emir gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶¹⁶

Hâşâ ki hayâlün var iken eyleye gayrî

Fermânkede-i hıtta-i hâtırda tasarruf (Na. G379/2)

Senin hayalin varken, hatır/gönül ülkesinin ferman yerinde başkaları tasarruf etsin, haşa!

2.1.2.2.1.3 iklîm

“Yunanca klimadan Arapçalaştırılmış. Yer yüzünün bir parçası, memleket, diyâr, hıtta, kişver, ülke mânâlarıdır: İklîm-i Rûm, İklîm-i Fars, İklîm-i Habeş, İklîm-i Fâs gibi. Eskiden dünyayı dört kısım ve dörtte birinin üzerinde insan bulunduğunu farzetmişler, buna rub'-ı meskûn demişlerdir. Bu dörtte biri de yedi kısma ayırmışlar, heft-iklîm (yedi iklim) demişlerdir. İşte Türkçe'de kullanılan yedi iklim, dört köşe tabiri eski zamanlarda dünyanın yedi kısmı, yedi ülke farz ve tahmin edilmesinden ve dört aslı cihetten kinayedir. Bu tâbir edebiyatımıza da girmiştir.”⁶¹⁷

İklîm 4 divanda toplam 49 beyitte geçmektedir. Nef'î 23, Nâbî 19, Nâ'ilî 5 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

⁶¹⁵ Na. G549/1, Na. G851/4

⁶¹⁶ Ne. K51/26, Ne. K55/29, N. K17/45, Na. K2/161, Na. T52/19, Na. T73/8

⁶¹⁷ Onay, **A.g.e.**, s. 223.

- Şiirlerde; Anadolu, Edirne, Halep ve Hicaz birer iklîm olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶¹⁸

Makdemiyle Edrine tahtın müşerref edeli

Oldu her iklîme gâlib âb u tâb-ı Edrine (Ne. G118/8)

Gelişiyse Edirne tahtını şereflendirdiğinden beri Edirne'nin güzelliği her iklime galip geldi.

- İklîm; yedi memleket olarak düşünüldüğünden yani dünyanın yedi bölgeye ayrıldığı düşünüldüğünden heft iklîm” olarak doğrudan ele alınmıştır.⁶¹⁹

Sikenderdir ki heft-iklîme bir seylâb eder cârî

Süleymândır ki fermânı revândur ins ü cân üzre (Ne. K5/27)

(Sultan Ahmed Han) yedi iklime seller akıtan İskender'dir; (o) insanlar ve cinler üzerine emriyle hükmeden Süleyman'dır.

- İklîm; beden gibi somut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Efsûs ki kişver-i hayâtı

İklîm-i bedenden etdün ifrâz (N. Mu5/1/2)

Yazık ki hayat ülkesini, beden ikliminden ayırdın.

- İklîm; mana, beyan, adalet, sitem, kemal, irfan, cömertlik, kaza, naz, aşk, hırs, güzellik, saadet, akşam, mükafat, söz ve reşat gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶²⁰

Hayâlim kâr-bân-sâlâr-ı iklîm-i ma'ânîdir

⁶¹⁸ Ne. K8/23, Ne. K57/11, Ne. K58/29, Na. T110/2

⁶¹⁹ Ne. K7/26, Ne. K7/46, Ne. K11/19, Ne. K13/29, Ne. K14/28, Ne. K21/8, Ne. K26/6, Ne. K26/19, Ne. K32/17, Ne. K32/49, Ne. K35/19, Ne. K44/6, N. G242/5, Nş. K9/1, Nş. K9/27, Na. T73/7, Na. M7/224, Na. G641/1, Na. K10/16, Na. T76/11, Na. M8/37

⁶²⁰ Ne. K51/26, Ne. K52/37, Ne. K55/16, Ne. K60/3, Ne. K60/29, N. K26/7, N. G153/6, N. G157/3, Na. K2/25, Na. K2/29, Na. T74/17, Na. T136/3, Na. G16/1, Na. G30/4, Na. G186/7, Na. G372/1, Na. G517/4, Na. G585/8, Na. G585/9, Na. G764/4

Dilim gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı rûhânî (Ne. K11/39)

Hayalim, manalar ikliminin kervan başıdır; gönlüm, ruhani sırların cevher dolu hazinesidir.

2.1.2.2.1.4 kalem-rev

“Bir hükümdar veya hükûmetin kalemi hüküm sürdüğü yani idaresi tahtında bulunan yer, ülke.”⁶²¹

Kalem-rev 3 divanda toplam 18 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî 9, Nâbî 7 ve Nef’î 2 beyitte ele alınmıştır.

- Kalem-rev, hakimiyet altında olan bir ülke olarak doğrudan ele alınmıştır.⁶²²

Şûr-ı sipâh-ı hattı ol şâh-ı mülk-i hüsnün

Artar kalem-revinde bî-dâd söyleyince (N. G339/2)

O, güzellik ülkesinin şahının hüküm sürdüğü yerde zulüm söyleyince, hattının askerinin gürültüsü artar.

- Toprak (zemîn) ve gül bahçesi gibi somut kavramlar birer ülke olarak kabul edilip bu mekânlar birer kalem-rev olarak ele alınmıştır.⁶²³

Aceb kalem-rev-i gülzârı itdi mi teshîr

'Azîmet-i sipeh-i nev-bahârdan ne haber (Na. G182/2)

Acaba, ilkbahar askeri gül bahçesi memleketini ele geçirdi mi, onun gidişinden ne haber?

⁶²¹ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 572.

⁶²² N. Mu5/2/6

⁶²³ Ne. K30/25

- Mana, güzellik, gönül, aşk, naz, gam, nur, şiir, düzyazı (inşâ) ve övme (tahsîn) gibi soyut kavramlar birer ülke kabul edilip bu mekânlar birer kalem-rev olarak ele alınmıştır.⁶²⁴

Mülk-i ma'nâ kalem-revimdir hep

Tab'ım endîşe pâdişâhıdır (Ne. KK1/6)

Mana ülkesi, hükmüm altındadır; tabiatım, düşünce padişahıdır.

2.1.2.2.1.5 karye (kurâ)

“Köy, rûstâ”⁶²⁵

Karye sadece Nâbî’de 3 ve kurâ⁶²⁶ yine sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

- Karye; doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶²⁷

Hünerün var ise bir şehrde bir 'arif bul

Yo[k]sa her karyede bir nice bahâdır bulunur (Na. G70/2)

Hünerin varsa bir şehirde bir arif bul; yoksa her köyde birçok yiğit bulunur.

- Karye, somut bir kavram olan gülün benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Güle bâd-ı hazândan irdi zübûl

Oldı sad-pâre karyesi mahlûl (Na. M8/92)

Güle sonbahar rüzgârından sararıp solma erişti; köyü dağıldı, bin parça oldu.

- Karye; gönül ve gayb gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Mukîm-i zîr-i livâ-yı tevekkülüz Nâbî

⁶²⁴ Ne. KK2/2, N. K6/8, N. K6/13, N. K8/27, N. Mu5/1/1, N. G61/3, N. G63/5, N. G145/6, N. G339/2, Na. T68/4, Na. M1/52, Na. M8/144, Na. G253/5, Na. G356/5, Na. G760/3

⁶²⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 598.

⁶²⁶ Karyeler köyler. (**A.e.**, s. 685.)

⁶²⁷ Na. K2/20

Kurâ-yı nâhiye-i gaybdür ze'âmetümüz (Na. G264/5)

(Ey) Nâbî, tevekkül sancağının altında yaşıyoruz, kılıç hakkımız karşılığında aldığımız hissemiz gayb nahiyesinin köyleridir.

Virâne karyeler gibi kim yok harâc ü 'öşr

Çok dil-harâbı ol şeh-i hüsnün hisâbsuz (Na. G299/2)

O güzellik şahının, haraç ve öşür vergisi olmayan köyler gibi harap olmuş gönülleri olan sayısız âşığı (vardır).

2.1.2.2.1.6 kûçe

“1. Dar sokak, ince yol. 2. Mahalle.”⁶²⁸

Kûçe 4 divanda toplam 18 beyitte geçmektedir. Nâbî 10, Nâ'îlî 6, Nef'î ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

- Kûçe; Leylâ'nın, dilberin ve yârin bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁶²⁹

Çeşm-i mestün hevesiyle oluruz kîse-tehî

Kûçe kûçe gezerüz bir tolu sâgar diyerek (N. G200/4)

Mest gözünün hevesiyle kesesi boş (yani fakir) oluruz, sokak sokak “bir dolu kadeh” diyerek gezeriz.

Mecnûn ki kasdı kûçe-i Leylâyı gezmeden

Nüzhetgeh-i hakîkate bir gizlû râh idi (Nş. G134/2)

Mecnun'un Leyla'nın sokağını gezmekteki amacı hakikatin seyir yerine bir gizli yol (bulmaktı).

⁶²⁸ Muallim Nâcî, **A.g.e.**, s. 339.

⁶²⁹ Na. G54/6, Na. G182/4

- Kûçe; sır, arzu, sevda, aşk, yeme-içme, emeller, murâd ve mihnet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶³⁰

Gevher-i güftârının kân müşterî-i müflisi

Kûçe-i esrârının hûrşîd düzd-i şeb-revi (Ne. K2/11)

Maden, söz mücevherinin iflas etmiş müşterisi; güneş, sırlar sokağının gece yürüyen hırsızı.

Ey pâdişeh-i kalem-rev-i nâz

Vey fitne-nişân-ı kûçe-i râz (N. Mu5/1/1)

Ey, nazın hükmünü yürüttüğü yerin padişahı ve ey sır sokağının fitne göstereni...

- Kûçe; dolup boşalması bakımından küpe benzetilen feleğe benzetilerek ele alınmıştır.

Hum-ı felek gibi bir gün olur bu kûçe tehî

Ne pîr-i bâde-furûş u ne bâde-hâr kalur (N. K2/2)

Bu sokak, feleğin küpü gibi bir gün boşalır ne şarap satan pir ve ne şarap içen kalır.

2.1.2.2.1.7 kûy

“1. Köy, mahalle, semt. 2. Sevgilinin bulunduğu yer.”⁶³¹

Kûy 5 divanda toplam 188 beyitte geçmektedir. Nâbî 66, Şeyhülislâm Yahyâ 52, Nâ’îlî 45, Nef’î 14 ve Neşâtî 11 beyitte ele almıştır.

- Kûy; ser-i kûy/kûy-ı yâr/kûy-ı cânân/kûy-ı dil-ber biçiminde sevgilinin, meyhaneciler pirinin, dostun, meyhanenin bulunduğu yer olarak, köpeği⁶³²,

⁶³⁰ N. G96/2, N. G153/4, N. G157/5, Na. K13/33, Na. M7/184, Na. G51/4, Na. G538/4, Na. G689/6, Na. G827/1, Na. G866/4, Na. G874/4

⁶³¹ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/kuy>, 27 Şubat 2022.

⁶³² “Kûy” ve özellikle “seg-i kûy-ı yâr” kavramları ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için bakınız: Mücahit Kaçar, “Sevgilin Mahallesi ve Mahallenin Köpekleri”, *Türk Edebiyatı*, S. 416, 2008, s. 38-43.

tozu, dilencisi, toprağı ve orada dolaşan saba rüzgârı vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶³³

Nâbî beni rüsvalığa âmâde sanurlar

Yârün ser-i kûyını su'âl eyledüğümnden (Na. G619/5)

(Ey) Nâbî, yârin bulunduğu yeri sorduğumdan beni rezilliğe hazır sanırlar.

Hüner ol mertebe kâsid ki gezüp kûy-be-kûy

Der-be-der köhne semer gibi harîdârın arar (Na. G158/4)

Hüner(in alıcısı) o kadar azdır ki perişan ve eski semer gibi kapı kapı gezip, alıcısını arar.

- Kûy somut bir kavram olan yeryüzünün benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ederdi kûy-ı zemîni şemâme-i anber

Ger etse nûkhet-i hulku cihâna neşr-i şemîm (Ne. K32/24)

(Veziriazam Nasuh Paşa'nın) yaradılışının güzel kokusu dünyaya yayılrsa yeryüzü semtini amber kavunu ederdi.

- Kûy; ahlak, muhabbet, doğru yoldan çıkma, kavuşma, fakirlik, talep, istikamet, mağfiret, bela, gam, aşk, fenâ, delilik, murat, mecaz, yokluk, vuslat, ümit,

⁶³³ Ne. K33/16, Ne. G13/3, Ne. G19/4, Ne. G32/3, Ne. G43/2, Ne. G51/6, Ne. G69/1, Ne. G82/3, Ne. G111/4-6, Ş. K3/22, Ş. G12/1, Ş. G34/5, Ş. G46/2, Ş. G48/2, Ş. G56/2, Ş. G60/5, Ş. G70/5, Ş. G101/4, Ş. G107/4, Ş. G111/1, Ş. G126/4, Ş. G141/3, Ş. G155/1-5, Ş. G166/2, Ş. G173/4-5, Ş. G179/3, Ş. G181/5, Ş. G190/2, Ş. G193/1, Ş. G194/2, Ş. G209/3, Ş. G239/2, Ş. G247/4, Ş. G250/2, Ş. G271/3, Ş. G272/5, Ş. G274/3, Ş. G304/1-5, Ş. G325/1, Ş. G333/4, Ş. G366/5, Ş. G373/5, Ş. G421/3, Ş. G423/3, Ş. G430/3, Ş. G436/3, Ş. K124/1, Ş. N12/1, N. Mu4/2/2, N. Mu4/6/2, N. Mu5/5/1, N. Mu5/5/3, N. G11/3, N. G14/3, N. G29/6, N. G39/3-5, N. G73/1, N. G81/4, N. G114/2, N. G131/5, N. G132/4, N. G142/2, N. G166/1, N. G189/3, N. G194/3, N. G201/1, N. G202/3, N. G232/2, N. G266/4, N. G280/4-5, N. G286/2-3, N. G288/4, N. G354/4, N. G358/2, N. G388/6, N. G389/3, N. Ş7/2-6, Nş. M1/36, Nş. G27/2, Nş. G30/4, Nş. G51/1-6, Nş. G77/1, Nş. G79/5, Nş. G86/2, Nş. G97/5, Nş. G101/2, Na. G27/2, Na. G111/1, Na. G129/2, Na. G157/1, Na. G169/3, Na. G195/2, Na. G218/1, Na. G219/6, Na. G226/1, Na. G229/3, Na. G232/3, Na. G278/7, Na. G282/5, Na. G295/6, Na. G297/4, Na. G320/5, Na. G342/1, Na. G374/1, Na. G390/4, Na. G392/2, Na. G396/2, Na. G404/2, Na. G411/2, Na. G462/2, Na. G464/1, Na. G470/4, Na. G477/7, Na. G511/4, Na. G527/1, Na. G633/4, Na. G647/4, Na. G655/1, Na. G664/6, Na. G692/1, Na. G768/1, Na. G769/2, Na. G774/2, Na. G791/2, Na. G803/7, Na. G875/6, Na. KK105/3

feragat, telaş ve cennet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶³⁴

Kadr-i hâk-i kûy-ı ahlâkın bilirdi rûzgâr

Birbirine eylese âgışte müşk ü anberi (Ne. K14/37)

Rûzgâr, misk ve amberi birbirine bulaştır(ır)sa, (ancak o zaman Sultan Osman'ın) ahlakının semtinin toprağının değerini bilebilirdi.

- Kûy; cennet gibi soyut; harem, Kâbe, gül bahçesi ve bostan gibi somut mekânlara benzetilerek ele alınmıştır.⁶³⁵

Mahbûblarun cennet-i kûyın koyabilmem

Vâ'iz uyamam sana benüm bâglarum var (Ş. G116/4)

Vaiz sana uyamam benim bağlarım var; sevgililerin cennet gibi olan yanını bırakamam.

2.1.2.2.1.8 mahalle

“Bir şehir veya kasabanın münkasım olduğu parçaların beheri ki müteaddit hanelerden mürekkep olup ekseriya bir cami ve imamı vardır.”

Mahalle⁶³⁶ sadece Nâbi'de 2 ve Nef'i'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶³⁷

Mahallesin tolaşur dil o âfetün ammâ

O saydgâhda bir gün şikâr olur giderek (Na. G407/2)

⁶³⁴ Ne. G19/1, Ş. G271/2, N. Mu3/5/2, N. Mu5/3/4, N. G122/5, N. G157/3, Nş. G6/2, Na. Tah3/5/2, Na. T136/4, Na. G23/2, Na. G35/3, Na. G62/1, Na. G112/3, Na. G134/1, Na. G168/1, Na. G200/1, Na. G480/5, Na. G496/2, Na. G500/4, Na. G549/6, Na. G571/4, Na. G654/9, Na. G660/1, Na. G671/4, Na. G764/3, Na. G886/4, Na. R51/1, Na. Ma59

⁶³⁵ Ne. K47/46, Ş. G126/2, Ş. G167/1, Ş. G173/2, Ş. G249/1, Ş. G260/4, Ş. G302/1, Ş. G383/4, Ş. G449/5, N. K6/21, N. Mu5/6/11, N. G11/6, N. G15/2, N. G34/1, N. G59/4, N. G217/6, N. G388/7, Na. G335/1

⁶³⁶ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 731.

⁶³⁷ Ne. K28/11, Na. G303/12

Gönül, o afet (gibi güzelin) mahallesini dolaşır ama o av mahallinde giderek bir gün av olur.

2.1.2.2.1.9 memleket (diyâr, kişver, memâlik, merzübûm)

“Bir hükümdarın taht-ı tâbi'yyetinde bulunan yer, ülke. 2. Bir daireye tabi veya bir kavimle meskûn velhasıl bir cihet-i tevîdî olan yer, hıtta, diyar.”⁶³⁸

Memleket 5 divanda toplam 51 beyitte geçmektedir Nef'î 28, Nâbî 16, Nâ'ilî 5, Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

Diyâr⁶³⁹ 5 divanda toplam 70 beyitte geçmektedir. Nâbî 36, Nâ'ilî 16, Şeyhülislâm Yahyâ 10, Nef'î 6 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

Kişver⁶⁴⁰ 5 divanda toplam 112 beyitte geçmektedir. Nâbî 35, Nef'î 34, Nâ'ilî 31, Neşâtî 9 ve Şeyhülislâm Yahyâ 3 beyitte ele almıştır.

Memâlik⁶⁴¹ 4 divanda toplam 31 beyitte geçmektedir. Nâbî 13, Nef'î 8, Nâ'ilî ve Neşâtî beşer beyitte ele almıştır.

Merzubûm⁶⁴² sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Memleket; koruyucusu, padişahı, at binicisi, güzeli, bahçeleri, ehli, sakinleri, garibi, gökyüzü, yönetilmesi, içinde fitne olması ya da olmaması, mamur olması, güzel hali, sevgilinin ya da düşmanın olması bakımından ele alınmıştır. Şiirlerde; Çin, Hıta, Rûm, Acem, Osmân, Hint, Hindistan, Şam, İran, Turan, Edirne, Mısır, İslam, Anadolu, Haremeyn, Halep, Manisa, Antep, Şehba, Bağdat, doğu ve batı, kara ve deniz memleketlerinden bahsedilmiştir. Doğrudan mekân olarak ele alınan memleket; uzak olabilmekle beraber, terk ya da teslim edilen, alınan, ele geçirilen, eklenen veya zapt edilen bir mekândır.⁶⁴³

⁶³⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 772.

⁶³⁹ “Memleket, hıtta.” (**A.e.**, s. 259.)

⁶⁴⁰ “İklim, memleket.” (**A.e.**, s. 657.)

⁶⁴¹ Memleketler. (**A.e.**, s. 771.)

⁶⁴² “Memleket, vatan.” (**A.e.**, s. 782.)

⁶⁴³ Ne. K3/5, Ne. K4/40-42, Ne. K5/24, Ne. K8/20, Ne. K9/27-28, Ne. K10/62, Ne. K14/28, Ne. K15/18, Ne. K16/16, Ne. K19/1, Ne. K20/7-42-45, Ne. K22/3, Ne. K25/41-44, Ne. K26/3-19-30, Ne. K27/5-36-38, Ne. K28/30, Ne. K29/21, Ne. K32/49-54, Ne. K33/36, Ne. K34/30, Ne. K35/19, Ne. K36/5-26-40,

Sikender def-i ye'cûc etmege sedd yapıdî ammâ sen

Bozup bir nice seddi memleketden sürdün a'dâyı (Ne. K27/30)

İskender, Yecûc'ü defetmek için set yaptı ama sen (Veziriazam Murâd Paşa) birçok seddi bozup, memlekette düşmanları sürdün.

Devha-i ikbâl ü bahtun ser-bülend itsün Hudâ

Her diyâr olsun zılâl-ı re'fetünden hissedâr (Ş. G105/7)

Allah, ikbal ve bahtının büyük ağacını yükseltsin; her memleket yüceliğinin gölgelerinden payını alsın.

- Memleket; cihan, âlem, dünya, çimenlik, felek, beden ve ağız gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁴⁴

Dünyâyı tuta debdebe-i 'adl ile nâmun

Pür emn ü emân ola heme kişver-i 'âlem (Nş. K20/38)

(Ahmed Paşa'nın) namının ve adaletinin ihtişamı yayılsın; bütün âlem memleketi emniyet ve huzur(la) dolsun.

- Memleket; güzellik, ilim, irfan, yokluk, cömertlik, din, himmet, mana, adalet, makam, celâl, gönül, fitne, can, hayat, anlamazlıktan gelme (tegâfûl), naz, aşk, muhabbet, gam, nübüvvet, hakikat, sabır, yokluk, akıl, bağışlanma, gayb,

Ne. K40/1-27-52, Ne. K42/24, Ne. K43/8, Ne. K44/6-16, Ne. K46/28, Ne. K47/6-25, Ne. K51/36, Ne. K55/26, Ne. K59/28-32, Ne. KK7/8, Ne. N1/1, Ne. N4/1, Ne. R5/1, Ş. K3/1, Ş. K7/16, Ş. G134/3, Ş. G144/1, Ş. G281/4, Ş. G324/4, Ş. G341/6, Ş. T2/5, N. K2/10, N. K3/12, N. K8/16-20, N. K10/22, N. K11/4-10-13-28, N. K17/42, N. K18/45, N. K19/18-28, N. K28/42-43, N. Mu1/6/3, N. G17/5, N. G53/5, N. G166/2-5, N. G271/5, N. G337/7, N. G368/2, N. Ş6/3, Nş. K8/26, Nş. K15/14, Nş. K19/4-8, Nş. K20/2-12, Nş. K21/36, Na. K7/2-18-37-49-54-55-79-96, Na. K8/48-52, Na. K10/28-38, Na. K13/1-101-102, Na. K14/61, Na. K15/10-18-54-68-77-109, Na. K16/2-72-88-114, Na. K22/4-5-7-17, Na. M8/38, Na. T1/3, Na. T42/6, Na. T56/10, Na. T74/10, Na. T76/1, Na. T80/12, Na. T92/36, Na. T94/16, Na. T122/12, Na. T125/1, Na. T127/16-32, Na. T128/2-8, Na. T143/2, Na. T144/5, Na. M4/22, Na. M7/146-185, Na. G49/4, Na. G88/2, Na. G101/9, Na. G112/4, Na. G184/3, Na. G200/4, Na. G372/6, Na. G697/6, Na. G725/2, Na. G737/4, Na. G779/1, Na. G802/5, Na. R176/2, Na. K133/2, Na. Mua93, Na. L6/6

⁶⁴⁴ Ne. K7/44, Ne. K23/19, Ne. K33/33, Ş. K3/1, Nş. K23/28, Na. G82/5, Na. G730/1,

gurbet, yumuşaklık, ayrılık, şiir, söz, haya, tevekkül ve üzüntü gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁴⁵

O şeh-i tahtgeh-i memleket-i dâniş ki

Mülk-i ma'nâda Süleymânlık eder bî-hâtem (Ne. K51/22)

O, irfan memleketinin tahtının şahı (olan Veziriazam Murâd Paşa), mana ülkesinde mührü olmadan Süleymanlık eder.

2.1.2.2.1.10 mülk (emlâk, milk, milket, mülket)

“1. Tasarruf olunan şey, arazi ve akar gibi irat veren gayrimenkul mal. 2. Vakfolmayıp sahibinin mülk-i sarihi olan arazi ve akar. 3. Bir devlet ve hükümdarın taht-ı emr ve tabiiyetinde bulunan memleket, kişver, kalem-rev.”⁶⁴⁶

Mülk 4 divanda toplam 201 beyitte geçmektedir. Nef'î 73, Nâbî 66, Nâ'ilî 39 ve Şeyhülislâm Yahyâ 23 beyitte ele almıştır.

Emlâk⁶⁴⁷ sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

Milk⁶⁴⁸ sadece Neşâtî'de 17 ve Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Mülket/milket⁶⁴⁹ 3 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nâbî'de 4, Neşâtî'de 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ'da 2 beyitte ele alınmıştır.

⁶⁴⁵ Ne. K7/32, Ne. K31/37, Ne. K39/25, Ne. K40/30, Ne. K51/19-26, Ne. K52/52, Ne. K54/20, Ne. K54/39, Ne. K55/31, Ne. K56/39, Ne. K57/15-24-28, Ne. K60/32, Ne. KK2/16, Ş. K3/3, Ş. G42/3, Ş. G126/3, Ş. G155/3, Ş. G285/3, N. K10/28, N. K15/38, N. Mu1/2/3, N. Mu4/1/1, N. Mu5/1/2, N. Mu5/3/10, N. Mu5/5/1, N. Mu5/5/9, N. Mu5/6/2, N. G14/2, N. G21/1, N. G48/5, N. G94/4, N. G113/5, N. G140/1, N. G143/6, N. G158/5, N. G194/2, N. G195/1, N. G197/4, N. G198/3, N. G204/2, N. G234/6, N. G259/2, N. G284/2, N. G301/3, N. G326/5, N. G327/2, N. G364/7, N. G375/3, N. Ş6/1, Nş. M2/10, Nş. M3/10, Nş. K8/36, Nş. K13/10, Nş. K16/24, Nş. K19/34, Na. K1/7, Na. K8/21, Na. K12/23, Na. T1/6, Na. T113/2, Na. G176/2, Na. G185/2, Na. G238/7, Na. G270/6, Na. G301/6, Na. G319/3, Na. G394/9, Na. G451/5, Na. G453/3, Na. G464/7, Na. G520/2, Na. G535/4-5, Na. G550/3, Na. G566/2, Na. G640/1-2, Na. G765/1, Na. G766/2, Na. G825/5, Na. G832/6, Na. G859/1, Na. G883/6, Na. G886/6, Na. KK2/4, Na. R176/2

⁶⁴⁶ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 855.

⁶⁴⁷ Mülkler. (**A.e.**, s. 855).

⁶⁴⁸ “Mülk kelimesinin eski metinlerde kullanılan bir şekli” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/milk>, 01 Mart 2022.)

⁶⁴⁹ “Mülk kelimesinin nazımda kullanılan eski şekilleri.” (Ayverdi, **A.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/milk>, 01 Mart 2022.)

- Şiirlerde; Kayser'in, Dârâ'nın, Cem'in, Süleyman'ın mülkü ile Mısır, Osmanlı, Doğu ve Batı, Rûm, Hint, Acem, Çin, Kubâd, Lâhor, Şehbâ, Leh, Irak, Arap ve kâfir mülkleri ele alınmıştır. Mülkler; kara ve deniz mülkü, düşman mülkü olması açısından adalet dolu ya da mamur olması, fitnesi, ehli, intizamı, padişahı, gül bahçesi, sahibi (Allah), toprağı, meydanı, süsü, kıblesi, kenarı (dâman) ile içi bakımından ve fethedilen bir yer olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁵⁰

Pâk idüp mülk-i 'Irâkı Dicle-i şemşîr ile

Kalmaya ol hâk-i nûrânîde âsâr-ı zalâm (Na. T56/14)

Irak mülkünü Dicle kılıcıyla temizlesin, o ıdıklı toprakta karanlıktan eser kalmasın.

- Mülk; dünya, beden, çimenlik, gül bahçesi, bağ, varlık, kış ve at gibi somut kavramların benzetmeliğı olarak ele alınmıştır.⁶⁵¹

Ey dâver-i zemâne ki âb-ı adâletin

Mülk-i cihâna revnak-ı bâğ-ı cinân verir (Ne. K4/51)

Ey zamanın adaletli hükümdarı (olan Sultan Ahmed Han), (senin) adaletinin suyu cihan memleketine cennetlerin bağının tazeliğini verir.

- Mülk; yokluk, mana, ilim, irfan, doğruluk, gönül, can, zevk, sabır, gam, aşk, feyz ve itaat, fazilet, âhiret, adalet, şefaât, düşünce (endîşe), fitne, naz, söz, şiir, olgunluk, güzellik, özgürlük, yokluk, sağlık, himmet, saltanat, sevinç, lütuf,

⁶⁵⁰ Ne. K4/44-58, Ne. K6/28, Ne. K11/16-20-35, Ne. K12/7, Ne. K14/5, Ne. K15/20, Ne. K20/10, Ne. K21/41, Ne. K27/31-34-36-37-40, Ne. K29/34-65, Ne. K31/32, Ne. K32/17, Ne. K33/36, Ne. K34/41, Ne. K35/19, Ne. K36/3, Ne. K38/8-54, Ne. K49/39, Ne. K51/20, Ne. K52/31, Ne. K55/31, Ne. K56/3-4-6-11-40, Ş. G128/3, Ş. G167/2, Ş. G227/1, Ş. T13/3, N. K2/56, N. K9/13, N. K9/34, N. K17/45, N. K22/16, N. K34/20, N. T5/10, Nş. K8/22, Nş. K8/26, Nş. K10/15, Nş. K11/30, Nş. K18/9, Nş. K19/33, Na. K2/29, Na. K7/15-32-87, Na. K8/51, Na. K9/45, Na. K13/8-40-94-96, Na. K14/55, Na. K15/2-14-28, Na. K19/10, Na. Tah1/5/2, Na. T10/1, Na. T19/9, Na. T20/4, Na. T73/4-7, Na. T80/4-10, Na. T82/51-63, Na. T92/32, Na. T103/8-15, Na. T127/36, Na. T133/1-2, Na. T138/27, Na. T144/13-31, Na. M1/17, Na. M7/74-192, Na. G28/2, Na. G49/7, Na. G387/3, Na. G641/1, Na. R167/2

⁶⁵¹ Ne. K5/26, Ne. K7/21, Ne. K11/14, Ne. K24/22, Ne. K25/22, Ne. K26/53, Ne. K43/43, Ne. K51/42, Ne. K57/24, Ş. K6/5, Ş. G48/4, Ş. G221/2, Ş. G236/3, Ş. G352/4, Ş. G378/3, Ş. G385/2, Ş. G440/1, N. G10/2, N. G86/3, Nş. K18/1, Nş. K21/18, Na. K8/58, Na. M8/26-68, Na. G335/3, Na. G493/6, Na. G557/4, Na. G747/10, Na. K102/2, Na. Mua39

insaf, cömertlik, düşmanın hayatı, din, kavuşma, mizaç ve asayiş gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁵²

Sen o şehsün ki eyledün ma'mûr

Kişver-i 'ilmi milk-i 'irfânı (Nş. K8/36)

(Sultan Murad) sen, irfan memleketini ve ilim ülkesini imar eden padişahsın.

Sipîhr-i 'ilm ü fazlun âftâb-ı mâh-dîdârı

Serîr-i milk-i nazmun Husrev-i Cemşîd-'unvânı (Nş. K13/12)

İlim ve fazilet göğünün yüzü ay (gibi) güzel olan güneşi; şiir ülkesinin tahtının Cemşit unvanlı Hüsrev'i (Şeyhülislâm Bahâyi Efendi)...

2.1.2.2.1.11 nâhiye

“1. Küçük yer, buk'a. 2. Bazı büyük kazaların bir müdür vasıtasıyla idare olunur bölüğü veya her kazanın münkasım bulunduğu küçük devâ'irin beheri.”⁶⁵³

Nâhiye sadece Nâbî'de 1 beyitte, soyut bir kavram olan gayb âleminin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Mukîm-i zîr-i livâ-yı tevekkülüz Nâbî

Kurâ-yı nâhiye-i gaybdür ze'âmetümüz (Na. G264/5)

(Ey) Nâbî, tevekkül sancağının altında yaşıyoruz; kılıç hakkımız karşılığında aldığımız hissemiz, gayb nahiyesinin köyleridir.

⁶⁵² Ne. K1/26, Ne. K12/6, Ne. K16/34, Ne. K17/25, Ne. K29/18, Ne. K31/33, Ne. K34/19-34, Ne. K38/10-17, Ne. K44/22, Ne. K47/40-69, Ne. K49/24-34, Ne. K51/7-19-22-25-26, Ne. K52/29, Ne. K55/16-26, Ne. K60/17-31, Ne. KK1/6, Ne. G97/9, Ne. G131/5, Ş. M/70, Ş. G3/2, Ş. G57/2, Ş. G134/3, Ş. G212/4, Ş. G231/1, Ş. G285/3, Ş. G348/4, Ş. G396/1, Ş. G435/4, Ş. G437/2, Ş. G444/5, Ş. Mü/10, N. K5/21, N. K6/4-17-23, N. K8/36, N. K17/6, N. K23/39, N. K26/4, N. K34/13, N. Mu1/2/2, N. G61/3, N. G62/3, N. G74/2, N. G78/1, N. G87/9, N. G178/8, N. G201/5, N. G221/2, N. G236/4-7, N. G280/3, N. G325/2, N. G337/7, N. G339/2, N. G354/4, N. G380/3, N. G361/4-5 N. G385/3, N. K18/2, Nş. TB1/1/2, Nş. TB2/2/5, Nş. K27/18, Nş. M3/18, Nş. K12/18, Nş. K24/9, Nş. G37/2, Nş. G65/4, Nş. G88/4, Nş. G128/1, Na. K4/16, Na. K9/24, Na. K21/4, Na. K24/15, Na. K28/20, Na. T1/1, Na. M1/23, Na. M7/52, Na. M8/114-137-144, Na. G38/4, Na. G191/3, Na. G486/9, Na. G490/6, Na. G577/7, Na. G666/5, Na. G765/4

⁶⁵³ Şemseddin Sami, A.g.e., s. 899.

2.1.2.2.1.12 pây-taht/pây-ı taht (taht-gâh/taht-geh)

“Bir devletin hükümdarının ikamet ettiği şehir, kürsî-i hükûmet, makarr-ı hükümdâr, merkez-i saltanat, dârü'l-hilâfe.”⁶⁵⁴

Pây-taht sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Pây-ı taht sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Taht-gâh/taht-geh⁶⁵⁵ 4 divanda toplam 19 beyitte geçmektedir. Nâbî 8, Neşâtî ile Nef'î dörder ve Nâ'ilî 3 beyitte ele almıştır.

- Şiirlerde; Anadolu (Rûm), Osmanlı, Kırım, Çin, İslam, İstanbul ve halifelik merkezleri birer pây-taht biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁵⁶

Ol şeh ki ferr-i bahtı ile tahtgâh-ı Rûm

Ferş-i zemîne mertebe-i âsumân verir (Ne. K4/24)

O şah ki (Sultan Ahmed Han) bahtının parlaklığıyla; Anadolu'nun saltanat merkezi, yeryüzüne gökyüzü mertebesi verir.

- Pây-taht; adalet ve doğruluk, irfan, düşünce (endîşe), birlik, muhabbet, din, naz, gönül ve şiir (nazm) gibi kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁵⁷

Pây-taht-ı 'işveden ol şâh-ı hüsne gamzeler

Kahramânlardur ki pür-zûr-ı nighdür her biri (N. G361/3)

Nazın saltanat merkezinden o güzellik şahına (gönderilen) yan bakışlar(ın) her biri bakışın kuvvet dolu yiğitleridir.

Keyhusrev-i tahtgâh-ı vahdet

⁶⁵⁴ A.e., s. 963.

⁶⁵⁵ “1. Taht mahalli, tahtın kurulduğu yer. 2. Payitaht, bir hükümdarın makarrı olan şehir.” (A.e., s. 1152.)

⁶⁵⁶ Ne. K4/24, N. G30/1, N. G45/1, Nş. K8/22, Na. K7/83, Na. K21/9, Na. K22/12, Na. T2/4, Na. T127/37, Na. M2/37, Na. M7/151, Na. M8/21, Na. G641/1

⁶⁵⁷ Ne. K25/16, Ne. K51/22, Ne. K56/39, N. K34/13, Nş. G134/1, Nş. G130/5, Na. G497/7

Şehenşeh-i kişver-i hakikat (Nş. M3/10)

Birlik tahtının hükümdarı, hakikat ülkesinin şahlarının şahı (hazret-i Mevlânâ).

2.1.2.2.1.13 semt

“Cihet, taraf, canip.”⁶⁵⁸ “1. Bölge, yöre, 2. Mahalle”⁶⁵⁹

Semt 4 divanda toplam 32 beyitte geçmektedir. Nâbî 15, Nâ’îlî 9, Nef’î 4 ve Neşâtî 1 beyitte ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

- Şiirlerde; Hint, Şehbâ, âşıklar ve gül bahçesi birer semt olarak ele alınmıştır. Ayrıca semt; şaşırtıcı (garîb) ya da her açıdan yaşamaya uygun olabilmektedir. Semt; bu tür kullanımların hepsinde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁶⁰

O mülkün sâhibinde havf-i tîgın kıldı âvâre

Gezer geh semt-i Hindi gâh serhadd-i Buhârâyı (Ne. K27/37)

(Vezir-i azam Murad Paşa) o mülkün sahibinde kılıç korkusunu başıboş bıraktı, (şimdi) kâh Hint taraflarını kâh Buhara hududunu gezer.

Dil-i ferzâne bir ugranmamış semt ihtiyâr etmiş

İşitmiş Nâ’ilîden mülk-i nazma yâd ayak basmış (N. G178/8)

Seçkin gönül, Nâ’îlî’den şiir ülkesine yabancı(nın) ayak bastığını işit(ince) kimsenin gitmediği bir taraf seçmiş.

- Semt; iyi geçinme (müdârâ), doğru yoldan ayrılma (dalâl), tehlike (hatar), ihtilâf, nasipsizlik, rızâ, naz, yüceltme (ref’), şiir tarzı ve şaşırtıcı kalmış gönül gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁶¹

Âsumân-ı semt-i müdârâyâ döşendi olalı

⁶⁵⁸ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1053.

⁶⁵⁹ Kanar, **A.g.e.**, s. 918.

⁶⁶⁰ Ne. K7/9, Ne. K13/27, N. K1/12, Nş. G69/5, Na. K13/35, Na. K16/59, Na. K20/38, Na. T26/16, Na. T80/9, Na. G161/2, Na. G504/2, Na. G508/3, Na. G751/8, Na. G788/4, Na. G814/3, Na. KK5/8, Na. Mua47, Na. 12R/2

⁶⁶¹ N. K1/19, N. K7/12, N. K13/49, N. G12/1, N. G64/2, N. G116/6, N. G211/1, Na. K155/2

Âsitân-ı keremin ehl-i dil ü tab'a me'âb (Ne. K31/47)

(Veziriazam Nasuh Paşa'nın) cömertlik dergahı, tabiat ve gönül ehline sığınak olduğundan beri iyi geçinme semtinin göğüne döşendi.

2.1.2.2.1.14 ser-hadd

“Hudut başı, iki devlet arasındaki hudut boyu.”⁶⁶²

Ser-hadd 4 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Nef'î 2, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'îlî birer beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Şiirlerde, İran, Buhara, İslam ve Budun birer ser-hadd mekânı olarak doğrudan ele alınmıştır.⁶⁶³

O mülkün sâhibinde havf-i tîgın kıldı âvâre

Gezer geh semt-i Hindi gâh serhadd-i Buhârâyı (Ne. K27/37)

(Vezir-i azam Murad Paşa) o mülkün sahibinde kılıç korkusunu başıboş bıraktı, (şimdi) kâh Hint taraflarını kâh Buhara hududunu gezer.

İtdi serhadde hücum üç kerre yüz bin hûk ile

Âteşin âlât ile mânend-i âsâr-ı 'azâb (Na. T144/12)

Azap alametleri gibi ateşli aletlerle (ve) yüz bin domuzla üç kere sınıra hücum etti.

- Ser-hadd, ölümsüzlük ve ümit gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁶⁴

Olıcak 'âzim-i ser-hadd-i bekâ

Dil-i ahabbın idüp firkat-rîz (Na. T6/8)

Ölümsüzlük sınırına niyet edince dostların gönüllerine ayrılık saçtı.

⁶⁶² Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1058.

⁶⁶³ Ne. K22/2, Ne. K27/37, Ş. K7/6, N. K17/44, Na. T144/4, Na. G784/2

⁶⁶⁴ Na. G38/4

2.1.2.2.1.15 şehir (şehristân, mahmiyye, mahrûsa, ma'mûre, medâyîn, medîne, vilâyet)

“Büyük belde, büyük kasaba, medîne-i kebîre.”⁶⁶⁵

Şehir 5 divanda toplam 117 beyitte geçmektedir. Nâbî 76, Şeyhülislâm Yahyâ 18, Nâ'ilî 13, Nef'î 9 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Şehristân⁶⁶⁶ ve mahmiyye⁶⁶⁷ sadece Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

Mahrûsa⁶⁶⁸ sadece Nâbî'de 7 ve Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Ma'mûre⁶⁶⁹ 5 divanda toplam 27 beyitte geçmektedir. Nâbî 12, Nef'î 6, Nâ'ilî 5, Neşâtî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Medâyîn⁶⁷⁰ sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Medîne⁶⁷¹ sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

Vilâyet⁶⁷² 4 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 3, Nef'î 2, Neşâtî ve Nâbî birer beyitte ele almıştır.

- Şiirlerde; ‘Irâk-ı ‘Arâb, Urfa, Şehbâ, Medine, Edirne, İstanbul, Halep, Tebriz, Burgaz ve Yenişehir birer şehir olarak ele alınmıştır. Şehir; ehli ya da ileri gelenleri, şeyhi, padişahı, vaizi, zahidi, çocukları, hânkâhı, binaları, âdeti olması, etrafında kale duvarı bulunması açısından; âşığın gözyaşının yıkabildiği, suyu ve havası yumuşak, muhterem, mübarek, rahat, hoş (latif), eşsiz ya da viran olan; ele geçirilecek ya da ihya edilen bir yer olması vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁷³

⁶⁶⁵ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1121.

⁶⁶⁶ “Büyük şehir.” (**A.e.**, s. 1121.)

⁶⁶⁷ “Büyük şehir, mahrûse.” (**A.e.**, s. 734.)

⁶⁶⁸ “Büyük şehir, medîne-i azîme.” (**A.e.**, s. 736.)

⁶⁶⁹ “1. Meskûn ve güzel işlenmiş memleket. 2. Şehir, kasaba, belde.” (**A.e.**, s. 744.)

⁶⁷⁰ Şehirler. (**A.e.**, s. 762.)

⁶⁷¹ “Kasaba, şehir, belde.” (**A.e.**, s. 763.)

⁶⁷² “Bir valinin taht-ı idâresinde bulunan memleket ki bir devletin en büyük taksimatındandır. 2. Tr. Memleket, hıtta, buk'a, diyar. 3. av. Vatan, memleket.” (**A.e.**, s. 1294.)

⁶⁷³ Ne. K6/1, Ne. K25/1, Ne. K27/5, Ne. K51/8-12-13, Ne. G29/4, Ne. G118/1, Ş. G62/4, Ş. G132/3, Ş. G180/1, Ş. G196/2, Ş. G215/5, Ş. G231/1, Ş. G233/3, Ş. G248/3, Ş. G311/3-5, Ş. G415/1, Ş. T11/3-4,

Bir vilâyette ki böyle biline kadr-i sühen

Anda eşrâf u ahâlî yâ çoğ olmuş yâhud az (Ne. K57/35)

Sözün değerinin böyle bilindiği (bir) memlekette ahalinin ve ileri gelenlerin az ya da çok olması (önemli değildir).

Eşk-i 'âşıktan hazer kıl ey cevân-ı tünd-hû

Kim niçe ma'mûreler vîrân ider seyl-âb olur (Ş. G59/4)

Ey sert mizaçlı genç, âşığın gözyaşından kork (çünkü bir) sel nice şehirleri viran eder.

Vardugumuz vilâyeti huld ise de cahîm eder

Cândaki sûz u tâb-ı gam dildeki harhâr ile (N. G351/2)

Candaki gamın sıcaklığı ve ateşi, gönüldeki kaygıyla; vardığımız memleketi, cennet ise de cehennem eder.

- Şehr; âlem, gül bahçesi, gökyüzü, vücut, beden ve sözlük gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁷⁴

Nahl-bend oldu meger şehr-i gülistânda nesîm

Turmadan dizmededür bir nice dal üstüne gül (Ş. G219/2)

Galiba rüzgâr, gül bahçesi şehrinde nahl-bend⁶⁷⁵ oldu; birçok dal, üstüne durmadan gül dizmektedir.

Ş. K120/2, N. K8/3, N. K10/1, N. K11/8-15, N. K13/6, N. K34/3, N. G62/3, N. G195/2, N. G337/8, N. G366/3, Nş. K20/12, Nş. K23/13, N. G14/2, Na. K2/20, Na. K10/28, Na. K16/44, Na. K20/14, Na. T10/2, Na. T18/5, Na. T35/1, Na. T55/1, Na. T57/2-5, Na. T60/3, Na. T72/7-13, Na. T92/14, Na. T97/2-6, Na. T102/1-5, Na. T104/9-18, Na. T144/4, Na. G27/3, Na. G101/1, Na. G108/1-6-7, Na. T117/1, Na. T122/3-5-10, Na. T125/3, Na. M9/2-6, Na. M10/11-43, Na. G57/7, Na. G70/2-4, Na. G75/5-6, Na. G81/7, Na. G153/5, Na. G175/7, Na. G207/7, Na. G242/10, Na. G437/3, Na. G483/2, Na. G491/2-5, Na. G550/3, Na. G553/3, Na. G578/8, Na. G636/4, Na. G812/11, Na. G826/1, Na. G867/9, Na. G838/6, Na. KK8/1, Na. R5/1, Na. Mü52, Na. L1/2, Na. L18/7, Na. L19/5

⁶⁷⁴ Ne. K38/10, N. G316/6, Na. G105/6, Na. G266/5, Na. G553/7, Na. G617/8, Na. G802/5

⁶⁷⁵ “Bal mumundan nahl denen süs ağacı yapan kimse “ (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/nahl>, 01 Mart 2022.)

- Şehr; gönül, hâtır, aşk, sıhhat, muhabbet, varlık ve yokluk, mevki, cömertlik, ihsan(‘inâyet), şeriat, ahlak, ihlas, mana, lütuf ve kahır, kaza ve kader, yaratma, güzellik, kavuşma, rahmet, kanaat, sır, hakikat, dimağ, gayb, ömür, oruç ve beka gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁶⁷⁶

Gönül ma'mûresin cevriyle vîran etdi ol zâlim

Gelip insâfa bir gün yine âbâd ettiğin görsek (Ne. G66/2)

O zalim, zulmüyle gönül şehrini yıktı; bir gün insafa gelip (onu) yine bayındır ettiğini görsek...

Gönül vilâyeti hâlî bulunmasun gamdan

Ki ol kalem-reve bir pâdişâh lâzımdur (N. G63/5)

O hüküm altında bulunan yere, bir padişah lazım olduğundan; gönül diyarı gamsız olmasın.

İtsem kumâş-ı tâzemi isrâf Nâbiyâ

Mahrûsa-i suhanda dükânım mı var benüm (Na. G498/6)

Ey Nâbî, taze kumaşımı israf etsem buna (şaşılmaz), sözün büyük şehrinde dükkanım mı var benim?

2.1.2.2.1.16 varoş

“Bir şehir ve kasabanın kale haricinde bulunan kısmı ki ekseriya Hristiyan mahallelerini havidir.”⁶⁷⁷

Varoş sadece Nâbî’de 1 beyitte kaleye bitişik alan anlamında yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

⁶⁷⁶ Ne. K14/48, Ne. K16/34, Ne. K47/40, Ne. K49/27, Ne. K61/41, Ne. G70/4, Ş. G57/2, Ş. G174/2, Ş. G439/1, N. Mu4/3/1, N. G96/2, N. G156/4, N. G159/4, N. G176/5, N. G195/1, N. G236/4, N. G281/6, Nş. K27/35, Nş. TB1/2/5, Nş. G34/2, Na. K1/10, Na. K2/37, Na. K4/2, Na. K10/29, Na. K24/13, Na. K26/6, Na. TB1/2, Na. T16/32, Na. G54/1, Na. G64/1, Na. G78/3, Na. G119/7, Na. G123/3, Na. G252/2, Na. G289/6, Na. G361/3, Na. G365/7, Na. G443/5, Na. G480/4-5, Na. G561/3, Na. G566/2, Na. G602/7, Na. G741/3, Na. G791/6, Na. G818/4, Na. G879/4, Na. K136/1, Na. R123/1, Na. R17/2

⁶⁷⁷ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 1283.

Kışrdan geçmeyicek lûbbe zafer müşkildür

Kal'a girmez ele feth itmeyicek varoşın (Na. G573/6)

Varoşunu fethetmeyince kaleye sahip olunmadığı (gibi) kabuktan geçmeyince öze ulaşmak zordur.

2.1.2.2.1.17 vatan (‘ömr-gâh)

“Bir adamın doğup büyüdüğü veya yaşadığı memleket.”⁶⁷⁸

Vatan 3 divanda toplam 12 beyitte geçmektedir. Nâbî 9, Nâ’ilî 2 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

‘Ömr-gâh⁶⁷⁹ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Vatan; sevilen, arzulanan, sevdalanılan ve terk edilebilen bir yer biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁸⁰

Veh ki olduk vatandan âvâre

Yine geldük diyâr-ı hicrâna (N. Ş6/2)

Vah ki, vatandan uzak kaldık, yine ayrılık diyarına geldik.

Bilemem hâsılum ne gurbetden

Firkat-ı 'ömrghâdan gayrı (Na. G883/5)

Gurbetten, vatanımdan ayrı kalmaktan başka ne elde ettiğimi bilemem.

- Vatan somut bir kavram olan aynanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

'Aks-i bî-hüsn-i tehî-deste bulunmaz çâre

Vatan-ı hâne-i mir'âtı halâdan gayrı (Na. G885/5)

⁶⁷⁸ A.e., s. 1284.

⁶⁷⁹ ‘Ömr: “Yaşayış, yaşama, hayat.” (A.e., s. 947.) ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.” (A.e., s. 358.)

⁶⁸⁰ N. G177/7, Nş. R9/2, Na. T1/1, Na. T102/6, Na. M7/201, Na. G129/2, Na. G141/5, Na. G249/3, Na. G710/6, Na. G875/6

Cimrinin güzellikten uzak aksine ayna evinin vatanını boşaltmaktan başka çare bulunmaz.

Sonuç olarak; şiirlerde 17 farklı genel mekân geçmektedir. Nâbî bu mekânların hepsinin kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı genel mekân kullanan şair konumundadır. Onu 13 farklı mekân ile Nef  , 12 farklı mekân ile N  il , 10 farklı mekân ile Neşâtî takip etmektedir. şeyhülislâm Yahyâ ise 5 farklı mekân kullanımı ile şiirlerinde en az sayıda farklı genel mekân kullanan şair konumundadır.

Genel mekânlardan karye, nâhiye ve varoş sadece N b  de geçmektedir. K y, memleket, mülk ve şehr mekânları ise şairlerin hepsinde ele alınmıştır. Bu mekânlardan; mülk şairlerin tümünde hem doğrudan hem de soyut veya somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. K y, memleket ve şehr ise şairlerin tümünde hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Karye sadece Nâbî tarafından hem doğrudan hem soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Bu mek n  sadece N b  nin kullanması ve üç farklı biçimde de ele alması dikkat çekicidir. Bir diğer genel mekân olan varoş sadece N b  de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Vatan; N b  de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken N  il  ve Neşâtî onu sadece doğrudan mekân olarak ele almıştır. Bu mekânın şeyhülislâm Yahyâ ve Nef   de geçmemesi dikkat çekicidir. Nâhiye sadece N b  de ve sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Ser-hadd Nef  , Yahyâ ve N  il  tarafından doğrudan mekân olarak ele alınırken Nâbî tarafından hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Belde; Nef   ve Neş t  de sadece doğrudan ele alınırken, N b  de hem doğrudan hem de soyut ya da somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Hıtta; Nef  , N  il  ve N b  de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken; Nâbî ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. İklîm; Nef  , N  il  ve N b  de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Neşâtî onu sadece doğrudan, N  il  ise onu ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Kalem-rev; Nef   ve N b  de hem somut hem

de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nâ'ilî onu hem soyut bir kavrama benzetmelik olarak hem de doğrudan mekân olarak ele almıştır.

Kûçe; Nâ'ilî ve Nâbî tarafından hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Nef'î onu sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Neşâtî ise sadece doğrudan ele almıştır. Nâ'ilî onu ayrıca benzeyen olarak da ele almıştır. Kûy sadece Nef'î'de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Mâhalle, Nef'î ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Memleket, Na'ilî haricindeki şairlerin tamamında somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele alınmıştır. Pây-taht, Nef'î, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Semt, Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken, Neşâtî sadece doğrudan mekân olarak ele almıştır. Şehr ise Nef'î, Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Bunlar dışında; kûy mekânı Nef'î, Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de çeşitli soyut ve somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır. Ayrıca, şiirlerden ele edilen mekân isimlerinden merzubûm sadece Nâ'ilî'de; belde, beled, büldân, emlâk, medâyin, medîne, şehristân ve mahmiyye sadece Nâbî'de geçmektedir. Bu kullanımların tercih sebebi çeşitli olabilmekle birlikte, genel yönetim alanları mekânlarının diğer şairlere oranla Nâbî'de daha detaylı olarak ele alındığını göstermektedir.

2.1.2.2.2 Semtler

Yönetim alanı ile ilgili mekânların ikinci kategorisi “semtler”dir. Bu kategori incelediğimiz çalışmaların sadece üçünde bulunmaktadır. Ele alınan şiirlerde şehirlerin yanında birden fazla semtin var olması sebebiyle bu başlık açılmıştır. Ele alınan tasniflerde semtler ayrı bir başlık olarak Yıldızhan’ın çalışmasında geçmektedir. Yıldızhan; semt isimlerini “özel isimli yerleşim yerleri” başlığı altında, daha büyük başlıkta da “dış mekânlar” içerisinde tasnif etmiştir. Narlı da çalışmasında “düzenlenmiş yerler” başlığı altında “semtler”i zikretmiştir. Ancak her ikisi de semtleri sadece tasnife dâhil etmiş, incelememiştir. Gider, çalışmasında “yapay mekânlar” altında “coğrafi mekânlar”a onun da altında “şehir”lere yer vermiştir. Sadece İstanbul şehrinin altında da Galata semtini ele almıştır. Semtler için ayrı bir başlık açmamıştır. Bunun sebebi muhtemelen incelediği iki şairde Galata’dan başka bir semtin geçmemesidir. Ancak bizim çalışmamızda altı farklı semt adı bulunmaktadır bu sebeple semtler ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır.

Yönetilen birimler içerisinde, şehirlerin ilçelerinin bir kısmını oluşturan semtler yönetilen mekânlar arasında diğerlerine göre daha küçük bir alanı kapsamaktadır. Az sayıda da olsa, şiirlerde geçen semtlerin tamamı İstanbul’a aittir. Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; At Meydânı, Galata, İstinye, Kâğıthâne, Üsküdar ve Vefâ.

2.1.2.2.2.1 At Meydânı

“Osmanlılar zamanında İstanbul’da Sultan Ahmed Camii’nin önündeki meydana verilen ad.”⁶⁸¹

At Meydanı, sadece Nef’î ve Şeyhülislâm Yahyâ’da birer beyitte ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ’da doğrudan bir mekân ismi olarak ele alınırken Nef’î At Meydânı’nı dua harmanı gibi soyut bir kavrama benzeterek ele almıştır.

Semend-i nâzla yügrük cevânlar seyre çıksunlar

Pür olsun hûblarla At Meydânı Sitânbûlun (Ş. G195/4)

⁶⁸¹ Tanju Cantay, “Atmeydanı”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV, 1991, s. 82.

Naz atıyla salınan gençler seyre çıksınlar, İstanbul'un At Meydanı güzellerle dolsun.

Eyledi kadrini ol câmi'-i vâlâ ber-ter

Hasılı oldu du'a hirmeni At Meydânı (Ne. K3/23)

O yüce cami, (At Meydanı'nın) kıymetini daha da yükseltti. At Meydanı dua harmanı oldu.

2.1.2.2.2 Galata

İstanbul'da bir semt. Osmanlı döneminde Hristiyan mahallesi olan Galata özellikle meyhaneleri ile bilinirmiş.⁶⁸²

Galata sadece Nâbî'de 1 beyitte meyhaneleri ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Eylediler her gün o âlüftegân

Bir Galata meykedesinde mekân (Na. M10/15)

O günahkârlar her gün bir Galata meyhanesini mekân eylediler.

2.1.2.2.3 İstinye

Günümüzde İstanbul'un Sarıyer ilçesine bağlı olan, deniz kenarı semt.

İstinye sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte bülbüllerin öttüğü bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Ko kafes nâlesini nagme-i pey-der-peye gel

Râygân dinleyelüm bülbülü İstinyeye gel (Ş. Mü/34)

Kafes inlemesini bırak, birbiri ardınca gelen nağmeye gel; bülbülü çok çok dinleyelim, İstinye'ye gel.

2.1.2.2.4 Kâğıthâne

“İstanbul'a bağlı ilçe, tarihî bir semt. Terkos gölünün güneydoğusundaki Karatepe mevkiinden çıkan, Belgrad ormanlarından birçok kol aldıktan sonra Haliç'e dökülen

⁶⁸² Pala, **A.g.e.**, s. 160.

derenin ve bu derenin kıyısında kurulan yerleşme yerinin adı olup Bizans döneminde derenin ismi Barbysos, köyün ismi ise Pissa idi. Osmanlılar zamanındaki adını daha Bizanslılar devrinde burada bulunan kâğıt imalâthanelerinden aldığı belirtilir.”⁶⁸³

Kâğıthâne, sadece Nefî’de 1 beyitte geçmektedir. Şair Kâğıthâne’yi kalabalık meydanı ile ele almış ve bu meydanı kalabalıklığı ile mahşer meydanına, içindeki güzellerle de cennete benzetmiştir.

Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthâne dünyâ bundadır

Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır (Ne. G37/1)

Kâğıthâne meydanı mahşer olmuş, (bütün) dünya buradadır; (içindeki) güzellerle cennete dönmüş (güzelliği) seyretme bundadır.

2.1.2.2.2.5 Üsküdar

“İstanbul’un Anadolu yakasında ilçe ve tarihî bir semt.”⁶⁸⁴

Üsküdar, sadece Neşâtî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmış o dönemde İstanbul’da yaşanan denizi bile donduran kış için tarih düşülmüştür.

Üsküdar ile Sitânbûl arası tondı kamu

Rûy-ı deryâyı gören kimse sanırdı sahrâ (Nş. T3/2)

Üsküdar ile İstanbul arası tamamen dondu, denizin yüzeyini gören kişi (sanki onu) düz ova sanırdı.

2.1.2.2.2.6 Vefâ

Günümüzde İstanbul’un Fatih ilçesine bağlı olan tarihi bir semt.

Vefâ semti sadece Şeyhülislâm Yahyâ’da 1 beyitte tevriyeli olarak ele alınmıştır.

Safâlar kesb idüp uşşâk olunsun merhabâ yer yer

⁶⁸³ M. Münir Aktepe, “Kâğıthane”, **DİA**, C.24, İstanbul, TDV, 2001, s. 166.

⁶⁸⁴ M. Hanefi Bostan, “Üsküdar”, **DİA**, C.42, İstanbul, TDV, 2012, s. 364.

Vefâ meydânına gelsün civânânı Sitânbûl'un (Ş. G195/2)

Âşıklar safa kazansın, kendilerine merhabâ denilsin; İstanbul'un gençleri Vefa meydanına gelsin.

Sonuç olarak; şiirlerde mekân olarak İstanbul'a ait 6 farklı semt geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 3 farklı semti yani At Meydânı, İstinye ve Vefâ'yı şiirlerinde kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda semt ismi geçen şair, konumundadır. Onu; At Meydânı ve Kâğıthâne'yi şiirlerinde ele alan Nef'î takip etmektedir. Onun da ardından Neşâtî ve Nâbî gelmektedir. Nâ'î ise şiirlerinde hiç semt mekân kullanmamıştır.

Şiirlerde kullanılan semtler neredeyse kullanan şairlere özgüdür denilebilir. Bu bakımdan Galata'nın sadece Nâbî'de, İstinye'nin sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da, Kâğıthâne'nin sadece Nef'î'de, Üsküdar'ın sadece Neşâtî'de ve Vefâ'nın sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da geçmesi bu durumu doğrular niteliktedir. Ayrıca; Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî ve Nâbî ele aldıkları semtlerin yukarıda zikredilen çeşitli özelliklerine şiirlerinde yer verirken bu mekânları doğrudan, gerçek anlamında ele almışlardır. Onlardan farklı olarak Nef'î ele aldığı semtlerden Kâğıthâne ve At Meydânı'nı benzeyen olarak ele almıştır.

Klasik Türk edebiyatında çeşitli şehirlerin ya da ülkelerin isimlerinin tevriyeli olarak ele alınması görülen bir vakıdır. Bu kullanımlar çeşitli divan şerhlerinde görülebileceği gibi çeşitli makalelere de konu olmuştur. Nitekim, İsmail Arıkoğlu'nun "Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tervriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği" başlıklı makalesi bu minvaldedir.⁶⁸⁵ Arıkoğlu'nun bu makalede Aydın ve Tire için örneklendirdiği tevriyeli kullanımdan Şeyhülislâm Yahyâ da Vefâ semti bağlamında yararlanmıştır. Şairin, Vefâ semtini ele alırken onun hem özel bir semt adı hem de sadakat, bağlılık anlamlarına gelmesini göz önünde bulundurarak kullanması beytin anlam dünyasını zenginleştirmiştir.

⁶⁸⁵ İsmail Arıkoğlu, "Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tervriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği," **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 23, 2008, s. 137-144.

Tüm bu tespitlerden ve elimizdeki verilerden hareketle; şiirlerde ele alınan semt mekânların şairlerin tamamı tarafından kullanılmaması ve bu mekânları ele alan şairlerin de en fazla iki beyitte ele almasından dolayı 17. yüzyıl klasik Türk şiirinde semt mekânların nadir olarak ele alındığı söylenebilir. Ayrıca şiirlerde sadece İstanbul'un semtlerinin ele alınması da göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husustur.

2.1.2.2.3 Şehirler

Yönetim alanı ile ilgili mekânların üçüncü kategorisi “şehirler”dir. Bu başlıkta şairlerin şiirlerinde geçen özel şehir adları ele alınmıştır. Kaynaklarda vilayet, kent, şehir ya da başşehir olarak geçen mekânlar bu başlığa dâhil edilmiştir. Ayrıca kaynaklarda Hayber, Karaagac, Karamân ve Yenişehir birer kasaba; İsfahan ve Nahşeb birer belde, Sakız bir ada ve Kırım bir yarımada olarak geçmektedir. Tasnifin daha yalın olabilmesi adına bu maddeler de şehirler başlığı altına alınmıştır.

Ele alınan tasniflerde, şehirler daha önce belirtildiği üzere; Tetik’te siyasi mekânlar olarak, Gider’de coğrafi mekânlar olarak, Narlı’da düzenlenmiş yerler olarak ve Yıldızhan’da özel isimli yerleşim yerleri olarak ele alınmaktadır.

Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; ‘Aden, Ahvâz, Arz-ı Rûm, ‘Ayntâb, Bâbil, Bağdâd, Bahçeserây, Basra, Belh, Budûn, Buhârâ, Burgâs, Edrine, Ferhâr, Gazne, Gence, Girîd, Haleb, Halluh, Hamâ, Hayber, Hille, İsfahan, İstânbûl, Kamañçe, Kande-hâr, Kandiye, Karaagac, Karamân, Kırım, Kûtâhiyye, Lâhûr, Magnîsâ, Medîne, Mekke, Nahcivân, Nahşeb, Nevşâd, Nişâbûr, Ruhâ, Sakız, Selânîk, Şâm, Şîrâz, Şîrvân, Tebrîz, Tiflis, Vân, Yanova ve Yenişehir.

2.1.2.2.3.1 ‘Aden/’Adn

“Güney Arabistan’da Kızıldeniz’e bitişik bir sahil şehridir. Burada eskiden beri inci çıkarılırmış.”⁶⁸⁶

‘Aden 4 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî’de ikişer, Nâ’îlî ve Neşâtî’de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁸⁷

Dürr-i dendân-ı safâ-bahşun görenler didiler

Böyle pâk u muntazam lü'lü' 'Adende görmedük (Ş. G201/4)

Huzur veren inci dişini görenler, böyle temiz ve muntazam inci(yi) Aden’de (bile) görmedik dediler.

⁶⁸⁶ Pala, A.g.e., s. 7.

⁶⁸⁷ Ş. G309/5, N. G47/4, Nş. G120/2, Na. M9/94, Na. G267/1

2.1.2.2.3.2 Ahvâz/Ehvâz

“İran’da bir şehirdir. Havasının fenalığı ve akreplerinin çokluğu ile meşhurdur. Akrepleri soktuğunu hemen öldürürlermiş.”⁶⁸⁸

Ahvâz, sadece Nefî’de 1 beyitte geçmektedir. Şair, Sultan Murad’ın fethedeceği yerleri sayarken bu şehri de sayarak doğrudan mekân olarak ele almıştır.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şîrvânı

Cenûben Şehrîzor u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne K22/4)

Kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan’ı, güneyden Şehrîzor ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz’ı (Rum memleketine ekleyecek).

2.1.2.2.3.3 Arz-ı Rûm

“Erzurum. Doğu Anadolu’da şehir ve bu şehrin merkez olduğu il. (...) Türkler, eski çağlardan beri meskûn olan ovadaki Erzen’i fethettikten sonra (1048-1049) buradaki halkın bir kısmının sığındığı Theodosiopolis için Erzen adını kullanmışlardır. Ancak Siirt taraflarındaki diğer Erzen’den ayırmak ve bunun Anadolu’ya ait olduğunu belirtmek için sonuna Rum kelimesini eklemişlerdir. Nitekim burada basılan Selçuklu paralarında şehrin adı Erzenü’r-Rûm (أرزن الروم), Erzen-i Rûm (ارزن روم) ve Erz-i Rûm (ارز روم) şeklinde yazılmıştır. Daha sonra bu ad Arz-ı Rûm (ارض روم - ارضروم) olmuş, nihayet bugünkü Erzurum şeklini almıştır.”⁶⁸⁹

Erzurum, Nâbî’de 8 beyitte ve Nefî’de 1 beyitte ele alınmıştır.

Ayrıca Nâbî, 540 numaralı gazelini “Arz-ı Rûm” redifiyle yazmıştır.

- Erzurum, doğrudan fethedilecek bir mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁹⁰

Arz-ı Rûmu nice feth etdi ise devlet ile

Eyleye memleket-i Rûma Horâsânı da zamm (Ne. K40/52)

⁶⁸⁸ Onay, A.g.e., s. 152.

⁶⁸⁹ Cevdet Küçük, “Erzurum”, DİA, C.11, İstanbul, TDV, 1995, s. 321.

⁶⁹⁰ Na. M4/21, Na. G372/8, Na. G540/1-2-5

(Veziriazam Hüsrev Paşa) Erzurum’u bahtıyla nasıl fethettiyse, Horasanı da Anadolu memleketine katsın.

- Erzurum; toprağı, kapısı ve güzelliğı ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁹¹

Oldugıyçün nev-bahâr-ı devletinden feyz-yâb

Oldı cennet gibi efzûn âb u tâb-ı Arz-ı Rûm (Na. G540/3)

Erzurum’un havası ve suyu (güzelliğı), devletinin ilkbaharından feyz bulucu olduğundan cennet gibi çoğaldı.

2.1.2.2.3.4 ‘Ayntâb

“Gaziantep.”⁶⁹²

'Ayntâb, sadece Nâbî’de 2 beyitte susuzluk ve içinden geçen Sacür Suyu⁶⁹³ sebebiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁹⁴

Safâsı tab'-ı Nâbî'ye olup sârî didi târîh

Diyâr-ı 'Ayntâbı cûy-ı Sâcür eyledi ihya (Na. T122/12)

Neşesi Nâbî’nin tabiatına sirayet edip tarih söyledi; Gaziantep diyarını Sacür Suyu ihya etti.

2.1.2.2.3.5 Bâbil

“Eski Keldânîlerin merkezi, zamanında dünyanın en mâmur ve en müzeyyen, büyük ve meşhur şehri idi. Geniş surlarının üstünde, ortasından dört araba geçebilen geniş bir yol ve bunun etrâfında binalar, dükkânlar ve surun tunç kaplanmış yüz kapısı vardı.

⁶⁹¹ Na. G540/4, Na. G540/6

⁶⁹² Tahir Sezer, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 188.

⁶⁹³ Antep civarında çıkıp Birecik taraflarında Fırat’a bağlanan bir nehir. İlhan Şahin, "1638 Bağdad Seferinde Zahir Nakline Memûr Edilen Yeni-il ve Haleb Türkmenleri." **Tarih Dergisi**, 33, 1982, s. 230.

⁶⁹⁴ Na. T122/2

Surun üzerindeki asma bahçeleri acâyib-i seb'a-i âlemden sayılırdı. Bâbil bugün Irak'ta, Fırat nehri şarkında Hille'ye tâbi' bir yerdir.”⁶⁹⁵

Bâbil, sadece Nefî'de 2 beyitte kuyusu ve kapısı ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁶⁹⁶

Çâh-ı Bâbil gibi yere geçirir kûhsârı

Ebr-i tûfan gibi çarha çıkarır deryâyı (Ne. K44/14)

(Vezir-i azam Bayram Paşa) dağ tepesini Babil'in kuyusu gibi yere geçirir, denizi tufanın bulutu gibi feleğe çıkarır.

2.1.2.2.3.6 Bagdâd

“Irak'ın başkenti ve en büyük şehridir. Abbâsîlerin idare merkezi ve İslâm âleminin başkenti idi. Dicle'nin iki sahilinde kurulu olan şehir XVI. asrın ilk yarısında Osmanlı idaresine girmiş ve Osmanlı kültüründe yer edinmiştir. Bağdat kumaşları meşhurdur.”⁶⁹⁷

Bagdâd⁶⁹⁸ 5 divanda toplam 29 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 12, Nâbî 11, Nefî 3, Nâ'ilî 2 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Ayrıca, Şeyhülislâm Yahyâ 43. gazelini Bagdâd redifiyle yazmıştır.

- Bagdâd, fethedilen/fethedilecek bir şehir olarak doğrudan ele alınmıştır.⁶⁹⁹

Varup Bağdâd fethin görelüm şimdi bi-fazli'llâh

Sitânbûl'un bizümdür yine gülzâr u gülistânı (Ş. K7/15)

Allah'ın lütfuyla şimdi gidip Bağdat'ın fethini görelim, İstanbul'un gül bahçeleri yine bizimdir.

⁶⁹⁵ Onay, **A.g.e.**, s. 79.

⁶⁹⁶ Ne. K52/2

⁶⁹⁷ Pala, **A.g.e.**, s. 54.

⁶⁹⁸ Bağdat kelimesi bazı beyitlerde sonuna nispet eki getirilerek kişi adı yapılmıştır. Ancak bu beyitler konu kapsamı dışında kaldığından buraya dâhil edilmemiştir.

⁶⁹⁹ Ne. K22/4, Ş. K7/5, Ş. K7/15, Ş. G43/3, Ş. T9/1, Ş. T12/1, Ş. T14/1, N. K8/19, Na. T56/11

Gezse dünyâyı n'ola müjde ile bâd-ı nesîm

Aldı Bağdâdı yine pâdişeh-i heft iklim (Nş. K9/1)

Bağdat'ı yine yedi iklimin padişahı aldı, bahar rüzgârı (bu) müjde ile dünyayı gezse ne olur?

Bahtı 'âlîdür Ruhâ'nun kim gelüp böyle vezir

Gıbtagâh-ı Rûm u Şâm u Mısır u Bağdâd eyledi (Na. T55/4)

Urfa'(ya) (Mustafa Paşa gibi) bir vezir gel(diğinden) Bağdat, Mısır, Şam ve Anadolu (ona) gıpta etti.

- Bağdâd, ileri gelenleri, hâkimleri, sarayı, havası, kışı, gökyüzü ve içinden geçen Şatt nehri ile ele doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁰⁰

Tîşe-i mekri havale itse hâk-i hileye

Mısır ile Bağdâd'dan Şatt ile Nili kaldurur (Na. KK32/2)

Aldatma baltasını hile toprağına vursa, Mısır ve Bağdat'tan Şatt ile Nil'i kaldırır.

- Bağdâd, söz ve gönül gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁷⁰¹

Cûy-ı ma'nâ iki şakk olmuş akar sahnından

Yaraşır dersem eğer tab'ına Bağdâd-ı sühen (Ne. K11/2)

Eğer (4. Murad'ın) tabiatına sözün Bağdat'ı desem yaraşır mana ırmağı iki parça olmuş (onun) ortasından akar.

2.1.2.2.3.7 Bahçeserây

“Kırım Hanlığı'nın başşehri.”⁷⁰²

⁷⁰⁰ Ne. K62/8, Ş. G43/1, Ş. G43/2, Ş. G43/4, Ş. G43/5, Na. G590/6

⁷⁰¹ N. G259/2

⁷⁰² Zafer Karatay, “Bahçesaray”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV, 1991, s. 482.

Bahçeserây sadece Nâbî’de 1 beyitte hem cennete benzetilerek hem de kişileştirilerek ele alınmıştır.

Yine hâk-i payına rû-mâlden

Bihîşt-i berîn oldı Bahçeserây (Na. T96/8)

Bahçesaray ayağının toprağına yüz sürmekten yüce cennet oldu.

2.1.2.2.3.8 Basra

“İrâk-ı Arab’da ve Şatt’ın üzerinde vaki vilâyet merkezi meşhur şehirdir ki uleması vaktiyle edebiyyât-ı Arabiyyede Kûfiyyûn’a karşı bir meslek-i mahsus ittihaz etmişlerdi.”⁷⁰³

Basra sadece Nâbî’de 2 ve Nefî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁰⁴

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şîrvânı

Cenûben Şehrîzor u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne. K22/4)

Kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan’ı, güneyden Şehrîzor ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz’ı (Rum memleketine ekleyecek).

Düşünce sâye-i râyât-ı ‘izz ü ikbâli

Nizâm buldı kudûmiyle Basra vü Bağdâd (Na. K14/43)

Bağdat ve Basra; yücelik ve saadet sancaklarının gölgesi düşünce, (Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa’nın) ayak basmasıyla düzen buldu.

2.1.2.2.3.9 Belh

“Afganistan’ın kuzeyinde bir şehir ve eyalet.”⁷⁰⁵

Belh, sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir. Şair, Belh’in hükümdarı olarak gördüğü Mevlana sebebiyle Belh şehrini doğrudan mekân olarak ele almıştır.

⁷⁰³ Şemseddin Sami, **A.g.e.**, s. 106.

⁷⁰⁴ Na. T56/11

⁷⁰⁵ Tahsin Yazıcı, “Belh”, **DİA**, C.5, İstanbul, TDV, 1992, s. 410.

Sahib-serîr-i Belh ü hüdâvendgâr-ı Rûm

Mesned-tırâz-ı sûret ü ma'nî-i husrevî (Na. T52/2)

Belh tahtının sahibi ve Anadolu'nun hükümdarı; suret makamını süsleyen ve mana hükümdarı.

2.1.2.2.3.10 Budûn

“Bugün Macaristan’ın merkezi olan [Buda]Peşte şehrinin karşısında yani Tuna’nın öbür yakasında bulunan Buda şehrine idare-i Osmaniyye zamanında verilen isimdir.”⁷⁰⁶

Budûn, sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

'An-karîb edeler ümmîd olur inşâ'allâh

Kal'a-i Sandrayı da dâhil-i serhadd-i Budûn (N. K17/44)

Ümit olur (ki) inşallah yakında Sandra Kalesi'ni de Budun hududuna dâhil edeler.

2.1.2.2.3.11 Buhârâ

“Mâverâünnehir’de tarihî bir şehir. Zerefşân ırmağının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alır; bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır.”⁷⁰⁷

Buhârâ, sadece Nefî’de 1 beyitte memleket adı biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

O mülkün sâhibinde havf-i tîgîn kıldı âvâre

Gezer geh semt-i Hindi gâh serhadd-i Buhârâyı (Ne. K27/37)

(Vezir-i azam Murad Paşa) o mülkün sahibinde kılıç korkusunu başıboş bıraktı, (şimdi) kâh Hint semtini kâh Buhara hududunu gezer.

⁷⁰⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, İstanbul, 1306, s. 1256.

⁷⁰⁷ Ramazan Şeşen, “Buhara”, *DİA*, C.6, İstanbul, TDV, 1992, s. 363.

2.1.2.2.3.12 Burgâs

“Şarkî Rûmelinin sahilinde ve Karadeniz’in sahil-i garbîsinde vâkî hem-nâmı olan bir körfezin içinde bir kasaba.”⁷⁰⁸

Burgâs sadece Nâbî’de 1 beyitte tarih düşürmek için doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Eyleyüp hâfız-ı gencînesinün desti ile

Şehr-i Burgâs'da bu çeşme-i pâki icrâ (Na. T10/2)

(Sultan Mehmed Han) hazinesinin koruyucularının eliyle Burgas şehrinde bu temiz çeşmeyi yaptırdı.

2.1.2.2.3.13 Edrine

“Edirne vilayeti.”⁷⁰⁹

Edrine, 5 divanda toplam 36 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 13, Nef’î 12, Nâbî 6, Nâ’îlî 3 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

Ayrıca; Nef’î 118. gazelini ve Şeyhülislâm Yahyâ 331. ile 381. gazellerini “Edrine” redifi ile yazmıştır.

- Edrine, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Bu anlamda bazı beyitlerde farklı mekânlarla da karşılaştırılmıştır.⁷¹⁰

Merhabâ ey pâdişâh-ı âdil-i âlî-nijâd

Oldu teşrîfinle şehr-i Edrine reşk-i bilâd (Ne. K25/1)

Merhaba, ey yüce yaradılışlı adil padişah, teşrifinle Edirne şehri şehirlerin kışkandığı şehir oldu.

⁷⁰⁸ Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.2, s. 1281.

⁷⁰⁹ Sezer, **A.g.e.**, s. 161.

⁷¹⁰ Ne. K6/1, Ne. K25/50, Ne. G118/1, N. K3/12, N. K10/1, N. G297/4, Nş. T/4/1, Nş. T/4/4, Na. T18/5, Na. T126/2, Na. T126/3, Na. M10/2, Na. M10/43

- Edrine; harabeleri, suyu, toprağı, güzel kokuları, kubbeleri, kazaları, şarap keyfi, gül suyu ve gençleri ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷¹¹

Makdemiyle şöyle rif at buldı ol şehr-i güzîn

Nüh sipihre ta'n ider şimdi kıbâb-ı Edrine (Ş. G311/5)

O seçkin şehir (onun) ayak basmasıyla yücelik buldu; Edirne'nin kubbeleri şimdi dokuz feleği ayıplar.

2.1.2.2.3.14 Ferhâr

“*Hudûdü'l-âlem*’e göre Tibet’te bir şehrin adıdır. *Bürhân*’a göre ise Türkistan’da Hıtâ ile Kaşgar arasında bir şehir olup insanların güzelliğı ile meşhurdur. Aynı zamanda içinde kendilerini hizmete adayan birbirinden güzel yetmiş kızın ve putların bulunduğu bir tapınağın da adıdır. Kızlardan biri ölse veya tapınaktan ayrılrsa onun yerine aynı güzellikte biri bulunup konurmuş. Rivayete göre bir kimse gelip putlara ibadet ettiğinde, tapınağın rahipleri o kimseye kızlardan dilediğıyle birlikte olması izni verirlermiş.”⁷¹²

Ferhâr sadece Nef’î’de 2 beyitte nakışları ve içinde bulunan putlar vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷¹³

Gubârı ol kadar hoş-bû ki andırmaz dem-i subha

Abîr-i ceyb-i gîsû-yı bûtân-ı Çîn ü Ferhârı (Ne. K13/20)

(Sultan Osman’ın köşkünün bahçesinin) tozu, sabahın nefesine Ferhâr ve Çin güzellerinin saçlarının bölüklerinin güzel kokusunu hatırlatmayacak kadar hoş kokuludur.

⁷¹¹ Ne. G118/2-3-4-5-6-7-8-9-, Ş. G311/1-2-3-4, Ş. G311/6, Ş. G311/7, Ş. G311/8, Ş. G381/1-2-3-4-5, Na. R184/1

⁷¹² Ahmet Atilla Şentürk, “Ferhâr”, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.4, İstanbul, OSEDAM, 2020, s. 410.

⁷¹³ Ne. K45/2

2.1.2.2.3.15 Gazne

“Afganistan’da tarihî bir şehir. Kâbil’in 145 km. güneybatısında yer alır; aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir.”⁷¹⁴

Gazne, sadece Nâbî’de 1 beyitte Sultan Mahmut sebebiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Gazne'de Mahmûd şeh-i kâm-kâr

Olmış iken pâdişeh-i nâmdâr (Na. M9/33)

Gazne’de ikbal sahibi şah Mahmut, meşhur padişah olmuşken...

2.1.2.2.3.16 Gence

“Bilâd-ı Kafkas’tan İran hıttâ-i kadîmesinin merkezi [olan] bir şehir.”⁷¹⁵

Gence, sadece Nefî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şirvânı

Cenûben Şehrizor u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne K22/4)

Kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan’ı, güneyden Şehrizor ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz’ı (Rum memleketine ekleyecek).

2.1.2.2.3.17 Girîd

“Akdeniz’in Kıbrıs’tan sonra en büyük adası.”⁷¹⁶

Girîd, sadece Nâbî’de 4 ve Neşâtî’de 1 beyitte fethedilen bir mekân olarak doğrudan ele alınıp tarih düşürülmüştür.⁷¹⁷

Koyup Nâbî zemîne rûy-ı insâfı didi târîh

Giridi kıldı Ahmed behrever dîn-i Muhammedden (Na. T50/5)

⁷¹⁴ Enver Konukçu, “Gazne”, *DİA*, C.13, İstanbul, TDV, 1996, s. 479.

⁷¹⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.5, s. 3895.

⁷¹⁶ Cemal Tükin, “Girit”, *DİA*, C.14, İstanbul, TDV, 1996, s. 85.

⁷¹⁷ Na. T50/1-2-3

Nâbî, insaf yüzünü yere koyup tarih söyledi; Ahmed Girid'i Hazret-i Muhammed'in dininden nasiplemiş kıldı.

Hem-nâm-ı server-i dü cihân Fâtih-i Girîd

Yektâ dilîr-i ma'reke-pervâz-ı safderi (Nş. K19/11)

(Ahmed Paşa), iki cihanın sultanı olan Peygamberimizle aynı ismi taşır, Girit'in Fatih'idir ve savaş meydanında yiğitlikte biriciktir.

2.1.2.2.3.18 Haleb (Şehbâ)

“Suriye kıtasının kısımlarını şimaliyyesinde hem-nâmı olan vilayetin merkezi bir şehir olup, memalik-i Osmaniyye'nin ikinci derece büyük şehirlerindendir.”⁷¹⁸

“Halep, süt veya süt sağma; Şehbâ ise kırçıl, ak anlamındadır. Şehirde yapılar Kayşanî denilen sarımsı beyaz taştan yapıldığı için “akça Halep” manasında Halebü’ş-Şehbâ adı verildiği söylenir.”⁷¹⁹ Şehbâ; ” Halep ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.”⁷²⁰

Haleb, 3 divanda toplam 61 beyitte geçmektedir. Nâbî 54, Şeyhülislâm Yahyâ 6 ve Nef’î 1 beyitte ele almıştır. Nâ’îlî ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Şeyhülislâm Yahyâ 379. gazelini “Haleb’de” ve Nâbî 20. gazelini “Haleb” redifi ile yazmıştır.

Şehbâ, sadece Nâbî’de 29 beyitte geçmektedir.

- Haleb, diyâr-ı hıttâ-i/iklîm-i/şehir-i Haleb denilerek ya da müstakil biçimde; ahalisi, ileri gelenleri, hâkimleri, şairleri, mollası, kumaşları, güzelliği, suyu, havası, rüzgârı, binaları, kazaları ve zenginliğinden bahisle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷²¹

⁷¹⁸ Şemseddin Samî, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.3, s. 1971.

⁷¹⁹ Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, C.3, No: 15, 2010, s. 12.

⁷²⁰ Mustafa Öztürk, “Halep İsminin Menşei”, **Osmanlı Belgelerinde Halep**, editör: M. Taner Koltuk, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2018, s. 22

⁷²¹ Na. K1/95, Na. K16/2, Na. K18/30-31, Na. K20/13, Na. K20/14, Na. K22/18, Na. K23/13, Na. KK2/7, Na. T35/1, Na. T41/9, Na. T42/11, Na. T51/17, Na. T51/18, Na. T60/2, Na. T60/3, Na. T68/6, Na. T72/7-13, Na. T80/8-9-15, Na. T81/1, Na. T81/7, Na. T92/14-15, Na. T104/9-18-19-22-24, Na.

Giderken şarka teşrîf eyledün şâhum Haleb şehrin

Çıkup devletle bir gün kal'a vü şehri temâşâyâ (Ş. T11/3)

Şahım; doğuya giderken bir gün, ululukla kale ve şehri izlemeye çıkıp, Halep şehrini şereflelendirdin.

Ol müsteşâr-ı mü'temen kim reşk ederler cümleten

Hükkâm-ı Bağdâd u Yemen fermân-dih-i Şâm ü Haleb (Ne. K62/8)

Yemen ve Bağdat'ın hâkimlerinin, Halep ve Şam'ın hükmü geçenlerinin hepsinin kıskandığı o güvenilir müsteşar (Hafız Ahmet Paşa).

Abdi Pâşâ-yı vezîr-i kâmil

Olıcak hâfız-ı mülk-i Şehbâ (Na. K19/10)

Mükemmel vezir Abdi Paşa, Şehba mülkünü muhafaza ettiğinde...

Şarâba şerm virür âb-ı cân-fezâ-yı Haleb

Şemîm-i Cenneti mahcûb ider hevâ-yı Haleb (Na. G20/1)

Halep'in can arttıran suyu şarabı utandırır, havası cennetin güzel kokularını mahcup eder.

- Şeyhülislâm Yahyâ, gazelinde sevgilinin güzellik unsurlarını Halep'le irtibatlandırarak sevgilisini Halep üzerinden anlatmıştır.⁷²²

Zülfün kokusu müşg olup nâf-ı Haleb'de

Ragbet mi kodı 'anbere eknâf-ı Haleb'de (Ş. G379/1)

T104/17, Na. T109/1, Na. T110/2, Na. T117/1, Na. T119/4, Na. T119/7, Na. T125/1-4, Na. T126/7-8, Na. T127/16, Na. T137/1-2-3-7, Na. M2/51, Na. M4/22, Na. M9/2-7, Na. G20/2-3-4-5-6-7, Na. G153/5, Na. G175/7, Na. G207/7, Na. G341/5, Na. G372/2-3-8-10, Na. G491/2, Na. G491/1-3-4, Na. G552/1, Na. G620/7, Na. G786/5, Na. G826/1-2, Na. K160/1, Na. R5/1, Na. Mü52, Na. Muall

⁷²² Ş. G379/2-3-4-5

Saçının kokusu Halep'in göbeğinde misk olup, Halep taraflarında ambere istek mi bıraktı?

- Şehba, Hazreti Zekeriya'nın türbesinin burada bulunması sebebiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ez-cümle makâm-ı Zekeriyyâ-yı nebî kim

Kadriyle budur levha-i mecmû'a-i Şehbâ (Na. T104/8)

Özellikle, Hazret-i Zekeriya'nın makamının burada bulunması, Şehba mecmuasının levhasının değerini arttırır.

2.1.2.2.3.19 Halluh/Helluh

“Türkistan'da bir şehirdir. Halkı hüsn ü cemâl ile mâruftur. Orada a'lâ müşg hâsıl olur. Güzel koku manasına da gelir.”⁷²³

Halluh; Nef'î, Neşâtî ve Nâ'ilî'de birer beyitte, güzellik mefhumu bağlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Kemend-i silsile-i dilberân-ı Çîn ü Hıtâ

Sinân-ı gamze-i hûbân-ı Helluh u Nevşâd (Ne. K29/63)

Çin ve Hita güzellerinin silsilesinin kemendi, Halluh ve Nevşad güzellerinin hışımlı yan bakışlarının oku.

Sevâdı zülf-i pîç-â-pîç hûrû'l-îne tâb-endâz

Beyâzı şâhidân-ı Halluh u Nev-şâda pîşânî (N. K36/13)

Siyahlığı hurilerin kıvrım kıvrım saçlarının parlaklığının ölçüsü; beyazlığı da Halluh ve Nevşad güzellerine alın(dır).

Bu zîb-i hüsn ile mümkün mi olmamak meftûn

'Arûs-ı nazmına hubân-ı Halluh u Nevşâd (Nş. K24/28)

⁷²³ Onay, A.g.e., s. 198.

Bu güzellik süsüyle Halluh ve Nevşad güzellerinin nazmının gelinine hayran ol(un)maması mümkün mü?

2.1.2.2.3.20 Hamâ

“Suriye kıtasının en meşhur şehirlerinden olup Suriye vilayetine mülhak hem-nâmı olan bir sancağın merkezidir.”⁷²⁴

Hamâ, sadece Nâbî’de 1 beyitte, o dönemde şehirde bulunduğu anlaşılan eşkiyalar sebebiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Eşkiyâ-yı 'Arabun def'-i şer u şûrî için

Olıcak bârgeh-efrâz-ı havâlî-i Hamâ (Na. T127/17)

(Baltacı Mehmet Paşa) Arap’ın eşkiyasının kötülüğünü def için, Hama çevresinin makamını yücelten olduğunda...

2.1.2.2.3.21 Hayber

“Ceziretü'l-Arab’da Hicaz’ın hudud-ı şarkiyyesinde ve Medine-i Münevvere’nin 170 kilometre şimalinde bir kasabadır.”⁷²⁵

Hayber, 3 divanda toplam 3 beyitte geçmektedir. Nef’î, Neşâtî ve Nâbî’de birer beyitte fetih ve fetihle ilgili bağlamlarda doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷²⁶

Feth-i Hayber olalı eylememiştir kimse

Zûr-ı bâzû ile bir böyle hisârı teshîr (Ne. K39/2)

Hayber’in fethinden beri kimse böyle bir hisarı kol kuvveti ile ele geçirmemiştir.

İtdün nice kıllâ'ını ber-bâd düşmenün

Kim andurur metâneti sahti-i Hayberi (Nş. K19/3)

⁷²⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.3, s. 1979.

⁷²⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.3, s. 2071.

⁷²⁶ Nş. K19/3, Na. G760/2

(Veziriazam Ahmet Paşa,) düşmanın Hayber'in sağlamlığını andıran birçok kalesini berbat ettin.

2.1.2.2.3.22 Hille/Hille

“Hille kenti.”⁷²⁷ “İrâk-ı Arap'da ve Bağdat vilâyetinde liva merkezi bir kasaba.”⁷²⁸

Hille, sadece Nâbî'de 1 beyitte Bağdat ile birlikte kötülüğün son bulduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Bu sadre müjde-i teşrîfün istimâ' idicek

Zemîn-i Hille vü Bağdâd'dan güm oldu fesâd (Na. K14/57)

Bu sadrazamlık makamına (Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'nın) teşrifinin müjdesini işitince kötülük Hille ve Bağdat'ın toprağından kayboldu.

2.1.2.2.3.23 Isfahan (Isfahân/Isfehân/Sıfâhân)

“İran'da bir beldedir. Eskiden Dârü'l-yehûd derlermiş. Rivâyete göre Gâve buradan zuhur ettiği için Direfş-i Gâvyânî adlı bayrağı taşımak şerefi bura halkına verilmiş imiş. Deccâl'in buradan zuhur ve büyük kahtın buradan neş'et edeceği mervîdir. Bu beldede kırk gün oturanlar mutlaka bencil ve cimri olurmuş.[...] Isfâhân İran'ın pâyitahtı iken Afganlılar tarafından zabtedilerek vîrâneye çevrilmiş, ahâlisi öldürülmüştür.”⁷²⁹

Isfahan/Sıfâhân, 5 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nefî ve Neşâtî ikişer; Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî birer beyitte ele almıştır.

- Isfahan, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷³⁰

Hemân sa'âdet ile âzim-i Sıfâhân ol

Kurup memâlik-i şarka otag-ı igrâzı (N. K8/16)

⁷²⁷ Kanar, A.g.e., s. 634.

⁷²⁸ Şemseddin Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, C.3, s. 1977.

⁷²⁹ Onay, A.g.e., s. 220.

⁷³⁰ Na. G774/2

Doğu memleketine doldurulmuş otağı saadetle kurup hemen Isfahan'a doğru yola koyul.

- Isfahan; Hallâk-ı Ma'ânî olarak bilinen Kemâleddîn-i İsfahânî vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Şimdi sırr-ı feyz-i Hallâk-ı Ma'ânî bendedir

Ser-te-ser âlem sevâd-ı Isfahânımdır benim (Ne. K12/8)

Şimdi, Hallâk-ı Ma'ânî⁷³¹ feyzinin sırrı bendedir, âlem baştanbaşa benim için Isfahan olmuştur.

- Isfahan; musikide bir makam ismi olması sebebiyle şarkı söyleyenleri, ileri gelenleri, şairleri ve sürmesi ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷³²

Kalmadı şimdi kimse muhâlif 'Irâk'da

Uydı usûle nagme-serâyân-ı Isfehân (Ş. K2/17)

Isfahan'ın şarkı söyleyenleri (de) usule uydu. Irak'ta şimdi muhalif kimse kalmadı.

2.1.2.2.3.24 İstanbul (Stanbûl/ Sitânbûl/Sıtânbûl)

“Der-sa'âdet, Konstantiniyye, pâ-yi taht-ı Osmâniyye.”⁷³³

Şairler vezne uydurmak için Stânbûl ya da Sitânbûl/Sıtânbûl olarak da kullanmışlardır. İncelenen 5 divanda toplamda 32 beyitte geçmektedir. Nâbî 17, Şeyhülislâm Yahyâ 8, Nefî 3, Neşâtî ve Nâ'ilî ikişer beyitte ele almıştır.

Ayrıca Şeyhülislâm Yahyâ 195. gazelini “İstanbul” redifi ile yazmıştır.

- İstanbul; irfan ehlinin, dostların, güzellerin ve nağmeden anlayanların bulunduğu, içinde yaşayanların kullandığı dil ile toprağı, gül bahçeleri,

⁷³¹ “Kemâleddîn-i İsfahânî, (...) İranlı şair. (...) Şiirlerinde, ancak iki defa okunduğu takdirde anlaşılabilen ince mânalara yer verdiği için kendisine “Hallâkulmeânî” unvanı verilmiştir.” Adnan Karaismailoğlu, “Kemâleddîn-i İsfahânî”, **DİA**, C.25, Ankara, TDV, 2002, s. 233.

⁷³² Ne. K27/39, Nş. K11/18, Nş. K11/35

⁷³³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 530.

çiçeklikleri ve laleleri vesilesiyle yaşanılan şehir olması açısından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷³⁴

Geh Stânbûl ola gâhî Edrine cevân-gehi

Geh çekip a'dâya şemsîr eyleye azm-i cihâd (Ne. K25/50)

Dolaşma yeri bazen İstanbul bazen Edirne olsun, bazen (de) düşmana kılıç çekip cihada niyet etsin.

Korkarın cennetde de uşşâk râhat görmeye

Öğrenürse şîve-i hûbân-ı İstânbûl'ı hûr (Ş. G54/4)

İstanbul'un güzellerinin nazını huriler öğrenirse, âşıkların cennette de rahat görmeyeceğinden korkarım.

Üsküdar ile Sitânbûl arası tondı kamu

Rûy-ı deryâyı gören kimse sanırdı sahrâ (Nş. T/3/2)

Üsküdar ile İstanbul arası tamamen dondu, denizin yüzeyini gören kişi (sanki onu) düz ova sanırdı.

- İstanbul; somut bir kavram olan mecmuaya benzetilerek ele alınmıştır.

Hakk itdi nevk-i gizlik-i âteş-dem-i kader

Mecmu'a-i Stânbûl içinde nişânemi (Na. G846/2)

Kaderin ateş nefesli eğri kılıcının ağzının sivri ucu, İstanbul mecmuası içinde nişanemi kazıdı.

- İstanbul; kişileştirilerek ele alınmıştır.⁷³⁵

Minnet Hudâya geldi Stânbûla hem-'inân

⁷³⁴ Ne. K51/13, Ş. K7/15, Ş. G195/1-2-3-4-5, Ş. G311/2, N. K28/22, N. K16/2, Nş. T/3/1, Na. K22/15, Na. M10/9, Na. M10/60, Na. T103/22, Na. T126/5, Na. G75/5, Na. G75/7, Na. G153/5, Na. G303/10, Na. G697/7, Na. G711/7, Na. G295/5, Na. G824/2, Na. G855/2, Na. G867/5

⁷³⁵ Ne. K36/34, Na. G867/5

Devlet vezîr-i a'zam-ı sâhib-nigîn ile (N. K28/22)

Mühür sahibi sadrazam ile mutluluk, İstanbul'a arkadaş ve Hüda'ya minnet geldi.

2.1.2.2.3.25 Kamañçe

“Ukrayna'nın Podolya bölgesinde tarihî bir kale şehri.”⁷³⁶

Kamañçe sadece Nâbî'de 5 beyitte fethedilmiş bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁷³⁷

Târihini felekde melek yazdı Nâbiyâ

Düşdi Kamañçe hısnına nûr-ı Muhammedî (Na. T20/7)

Ey Nâbî, tarihini felekte melek yazdı; Kamañçe kalesine nûr-ı Muhammedî düştü.

2.1.2.2.3.26 Kandehâr

“Bugün Afganistan sınırları içinde kalan bir şehirdir. Rivayete göre bu şehri İskender kurmuştur. Birçok milletler tarafından fethedilmiştir. Divân şiirinin coğrafyası içerisinde önemli bir yer tutar. Ayrıca kand (şeker) kelimesi ile iştikak ve cinas yapılarak kullanılır.”⁷³⁸

Kandehâr, sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte şeker kamışının Mısır'da yaygın olmasından dolayı Mısır ile Kandehâr karşılaştırılıp Kandehâr üstün tutularak doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ederse kand-i lebin hâtır-ı mezâka hutûr

Diyâr-ı Mısra değil Kandehâra dek giderüz (N. G166/5)

Dudağının şekeri damağın hatırına gelirse, Mısır diyarına değil Kandehar'a dek gideriz.

⁷³⁶ Dariusz Kolodziejczyk, “Kamañçe”, **DİA**, C.24, İstanbul, TDV, 2001, s. 274.

⁷³⁷ Na. T19/12-18, Na. T20/2, Na. M8/134

⁷³⁸ Pala, **A.g.e.**, s. 257.

2.1.2.2.3.27 Kandiye

“Girit adasında bugün Iraklion (Herakleion) adıyla bilinen tarihî şehir.”⁷³⁹

Kandiye sadece Nâbî’de 1 beyitte fethedilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Bâreka'llâh zihî sâhib-i sâhib-tedbîr

Sâneka'llâh zihî âsaf-ı Kandiye-güşâ (Na. K24/50)

Tedbir sahibi olan veziri Allah mübarek etsin, Kandiye’yi açan vezir (Ali Paşa’yı) Allah korusun.

2.1.2.2.3.28 Karaagac

“Konya vilâyetinin Hamîd sancağında (...) bir kasaba.”⁷⁴⁰

Karaagac sadece Nâbî’de 1 beyitte orada bulunan Baltacı Mehmet Paşa’nın sarayı dolayısıyla doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

İtmişdi bir bahârda merhûm vâlidî

Gülşen-sarây-ı Karaagacda ikâmeti (Na. K16/57)

(Baltacı Mehmet Paşa’nın) merhum babası, bir baharda Karaagac’ın gül bahçesi içindeki sarayında ikamet etmişti.

2.1.2.2.3.29 Karaman

“Konya vilâyet ve sancağında (...) bir kasaba.”⁷⁴¹

Karaman, sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

İtdiler kevkeb-i vezâret ile

Karaman hıttasını zîr-i nigîn (Na. T51/15)

Vezirlik yıldızı ile Karaman diyarını hüküm altına aldılar.

⁷³⁹ Ersin Gülsoy, “Kandiye”, **DİA**, C.24, İstanbul, TDV, 2001, s. 303.

⁷⁴⁰ Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.5, s. 3620.

⁷⁴¹ **A.e.**, s. 3644.

2.1.2.2.3.30 Kırım

“Karadeniz’in kuzeyinde tarihî bir yarımada.”⁷⁴²

Kırım sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Şehryâr-ı tahtgâh-ı devlet-âbâd-ı Kırım

Kim tutar rifatde pençe sâ'id-i keyvân ile (Na. K21/9)

Kırım ülkesinin tahtında oturan padişah (Devlet Giray Han) yücelikte uğurlu Zuhal (Satürn) ile pençe tutar/yarışır.

2.1.2.2.3.31 Kütâhiyye

“Hüdâvendigâr vilâyetinde ve Bursa’nın 120 kilometre cenûb-ı şarkisinde (...) bir şehir.”⁷⁴³

Kütâhiyye sadece Nâbî’de 2 beyitte meşhur kâse ve fincanlarıyla doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁴⁴

Şiddetle ne denlü ursan engüş-i sitem

Bilmez leb-i kâse-i Kütâhiyye tanîn (Na. R169/2)

Eziyet parmağını ne kadar şiddetle vursan (da) Kütahya kâsesinin kenarı çınlama bilmez.

2.1.2.2.3.32 Lâhûr (Lahor)

“Hindistan’ın şimâl-i garbî cihetinde [...] bir şehir.”⁷⁴⁵

Lahor sadece Nâ'ilî’de 2 ve Nefî’de 1 beyitte geçmektedir. Her üç beyitte de siyahlık ile ilgili olarak ve Feyzî ile beraber doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁴⁶

Ger olsa âb u tâb-ı feyz-i tab'ım tab'-ı Feyzîde

⁷⁴² DİA, “Kırım”, DİA, C.25, Ankara, TDV, 2002, s. 447.

⁷⁴³ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.5, s. 3910.

⁷⁴⁴ Na. G413/4

⁷⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.5, s. 3982.

⁷⁴⁶ N. K5/24, N. G320/5

Ederdi feyze müstagraK sevâd-ı mülk-i Lâhorı (Ne. K34/41)

Feyzî'nin⁷⁴⁷ şairlik karakterinde benim şairliğimin güzelliği olsaydı, Lahor memleketinin karanlığını feyze boğardı.

2.1.2.2.3.33 Magnisa

“Aydın vilâyetinde ve İzmir'in 33 kilometre şimâl-i şarkisinde (...) bir şehir.”⁷⁴⁸

Manisa, sadece Nâbî'de toplam 24 beyitten oluşan “Magnîsâ” redifli 22. kasidesi ile ele alınmıştır.

- Nâbî, kasidesinde Manisa'nın çeşitli özelliklerini bir araya getirerek, bir şehir güzellemesi kaleme almıştır. Bu kullanımlarda Manisa doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır. Şair; Manisa'nın havasını, ırmağını ve özellikle laleleri ile lale bahçelerini öne çıkarmıştır.⁷⁴⁹

Memâlik-i Anâtoli'da misli nâdirdür

'Ale'l-husûs ki ol lâlezâr-ı Magnisa (Na. K22/4)

Özellikle Manisa'nın o lale bahçelerinin Anadolu memleketlerinde benzeri nadirdir.

Gören ide bu fakîr ile ol 'azîze du'â

Bu nazm-ı pâk ola âyînedâr-ı Magnisa (Na. K22/24)

Gören, bu fakir ile o azize dua etsin; bu saf şiiir (de) Manisa'nın ayna tutucusu olsun.

- Nâbî'nin kasidesinin amacı Hacı Alî Ağa'yı övmek olduğundan, şair onun şahsında Manisa'yı kişileştirerek çeşitli benzetmelerle ele almıştır.

Tagıtdı her tarafa kâkül-i perîşânın

Misâl-i mâh-ı ruh-ı şîvekâr-ı Magnisa (Na. K22/10)

⁷⁴⁷ “Ekber Şah döneminin önde gelen şair, âlim ve düşünürlerinden. (1547-1595).” (A. S. Bazmee Ansarı, “Feyzî-i Hindî”, *DİA*, C.12, İstanbul, 1995, s. 524.)

⁷⁴⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.6, s. 4348.

⁷⁴⁹ Na. K22/1-2-3-5-6-7-8-9-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23

Manisa'nın işveli yanağının ayı misali karmakarışık kâkülünü her tarafa dağıttı.

2.1.2.2.3.34 Medîne (Yesrib)

“Âlem-i İslâm'ın Mekke-i Mükەرreme'den sonra en mukaddes şehri.”⁷⁵⁰

Medine, sadece Nâbî'de 10 beyitte geçmektedir.

Yesrib⁷⁵¹ sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte geçmektedir.

Ayrıca Nâbî 101 numaralı gazelini “Medîne'dür” redifi ile kaleme almıştır.

- Medîne, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁵²

Hadd-i kıyâma anda irişdi livâ-yı Hak

Rif'atgeh-i ezân u ikâmet Medîne'dür (Na. G101/7)

Hak sancağı orada yükseldi, ezan ve kametin yücelik yeri Medine'dir.

Hakikat üzre zıllu'llâh o şâhenşâha dirler kim

Ola hükminde Mekke'yle Medîne Mescid-i Aksâ (Na. T103/7)

Gerçekten Allah'ın gölgesi diye hükmünde Mescid-i Aksa, Mekke ve Medine olan, o şahlar şahına derler.

- Dünyadaki en güzel şehirler Mekke ve Medine olarak kabul edildiğinden güzellik mefhumu üzerinden bir karşılaştırma yapılarak Medine doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ey cemâlünle Yesrib ü Bathâ

Reşk-i firdevs ü cennetü'l-me'vâ (Ş. K1/1)

Ey güzelliğiyle (içinde yaşadığı) Mekke ve Medine'yi Meva cennetinin ve Firdevs'in kışkandığı yer (haline getiren)...

⁷⁵⁰ Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.6, s. 3245.

⁷⁵¹ “Medine-i Münevvere'nin eski adıdır.” (Pala, **A.g.e.**, s. 482.)

⁷⁵² Na. G101/1-2-3-4-5-6-8-9

2.1.2.2.3.35 Mekke (Bathâ)

“Cezîretü'l-Arab'ın Hicaz hıttâ-i mübârekesinde Cidde'nin yani bahr-i Ahmer sahilinin 100 kilometre şarkında bir şehir.”⁷⁵³

Mekke, sadece Nâbî'de 3 beyitte geçmektedir.

Bathâ,⁷⁵⁴ sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî'de birer beyitte geçmektedir.

- Mekke, doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁵⁵

Hakikat üzre zıllu'llâh o şâhenşâha dirler kim

Ola hükminde Mekke'yle Medîne Mescid-i Aksâ (Na. T103/7)

Gerçekten Allah'ın gölgesi diye; hükmünde Mescid-i Aksa, Mekke ve Medine olan o şahlar şahına derler.

- Mekke ve Medine, Peygamber efendimizin yaşadığı şehirler olduğundan cenneti bile kışkandıracak güzellikte olan bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Ey cemâlünle Yesrib ü Bathâ

Reşk-i firdevs ü cennetü'l-me`vâ (Ş. K1/1)

Ey güzelliğiyle (içinde yaşadığı) Mekke ve Medine'yi Meva cennetinin ve Firdevs'in kışkandığı yer (haline getiren)...

Nakd-i cân ber-kef-i teslîm dahı olmayasun

Tâleb-i gevher-i gencîne-i Bathâ nice bir (Nş. K1/18)

Mekke hazinesinin incisini talep etmek için ne zamana kadar canını vermeyi talep etmeyeceksin.

⁷⁵³ Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.6, s. 4385.

⁷⁵⁴ “Mekke-i Mükerrerme'nin eski adıdır.” (Pala, **A.g.e.**, s. 58.)

⁷⁵⁵ Na. K2/65, Na. K16/98

2.1.2.2.3.36 Nahcivân

“Azerbaycan’da tarihî bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu özerk cumhuriyet.”⁷⁵⁶

Nahcivân sadece Nef’î’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şîrvânı

Cenûben Şehrîzor u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne. K22/4)

(Sultan Murad Han) kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan’ı, güneyden Şehrîzor ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz’ı (fethedecek).

2.1.2.2.3.37 Nahşeb

“Mâverâünnehir’de vâkî Nesef beldesinin ism-i diğeridir.”⁷⁵⁷

“Şark esâtîrinden olarak telakkisi zarûrî olan bir rivayete göre İbn-i Mukanna' nâmıyla ârif Hakîm İbn-i Atâ'nın Mâverâünnehir’de kâin Nahşeb civarında ve Siyam dağı eteğinde bir kuyudan sîm-âb (civa) vesair mevaddan bi’t-terkib sihir ve şu’bede ile (hokkabâzlıkla) semâya aks ettirip gösterdiği mâh-ı müzevvere (düzme ay) ıtlak olunur. Gûyâ üç fersah yere değin ziyâsı akseden bu ay, altmış gece semâda görünür ve bu müddet zarfında bi’t-tabi gökte iki ay müşâhede olunurmuş. Bu mâh-ı mukanna’, mâh-ı keş, Mâh-ı Nahşeb ve o kuyuya çâh-ı Nahşeb denilir. İşbu kuyu şehir-i mezkûra iki saatlik mesafede imiş. Nahşebin muarrebî Nesefdir.”⁷⁵⁸

Nahşeb, 4 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nef’î ve Nâ’ilî üçer, Neşâtî 2 ve Nâbî 1 beyitte kullanmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

Nahşeb, tüm şairlerce yukarıdaki açıklamada anlatılan mâh-ı Nahşeb ya da çâh-ı Nahşeb vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁵⁹

Ol kadar rûşen ki gâhî yazdığımca vasfını

Mâh-ı Nahşeb gibi berk urur devât içre midâd (Ne. K25/27)

⁷⁵⁶ Hüsamettin M. Karamanlı, “Nahcivan”, *DİA*, C.32, İstanbul, TDV, 2006, s. 294

⁷⁵⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.6, s. 4570.

⁷⁵⁸ Onay, *A.g.e.*, s. 282.

⁷⁵⁹ Ne. K50/7, Ne. G73/4, N. G89/1, N G314/4, N. G377/1, Nş. G120/4, Na. Ma8

(Sultan Murat Han'in) vasfı o kadar parlak ki (onu) yazdığım da divit içindeki mürekkep Nahşeb'in ayı gibi parlar.

Gül den derûn-ı lâleye düşdükce gâh tâb

Gûyâ be-dîd olur çeh-i Nahşebde mâhtâb (Nş. G10/1)

Gül den lalenin derununa zaman zaman tazelik düşünce sanki Nahşeb'in kuyusunda mehtap aşikâr olur.

2.1.2.2.3.38 Nevşâd

“Türkistan'da bir şehirdir. Ahâlisi hüsn ü cemâl ile mâruftur.”⁷⁶⁰

Nevşâd; Nef'î, Neşâtî ve Nâ'ilî'de birer beyitte, güzellik mefhumu bağlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Kemend-i silsile-i dilberân-ı Çîn ü Hıtâ

Sinân-ı gamze-i hûbân-ı Helluh u Nevşâd (Ne. K29/63)

Çin ve Hita güzellerinin silsilesinin kemendi, Helluh ve Nevşad güzellerinin hışımlı yan bakışlarının mızrağı.

Sevâdı zülf-i pîç-â-pîç hûrî'l-îne tâb-endâz

Beyâzı şâhidân-ı Halluh u Nev-şâda pîşânî (N. K36/13)

Siyahlığı hurilerin kıvrım kıvrım saçlarının parlaklığının ölçüsü; beyazlığı da Helluh ve Nevşad güzellerine alındır.

Bu zîb-i hüsn ile mümkün mi olmamak meftûn

'Arûs-ı nazmına hubân-ı Halluh u Nevşâd (Nş. K24/28)

Bu güzellik süsüyle Helluh ve Nevşad güzellerinin nazminin gelinine hayran ol(un)maması mümkün mü?

⁷⁶⁰ Onay, A.g.e., s. 198.

2.1.2.2.3.39 Nîşâbûr

“Horâsân’da bir şehirdir. (Firuze) mâdeniyle meşhurdur. Aslı Nih Şapur yani Şapur şehri demekmiş. (...) Burada zelzele çok olurmuş.”⁷⁶¹

Nîşâbûr; sadece Nâbî’de 1 beyitte zelzele ile alaka kurularak doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Sadâ-yı kevkebe-i satvetinden olmuşdur

Esîr-i zelzele fermân-revâ-yı Nîşâbûr (Na. K7/86)

Nîşabur’un hükümdarı; (Sultan Mustafa’nın) karşı konulmaz gücünün ihtişamının avazından, depremin esiri olmuştur.

2.1.2.2.3.40 Ruhâ

“Güneydoğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il. (...) Türkler döneminde yazılı kaynaklar vasıtasıyla yaygınlaşan Ruha kullanımı şehrin Arapça adı olan Ruhâ’dan gelmiştir. Meşrutiyet’e kadar Osmanlı döneminde böyle kullanılmış, daha sonra muhtemelen şifahî Türkçe söylenişi kabul görerek Urfa’ya dönüşmüştür.”⁷⁶²

Ruhâ, sadece Nâbî’de 11 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁶³

Mustafa Pâşâ-yı ‘âlî-şân vezîr-i bî-nazîr

Kim Ruhâ şehrin kudûmı Cennet-âbâd eyledi (Na. T55/1)

Eşi olmayan, çok değerli vezir Mustafa Paşa’nın gelişi Urfa şehrini cennete çevirdi.

Bahtı ‘âlîdür Ruhâ’nun kim gelüp böyle vezir

Gıbtagâh-ı Rûm u Şâm u Mısır u Bağdâd eyledi (Na. T55/4)

⁷⁶¹ A.e., s. 320.

⁷⁶² Ahmet Nezihi Turan, “Şanlıurfa”, **DİA**, C.38, İstanbul, TDV, 2010, s. 341.

⁷⁶³ Na. T39/10, Na. T55/2, Na. T57/2, Na. T97/2, Na. T97/8, Na. T102/1, Na. G148/9, Na. G654/10

Urfa' (ya) (Mustafa Paşa gibi) bir vezir geldiğinden Bağdat, Mısır, Şam ve Anadolu (ona) gıpta etti.

Şehre bünyâd-ı hisâr olunalı gördüğü yok

Çeşm-i ebvâb-ı Ruhâ böyle binâ-yı garrâ (Na. T102/5)

Şehre hisar yapıldığından beri, Urfa'nın kapılarının gözünün böyle gösterişli (bir) bina gördüğü yok.

2.1.2.2.3.41 Sakız

“Adalar denizindeki cezâyir-i Osmânî'nin en büyüklerinden.”⁷⁶⁴

Sakız, sadece Nâbî'de 1 beyitte fethedilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Anlamışdı nazar ashabı Sakız fethinden

Yine sensin idecek çâre-i mülke ikdâm (Na. K13/94)

Tecrübe sahipleri, Sakız'ın fethinden yine senin (Sadrazam Amucazade Hüseyin Paşa) memleketin çaresine çabalayacağını anlamıştı.

2.1.2.2.3.42 Selânik

“Devlet-i Osmânî'nin Rûm ilindeki vilâyâtından büyük ve mühim bir vilâyet.”⁷⁶⁵

Selanik, sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Sâye-endâz-ı Selânik olıcak devletle

Eyledi hâne-i Mahmûd Agâyı me'vâ (Na. T13/2)

Ululukla Selanik'i gölgelendirdiğinde/teşrif ettiğinde, Mahmud Ağa'nın hanesini Meva cenneti eyledi.

⁷⁶⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.4, s. 2485.

⁷⁶⁵ A.e., s. 2592.

2.1.2.2.3.43 Şâm

“Şam şehri. Kelimenin Farsçası “akşam” anlamına gelir. Bu nedenle çok zaman tevriyeli kullanılır. (...) Sevgilinin saçı ile Şâm çok zaman birlikte bulunur. Mehdî Şâm’da ortaya çıkacaktır. Şâm’ın şişesi, zırhı ve gülsuyu da ünlüdür.”⁷⁶⁶

Şâm, 3 divanda toplam 18 beyitte kullanılmıştır. Nâbî 14, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nefî ikişer beyitte kullanmıştır. Neşâtî ve Nâ’îlî ise hiç kullanmamıştır.

- Şâm, şehir anlamıyla doğrudan bir mekân olarak kullanılmıştır.⁷⁶⁷

Eglenür seyr-i ruhun fikriyle dil bayrâma dek

Yohsa eylerdi sefer zülfün gamıyla Şâm'a dek (Ş. G190/1)

Gönül, yanağın seyrinin fikriyle bayrama dek eğlenir; yoksa zülfün gamıyla Şam’a dek sefer eylerdi.

- Şâm havası sebebiyle ele alınmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi sevgilinin saçı ile Şâm birlikte kullanılır. Bunun sebebi Şâm’ın sözlük anlamının akşam ve akşamın da karanlık olmasıdır. Sevgilinin saçı da siyahtır ve onun kokusu ancak Şâm’da bulunabilir.

Kalır gider bu gönül zülf-i yârdan gelmez

Hevâ-yı Şâmı bilen ol diyârdan gelmez (Ne. N4/1)

Bu gönül yârin zülfünde kalır, gider (ve) gelmez; Şam’ın havasını bilen o diyardan gelmez.

2.1.2.2.3.44 Şîrâz

“İran’da halıları ve vaktiyle gezinti yerleri ile ünlü bir kent.”⁷⁶⁸

⁷⁶⁶ Pala, **A.g.e.**, s. 420.

⁷⁶⁷ Ne. K62/8, Ş. K3/1, Na. K12/9, Na. T55/4, Na. T56/10, Na. T72/13, Na. T77/13, Na. G16/1, Na. G491/1-2-3-4, Na. G763/2, Na. K197/2, Na. Mü40, Na. Mu11

⁷⁶⁸ Kanar, **A.g.e.**, s. 988.

Şîrâz, sadece Nefî’de 3 beyitte kızılbaşların yaşadığı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁷⁶⁹

Muzaffer ola serdârın eyâ Şâhenşeh-i Gâzî

Ne Tebrîzi koya şâh-ı kızılbaş ne Şîrâzı (Ne. K22/1)

Ey şahların şahı Gazi (Sultan Murat Han), komutanın muzaffer olsun; kızılbaş şaha ne Tebriz’i ne Şiraz’ı bıraksın.

2.1.2.2.3.45 Şîrvân

“Azerbaycan’da tarihî bir bölge ve günümüzde mevcut olmayan bir şehir. Eski dönemlerde Albanya veya Aran’ın bir kısmını teşkil eden ve halk arasında Ahvan diye adlandırılan Şirvan Kür nehri, Kafkas sıradağları ve Alazan çayı arasında yer alır.”⁷⁷⁰

Şirvan sadece Nefî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şîrvânı

Cenûben Şehrîzor u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne. K22/4)

(Sultan Murad Han) kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan’ı, güneyden Şehrîzor ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz’ı (fethedecek).

2.1.2.2.3.46 Tebrîz

“İran’ın bir şehri olup Ortaçağ İslâm dünyasının önemli yerleşim merkezlerinden biri idi. Divân şiirinin coğrafyası içinde çeşitli münasebetlerle anılabilir. Özellikle Şîî inançların merkezi durumunda bulunuşuyla dikkat çeker.”⁷⁷¹

Tebrîz, sadece Nâ’ilî ve Nefî’de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Muzaffer ola serdârın eyâ Şâhenşeh-i Gâzî

Ne Tebrîzi koya şâh-ı kızılbaş ne Şîrâzı (Ne. K22/1)

⁷⁶⁹ Ne. K57/7, Ne. K22/18

⁷⁷⁰ Mustafa, Aydın, “Şirvan”, *DİA*, C.39, İstanbul, TDV, 2010, s. 204.

⁷⁷¹ Pala, *A.g.e.*, s. 444.

Ey şahların şahı Gazi (Sultan Murat Han), komutanın muzaffer olsun; kızılbaş şaha ne Tebriz'i ne Şiraz'ı bıraksın.

Kâsid olmazdı metâ-ı hod furûşân-ı Acem

Şi'r-i Sâ'ib nev-kumâş-ı şehir-i Tebrîz olmasa (N. G337/8)

Sâ'ib'in⁷⁷² şiiri, Tebriz şehrinin yeni kumaşı olmasa; Acem'in kendini öven malı revaçta olmazdı.

2.1.2.2.3.47 Tiflis

“Gürcistan Cumhuriyeti'nin başşehri.”⁷⁷³

Tiflis sadece Nefî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şirvânı

Cenûben Şehrîzor u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne. K22/4)

(Sultan Murad Han) kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan'ı, güneyden Şehrîzor ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz'ı (fethedecek).

2.1.2.2.3.48 Van

“Memâlik-i Osmânî'nin Asya vilâyâtından olup (...) şimâlen Erzurum, garben Bitlis, garb-ı cenûbî tarafından Diyârbekr, cenûben Musul vilâyetleriyle, şarken dahi İran hududuyla mahdûddur.”⁷⁷⁴

Van, sadece Nâbî'de 1 beyitte Urfa ile karşılaştırılarak doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Egerçi Van'dan olur Nâbiyâ neva ümmîd

Velîk râh-ı hakikat Ruhâ bozundısıdır (Na. G148/9)

⁷⁷² “Mîrzâ Muhammed Ali b. Mîrzâ Abdîrrahîm Tebrîzî İsfahânî (ö. 1087/1676 [?]). Daha çok Farsça şiirler söyleyen Âzerî şairi.” (S. Cengiz Sadıkoğlu, “Sâib-i Tebrîzî”, *DİA*, C.35, İstanbul, TDV, 2008, s. 541.)

⁷⁷³ Mustafa Aydın, “Tiflis”, *DİA*, C.41, İstanbul, TDV, 2012, s. 150.

⁷⁷⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.6, s. 4673.

Ey Nâbî, Van 'dan nasip ümidi olunursa da aslında Urfa râh-ı hakikatin bozuntusudur.

2.1.2.2.3.49 Yanova

“Romanya’da tarihî bir şehir.”⁷⁷⁵

Yanova sadece Neşâtî’de 1 beyitte fethedilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Hâtıra geldi bir a'lâ târîh

Sındı kâfir Yanova feth oldu (Nş. T/2/2)

Hatıra bir güzel tarih geldi; kâfir kırıldı, Yanova fethedildi.

2.1.2.2.3.50 Yenişehir

“Hüdâvendigâr vilâyetinin Ertuğrul sancağında ve Bilecik’in 35 km garb-ı şimâlisinde Burusa’nın da 45 km şarkında vâsî’ (...) bir kasaba.”⁷⁷⁶ Günümüzde Bursa’ya bağlı bir ilçedir.

Yenişehir sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.

Yenişehir ol nev-'arûs-ı köhne bünyâd-ı cihân

Mansıb-ı ahkâm-ı şer' oldukda Müftî-zâdeye (Na. T108/1)

O eski yapılı dünyanın yeni gelini (olan) Yenişehir, Müftüzade’ye şer hükümlerinin makamı olunca...

Levha-i ihlâs ile Nâbî didi târihini

Yenişehir ola makarr-ı emn Mollâ-zâdeye (Na. T108/6)

İhlas levhası ile Nâbî tarihini söyledi; Yenişehir Mollazade’ye eminlik merkezi olsun.

Sonuç olarak; şiirlerde mekân olarak 50 farklı şehir geçmektedir. Bu şehirlerden 34 tanesi Nâbî’nin şiirlerinde görülmektedir. Bu sebeple Nâbî şiirlerinde en çok sayıda şehri mekân olarak kullanan şair konumundadır. Onu 23 farklı şehirle

⁷⁷⁵ Mihai Maxim, “Yanova”, **DİA**, C.43, İstanbul, TDV, 2013, s. 316.

⁷⁷⁶ Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.6, s. 4805.

Nef'î, 12 farklı şehirle Nâ'ilî ile Neşâtî ve 9 farklı şehirle Şeyhülislâm Yahyâ takip etmektedir. Dolayısıyla şairlerinde en az sayıda şehri mekân olarak kullanan şair Şeyhülislâm Yahyâ'dır.

Şiirlerde mekân olarak geçen şehirler sadece beyit düzeyinde ele alınmamış, bu şehirlerin adları redif olarak kullanılarak gazeller ya da kasideler yazılmıştır. Bu açıdan, Nâbî'nin Magnîsâ redifli bir kaside, Arz-ı Rûm, Haleb ve Medîne redifli birer gazel yazması; Şeyhülislâm Yahyâ'nın İstânbûl, Haleb, Bağdâd redifli birer, Edrine redifli iki gazel yazması ve Nef'î'nin Edrine redifli bir gazel yazması dikkat çekicidir. Halep ve Edirne'ye ikişer farklı şairin redif olarak yer vermesi sebepleri üzerinde tartışılabilir olsa da şairlerin diğer şehirlere göre bu şehirlere farklı bir önem atfettiklerini göstermektedir.

Şiirlerde geçen şehirlerden sadece Bağdâd, Edrine, Isfahan ve İstânbûl şairlerin tamamında geçmektedir. 'Ayntâb, Bahçeserây, Belh, Burgâs, Gazne, Hamâ, Hille, Kamançe, Kandiye, Karaagac, Karamân, Kırım, Kütâhiyye, Magnîsâ, Nişâbûr, Ruhâ, Sakız, Selânik, Vân ve Yenişehir sadece Nâbî'de mekân olarak geçmektedir. Diğer bir deyişle 20 farklı mekân sadece Nâbî'ye mahsustur. Ahvâz, Bâbil, Buhârâ, Ferhâr, Gence, Nahcivân, Şîrâz, Şîrvân ve Tiflis sadece Nef'î'de mekân olarak geçmektedir. Bu açıdan 9 farklı mekân da sadece Nef'î'ye mahsustur. Budûn ve Kandehâr sadece Nâ'ilî'ye mahsustur. Yanova ise Neşâtî'ye has olan tek mekândır. Diğer şairlerde olmayan mekânları kullanması bakımından Nâbî ilk sırada iken onu Nef'î, Nâ'ilî ve Neşâtî takip etmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ ise diğer şairlerden farklı hiçbir şehri şiirlerinde ele almamıştır.

Şiirlerde mekân olarak kullanılan şehirlerin hangi açılardan ele alındığına bakıldığında ise Bahçeserây hariç tamamının doğrudan mekân olarak ele alındığı söylenebilir. Bahçeserây ve Magnîsâ ise Nâbî tarafından kişileştirilerek ele alınmıştır. Bahçeserây ayrıca benzeyen olarak da ele alınmıştır. İstânbûl ise Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de kişileştirilerek ele alınırken Nâbî onu ayrıca benzeyen olarak da ele almıştır. Şehirlerden sadece Bağdâd ise Nef'î ve Nâ'ilî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan şehir mekânlarının ağırlıklı olarak doğrudan mekân biçiminde alındığı söylenebilir.

Ayrıca bazı şehirlerin birden fazla adı vardır ve bazı şairlerin şiirlerinde sadece birini kullandığı görülmüştür. Bu açıdan; Halep şehrinin diğer adı olan Şehbâ'nın ve Bathâ'nın bugün de kullanılan ismi olan Mekke'nin sadece Nâbî'de ve Medîne şehrinin diğer adı olan Yesrib'in ise sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak Nâbî'nin, Ruhâ yani Urfa şehrini ele alırken onun Arap harfli yazılışı üzerinden kelime oyunu yaptığı tespit edilmiştir.

Şiirlerde şehirler doğrudan mekân olarak ele alınmakla beraber çeşitli özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Bu sebeple her şehir için bu özelliklerin neler olduğuna ilgili maddelerde yer verilmiştir. Şehirlerin ön plana çıkan bu özellikleri çeşitli araştırmacıların da dikkatinden kaçmamıştır ve konuyla ilgili çeşitli makaleler ve bir de doktora tezi yazılmıştır.⁷⁷⁷ Bu makaleler bazen genel kapsamlı olabildiği gibi⁷⁷⁸ bazen şair⁷⁷⁹ ya da şehir⁷⁸⁰ odaklı da olabilmektedir. Bu çalışmalarda değinilmeyen birçok şehir ve o şehirlerin hangi açılardan ön plana çıktığı bu çalışma ile kapsamlı bir biçimde ortaya konulmuştur.

⁷⁷⁷ 14-19. yüzyıllar arasındaki seçilmiş yaklaşık 350 divandaki gazelerde ele alınan şehirler üzerine odaklanan bir doktora çalışması yapılmıştır: Ülkü Akçay, “Osmanlı Şiirinin Coğrafyası: Gazelerde Şehirler”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, SBE, 2021.

⁷⁷⁸ Örneğin, bu hususta şu çalışma örnek verilebilir; Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı**, C.3, No: 15, 2010, s. 301-334.

⁷⁷⁹ Örneğin, bu hususta şu çalışmalar örnek verilebilir; Nurgül, Özcan, “Nâbî Divanı'nda Medine”, **Electronic Turkish Studies**, 8/1, s. 2037-2047; Hasan Şener, “Nâbî'nin Şiirlerinde Halep”, **Journal of Social Sciences/Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/4, s. 187-196 ve Mine Mengi, “Nâbî'nin Şiirlerinde Urfa, İstanbul, Halep”, **Millî Folklor**, 24/95, s. 45-53.

⁷⁸⁰ Örneğin, bu hususta şu çalışmalar örnek verilebilir; Ahmet Kartal, “Klasik Türk Şairinin Dilinden ‘Haleb’”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.12, 2014, s. 77-92 ve H. Dilek Batislam, “Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne Gazelleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 15/39, s. 483-498.

2.1.2.2.4 Memleketler

Yönetim alanı ile ilgili mekânların dördüncü kategorisi “memleketler”dir. Kaynaklarda ülke, hıtta ve yarımada olarak geçen mekânlar bu başlığa dâhil edilmiştir. Birçok şehrin bir araya gelmesiyle oluşan memleketlerin, şiirlerde bazen hakiki bir padişah, bazen sevgili bazen de kaside sunulan kişinin kendisi tarafından yönetildiği görülmektedir. Ele alınan tasniflerde, memleketler; Tetik’te “siyasi mekânlar” olarak, Gider’de “coğrafi mekânlar” olarak, Narlı’da “düzenlenmiş yerler” olarak ve Yıldızhan’da “özel isimli yerleşim yerleri”nin altında “ülke isimleri” olarak ele alınmıştır. Şiirlerde bu mekânlar ele alınırken daha çok memleket kavramı ile bir arada kullanıldığından başlık olarak “memleketler” tercih edilmiştir. Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; ‘Acem, ‘Arabistân, Bedehşân, Bulgâr, Çîn, Hind, ‘Îrâk, ‘Îrân, Ken’ân, Mısır, Rûm, Sebâ, Tûrân ve Yûnân-zemîn

2.1.2.2.4.1 ‘Acem/‘Acâm

“İran ülkesi, Acemistan.”⁷⁸¹

‘Acem/’Acâm, 4 divanda toplam 20 beyitte geçmektedir. Nefî 9, Nâbî 6, Nâ’ilî 4 ve Neşâtî 1 beyitte kullanmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ’da ise hiç geçmemektedir.

- ‘Acem; meşhur şairleriyle ve şiirin ülkesi olması sebebiyle bir memleket olarak yani doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁸²

Kasîde vü gazelim hod pür etdi dünyâyı

Ne Rûmu koydu ne Hindî ne mülk-i Acâmı (Ne. K21/41)

Kaside ve gazelimin kendisi dünyayı doldurdu ne Rum’u ne Hindistan’ı ne Acem’i bıraktı.

Kapladı medhin ile Rûmu sevâd-ı nazmım

⁷⁸¹ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/acem>, 3 Mart 2022.

⁷⁸² Ne. K27/40, Ne. K36/3, Ne. K59/32, Ne. G67/7, N. K9/13, N. K28/43, Nş. K21/35, Na. K15/13 Na. K198/1

Hinde azm etse n'ola reşk ile yârân-ı Acem (Ne. K51/45)

Nazmımın örtüsü senin methinle Anadolu'yu kapladı(ğından) Acem'den olan şair dostlar kıskançlıkla Hindistan'a yönelse şaşılır mı?

Sana Nâbî reşk ider ise n'ola yârân-ı Rûm

Şi'rümüz tarz-ı 'Acemdür Muhteşem vâdisidür (Na. G243/5)

(Ey) Nâbî, Anadolulu dostların seni kıskanırsa ne olmuş ki bizim şiirimiz Acem tarzıdır, Muhteşem'in⁷⁸³ açtığı yolda (yazılmıştır).

Sâkin-i Çin ü Hitâ vü Hoten u Hind ü 'Acem

Cümle elkâb-ı hümayûnın iderler ısgâ (Na. T127/34)

İran, Hindistan, Hoten, Hita ve Çin'in sakinlerinin hepsi (Baltacı Mehmet Paşa'nın) mübarek lakaplarına kulak verirler.

- 'Acem, özellikle şahı ile ele alınmıştır. Bu kullanımlarda hem mekân hem de millet anlamının bir aradalığı söz konusudur.⁷⁸⁴

Geh bir vezîri şâh-ı Acemden harâc alır

Geh bir vekîli asker-i Tâtâra hân verir (Ne. K4/38)

(Sultan Ahmet Han'ın) kâh bir veziri İran şahından haraç alır, kâh bir vekili Tatar askerine hân verir.

2.1.2.2.4.2 'Arabistân

“Asya ile Afrika arasında yer alan dünyanın en büyük yarımadalarından biri.”⁷⁸⁵

⁷⁸³ “Muhteşem-i Kâşânî: Şemsü's-suarâ Kemâlüddîn Âlî b. Ahmed Kâşânî (ö. 996/1588). İranlı şair.” (Rıza Kurtuluş, “Muhteşem-i Kâşânî”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV, 2006, s. 77.)

⁷⁸⁴ Ne. K40/30, Ne. K41/22, N. K8/11, N. K8/13, Na. K15/30, Na. K15/93

⁷⁸⁵ Kudret Büyükcoşkun, “Arabistan”, **DİA**, C.3, İstanbul, TDV, 1991, s. 248.

‘Arabistân sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir. Her iki beyitte de söz bağlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Oradaki güzellerin söz bilmezliğinden bahsedilmiştir.

Ol dil-güşâ makâller ol hurde nükteler

Mümkün midür bula 'Arabistân'da sureti (Na. K16/45)

O gönül açan sözler, o ince manalı nükteler(in) Arabistan'da şeklini bulması mümkün müdür?

Dil-ber-i harf ne-dân-ı 'Arabistân göreli

Çeşm-i şevkümde uçar Rûm ilinün hûbları (Na. G827/3)

Arabistan'ın söz bilmez güzellerini gördüğümünden (beri) şevkimin gözünde Anadolu ilinin güzelleri uçar.

2.1.2.2.4.3 Bedehşân

“Orta Asya’da Afganistan’ın şark-ı şimâlisi nihâyetinde, Türkistan ile Hindistan ve Çin arasındaki kıttadır. Yüksek, dağlık, suyu bol, havası güzel ve mutedil bir yerdir. Ahâlîsi iran soyundan Tâcîklerdir. Fârîsî konuşurlar. İçlerinde Özbekler, Türkmenler de vardır. Emîrin merkezi eskiden Feyz-âbâd iken şimdi Hürrem kasabasıdır; Afganistan’a tâbidir. Bu memleket öteden beri la'l-i Bedehşân denilen bir nev’i yâkûtuyla, sâir kıymetli taşlarıyla meşhurdur.”⁷⁸⁶

Bedehşân 4 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Neşâtî 3, Şeyhülislâm Yahyâ 2, Nefî ve Nâ’ilî birer beyitte kullanmıştır. Nâbî ise hiç kullanmamıştır.

- Bedehşân, “la’l-i Bedehşân” olarak bilinen taşları ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁸⁷

Nedür ol ma'nî-i pâkize ol zengin edâlarla

Şikest itse 'aceb mi kıymet-i la'l-i Bedehşânı (Nş. K13/7)

⁷⁸⁶ Onay, A.g.e., s. 87.

⁷⁸⁷ Ne. K30/48, Ş. K6/7, Ş. G256/4, Nş. K27/28, Nş. G120/2

(Şeyhülislâm Bahayî Efendi'deki) o zengin edalarla o temiz mana nedir; (bunların) Bedehşan lalinin kıymetini kırmasına şaşılır mı?

- Bedehşân somut bir kavram olan meyhanenin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Mey-hâne cur'alarla Bedehşân u her humu

Yâkût-ı nâb u la'l-i müzâb ile kânlanur (N. G44/3)

Meyhane (içindeki) kırmızı şaraplarla Bedehşan'a (dönmüştür), her (bir) şarap küpü (de) saf yakut ve erimiş lalle kanlanmıştır.

2.1.2.2.4.4 Bulgâr

“Esasen Ural dağları cihetinde sakin akvâm-ı Tatariyyeden iken badehu Rumeli cihetine gelip İslavlaşmış bir kavm-i ma'rûf.”⁷⁸⁸

Sözlükte bu kelime ırk adı olarak geçmektedir ancak beyitlerde diğer mekân isimleri ile bir arada mekân anlamında kullanılmıştır.

Bulgâr sadece Nefî'de 2 beyitte Bulgarların yaşadığı yer anlamında yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁸⁹

Acem değil Arab u Hind ü Çin ü Bulgârı

Sana müsahhar eder hep elindeki hâtem (Ne. K36/4)

(Ey vezir-i azam Halil Paşa) elindeki mühür (sadece) İran'ı değil, Arap, Hint, Çin ve Bulgaristan'ı (da) sana boyun eğdirir.

2.1.2.2.4.5 Çîn (Mâçin)

“Çîn ülkesi, Mani dininin en çok yayıldığı yerdir. Maninin bir ressam olduğu ve kutsal kitabının da pek güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz daima Çin'e nisbet edilmiştir.”⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 152.

⁷⁸⁹ Ne. K13/38

⁷⁹⁰ Pala, **A.g.e.**, s. 103.

Çîn, 5 divanda toplam 51 beyitte geçmektedir. Nefî 19, Nâ'ilî 13, Şeyhülislâm Yahyâ 9, Nâbî 6 ve Neşâtî 4 beyitte ele almıştır.

Mâçin⁷⁹¹ sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte geçmektedir.

- Çîn, orada yapılan nakışlar, seramikler ve resimler vesilesi ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁹²

Armağan gitse olur Çîne hele tasvîri

Bu kadar ancak olur hak bu ki sun'-ı Mevlâ (Ne. K17/48)

(Sultan Murat Han'ın) Allah tarafından güzel yaratılan (atlarının) resmi, Çîn'e armağan gitse olur (çünkü) ancak bu kadar güzel olur.

Bir mülke güzâr etse sanır halkı o mülkûn

Oldukları yer memleket-i Çîn ü Hîtâdır (Ne. K33/36)

(Vezir-i azam Muhammed Paşa) bir memlekete geçse, o memleketin halkı oldukları yerin Hîtâ ve Çîn memleketi olduğunu sanır.

Dil-i bîmâruma âb istese cellâd-ı felek

'Arz eder kâse-i Çînî ile zehr-i kattâl (N. K12/60)

Felek celladı, benim hasta gönlüme su (vermek) istese Çîn kâseleri içinde öldürücü zehir sunar.

- Çîn; “nafe” adlı özel bir kokunun orada üretilmesi sebebiyle, oraya giden kervanları, hükümdarı, güzelleri, puthanesi, haracı, seyyahları, tüccarları ve yağmacıları ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁹³

⁷⁹¹ “Avam lisanında Çîn ismine itbâ'en kullanılır.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 727.)

⁷⁹² Ne. K13/18, Ne. K35/56, Ne. K40/27, Ne. K44/16, Ne. K46/11, Ne. K56/40, Ne. K57/5, Ş. G89/3, Ş. G167/2, Ş. G327/2, N. K12/60, N. K25/12, N. G53/5, N. G101/2, Nş. K25/12, Nş. M1/8, Na. T92/4, Na. T138/9

⁷⁹³ Ne. K13/20, Ne. K13/38, Ne. K17/38, Ne. K52/10, Ne. K58/28, Ne. K58/45, Ne. G118/4, Ş. G67/3, Ş. G129/2, Ş. G147/1, Ş. G198/3, Ş. G227/1, Ş. G426/1, N. K16/13, N. K18/45, N. K28/30, N. K28/52, N. K28/53, N. K34/20, N. G99/3, Nş. G109/3, N. G280/4, N. G338/3, Nş. K13/18, Na. K15/30, Na. G444/5, Na. G484/8, Na. G721/6

Hâkân-ı Çîn ki dergehine elçi gönderir

Hep kâse-şûy-ı matbahına armağan verir (Ne. K4/39)

Çin hakânı (Sultan Ahmet'in) dergâhına hep elçi gönderir, mutfağının kâse yıkayıcısına armağan verir.

Kişver-i Çîne mi düşdü güzerin

Yâ nedir bu nefes-i nâfe-şemîm (Ne. K26/3)

Bu nafe kokulu nefesinin (sebebi), yolunun Çin memleketine düşmesi midir, ya nedir?

Kemend-i silsile-i dilberân-ı Çîn ü Hıtâ

Sinân-ı gamze-i hûbân-ı Helluh u Nevşâd (Ne. K29/63)

Çin ve Hita güzellerinin silsilesinin kemendi, Helluh ve Nevşad güzellerinin hışımlı yan bakışlarının oku...

İletmişler peyâm-ı bûy-ı zülfün Çîn ü Mâçine

Bahâr-ı hattın evsâfını Hindustân'a yazmışlar (Ş. G129/2)

Zülfünün kokusunun haberini Çin ve Maçin'e iletmişler, bahar hattının vasıflarını Hindistan'a yazmışlar.

2.1.2.2.4.6 Hind (Hindûstân)

“Hindistan. Hint ülkesi.”⁷⁹⁴

Hind, 4 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nefî 6, Nâbî 4, Nâ'ilî 2 ve Neşâtî 1 beyitte kullanmıştır.

Hindûstân, 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nefî ile Şeyhülislâm Yahyâ ikişer ve Nâ'ilî 1 beyitte kullanmıştır.

⁷⁹⁴ Pala, A.g.e., s. 209.

- Hindistan, alınacak fethedilecek bir memleket olarak doğrudan ele alınmıştır.⁷⁹⁵

Kasîde vü gazelim hod pür etdi dünyâyı

Ne Rûmu koydu ne Hindî ne mülk-i Acâmı (Ne. K21/41)

Kaside ve gazelimin kendisi dünyayı doldurdu ne Rumu, ne Hindistanı ne Acem'i bıraktı.

Arif u 'âlim u dâniyi vezîr eylerler

Husrev-i Çîn ü Hatâ pâdişeh-i Hind ü 'Acem (Na. K15/30)

Hıta ve Çin'in hükümdarı, Acem ve Hint'in padişahı; arif, âlim ve bilgini vezir eylerler.

- Hindistan, siyah tenli insanların bulunduğu bir memleket olması sebebiyle siyahlık, karalık veya karanlık kelimeleri yoluyla saç ve hat ile ilişkilendirilerek ele doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁹⁶

Kapladı medhin ile Rûmu sevâd-ı nazmım

Hinde azm etse n'ola reşk ile yârân-ı Acem (Ne. K51/45)

Nazmımın örtüsü senin methinle Anadolu'yu kapladı(ğından) Acem'den olan şair dostlar kıskançlıkla Hindistan'a yönelse şaşılır mı?

2.1.2.2.4.7 'Irâk

“Irak. Dicle nehri ile aşağı Basra'ya kadar olan bölge olup Şat ırmağının iki tarafına denir. Irâk-ı Arap ve Irâk-ı Acem olarak ikiye ayrılır. Bugünkü Irak topraklarının bulunduğu bölgedir. Divân şiirinin coğrafyası içinde adından çok bahsedilir.”⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ Ne. K3/15, Ne. K4/40, Ne. K13/38, Ne. K27/37, Ne. K36/4, Ş. G50/3, N. K10/22, N. K28/43, Nş. K21/36, Na. K8/46, Na. T127/34

⁷⁹⁶ Ne. K12/7, Ş. G129/2, N. K10/15, Na. T2/4

⁷⁹⁷ Pala, **A.g.e.**, s. 222.

Irak, 3 divanda toplam 6 beyitte kullanılmıştır. Nâbî 3, Nefî 2 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte kullanmıştır. Nâ'ilî ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- ‘Irâk, alınacak bir yer olarak ya da şairleri vesilesiyle doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.⁷⁹⁸

Sözlerim oldu hased-kerde-i yarân-ı 'Irâk

Belki reşk-i sühen-i Muhteşem-i Kâşânî (Ne. K3/48)

Sözlerim Irak'lı dostları kıskandırdı hatta Muhteşem Kaşani'nin⁷⁹⁹ sözlerini (bile) kıskandırdı.

Pâk idüp mülk-i 'Irâkî Dicle-i şemşîr ile

Kalmaya ol hâk-i nûrânîde âsâr-ı zalâm (Na. T56/14)

Irak mülkünü Dicle kılıcıyla temizlesin, o ıdıklı toprakta karanlıktan eser kalmasın.

- ‘Irâk, aynı zamanda bir makamın adı olduğı için hem makam hem mekân anlamı bir arada kullanılarak kelime oyunu yapılmıştır.⁸⁰⁰

Kalması şimdi kimse muhâlîf 'Irâkda

Uydı usûle nagme-serâyân-ı Isfehân (Ş. K2/17)

Isfahan'ın şarkı söyleyenleri (de) usule uydu. Irak'ta şimdi muhalif kimse kalmadı.

2.1.2.2.4.8 Îrân

“Asya'nın büyük bir yeri ki ahalisi lisân-ı Fârisî ile mütekellimdir. El-yevm Fars, Horasan, Kirman, Azerbaycan vesair memalikten mürekkeptir. Lisân-ı avâmda Acemistân denir. Îrân-ı zemîn dahi derler.”⁸⁰¹

⁷⁹⁸ Ne. K57/7, Na. G697/6

⁷⁹⁹ “Muhteşem-i Kâşânî: Şemsü's-suarâ Kemâlüddîn Âlî b. Ahmed Kâşânî (ö. 996/1588). İranlı şair.” (Rıza Kurtuluş, “Muhteşem-i Kâşânî”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV, 2006, s. 77.)

⁸⁰⁰ Na. G20/3

⁸⁰¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 523.

Îrân, 4 divanda toplamda 9 beyitte geçmektedir. Nefî 6, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Neşâtî birer beyitte kullanmıştır. Nâbî ise hiç kullanmamıştır.

- Îrân bir memleket olarak yani doğrudan mekân anlamında ele alınmıştır.⁸⁰²

Görün bir gün verir Mısır u Yemen gibi vezaretle

Bir ednâ bendesine kişver-i Îrân u Tûrânı (Ne. K11/21)

(Sultan Osman Han) İran ve Turan memleketlerini bir adi kölesine Mısır ve Yemen gibi şehirleri verdiği gibi vezirlik de verir, görün.

Havf-ı şemşîri bî-karâr itdi

Ser-be-ser pür-dilân-ı Îrânı (Nş. K8/29)

(Sultan Murad'ın) kılıcının korkusu baştanbaşa İran'ın cesurlarını rahatsız etti.

2.1.2.2.4.9 Ken'ân

“Yakup Peygamber'in memleketi. Bugün Filistin'de Sayda, Sur dolayları ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır. Nuh peygamberin oğullarından veya torunlarından olan Ken'an” adına izâfeten bu ismi almıştır.”⁸⁰³

Ken'ân, 5 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 5, Nâbî 4, Nefî 2 ve Neşâtî ile Şeyhülislâm Yahyâ 1'er beyitte ele almıştır.

Yusuf peygamber Ken'ân'da doğduğu için şairler onu “mâh-ı Ken'ân” olarak ele almıştır. Kuyuya atılmasına telmihte bulunmak için de “çeh-i Ken'ân” tamlamasını kullanmışlardır. Ken'ân, bütün beyitlerde bu mazmunlar etrafında kullanılmıştır. Sadece Nâbî diğer şairlerden farklı olarak bir beyitte “âftâb-ı Ken'ân” olarak ele almıştır. Ancak tüm beyitlerde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁰⁴

Düşeli 'aks-i ruh-ı yâr şarâb-ı nâba

⁸⁰² Ne. K22/2, Ne. K27/36, Ne. K30/21, Ne. K36/5, Ne. K39/9, Ş. K4/9, N. K11/13

⁸⁰³ Pala, A.g.e., s. 266.

⁸⁰⁴ Ne. K11/2, Ne. K13/56, N. K35/13, N. G124/3, N. G179/1, N. G277/4, N. G359/2, Nş. G115/1, Na. G272/5, Na. G555/4, Na. Ma40

Reşkden kaldı çeh-i Yûsuf-ı Ken'âna kadeh (Ş. G37/2)

Saf şaraba yârin yanağının aksi düşünce, kadeh kıskançlıktan Ken'ân'lı Yusuf'un kuyusunda kaldı.

Turunc-ı gabgabıdur âftâb-ı Ken'ânun

Hırâş-ı deste sebep meclis-i Züleyhâda (Na. G702/2)

Züleyha'nın meclisinde el parçalamaya sebep (olan) Ken'ân'ın güneşi (olan Yusuf'un) çenesinin alt kısmının turuncudur.

2.1.2.2.4.10 Mısır

“Mısır ülkesi. Mısır'ın başkenti olan Kahire; memleket, ülke.”⁸⁰⁵

Mısır, 4 divanda toplam 28 beyitte geçmektedir. Nâbî 17, Nef'î 6, Neşâtî 3 ve Nâ'ilî 2 beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

- Mısır, bir memleket olarak ya da Hazreti Musa ve Yusuf aleyhisselamın da orada yaşaması vesilesiyle doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁰⁶

Görün bir gün verir Mısır u Yemen gibi vezaretle

Bir ednâ bendesine kişver-i Îrân u Tûrânı (Ne. K11/21)

(Sultan Osman Han) İran ve Turan memleketlerini bir adi kölesine Mısır ve Yemen gibi şehirleri verdiği gibi vezirlik de verir, görün.

Tîşe-i mekri havale itse hâk-i hileye

Mısır ile Bagdâddan Şatt ile Nili kaldurur (Na. KK32/2)

Aldatma baltasını hile toprağına vursa, Mısır ve Bağdat'tan Şatt ile Nil'i kaldırır.

Mısra meh-i Ken'ânı 'azîz eylemek âhir

⁸⁰⁵ Pala, **A.g.e.**, s. 315.

⁸⁰⁶ Ne. K13/56, Ne. K13/57, Ne. K61/7, N. G166/5, Nş. K8/26, Na. K16/99, Na. T55/4, Na. T56/10, Na. G108/4, Na. G557/2, Na. G697/6

Evvel anı üftâde-i çâh değmez (Na. G272/5)

Kenan'ın dolunayını daha sonra Mısır'a aziz eylemek (için), onu önce kuyunun düşkününü etmeye değmez.

- Mısır; şeker kamışı tarlaları, hasırı, kadınları, cemaati, ileri gelenleri ve inatçıları ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁰⁷

Sen safâ geldin kudûmundan safâ kesb etdi halk

Oldular Mısır ehli yümn-i makdeminle behre-yâb (Ne. K61/3)

(İbrahim Paşa) sen safa geldin, halk ayak basışından safa kazandı, Mısır'ın cemaati gelişinin bereketiyle hissedar oldular.

- Mısır; mucize, hüner, güzellik, hakikatler, af ve nazım gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁰⁸

Gel çâh-ı devâta eyle efsun

Kıl Yûsuf-ı Mısır-ı nazmı bîrûn (Nş. M1/12)

(Ey Peygamberin kalemi) gel divitin kuyusuna sihir yap, nazmın Mısır'ının Yusuf'unu dışarı çıkar.

Mısra hüsn-i bî-nazîrûn 'ayn-ı mâye çeşmüni

Rûyunı Bağdâd'a zülfün Şam'a teşbih eyledüm (Na. Mü40)

Benzersiz güzelliğini Mısır'a, gözünü suyun aktığı yere, yüzünü Bağdat'a, saçını Şam'a benzettim.

2.1.2.2.4.11 Rûm (Anatoli)

“Eski mülkî teşkilâta göre Sivas vilâyeti ve Araplar zamanında ale'l-umûm Anadolu yarımadası.”⁸⁰⁹

⁸⁰⁷ Ne. K61/5, Na. T76/9, Na. T98/1, Na. G310/2, Na. G705/11, Na. R36/2

⁸⁰⁸ N. K25/23, Nş. M1/35, Na. K3/31, Na. G104/4, Na. R204/2

⁸⁰⁹ Onay, **A.g.e.**, s. 349.

Rûm, 5 divanda toplam 46 beyitte geçmektedir. Nâbî 17, Nefî 18, Nâ'ilî 6, Şeyhülislâm Yahyâ 4 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Anatoli⁸¹⁰ sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Anadolu, bir memleket olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸¹¹

Mısır u 'Irâk u Rûmını gördüm bu 'âlemün

Hiç görmedüm esâs-ı bekâ bir diyârda (Na. G697/6)

Bu âlemin Anadolu, Irak ve Mısır'ını gördüm, hiçbir memlekette ebediyetin temelini görmedim.

Kasîde vü gazelim hod pür etdi dünyâyı

Ne Rûmu koydu ne Hindî ne mülk-i Acâmı (Ne. K21/41)

Kaside ve gazelimin kendisi dünyayı doldurdu ne Rum'u ne Hindistan'ı ne Acem'i bıraktı.

Memâlik-i Anadolu'da misli nâdirdür

'Ale'l-husûs ki ol lâlezâr-ı Magnîsâ (Na. K22/4)

Özellikle, Manisa'nın o lale bahçelerinin benzeri Anadolu memleketlerinde nadirdir.

- Anadolu; padişahı, erenleri, şairleri, askerleri, dostları, güzelleri ve dili ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸¹²

Bir himmet eylen ola ki hammâma gire yâr

Ey başı kaba yalın ayak Rûm erenleri (Ş. G410/3)

⁸¹⁰ "Asya'nın müntehâ-yı garbında vâki' bir büyük şibh-i cezîre olup, memâlik-i Osmâniyye'nin en mu'tenâ kısmıdır." (Şemseddin Samî, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.1, s. 389.)

⁸¹¹ Ne. K12/7, Ne. K13/38, Ne. K22/3, Ne. K23/30, Ne. K27/36, Ne. K32/49, Ne. K37/15, Ne. K40/52, Ne. K51/45, Ne. K57/7, Ne. K58/29, Ne. K59/32, Ne. G118/4, Ş. G89/3, Ş. G128/3, N. K11/8, Na. K15/13, Na. K16/2, Na. T42/6, Na. T51/12, Na. T55/4, Na. T60/3, Na. G697/6, Na. G763/2, Na. G826/2, Na. R112/2, Na. Mü32

⁸¹² Ne. K4/24, Ne. K15/19, Ne. K30/21, N. K8/20, N. K11/2, Nş. K10/43, Na. K16/1, Na. T52/2, Na. G243/5, Na. G827/3, Na. 1R/2

Ey başı büyük, ayağı çıplak Anadolu erenleri, bir yardım edin, ola ki yar hamama girsin.

- Anadolu’da yaşayanlar daha ziyade beyaz tenli olduğundan siyahlık ile ele alınan mekânlarla bir arada kullanılarak tezat sanatından faydalanılmıştır.⁸¹³

Hâlin acep mi olsa izârında dil-firîb

Rûma düşünce kâbil olur merdüm-i Habeş (Ne. G60/3)

(Nasıl ki) Habeş insanı Anadolu’ya düşünce makbul olursa; benin de yanağında gönül avutucu olmasına şaşılır mı?

2.1.2.2.4.12 Sebâ

“Yemen’de mâmur bir memleket olup merkezi Ma’rib idi. San’a ile Hazramut arasında bir seddiyle meşhurdur. Bu sedd yıkılmış ve o havalideki mâmureler yıkılmıştır.”⁸¹⁴

Sebâ, sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan bir mekân olarak kullanılmıştır.

Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelürsin

Ey hüdhüd-i ümmîd Sebâdan mı gelürsin (Na. G654/1)

Ey mektup sen o ay yüzlüden mi gelirsin? Ey ümidin hüthütü Seba’dan mı gelirsin?

2.1.2.2.4.13 Tûrân

“Eski İbranîler tarafından Türkistan ve Tataristan cihetlerine verilen isimdir.”⁸¹⁵

Tûrân sadece Nef’î’de 4 beyitte geçmektedir. Hepsinde memleket anlamıyla doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸¹⁶

Görün bir gün verir Mısır u Yemen gibi vezaretle

Bir ednâ bendesine kişver-i Îrân u Tûrânı (Ne. K11/21)

⁸¹³ Ş. G250/1, N. K5/24, N. K10/15, N. G320/5

⁸¹⁴ Onay, **A.g.e.**, s. 362.

⁸¹⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1245.

⁸¹⁶ Ne. K22/2, Ne. K36/5, Ne. K39/9

(Sultan Osman Han) İran ve Turan memleketlerini bir adi kölesine Mısır ve Yemen gibi şehirleri verdiği gibi vezirlik de verir, görün.

2.1.2.2.4.14 Yûnân-zemîn

“Yunanistan, Yunan toprakları.”⁸¹⁷

Yunanistan sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Etmîş hakîm-i dânişüne cevâ-behâ kadar

Dârü'l-emân-ı hikmeti Yûnân-zemîn ile (N. K28/34)

(Vezir-i azam Fazıl Ahmet Paşa) hikmetin güvenli yeri olan (Osmanlı’yı) irfan filozoflarının yeri olan Yunanistan ile gökyüzü kadar değerlendirmiştir.

Sonuç olarak; şiirlerde 14 farklı memleket mekân olarak geçmektedir. Şiirlerinde 11 farklı memleketi kullanan Nef’î, en çok sayıda memleketi şiirlerinde mekân olarak kullanan şair konumundadır. Onu 9 farklı memleketle Nâbî ile Nâ’îlî, 8 farklı memleketle Neşâtî ve 6 farklı memleketle Şeyhülislâm Yahyâ takip etmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ en az sayıda memleketi mekân olarak ele alan şair konumundadır. Şairler arasında en hacimli divana sahip olan Nâbî’nin değil de Nef’î’nin en çok sayıda memleketi şiirlerinde kullanması dikkat çekicidir.

Tüm şairlerde Çin, Hind, Ken’ân ve Rûm memleketleri geçmektedir. ‘Arabistân ve Sebâ sadece Nâbî’de; Bulgar ve Tûrân sadece Nef’î’de ve Yûnân-zemîn sadece Nâ’îlî’de geçmektedir. Bedehşân ve Mısır haricinde kullanılan memleket isimleri sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Nâ’îlî Bedehşân’ı somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Mısır ise Nâ’îlî, Neşâtî ve Nâbî tarafından soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef’î ve Nâ’îlî ‘Acem kelimesinin, Şeyhülislâm Yahyâ ‘Irâk kelimesinin ve Nâbî hem ‘Acem hem ‘Irâk kelimelerinin birden fazla anlama sahip olmasından faydalanarak şiirlerinde bu memleketleri tevriyeli olarak ele almışlardır. Ayrıca, Nef’î, Yahyâ ve Nâ’îlî Rûm mekânını ele alırken tezat sanatından faydalanmıştır.

⁸¹⁷ Kanar, **A.g.e.**, s. 1790.

Bunlara ek olarak, şehirlerde olduğu gibi memleket isimlerinde de birden çok isimle adlandırılan memleketler mevcuttur. Şairlerden ikisi her iki memleket ismini de kullanmayı tercih etmiştir. Bunlardan biri Şeyhülislâm Yahyâ, diğeri ise Nâbî'dir. Yahyâ diğeri şairlerin kullanmadığı Maçın'ı, Nâbî ise Anadolu'yu şiirlerinde kullanmıştır. Aynı zamanda bu memleketlerin eş anlamlıları olan Çin ve Rûm'u da ele almışlardır.

Tüm bu veriler ışığında, şiirlerde memleket olarak ele alınan mekânların ağırlıklı biçimde doğrudan ele alındığını söylemek mümkündür. Ancak az sayıda örnekte de olsa Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî'nin, memleketleri Nef'î ve Şeyhülislâm Yahyâ'dan farklı bir biçimde ele alması dikkat çekicidir.

2.1.2.2.5 Bölgeler

Yönetim alanı ile ilgili mekânların son kategorisi “bölgeler”dir. Bu başlıkta ele alınan maddelerden bazıları tek bir şehri, bazıları ise birden fazla şehri ihtiva edebilmektedir. Kaynaklarda; memâlik, geniş memleket ya da bölge olarak geçen mekânlar bu başlık altında toplanmıştır. Bugün bu mekânlar bölge olarak adlandırıldığından “bölgeler” başlığı tercih edilmiştir. Ele alınan tasniflerde, bölgelerden bazıları Tetik’te “siyasi mekânlar” olarak, Gider’de “coğrafi mekânlar” olarak ele alınırken Narlı’da ve Yıldızhan’da hiç ele alınmamıştır. Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; ‘Arafât, Hameyn, Hatâ, Hicâz, Horâsân, ‘Irâk-ı ‘Arab, Kâfiristân, Kerbelâ, Minâ, Şehrîzor, Türkistân ve Yemen.

2.1.2.2.5.1 ‘Arafât

“Mekke-i Mükerrime kurbunda vaki olup hüccâcın yevm-i arefede tevakkuf ettikleri mahaldir ki menâsik-i hacdandır.”⁸¹⁸

‘Arafât sadece Nâbî’de 4 ve Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

- ‘Arafât, bölge anlamında yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

'Arafât u Harem u Mescid-i Aksâ tursun

Senden özge hele ey dâver-i pâkîze-zamîr

Hutbesin menber-i sultân-rüsûlde okımak

Kime mahsûsdur ey pâdişeh-i 'âlem-gîr (Na K8/44-45)

Ey temiz gönüllü adaletli hükümdar; Arafat, Harem ve Mescid-i Aksa’da Peygamberin minberinde hutbe okutmak senden başka kime mahsus olmuştur?

- Şairler, ‘Arafât’ı tozu, toprağı ve hacıların toprağını öptüğü kutsal bir mekân olması yönüyle doğrudan ele almıştır.⁸¹⁹

'Arafâtun sürelüm hâkine yüzler gözler

⁸¹⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 62.

⁸¹⁹ N. G109/5, Na. G27/1

Surh-rûy olmaga iksîr-i recâ eyleyelüm (Na. G538/3)

Arafat'ın toprağına yüzler gözler sürelim, kırmızı yüzlü olmaya ümit iksiri eyleyelim.

Gubâr-ı gıpta tolar çeşm-i çerhe hüccâcun

Olinca bûsegeh-i payı dâmen-i 'Arafât (Na. TB3/3)

Hacılar Arafat'ın eteğini ayak öpme yeri yapınca (Arafat'ın toprağını öpünce), gökyüzünün gözleri gıpta tozuyla dolar.

2.1.2.2.5.2 Haremeyn

“Mekke ile Medine’ye verilen ortak isim. Bu iki beldenin belli kısımları harem olarak nitelendirildiği ve gayrimüslimlere yasaklandığı için bu adla anılırlar.”⁸²⁰

Haremeyn sadece Nâbî’de 1 beyitte kutsal bir bölge ismi olması vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Bâ-husûs ola şehenşâh-ı diyâr-ı Haremeyn

Pâdişâhum gibi bir dâver-i pâkîze-zamîr (Na. K8/52)

Haremeyn diyarının şahlarının şahı, bilhassa padişahım (Sultan Ahmed) gibi temiz kalpli bir hükümdar olsun.

2.1.2.2.5.3 Hatâ/Hıtâ (Hoten/Huten)

“Çin’in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen ad. Bugünkü sınırları Moğolistan ve Mançurya ile Sibiryâ topraklarının bir bölümünde kalır. M.S. X. asırdan itibaren Moğalların “Hatâ” adlı kabilesi bu bölgede yaşadığından bu adla anılmıştır. “Hıtâ” veya “Huten” şekilleriyle kullanılan bu kelime özellikle âhû ve misk ile birlikte anılır.”⁸²¹

Hatâ/Hıtâ, 5 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Nef’î ve Şeyhülislâm Yahyâ üçer, Nâ’îli 2 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

⁸²⁰ Pala, A.g.e., s. 193.

⁸²¹ A.e., s. 197.

Hoten/Huten 5 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâbî ve Nâ'îlî'de ikişer, Şeyhülislâm Yahyâ, Nef'î ve Neşâtî'de birer beyitte ele alınmıştır.

- Hıtâ; dibâ adı verilen kumaşıyla, güzelleriyle, çölüyle, ahularıya, güzel kokusuyla (misk), ticaret mallarıyla ve nakışlarıyla doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸²²

Nâmı Dağlar Delisi kendisi âhû-yı Harem

Perçemi sümbül-i Çin cephesi dîbâ-yı Hıtâ (Ne. K17/38)

(Sultan Murat Han'ın atının) namı Dağlar Delisi, kendisi Harem ahusu, perçemi Çin sümbülü, alını Hıta dibâsı(dır).

Hıtâdan çin-i târ-ı müşg-bârın sakınur gûyâ

Hemîşe ser-be-zânûdur gönül ol zülf-i pür-hamda (Ş. G337/4)

Gönül, her zaman o kıvrım dolu saçta dize yatırılmıştır; sanki misk saçan (saç) telinin kıvrımını Hıta'dan sakınır.

- Hıtâ; Çin'e yakın olması sebebiyle, doğrudan mekân olarak onunla bir arada ele alınmıştır.⁸²³

Bir mülke güzâr etse sanır halkı o mülkün

Oldukları yer memleket-i Çin ü Hıtâdır (Ne. K33/36)

(Vezir-i azam Muhammed Paşa) bir memlekete geçse, o memleketin halkı oldukları yerin Hıtâ ve Çin memleketi olduğunu sanır.

2.1.2.2.5.4 Hicâz

“Cezâretü'l-Arab'ın garb-ı şimâlî kısmı ki Haremeyn-i Şerîfeyn'in bulunduğu hıtta-i mübarektir.”⁸²⁴

⁸²² Ne. K29/63, Ne. G97/5, Ş. G265/4, N. K3/65, N. G6/2, Nş. G102/3, Na. T92/4, Na. T138/9, Na. G811/5

⁸²³ Ş. G327/2, Ş. G426/1, Nş. K25/12, N. K18/45, N. G53/5, Na. K8/46, Na. K15/30, Na. T127/34

⁸²⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 457.

Hicâz, sadece Nâ'îlî'de 2 ve Nef'î'de 1 beyitte Hicaz ve Kâbe vesilesi ile ya da doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸²⁵

Bulmaz harîm-i kûyuna yol ol ki Ka'benün

Bâd-ı semûm-ı deşt-i Hicâzından incinür (N. G59/4)

Kâbe'nin, Hicaz çölünden gelen sam yeli rüzgârından incinen (kişi) sevgilinin bulunduğu yerin haremine yol bulamaz.

Nedür bu sa'y u teveccüh kudûmuna gûyâ

Henüz ayagı toziyla Hicâzdan geldün (N. G211/3)

(Ey saba) sanki henüz ayağının tozuyla Hicaz'dan geldin, (sevgilinin) ayak basmasına bu kadar koşturman nedendir?

2.1.2.2.5.5 Horâsân

“İran'ın doğusunda kalan bir bölgedir. “Horâsân” güneşin doğduğu yurt anlamına gelir. Divân şiirinin coğrafyası içinde önemli bir yer tutar. Belh, Buharâ gibi şehirleri; mâdenleri ve verimli arazisi ile olduğu kadar buradan Anadolu'ya yapılan göçler ve Anadolu üzerinde bıraktığı derin izler nedeniyle önemli olan Horasan, tasavvufî hayatta da etkili olmuştur.”⁸²⁶

Horâsân sadece Nef'î'de 1 beyitte fethedilecek bir bölge olması vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Arz-ı Rûmu nice feth etdi ise devlet ile

Eyleye memleket-i Rûma Horâsânı da zamm (Ne. K40/52)

(Veziriazam Hüsrev Paşa) Erzurum'u bahtıyla nasıl fethettiyse, Horasanı da Anadolu memleketine katsın.

⁸²⁵ Ne. K57/11

⁸²⁶ Pala, A.g.e., s. 210.

2.1.2.2.5.6 ‘Irâk-ı ‘Arab

“Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan topraklara Osmanlı İmparatorluğu zamanında verilen isim.”⁸²⁷

‘Irâk-ı ‘Arab sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte fethedilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Ki ola fâtiḥ-i ma'mûre-i 'Irâk-ı 'Arab

'Uluvv-ı kadr ile nâm-ı bülend-pervâzı (N. K8/3)

(Sultan Murat Han'ın) yüksekte uçan namı yüksek itibar ile mamur olan Irak-ı Arab'ın fatihi olsun.

2.1.2.2.5.7 Kâfiristân

“Kâfir ülkesi bütün Hristiyan ülkeleri yerine kullanılabildiği gibi, Hindistan'ın kuzey batısındaki bir bölgeye de denir. Kâfir denmesinin kara renk ile de alâkası vardır. Bu yüzden esmer Hintliler ile sevgilinin saçı, beni vs. unsurlar kâfirlikle suçlanır.”⁸²⁸

Kâfiristân 4 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâbî 2, Nefî, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır. Nâ'ilî ise hiç kullanmamıştır.

- Kâfiristân fethedilecek bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁸²⁹

Hele teshîr-i mülke başlasın ikbâli seyr eylesen

Ne Türkistânı kor feth etmedik ne kâfiristânı (Ne. K11/20)

(Sultan Osman Han) hele memleketleri ele geçirmeye başlasın (da) saadeti seyredin, fethetmedik ne Türkistan'ı ne Kâfiristan'ı (Avrupa) bırakır.

Buldugun avareyi dil-beste itme zülfüne

Her müselmânı esîr-i kâfiristân eyleme (Na. G774/6)

⁸²⁷ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <https://www.luggat.com/index.php#ceviri>, 3 Mart 2022.

⁸²⁸ Pala, **A.g.e.**, s. 248.

⁸²⁹ Ş. G154/1, Nş. K11/12, Na. K13/100

(Her) bulduğun avareyi saçına âşık etme, her Müslümanı kâfir memleketinin esiri etme.

2.1.2.2.5.8 Kerbelâ

“Irak’ta bulunan bir bölge. Bağdat’ın 100 km güneybatısına düşer. Şimdi burada aynı adla anılan bir şehirdir. Peygamberimizin torunu imam Hüseyin’in şehit olduğu yer. Kabri de oradadır.”⁸³⁰

Kerbelâ, 3 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 7, Neşâtî ve Nâbî birer beyitte ele almıştır. Nefî ve Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

- Kerbelâ, Hazret-i Hüseyin’in şehit edilişi, Yezid ve oradakilerin susuz bırakılışı sebebiyle konu edilerek doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸³¹

Bir şemmedür bu vâkı'adan hâl-i Kerbelâ

Kerrûbiyân-ı 'arş bu zulme yeter güvâh (N. Mu1/1/5)

Kerbela'nın hali bu vakanın sadece zerre miktarıdır, arşın büyük melekleri bu zulme şahit olarak yeter.

- Kerbelâ, soyut bir kavram olan gönlün benzetmeliği olarak ele almıştır.

Şu'le-i hancer-i nigâhından

Teşne-leb hûn-ı Kerbelâ-yı dilim (N. K4/17)

(Ey Muhammed aleyhisselam) bakışının hançerinin kıvılcımından gönül Kerbela'sının kana susamışiyım.

2.1.2.2.5.9 Minâ

“Mekke ile Müzdelife arasında Mescid-i Harâm’ın yaklaşık 7 km. kuzeydoğusunda ve Harem sınırları içinde bulunan Mina şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklama gibi hac ibadetlerinin (menâsik) yapıldığı yerdir.”⁸³²

⁸³⁰ Pala, A.g.e., s. 267.

⁸³¹ N. K7/27, N. K7/32, N. K7/39, N. K7/53, N. Mu1/5/6, Nş. TB1/2/3, Na. G99/4

⁸³² Mehmet Şener, “Mina”, DİA, C.31, İstanbul, TDV, 2005, s. 96-97.

Minâ sadece Nâbî’de 3 beyitte ele alınmıştır.

- Minâ doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸³³

Aceb mi hil'at-ı bâl-i melâ'ik olsa demi

Minâda ol ganemün ki ide fedâ-yı hayât (Na. TB3/4)

Mina’da kurban edilen o koyunun nefesi meleklerin kanadının kaftanı olsa şaşılır mı?

- Nâbî hac unsurlarını ele aldığı gazelinde, hacıların yaptıkları ibadetlerle bir tür ticaret yaptıklarını anlatır ve Mina’yı gönül tüccarının günah verip rahmet kazandığı bir pazar yerine benzeterek ele alır.

Alalum gevher-i rahmet virelüm nakd-i günâh

Dili sūdâger-i bâzâr-ı Minâ eyleyelüm (Na. G538/6)

Günah nakdi verip rahmet mücevheri alalım, gönlü Mina çarşısının tüccarı eyleyelim.

2.1.2.2.5.10 Şehrizer

“Kuzey Irak’ta tarihî bölge. Şehrizer (Şehrezûr, Şehrüzûr, Şehrizer) Kuzey Irak’ta Cibâl bölgesinde verimli bir ovadır. Avraman dağ silsilesinin batı tarafında bulunan ova güneydoğudan İran’ın Avramânıluhn yöresine, güneybatıdan Derbendihan’a, batıdan Süleymaniye topraklarına dayanır.”⁸³⁴

Şehrizer sadece Nefî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şirvânı

Cenûben Şehrizer u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne. K22/4)

(Sultan Murad Han) kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan’ı, güneyden Şehrizer ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz’ı (fethedecek).

⁸³³ Na. G654/4

⁸³⁴ Ahmet Gündüz, “Şehrizer”, *DİA*, C.38, İstanbul, TDV, 2010, s. 473.

2.1.2.2.5.11 Türkistân

“Türklerin vatan-ı aslîsi olan memleket-i vâsi'a ki el-yevm Buhara, Hive, Hokand Hanlıklarını ve Taşkent ve Kırgız cihetlerini havi olup kısm-ı a'zamı Rusya'ya tâbidir.”⁸³⁵

Türkistân sadece Nefî'de 1 beyitte fethedilecek bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Hele teshîr-i mülke başlasın ikbâli seyr eylen

Ne Türkistânı kor feth etmedik ne kâfiristânı (Ne. K11/20)

(Sultan Osman Han) hele memleketleri ele geçirmeye başlasın (da) saadeti seyredin, fethetmedik ne Türkistan'ı ne Kâfiristan'ı bırakır.

2.1.2.2.5.12 Yemen

“Arap Yarımadası'nın güneybatısında bir yerleşim bölgesidir. Divân şiirinde daha çok Akîk'in Yemen'de bulunuşu ve Süheyl yıldızı ile birlikte anılır. Eski coğrafyada bir iklim ve yerleşim bölgesi olarak da önemli bir yeri vardır.”⁸³⁶

Yemen, 4 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nefî 2, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî birer beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

Yemen, akik taşı veya yıldızı vesilesiyle doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır.⁸³⁷

Görün bir gün verir Mısır u Yemen gibi vezaretle

Bir ednâ bendesine kişver-i İran u Tûrânı (Ne. K11/21)

(Sultan Osman Han) İran ve Turan memleketlerini bir adi kölesine Mısır ve Yemen gibi şehirleri verdiği gibi vezirlik de verir, görün.

Dem-i seherde görür Nâ'ilî akîk-i meyün

⁸³⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1251.

⁸³⁶ Pala, **A.g.e.**, s. 482.

⁸³⁷ Ne. K62/8, Ş. N2/2, Na. M9/94

Kemîne cur'asını ahter-i Yemen mahmûr (N. G47/5)

Nâ'ilî; seher vaktinde saf şarabın zavallı damlasını, mahmur Yemen yıldızı gibi görür.

Sonuç olarak; şiirlerde 12 farklı bölge mekân olarak ele alınmıştır. Nef'î ve Nâbî yedişer farklı bölgeyi mekân olarak şiirlerinde kullandığından en fazla sayıda farklı bölgeyi şiirlerinde mekân olarak kullanan şairler konumundadır. Onları Nâ'ilî 6 ve Şeyhülislâm Yahyâ ile Neşâtî ikişer farklı bölgeyle takip etmektedir.

Bölgelerden; Hıtâ şairlerin tümünde ele alınmıştır. Horasân, Şehrîzor ve Türkistân sadece Nef'î'de, Hameyn ile Mina sadece Nâbî'de ve 'Irâk-ı 'Arab ise sadece Nâ'ilî'de geçmektedir. Bu bakımdan Nef'î şiirlerinde en fazla sayıda farklı bölgeyi mekân olarak ele alan şair konumundadır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise şiirlerinde diğer şairlerden farklı herhangi bir bölge kullanmamıştır.

Şiirlerde geçen bölgelerin tamamı doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Buna ek olarak sadece Nâ'ilî Kerbelâ'yı soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alırken, sadece Nâbî Mina'yı somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır.

2.2 DOĞAL MEKÂNLAR

Şiirlerde karşılaşılan mekân kategorilerinden ikincisi “doğal mekânlar”dır. Doğal kavramı bu çalışmada oluşturulan ilk mekân kategorisi olan “yapay mekânlar”daki yapay kavramıyla karşıtlık oluşturması bakımından tercih edilmiştir. Bu başlık altındaki mekânlar; insan eliyle üretilen yapay mekânların aksine insan elinin değmediği, belirli bir düzenlemeye tâbî olmayan, kendiliğinden mekân vasfına sahip olan mekânlardır. İşte bu kendiliğinden olma hâlini yansıtmaları için “doğal” kavramı tercih edilmiştir.

Ele alınan tasniflerden, Yıldızhan’da bu tür mekânlar hiç tasnif edilmemiştir. Narlı; dağlar, denizler, nehirler ve gölleri “doğal yerler”e; gökyüzü, güneş, ay ve yıldızları ise “kozmik yerler”e dâhil ederek ele almıştır. Tetik; gök, gökyüzü, felek ve burcu “göksel mekânlar” başlığı altında; dünya, mekân, deniz ve sahil gibi mekânları ise “dünya” başlığı altında ele almıştır. Gider’in tasnifinde “doğal mekânlar” başlığı vardır ancak kendi içinde deniz, çöl, belirsiz bir yeri karşılayan mekânlar vb. olarak yedi alt başlığa ayrılmaktadır. Dolayısıyla Gider’in doğal mekânlar ile kastı dünya ile sınırlı kalmaktadır. Tasniflerde hiç ele alınmayan ya da ele alınsa bile ayrı başlıklarda ya da daha sınırlı olarak ele alınan bu mekânlar bu çalışmada tek bir üst başlıkta toplanarak “doğal mekânlar” adı altında “yeryüzü mekânları” ve “kozmolojik mekânlar” alt başlıkları ile incelenecektir.

2.2.1 Yeryüzü Mekânları

Şiirlerde, karşımıza çıkan doğal mekân kategorilerinden ilki “yeryüzü mekânları”dır. Bu başlık altında dünya üzerinde bulunan doğal mekânlar ele alınmıştır. Dünya dışında bulunan mekânlar ayrıca ele alındığından bu başlığı diğerinden ayırabilmek için “yeryüzü” kavramı tercih edilmiştir. Ayrıca özel isme sahip olan çeşitli yeryüzü mekânları da bu başlık altına alınmıştır.

Ele alınan tasniflerden, Yıldızhan’da bu tür mekânlar hiç tasnif edilmemiştir. Narlı ise; dağlar, denizler, nehirler ve gölleri “doğal yerler” başlığı altında tasnif etmiştir. Tetik ise sadece, deniz ve sahilin o dönemde dünya gibi algılandığını ve dolayısıyla “dünya” başlığı altında değerlendirilebileceklerini belirtmekle

yetinmiştir.⁸³⁸ Gider ise daha önce belirtildiği üzere “doğal mekânlar”ı, “deniz, dağ, çöl, çimenlik, orman, vadi ve belirsiz bir yeri karşılayan mekânlar” alt başlıklarıyla ele almıştır.

Bu çalışmada ele alınan yeryüzü mekânları ise şunlardır; ‘ankebût-hâne, bâdiye, berr, Bî-sütûn, bîşe, Ceyhûn, cezîre, cûy, çemen, deniz, Dicle, gâr, hâr-sitân, kân, kayalık, kuh-sâr, kulzûm, kûnâm, lâne, mecma’u’l-bahreyn, memleha, menba’, mer’â, Merve, neyistân, Nîl, râg, Safâ, sâhil, senglâh, serâ, Sînâ, şekeristân, şûre-zâr, tag, Tuna, Tûr, ‘ummân ve vâdî.

2.2.1.1 ‘ankebût-hâne

Örümcek evi, örümcek yuvası.

‘Ankebut: “Örümcek.”⁸³⁹ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”⁸⁴⁰

‘Ankebut-hâne sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

‘Ârif düşer mi kaydına cism-i nizâr için

Bir ‘ankebût-hâne kadar meskenün dahi (N. G365/4)

Arif olan kişi, örümcek yuvası kadar (küçük olan bir mesken için bile) zayıf bedeninin tasasını çeker mi?

2.2.1.2 bâdiye (beyâbân, deşt, hâmûn, sahrâ, sahârî, tîh)

“Çöl, kır, beyaban, sahra, deşt.”⁸⁴¹

Bâdiye 3 divanda toplam 19 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 15, Nâbî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Beyâbân⁸⁴² 5 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nâbî 4, Şeyhülislâm Yahyâ ile Nâ’ilî üçer, Nef’î 2 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

⁸³⁸ Tetik, A.g.e., s. 29.

⁸³⁹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 59.

⁸⁴⁰ A.e., s. 423.

⁸⁴¹ A.e., s. 93.

⁸⁴² “Çöl, sahra, berriyye.” (A.e., s. 126.)

Deşt⁸⁴³ 5 divanda toplam 45 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 16, Nâ'ilî 12, Nâbî 9, Neşâtî 6 ve Nef'î 2 beyitte ele almıştır.

Hâmûn⁸⁴⁴ 3 divanda toplam 3 beyitte geçmektedir. Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de birer beyitte ele alınmıştır.

Sahrâ⁸⁴⁵ 5 divanda toplam 51 beyitte geçmektedir. Nâbî 21, Şeyhülislâm Yahyâ 12, Nef'î 7, Neşâtî 6 ve Nâ'ilî 5 beyitte ele almıştır.

Sahârî⁸⁴⁶ sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

Tîh⁸⁴⁷ 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî ile Neşâtî ikişer ve Nâbî 1 beyitte ele almıştır.

- Bâdiye; Hoten, Kerbela, Hicaz ve Çin'de olması; kenarı, ağaçları, kasırgası ve üzerinde gezilmesi vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁴⁸

Yakın itdi felek eyyâm-ı şekke rûz-ı nev-rûzı

Bu takrîb ile birkaç gün temâşâgâh olur sahrâ (Ş. G4/2)

Felek, nevrüz gününü şüphe günlerine yakın etti; çöl bu takrîble birkaç gün seyir yeri olur.

- Bâdiye; sine, ocak, sayfa ve âlem gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁴⁹

Feyz-i kefi cûdiyle sehâb ola güher-rîz

⁸⁴³ “1. Ova, sahra, kır. 2. Beyaban, çöl.” (A.e., s. 248.)

⁸⁴⁴ “Geniş ova, kır, sahra, deşt.” (A.e., s. 423.)

⁸⁴⁵ “Ova, kır, deşt.” (A.e., s. 1017.)

⁸⁴⁶ Sahralar. (A.e., s. 1017.)

⁸⁴⁷ “Çöl, susuz kuru sahra.” (A.e., s. 1232.)

⁸⁴⁸ Ne. K5/25, Ne. K6/30, Ne. K15/29, Ne. K17/24, Ne. K18/31, Ne. K30/30, Ne. K44/15, Ne. K56/20, Ne. K58/31, Ne. G97/5, Ş. K7/9, Ş. G113/3, Ş. G159/3, Ş. G177/4, Ş. G182/2, Ş. G210/2, Ş. G242/1, Ş. G256/4, Ş. G291/2-4, Ş. G293/5, Ş. G371/1, Ş. G406/2, Ş. G450/3, N. K3/32, N. K12/35, N. K13/1, N. Mu1/5/6, N. Mu5/1/11, N. G5/2, N. G59/4, N. G122/5, N. G178/2, N. G206/6, N. G280/4, N. G319/5, N. T5/8, Nş. K10/28, Nş. K13/20, Nş. K22/29, Nş. G53/2, Nş. G97/1, Nş. G134/5, Nş. T3/2, Na. K7/20, Na. T56/15, Na. T77/21, Na. T122/10, Na. G6/1, Na. G64/9, Na. G301/5, Na. G303/9, Na. G333/2, Na. G589/5, Na. G716/1-2, Na. G838/6, Na. G875/5, Na. Mu151, Na. R31/1

⁸⁴⁹ N. G383/3, Na. G50/1, Na. G805/3, Na. KK8/4, Na. R117/1

Pür-gevher-i sir-âb ola deşt ü der-i 'âlem (Nş. K20/14)

Bulut, (Ahmed Paşa'nın) cömertlik elinin feyziyle cevher saçan olsun; âlem kapısı ve çölü taze mücevherle dolsun.

- Bâdiye; aşk, yokluk, nur, hasret, talep, söz, arzu, sitem, bela, esenlik (selâmet), muhabbet, kıyamet (haşır), makam (menkıbet), üzüntü (ye's), hayret, vahşet, küfür, dert, gam, korkusuzluk (emân), savaş (vegâ), nasipsizlik, gönül, şevk, hasret, ihlas, hayal, gayp, zeka, helak, vahdet, cömertlik, yaratılış ve vesveseler gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁵⁰

Bir 'aceb hâlet-i pür-zevk getürmüşdi ele

Dâ'imâ deşt-i mahabbetde hurûşân idi Kays (Nş. G57/3)

Kays; bir acayip zevk dolu bir hâl ele geçirmişti; (o) daima muhabbet çölünde ağlayan idi.

O dem ki müstenidân-ı 'amel o bâdiyede

Fütâdelikte 'aceb vü bî-i'tibâr kalur (N. K2/40)

O zaman ameline güvenenler, o çölde (yani mahşer meydanında) düşmüşlükte itibarsız ve şaşkın kalır.

- Bâdiye kişileştirilerek ele alınmıştır.

Bahâr eyyâmıdır şimdi safâ sahrâ vü deştündür

Yeter çekdük derûn-ı hânede cevri-i zemistânı (Ş. K7/14)

⁸⁵⁰ Ne. K15/30, Ne. K51/42, Ş. M/43, Ş. G20/5, Ş. G112/2, Ş. G116/3, Ş. G167/3, Ş. G178/1, Ş. G224/4, Ş. G268/3, Ş. G281/5, Ş. G324/2, Ş. G424/2, Ş. Kt19/2, N. K6/9, N. K10/28, N. K12/36, N. K14/68-75-85, N. K28/41, N. K29/1, N. K33/20, N. K37/6, N. Mu2/3/4, N. Mu3/1/2, N. Mu5/7/7, N. G12/1, N. G14/1, N. G205/2, N. G226/6, N. G253/3, N. G276/5, N. G354/2, N. Ş11/7, Nş. K27/34, Nş. G40/3, Nş. G43/4, Nş. G52/3, Nş. G77/4, Nş. G83/5, Na. K14/5, Na. K24/24, Na. M5/5, Na. T28/6, Na. G25/3, Na. G95/2, Na. G122/5, Na. G144/5, Na. G149/2, Na. G205/2, Na. G219/4, Na. G398/4, Na. G526/2, Na. G570/8, Na. G755/4, Na. G819/4, Na. G824/6, Na. G855/8, Na. G860/2, Na. G863/2, Na. Mua76

Şimdi, bahar günleridir, eğlence çöl ve geniş ovanındır; evin içinde kışın zulmünü çektiğimiz yeter.

Pür eder neşr-i şemîm-i kerem ü hulkından

Ceyb-i kûh-sâr gibi dâmen ü destin hâmûn (N. K17/26)

Çöl; dağ tepesinin yakası gibi (Veziriazam Salih Paşa'nın) yaratılışının ve cömertliğinin güzel kokusunun yayılmasından elini ve eteğini doldurur.

2.2.1.3 berr

“Kara, bahr mukabili.”⁸⁵¹

Berr 5 divanda toplam 21 beyitte geçmektedir. Nef'î 9, Nâbî 8, Şeyhülislâm Yahyâ 2, Nâ'îlî ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

- Berr bütün beyitlerde bahr ile beraber zikredilmiş ve her ikisinin padişahı, hükümdarı, sahibi, veziri, güneşi ve Kahraman'ı konu edilerek doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁵²

Mültekâsında olup berr ile bahrın cilveger

Birbirine mâye-i nâz eyledi bahr ü beri (Na. T30/3)

Denizle karanın birbirine kavuştuğu yerde ortaya çıkıp; deniz ve karayı birbirine naz mayası eyledi.

- Berr, kişileştirilerek ele alınmıştır.

Birbirine ki bu bahr ü ber sarılmışdur

Nümûnedür ki safâ vü keder sarılmışdur (Na. Ma9)

⁸⁵¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 121.

⁸⁵² Ne. K10/21, Ne. K13/39, Ne. K14/8, Ne. K14/20, Ne. K16/16, Ne. K20/10, Ne. K23/13, Ne. G80/6, Ne. R5/1, Ş. G121/5, Ş. T2/6, N. K27/30, Nş. K20/21, Na. T30/15, Na. T30/31, Na. T129/1, Na. T141/3, Na. T144/14, Na. Mua177

Deniz ve kara(nun) bu birbirine sarılmış (hâli) huzur ve kederin (birbirine sarılmış hâline) benzer.

2.2.1.4 Bî-sütûn

“Şîrîn’in emriyle Ferhad’ın deldiği dağ. Bugün Bağdat-Hemedan arasında Kirman Şâh’ın 30 km. kadar doğusunda kalır. Dik, kayalık ve sarp bir dağdır. Hikâyeye göre Ferhâd Şîrîn’e âşıktır. Şîrîn, aşkının ispatı için Ferhâd’dan bir dağı delmesini ister. Böylece bu dağın içinden geçen kanal vasıtasıyla Şîrîn taze süt içebilecektir. Ferhâd bir mühendistir. Kazmasını vurup dağı deler. İşte bu dağ, Bîsütun’dur.”⁸⁵³

Bî-sütûn 5 divanda toplam 14 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî ile Nâbî dörder, Şeyhülislâm Yahyâ 3, Nef’î 2 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

- Bî-sütûn; Ferhat’ın deldiği dağ olması vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁵⁴

Başına tokunmayınca bilmedi Ferhâdı gör

Bî-sütûna neyledi ol bî-nevânun tîşesi (Ş. G405/4)

Başına dokunmayınca Ferhat’ı bilmedi; o nasipsizin (yani Ferhat’ın) baltası Bî-sütûn’a ne etti, gör.

Kalmadı 'âlemde bir Ferhâdveş sâhib-cünûn

Kim harâb oldu diğer-gûn itdi anı Bîsütûn (Na. Mua59)

Âlemde Ferhat gibi Bî-sütûn’un kendisini değiştirerek harap ettiği bir cünun sahibi (yani aşk ve cezbeyle kapılmış biri) kalmadı.

- Bî-sütûn; mana ve ayrılık (hecr) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁵⁵

Benim o kûhken-i Bîsütûn-ı ma'nâ kim

⁸⁵³ Pala, A.g.e., s. 73.

⁸⁵⁴ Ne. G30/3, Ş. G276/5, N. G1/2, N. G122/5, N. G330/4, Na. T122/6, Na. G765/2, Na. G875/5

⁸⁵⁵ Nş. G127/2

Ne san'at işlediğim seyr edeydi ger Ferhâd (Ne. K29/55)

Mana Bî-sütûn'unun dağını delen benim; Ferhat benim ne sanat işlediğimi seyretseydi.

- Bî-sütûn kişileştirilerek ele alınmıştır.⁸⁵⁶

Aşk te'sîrin görün kim ol kadar temkîn ile

Tîşe-i Ferhâd'dan kendin tagıtdı bî-sütûn (Ş. G263/2)

Aşkın tesirini görün. Bî-sütûn, o kadar temkin(li olmasına rağmen) Ferhat'ın baltasından kendini dağıttı.

2.2.1.5 bîşe (bîşe-zâr)

“1. Koru, koruluk. 2. Orman.”⁸⁵⁷

Bîşe sadece Nâ'ilî ve Nâbî'de birer beyitte; bîşe-zâr ise sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Bîşe doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ebr-i âteş-bâr-ı âhum görme nâçiz ey felek

Âfet-i şîr ü peleng-i bîşedür her katresi (N. G378/2)

Ey felek; ahımın ateş yağdıran bulutunu ehemmiyetsiz görme, (onun) her damlası ormanın kaplanı ve aslanının belasıdır.

- Bîşe somut bir kavram olan şiir karalamalarının ve soyut kavramlar olan gam ile mihnetin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁵⁸

Âhû-yı ma'nâ şikârı hâcetünse Nâbiyâ

Geştden dûr olma müsveddât-ı şî'rün bîşesin (Na. G592/5)

⁸⁵⁶ N. G338/2

⁸⁵⁷ Kanar, **A.g.e.**, s. 337.

⁸⁵⁸ Na. G511/2

Ey Nâbî, mana ceylanını avlamak istersen; şiir müsveddelerinin ormanını gezmekten uzak durma.

2.2.1.6 Ceyhûn

“Amuderya, Ceyhun. Sovyet Ortaasya’sında 2540 km. uzunluğunda bir ırmak. Pamir dağlarından çıkıp Aral gölüne dökülür.”⁸⁵⁹

Ceyhûn sadece Nâbî’de ve Nâ’îlî’de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Seyl-i eşküm gibi hergiz nehr-i carî görmedüm

Vardum ey Yûsuf-cemâlüm Nîle de Ceyhûna da (Na. G661/2)

Ey Yusuf (gibi) güzelim, Nil’e de Ceyhun’a da vardım (ama) asla gözyaşımın seli gibi akan nehir görmedim.

Gören telâtum-ı emvâc-ı eşk ile sînem

Kıyâs eder leb-i Ceyhûnda feyz mîşesidir (N. G110/2)

Göğsü, gözyaşı dalgalarının birbirine çarpmasıyla gören karşılaştırır (ve de ki sanki) Ceyhun’un kenarında feyz meşesidir.

2.2.1.7 cezîre

“Her tarafı su ile ihata olunmuş kara, ada.”⁸⁶⁰

Cezîre sadece Nef’î ve Nâ’îlî’de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Budur ümîd ki âsâr-ı satvetün kaçıra

Cezîre-i 'adem-âbâda ol dagal-bâzı (N. K8/18)

(Ey Sultan Murâd Han), (senin) boyun eğdirici gücünün alametleri ümit budur ki o hilekârı yokluk ülkesinin adasına kaçırırsın.

⁸⁵⁹ Pala, A.g.e., s. 91.

⁸⁶⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 177.

Felek reh-i kademinde bisât-ı pây-endâz

Zemîn yem-i kereminde cezîre-i meskûn (Ne. K58/24)

(Şeyhülislâm Aziz Efendi;) gökyüzü, geçmen için ayağının yoluna serilmiş bir kilim;
yeryüzü, cömertliğinin denizinde ikamet edilen adadır.

2.2.1.8 cûy/cû (cûybâr, rûd)

“Yahut cû. Akarsu, nehir, dere, çay.”⁸⁶¹

Cû/cûy 4 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâbî ile Şeyhülislâm Yahyâ ikişer ve Nâ’îlî 1 beyitte ele almıştır.

Cûybâr⁸⁶² 4 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 3, Nef’î, Nâbî ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

Rûd⁸⁶³ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Cû; kenarı ile, cennetteki ya da dünyadaki bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁸⁶⁴

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr

Yâ miyân-ı cûda aks-ı künbed-i hadrâ mıdır (Ne. K6/4)

Her ırmak kenarı, yeşil ve gönül açıcı bir gökyüzü müdür ya da akarsuyun ortasında yeşil kubbenin yansıması mıdır?

Dâg olmayıcak dilde nedür hüsni sirişkûn

Câm olmayıcak elde leb-i rûd gerekmez (Na. G322/6)

Gönülde yara olmayınca gözyaşının güzelliği var mıdır? (Zira) elde kadeh olmayınca nehir kenarı gerekmez.

⁸⁶¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 184.

⁸⁶² “1. Irmak. 2. Çay.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 587.)

⁸⁶³ “Irmak, nehir” (**A.e.**, s. 794.)

⁸⁶⁴ Ş. G20/2, Ş. G45/3, Ş. G144/2, Ş. G254/2, Ş. G361/3, Nş. G51/1, Na. T30/1, Na. G28/4, Na. G39/2

- Cû soyut bir kavram olan niyazın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Gördün tevâzu'nın leb-i cûy-ı niyâzda

Ol nahl-i nâz geşt ü güzârındasın gönül (N. G234/5)

Gönül, o naz fidanı(nın) tevazuunu gördün; niyaz ırmağının kenarında (onun) gezip tozduğu yerdesin.

2.2.1.9 çemen (çemen-istân, çemen-zâr)

“1. Ağaç ve çiçekleri havi çayır, bahçenin oturulacak gölgelik çayırı. 2. Yeşil ve kısa otlar yani çimle mestur yer, yeşillik.”⁸⁶⁵

Çemen 5 divanda toplam 209 beyitte geçmektedir. Nâbî 80, Neşâtî 37, Nâ'ilî 35, Şeyhülislâm Yahyâ 32 ve Nef'î 25 beyitte ele almıştır.

Çemen-zâr⁸⁶⁶; 5 divanda toplam 18 beyitte geçmektedir. Neşâtî 7, Nâ'ilî, Nâbî ile Nef'î üçer ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

Çemen-istân sadece Nef'î ve Nâbî'de üçer beyitte geçmektedir.

- Şiirlerde çemen; başkente ait, seyredilen, gezilen, içinden ırmak geçen bir yer olarak; kuşu, ehli, erbabı, erkanı, bir arada yaşayanları (mu'âşirân), naat okuyanları, dilsizleri, ırmağı, yolu, meydanı, yüzeyi, meclisi, divanı, takı, bülbülleri, çiçekleri, yeni büyümüş fidanları, servisi, ağaçları, gülü, nergisi, yaprağı, tazeliği, yeşilliği ve iki tarafı ağaçlı yolu ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁶⁷

⁸⁶⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 202.

⁸⁶⁶ “Çemenle örtülmüş yer, çemenlik, yeşillik.” (A.e., s. 202.)

⁸⁶⁷ Ne. K5/4, Ne. K6/3, Ne. K7/26, Ne. G68/3, Ne. G70/3, Ne. G80/2, Ne. G97/1-4, Ne. G107/4, Ne. G120/4, Ş. G14/3, Ş. G39/4, Ş. G72/2, Ş. G83/3-4, Ş. G110/2, Ş. G125/2, Ş. G141/2, Ş. G162/2, Ş. G201/1, Ş. G210/1, Ş. G225/4, Ş. G226/2, Ş. G236/2, Ş. G252/2, Ş. G265/1, Ş. G266/2, Ş. G310/4, Ş. G333/5, Ş. G346/5, Ş. G347/5, Ş. G372/1, Ş. G384/1, Ş. G384/4, Ş. G391/1-2, Ş. G442/1, Ş. Mü/45, N. K6/51, N. K28/75-78, N. G125/1, N. Mu5/3/6, N. G24/4, N. G27/2, N. G44/2, N. G52/4, N. G55/4, N. G75/5, N. G86/1, N. G98/2, N. G151/1, N. G162/4, N. G218/6, N. G230/3-6, N. G276/3, N. G340/1, N. G357/4-5, N. Ş10/1-3, Nş. TB1/1/6, Nş. TB1/2/2, Nş. M3/3-5-6, Nş. K9/25, Nş. K11/1-5-7-9, Nş. K12/1-2-3-30, Nş. K21/3, Nş. K23/19, Nş. K24/18, Nş. K27/1-3-7-9-40, Nş. G7/1, Nş. G23/1, Nş. G27/2, Nş. G37/1, Nş. G49/2, Nş. G51/4, Nş. G55/3, Nş. G58/3, Nş. G80/4, Nş. G91/1, Nş. G93/4, Nş. G104/1, Nş. G105/3, Nş. G118/2, Nş. G126/4, Nş. R4/2, Na. K2/21-53, Na. K7/28, Na. K22/12, Na. T112/5, Na. M8/14-22-63-101, Na. G4/4, Na. G121/2, Na. G127/1, Na. G129/1, Na. G130/4, Na.

Ele câm-ı şarâb alsan yine sâkî bahâr olsa

Saçılса cur'alar yer yer çemenler lâlezâr olsa (Ş. G361/1)

Saki; bahar olsa, yine ele şarap kadehi alsan, yer yer şarap damlaları saçılса, çimenler lale bahçesi olsa...

Çıksak ser-i tâk-ı çemene berg-i rez-âsâ

Bâd-ı seher esdükçe hıyâbâna dökülsek (N. G226/3)

Asma yaprağı gibi çimenin kemerinin tepesine çıksak, seher yeli estikçe caddeye dökülsek...

'Azm-i bag et ki çemen bülbüle zindân olsun

Gül için etdügi feryâda peşîmân olsun (N. G276/1)

Çimenin bülbüle zindan olması için bağa azmet, gül için ettiğı feryada pişman olsun.

Yazsalar ravzasının nâmını âteşdâna

Zîr-i âteşte olur bir çemen-i sebz remâd (Na. K2/72)

(Peygamberimizin) bahçesinin namını ateşliğe yazsalar ateşin altında bir yeşil çimen kül olur.

Feyz-i bahâr eylemiş ihyâ çemenleri

Olmuş hurûşgâh-ı tebessüm dehenleri (Na. G844/2)

Baharın feyzi çimenleri canlandırmış, ağızları tebessümün coşma yeri olmuş.

G141/2, Na. G211/2, Na. G221/1, Na. G238/3, Na. G267/2, Na. G283/3, Na. G330/2, Na. G335/2-4, Na. G335/4, Na. G348/3, Na. G355/4, Na. G446/2, Na. G468/6, Na. G493/5, Na. G571/3, Na. G574/2, Na. G590/3, Na. G597/2, Na. G623/1, Na. G657/3, Na. G710/1, Na. G729/1, Na. G742/8, Na. G758/1, Na. G766/3-5, Na. G790/4, Na. G794/3, Na. G807/5, Na. G817/2, Na. G847/6, Na. G875/1, Na. K1 88/1, Na. R20/1, Na. R135/1, Na. Ma45, Na. 3R/1

- Çemen; soyut mekânlar olan cennetin, cennet bağının, sevincin gül bahçesinin, adalet bağının, baht mezrasının ve cömertliğin gül bahçesinin bir bölümü biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁶⁸

Çemenistân-ı bihişte sehâb-ı feyzündür

Medar-ı neşv ü nema yâ Muhammed-i 'Arabî (Na. K3/13)

Ya Muhammed (aleyhisselam, senin) feyzinin bulutu cennetin çimenliğinin büyümesine vesiledir.

- Çemen; sevgilinin hattı, âlem, cihan, dünya, memleket, deniz, Mevlana'nın *Mesnevi'si*, cetvelli bir *Gülistan* kitabı, sofrâ, vergi dairesi ve geçici mülk (mukataa) gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁶⁹

Şükûfe-zâr-ı sîmât-ı çemende reng-â-reng

Gürisne çeşm-i nazar benzedür nevalelere (N. G340/4)

Aç bakan göz, çimen sofrasının rengârenk (olan) çiçek bahçesini nevalelere benzetir.

Eyledüm seyre geleden çemen-i dünyâyı

Zib-i destâr-ı emel goncâ-i istignâyı (Na. KK6/1)

Dünya çimenliğini seyretmeye geldiğimden beri gönül tokluğu goncasını arzu sarığının süsü ettim.

- Çemen; zafer, mana, söz, yaradılış (hulk), baht, hayal, zihin (hâtır) yücelik ('izz ü 'alâ), ölçülülük (i'tidâl), gam, marifet, övgü, fena, saadet (ikbâl), devlet, arzu, aşk, ümit ve birlik (vahdet) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁷⁰

⁸⁶⁸ Ne. K7/51, Ne. K35/5, Ne. K53/26, Ne. K59/17, N. K31/9, N. G113/1, Na. KK1/14, Na. KK65/1, Na. R5/1

⁸⁶⁹ Ne. K9/36, Ne. K24/50, Ne. K59/7, Ne. K33/33, Ne. G111/1, Ş. G221/2, Ş. G236/3, Ş. G254/5, Ş. G327/4, Ş. G385/2, N. G10/2, N. G20/4, N. G47/3, N. G86/3, N. G367/2, Nş. K12/4, Na. K6/12, Na. M8/61-65-85, Na. G493/6, Na. G844/4

⁸⁷⁰ Ne. K9/37-57, Ne. K10/45, Ne. K31/28, Ne. K33/35, Ne. K35/7-51, Ne. K39/49, Ne. K50/31, N. K12/48, N. K14/30, N. K26/37, N. G62/2, Nş. TB1/5/6, Nş. K12/27, Nş. K22/37, Na. K9/58, Na. K12/2,

Bakdukca hatt-ı yâre gönül şevk-yâb olur

Hâlet-fezâ zihî çemen-i hurrem-i neşât (Nş. G65/2)

Gönül, sevgilinin hattına baktıkça neşe bulur; neşenin gönül açan çimenliği ne hoş.

- Çemen; kişileştirilerek ele alınmıştır.⁸⁷¹

Âvâredür şemîm-i ser-i zülfi ey sabâ

Sayd it çemen götürmeden evvel konagina (Na. G742/9)

Ey saba, (sevgilinin) saçının ucunun kokusu başıboş gezmektedir, çimen konağına götürmeden önce (onu) avla.

2.2.1.10 deniz (bahr, deryâ, lücce, lücce-geh, yemm)

“Küre-i arzın su ile mestur yerleri, bahir, yem, derya.”⁸⁷²

Deniz, sadece Nefî ve Şeyhülislâm Yahyâ’da 1’er beyitte geçmektedir.

Bahr⁸⁷³ 5 divanda toplam 222 beyitte geçmektedir. Nâbî 94, Nefî 63, Nâ’ilî 25, Şeyhülislâm Yahyâ 22 ve Neşâtî 18 beyitte ele almıştır.

Deryâ⁸⁷⁴ 5 divanda toplam 154 beyitte geçmektedir. Nefî 58, Nâbî 36, Nâ’ilî 23, Neşâtî 19 ve Şeyhülislâm Yahyâ 18 beyitte ele almıştır.

Lücce⁸⁷⁵ 4 divanda toplam 53 beyitte geçmektedir. Nâbî 32, Neşâtî 10, Nâ’ilî 8 ve Şeyhülislâm Yahyâ 3 beyitte ele almıştır.

Lücce-geh sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte geçmektedir.

Na. T3/1, Na. T36/4, Na. T93/1, Na. M7/128, Na. M8/20, Na. G631/1, Na. G685/4, Na. G78/4, Na. K126/2, Na. 2R/1

⁸⁷¹ Ne. K46/4, Ne. KK8/11, Nş. K20/16, Na. K13/2, Na. G613/2, Na. G844/1

⁸⁷² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 243.

⁸⁷³ “Deniz, derya, yemm.” (A.e., s. 96.)

⁸⁷⁴ “Deniz, bahir.” (A.e., s. 247.)

⁸⁷⁵ “Engin deniz, suyun çok ve derin mahalli.” (A.e., s. 722.)

Yemm⁸⁷⁶ 4 divanda toplam 51 beyitte geçmektedir. Nâbî 43, Nef'î ile Şeyhülislâm Yahyâ üçer ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

- Deniz; padişahı, sahibi, güneşi, içinden çıkanı, suyu, yüzeyi, karanlığı, dibi, incileri, kenarı, sahili, kanlı olması, dalgalı olması, sakin olması, içinde sedef bulunması ve girdapla dolu olması bakımından seyredilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır. Şiirlerde özellikle; Akdeniz, Karadeniz, Umman Denizi ele alınmıştır.⁸⁷⁷

Âsûde kıldı bahr u beri fitneden n'ola

Âvîze olsa küngüre-i 'arşa hançeri (Nş. K19/22)

(Veziriazam Ahmed Paşa) karayı ve denizi huzurlu kıldı; (onun) hançeri arşın burcuna asılsa ne olur?

Mültekâsında olup berr ile bahrun cilveger

Birbirine mâye-i nâz eyledi bahr ü beri (Na. T30/3)

Denizle karanın birbirine kavuştuğu yerde ortaya çıkıp; deniz ve karayı birbirine naz mayası eyledi.

⁸⁷⁶ “Deniz, bahr, derya.” (A.e., s. 1324.)

⁸⁷⁷ Ne. K1/4, Ne. K3/11, Ne. K4/8-29, Ne. K5/22-34, Ne. K6/24-30, Ne. K10/21, Ne. K11/22, Ne. K12/21-38, Ne. K13/22-39-53, Ne. K14/8-9-11-20, Ne. K16/16, Ne. K17/35, Ne. K20/10, Ne. K23/13, Ne. K27/13-15, Ne. K28/22, Ne. K31/2-5-7-12-29, Ne. K32/29-33, Ne. K38/28, Ne. K44/14, Ne. K46/24, Ne. K47/2, Ne. K49/6-38, Ne. K50/39, Ne. K51/29, Ne. K52/17, Ne. K53/29, Ne. K55/19, Ne. K56/19, Ne. K56/21, Ne. K57/31, Ne. K58/2, Ne. K59/37, Ne. K61/19, Ne. G80/6, Ne. G125/7, Ne. R5/1, Ne. Mü/16, Ş. K5/3, Ş. M/26, Ş. G59/1, Ş. G121/5, Ş. G159/2, Ş. G171/4, Ş. G175/2-3, Ş. G209/3, Ş. G243/4, Ş. G251/2, Ş. G327/1, Ş. G371/2, Ş. G396/3, Ş. G400/1, Ş. G423/4, Ş. G446/4, Ş. K126/2, Ş. T2/6, N. K4/2, N. K7/22, N. K12/15, N. K14/70, N. K15/27, N. K17/23-24, N. K18/2-7-8-9, N. K21/6, N. K24/11, N. K25/36-37, N. K27/30, N. K35/1-3-5, N. Mu5/6/5, N. G67/2, N. G190/2, N. G220/3, N. G282/4, N. G307/4, N. G370/2, Nş. K10/34-36, Nş. K11/26, Nş. K13/21, Nş. K19/16, Nş. K20/21, Nş. K22/10-11-12, Nş. K23/20, Nş. K25/14, Nş. K27/25, Nş. TB1/4/3, Nş. G39/5, Nş. G62/3, Nş. R9/2, Nş. T3/2-3-5, Na. K7/43, Na. K11/1-49, Na. K13/118, Na. K15/85, Na. K17/3, Na. K24/30, Na. Tah1/8/2, Na. T8/2-3, Na. T9/8, Na. T13/3, Na. T30/12-14-15-31, Na. T76/16, Na. T82/21, Na. T92/31, Na. T129/1, Na. T141/3, Na. T144/14, Na. M1/33, Na. M7/43-100, Na. M9/82, Na. G25/6, Na. G41/5-7, Na. G55/4, Na. G62/4-5, Na. G96/2, Na. G179/2, Na. G247/5, Na. G326/3, Na. G355/3, Na. G365/1, Na. G376/6, Na. G402/3, Na. G432/4, Na. G474/5, Na. G510/3, Na. G513/7, Na. G561/1, Na. G593/4, Na. G646/4, Na. G648/4, Na. G662/4, Na. G707/6, Na. G773/1, Na. G775/1, Na. G804/6, Na. G881/2, Na. R6/2, Na. R115/2, Na. R117/1, Na. Mua47, Na. Mua96, Na. Mua151, Na. Mua177

- Deniz; memduh, ordu, felek, havuz, çimen, dünya, ateş, gözyaşı, alın, göğüs, ayna, Kur'an-ı kerim, gece, varlık ve saç gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁷⁸

Bir acep deryâdır ordû-yı hümâyûnun senin

Kim habâb-ı ber-kârar olmuş ana her çâderi (Ne. K14/13)

Senin kutlu ordun acayip bir deniz (gibi)dir, (bu ordunun) her çadırı da denizde karar kılan hava kabarcıkları (gibi)dir.

- Deniz; ihsan, cömertlik, söz, şiir, hayal, himmet, mihnet, mana, endişe, fikir/ler, akıl, elemeler, şairlik tabiatı, lütuf, aşk, şevk, adalet, fenâ, hüner, gönül, ilim, ihsan, güzellik, gam, irfan, belagat, marifet, iltifat, muhabbet, asalet, yokluk, fitne, ihsan, mutluluk, ıstırap, iştıyak, delilik, tevhit, vahdet, devlet, hayret, gayret, ayrılık, nur, arzu, hakikat, matem, gam, fazıl, ahlak, övgü, şer, fitne, şan, rahmet, kader, feyz, fen, salat ve selam, tevhit halkası, sevinç, naz, ümit, mağfiret, heves, hırs, dert, bela, ibadet ve hakikat soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁷⁹

⁸⁷⁸ Ne. K5/23-26, Ne. K10/20, Ne. K11/26, Ne. K13/52, Ne. K14/14, Ne. K18/18, Ne. K24/36, Ne. K32/35, Ş. K2/7, Ş. G254/5, Ş. G327/4, Ş. G387/4, N. K8/31, N. K13/19, N. K22/3, N. Mu1/4/6, N. G20/4, N. G84/5, N. G246/5, N. G367/2, Nş. TB1/5/7, Nş. K18/12, Na. K9/52, Na. T41/1, Na. T138/25, Na. G58/4, Na. G312/2, Na. G459/1, Na. G582/2, Na. G589/1, Na. G758/4, Na. G792/3, Na. G870/3, Na. R141/1, Na. R164/2, Na. Mü31, Na. L3/1

⁸⁷⁹ Ne. K1/34, Ne. K3/13, Ne. K6/22-27, Ne. K7/34-53, Ne. K9/47-48-51, Ne. K10/43, Ne. K11/24-25, Ne. K12/30, Ne. K13/51-54, Ne. K17/61, Ne. K19/25-35, Ne. K24/34, Ne. K28/61, Ne. K31/51-62, Ne. K32/48, Ne. K33/28-43, Ne. K37/6, Ne. K38/33, Ne. K40/15-24, Ne. G46/20, Ne. K47/1-61, Ne. K49/40-50, Ne. K50/18-21, Ne. K55/14-24-28-35-36-48, Ne. K56/24, Ne. K60/6, Ne. K62/11, Ne. KK1/4, Ne. G34/1, Ne. G39/3, Ne. G44/4, Ne. G97/8, Ne. Mü15, Ş. G30/3, Ş. G100/2, Ş. G163/5, Ş. G172/2, Ş. G175/3, Ş. G177/2, Ş. G183/3, Ş. G221/4, Ş. G239/5, Ş. G251/3, Ş. G271/4, Ş. G358/2, Ş. G361/6, Ş. G375/3, Ş. G407/2-4, Ş. G439/5, Ş. G446/5, N. K7/50, N. K14/56, N. K16/10, N. K20/1, N. K34/18, N. K36/14, N. G13/1, N. G48/4, N. G73/5, N. G83/5, N. G132/3, N. G139/7, N. G191/4, N. G201/2, N. G224/4, N. G253/4, N. G318/2, N. G342/5, N. G378/1, Nş. K2/7, Nş. K3/18, Nş. TB1/2/8, Nş. K6/11-29, Nş. K7/19, Nş. K12/14, Nş. K15/13-16-34, Nş. K16/28, Nş. K18/26, Nş. G20/4, Nş. G22/5, Nş. G35/4, Nş. G47/3, Nş. G51/2, Nş. G61/4, Nş. G98/3, Nş. G99/4, Nş. G115/5, Nş. R2/2, Nş. R7/2, Na. K1/98, Na. K2/29-48-88, Na. K3/14-24, Na. K8/5-24, Na. K9/56-60, Na. K11/2, Na. K12/15, Na. K13/45, Na. K16/71-113, Na. K17/21-27, Na. K20/15-44, Na. K22/21, Na. Tah1/11/3, Na. T16/10, Na. T36/11, Na. T52/6, Na. T80/1, Na. T82/69, Na. T91/2, Na. T92/17-25, Na. T104/14-20, Na. T115/1, Na. T127/18, Na. T138/30-31, Na. T143/6, Na. M1/68-76-87, Na. M2/46, Na. M7/72, Na. M9/35, Na. G48/14, Na. G62/7, Na. G66/2, Na. G73/7, Na. G95/4, Na. G100/5-6, Na. G101/5, Na. G104/2, Na. G118/3, Na. G125/4, Na. G126/9, Na. G132/7, Na. G177/5, Na. G178/2, Na. G217/3, Na. G224/1, Na. G261/2, Na. G283/1, Na. G285/4, Na. G318/1, Na. G322/7, Na. G332/2, Na. G334/3, Na. G367/3, Na. G376/7, Na. G382/3, Na. G406/13, Na. G410/1, Na. G416/5, Na. G430/2-6, Na. G443/4, Na. G453/3,

Ne hâl ise hele pâyâna yetdi müddet-i gam

Teveccüh eyledi lîmâna lûcce-i şer ü şûr (Na. K7/22)

Gam müddeti nihayete ulaştığı zaman, şer ve karışıklık denizi limana yöneldi.

Ol pâdişâh ki lûcce-i şân u şükûhının

Tâ sâhil-i sipihre resândur nihayeti (Na. K16/95)

Şan ve yücelik denizinin sonu, gökyüzü sahiline kadar erişen o padişah (Sultan Ahmed Han).

- Deniz, kişileştirilerek ele alınmıştır.⁸⁸⁰

Ebr-i cûda muntazır ancak dil-i Yahyâ degül

Pür harâret deşt-i hasret içre deryâ teşne-leb (Ş. G20/5)

Cömertlik bulutunu bekleyen sadece Yahyâ'nın gönlü değil; deniz, hararet dolu hasret çölü içinde susamış.

2.2.1.11 Dicle

“Dicle ırmağı. Âşığın gözyaşı ırmağa benzer. Bu ırmaklar arasında Dicle de vardır. Ayrıca Bağdad’dan geçtiği için de Dicle nehri sanatlara konu olur.”⁸⁸¹

Dicle sadece Nâbî’de 1 beyitte kıyısı ile doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Fırât u Dicle kenârında eyleyüp tугyân

Mülâhid olmuş iken münteşir misâl-i cerâd (Na. K14/44)

Na. G478/2, Na. G492/1, Na. G565/6, Na. G566/4, Na. G588/2, Na. G620/1, Na. G645/2, Na. G654/6, Na. G663/2, Na. G677/9, Na. G705/4, Na. G713/7, Na. G723/5, Na. G736/5, Na. G779/4, Na. G877/4, Na. KK3/9, Na. KK32/3, Na. R23/1, Na. R36/1, Na. R99/2, Na. R139/2, Na. R162/2, Na. Ma57, Na. Ma61, Na. Mua64, Na. Mua160, Na. 25R/2

⁸⁸⁰ Ne. K6/23, Ne. K9/33, Ne. K19/17, Ne. K20/20, Ne. K29/60, Ne. K48/24, Ne. K61/12, N. K34/18, Nş. K9/24, Nş. K10/27, Nş. K22/17, Na. K10/31, Na. K15/89, Na. G114/5, Na. G448/1, Na. G510/4, Na. G633/1, Na. G764/1, Na. R149/2, Na. R194/2, Na. Ma9

⁸⁸¹ Pala, **A.g.e.**, s. 116.

Fırat ve Dicle kıyısında azgınlık edip, yayılmış çekirge misali hak bir yoldan sapmışken...

2.2.1.12 gâr

“İn, mağara, kehf”⁸⁸²

Gâr sadece Nâbî’de 3 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁸³

Kadrin bilerek gevherimün eylemek ikrâm

Üftâde-i peygûle-i gâr itmek içinmiş (Na. G346/10)

Mücevherimin kıymetini bilerek ikram eylemek, (onu) mağaranın köşesine düşürmek içinmiş.

2.2.1.13 hâr-sitân/hâr-istân (hâr-zâr)

Dikenlik.

Hâr: “Diken.”⁸⁸⁴ ve istân: “Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar.”⁸⁸⁵

Hâr-sitân/hâr-istân sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ’îlî’de birer beyitte geçmektedir.

Hâr-zâr 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî ve Nâbî ikişer, Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

- Hâr-sitân doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Yahyâ Efendi hazreti kim mihr-i şefkati

Hârâya feyz-i gevher eder hâr-zâra gül (N. G230/8)

Yahyâ Efendi hazret(ler)i(nin) şefkat güneşi taşa mücevher, dikenliğe gül bağışlar.

- Hâr-sitân, dünya ve sevgilinin tüyleri büyümüş yüzü gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁸⁶

⁸⁸² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 360.

⁸⁸³ Na. K16/115, Na. M7/60

⁸⁸⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 425.

⁸⁸⁵ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 03 Mart 2022.

⁸⁸⁶ N. G175/2, Na. G282/6

Gül-i maksûdı il buldı benüm zâr olduğum kaldı

Bu hâristân-ı 'âlemde dil-efkâr olduğum kaldı (Ş. G436/1)

İstenilen gülü başkaları buldu, ben ağladığımla kaldı(m), bu dünya dikenliğinde gönlü üzüntülü olduğumda kaldı(m).

Sâde-rûluk vaktinün vir hükmin ey şûh-ı cihân

Hârzâr olmazdan evvel sahn-ı gülzârın senün (Na. G434/6)

Ey dünya güzeli, senin gül bahçenin meydanı dikenlik olmadan önce, yüzünde tüy bitmemiş olan zamanın hükmünü ver.

- Hâr-sitân, gönül ve hayret gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁸⁷

Gönül hevâya uyup arzû-yı gurbete düşmüş

Reh-i safâ diyerek hârzâr-ı hayrete düşmüş (Nş. G58/1)

Gönül, havaya uyup gurbet arzusuna düşmüş; huzur yolu diyerek hayret dikenliğine düşmüş.

2.2.1.14 kân

“1. Maden yeri, maden kuyusu, maden damarı, bir madenin bulunduğu ve çıktığı mahal. 2. Memba, mastar, bir sıfatın kesretle bulunduğu zat.”⁸⁸⁸

Kân 5 divanda toplam 76 beyitte geçmektedir. Nef'î 33, Nâ'îlî 22, Nâbî 15, Neşâtî 4 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

- Kân; mücevherlerin kaynağı olması, tükenmemesi ve değeri bakımından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ N. G173/1

⁸⁸⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 579.

⁸⁸⁹ Ne. K3/11, Ne. K5/22, Ne. K8/38, Ne. K10/21, Ne. K28/22, Ne. K30/57, Ne. K35/47, Ne. K42/20, Ne. K50/39, Ne. K52/17, Ne. K56/19, Ne. G131/5, N. K25/36, N. K25/37, N. G385/5, Na. K7/43, Na. T68/8

Hezârân kân-ı gevherden idüpdür kadrini âlî

Hayâl-i la'l-i nâbun kim dil-i Yahyâya düşmüşdür (Ş. G124/5)

Binlerce cevher kaynağından daha fazla kıymetli olan saf lalinin hayali Yahyâ'nın gönlüne düşmüştür.

- Kân; saç, varlık, kişinin kendisi, memduh ve nebiler gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁹⁰

Mihr-i felek mukâbil olaydı zamîrüne

Ümmîd iktibâs edüp ol kân-ı nurdan (N. K22/5)

Feleğin güneşi sana denk olsaydı, o nur yatağından ümit alıntılıyıp...

Gevher-i zâtunı bil kân-ı vücûdun fehm it

Bahs-ı bîhûde-i mâhiyyet-i eşyâ nice bir (Nş. K1/16)

Zat mücevherini bil, varlık madenini anla; eşyanın mahiyetinin beyhude bahsi daha ne kadar?

- Kân; memduhun cömertliği, şairlik tabiatı, gönül, söz, imkan, hüner, adalet, edep, himmet, bela, yetenek, hidayet, gam, yiğitlik, ihsan ve vefa gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁹¹

Ne mümkün dürr-i nazmım gibi zî-kıymet güher bulmak

Kazanlar tîşe-i endîşesiyle kân-ı imkânı (Ne. K11/41)

Düşünce baltasıyla imkan madenini kazanlar(ın), şiir incim gibi kıymetli mücevher bulma(sı) ne mümkündür.

⁸⁹⁰ Ne. K4/29, Ne. K13/52, Ne. K19/17, Ne. K51/14, N. K18/44, N. K25/9, N. K30/29, N. G97/1, N. G244/7, N. T1/2, Na. T52/6, Na. M7/254, Na. M8/170, Na. G1/1, Na. K11/14/1

⁸⁹¹ Ne. K1/4, Ne. K6/24, Ne. K9/33, Ne. K11/24, Ne. K12/30, Ne. K13/51, Ne. K17/55, Ne. K40/38, Ne. K42/30, Ne. K47/1, Ne. K47/2, Ne. K60/3, Ne. G97/8, Ne. G121/8, Ş. G29/2, N. K12/72, N. K12/78, N. K13/38, N. K14/41, N. K14/74, N. K27/30, N. K29/7, N. Mu2/2/8, N. G165/5, N. G190/3, N. G199/3, N. G208/8, Nş. M3/29, Nş. K12/14, Nş. K19/16, Na. K2/28, Na. K13/61, Na. K14/66, Na. T16/9, Na. T92/25, Na. T115/1, Na. T127/11

- Kân; kişileştirilerek ele alınmıştır.⁸⁹²

Gevher-i güftârının kân müşterî-i müflisi

Kûçe-i esrârının hûrşîd düzd-i şeb-revi (Ne. K2/11)

Maden, söz mücevherinin iflas etmiş müşterisi; güneş, sırlar sokağının gece yürüyen hırsızı.

Ansa ihsânını toprak savurur başına kân

Görse keff-i keremin lerze tutar ummânı (Ne. K3/35)

Mücevher kaynağı olan maden, (Sultan Ahmed'in) ihsanını görse başına toprak savurur; cömertlik elini görse, denizi titreme tutar.

2.2.1.15 kayalık

Kaya: “İri ve sert taş, sahr, sahra.”⁸⁹³ ve lık: “İsimden isim yapma eki”⁸⁹⁴

Kayalık sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Burun ucuyla virür her sözün cevâbını kûh

Anun tayandığı gûyâ ki ol kaya lıgadur (Na. G196/4)

Dağ, her sözün cevabını burnunun ucuyla verir, sanki onun dayandığı o kayalıktır.

2.2.1.16 kûh-sâr

“Dağlık yer.”⁸⁹⁵

Kûh-sâr 5 divanda toplam 21 beyitte geçmektedir. Nâbî 10, Nefî 4, Şeyhülislâm Yahyâ ile Nâ’îlî üçer ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

⁸⁹² Na. K10/31

⁸⁹³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 609.

⁸⁹⁴ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/1%C4%B1k>, 07 Mart 2022.

⁸⁹⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 680.

- Kuh-sâr; özellikle İsfahan’a ait olması, eteği ve arka tarafı vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁸⁹⁶

Hak saklaya tûfân-ı belâ olmaya peydâ

Kûhsâr olur kûh-kenün mevc-i helâki (Ş. Mü/14)

Allah saklasın, bela tufanı ortaya çıkmasın (yoksa) dağın tepesi, dağı delenin yok oluş dalgası olur.

- Kûh-sâr; dünya ve felek gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁹⁷

Harîf-i meslek-i Ferhâda müzd-i tîşe yeter

Bu kûh-sârda ancak hırâş-ı kâr kalur (N. K2/14)

Bu dağlıkta (dünyada) Ferhat’ın mesleğini yapanlara balta ücreti olarak ancak işin yaralaması kalır.

- Kûh-sâr; gam ile dert ve melamet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁸⁹⁸

Sahrâ-yı selâmet eger olmazsa müyesser

Kûhsâr-ı gam u derd gibi taglarum var (Ş. G116/3)

Selamet ovası nasip olmazsa, gam ve dert dağlığı gibi dağlarım var.

- Kûh-sâr kişileştirilerek ele alınmıştır.⁸⁹⁹

Atsa bin şevk ile arşa külehin mihr ile mâh

İtse kuhsâra felek şîve-i raksı ta'lîm (Nş. K9/6)

⁸⁹⁶ Ne. K31/6, Ne. K35/27, Ne. K49/5, Ne. K53/29, Ş. G276/5, N. K17/26, N. T5/9, Na. K24/28, Na. T122/4, Na. G184/1-2, Na. G774/2, Na. R179/1, Na. Mua21

⁸⁹⁷ Na. G547/4

⁸⁹⁸ Na. G32/3

⁸⁹⁹ Na. Tah1/9/3

Güneş ve ay bin şevkle arşa külahını atsa, felek dağın başına dansın cilvesini öğretse.

2.2.1.17 kulzüm

“Bahr-ı ahmer sahilinde ve Süveys kurbunda eski bir şehir. Bahr-i kulzüm: Kızıldeniz, Şap denizi, bahr-i ahmer.”⁹⁰⁰

Kulzüm 5 divanda toplam 14 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 6, Neşâtî 3, Nefî ve Nâbî ikişer ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

- Kulzüm doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Aşinâ olmasa bir kulzüm-i zehhâra sadef

Mâlik olur mı idi lü'lü-i şevvâra sadef (Ş. G171/1)

Sedef, dalgalı bir okyanusa alışkın olmasa (hiç) şahlara layık (olan) inciye sahip olur muydu?

- Kulzüm; tabiat, marifet, düşünce (endişe), devlet, lütuf, aşk, gönül, cömertlik ve mana gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁰¹

Dâg-ı hûrşîd idi her dürri olaydı mensûb

Tab'-ı pâki gibi bir Kulzüm-i zehhâra sadef (N. G190/7)

Sedef; temiz tabiatı gibi dalgalı bir okyanusa ait olsaydı (onun) her incisi güneş yarastıydı.

2.2.1.18 künâm

“Yabanî hayvan ini.”⁹⁰²

Künâm sadece Nâ'ilî'de 5 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁰³

İzhâr-ı savlet etse künâmında şîrler

⁹⁰⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 683.

⁹⁰¹ Ne. K11/40, Ne. KK8/8, N. K12/75, N. K12/76, N. K14/31, N. K28/33, N. G138/5, Na. M8/3, Na. G40/7

⁹⁰² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 699.

⁹⁰³ N. K27/31, N. K30/25, N. G244/3

Olur hazîde mûrçe-i nâ-tüvân gibi (N. K10/31)

(Sultan Mehmed'in) ininde aslanlar saldıracağını gösterse, (onlar) sürünen güçsüz küçük (bir) karınca gibi olur.

Fevtime târîh için dediler ervâh-ı kuds

'Adni künâm eylesün Şîr 'Ali yâ ilâh (N. T6/3)

Kutsal ruhlar, ölümüne tarih (düşürmek) için dediler; ya Allah, Şîr Ali cenneti mekânı yapsın.

2.2.1.19 lâne (âşiyân/âşiyâne)

“Yuva.”⁹⁰⁴

Lâne 5 divanda toplam 17 beyitte kullanılmıştır. Nâbî 9, Neşâtî 4, Nâ'ilî 2, Nef'î ve Şeyhülislâm Yahyâ birer beyitte ele almıştır.

Âşiyân/âşiyâne⁹⁰⁵ 5 divanda toplam 51 beyitte geçmektedir. Nâbî 25, Nef'î 11, Şeyhülislâm Yahyâ 9, Nâ'ilî 4 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

- Lâne; güvercin, bülbül, keklik, şahin, kartal, baykuş, yarasa, anka ve hüma gibi kuşların, saltanat doğanının (padişah) evi olarak ele alınmıştır. Ayrıca sevgilinin saçı, gonca, gül, gül fidanı ve gül bahçesi de birer lâne olarak doğrudan ele alınmıştır.⁹⁰⁶

Gönül şol mürge döndi kurtulınca lâne kaydından

Giriftâr ola bir dâm-ı belâya dâne kaydından (Ş. G391/1)

⁹⁰⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 709.

⁹⁰⁵ “Kuş yuvası. mc. Mesken, ikâmetgâh.” (A.e., s. 75)

⁹⁰⁶ Ne. K5/14, Ne. K8/25, Ne. K12/36, Ne. K28/16, Ne. K28/52, Ne. K57/26, Ne. G33/1, Ne. G79/4, Ne. G102/4, Ne. G134/2, Ne. Mü/3, Ş. K6/10, Ş. G17/4, Ş. G52/3, Ş. G55/2, Ş. G75/3, Ş. G440/3, N. K10/21, N. G110/4, N. G115/2, N. G181/2, N. G283/1, Nş. K18/14, Nş. K19/31, Nş. G78/2, Nş. G81/1, Nş. G81/5, Nş. G129/4, Na. K6/6, Na. K7/10, Na. TB2/9, Na. M8/79, Na. M9/51, Na. T127/31-60, Na. T138/16, Na. T141/7, Na. G129/2, Na. G286/1, Na. G421/11, Na. G429/3, Na. G432/1, Na. G436/3, Na. G539/6, Na. G639/5, Na. G649/3, Na. G711/3, Na. G752/2, Na. G797/4, Na. G846/1-6, Na. G859/1, Na. L7/11-14, Na. Mü47

Gönül; yuva kaygısından kurtulunca, yem endişesiyle bela tuzağına düşen şu kuşa döndü.

- Lâne; gökyüzü, âlem, vücut ve dudak gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁰⁷

Uçurdum murg-ı cânı âşiyân-ı 'âlem-i tenden

Halâs oldum gam-ı hicrân ile gavgâ-yı 'âlemden (Ş. G296/1)

Can kuşunu vücut âleminin yuvasından uçurdum, ayrılığın gamıyla dünya mücadelesinden kurtuldum.

- Lâne, gönül, özgürlük (ıtlak) ve devlet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁰⁸

Yıkıdı gönlüm âşiyânın yâr itdi târ u mâr

Anlamam kim şâh-bâz-ı 'aşk ide anda karâr (Ş. G47/1)

Sevgili, gönlümün yuvasını yıkıp darmadağın etti(ğinden) aşkın doğanının dönüp dolaşıp onda durmasını anlamam.

2.2.1.20 mecma'ı'l-bahreyn

İki denizin birleştiği yer.

Mecma': "Toplanılan yer."⁹⁰⁹ ve bahreyn. "İki deniz."⁹¹⁰

Mecma'ı'l-bahreyn sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

İki çeşmüm yaşından kûyun itdi mecma'u'l-bahreyn

Hevâ-yı dürr-i dendânun hayâl-i la'l-i mercânun (Ş. G209/3)

⁹⁰⁷ Ne. K52/45, Ş. Mü/64, N. G366/3, Na. G9/6, Na. G296/5

⁹⁰⁸ Na. T30/6, Na. G223/1, Na. G615/1, Na. G861/3

⁹⁰⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 760.

⁹¹⁰ **A.e.**, s. 96.

(Ey sevgili); (benim) iki gözüm, senin inci diş(ler)inin arzusu (ve) mercan dudaklarının hayaliyle senin semtini göz yaşlarıyla iki denizin birleştiği yer yaptı.

2.2.1.21 memleha

“Tuz çıkan yer, tuzla.”⁹¹¹

Memleha sadece Nâbî’de 2 ve Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Memleha doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Bu gûne dadı tuzı kalmadığı Şehbânun

Emîn-i memlehanun bî-nemekligündendür (Na. KK33/1)

Şehba’nın hiçbir şekilde tadının tuzunun kalmaması, tuz emininin tuzsuzluğundandır.

- Memleha; makam-ı emr ve aşkın sevinç meşreplisinin gönlü (ferâh-meşreb-i 'aşkun derûnı) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹¹²

Bulur nisâb-ı tesâvî bu bâgda gül ü hâr

Olur bu memlihada hem-'ayâr pâk ü pelîd (N. K7/21)

Bu bâğda (makam-ı emrde) gül ve diken eşit olma kıvamı bulur, bu tuzlada temiz ve pis aynı derecede olur.

2.2.1.22 menba’

“Bir suyun yerden çıktığı mahal, kaynak, pınar.”⁹¹³

Menba’ 3 divanda toplam 14 beyitte geçmektedir. Nâbî 9, Nâ’îlî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır. Nef’î ve Neşâtî hiç kullanmamıştır.

- Menba’ doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Anılsa menba'-ı seyl üzre kûh-ı temkîni

⁹¹¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 772.

⁹¹² Na. G326/3

⁹¹³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 771.

Dönerdi çıkduğı suya şitâb ile seyl-âb (Na. K11/42)

(Musahib Mustafa Paşa'nın) temkin dağı selin kaynağıyla birlikte zikredilse, sel suyu aceleyle çıktığı suya dönerdi.

- Şairler; kendisini feyzin kaynağı, memduhunu cömertliğin kaynağı, sevgilinin kaşını ölümsüzlük suyunun kaynağı; küpü Allah'ın boyasının kaynağı ve dergahı ihsanın kaynağı; memduhunu yücelik ve itibarın, hayrın, cömertlik, olgunluk, hüner ve lütfun kaynağı olarak, diviti feyzin kaynağı, kalemi marifetin kaynağı ve kalemin parmağını mana suyunun kaynağı olarak doğrudan ele almıştır.⁹¹⁴

Menba'-ı ihsânun Yahyâ kimden eylerse su'âl

Hep şehâ ol dergah-i devlet-penâhı gösterür (Ş. G104/7)

Ey şah, Yahyâ (senin) ihsanının kaynağını kime sorduysa hep o devletin koruyucusunun dergahını gösterir.

Âb-ı hayât menba'idur olsa da ba'id

'Uşşâka andurur o siyeh kaş gerdənün (N. G212/4)

O siyah kaş, âşıklara (senin) gerdanını hatırlatır, (kaş her ne kadar gerdandan) uzak olsa da ölümsüzlük suyunun kaynağıdır.

Menba'-ı feyzden virür o devât

Teşnegân-ı niyâza âb-ı hayât (Na. M8/28)

O divit, niyazın susamışlarına feyzin kaynağından ölümsüzlük suyu verir.

Kıblemüz pâkdür âlûde-sülûk olsak da

Menba'ı sâf u ayagı bulanık cûyuz biz (Na. G301/2)

⁹¹⁴ Ş. M/29, N. K12/55, N. K14/67, Na. K15/56, Na. K15/59, Na. T12/1, Na. G513/1, Na. G570/3, Na. K1 93/1

Yolda olan (bir) günahkar olsak da kiblemiz temizdir; biz kaynağı saf ve kendinden çıkan suyu bulanık olan (bir) akarsuyuz.

2.2.1.23 mer'â (çerâ-gâh)

“Hayvânât-ı ehliyyenin otlatıldığı yer, otlak, çerâ-gâh.”⁹¹⁵

Mer'â sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Çerâ-gâh⁹¹⁶ 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî ve Nâbî ikişer, Nef'î 1 beyitte ele almıştır.

- Mer'â, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹¹⁷

Âzâdelere dâm-ı hîred kâr-ger olmaz

Âhû-yı harem sayd-ı çerâ-gâh degildür (N. G64/6)

Hür olanlara akıl tuzağı etkili olmaz; harem ahusu otlak avı değildir.

- Mer'â, somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Semend-i râ'iz-i iclâlinin gerdûn çerâgâhı

Kemend-i Rüstem-i ikbâlinin âlem giriftârı (Ne. K13/37)

Dünya, (Sultan Osman'ın) kudretinin at terbiyecisinin çevik atının otağı, âlem saadet Rüstem'inin kemendinin müptelası.

Çok kimseyi gördüm bu çerâgâhda Nâbî

Bilmez ki kimün nânını yer hâne kimündür (Na. G194/7)

(Ey) Nâbî, bu otlakta kimin ekmeğini ye(diğini, yaşadığı) ev(in) kimin (olduğunu) bilmeyen çok kimseyi gördüm.

⁹¹⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 777.

⁹¹⁶ “Otlak yeri, meralık mahal.” (A.e., s. 203.)

⁹¹⁷ N. K3/56

- Mer'â, himmet ve cömertlik gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Bâz-ı şikâr-gir-i çerâgâh-ı himmetüm

Kâm-ı dü-kevn cünbiş-i bâl ü perümeddür (Na. G58/2)

Himmet otlağının av tutan doğanıym, dünya ve âhiret arzusu kolumun ve kanadımın hareketindedir.

2.2.1.24 Merve

“Mekke’de bir dağ. Hacılar, Merve ile Safa arasında sa’y eyleyerek haccın bir farızasını yerine getirmiş olurlar.”⁹¹⁸

Merve sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Gel gönül 'azm-i reh-i beyt-i Hudâ eyleyelüm

Sa'y idüp Merve'ye tahsîl-i Safâ eyleyelüm (Na. G538/1)

Gönül, gel Allah'ın evinin yoluna azmedelim; Merve'ye say edip Safâ tahsil edelim.

2.2.1.25 neyistân

“Kamışlık, sazlık, neyzâr.”⁹¹⁹

Neyistân sadece Nef'î’de 1 beyitte Veziriazam Murad Paşa’yı övmek için somut bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Cihân-sâlâr-ı cengâver cihângîr-i zafer-yâver

Dilîr-i nâm-ver şîr-i neyistân-ı saf-ârâyî (Ne. K27/4)

Cihana hükmeden cengâver, yardımcısı zafer olan cihangir; meşhur yiğit, katıldığı (asker) saflar(ın)ı süsleyen sazlık aslanı (olan Veziriazam Murad Paşa).

⁹¹⁸ Pala, A.g.e., s. 307.

⁹¹⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 918.

2.2.1.26 Nîl

“Afrika’nın en büyük enhârından olup hıttâ-i Mısriyye’yi ırvâ ve ihya eder.”⁹²⁰

Nîl sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹²¹

Seyl-i eşküm gibi hergiz nehr-i carî görmedüm

Vardum ey Yûsuf-cemâlüm Nile de Ceyhûna da (Na. G661/2)

Ey Yusuf (gibi) güzelim, Nil’e de Ceyhun’a da vardım (ama) asla gözyaşımın seli gibi akan (bir) nehir görmedim.

2.2.1.27 râg

“Asıl manası dağ eteği olup, bağ ve bahçelerin en güzelleri dağ eteğinde bulunanları olduğundan “güzel bahçe” makamında “bâg u râg” suretinde kullanılır.”⁹²²

Râg 3 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 2, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef’î birer beyitte ele almıştır.

- Râg, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ey Nâ’ilî vedâ’-ı gül-i bâg u râg edüp

Mehcûr-ı yâr u dâr u diyâr oldı 'andelîb (N. G17/5)

Ey Nâ’ilî; bülbül, güzel bahçenin gülüne veda edip; memleketten, evden ve yârdan ayrı düştü.

Güzâr etse ger andan sonra bâg u râg-ı firdevse

Abîr-efşân u anber-pâş olurdu ceyb-i havrâya (Ne. K18/32)

(Sabah rüzgarı, Sultan Murâd)’dan sonra cennet bahçesinde gezinse, hurilerin yakasına misk ve amber saçan olurdu.

⁹²⁰ A.e., s. 921.

⁹²¹ Nîl bir nehir ismi olması hasebiyle gözyaşının ve suyun karşılığı olarak şiirlerde ele alınmıştır ancak bu anlamlarda kullanıldığında mekân olarak ele alınmadığından ilgili beyitler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

⁹²² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 982-983.

- Râg, gönül ve ümit gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Nesîm-i kâkülün oldukça cılve-ger pür eder

Cihânı nefha-i gül-rîz-i bâg u râg-ı ümîd (N. G32/3)

Kakülünün kokusu ortaya çıktıkça, ümidin güzel bahçesinin gül saçanının kokusu cihanı doldurur.

Gül-ruhların mahabbeti düştü derûnıma

Her dem bahâr olursa nola bâg u râg-ı dil (Ş. G218/2)

İçime güzel yanakların aşkı düştü, gönlün güzel bahçesi(nde) her zaman bahar olursa ne olur?

2.2.1.28 Safâ

“Mekke yakınında bir tepenin adıdır. İsmail peygamberin annesi Hacer, Safâ ile Merve arasında su aramak için gelip gittiğinden dolayı hacılar bu iki tepe arasında 7 defa hızla yürürler. Haccın adabından olan bu yürüyüşe sa’y denilir.”⁹²³

Safâ, sadece Nâbî’de 1 beyitte kelime anlamı üzerinden tevriyeli olarak ele alınmıştır.

Gel gönül 'azm-i reh-i beyt-i Hudâ eyleyelüm

Sa'y idüp Merve'ye tahsîl-i Safâ eyleyelüm (Na. G538/1)

Gönül, gel Allah'ın evinin yoluna azmedelim; Merve'ye say edip Safâ tahsil edelim.

2.2.1.29 sâhil

“Su ve deniz kenarı, kıyı, yalı.”⁹²⁴

Sâhil 4 divanda toplam 29 beyitte geçmektedir. Nâbî 14, Nâ'ilî 7, Nef'î 6 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

⁹²³ Pala, A.g.e., s. 385.

⁹²⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1016.

- Sâhil; bir beyitte Tuna'ya ait olarak diğerlerinde ise denize ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁹²⁵

Üç çifte bir kayıkla idüp geşt sâhili

Şeş pây-ı bahriye biner oldu kemîneler (Na. G246/4)

Zavallılar, üç çift kürekli bir kayıkla sahili gezip, denizin altı ayaklısına biner oldu.

- Şairler; şairlik tabiatı, şiir, düşünce, ıstırap, rica ve marifet gibi kavramları bir denize benzettiklerinden sâhili bu denizlere ait bir mekân olarak doğrudan ele almışlardır.⁹²⁶

O bahr-ı mevc-zen-i pür-güherdir endişem

Ki sâhilinde yatar deste deste dürr-i nazîm (Ne. K32/48)

Düşüncem, sahilinde deste deste, sıra sıra dizilmiş inciler yatan; mücevher dolu dalgalı (bir) denizdir.

- Sâhil; memduhun ya da şairin kendisi ve gökyüzü gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹²⁷

Ol pâdişâh ki lücce-i şân u şükûhunun

Tâ sâhil-i sipihre resândur nihayeti (Na. K16/95)

Şan ve yücelik denizinin sonu, gökyüzü sahiline kadar erişen o padişah (Sultan Ahmed Han).

- Sâhil; gam (mihnet), cömertlik, saadet (ikbâl), ümitsizlik, neşe, huzur (ârâm), ayrılık ve af gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹²⁸

Bu emvâc-ı belâ içre bulınca sâhil-i cûdı

⁹²⁵ Ne. K51/29, N. G164/7, Na. T30/14, Na. T144/11, Na. G55/4, Na. G171/4, Na. G662/4, Na. G664/2

⁹²⁶ N. K15/27, N. G176/1, Ne. K10/43, Ne. K31/63, Ne. K55/48, Ne. KK8/8

⁹²⁷ N. Mu1/4/6, N. G58/1, Na. K16/71

⁹²⁸ Ş. G72/3, N. G305/2, N. G324/5, Na. K9/60, Na. G53/2, Na. G178/2, Na. G374/10, Na. G566/4

Mekân-ı keştî-i dil geh firâz u geh nişîb oldu (Ş. G393/3)

Gönül gemisinin mekânı, bu belâ dalgaları içinde cömertlik sahilini bulunca; bazen yokuş bazen iniş oldu.

2.2.1.30 senglâh

“Taşlık arazi.”⁹²⁹

Senglâh sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî’de birer beyitte geçmektedir. Yahyâ, somut bir kavram olan sinenin benzetmeliği olarak ele alırken Neşâtî, doğrudan mekân olarak ele almıştır.

Seng-i mihnet sahn-ı sînem eylemişken senglâh

Nahl-i gam yine eliflerden salupdur nice şâh (Ş. Mü/4)

Mihnet taşı, sine meydanımı taşlık etmişken; gam fidanı, yine eliflerden (bir) nice dal salmıştır.

A'dâ-yı dîn ki itmez idi çarha ser-fürû

Mânend-i senglâh yatur şimdi serleri (Nş. K19/5)

Din düşmanı feleğe minnet etmezdi, şimdi (onların) başları taşlık arazi(deki taşlar) gibi yatmaktadır.

2.2.1.31 serâ

“Toprak, türap, hâk.”⁹³⁰

Serâ sadece Nâ’îlî’de 3 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹³¹

Ka'r-ı deryâ degil eylerdi yerin taht-ı serâ

Gevherin bulsa nihân etmege bir çâre sadef (N. G190/2)

⁹²⁹ Kanar, **A.g.e.**, s. 923.

⁹³⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1055.

⁹³¹ N. K13/18, N. K14/73

Sedef; mücevherini gizlemeye bir çare bulsa(ydı eğer onun) yerini denizin dibi değil toprağın altı eylerdi.

2.2.1.32 Sînâ

“Cezîretü’l-Arab ile hıttâ-i Mısriyye arasında müsellesü’ş-şekl bir şibh-i cezîre olup, Benî İsrail’in Hazret-i Musa ile kırk sene dolaşıp yol bulamadıkları (Tih) sahrasını ve müntehâ-yı cenûbunda nebî-i müşârun ileyhın hitâb-ı izzete nail olduğu meşhur Tûr-ı Sînâ dağını havidir.”⁹³²

Sînâ sadece Nâbî’de 3 beyitte geçmektedir.

- Sînâ, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹³³

Bâm-ı çerh üzre gurre-i enver

Kûh-ı Sînâda keş-i Peygamber (Na. Mua72)

Sina dağında Peygamberin ayakkabısı; gökyüzü kubbesi üzerinde(ki) nurlu ay (gibidir.)

- Sînâ, somut bir kavram olan âlemin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Olanlar zevk-yâb-ı meşhed-i Musa ider idrâk

Ser-â-ser oldığın 'âlem tecellî-hâne-i Sînâ (Na. K1/36)

Musa'nın, Allah'ı gördüğü yerin zevkini alanlar âlem(in) baştanbaşa (Allah'ın) tecelli ettiği yer (olan) Sînâ olduğunu anlar.

2.2.1.33 şekeristân (şekker-hâne)

“Şeker kamışı tarlası.”⁹³⁴

Şekeristân sadece Nâbî’de 3 ve şekker-hâne yine sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

⁹³² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1079.

⁹³³ Na. K23/4

⁹³⁴ Kanar, **A.g.e.**, s. 970.

- Şekeristân doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Garîk ider şekeristân-ı Mısırı gerd-i kesâd

Anılsa lezzet-i şîrîn-suhenlicüklerümüz (Na. G310/2)

Tatlı sözlücüklerimizin lezzeti anılırsa, kıtlık tozu Mısır'ın şeker kamışı tarlasını boğar.

- Şekeristân somut bir kavram olan sevgilinin dudağının ve kalemin dilinin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹³⁵

Geldi hat şûrdadur piste-i handânı henüz

Mûrdan olmadı zâ'il şekeristânı henüz (Na. G275/1)

Hat geldi (sevgilinin) gülen fıstığı (yani ağzı) henüz fitnededir, şeker kamışı tarlası karıncadan henüz kurtulmadı.

'İyâr-ı lezzet-i eş'âra noksan gelmez ey Nâbî

Zebân-ı hâmeye oldukça şekker-hâne dirlerse (Na. G672/5)

Ey Nâbî, kalemin diline şeker evi dedikleri sürece; şiirlerin lezzeti ayarı eksik gelmez.

- Şekeristân soyut bir kavram olan amellerin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Bir dahı meyl-i şeker-hâne-i a'mâl idemez

Nefs reh-yâb-ı nemek-hâne-i ihmâl olsa (Na. G770/4)

Nefis, tembelliğin tuz evinin yoluna giderse bir daha amelin şeker evine meyletmez.

2.2.1.34 şûre-zâr

“Çoraklık yer.”⁹³⁶

⁹³⁵ Na. G26/7

⁹³⁶ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 1137.

Şûre-zâr sadece Nâ'ilî ve Nâbî'de birer beyitte geçmektedir. Nâ'ilî doğrudan mekân olarak ele alırken, Nâbî soyut bir kavram olan ümitsizliğin benzetmeliği olarak ele almıştır.

Bâg-ı bihişt ise eseri şûre-zâr olur

Sen Nâ'ilî bu giryeyi her kande eylesen (N. G224/5)

(Ey) Nâ'ilî, sen bu ağlamayı nerede edersen, (orası) cennet bağı (ise de onun) alameti çoraklık yer olur.

Olsun esîr-i tâb ü teb-i şûre-zâr-ı ye's

Sîr-âb iden hadîka-i âmâlî rû-be-rû (Na. G656/6)

Emeller bahçesini yüz yüze suya kanmış eden; ümitsizliğin çorak toprağının sıcaklığının ve hararetinin esiri olsun.

2.2.1.35 tag/dag (cebel, cibâl, kûh)

“Yerin yüksek mahalli, cebel, kûh.”⁹³⁷

Tag sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 3 ve Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

Cebel⁹³⁸ sadece Nef'î ve Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

Cibâl⁹³⁹ 4 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nef'î 2, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî birer beyitte ele almıştır.

Kûh⁹⁴⁰ 5 divanda toplam 63 beyitte geçmektedir. Nâbî 30, Nef'î 21, Nâ'ilî 7, Şeyhülislâm Yahyâ 3 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

- Şiirlerde özellikle Kâf, Elbürz, Bî-sütûn, Tûr, Despoto ve Sina dağları ele alınmıştır. Ayrıca dağlar zirvesi, üzerinde gezilmesi, seyredilmesi, yüksekliği,

⁹³⁷ A.e., s. 224.

⁹³⁸ “Dağ.” (A.e., s. 167.)

⁹³⁹ Dağlar. (A.e., s. 167.)

⁹⁴⁰ “Dağ, cebel.” (A.e., s. 680.)

ağırlığı (kûh-ı girân) ve demir olması bakımından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁴¹

Berk-ı mahz iken direng etse bilinmez peyki

Rahş-ı çâpük-pâ mıdır yâ kûh-ı pâ-ber-câ mıdır (Ne. K6/31)

(Sultan Ahmed Han'ın atı) saf yıldırımken dursa; yüzü(ne bakıldığında), hızlı at mıdır, ayağı yerde dağ mıdır bilinmez

Benüm ol derd ile Mecnûn gibi taglara düşen

Akl ü fikri yitirüp vâlih ü âvâre düşen (Ş. G297/1)

O dert ile Mecnun gibi dağlara düşen; akli fikri kaybedip şaşkın ve perişan düşen benim.

Sad-sâle pîri âb u hevâsı cüvân ider

Âdem bu kûha gelmede bî-ihitiyâr olur (Na. G184/7)

Suyu ve havası asırlık piri gençleştirir, insan/Âdem aleyhisselam bu dağa geldiğinde iradesiz olur.

- Dağ; memduh, gemi, dünya ve dost gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁴²

İderler kûhveş keştîleri bir lafz ile tahrik

Ne hoşdur bir suhanda yek-zebân-ı ittifak olmak (Na. G386/2)

Dağ gibi gemileri bir sözle tahrik ederler, bir sözde aynı fikirde olmak ne hoştur.

⁹⁴¹ Ne. K4/45-46, Ne. K5/25, Ne. K9/42-43, Ne. K17/24-35, Ne. K18/31, Ne. K26/32, Ne. K30/30, Ne. K35/27, Ne. K37/24, Ne. K45/37, Ne. K50/74, Ne. K54/32, Ne. KK9/4, Ş. G293/5, N. K12/35, N. K31/10, N. G178/2, Nş. K10/28, Na. K7/104, Na. K8/34, Na. K11/49, Na. K12/66, Na. K14/21, Na. M8/127, Na. T82/53, Na. T122/5-6-7, Na. T127/35, Na. G184/2, Na. G376/6, Na. G715/4, Na. G746/3, Na. R31/1, Na. Mua21

⁹⁴² Ne. K5/38, Ne. K11/32, Na. L27/4

- Dağ; ağırbaşlılık (vakâr), gönül, bela, gam, sıkıntı (mihnet), muhabbet, temkin, baht, günahlar (me'âsî), aşk, dert, isyan ve kabahat (cürm) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁴³

Olurdu rehğüzâr-ı bâda bir sedd rûy-ı deryâda

Çekilse peyker-i kûh-ı vakârı bâdbân üzre (Ne. K5/34)

(Sultan Ahmed Han'ın) ağırbaşlılık dağının yüzü yelken üzerine çekilse, denizin yüzeyinde rüzgârın geçtiği yere bir set olurdu.

- Dağ, kişileştirilerek ele alınmıştır.⁹⁴⁴

Burun ucıyla virür her sözün cevâbını kûh

Anun tayandığı gûyâ ki ol kaya lıgadur (Na. G196/4)

Dağ, her sözün cevabını burnunun ucuyla verir, sanki onun dayandığı o kayalıktır.

2.2.1.36 Tuna

“Avrupa’yı batıdan doğuya doğru aşarak Karadeniz’e dökülen nehir.”⁹⁴⁵

Tuna sadece Nâbî’de 1 beyitte kıyıları vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Mâ-hasal cûş-ı gurûr leşker-i pindâr ile

Tâ Tuna sâhillerinde eyledi medd-i tınâb (Na. T144/11)

Sözün kıyası; gurur coşkunuğu, böbürlenme askeri ile Tuna kıyılarına kadar ip uzattı.

2.2.1.37 Tûr

“Dağ. Sina çölünde bir dağın özel adı olup Tûr-ı Sînâ veya Tûr dağı olarak bilinir. Musâ peygamber, kendine inananlar ve Mısır’dan çıkıp giderken Allah’ın davetiyle bu

⁹⁴³ Ne. K30/57, Ne. K41/39, Ne. G30/3, Ş. G106/1, Ş. G376/4, N. G19/2, N. G162/3, N. G176/1, N. G180/5, Nş. G95/3, Nş. G97/3, Na. K11/42-44, Na. T138/31, Na. G25/3, Na. G67/5, Na. G181/2, Na. G236/4, Na. G298/3, Na. G471/5, Na. G569/4, Na. G683/5

⁹⁴⁴ Ne. K53/29, Ş. G374/2, Ş. G383/3, N. K12/36, Na. M7/232

⁹⁴⁵ Mihai Maxim, “Tuna”, **DİA**, C.41, İstanbul, TDV, 2012, s. 372.

dağa çıkıp orada Allah ile konuşmuştur. Bu yüzden “Kelîm” sıfatını almıştır. Yine bu dağda Allah’ı görmek isteğinde bulunur ve Allah dağa tecellî edince dağ paramparça olur. Hakkındaki bu inanışlar ile divân şiirimizde çok anılır. Tasavvufta Tûr dağı, insanın maddî yapısını temsil eder. Nitekim bu maddî yapı, Allah’ın tecellîsi ile yok olur. Bunun için önce varlığı yok etmek gerekir.”⁹⁴⁶

Tûr 5 divanda toplam 33 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 21, Nâbî 4, Nef’î ile Neşâtî üçer ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

- Tûr; ateşi, ağacı ve haremi vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁴⁷

Olurdu vâdî-i eyyen gülistân-ı Halîlullâh

Alevlendirse ger âh-ı derûnum âteş-i Tûrî (Ne. K34/40)

İçimdeki ah Tur dağının ateşini alevlendirse, Hazret-i İbrahim’in gül bahçesi, (Hazret-i Musa’nın Allah’ın tecellisine mazhar olduğu) mübarek vadi olurdu.

Bedîdâr olan humda sahbâ mıdur

Yâ Tûr üzre nûr-ı tecellâ mıdur (Ş. M/25)

Görünen, küpte şarap mıdır ya (da) Tur üzerinde(ki) tecelli nuru mudur?

- Tûr; mana, gönül, gönül tokluğu (istignâ) ve lütuf (‘inâyet) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁴⁸

Kelîmullâhdır endîşem dilim Tûr-ı ma’ânîdir

Kelâmım serteser şerh-i mezâyâ-yı tecellâdır (Ne. K47/56)

Düşüncem Hazret-i Musa’dır, gönlüm mana Tur’udur; sözüm baştan başa tecelli meziyetlerinin şerhidir.

⁹⁴⁶ Pala, A.g.e., s. 461.

⁹⁴⁷ Ne. KK4/1, N. K22/18, N. K23/9, N. K24/26, N. K26/10, N. G27/4, N. G51/5, N. G96/4, N. G114/4, N. G135/5, N. G143/4, N. G160/3, N. G169/5, N. G307/3, N. Ş2/1, Nş. K7/5, Nş. K16/12, Nş. G32/3, Na. T127/35, Na. G40/2, Na. G268/1

⁹⁴⁸ N. K5/2, N. K26/34, N. Mu2/5/10, N. Mu5/1/10, N. G137/2, Na. G25/4

- Tûr kişileştirilerek ele alınmıştır.⁹⁴⁹

Döymez Kelîm şa'sa'a-i câm-ı vasluna

Bir lem'ası tokunmagile Tûr mest olur (Ş. G77/4)

Hazret-i Musa, kavuşma kadehinin parlaklığına dayanmaz; (onun) bir parıltısı(na) dokunmakla Tur dağı mest olur.

2.2.1.38 ‘ummân

“Büyük deniz, bahr-i muhît.”⁹⁵⁰

‘Ummân 5 divanda toplam 14 beyitte geçmektedir. Nef’î 5, Şeyhülislâm Yahyâ 4, Nâ’ilî ve Nâbî ikişer, Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

- ‘Ummân, kumu ve dibi vesilesiyle ya da doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁵¹

Ger olsa şu'le-i şemşîri bahre 'aks-efken

İderdi ma'den-i elmâs ka'r-ı 'ummânı (Nş. K11/26)

(Sultan İbrahim Han'ın) kılıcının alevi denize yankı salsa, okyanusun dibini elmas madeni ederdi.

- ‘Ummân, yanak ve göğüs (sîne) gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁵²

Iztırâb-âver-i envâr-ı ruhundur nîgehüm

Bahr-ı 'ummân ile âmîziş eden cûy gibi (N. G370/2)

Bakışım, okyanus deniziyle karışan akarsu gibi yanağının nuruna ıstırap verir.

⁹⁴⁹ N. G171/2, N. G344/1

⁹⁵⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1259.

⁹⁵¹ Ne. K11/32, Ne. K31/11, Ş. G251/1, Ş. G396/3, N. G226/4, Na. G352/4

⁹⁵² Na. G376/2

- ‘Ummân, söz ve aşk gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁵³

Ateş-i dilden yine itdi 'alevler zuhûr

Mevclerin gösterür var ise ummân-ı 'aşk (Ş. G178/3)

Gönlün ateşinden yine alevler meydana çıktı, aşk okyanusu galiba dalgalarını gösterir.

- ‘Ummân kişileştirilerek ele alınmıştır.⁹⁵⁴

Ansa ihsânını toprak savurur başına kân

Görse keff-i keremin lerze tutar ummânı (Ne. K3/35)

Mücevher kaynağı olan maden, (Sultan Ahmed'in) ihsanını görse başına toprak savurur; cömertlik elini görse, denizi titreme tutar.

2.2.1.39 vâdî

“1. İki dağ arasındaki uzun çukur, dere. 2.Bir nehrin aktığı yer, yatak, mecra.”⁹⁵⁵

Vâdî 5 divanda toplam 96 beyitte geçmektedir. Nâbî 31, Nef'î 26, Nâ'ilî 16, Şeyhülislâm Yahyâ 15 ve Neşâtî 8 beyitte ele almıştır.

Ayrıca Şeyhülislâm Yahyâ 112. gazelini ve Nâbî 243. gazelini “vâdîsidür” redifi ile yazmıştır.

- Şiirlerde özel olarak Eymen, Bedehşân ve ‘Aden vâdîleri ele alınmıştır. Bunların yanı sıra Kays’a ait olan veya üzerinde lale bahçesi olan vâdiler de bulunmaktadır. Bu tür kullanımlarda vâdî doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁵⁶

Olurdu vâdî-i eyemen gülistân-ı Halîlullâh

⁹⁵³ Ne. K60/26, Ş. G177/2

⁹⁵⁴ Ne. K30/30

⁹⁵⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1278.

⁹⁵⁶ Ş.G2/2, Ş. G91/5, Ş. G112/2, Ş. G112/4, Ş. G159/3, Ş. G450/3, N. G239/3, Nş. G39/1

Alevlendirse ger âh-ı derûnum âteş-i Tûrı (Ne. K34/40)

İçimdeki ah Tur dağının ateşini alevlendirse, Hazret-i İbrahim'in gül bahçesi, (Hazret-i Musa'nın Allah'ın tecellisine mazhar olduğu) mübarek vadi olurdu.

- Vâdî; dünya, kaside, gazel ve rubai gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁵⁷

Bu vâdî-i pür-hatarda reh-zen

Besdür bana baht-ı hîle-sâzum (N. Mu5/7/10)

Bu tehlike dolu vadide bana, yol kesen (olarak) hilekar bahtım yeter.

- Vâdî; mana, hikmet, şairlik tabiatı, yaratılış, mecaz, din, fikir, övgü, hayal, şiir, düşünce, inkar, mazmun, hat sanatı, aşk, ayrılık, naz, gam, sitem, arzu (hevâ), bela, hayret, delilik (cünûn), kendini övme (temeddüh), söz, akıl, utanma, irfan, kavuşma, meslek (meslûk), sitem, dert, elem, ümit, yokluk, telaş, hile, nasipsizlik, talihsizlik, dik kafalılık (hod-rây) ve inkar gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁵⁸

Düşelden vâdî-i 'aşka inen çok dil-rübâ sevdüm

Hele çok sevdüğümünden olmadum âzürde-dil kat'â (Ş. G6/3)

Aşk vadisine düştüğümünden beri pek çok gönül kapan güzel sevdim, çok sevdiğimden asla gönlü kırık olmadım.

Sonuç olarak; şiirlerde 39 farklı yeryüzü mekânı yer almaktadır. Nâbî, şiirlerinde bu mekânlardan 31'ini kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı

⁹⁵⁷ Ne. K12/40, Ne. R1/2, Ş. G112/5, N. Mu2/1/9, N. G219/1, Na. T116/14, Na. KK6/7, Na. Mu179/2

⁹⁵⁸ Ne. K7/9, Ne. K8/35, Ne. K10/8, Ne. K30/58, Ne. K31/41, Ne. K33/4-5, Ne. K35/28, Ne. K44/8-31, Ne. K50/25, Ne. K51/23, Ne. K52/55, Ne. K59/36, Ne. K59/37, Ne. KK2/11, Ne. M1/9, Ne. G3/5, Ne. G12/5, Ne. G15/6, Ne. G35/7, Ne. G46/8, Ne. G66/5, Ş. G45/3, Ş. G111/4, Ş. G112/1, Ş. G112/3, Ş. G253/5, Ş. G276/6, Ş. G330/5, N. K13/45, N. K14/71, N. K32/1, N. Mu3/3/2, N. Mu3/11/2, N. G5/2, N. G12/4, N. G64/2, N. G65/9, N. G94/5, N. G159/4, N. G304/3, Nş. M1/35, Nş. K10/48, Nş. G43/4, Nş. G77/3, Nş. G91/4, Nş. G100/5, Nş. G120/2, Na. K11/53, Na. K12/84-85, Na. K13/83, Na. K15/40, Na. K18/19, Na. M5/4, Na. M9/17, Na. T29/3, Na. G51/4, Na. G109/3, Na. G133/4, Na. G176/2, Na. G233/4, Na. G243/1-2-3-4-5, Na. G296/6, Na. G344/2, Na. G598/7, Na. G620/2, Na. G736/7, Na. G791/2, Na. G796/3, Na. G845/3, Na. KK107/2

mekân kullanan şair konumundadır. Onu 27 farklı mekânla Nâ'îlî; 20 farklı mekânla Şeyhülislâm Yahyâ; 19 farklı mekânla Nef'î ve 14 farklı mekânla Neşâtî takip etmektedir. Yeryüzü mekânlarından bâdiye, berr, Bî-sütûn, cûy, çemen, deniz, kân, kûh-sâr, kulzüm, lâne, tag, Tûr, 'ummân ve vâdî şairlerin tamamında ele alınmıştır. Dicle, gâr, kayalık, Merve, Nîl, Safâ, Sînâ, şekeristân ve Tuna sadece Nâbî'de; 'ankebût-hâne, künâm ve serâ sadece Nâ'îlî'de; neyistân sadece Nef'î'de ve mecma'u'l-bahreyn sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da geçmektedir. Bu açıdan; Nâbî diğer şairlerin kullanmadığı, en fazla sayıda farklı mekânı şiirlerinde ele almıştır denilebilir. Neşâtî ise diğer şairlerde bulunmayan hiçbir mekânı ele almamıştır.

Şairlerin tamamında; bâdiye, berr, deniz, çemen, lâne, tag, Tûr ve 'ummân doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Bâdiye, deniz, kân, tag ve vâdî ise şairlerin tamamında soyut bir kavrama; deniz ve çemen ise somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Dicle, gâr, kayalık, Merve, Nîl, Safâ ve Tuna sadece Nâbî'de; 'ankebût-hâne, künâm ve serâ sadece Nâ'îlî'de; neyistân sadece Nef'î'de ve mecma'u'l-bahreyn sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Ceyhûn sadece Nâ'îlî ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Sînâ hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ve şekeristân hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak sadece Nâbî'de ele alınmıştır. Cezîre sadece Nef'î ve Nâ'îlî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Bâdiye, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'îlî'de diğer kullanımlara ek olarak kişileştirilerek ele alınmıştır. Berr, sadece Nâbî'de kişileştirilerek ele alınmıştır. Bî-sütûn; Neşâtî haricindeki şairlerde doğrudan mekân olarak ele alınırken Neşâtî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'îlî onu ayrıca kişileştirerek, Nef'î ise soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Bîşe; Nâ'îlî'de sadece doğrudan mekân olarak; Nâbî'de ise hem somut hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Cûy; Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınırken; Nâ'îlî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ onu ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Çemen ise Şeyhülislâm Yahyâ haricindeki şairlerin hepsinde soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef'î, Neşâtî ve Nâbî

onu kişileştirerek de ele almıştır. Deniz ise şairlerin hepsinde ayrıca kişileştirilerek de ele alınmıştır.

Hâr-sitân; Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken, Şeyhülslâm Yahyâ ve Nâbî'de sadece somut, Neşâtî'de ise sadece soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Kân; Neşâtî hariç şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak; Şeyhülslâm Yahyâ haricindeki şairlerde somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef'î ve Nâbî ise ayrıca kişileştirerek ele almıştır. Kûh-sâr; Nef'î'de sadece doğrudan, Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak, Şeyhülslâm Yahyâ'da hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâbî'de ise her üç biçimde de ele alınmıştır. Neşâtî ve Nâbî ise ayrıca kişileştirerek de ele alınmıştır. Kulzüm; Yahyâ'da sadece doğrudan mekân olarak ele alınırken, Nef'î, Nâilî ve Nâbî'de ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Lâne; Şeyhülslâm Yahyâ ve Nâbî'de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken, Nef'î ve Nâ'ilî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Memleha; Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nâ'ilî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Menba'; Şeyhülslâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Mer'â; Nâ'ilî'de sadece doğrudan, Nef'î'de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâbî ise hem somut hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almıştır. Râg; Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak; Nef'î'de sadece doğrudan Şeyhülslâm Yahyâ'da ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Sâhil; Nâ'ilî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken Nef'î'de sadece doğrudan mekân olarak ve Şeyhülslâm Yahyâ'da sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Senglâh; sadece Neşâtî'de doğrudan ve Şeyhülslâm Yahyâ'da somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Şûre-zâr; sadece Nâ'ilî'de doğrudan ve Nâbî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Tag; diğer kullanımlarının yanında Nef'î ve Nâbî'de hem somut bir kavrama benzetmelik olarak

hem de kişileştirilerek ele alınmışken Şeyhülslâm Yahyâ ve Nâ'îlî'de kişileştirilerek ele alınmıştır. Tûr; Nef'î ve Nâbî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak; Şeyhülslâm Yahyâ'da kişileştirilerek ele alınırken Nâ'îlî'de her iki biçimde de ele alınmıştır. 'Ummân; Nâ'îlî ve Nâbî'de somut bir kavrama, Nef'î ve Şeyhülslâm Yahyâ'da soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef'î ayrıca onu kişileştirerek de ele almıştır. Son olarak vâdî ise Nâbî haricindeki şairlerde doğrudan mekân olarak ele alınırken Şeyhülslâm Yahyâ, Nâ'îlî ve Nâbî'de ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Tüm bunlara ek olarak; Nâbî şiirlerinde bâdiye yerine sahârî, cûy yerine rûd, şekeristân yerine şekker-hâne kelimelerini; Nâ'îlî çerâ-gâh yerine mer'â kelimesini tercih etmiştir. Ayrıca Nâbî, hem neşe, huzur anlamına gelen hem de Mekke'de özel bir tepenin ismi anlamına gelen Safâ kelimesini tevriyeli olarak ele almıştır.

Tüm bu veriler ışığında, yeryüzü mekânları arasında genel isimli olanların özel isimli olanlardan daha çok kullanıldığı söylenebilir. Bu başlık altında ele alınan mekânlardan, şairlerin tamamının ele aldığı mekân sayısının diğer mekân kategorilerindeki, şairlerin tamamının ele aldığı mekân sayısından daha fazla olduğu söylenebilir. Bu başlıktaki mekânlarda bariz bir biçimde tek bir şaire ait olan mekân kullanımı görülmemektedir.

2.2.2 Kozmolojik Mekânlar

Şiirlerde karşımıza çıkan doğal mekân kategorilerinden ikincisi “kozmojik mekânlar”dır. Bilindiği üzere kozmoloji, evreni incelemektedir. Bir bakıma, dünyanın dışında kalan alanla ilgilenmektedir denilebilir. Bu başlık altında dünya dışında bulunan mekânlar ele alınacağı için “kozmojik” kavramı tercih edilmiştir. Ayrıca, burada dikkat edilmesi gereken bir husus daha önce giriş bölümünde de belirtildiği üzere, günümüzde kozmojik denilince akla gezegenlerin ve yıldızların da gelmesi meselesidir. Bugünden bakan birisi için aya ya da farklı gezegenlere gidebilmek normaldir ve bu sebeple buralar birer mekân olarak tahayyül edilebilir. Ancak Osmanlı toplumunda ve şiirinde o dönemde bu kavramların birer mekân olmaktan ziyade birer fâil olduğu net bir biçimde görülmektedir. Örneğin şiirlerde; Güneş, gökyüzünün padişahı; Ay, veziri; Merkür, katibi; Venüs, çalgıcısı; Mars, başkumandanı; Jüpiter, kadısı ve Satürn, kapıcısı olarak kabul edilir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemişlerdir.⁹⁵⁹

Ele alınan tasniflerden Yıldızhan ve Gider çalışmalarına bu başlık altında ele alınan mekânları dâhil etmemiştir. Narlı; gökyüzü, güneş, ay ve yıldızları “kozmetik yerler” başlığı altında ele almıştır. Tetik ise gök, gökyüzü, felek ve burcu “göksel mekânlar” olarak tasnif etmiştir. Bu çalışmada ele alınan kozmojik mekânlar ise şunlardır; ‘arş, cihân, dehr, dünyâ, gök ve ufuk.

2.2.2.1 ‘arş (kürsî)

“1. Çardak, sayvan, çatı, kubbe. 2. Taht, serîr, erîke. [Arabîde asıl olan bu iki mana ile lisanımızda pek kullanılmaz.] 3. Hak Taalâ hazretlerinin dokuzuncu kat gökte tasavvur olunan serîri ki tecelli-gâh-ı kudret ve azametinden kinayedir. 4. Eski heyet usulünce kâffe-i eflâki muhit ve ecrâm ve nücûmdan hali zannolunan dokuzuncu ve en âlâ felek ki felekü’l-eflâk ve felek-i a’azam ve felek-i atlas dahi denilirdi.”⁹⁶⁰

⁹⁵⁹ Gezegenlerin bu tür kullanımına bir örnek olarak şu beyit verilebilir:

Nâhîd-i felek saff-ı ni’âlinde o bezmün

Hoş-zemzeme bir mutribe-i nagma-serâdur (N. K14/14)

Feleğin Venüs’ü, (Hezarpare Ahmed Paşa’nın) o meclisinin, en aşağı sırasında, hoş ezgili şarkı söyleyen bir hanendedir.

⁹⁶⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 66-67.

‘Arş 5 divanda toplam 84 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 31, Nef’î 21, Nâbî 15, Neşâtî 14 ve Şeyhülislâm Yahyâ 3 beyitte ele almıştır.

Kürsî⁹⁶¹ 4 divanda toplam 8 beyitte geçmektedir. Nâbî 4, Nef’î 2 ve Nâ’ilî ile Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

- ‘Arş; ‘arş-ı a’zam, ‘arş-ı a’lâ, ‘arş-ı berîn, ‘arş-ı mu’allâ, ‘arş-ı Rahmânî, ‘arş-ı İlâhî, ‘arş-ı istiğnâ biçiminde Allah’ın yüceliğini belirten bir mekân olarak; en yüksek yeri, yüceliği, yüksekliği, genişliği, melekleri, gökyüzünde olması ve levh-i mahfuza sahip olması bakımından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁶²

Âsûde kıldı bahr u beri fitneden n'ola

Âvîze olsa küngüre-i 'arşa hançeri (Nş. K19/22)

(Veziriazam Ahmed Paşa) karayı ve denizi huzurlu kıldı; (onun) hançeri arşın burcuna asılsa ne olur?

Bir şemmedür bu vâkı'adan hâl-i Kerbelâ

Kerrûbiyân-ı 'arş bu zulme yeter güvâh (N. Mu1/1/5)

Kerbela'nın hali bu vakanın sadece zerre miktarıdır, arşın büyük melekleri bu zulme şahit olarak yeter.

- ‘Arş; somut bir kavram olan takın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁶³

Alî rezm ü Süleymân kevkebe Sultân Osmân ki

⁹⁶¹ “Arşın altında bir tabaka-i semâ.” (A.e., s. 701.)

⁹⁶² Ne. K1/42-45, Ne. K6/14-15-40, Ne. K11/23-33-50, Ne. K12/10, , Ne. K14/1, Ne. K20/14, Ne. K21/1, Ne. K22/29, Ne. K25/42, Ne. K28/26, Ne. K29/11, Ne. K36/3, Ne. K37/32, Ne. K40/9, Ne. K44/2, Ne. K50/46, Ne. N1/2, Ş. G434/2, Ş. T18/1, Ş. T18/2, N. K1/25, N. K2/48-50, N. K4/34, N. K7/29, N. K8/29, N. K12/24, N. K13/25, N. K15/34-40, N. K16/39, N. K17/10, N. K19/26, N. K26/15-25-32, N. K28/18-26, N. Mu1/7/7, N. Mu5/1/8, N. Mu5/2/5, N. G88/4, N. G127/2, N. G166/4, N. G251/5, N. G303/9, N. G319/7, N. G325/5, N. G343/5, N. G380/4, N. T2/5, Nş. K1/17-19, Nş. M2/28, Nş. TB1/4/7, Nş. K9/6, Nş. K10/9, Nş. K13/35, Nş. K14/14-15, Nş. K19/22, Na. K1/55, Na. K2/32-38, Na. K4/5, Na. K6/6, Na. K18/7, Na. TB2/3, Na. T154/2, Na. G365/2, Na. G490/1, Na. G537/2, Na. G612/6, Na. G655/3, Na. Mü36, Na. L9/1

⁹⁶³ Nş. K8/32

Revâdır tâk-ı arşa asılırsa tîg-ı hûnbârı (Ne. K13/31)

Savaşta Hazret-i Ali ve (bahтта) Hazret-i Süleyman gibi uğurlu yıldızı (olan) Sultan Osman'ın kan döken kılıcı arş takına asılırsa yaraşır.

- ‘Arş; soyut bir kavram olan imanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ankâ-yı cihân hümâ-yı devrân

Kürsî-i amân ü 'arş-ı îmân (Na. M2/40)

Cihanın Anka kuşu, feleğin Hüma'sı; aman kürsüsü, iman arşı.

- ‘Arş kişileştirilerek ele alınmıştır.

Nâ-gâh gelüp be-pîş Refref

'Arş oldu o şâh ile müşerref (Nş. M2/44)

Refref önden ansızın gelip; arş, o şahla şereflendi.

2.2.2.2 cihân (âlem)

“1. Arz ve sema ve mâfihâdan ibaret olan âlem, kâinat, dünya. 2. Küre-i arz, yeryüzü, zemin.”⁹⁶⁴

Cihân 5 divanda toplam 594 beyitte geçmektedir. Nâbî 208, Nef'î 189, Neşâtî 78, Nâ'ilî 58 ve Şeyhülislâm Yahyâ 61 beyitte ele almıştır.

‘Âlem⁹⁶⁵ 5 divanda toplam 919 beyitte geçmektedir. Nâbî 313, Nef'î 281, Nâ'ilî 133, Neşâtî 114 ve Şeyhülislâm Yahyâ 78 beyitte ele almıştır.

Ayrıca; Neşâtî 20. kasidesini ve Nef'î 23. kasidesini “‘âlem” redifi ile kaleme almıştır.

- Cihân; isteğine kavuşamamışları, sıkıntı çekenleri, kadına tapanları, nüktedanları, övülmüşleri, mestleri, acizleri, şairleri, zayıfları, çocukları, rint,

⁹⁶⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 179.

⁹⁶⁵ “1. Kainat, mahlukat, kâffe-i ecrâm-ı semâviyye ve mâ-fihâ, cihan. 2. Bir şems ile ona tabi olan yani onun etrafına devraden seyyârâtın teşkil ettikleri daire. 3. Dünya, küre-i arz.” (A.e., TDK, Ankara, 2010, s. 47.)

halkı, vezirleri, sultanı, şehzadesi, ileri gelenleri, sahibi, güzeli, kallesi, seçkini, rezili, nizamı, işleri, yükü, malı, rızıkları, lezzetleri, sıkıntıları, yıldırımı, zararı, bağı, nakşı, gamı, sonu, temel kaidesi, eskiliği, haraplığı, faniliği, gecesi ve gündüzü, sıcaklığı ve soğukluğu, rindi ve zahiti, altı ve üstü, varlık ve yokluğu, suyu ve ekmeği, güzeli ve çirkini, iyisi ve kötüsü ile; devreden, mamur, rengarenk ve buz tutmuş olması bakımlarından; kevn ü fesat ve ahiret ile bir arada, fethedilecek bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁹⁶⁶

⁹⁶⁶ Ne. K1/6-41, Ne. K4/36-56-57, Ne. K5/6-26-31-37-41-43, Ne. K7/29-44, Ne. K8/18, Ne. K9/19-20-41-64, Ne. K10/24, Ne. K11/2-3-51-53, Ne. K12/11-12-23, Ne. K13/57-60, Ne. K14/27-28-57, Ne. K15/28-39, Ne. K16/25, Ne. K17/1-23-41-54-59-60-80, Ne. K19/15-31, Ne. K20/3-38, Ne. K21/10-51-52, Ne. K23/13-14-17, Ne. K24/31-55, Ne. K26/4-29, Ne. K27/1, Ne. K28/45-65, Ne. K29/45-52, Ne. K30/67, Ne. K31/1-56, Ne. K32/6-16-18-20-53-55, Ne. K33/19, Ne. K34/20, Ne. K35/46-47, Ne. K36/15-36-37, Ne. K37/16, Ne. K39/19, Ne. K41/1-4-23-61, Ne. K42/27, Ne. K43/49-51, Ne. K44/3, Ne. K45/3, Ne. 46/19-22, Ne. K47/4-13, Ne. K49/21-36, Ne. K50/27-42, Ne. K51/9-28-55, Ne. K54/40, Ne. K56/4-32, Ne. K57/19-43, Ne. K58/27-28-32-36-46, Ne. K61/26, Ne. K62/14, Ne. Ms/3/2, Ne. M1/22, Ne. KK3/3, Ne. KK4/6-9, Ne. KK5/2, Ne. KK8/11, Ne. G4/5, Ne. G11/4, Ne. G21/2, Ne. G31/9, Ne. G38/1, Ne. G43/7, Ne. G57/3, Ne. G58/3-4, Ne. G68/6, Ne. G73/3, Ne. G85/3, Ne. G86/2, Ne. G96/8-9, Ne. G97/8, Ne. G99/2, Ne. G107/2, Ne. G109/3, Ne. G133/6, Ne. G134/7, Ne. G134/9, Ne. N5/1, Ne. Mü/6, Ş. K2/2-13-16, Ş. K3/10-27, Ş. K4/3-10, Ş. K6/13, Ş. K7/1-2, Ş. M/54, Ş. G15/5, Ş. G34/2, Ş. G42/2, Ş. G60/1, Ş. G63/3, Ş. G83/4, Ş. G89/2, Ş. G103/4, Ş. G132/1, Ş. G137/5, Ş. G138/1, Ş. G162/5, Ş. G163/3, Ş. G180/3, Ş. G185/5, Ş. G205/1, Ş. G234/1, Ş. G237/4, Ş. G258/3, Ş. G259/4, Ş. G264/1, Ş. G281/3, Ş. G295/5, Ş. G299/1, Ş. G313/5, Ş. G317/5-8, Ş. G329/2, Ş. G344/1, Ş. G348/5, Ş. G353/5, Ş. G388/8, Ş. G418/2-3, Ş. G436/3, Ş. G441/4, Ş. G445/1, Ş. T5/1, Ş. T13/1, Ş. T15/2, N. K5/30, N. K7/5, N. K9/4-31, K10/30, N. K12/15, N. K18/1-14, N. K19/19, N. K22/9-14, N. K23/12, N. K25/6-40-47, N. K26/40, N. K27/1-8-12-14, N. Mu1/5/1, N. Mu5/6/4, N. G9/1, N. G32/3, N. G83/3, N. G91/1, N. G93/1, N. G104/2, N. G183/6, N. G206/4, N. G211/5, N. G265/3, N. G292/9, N. G293/1, N. G311/5, N. G319/3, N. G353/6, N. G360/1, N. G368/3, N. G371/2, N. Ş2/9, Nş. K1/10-24-32, Nş. M2/4, Nş. TB1/2/7, Nş. TB1/3/2, Nş. TB1/3/8-9, Nş. TB1/5/7, Nş. K9/9-17-19, Nş. K10/3-21-23-24, Nş. K11/17-19, Nş. K12/6-18, Nş. K14/17, Nş. K15/23, Nş. K16/7-10-21-32, Nş. K19/11-12-39, Nş. K20/5-6-9-23, Nş. K21/3-9-10-11-28-32-33, Nş. K22/11, Nş. K23/1-9-11-18, Nş. K24/12-39, Nş. K27/37, Nş. M1/29, Nş. G7/3, Nş. G9/5, Nş. G10/5, Nş. G56/5, Nş. G70/4, Nş. G75/2, Nş. G118/5, Nş. G124/2-5, Nş. R5/1, Nş. R10/1, Na. K1/47-58, Na. K2/7-15-85-101-151, Na. K4/19, Na. K5/2, Na. K7/8-30-88-89, Na. K8/39, Na. K9/40-41-54, Na. K10/3-6-23-28-45, Na. K14/5-7, Na. K16/58-70, Na. K17/33, Na. K20/24-30-32, Na. K21/12, Na. K22/7, Na. K23/7, Na. K24/52-61, Na. Tah1/4/3, Na. Tah1/13/2, Na. T9/4, Na. T10/1, Na. T16/28-30, Na. T19/1-2-4, Na. T26/9-12, Na. T27/3, Na. T30/29, Na. T36/23-30, Na. T41/1, Na. T60/1, Na. T69/6, Na. T76/12-13, Na. T82/41-42-57, Na. T92/37, Na. T105/1, Na. T108/1, Na. T116/8, Na. T127/52, Na. T133/2-5, Na. T138/37, Na. T147/2, Na. M1/25-80-94, Na. M2/40-58-65, Na. M3/2-29, Na. M7/3-86-214, Na. M8/138-150-166, Na. M9/66, Na. G2/6, Na. G24/2-3, Na. G34/3, Na. G55/2, Na. G57/3, Na. G61/1-3, Na. G63/5, Na. G64/9, Na. G69/11, Na. G78/5, Na. G95/4-9, Na. G103/1, Na. G112/3, Na. G123/6, Na. G142/4, Na. G150/6, Na. G159/2-4, Na. G178/7, Na. G187/1, Na. G190/8, Na. G199/3, Na. G202/4, Na. G208/6, Na. G209/6, Na. G213/5, Na. G220/5, Na. G223/3, Na. G229/5, Na. G238/10, Na. G240/5, Na. G271/1-3, Na. G299/7, Na. Na. G310/4, G328/5, Na. G331/3, Na. G345/7, Na. G351/6, Na. G362/7, Na. G378/1-5, Na. G385/4, Na. G389/8, Na. G394/9, Na. G400/9, Na. G412/3, Na. G414/4, Na. G434/6, Na. G439/6, Na. G445/1, Na. G483/3, Na. G484/9, Na. G493/6, Na. G496/2-5-11, Na. G509/1, Na. G538/2, Na. G560/6, Na. G562/6, Na. G572/6, Na. G598/6, Na. G602/5, Na. G607/1, Na. G666/3, Na. G703/2, Na. G706/6, Na. G712/1, Na. G726/5, Na. G748/4, Na. G758/2, Na. G760/2, Na. G761/4, Na. G788/5, Na. G790/1, Na. G819/1, Na. G853/4, Na. G858/3, Na. G876/4, Na. K175/2, Na. R1/2, Na. R35/1, Na. R65/2, Na. R143/2, Na. R158/1, Na. R172/1, Na. Mü42, Na. Ma19, Na. Ma39, Na. Mua6/3, Na. Mua131, Na. L15/16, Na. 9R/2

Ederdi kûy-ı zemîni şemâme-i anber

Ger etse nûkhet-i hulku cihâna neşr-i şemîm (Ne. K32/24)

(Veziriazam Nasuh Paşa'nın) yaradılışının güzel kokusu dünyaya yayılrsa yeryüzü semtine amber kokusu verirdi.

Cihânda kimden edersün ümîd-i hân-ı kerem

Bu tâb-hânede ikrâm-ı zayf bilmezler (N. G52/2)

Bu imarethanede konuk ikramı (nedir) bilmezler; cihanda kimden cömertlik sofrası ümit edersin?

- Âlem; faniliği, halkı, memduhu, sultanı, padişahı, veziri, bekçisi, askeri, mutlusu, kurtarıcısı, şehzadesi, Zülfikar'ı, cengaveri, yiğiti, melikleri, şahları, güzelleri, seçkinleri, rintleri, gururluları, söz üretenleri, övücüleri, akılsızları, asileri, suretleri, yaratılmışları, sırları, güzelliği, dönüşü, merkezi, güneşi, kışı, soğukluğu, felekleri, asayışı, nizamı, sıcaklığı ve soğukluğu, oluş ve bozuluşu, hayrı ve şerri, ayı ve yıldızı, mücevheri, gamı, fitnesi, hâli, darlığı, ferahlığı, asayışı, kubbesi, fethedilmesi, haraplığı ve yüceliği ile; âlem-i süfli, âlem-i hestî, âlem-i kesret, âlem-i şuhûd, âlem-i vücûd ve âlem-i esbâb biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁶⁷

⁹⁶⁷ Ne. K1/3-4-18, Ne. K2/17, Ne. K3/1-8-54-61, Ne. K4/22-37, Ne. K5/15, Ne. K8/28, Ne. K9/72, Ne. K10/2-39-40, Ne. K11/51, Ne. K12/8-25, Ne. K13/26-49-50, Ne. K14/12-33-34-36-49-59, Ne. K15/2, Ne. K16/10-15-20-24-27-40-41, Ne. K17/4-8-17-44-55-62-68, Ne. K18/38, Ne. K19/8-24, Ne. K20/7-21, Ne. K21/8-11-18-35-36, Ne. K22/9-20-30, Ne. K23/1-2-3-4-5-6-7-9-10-12-13-14-15-16-17-20-21-22-23-24-25-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45, Ne. K24/37-38, Ne. K25/5-17-18-25-51, Ne. K26/2-7-54, Ne. K27/6-41, Ne. K28/21-27, Ne. K29/23-65, Ne. K30/16, Ne. K32/2, Ne. K33/25-29, Ne. K34/31-47, Ne. K35/18-21-26-61, Ne. K36/2-35, Ne. K37/1, Ne. K38/1-2-26, Ne. K40/16, Ne. K41/2-24, Ne. K42/34, Ne. K43/49-52, Ne. K44/11, Ne. K45/18-26-28, Ne. K46/22-27-32, Ne. K47/49-53, Ne. K49/19-20-30, Ne. K50/38, Ne. K51/21, Ne. K52/41-42, Ne. K53/16, Ne. K54/20-41, Ne. K55/21, Ne. K56/1-19-25-43, Ne. K57/27, Ne. K58/8-21, Ne. K59/6-21-25, Ne. K60/42-44, Ne. K61/1-19-21, Ne. K62/29, Ne. TB/3/8, Ne. KK1/5, Ne. G1/4-5, Ne. G4/4, Ne. G10/4, Ne. G12/2, Ne. G13/5, Ne. G14/1, Ne. G17/2, Ne. G33/6, Ne. G35/6, Ne. G38/3, Ne. G44/5, Ne. G59/3-5, Ne. G63/2, Ne. G71/4, Ne. G72/2, Ne. G78/8, Ne. G79/5, Ne. G79/8, Ne. G94/1, Ne. G96/7-8, Ne. G117/3, Ne. G118/6, Ne. G120/4, Ne. G121/4, Ne. G123/3, Ne. G130/2, Ne. R4/1-2, Ş. K1/4, Ş. K6/15-21-23, Ş. G3/2, Ş. G12/1, Ş. G40/2, Ş. G50/1, Ş. G80/4, Ş. G86/5, Ş. G96/4, Ş. G104/2, Ş. G111/4, Ş. G119/5, Ş. G121/3, Ş. G123/3, Ş. G135/4, Ş. G168/3, Ş. G172/5, Ş. G175/5, Ş. G176/5, Ş. G181/4, Ş. G185/1-5, Ş. G198/3, Ş. G202/2, Ş. G228/2, Ş. G230/5, Ş. G231/2, Ş. G234/2, Ş. G259/2, Ş. G267/3, Ş. G280/3, Ş. G290/3, Ş. G295/4, Ş. G311/3, Ş. G316/5, Ş. G317/9, Ş. G318/4, Ş. G337/3, Ş. G349/3, Ş. G364/5, Ş. G365/4, Ş. G380/1, Ş. G391/1, Ş. G399/3, Ş. G404/5, Ş. G406/4, Ş. G419/1,

Ol şehenşâh-ı cihân-perver ki lâıykdır dese

Kıble-i şâhân-ı âlem âstânımdır benim (Ne. K12/22)

O dünyayı koruyan şahların şahı (Sultan Osman) âlemin şahlarının sığındığı yer eşiğimdir dese uygundur.

İnledür 'âlemi aşkun tuyulur ey Yahyâ

Acizüm inlemege külb-i ahzânımda (Ş. G367/5)

Ey Yahyâ; aşkın duyulur, âlemi inletir (ama ben) hüznler evimde inlemekten acizim.

Ş. G420/7, Ş. G421/4-5, Ş. T2/8, Ş. K125/1, Ş. Mü9/9-44, N. K3/24, N. K4/26, N. K5/18, N. K6/32, N. K7/50, N. K8/1, N. K9/11, N. K10/22, N. K11/21, N. K12/72, N. K13/20-24-35-37-43, N. K14/38-90-91, N. K16/42, N. K20/29, N. K23/12-37-43, N. K24/22, N. K25/36, N. K26/2-11, N. K27/31, N. K28/11-12, N. K34/2-5-12-14-20-29, N. K35/11-15, N. K36/9-12, N. K37/16, N. Mu1/2/5, N. Mu2/1/2, N. Mu3/8/3, N. Mu3/6/3, N. Mu3/12/1, N. Mu8/2/1, N. Mu9/1/2, N. Mu10/1/10, N. Mu12/1/6, N. G1/2, N. G2/4, N. G11/4, N. G13/3, N. G23/4, N. G52/3, N. G53/1, N. G63/11, N. G66/6, N. G69/4, N. G70/5, N. G76/3, N. G218/4, N. G78/4, N. G106/5, N. G132/2, N. G134/1, N. G140/5, N. G144/2, N. G147/2, N. G165/2, N. G170/1, N. G174/5, N. G175/2, N. G188/4, N. G201/4, N. G209/3, N. G214/10, N. G218/2, N. G220/5, N. G242/3, N. G249/2, N. G264/3, N. G265/2, N. G289/5, N. G316/6, N. G322/6, N. G325/2, N. G333/3, N. G362/2, N. T1/1, N. T5/1-3-11, N. K1/16-22-39, N. K2/2-12, N. M1/17-26, N. M2/6, N. TB1/1/1, N. TB1/1/7, N. TB1/3/2-3, N. TB1/4/4, N. K7/17, N. K8/24, N. K9/8, N. K11/22, N. K13/14, N. K14/7, N. K15/15, N. K16/2-3-5-7-8-16, N. TB2/1/4, N. TB2/4/4, N. K18/20-28-35, N. K19/30, N. K20/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-39-40, N. K21/17-19-22-32, N. K23/7-13-16, N. K24/15-31, N. K25/7, N. K1/15, N. K27/13-22-36, N. G33/4, N. G50/3, N. G52/5, N. G76/1, N. G79/2, N. G82/2, N. G85/2, N. G89/3, N. G115/1, N. G124/2, N. G126/5, N. T1/3, N. T2/1, N. T4/3, N. Ma3, Na. K1/20-21-27-67-71-74-75-76-77, Na. K2/9-20-49-65-104-122, Na. K7/4-12-34-35-44-66-91, Na. K8/13-26, Na. K9/28, Na. K11/30-74, Na. K13/1-21-117-121, Na. K14/2-5-17-63, Na. K15/1-7-63, Na. K15/35, Na. K19/13, Na. K16/102-103, Na. K20/35, Na. K22/5, Na. K24/40, Na. TB1/5, Na. T1/1, Na. T5/2-5, Na. T8/3, Na. T16/3-5-13-28-29, Na. T30/31, Na. T36/10, Na. T45/4, Na. T57/7, Na. T76/12, Na. T82/37-71, Na. T89/1, Na. T92/25-35, Na. T103/10, Na. T104/50-51, Na. T122/9, Na. T127/46, Na. T130/2, Na. T138/20, Na. T155/3, Na. M1/11-17, Na. M2/68-70-72, Na. M4/17, Na. M7/21-31-52-73-97-119-160, Na. M8/30-48-52-140, Na. G1/6, Na. G21/1, Na. G52/8, Na. G58/3, Na. G61/4, Na. G70/7, Na. G74/5, Na. G86/7, Na. G92/1, Na. G95/7, Na. G98/4, Na. G111/7, Na. G112/4, Na. G124/2, Na. G141/2, Na. G152/6, Na. G158/5, Na. G176/2, Na. G184/9, Na. G190/5, Na. G191/6, Na. G214/3, Na. G225/1, Na. G228/2, Na. G240/3, Na. G248/1, Na. G249/4, Na. G270/1, Na. G27/2, Na. G296/4, Na. G311/1, Na. G345/2, Na. G358/1, Na. G364/7, Na. G367/20, Na. G385/1, Na. G406/10, Na. G418/3, Na. G431/4, Na. G436/9, Na. G438/3, Na. G475/4-7, Na. G492/2-5, Na. G496/1, Na. G497/3, Na. G515/9, Na. G523/7, Na. G537/1, Na. G545/1, Na. G551/1-2, Na. G581/1, Na. G585/4, Na. G592/1, Na. G604/6, Na. G613/1, Na. G614/4, Na. G616/5, Na. G625/4, Na. G632/1, Na. G643/2-3, Na. G644/7, Na. G645/5, Na. G646/2-5, Na. G669/5, Na. G686/1, Na. G695/3, Na. G697/6, Na. G698/6, Na. G702/7, Na. G710/2, Na. G730/7, Na. G735/6, Na. G742/10, Na. G748/3, Na. G751/2, Na. G755/2, Na. G767/2, Na. G777/3, Na. G806/6, Na. G846/3, Na. G849/7, Na. G850/2-10-12, Na. G867/9, Na. G875/6, Na. G876/2, Na. G880/5, Na. G882/6, Na. G885/3, Na. K122/1, Na. K124/2, Na. K129/2, Na. K144/1, Na. K150/1, Na. K163/1, Na. K168/2, Na. K170/2, Na. K183/2, Na. K1102/1, Na. R12/2, Na. R20/2, Na. R32/2, Na. R54/2, Na. R152/2, Na. Mü2, Na. Mü35, Na. Mua27, Na. Mua59, Na. Mua101, Na. L3/5, Na. L24/1

- Cihân; bağ, pazar, memleket, bezm, meydan, meyhane, çimenlik, gül, gül bahçesi, gelin, yaşlı kadın, bahçe, sedef, kilise, çadır, ayna, deniz, saray, kanun ve divan gibi somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır.⁹⁶⁸

Dilden çıkar sarây-ı cihânun hayâlini

Bisîyâr olursa hanede ta'mîr teng olur (Na. G94/6)

Dünya sarayının hayalini gönülden çıkar; bir evde tamirlik iş çok olursa ev dar olur.

- Âlem; gül bahçesi, beden, bağ, bahçe, çimenlik, bina, meydan, bezm, kilise, puthane, meclis, çarşı, tarla, meyhane, sahil, dikenlik, fırın, ev, divan, matem evi, misafirhane, dersane, darphane, okul, mutfak, çadır, secdegah, hazine, memleket, şehir, gemi, saray, ayna, perde, kitap, defter, sayfa, sofrâ, değirmen, kuş yuvası, kârgâh, sevinç yeri, oyun yeri, arsa ve meydan gibi somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır.⁹⁶⁹

Vefâ tohmu ekilmez mi bu 'âlem kişt zârında

Safâlar kesb olunmaz mı ferahlar hâsıl olmaz mı (Ş. G394/2)

Bu âlem tarlasına vefa tohumu ekilmez mi, safalar kazanılmaz mı, ferahlar elde edilmez mi?

⁹⁶⁸ Ne. K4/51, Ne. K7/21, Ne. K8/44, Ne. K9/1, Ne. K11/14, Ne. K14/32, Ne. K17/18, Ne. K24/22-50, Ne. K25/22, Ne. K26/52-53, Ne. K28/13-73, Ne. K31/36, Ne. K34/5, Ne. K38/3, Ne. K51/5, Ne. K57/24, Ne. K59/7, Ne. KK1/38, Ş. G164/4, Ş. G258/1, Ş. G286/2, Ş. G317/9, Ş. G399/4, Ş. G424/3, Ş. R12/1-2, N. K3/38, N. K14/87, N. K26/28, N. Mu1/3/3, N. G13/4, Nş. K14/25, Nş. K20/39, Nş. K21/18, Nş. K23/28, Nş. Mr/1, Nş. G104/3, Na. K2/12, Na. K13/118, Na. K14/31-63, Na. K15/25, Na. T79/2, Na. G112/5, Na. G387/1, Na. G610/1, Na. G634/6, Na. G658/4, Na. G747/10, Na. G782/6, Na. G828/5, Na. KK1/5, Na. K178/1, Na. K1102/2

⁹⁶⁹ Ne. K6/37, Ne. K7/35-41-44, Ne. K8/21, Ne. K9/36, Ne. K10/30, Ne. K11/17, Ne. K16/18-21, Ne. K23/8-18-19, Ne. K24/33, Ne. K27/2, Ne. K34/43, Ne. K38/10-18, Ne. K43/43, Ne. K46/38, Ne. K48/20, Ne. K51/5, Ne. K53/34, Ne. K55/15-52, Ne. K59/5, Ne. K60/12, Ne. TB/4/5, Ne. G134/3, Ş. G12/3, Ş. G296/1, Ş. G337/1, Ş. G368/2, Ş. G424/3, Ş. G436/1, Ş. Mü/64, N. K28/7-9, N. Mu1/7/1, N. Mu1/7/3, N. G162/2, N. G317/4, Nş. TB1/3/4, Nş. K16/4, Nş. K20/36-37, Nş. G62/2, Nş. G93/3, Na. K1/36, Na. K2/2, Na. K5/13, Na. K7/112, Na. K8/58, Na. K9/76-77, Na. K10/4, Na. K12/12-13-92, Na. K13/19, Na. K14/68, Na. K15/57, Na. K24/1-8-10, Na. K28/3-4-5, Na. TB2/10, Na. Tah3/4/1, Na. T23/5, Na. T30/38, Na. T36/1, Na. T58/2, Na. T75/2, Na. T76/13, Na. T103/12, Na. T143/1, Na. M2/36, Na. M7/39-43, Na. M8/174, Na. G69/16, Na. G70/1, Na. G141/7, Na. G159/5, Na. G180/2, Na. G186/2, Na. G190/1, Na. G296/5, Na. G308/5, Na. G351/1, Na. G506/4, Na. G559/1, Na. G592/2, Na. G623/3, Na. G646/3, Na. G665/1, Na. G710/3, Na. G730/6, Na. G737/4, Na. G829/11, Na. G831/5, Na. G851/1, Na. G877/3, Na. K130/2, Na. K1100/1, Na. R63/2, Na. R138/1, Na. R174/2, Na. Mua33

Dünyâyı tuta debdebe-i 'adl ile nâmun

Pür emn ü emân ola heme kişver-i 'âlem (Nş. K20/38)

(Ahmed Paşa'nın) namının ve adaletinin ihtişamı yayılsın; bütün âlem memleketi emniyet ve huzur(la) dolsun.

Bu köhne matbah-ı 'âlemde kimseye Nâbî

Nevâl-i 'ıyşî dem-i iştiâda virmezler (Na. G209/7)

Nâbî, bu eski âlem mutfağında kimseye yaşama ihsanını arzu anında vermezler.

- Âlem; zulmet-serây, hayret-kede, ibret-serây, mihnet-kede, tagayyür-gâh, emel-hâne ve gavgâ-kede gibi mekânlar ile tavsif edilerek doğrudan ele alınmıştır.⁹⁷⁰

Gavgâ-gede-i 'âlem eşrâra olup mer'î

Etfâl ise de derler da'vâya cesûr olsun (N. G265/4)

Âlemin kavga evi fesatçılara saygı gösterilen yer olup, çocuklara bile davada cesur olmaları söylenir.

Bu emel-hâne-i 'âlemde görülmüş mi 'aceb

Kimsenün nâ'il-i kâm olduğu dil-hâh üzre (Na. G714/2)

Bu âlemin arzu evinde, acaba gönlinün arzu ettiği üzere arzusuna nail olan kimse görülmüş mü?

- Âlem-i ıtlak, âlem-i mana, âlem-i ulvî, âlem-i gayb, âlem-i ervâh, âlem-i hayret, âlem-i tecrîd, âlem-i melekût ve âlem-i kuds gibi tasavvufî âlemler doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁷¹

⁹⁷⁰ N. K4/35, N. G218/3, Na. G334/4, Na. G390/3, Na. G752/3

⁹⁷¹ Ne. K1/2, Ne. K2/3, Ne. K13/37, Ne. K16/34, Ne. K30/38, Ne. K34/26, Ne. K45/15, Ne. K56/37, Ne. KK8/7, Ne. G1/1, Ne. G38/2, Ne. G74/3, Ş. G331/4, N. K5/27-39, N. K8/32, N. K26/8, N. G48/5, N. G51/4, N. G66/4, N. G102/5, N. G137/3, N. G222/6, Nş. K1/6, Nş. R9/1, Na. K15/99, Na. T17/3,

Meylün bu hâkdâne cehâlet degil midür

Ey hâce 'âlem-i melekûtı 'alîm isen (N. G214/7)

Ey hoca, melekler âlemini bilici isen bu dünyaya meylin cehalet değil midir?

Çengelistân-ı kuyûdı nice tercîh idelüm

Bâz iken 'âlem-i itlâka bizüm revzenümüz (Na. G289/2)

Bizim penceremiz Allah'ın zat âlemine açikken, neden insanın elini kolunu bağlayan bu (sınırlı) çengel yerini tercih edelim?

- Cihân; mana, marifet, şan, himmet, dürüstlük, saltanat, yüceltme, yücelik, adalet, cömertlik, haşmet, safa, ilim, hikmet, aşk, gönül, şiir, muhabbet, vahdet, afiyet, muhabbet ve emel gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁷²

Cihân-ı vahdetün bir renge konmuş unsur-ı çârı

Gül âteş bülbül âteş nev-bahâr âteş hazân âteş (N. G180/6)

Vahdet cihanının dört unsuru bir renge konmuş; gül ateş, bülbül ateş, ilkbahar ateş (ve) sonbahar ateş (olmuş).

- Âlem; aşk, gönül, can, gam, ıstırap, fakirlik, birlik, düşünce (endîşe), cömertlik, güzellik, feyz, kevn, fitrat, himmet, idrak, rıza, neşat, fitne, muhabbet, kanaat, tahkik ve nur gibi kavramlara ait olarak doğrudan ele alınmıştır.⁹⁷³

Na. TB2/4, Na. G48/12, Na. G309/1, N. G350/3, Na. G366/3, Na. G369/6, Na. G490/6, Na. G563/9, Na. G746/3, Na. G861/6

⁹⁷² Ne. K1/25, Ne. K2/2, Ne. K11/13-24, Ne. K12/30, Ne. K17/56, Ne. K29/19, Ne. K30/28, Ne. K32/35, Ne. K34/17, Ne. K36/13-14, Ne. K37/6, Ne. K38/17, Ne. K47/2, Ne. K52/28, Ne. K56/40, Ne. K57/13, Ne. KK1/2, Ne. KK1/35, Ş. M/65, N. K6/38, N. K8/31, N. K23/26, N. Mu5/5/5, N. Mu5/5/10, N. G18/3, N. G255/5, N. G326/3, N. G373/6, Nş. K7/13, Na. K11/39, Na. G617/7

⁹⁷³ Ne. K13/21, Ne. K14/41, Ne. K28/64, Ne. K36/13, Ne. K37/6, Ne. K38/19-27, Ne. K39/15, Ne. K40/5-15, Ne. K47/12, Ne. K50/9, Ne. K52/28, Ne. G25/3-4, Ne. G37/4, Ne. G46/8, Ne. G50/4, N. G63/2, Ş. G217/3, Ş. M/17-54-61, Ş. G45/5, Ş. G102/5, Ş. G284/4, Ş. R1/1, N. K6/40, N. K8/28, N. K17/12-48, N. K24/30, N. K28/72, N. K37/1, N. G61/4, N. G87/4, N. G187/1, N. G188/2-5, N. G210/5, N. G234/6, N. G328/3, N. G336/4, Nş. M3/29, Nş. G57/4, Nş. G116/3, Na. K24/22, Na. M1/29, Na.

Biz Çâr-bâg-ı 'âlem-i 'ışkuz gam[g]în olur

Cemşîd olursa sâye-nişîn-i dırahtumuz (N. G145/2)

Biz aşk âleminin Çar-bâğ'ıyız. Cemşîd ağacımızın gölgesinde oturursa gamlanır.

- Cihân; kişileştirilerek ele alınmıştır.⁹⁷⁴

Geymişdi cihân libas-ı müşgin

Olmışdı zamane 'anber-agin (Nş. M2/2)

Cihan misk kokulu elbise giymişti, zaman amber kokulu olmuştu.

2.2.2.3 dehr (dühûr)

“1. Zaman, uzun müddet, devir, hengâm, ebed. 2. Cihan, âlem, tabiat, hayât-ı dünyâ.”⁹⁷⁵

Dehr 5 divanda toplam 182 beyitte geçmektedir. Nâbî 77, Nef'î 42, Nâ'ilî 30, Neşâtî 24 ve Şeyhülislâm Yahyâ 9 beyitte ele almıştır.

Dühûr⁹⁷⁶ sadece Nâbî'de 2 ve Nâ'ilî'de 1 beyitte ele alınmıştır.

- Dehr; padişahları, şahları, veziri, kutupları, şekilleri, göz alabildiğince geniş olması, sıkıntılı olması, fani olması, cefası, eğlencesi, zevki, sefası, gamı, bağı, kararsızlığı (bî-sebât), kasırgası, felaketleri, nuru, kahrı, halleri, işleri, varlığı, nakşı, süsü, hilesi, alçak olması ve hayatı barındırması vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁷⁷

M7/182, Na. T138/11, Na. G8/3, Na. G123/5, Na. G216/4-6, Na. G222/5, Na. G360/4, Na. G490/9, Na. G585/8, Na. G594/5, Na. G601/6, Na. G653/2, Na. G763/2, Na. G798/3, Na. R32/1

⁹⁷⁴ Ne. K1/33, Ne. K9/36, Ne. K10/19, Ne. K17/68, Ne. K19/20, Ne. K23/11-26, Ne. K25/33, Ne. K36/34-36, Ne. K38/6, Ne. K39/51, Ne. K50/33-43, Ne. K51/43, Ne. K53/28, Ne. K54/8, Ne. K56/47, Ne. TB1/1/8, Ne. KK9/2, Ş. G296/5, Ş. G337/8, Ş. G378/1, Ş. G348/5, Ş. G401/1, N. K10/29, N. G191/1, Nş. TB1/1/2, Nş. TB1/2/9, Nş. K9/4, Nş. K10/1-5, Nş. K21/1, Nş. K22/20, Nş. K23/6, Nş. K24/8-24, Nş. K25/22, Nş. G49/5, Na. K10/32, Na. K24/10-67, Na. T55/11, Na. T56/1, Na. T127/61, Na. M8/41-172, Na. G562/6, Na. G623/5, Na. G875/7, Na. R68/1

⁹⁷⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 240.

⁹⁷⁶ Dehrler. (A.e., s. 278.)

⁹⁷⁷ Ne. K1/19, Ne. K3/43, Ne. K4/27-29-56, Ne. K5/33-39-53, Ne. K8/27, Ne. K16/24, Ne. K22/23, Ne. K24/7, Ne. K27/49, Ne. K31/17, Ne. K32/54, Ne. K36/29, Ne. K39/36, Ne. K40/5, Ne. K41/47, Ne. K43/18, Ne. K46/14, Ne. K48/26-31, Ne. K49/36, Ne. K52/21-30, Ne. K53/27, Ne. K57/30, Ne.

Nâr-ı âhım tutdu dehri yine mahv olmaz felek

Ber-karâr olmak acepdır âteş üstünde habâb (Ne. G8/2)

Ahımın ateşi âlemi tuttu (ama) yine (de) felek mahvolmaz (çünkü) ateş(in) üstünde hava kabarcığının durması imkansızdır.

- Dehr; kocakarı, anne, gül bahçesi, ayna, sofrâ, kilim (bisât), kuyumcu, hastane, gelin, dergah, terazi, oyun yeri, bağ, saray, tarla, mahzen, meclis, meyhanâ, ticarethane, misafirhane ve münşeat gibi somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır.⁹⁷⁸

Olup gülzâr-ı dehri çeşme-i hûrşîd ile dâ'ir

Cihân bâğını ser-sebz itdi dolâb-ı semâ devri (Ş. G399/4)

Güneş çeşmesiyle gökyüzü dolabının dönüşü, âlemin gül bahçesini dolaşp cihan bâğını yeşillendirdi.

- Dehr; matem evi, hikmet ve hüner sarayı gibi soyut kavramlarla tavsif edilerek ele alınmıştır.⁹⁷⁹

'Âlem 'arûs-ı bahtına oldukça cilve-gâh

Mâtem-serây-ı dehr tarab-gâh-ı sûr olur (N. K24/22)

K62/28, Ne. Ms/4/1, Ne. G17/3, Ne. G40/4, Ne. G71/3, Ne. N2/1, Ş. K3/8, Ş. G32/2, Ş. G415/3, Ş. G445/2, Ş. N3/2, N. K2/56, N. K9/37, N. K19/30, N. K22/40, N. K37/13, N. Mu1/6/5, N. Mu8/1/1, N. Mu9/1/3, N. G7/2, N. G18/4, N. G33/5, N. G42/3, N. G85/1, N. G85/2, N. G152/3, N. G153/7, N. G178/5, N. G252/3, N. G271/4, Nş. K1/7-9-30, Nş. K2/1-21-32, Nş. TB1/5/1, Nş. K9/20, Nş. K12/17-20, Nş. TB2/1/6, Nş. K16/10, Nş. K21/12, Nş. K23/8, Nş. G17/3, Nş. G18/4, Nş. G29/2, Nş. G33/4, Nş. G62/1, Nş. G90/5, Nş. G94/4, Na. K7/23-33-106, Na. K8/43, Na. K9/38-61-64, Na. K12/6-81, Na. K15/80, Na. K20/31, Na. T3/1, Na. T6/1, Na. T16/2-18, Na. T17/2, Na. T20/1, Na. T21/4, Na. T25/1, Na. T50/2, Na. T52/16, Na. T60/3, Na. T82/65, Na. T116/7, Na. M1/96, Na. M4/18, Na. M7/107-243, Na. M8/133, Na. G32/5, Na. G44/1, Na. G58/3-5, Na. G82/1, Na. G118/4, Na. G186/2, Na. G228/4, Na. G260/3, Na. G326/5, Na. G506/5, Na. G581/5, Na. G632/1, Na. G763/5, Na. G850/4, Na. G875/7, Na. KK58/3, Na. R29/1, Na. R60/1, Na. R203/2, Na. K127/2, Na. 27R/1

⁹⁷⁸ Ne. K52/7-31-42, Ş. G109/2, Ş. G420/4, Ş. G438/4, N. K3/15, N. K18/10, N. K21/20, N. K23/46, N. K24/23, N. G97/5, N. G149/4, N. K112/1, N. T4/2, Nş. K2/8-9, Na. K7/19, Na. K24/16-17, Na. T57/5, Na. G32/2, Na. G42/2, Na. G171/2, Na. G206/3, Na. G259/4, Na. G311/2, Na. G319/1, Na. G328/4, Na. G353/1, Na. G394/8, Na. G516/3, Na. G533/5, Na. G558/3, Na. G632/2, Na. G764/5, Na. G813/3, Na. G837/1, Na. K149/2

⁹⁷⁹ N. K29/29, Na. G255/7

Âlem, bahtının gelinine tecelli yeri oldukça; matem sarayı (olan) dünya, şenliğin sevinç yeri olur.

- Dehr; kişileştirilerek ele alınmıştır.⁹⁸⁰

Evlâsı bize terk-i murâd itmekdür

Dehrün çü murâdı nâ-murâd olduğumuz (Na. R71/2)

Dünyanın isteği, isteğine erişememiş olmamız olduğundan bize daha uygun olan isteği terk etmektir.

2.2.2.4 dünyâ/dünye (arz, gabrâ, hâk-dân, zemîn)

“1. Âlem, ahirete nispetle şimdi yaşadığımız âlem, kâinat. 2. Semâvâta vesair ecrâm-ı semâviyyeye nispetle küre-i arz.”⁹⁸¹

Dünyâ/dünye 5 divanda toplam 199 beyitte geçmektedir. Nâbî 71, Şeyhülislâm Yahyâ 48, Neşâtî 33, Nâ’ilî 31 ve Nef’î 16 beyitte ele almıştır.

Arz⁹⁸² 3 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nâbî 10 Nef’î 2 ve Nâ’ilî 1 beyitte ele almıştır.

Gabrâ⁹⁸³ sadece Nef’î’de 1 beyitte geçmektedir.

Hâk-dân⁹⁸⁴ 3 divanda toplam 8 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 5, Nâbî 2 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Zemîn⁹⁸⁵ 5 divanda toplam 203 beyitte geçmektedir. Nâbî 85, Nef’î 73, Nâ’ilî 27, Neşâtî 10 ve Şeyhülislâm Yahyâ 8 beyitte ele almıştır.

- Dünya; mutluluğu, neşesi, gamı, acıları, halleri, fikri, süsü, nakşı, afeti, büyüklüğü, kadını, halkı, nükte söyleyenleri, şahı, ehli, erbabı, terk edeni, bağı,

⁹⁸⁰ Ne. K9/30, Ne. K27/16, Ne. K32/2, Ne. G72/4, N. G78/3, Nş. K21/39, Na. K4/11, Na. K9/56, Na. K14/1, Na. T30/7

⁹⁸¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 279.

⁹⁸² “1. Yer, zemin, sema mukabili. 2. Toprak, hâk, yer. 3. Memleket, yer, buk’a, hıtta, diyar.” (A.e., s. 68.)

⁹⁸³ “Yer, yeryüzü.” (A.e., s. 357.)

⁹⁸⁴ “Toprak yeri, dünya, küre-i arz.” (A.e., s. 414.)

⁹⁸⁵ “1. Yer, arz: **rûy-ı zemîn**: Yeryüzü, sath-ı arz.” (A.e., s. 1357.)

kiri, faniliği ve alçak olması bakımından âhiret ile bir arada olarak gezilen, seyredilen ve meyledilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁹⁸⁶

Bize hacâlet-i 'ukbâ kusûrı yetmez mi

Bu hâk-dân-ı fenâda kusûrı n'eyleyelüm (N. G242/2)

Bize âhiret utancının ayıbı yetmez mi? Bu fani dünyada köşkleri n'eyleyelim?

Cennete vâsita dünyâdur egerçi Nâbî

Dilberinden dahi şîrîn görünür vâsıtası (Na. G853/5)

(Ey) Nâbî, her ne kadar dünya cennete vasıtaysa da (onun) vasıtası güzelinden daha tatlı görünür.

- Arz; gökyüzü ile bir arada ya da rûy kelimesi ile tamlama oluşturacak biçimde ya da Erzurum şehrinin eski adı olan “arz-ı Rûm” şeklinde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁸⁷

Arz-ı Rûmu nice feth etdi ise devlet ile

Eyleye memleket-i Rûma Horâsânı da zamm (Ne. K40/52)

⁹⁸⁶ Ne. K15/26-36, Ne. K17/56, Ne. K42/16, Ne. K49/52, Ne. K52/39, Ne. Ms/1/2-3, Ne. Ms/4/2, Ne. G11/3, Ne. R2/2, Ş. K1/9, Ş. K4/1, Ş. K6/14, Ş. G1/4, Ş. G2/5, Ş. G15/4, Ş. G26/4, Ş. G33/4, Ş. G35/1, Ş. G49/2, Ş. G64/6, Ş. G73/3, Ş. G79/4, Ş. G89/2, Ş. G103/4, Ş. G108/3, Ş. G113/1, Ş. G115/2, Ş. G117/1, Ş. G165/5, Ş. G166/4, Ş. G183/3, Ş. G194/1, Ş. G196/5, Ş. G208/4, Ş. G217/3, Ş. G221/5, Ş. G250/4, Ş. G258/4, Ş. 263/1-4, Ş. G271/4-5, Ş. G290/3, Ş. G295/7, Ş. G306/3, Ş. G344/4, Ş. G371/1, Ş. G390/4, Ş. G420/2, Ş. G441/1, Ş. T11/2, Ş. R4/2, Ş. Mü/51, N. K5/14-33, N. K9/36, N. K12/13, N. K13/50, N. K15/32, N. K28/3, N. K37/7, N. Mu1/2/4, N. Mu1/6/3, N. Mu1/6/6, N. Mu2/1/7, N. Mu2/4/7, N. Mu3/8/2, N. Mu8/1/5, N. Mu13/1/2, N. G13/2, N. G102/6, N. G128/3, N. G170/1, N. G209/3, N. G315/1, N. G220/3, N. G279/4, N. G282/3, N. G354/3, N. G355/2, N. G359/1-7, N. T2/2-4, N. T3/4, Nş. K1/13, Nş. K2/17-26, Nş. M2/50, Nş. K8/19, Nş. K9/1-24, Nş. K10/6-12-17-20-38-51, Nş. K13/11-37, Nş. K15/14, Nş. TB2/4/2-5, Nş. K18/33, Nş. K20/38, Nş. K1/1-5-7, Nş. G12/1, Nş. G27/5, Nş. G88/4, Nş. G98/2, Nş. G104/2, Nş. R9/1, Nş. K1/1, Nş. T3/1, Na. K1/6-79, Na. K9/10-41, Na. K24/16-59-61, Na. K27/9, Na. T8/2, Na. T16/31, Na. T20/1, Na. T39/2, Na. T75/7, Na. T83/3, Na. T86/4, Na. T104-9, Na. T121/13, Na. T127/37, Na. M8/167, Na. M9/65-71, Na. G11/5, Na. G50/11, Na. G57/6, Na. G77/7, Na. G85/2, Na. G186/3, Na. G245/1, Na. G248/6, Na. G276/2, Na. G312/8, Na. G368/1, Na. G404/6, Na. G461/7, Na. G501/1, Na. G512/5, Na. G533/1, Na. G545/3, Na. G547/1, Na. G572/1, Na. G585/5, Na. G617/5, Na. G625/2, Na. G650/3, Na. G652/5, Na. G660/4, Na. G697/4, Na. G706/6, Na. G713/5, Na. G716/5, Na. G741/2, Na. G751/3, Na. G813/4, Na. G816/3, Na. G833/3, Na. KK6/1, Na. R104/1, Na. L10/6

⁹⁸⁷ Ne. K17/36, N. K3/51, Na. M4/21, Na. M7/91, Na. G759/7, Na. G540/1-2-4-5-6

(Veziriazam Hüsrev Paşa) Erzurum'u bahtıyla nasıl fethettiyse, Horasanı da (öyle) Anadolu memleketine katsın.

Yakar bir berk-ı âlem-sûz-ı tîgîn ser-te-ser anı

Misâl-i hâr u has tutsa adû ger rûy-ı gabrâyı (Ne. K27/29)

Düşman çalı çırpı misali yer yüzünü tutsa, (Veziriazam Murad Paşa'nın) kılıcının âlem yakan bir şimşeği baştan başa onu yakar.

Rûy-ı arzun hidîv-i mümtazı

Ya'ni sultan Muhammed-i gâzî (Na. M7/75)

Yeryüzünün seçkin veziri yani gazi sultan Muhammed Han...

Oldugıyçün nev-bahâr-ı devletinden feyz-yâb

Oldı cennet gibi eفزân âb u tâb-ı Arz-ı Rûm (Na. G540/3)

Erzurum'un havası ve suyu (yani güzelliği), devletinin ilkbaharından feyz bulucu olduğundan cennet gibi çoğaldı.

- Zemîn; özellikle Kerbela, Hille ve Bağdat'a ait olarak, yaratıcısı, tozu, toprağı, yüzeyi, güneşi, ayı, denizi, düzlüğü, büyüklüğü, verimsizliği, tarıma elverişliliği, öküzü, bağlayıcılığı, şahı, etrafına aydınlık vereni, altı, süsü, nakşı, oluğu, renk renk çiçeklerle ya da sırlarla dolu olması, yemyeşil olması, manalı olması bakımından öpülen, süslenen, dolaşılan bir yer, yeryüzü olarak zaman veya gökyüzü ile bir arada ve resmin yapıldığı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.⁹⁸⁸

⁹⁸⁸ Ne. K3/26, Ne. K4/32, Ne. K6/2-30, Ne. K7/46, Ne. K9/21-25, Ne. K10/24, Ne. K11/12-13-33, Ne. K12/27, Ne. K13/22, Ne. K15/24, Ne. K17/25-31, Ne. K18/14-16-17, Ne. K19/6-26, Ne. K20/8, Ne. K22/2, Ne. K23/10, Ne. K24/36, Ne. K27/13, Ne. K28/43-44, Ne. K29/8, Ne. K30/25, Ne. K31/25, Ne. K32/6-8-24-27-54, Ne. K34/2-32, Ne. K34/10, Ne. K35/23-26, Ne. K38/4-9, Ne. K39/30, Ne. K40/27, Ne. K41/15, Ne. K44/13, Ne. K45/16-18, Ne. K46/1-12, Ne. K47/29-69, Ne. K50/29, Ne. K51/15, Ne. K52/2, Ne. K53/9, Ne. K56/24, Ne. K62/28, Ne. G33/5, Ne. G134/4-5, Ş. M/18, Ş. G430/3, Ş. T2/7, Ş. T13/3, Ş. K125/2, Ş. Mü/15, N. K2/28, N. K6/39-41, N. K7/39, N. K10/2-13, N. K12/33-38-67, N. K15/25, N. K16/12, N. K17/22, N. K18/1-11-12-15, N. K22/2, N. K28/3-29-43-50-66, N. Mu8/4/1, Nş. K1/6-18, Nş. TB1/3/7, Nş. K7/3, Nş. K8/33, Nş. K11/27, Nş. G58/1, Nş. R4/2, Na. K2/71, Na. K4/16, Na. K7/68, Na. K8/21, Na. K11/46, Na. K14/57, Na. K24/42-43, Na. Tah1/8/2, Na. T2/4, Na. T5/4, Na.

'Aşk bârını götürmezken zemîn ü âsumân

Avn-i hakk bir nâ-tüvâna anı âsân eyledi (Ş. G396/4)

Yer ve gök aşk yükünü çekmezken, Allah 'ın yardımı onu bir güçsüze kolay eyledi.

- Dünya; ev, bina, misafirhane, âlem, atölye, memleket, meclis ve çimenlik gibi; zemîn ise çarşı, ada, meydan, kilim, yanak, göğüs, yaka, şairin kendisi ve hazinedar gibi somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır.⁹⁸⁹

Her dem olsun rûh-ı pâkîne du'â-yı bî-hisâb

Evliyâdan tâ ki hâlî olmaya dünyâ evi (Ne. K2/18)

(Hazret-i Mevlana'nın) temiz ruhuna her an hesapsız dua olsun, dünya evi evliyasız kalsın.

Bir şemmesini bulsa eger bûy-ı hulkunun

Attâr-ı çârşûy-ı zemîn ü zamân olur (Ne. K28/29)

(Sabah rüzgarı Veziriazam Murat Paşa'nın) yaradılışının kokusunun bir zerresini bulsa, zaman ve zemin çarşısının aktarı olur.

- Hâk-dân; heves ve sır gibi; zemîn ise can, gönül, pişmanlık ve aşk gibi soyut bir kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁹⁰

Zemîn-i dilde kim vakt-ı hasâd-ı kişt-i mihnetdür

Cerâhat tûde tûde dâg hırmen hırmen olmuşdur (N. G124/2)

T8/10, Na. T13/1, Na. T29/1-2, Na. T30/23, Na. T50/5, Na. T51/7-18, Na. T127/25, Na. M3/11, Na. M7/14-17-41-51-70-171, Na. M8/2-59-145, Na. M9/47-80, Na. G20/4, Na. G126/8, Na. G140/1, Na. G141/4, Na. G148/3, Na. G219/3, Na. G234/6, Na. G267/2, Na. G303/4, Na. G342/1, Na. G380/4, Na. G468/6, Na. G477/4, Na. G502/6, Na. G513/11, Na. G520/4, Na. G547/4, Na. G656/5, Na. G579/4, Na. G607/1, Na. G638/5, Na. G716/2, Na. G747/11, Na. G789/4, Na. G800/3, Na. G811/4, Na. G824/8, Na. G875/5, Na. G885/3, Na. K170/1, Na. K173/2, Na. K178/2, Na. Mua43, Na. L7/16

⁹⁸⁹ Ne. K4/24, Ne. K27/17, Ne. K33/24, Ne. K49/3, Ne. K56/14, Ne. K58/24, Ş. G317/1, N. Mu7/4/1, N. G50/1, N. G152/5, Nş. K18/1, Nş. G31/2, Na. K1/62, Na. Tah1/4/1, Na. T16/1-2, Na. T26/4, Na. M7/23, Na. G151/3, Na. G456/1, Na. G474/5, Na. G545/2, Na. G561/6, Na. G782/1-7, Na. R116/1

⁹⁹⁰ Ne. K2/15, N. G40/6, N. G198/3, Nş. G43/2, Na. M4/1, Na. G135/4, Na. G302/4, Na. G304/5

Gönül zemininde gam ekininin hasat vaktidir, cerahat yığın yığın yara harman harman olmuştur.

O kim fenâsını zâhir görür bu meşgalenün

Bu hâk-dân-ı hevesden alur tesellâsın (N. G292/7)

O ki bu meşgalenin faniliğini açıkça görür; bu heves dünyasından tesellisini alır...

- Dünya kişileştirilerek ele alınmıştır.⁹⁹¹

İşiginde mâh-ı nev de feyz umâr gördüm bu şeb

Hâsılı ol şâhun ihsânına dünyâ teşne-leb (Ş. G20/3)

Bu gece, (o şahın) eşiğinde yeni ayın da feyz umduğunu gördüm. Sonuç olarak, o şahın ihsanına dünya susamıştır.

Felekler eyledi def mihr u mâhın bahr gird-âbın

Zemin ü âsmân hem raks idüp hem oldu hânende (Na. T76/16)

Felekler, güneş ve ayın deniz girdabını defettiler; yeryüzü ve gökyüzü hem dans edip hem şarkı söyledi.

2.2.2.5 gök (âsumân/âsmân, fezâ, semâ, semâvât)

“Yerin gözle görülebilen ufuklardan itibaren yukarıda kubbenin içi gibi görülen şey ki boşluktan yani fezâ-i nâmütenâhîden ibaret olup mücerret arada bulunan havanın terakümünden açık mavi görünür ve bulut denilen buhârâttan hali olduğunda gündüzün ziyâ-i şemsle münevver ve gece nücûm-ı kesîre ile müzeyyen bulunur, sema.”⁹⁹²

Gök 5 divanda toplam 38 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 12, Nâbî 11, Nefî 10, Neşâtî 3 ve Nâ’îlî 2 beyitte ele almıştır.

⁹⁹¹ Ne. K3/11, Ne. K5/1-6, Ne. K6/15, Ne. K31/52, Ne. K35/63, Ne. K56/3-47, Ş. G20/3, Nş. TB1/4/4, Nş. G62/1, Nş. G97/3, Na. K7/110, Na. K9/79, Na. K24/21, Na. T9/5, Na. T23/4, Na. T26/3, Na. T121/11, Na. M3/20, Na. G246/1, Na. G484/9, Na. G762/1Na. R68/1

⁹⁹² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 387.

Âsumân/âsmân⁹⁹³ 5 divanda toplam 100 beyitte geçmektedir. Nef'î 52, Nâbî 28, Nâ'ilî 10, Şeyhülislâm Yahyâ 7 ve Neşâtî 3 beyitte ele almıştır.

Fezâ⁹⁹⁴ 4 divanda toplam 32 beyitte geçmektedir. Nâbî 15, Nef'î 9, Nâ'ilî 6 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

Semâ⁹⁹⁵ 5 divanda toplam 19 beyitte geçmektedir. Nâbî 10, Nefî ile Neşâtî üçer, Nâ'ilî 2 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Semâvât⁹⁹⁶ sadece Nâbî'de 13 ve Nef'î'de 1 beyitte geçmektedir.

- Gök; yaratıcısı, sakinleri, melekleri, kuşları, remizleri, yüzeyi, güneşi, ayı, yıldızları, bulutları, yüceliği, yüksekliği, boşluğu, aksi, nakşı, ucu, yağmuru, dönmesi, daire biçiminde olması, yedi ya da dokuz kat olması, ahın/feryadın eriştiği bir yer olması bakımından bazen arş ve kürsü ile bir arada doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Şiirlerde özellikle Bağdat, Edirne, Halep ve gül bahçesine ait olabilen bir mekân olarak ele alınmıştır.⁹⁹⁷

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr

Yâ miyân-ı cûda aks-ı künbed-i hadrâ mıdır (Ne. K6/4)

⁹⁹³ "Gök, sema." (A.e., s. 72.)

⁹⁹⁴ "1. Vasi ova, geniş meydan. 2. Kâinatta ecrâm-ı semâ'iyeye aralarında mümted olan boşluk, bu'd-ı mücerred." (A.e., s. 343.)

⁹⁹⁵ "Gök, asuman." (A.e., s. 1052.)

⁹⁹⁶ Semalar. (A.e., s. 1052.)

⁹⁹⁷ Ne. K2/12, Ne. K4/24, Ne. K5/1, Ne. K6/2, Ne. K7/30-41, Ne. K11/22, Ne. K12/10, Ne. K13/7-21, Ne. K14/10-28, Ne. K17/19-33-36, Ne. K19/26, Ne. K25/13, Ne. K28/26-35-43, Ne. K29/8, Ne. K31/29-47, Ne. K32/21, Ne. K34/10-16, Ne. K47/14, Ne. K49/37, Ne. K52/2-31-38, Ne. K55/7-28, Ne. K56/18, Ne. K57/19, Ne. K58/3-13-33, Ne. K61/9, Ne. K62/28, Ne. KK1/33, Ne. KK9/3, Ne. G5/3, Ne. G16/2, Ne. G33/5, Ne. G47/2, Ne. G65/3, Ne. G80/2, Ne. G107/8, Ş. K3/21, Ş. G15/5, Ş. G43/2, Ş. G56/2, Ş. G80/4, Ş. G185/1, Ş. G209/1, Ş. G244/7, Ş. G275/2, Ş. G283/3, Ş. G303/4, Ş. G317/1, Ş. G381/2, Ş. G396/4, Ş. T1/2, Ş. K125/1-2, Ş. Mü/8, Ş. Mü/16, N. K10/26-34, N. K13/7, N. K29/2, N. K35/2, N. G20/2, N. G63/11, N. G245/1, N. G302/4, N. R2/2, Nş. M1/40, Nş. M2/19, Nş. M3/15, Nş. K9/26, Nş. K12/9, Nş. K13/34, Nş. G69/4, Nş. G124/3, Na. K2/22, Na. K4/16, Na. K7/49, Na. K11/28, Na. K13/48-68-69, Na. K14/26-32, Na. K18/7, Na. K25/10, Na. T16/9, Na. T36/21, Na. T52/4-15, Na. T55/11, Na. T66/2, Na. T82/45, Na. T97/5, Na. T127/25, Na. M2/57-58, Na. M7/14-41-116, Na. G20/2, Na. G33/1, Na. G49/7, Na. G70/8, Na. G97/1, Na. G141/4, Na. G148/6, Na. G262/2, Na. G355/3, Na. G369/1, Na. G370/1, Na. G405/3, Na. G428/1, Na. G531/5, Na. G539/1, Na. G562/6, Na. G607/1, Na. G638/5, Na. G687/3, Na. G759/7, Na. G812/5, Na. G834/7, Na. G846/5-6, Na. KK8/4, Na. K170/1, Na. Ma24, Na. Mua153, Na. L13/6

Her ırmak kenarı, yeşil ve gönül açıcı bir gökyüzü müdür ya da akarsuyun ortasında yeşil kubbenin yansıması mıdır?

Bulaydı ger meded-i himmetiyle neşv ü nemâ

Düşerdi sath-ı semâvâta sâye-i şimşâd (Ne. K29/37)

Şimşir ağacı, (Veziriazam Nasuh Paşa'nın) himmetinin yardımıyla büyüyüp gelişseydi onun gölgesi göklerin yüzeyine düşerdi.

- Gök; somut bir kavram olan el ayasının benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Dîv-i buhlı hıttâ-i cûdunda olmuş recm için

Keff-i destin âsmân u kilik-i zerrînin şihâb (Ne. K55/29)

Cömertlik memleketinde cimrilik şeytanını taşlamak için; elinin içi, gökyüzü ve altın kalemin (de), kıvılcım olmuş.

- Gök; yatak odası, meydan, dolap, çatı, gölgelik, elbise ve perde gibi somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır.⁹⁹⁸

Olup gülzâr-ı dehri çeşme-i hûrşîd ile dâ'ir

Cihân bâğını ser-sebz itdi dolâb-ı semâ devri (Ş. G399/4)

Gökyüzü dolabının dönüşü, güneş çeşmesiyle feleğin gül bahçesini dolaşır cihan bağını yeşillendirdi.

- Gök; din ve devlet, adalet, yücelik, şan, büyüklük, baht, şairlik doğası, gönül, güzellik, vahdet, hüner, akıl, şuur, mahşer, lütuf, gam, aşk, hayal, nur, cömertlik, bağımsızlık, düşünce, feyz, tûl-ı emel ve ikbal gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.⁹⁹⁹

⁹⁹⁸ Ne. K11/23, Ne. K17/73, Ne. K32/21, Ne. K33/24, Ne. K58/6, Ş. K2/22, N. K14/31, Nş. K12/3, Na. K3/2, Na. K17/18, Na. Tah1/13/3

⁹⁹⁹ Ne. K11/10, Ne. K14/21, Ne. K25/16, Ne. K30/58, Ne. K36/13, Ne. K40/15, Ne. K55/6, Ne. K58/50, Ne. K61/10, Ne. G38/4, N. K4/4, N. K6/55, N. K12/19, N. K21/21, N. K36/6, N. Mu3/11/2, N. G118/4, N. G168/3, N. G346/4, Na. K3/3, Na. K5/13, Na. K7/35, Na. K11/39, Na. T14/4, Na. M7/229, Na. M7/238, Na. M8/45, Na. G8/3, Na. G48/13, Na. G49/6, Na. G377/7, Na. G579/3Na. Mua6/1

Pertev-i şem'-i hüner ebr-i semâvât-ı kerem

Ahter-i burc-ı edeb mîve-i şâh-ı ikrâm (Na. K13/64)

Hüner mumunun ışığı, cömertlik göklerinin bulutu; edep burcunun yıldızı, ihsan (ağacının) dalının meyvesi...

Fezâ-yı 'aşkda pervaza gelmez murg-ı bigâne

Bu deşt-i bî-kerânun reng-i rûdur murg-ı perrânı (Na. G860/2)

Aşk göğünde yabancı kuş uçmaz, bu uçsuz bucaksız çölün uçan kuşu yüz rengidir

- Gök; kişileştirilerek ele alınmıştır.¹⁰⁰⁰

Felekler eyledi def mihr u mâhın bahr gird-âbın

Zemin ü âsmân hem raks idüp hem oldı hânende (Na. T76/16)

Felekler, güneş ve ayın deniz(e yaptığı) girdabı defettiler; yeryüzü ve gökyüzü hem dans edip hem şarkı söyledi.

2.2.2.6 ufuk (âfâk)

“Felek-i mer’înin arza bitişik gibi görünen kenarları.”¹⁰⁰¹

Ufuk 4 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Nef’î 2, Nâ’ilî ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

Âfâk¹⁰⁰² 4 divanda toplam 34 beyitte geçmektedir. Nâbî 24, Nâ’ilî 7, Şeyhülislâm Yahyâ 2 ve Nef’î 1 beyitte ele almıştır.

¹⁰⁰⁰ Ne. K4/50, Ne. K5/20, Ne. K6/29, Ne. K20/43, Ne. K38/20, Ne. K52/45, Ne. KK8/2, Ne. G123/2, Na. K10/17, Na. M7/111, Na. G8/3

¹⁰⁰¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1255.

¹⁰⁰² Ufuklar. (A.e., s. 30.)

- Ufuk; güneşin, yeni ayın, yıldızların ve sabahın beyazlığının bulunduğu, kokuların ve nurların yayıldığı, göz alabildiğine geniş bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁰⁰³

Gönül bâgını hurrem itdi ey ney tîb-i enfâsun

Yayıldı nefha-i bâd-ı bahârî gibi âfâka (Ş. G353/4)

Ey ney, nefeslerinin güzel kokusu bahar rüzgarının kokusu gibi ufuklara yayıldı, gönül bağı şenlendirdi.

Olmakda nev-be-nev hışım-ârâ o gamzeler

Fevc-i sipâh-ı fitnedür âfâkdan kopar (N. G73/4)

Yeniden yeniden öfke süsleyen o yan bakışlar, ufuklardan kopan fitne askerinin bölüğüdür.

- Ufuk; ziyafet sofrası, defter, sayfa ve mutfak gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁰⁴

Bu dîn ü devlete yok hadd ü hasrı hıdmetinün

Yazılsa defter-i âfâka tâbe-rûz-ı me'âd (Na. K14/51)

(Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'nın) bu dîn ve devlete (yaptığı) hizmet ta âhiret gününe kadar ufukların defterine yazılsa son bulmaz.

- Ufuk; gönül, saadet sabahı, mutluluk, güzellik ve hüner gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁰⁵

Âfitâb-ı ufuk-ı subh-ı sa'âdet ki olur

Necm-i tâbende-i ikbâli şeref-bahş-ı Zuhal (N. K19/15)

¹⁰⁰³ Ne. K4/49, Ne. K13/6, Ne. K26/51, Ş. G447/2, N. K7/35, N. K14/66, N. K20/25, N. K20/40, N. K22/34, N. G265/7, Nş. K20/37, Na. K2/78, Na. K8/59, Na. K16/87, Na. T21/7, Na. T52/18, Na. T63/1, Na. T82/66, Na. M7/108, Na. M10/61, Na. G43/5, Na. G279/4, Na. G550/7, Na. KK13/2, Na. R201/1

¹⁰⁰⁴ Na. K13/44, Na. T154/2, Na. G25/7, Na. G149/4, Na. G367/3, Na. G521/3, Na. G635/7, Na. G797/3

¹⁰⁰⁵ Na. K15/48, Na. T73/13, Na. G13/5, Na. KK9/5

*İkbalinin parlayan yıldızı şeref veren Zuhal olan saadet sabahının ufkunun güneşi
(Veziriazam Ahmed Paşa).*

- Ufuk kişileştirilerek ele alınmıştır.¹⁰⁰⁶

Öyle bir 'ankâ-yı 'âlî-şâna oldu âşiyân

Oldı sürme çeşm-i âfâka türâb-ı Arz-ı Rûm (Na. G540/6)

Erzurum'un toprağı öyle değerli bir Anka'ya yuva oldu, ufukların gözüne sürme oldu.

Sonuç olarak; şiirlerde 6 farklı kozmolojik mekân geçmektedir. Bunların hepsi tüm şairlerde geçmektedir. Kozmolojik mekânları diğer şairlerden farklı olarak ele alan herhangi bir şair yoktur. 'Arş; şairlerin tamamında doğrudan ele alınırken, Nâbî soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nef'î ve Neşâtî ise somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Neşâtî ise ayrıca kişileştirerek de ele almıştır. Cihân, şairlerin tamamında hem doğrudan mekân olarak hem soyut bir kavrama benzetmelik olarak hem de kişileştirilerek de ele alınmıştır. Dehr; şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ haricindeki şairler onu kişileştirerek de ele alırken, Nâ'ilî ve Nâbî onu soyut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır.

Dünyâ şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınırken Şeyhülislâm Yahyâ dışındaki şairler onu somut bir kavrama benzetmelik olarak Na'ilî dışındaki şairler ise ayrıca kişileştirilerek ele almıştır. Gök; Nef'î'de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ve kişileştirilerek ele alınırken Nâ'ilî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâbî'de hem soyut bir kavrama benzetmelik olarak hem de kişileştirilerek ele alınmıştır. Ufuk; şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Nâbî onu ayrıca hem somut hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ve kişileştirerek ele almıştır. Nâ'ilî ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Tüm bunlara ek olarak şairlerin tamamı cihân, dehr, dünyâ ve gök mekânlarını çok çeşitli somut kavramlara benzeterek ele almıştır. Ayrıca; Neşâtî 20. kasidesini ve Nef'î 23. kasidesini “âlem” redifi ile yazmıştır.

¹⁰⁰⁶ Na. K15/102

Bu veriler doğrultusunda, kozmolojik mekânların şairlerde ortak kullanımının diğer mekânlara göre çok daha fazla olduğu söylenebilir. Bu mekânlar diğer mekânlara oranla daha çok sayıda beyitte kullanılmıştır. Bu mekânların şiirlerdeki kullanımı bu kadar yoğun olduğundan şairlerin onları ele alış tarzlarındaki farklılıklar bu çalışmada ele alınan mekân kullanımındaki değişim/dönüşümü net olarak ortaya koyabilecek niteliktedir.

2.3 METAFİZİK MEKÂNLAR

Şiirlerde karşımıza çıkan mekân kategorilerinden üçüncüsü ise “metafizik mekân”lardır. Bilindiği üzere, İslam dinine göre insanın hayatı sadece bu dünyadan ibaret değildir. Onun geldiği bir âlem vardır ve bu dünyada vaktini geçirdikten sonra da gideceği bir âlem bulunmaktadır. Diğer bir deyişle içinde yaşanılan dünya çeşitli âlemlerden yalnızca birini teşkil etmektedir. Bu bakımdan Müslümanların inancına göre bir insan dünya dışında çeşitli mekânlarda da bulunmuştur ve bulunacaktır. Bu tür mekânlar bilinen fizik kuralları ile ispatlanamadığından felsefede fizik ötesi anlamındaki metafizik kavramı ile ele alınmıştır. Bu sebeple bu kategoriye “metafizik mekânlar” başlığı verilmiştir. Ayrıca bu başlık altına fizik kurallarının ötesinde olmaları sebebiyle efsanevi mekânlar da dahil edilmiştir.

İncelenen tasniflerde; Narlı, çalışmasında bu kategorideki mekânları “var olduğuna inanılan kutsal yer” ve kısmen “mitolojik yerler” başlıkları altında değerlendirmiştir. Yıldızhan ve Gider çalışmalarına bu mekânları hiç dâhil etmemişlerdir. Tetik ise “metafizik mekânlar” başlığını kullanmıştır. Bu başlık eldeki malzemeyi karşıladığından kapsamı genişletilerek kullanılmıştır. Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; ‘adem-âbâd, a’râf, ‘Arasât, cehennem, cennet, hisâb-gâh, ‘illiyyîn, Kâf, mahşer, melekût ve Sidre.

2.3.1 ‘adem-âbâd

Yokluk yeri, yokluk ülkesi.

‘Adem: “Yokluk, vücut zıddı”¹⁰⁰⁷ ve âbâd: “Arapça ve Farsça isimlerin sonuna gelerek birinci kelimenin ifâde ettiği niteliğin fazlalığını, bolluğunu belirten birleşik kelimeler yapar.”¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁷ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 28.

¹⁰⁰⁸ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C3%82BAT>, 10 Mart 2022.

‘Adem-âbâd¹⁰⁰⁹ sadece Nâbî’de 1 beyitte Musâhib Paşa’nın göreve gelmesi ile gamın yokluk ülkesine gitmesi yani yok olması sebebiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Geldi devrân-ı safâ-bahş-ı Musâhib Pâşâ

Lâzım oldu sana ey gam 'adem-âbâda sefer (Na. K9/36)

Ey gam, Musâhib Paşa’nın huzur veren zamanı geldi, sana yokluk ülkesine (doğru) sefere çıkmak gerekti.

2.3.2 a’râf

“Cennet ile cehennem arasında bir set ve mahal.”¹⁰¹⁰

A’râf sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte zahidin razı olması istenen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Sözini dinler idük zâhid-i dûzah-nefesün

Kosa cennet hevesin kâ’il-i a’râf olsa (N. G305/4)

Cehennem nefesli zahidin sözünü, Cennet hevesini bırakarak a’rafa razı olsaydı, dinlerdik.

2.3.3 ‘Arasât

“Mahşer yeri, cennet ve cehennem hâricinde kalan ahiret yurdu. Günahı ile sevâbı eşit gelenler ile dünyada akıl sahibi olmayanlar ve deliler ne cennete ne de cehenneme girmeyip Arasat’ta kalacaklardır.”¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁹ ‘Adem-âbâd anlamı itibariyle aslında âlem-i lâhût’u karşılamaktadır. Tasavvufta bu âlem sadece Allah’ın zatının olduğu bir âlemdir ve tüm âlemlerin başlangıcıdır. “Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu.” hadisi bu âlemle ilgilidir. (Mollâ Ahmed İlâhî, **Tasavvuf-nâme**, hazırlayan: Mücahit Kaçar ve Ahmet Akdağ, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2015, s. 51-52.) Bu sebeple bu madde metafizik mekânlar başlığı altında değerlendirilmiştir.

¹⁰¹⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 61.

¹⁰¹¹ Pala, **A.g.e.**, s. 25.

Arasat sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir. Nâbî, hac kafilesinin bir arada olduğu alanı somut bir kavram olan olan Arasat’a benzetmiştir.

Bürehne-ser yürüyüp âstân-ı Mevlâya

Ola o sahn-ı sa’âdet nümûne-i 'Arasât (Na. TB3/5)

Mevla’nın eşiğine baş açık yürüyüp o saadet meydanı Arasat’ın benzeri olsun.

2.3.4 cehennem (cahîm, dûzah, nâr, nîrân)

“Ahirette günahkârların azap gördükleri mahal, tamu, dûzah.”¹⁰¹²

Cehennem, 3 divanda toplam 12 beyitte geçmektedir. Nâbî 10, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nef’î birer beyitte ele almıştır.

Cahîm¹⁰¹³, 5 divanda toplam 15 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî 6, Nef’î 4, Nâbî 3 ve Neşâtî ile Şeyhülislâm Yahyâ birer beyitte ele almıştır.

Dûzah¹⁰¹⁴, 4 divanda toplam 41 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî 21, Nâbî 15, Nef’î 3 ve Neşâtî’de 2 beyitte ele almıştır.

Nâr,¹⁰¹⁵ 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâbî 3, Nâ’îlî ve Şeyhülislâm Yahyâ birer beyitte ele almıştır.

Nîrân’ı¹⁰¹⁶ sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Cehennem; günahkârlara ceza verilen bir mekân olması açısından, yakıcılığı, sıcaklığı, dibi, ehli, barındırdığı ateş ve bu ateş dolayısıyla oluşan kıvılcım, kül ve duman sebebiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰¹⁷

¹⁰¹² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 168.

¹⁰¹³ “Cehennem, tamu.” **A.e.**, s. 162.

¹⁰¹⁴ “Tamu, cehennem.” **A.e.**, s. 277.

¹⁰¹⁵ Cehennem (**A.e.**, s. 904.)

¹⁰¹⁶ “Cehennem, nar, dûzah, tamu.” (**A.e.**, s. 921.)

¹⁰¹⁷ Ne. K31/10, Ne. K7/40, Ne. K29/31, Ne. K31/8, Ş. G304/2, N. K2/41, N. K3/21, N. K6/9, N. K6/10, N. K7/60, N. K7/64-65, N. K12/34, N. K13/31, N. K26/18, N. Mu5/5/5, N. Mu1/3/5, N. Mu2/2/4, N. T5/7, N. G11/6, N. G85/1, N. G96/3, N. G113/1, N. G126/5, N. G214/6, N. G236/2, N. G302/2, Nş. K9/22, Nş. K19/4, Na. K2/145, Na. K11/47, Na. K11/64, Na. K17/5, Na. K17/7, Na. M9/52, Na. T141/5, Na. G557/3, Na. G582/2, Na. G691/1, Na. G711/6, Na. G747/1, Na. G792/4, Na. G836/6, Na. G846/5, Na. K180/2, Na. R21/1, Na. R216/2

Ferdâ olur o şâ'ire dûzah harâm kim

Na't-ı Nebîde nazmını sihr-i halâl eder (N. K1/32)

Nebi'nin na'tında, nazmını büyüleyici güzellikte dizen o şaire yarın cehennem haram olur.

Nâdân ile mücâlesedür ehl-i dânişe

Dünyâda çâşnîsi cehennem 'azâbının (Na. G461/7)

Cahille oturmak, ilim ehline cehennem azabının dünyadaki çeşnisidir.

Halâsa dest-bürd-i kâr-fermâyân-ı dûzahdan

Nigâh-ı kemterün eyler kifayet yâ Resûla'llâh (Na. G659/4)

Ya Resulallah, cehennemde iş gören (zebanilerin) işini engelleyip azaptan kurtarmaya senin küçük bir bakışın yeter.

Yâ Rab benüm iktizâ-yı a'mâlüm ile

Olmak görünür râh-rev-i ka'r-ı cahîm (Na. R146/1)

Ya Rabbi, amellerimin gereğince benim cehennem dibi yolcusu ol(duğum) görünür.

- Cehennem; ayrılık, ikbal, isyan ve pişmanlık gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰¹⁸

Teni cahîm-i nedâmetde tûde-i ahker

Zebânı küre-i âteş-fürûz-ı gamda hadîd (N. K7/41)

(Hazret-i Hüseyin'i Kerbela'da şehit edenlerin) vücudu pişmanlık cehenneminde kor yığını, dili gamın ateş yakan madeninde demir (olsun).

¹⁰¹⁸ Ne. K55/27, N. G24/3, Nş. G129/1, Na. T144/3

- Cehennem kişileştirilerek ele alınmıştır.¹⁰¹⁹

Gılâf-ı sîneden âşık ki sell-i seyf-i âh eyler

Olur dûzah hirâsân hâsıl eyler bîm-i cân âteş (N. G180/2)

Âşık, sinenin kınından ah kılıcını çekip çıkarır; cehennem can korkusu (ile) ateş hâsıl eder.

Rütbeni bilmek ile tab'-ı cehennemde bile

Ümmet-i müznib için yok heves-i istikâd (Na. K2/148)

(Ey Peygamber,) cehennem tabiatında bile senin rütbeni bilmekten dolayı günahkâr ümmet için ateş yakma hevesi yok.

- Cehennem, cennet ile karşılık kurularak ele alınmıştır.¹⁰²⁰

Ki Bû Cehl okusa ömründe bir kez

Safâsından behişt olur cehennem (Ne. K48/43)

(Vezir-i azam İlyas Paşa'nın mektubunu) Ebu Cehl ömründe bir kez okusa sefasından cehennem, cennet olur.

2.3.5 cennet ('adn/'aden, behişt/bihişt, cennât, cinân, Firdevs, huld, me'vâ, naîm)

“Uçmak, cennet, Firdevs.”¹⁰²¹

Cennet, 5 divanda toplam 89 beyitte geçmektedir. Nâbî 46, Nef'î 19, Nâ'ilî 12, Şeyhülislâm Yahyâ 9 ve Neşâtî 3 beyitte kullanmıştır.

'Adn/'aden¹⁰²² sadece Nâ'ilî'de 3 ve Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

¹⁰¹⁹ Na. G808/2

¹⁰²⁰ Ne. K38/23, N. Mu3/2/3, N. Mu3/7/3, N. G351/2, Na. T16/36, Na. G116/2, Na. G508/3, Na. G638/8 Na. G687/2, Na. K138/2

¹⁰²¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 172.

¹⁰²² Sekiz cennetten birinin adıdır. “Parlak incidendir, bütün cennetlerin ortasında ve a'lâsıdır.” (Onay, **A.g.e.**, s. 106.)

Behişt¹⁰²³, 5 divanda toplam 89 beyitte geçmektedir. Nâbî 50, Nâ'ilî 17, Nef'î 16, Neşâtî 5 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte kullanmıştır.

Cennât sadece Nâ'ilî ve Nâbî'de birer beyitte kullanılmıştır.

Cinân 5 divanda toplam 42 beyitte geçmektedir. Nef'î ve Nâbî on üçer beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ 9, Nâ'ilî 6 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Firdevs¹⁰²⁴ 5 divanda toplamda 24 beyitte geçmektedir. Nâbî 11, Nef'î 7, Nâ'ilî 3, Şeyhülislâm Yahyâ 2 ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Huld¹⁰²⁵ 5 divanda toplamda 24 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 16, Nâbî 6 ve Nef'î 2 beyitte ele almıştır.

Me'vâ,¹⁰²⁶ sadece Nâbî'de 2 ve Nef'î'de 1 beyitte geçmektedir.

Naîm,¹⁰²⁷ 3 divanda toplamda 8 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 5 beyitte, Nef'î 2 beyitte ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

- Cennet ebedidir. Ayrıca; kapısı ve kendi içinde orta cennet, yüce cennet (cennet-i berîn/huld-ı berîn), en yüksek cennet (cennet-i a'la) gibi bölümleri vardır. Bu vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰²⁸

Edrine şehri mi bu yâ gülşen-i me'vâ mıdır

¹⁰²³ “Uçmak, cennet, firdevs.” (A.e., s. 116.)

¹⁰²⁴ “Cennet, uçmak, behişt.” (A.e., s. 350.)

¹⁰²⁵ “Cennet.” (A.e., s. 466.)

¹⁰²⁶ Sekiz cennetten birinin adıdır, yeşil zebercettendir. (Onay, A.g.e., s. 106.)

¹⁰²⁷ Sekiz cennetten birinin adıdır, beyaz gümüştendir. (A.e., s. 106.)

¹⁰²⁸ Ne. K6/2, Ne. K6/6, Ne. K6/10, Ne. K9/16, Ne. K15/26, Ne. K17/51, Ne. K34/15, Ne. K35/36, Ne. K39/34, Ne. K43/30, Ne. K45/5, Ne. K46/2-9, Ne. K46/10, Ne. K50/6, Ne. K52/3, Ne. K52/23, Ne. K56/16, Ne. K58/15, Ne. KK6/2, Ne. G37/1, Ne. G97/3, Ne. R2/2, Ş. G15/2, Ş. G134/3, Ş. G167/1, Ş. G194/2, Ş. G317/9, Ş. G353/1, N. K3/33-39, N. K3/61, N. K8/9, N. K10/1, N. K10/9, N. K16/14, N. K24/25, N. K28/39, N. K34/30, N. Mu1/3/5, N. Mu3/12/3, N. G68/2, N. G119/5, N. G214/4, N. G217/8, N. G254/4, N. G266/4, N. G289/3, N. G305/4, N. G307/1, N. G313/4, N. G365/6, N. T6/2, Nş. T/4/4, Na. K2/54-102, Na. K4/3, Na. K7/65, Na. K18/3, Na. K22/9, Na. T8/4, Na. T37/2-3, Na. T40/2, Na. T51/19, Na. T55/12, Na. T68/2, Na. T83/4, Na. T84/4, Na. T96/8, Na. T97/10, Na. T136/4, Na. T138/1, Na. M3/11-24, Na. M8/19-25-111, Na. M9/7, Na. G25/3, Na. G87/5, Na. G102/8, Na. G103/1, Na. G200/1, Na. G390/5, Na. G399/1, Na. G417/5, Na. G539/3, Na. G687/2, Na. G696/7, Na. G699/1, Na. G713/6, Na. G746/2, Na. G747/10, Na. G757/4, Na. G783/2, Na. G798/2, Na. G810/3, Na. G815/6, Na. G853/5, Na. G860/3, Na. R55/1, Na. R110/1

Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ mıdır (Ne. K6/1)

Bu; Edirne şehri midir, cennetin gül bahçesi midir; ondaki padişah kasrı yüce cennet midir?

Lutf-ı hevâ-yı 'âlem-i himmet derûnını

Ehl-i dilün riyâz-ı bihişt-i'tidâl eder (N. K1/37)

Gönül ehlinin yüreğini himmet âleminin aşk lütfu orta cennetin¹⁰²⁹ bahçesi eder.

Huldı eylerdi ferâmûş eger bir kere

Şeref-i sohbetine nâ'il olaydı İdrîs (N. K33/5)

İdris, sohbetinin şerefine bir kere erişseydi cenneti unuturdu.

- Cennet; içerisinde bağları, köşkleri ve meclisleri olan bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁰³⁰

Gönlü açılmaz elinde câm-ı gül-fâm olmasa

Bâdesiz bâg-ı behişt olsa sanır zindân mest (Ne. G24/3)

Mest (olanın) elinde gül renkli kadeh olmasa gönlü açılmaz, içkisiz (kişi) cennet bağı olsa (orayı) zindan sanır.

Revnağı kasr-ı bihiştün kalmadı gitdi diyü

Reşkden Rıdvan der-i Cennetde feryâd eyledi (Na. T55/12)

Cennet kasrının güzelliği kalmadı, gitti diye Rıdvan kıskançlıktan cennetin kapısında feryat etti.

¹⁰²⁹ Şenödeyici çalışmasında, “bihişt-i i'tidâl” tamlamasına orta cennet karşılığını vermektedir. (Şenödeyici, **A.g.e.**, s. 708.)

¹⁰³⁰ Ne. K4/51, Ne. K6/8, Ne. K7/51, Ne. K13/8, Ne. K18/32, Ne. K34/14, Ne. K45/33, Ne. G45/4, Ne. G96/9, Ş. G116/4, Ş. G210/1, Ş. G298/2, Ş. G383/4, Ş. N12/2, N. K26/19, N. K27/5, N. Mu1/6/7, N. Mu5/3/6, N. G214/4, N. G224/5, N. G300/2, N. T4/1, Na. T39/2, Nş. G92/3, Na. K7/48, Na. K11/64, Na. T63/5, Na. T72/2-14, Na. G58/5, Na. G224/5, Na. G260/5, Na. G401/3, Na. Ma48

- Güzel kokulu olan cennetin içinde bağların yanında bahçeler, ırmaklar, gül bahçeleri, çimenlikler, yeşillikler, çiçeklikler, nergis, lale, menekşe bahçeleri, meyveler, rüzgâr, yakut, sümbül, gül, diken, ağaç ve servi vardır. Ayrıca cennette huriler, bülbüller, haberciler, ziyaretçiler, sakinler, kuşlar, tavus kuşları ve sade-rûlar vardır. Cennet bu özellikleri vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰³¹

Devâtı gâliyedân u buhûr olur kalemi

Benefşe-zâr-ı behište döner sevâd-ı rakam (Ne. K36/23)

Diviti güzel koku konan kutu olur ve kalemi güzel koku olur; yazının siyahlığı cennetin menekşe bahçesine döner.

Bûy-ı zülfün ki ala havsala-i bâd-ı bihişt

Şiken-i turra-i havrâya tenezzül mi eder (N. G120/5)

Cennetin rüzgârının havsalası saçının kokusunu alsa, hurilerin perçeminin bükümüne tenezzül mü eder?

Öyle hıdmetde bulundun ki sefirân-ı bihişt

Müjdesiz birbirine nâmunı itmez i'lâm (Na. K13/90)

Öyle hizmette bulundun ki cennetin habercileri ismini müjdesiz birbirine bildirmez.

- Cennet; âlem, şehir ve memduhun evi gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰³²

¹⁰³¹ Ne. K5/8, Ne. K6/1, Ne. K6/11, Ne. K9/45, Ne. K13/55, Ne. K14/50, Ne. K17/37, Ne. K19/27, Ne. K28/53, Ne. K32/6, Ne. K32/28, Ne. K51/13, Ne. K52/18, Ne. K58/1, Ne. KK6/4, Ş. K2/23, Ş. G83/2, Ş. G128/1, Ş. G299/5, Ş. G372/1, Nş. K9/22, Nş. K20/1, N. K6/21, N. K7/49, N. K26/21, N. K31/9, N. G10/5, N. G14/2, N. G23/4, N. G62/5, N. T3/5, N. R5/2, Nş. K2/18, Nş. M1/32, Nş. K11/5, Nş. TB1/4/7, Nş. G13/3, Na. K7/55, Na. K16/75, Na. K18/3-7, Na. K19/4, Na. K22/8, Na. K3/13, Na. K11/16, Na. K25/8, Na. M1/60, Na. T8/10, Na. T8/11, Na. T11/1, Na. T9/12, Na. T26/7, Na. T34/1, Na. T72/5, Na. T85/2, Na. T92/9, Na. T100/4, Na. T121/2-5, Na. G48/1, Na. G101/3, Na. G132/3, Na. G370/1, Na. G373/2, Na. G374/8, Na. G513/2, Na. G551/3, Na. G665/5, Na. G703/1, Na. G704/3, Na. G705/7, Na. G824/3, Na. G834/1, Na. G836/11, Na. G862/3, Na. R20/1, Na. Mua126, Na. 3R/1

¹⁰³² Ne. K15/2, Ne. K52/1, Na. T8/9, Na. T55/1

Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber-sirişt

Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâğ-ı İrem (Ne. K15/2)

Yine, nisan ayı geldi; hava amber yaradılışlı, âlem cennet içinde cennet, her köşe bir İrem bağı oldu.

Olduğuçün nev-bahâr-ı devletinden feyz-yâb

Oldı cennet gibi ezfûn âb u tâb-ı Arz-ı Rûm (Na. G540/3)

Erzurum'un havası ve suyu (güzelliği), devletinin ilkbaharından feyz bulucu olduğundan cennet gibi çoğaldı.

- Cennet; naz, ismet, mucize, söz, mana, gönül, letafet, yakınlık ve hakikat gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰³³

Ârâyîş-i bihişt-i letâfet değil midür

Ol tâze gülbün-i çemen-i i'tidâli gör (N. G62/2)

O itidal çimeninin taze gül ağacını gör, letafet cennetinin süsü değil midir?

- Şiirlerde ele alınan bazı mekânlar, Reşk-i cinân/Firdevs" olarak nitelendirilerek ele alınmıştır.¹⁰³⁴

Feth edip makdem-i pâk ile müşerref olucak

Reşk-i Firdevs-i berîn oldu sarây-ı Bagdâd (Ş. G43/4)

Bağdat'ın sarayı, fethedilip temiz gelişle şeref kazanınca, pek yüce (olan) cenneti kıskandıracak (kadar güzel) oldu.

- Cennet, cehennem ile karşıtlık içerisinde ele alınmıştır.¹⁰³⁵

¹⁰³³ Ne. K13/14, Ne. K22/13, Ne. K56/38, N. K5/28, N. K6/55, N. K28/68, N. Mu3/7/3, N. Mu4/4/2, N. G30/6, N. G155/1, Nş. K27/11, Na. G26/8, Na. G101/1

¹⁰³⁴ Ne. K52/1, Ne. K55/27, Ş. K1/1, Ş. G43/4, Ş. G54/5, Ş. G378/1, N. K14/27, N. G371/7, Na. T72/13, Na. T137/1, Na. T137/2, Na. G25/3

¹⁰³⁵ Ne. K48/43, N. K10/6, N. G351/2, N. G371/7, Na. T16/36, Na. T135/4, Na. G18/2, Na. G116/2, Na. G508/3, Na. G638/8, Na. K138/2, Na. Mü73, Na. R167/2

Vereydi lutf-ı tab'ı terbiyet ger ebr-i nevrûza

Behişt-âbâd ederdi dûzahı bir katre-i şebnem (Ne. K38/23)

Tabiatının lütfu nevrüz bulutuna terbiye verseydi, bir çiy damlası cehennem cennet gibi ederdi.

Olduk ümîd-i vuslat-ı yâr ile derd-hâh

Âhır bihişt-i 'ışkî bize dûzah etdi âh (N. Mu3/2/3)

Yârin vuslatının ümidiyle dert isteyen olduk, ah sonunda aşkın cennetini bize cehennem etti.

- Cennet, kişileştirilerek ele alınmıştır.¹⁰³⁶

Hoşa binâ-yı mu'allâ ki görse ebvâbın

Bihişt hayret ile çâk ider girîbânın (Na. T68/1)

Ne hoş, yüce bina ki cennet (onun) kapılarını görse yakasını yırtar.

2.3.6 hisâb-gâh

Hesap yeri.

Hisâb:“Hesap.”¹⁰³⁷ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹⁰³⁸

Hisâb-gâh, sadece Nâbî’de 1 beyitte İbni Arabî’nin kıyamette şefaate edeceği ile ilişkilendirilerek doğrudan ele alınmıştır.

Hisâbgâh-ı kıyâmetde iltifâtundur

Temessük-i ümenâ yâ Muhammed-i 'Arabî (Na. K3/22)

¹⁰³⁶ Ne. G97/3, Ş. G221/4, N. K3/56, N. K35/7, Na. M3/9, Na. M4/9, Na. T97/2, Na. G1/4, Na. G20/5

¹⁰³⁷ Kanar, **A.g.e.**, s. 626.

¹⁰³⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 358.

Ya Muhammed-i Arabî, kıyametin hesap yerinde (ümmetinin) güvenilir kimselerinin yapışacağı şey senin iltifatındır.

2.3.7 ‘illiyyîn

“Semanın ve cennetin en âlî mahalli ki ervâh-ı sulehâ orada karar bulacaktır.”¹⁰³⁹

‘İlliyyîn sadece Nâ’îlî ve Neşâtî’de birer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Târ u pûd-ı suhenüm eyledi nessâc-ı kader

Tutuk-ı perdegîyân-ı harem-i ‘illiyyîn (N. K16/32)

Dokumacı kader; sözümün enine boyuna atılan ipliklerini cennetin en yüce makamının hareminin örtülü perdesi eyledi.

Yeter bu ‘âlem-i hâkide üstühân-çîni

Humâ-yı fikrünü kıl rû-be-râh-ı ‘illiyyîn (Nş. K1/16)

Bu toprak âleminde kemik toplamak yeter; fikir Hüma’sının yüzünü semanın en yüksek makamına gitmek için çevir.

2.3.8 Kâf

Efsanevi bir dağ.

“Anka ve namıdiğerle Sîmurg nam cesim tayr-ı mevhumun mahall-i ikâmeti olmak üzere, masallarda mezkur bir dağın ismi.”¹⁰⁴⁰

Kâf 3 divanda toplamda 10 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Nef’î 2 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte kullanmıştır. Nâ’îlî ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Kâf, şiirlerde “kûh-ı kâf” ya da “cebel-i kâf” biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁹ A.e., s. 505.

¹⁰⁴⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 562.

¹⁰⁴¹ Ne. K50/74, Na. K14/37

Hân-ı imkânda şimdi meges oldun ey nefis

Murg iken 'âlem-i kudsun cebel-i kâfında (Na. G746/3)

Ey nefis, kutsal âlemin Kaf dağında kuş iken imkân sofrasında şimdi sinek oldun.

- Kâf; himmet ve kanaat gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁴²

Çok nâ-tüvânı eyledi Yahyâ tüvânger lutf-ı şâh

Ankâ-yı kâf-ı himmeti besler hezârân zâl-i zer (Ş. G49/5)

Yahyâ, şahın lütfu, çok güçsüzü güçlü eyledi, onun himmet Kaf'ının ankası binlerce (yaşlı gibi doğan sarı saçlı çocuk) Zâl'i¹⁰⁴³ besler.

- Kâf, Simurg ya da Anka'nın yaşadığı bir mekândır. Klasik edebiyatta bu kuşların güçlü olduğu düşünüldüğünden Kâf güçle ilgili karşılaştırmalarda ele alınmıştır.¹⁰⁴⁴

İşidip gulgul-ı sıyt u sadâ-yı zeng-i şehbâzın

Azîmet etdi kûh-ı Kâfa Sîmurg ihtirâzından (Ne. KK9/4)

Simurg, şahbazın zilin sedası ve sesinin gürültüsünü işitip, çekindiğinden; Kaf dağına gitti.

2.3.9 mahşer (mahşer-geh)

¹⁰⁴² Na. K16/82

¹⁰⁴³ Şentürk, “anka” maddesini açıklarken onun Zal'i büyüttüğünü söyleyip şöyle devam eder: “Şeh-nâme'ye göre Rüstem'in babası Zal doğduğu zaman ak saçlı ve buruşuk yüzlü olduğu için babası Nerimân kızarak bebeği götürüp bir dağın başına atmıştır. O dağın zirvesinde yuva yapan Anka, çocuğu bulup yuvasına götürerek yavrularıyla birlikte büyütüp yetiştirmiştir. Şairler her fırsatta Câfer Çelebi'nin gökyüzündeki hilâl hakkında yorum geliştirdiği bir beytinde ayı Zal'e benzeterek “Yahut da felek, sarı saçlı Zal'i henüz çocukken bir köşede bularak şefkatle,/güneşle bir kenarda/kucağında besler” anlamındaki şu beyinde olduğu gibi Anka tarafından büyütülüşünü söz konusu ederler:

Tıfl iken Zâl-i Zeri yâhud bulup bir kuşede / Mihr ile besler kenârında felek 'Ankâ-misâl.” (Ahmet Atillâ Şentürk, “Anka”, **Osmanlı Şiir Kılavuzu**, C.1, İstanbul, OSEDAM, 2016, s. 327.)

¹⁰⁴⁴ Na. T82/53, Na. T103/3, Na. T127/31

“Emvâtın haşr u neşr olunacağı mahal ve zaman, Arasat meydanı, kıyamet.”¹⁰⁴⁵

Mahşer, 5 divanda toplamda 65 beyitte geçmektedir. Nâ’îlî 49, Nâbî ile Neşâtî altışar, Nef’î 4 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte kullanmıştır.

Mahşer-geh sadece Nâ’îlî ve Neşâtî’de birer beyitte geçmektedir.

Nâ’îlî’nin 161. gazelinin redifini “mahşerüz” kelimesiyle kurulan tamlamalar oluşturmaktadır.

- Mahşer, fitne dolu olması ya da haşr olunacağı zaman toplanılacak bir meydan olduğu için “arsa-i mahşer/ meydân-ı mahşer/cây-ı mahşer/ varta-i mahşer” gibi tamlamalar veya güneş o gün oraya yaklaştırılacağından mihr-i mahşer ya da hûrşîd-i mahşer gibi tamlamalar vesilesiyle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁴⁶

Süleymân gibi çıksın tahta her gün adl ü dâd etsin

Pür olsun arsa-i mahşer gibi meydân-ı dîvânı (Ne. K11/52)

(Sultan Osman Han) Süleyman gibi çıksın tahta, her gün adalet ve doğruluk göstersiz, divanının meydanı mahşer meydanı gibi dolsun.

Gönül kim şu’le-zâr-ı ‘ışk-ı cânâne semenderdür

Şerâr-ı âhî dâg-ı sîne-i hûrşîd-i mahşerdür (N. K26/23)

Gönül, cananın aşkının ateşinde yaşayan bir semenderdir. (O ateşin) ahının kıvılcımı, mahşerin güneşinin sinesinin yarasıdır.

Âlemi mahşer-geh-i pür-fitne itmiş nâz ile

Var ise hançer be-dest ol şûh-ı ra’nâdur gelen (Nş. K18/28)

¹⁰⁴⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 737.

¹⁰⁴⁶ Ne. K28/53, Ne. G37/1, Ş. G410/4, N. K6/55, N. K7/62, N. Mu2/4/10, N. Mu12/1/2, N. G48/3, N. G127/1, N. G156/2, N. G161/1-2-3-4-5, N. G381/6, N. G205/2, N. G212/6, N. G236/2, N. G253/3, N. Ş2/5, Nş. TB1/4/7, Nş. TB1/4/8, Nş. TB1/4/9, Na. K1/46, Na. G787/3

Nazla âlemi fitnelerle dolu mahşer yeri(ne) çevirmiş. Gelen galiba elinde hançeriyle o güzel şuhuttur.

- Mahşer, bazı beyitlerde hem zaman hem de mekân anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.¹⁰⁴⁷

Rindân-ı harâbâtî vü mestân-ı elestiz

Mahşerde dahi câm-ı mey-i aşk ile mestiz (Ne. 44/1)

Meyhane müdavimi (olan) rintleriz ve elest (meclisinin) mestleriyiz. Mahşerde dahi aşk şarabının kadehi ile mestiz.

- Mahşer, çârsû, meclis ve dîvân gibi somut kavramlara benzetilerek ele alınmıştır.¹⁰⁴⁸

Söyleşilmez meclis-i mahşerde de ey Nâ'ilî

Gamze-i sâkî gibi mest-i harâb-ı nâz ile (N. G333/5)

Ey Nâ'ilî, sakinin yan bakışı gibi naz şarabıyla mest olmuş (olan) ile mahşer meclisinde de söyleşilmez.

- Mahşer; hile, himmet, fitne ve kargaşa gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁴⁹

Cilve-gâh-ı kâmetün kim mahşer-i âşûbdur

Sâyesinde ehl-i haşrı bî-muhâbâ gösterür (N. G129/2)

Boyunun tecelli ettiği yer, karışıklık mahşeridir, gölgesinde haşr ehlini korkusuzca gösterir.

2.3.10 melekût

¹⁰⁴⁷ N. K1/21, N. K1/52, N. K3/23, N. K7/45, N. K13/50, N. K22/29, N. Mu1/4/5, N. Mu2/5/5, N. Mu2/5/6, N. Mu2/5/8, N. Mu4/2/3, N. G21/5, N. G26/2, N. G36/1, N. G36/8, N. G65/10, N. G118/5, N. G333/4, N. Ş3/4, Nş. TB1/2/4, Na. K13/107, Na. T11/4, Na. R216/2

¹⁰⁴⁸ N. G51/8, N. G148/5, N. G387/2

¹⁰⁴⁹ N. K4/4, N. G129/5, N. G204/2, N. G310/5, N. K13/6, N. G31/4, N. Ş2/9, Nş. K1/5, Na. G92/9

“Melaike ve ervah âlemi, âlem-i gayb, âlem-i bâtin.”¹⁰⁵⁰

Melekût sadece Nâ’îlî’de 1 ve Nâbî 5 beyitte geçmektedir. Melekût, dünya ile bir arada doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁵¹

Meylün bu hâkdâne cehâlet degil midür

Ey hâce 'âlem-i melekûtı 'alîm isen (N. G214/7)

Ey hoca, melekler âlemini bilici isen bu dünyaya meylin cehalet değil midir?

Kudsiyân zümresine zâviyedâr-ı melekût

Feyz-i hâsiyyet-i eyyâmını eyler ifhâm (Na. K13/92)

Melekler âleminin zaviyesinin şeyhi; günlere has olan feyzini melekler zümresine anlatır.

Mülk içinde melekûtı göreyüm dersen eger

Lafzda ma'nîye bak nâfede bûyı seyr it (Na. G28/2)

Eğer dünyada melekler âlemini göreyim dersen; lafızda manaya bak, nafede kokuyu seyret.

2.3.11 Sidre

“Lûgat anlamı “Arabistan kirazı” demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçer (Necm/14,16).¹⁰⁵² Tefsirde bu ağacın “Arşın sağ yanında İlâhî bir ağaç” olduğunu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya çıkabilirlermiş. Nitekim Mi’râc gecesi Peygamberimiz de Cebraîl’i burada görmüştür. Sidre’nin yanında cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Sidre’den ötesi Allah’ın Zât âlemidir. Sidre, beşer bilgisinin ve amellerinin son hudûdudur.”¹⁰⁵³

¹⁰⁵⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 770.

¹⁰⁵¹ Na. K2/35, Na. K2/155, Na. M1/48

¹⁰⁵² “Sidret-ül Münteha’nın yanında. Onun yanında da Cennet-ül Me’vâ bulunmaktadır. O an ki, o Sidreyi kaplayan kaplıyordu.” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, **A.g.e.**, s. 527.)

¹⁰⁵³ Pala, **A.g.e.**, s. 404.

Sidre 4 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Nef'î, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî birer miraç gecesi, Peygamberimizin Sidre'ye varması ve Cebrâîl aleyhisselamın buranın ötesine geçememesi hadisesine telmihle doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁵⁴

Erince Sidreye Cibrîl idi o sultânun

Revende pîş-i Burâk-ı kamer-rikâbında (N. K3/49)

Sidre'ye erince, o sultanın (ve) ay üzengili Burak'ın önünde yürüyen Cibril'di.

Sonuç olarak; şiirlerde toplam 11 farklı metafizik mekân ele alınmıştır. Nâbî şiirlerinde 9 farklı metafizik mekân kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı metafizik mekânı ele alan şair konumundadır. Onu; Nâ'ilî 7, Nef'î ile Neşâtî beşer ve Şeyhülislâm Yahyâ 4 farklı mekân kullanımı ile takip etmektedir.

Ele alınan mekânlardan; cehennem, cennet ve mahşer bütün şairlerde geçmektedir. 'Adem-âbâd, 'Arasât ve hisâb-gâh sadece Nâbî'de; a'râf ise sadece Nâ'ilî'de geçmektedir. 'Adem-âbâd ve hisâb-gâh Nâbî'de, a'râf ise Nâ'ilî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. 'Arasât ise Nâbî'de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Cehennem, cennet ve mahşer şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Cennet ve cehennem Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de birbiriyle tezat oluşturacak şekilde ele alınmıştır. Cehennem; Nef'î, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî'de soyut kavrama benzetmelik olarak da ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ'nın onu soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almaması dikkat çekicidir. Ayrıca cehennem Nâ'ilî ve Nâbî'de kişileştirilerek de ele alınmıştır. Cennet; Nef'î'de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak, Yahyâ'da kişileştirilerek, Nâ'ilî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ve kişileştirilerek, Neşâtî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâbî'de ise hem soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak hem de kişileştirilerek ele alınmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ'nın soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almaması dikkat çekicidir.

¹⁰⁵⁴ Ne. K34/4, Nş. M2/42, Na. T138/35

Metafizik mekânlardan ‘illiyyîn sadece Nâ’ilî ve Neşâtî’de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Kâf, ise Nef’î’de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmışken; Şeyhülslâm Yahyâ’da sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ve Nâbî’de ise her iki biçimde de ele alınmıştır. Mahşer hem zaman hem de mekân anlamını çağrıştıracak şekilde tevriyeli olarak Nef’î, Nâ’ilî, Neşâtî ve Nâbî tarafından ele alınmıştır. Ayrıca Nâ’ilî, Neşâtî ve Nâbî soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâ’ilî ise ayrıca benzeyen olarak da ele almıştır. Nef’î ve Şeyhülslâm Yahyâ’nın soyut kavrama benzetmelik olarak ele almaması dikkat çekicidir. Melekût, Nâ’ilî ve Nâbî’de hem doğrudan mekân olarak hem de dünya ile tezat kurularak ele alınmıştır. Sidre, Şeyhülslâm Yahyâ haricindeki şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmasının yanı sıra telmih ilgisi ile ele alınmıştır.

Son olarak; cehennem mekân olarak tüm şairlerde geçmekle birlikte; sadece Nâ’ilî’nin, vezin bakımından aynı ölçüye sahip dûzah kelimesini kullanmasının yanında nîrân kelimesini de kullandığı görülmüştür. Ayrıca yine Nâ’ilî “mahşeriz” redifli bir gazel kaleme almıştır. Metafizik mekânların diğer mekânlara oranla şairler tarafından pek tercih edilmediği söylenebilir.

2.4 NESNE MEKÂNLAR

Şiirlerde karşılaşılan mekân kategorilerinden dördüncüsü “nesne mekânlar”dır. Nesne mekânlar normalde çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılan nesnelerin geçici olarak mekâna dönüşmesiyle ortaya çıkan mekânlardır. Bu tür mekânlar ilk elde kişinin zihnine bir mekân kategorisi olarak gelmeyebilir ancak daha dikkatli düşünüldüğünde mekânsallaşmış olduğu görülen mekânlardır. Esasen bir nesnenin üzerinden oluştuklarından ötürü “nesne mekânlar” olarak adlandırılmışlardır.

Ele alınan tasniflerde, nesne mekânlar Yıldızhan ve Narlı’nın çalışmalarına dâhil edilmemiştir. Gider, köprüyü “ulaşım yerleriyle ilgili mekânlar”a, şadırvanı “sağlık ve temizlikle ilgili mekânlar”, kuyuyu “suyla ilgili inşai mekânlar”a dâhil ederek ele almıştır. Bunlar dışındaki mekânları ele almamıştır. Tetik ise çalışmasında doğrudan “nesne mekânlar” kategorisini kullanmıştır. Onun bakış açısı doğrultusunda ele aldığı mekânlar bu çalışmada ortaya çıkan mekânlarla örtüştüğünden bu kategori kapsamı genişletilerek kullanılmıştır.

Bu kategorideki mekânlar ise şunlardır; âmâc, bâm, çâh, çâr-bâliş, dervâze, dest-gâh, eşik, gehvâre, havz, kafes, kapu, kayık, kürsî, legen, mastaba, ocak, sandûk, şâdırvân, şem’-istân, tâbût, taht, tâvân ve yatak.

2.4.1 âmâc (âmac-gâh)

“Hedef”¹⁰⁵⁵

Âmâc sadece Nâbî’ de 2 beyitte ve âmac-gâh¹⁰⁵⁶ yine sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir. Sevgili, âşıktan çıkan ateşin kıvılcımlarının, öpme ve kucaklamanın; nefis ise azarlama ve paylamanın âmac-gâhı olarak düşünüldüğünden, âmâc doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁵⁷

Olma âmâc-ı şerer sûz-ı nihânumdan benüm

Ey perî gel lâübâlî giçme yanumdan benüm (Na. K168/1)

¹⁰⁵⁵ Kanar, **A.g.e.**, s. 58.

¹⁰⁵⁶ “Nişanın bulunduğu yer, hedef mahalli, nişangâh.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 54.)

¹⁰⁵⁷ Na. T144/27, Na. G137/3

Ey peri, benim yanımdan geç(ip git)me, gel; benim görünmeyen ateşim(den çıkan) kıvılcımların hedefi olma.

2.4.2 bâm (sakf)

“Dam, çatı.”¹⁰⁵⁸

Bâm 5 divanda toplam 43 beyitte geçmektedir. Nâbî 21, Nâ’îlî 11, Nef’î 6, Neşâtî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

Sakf¹⁰⁵⁹ 5 divanda toplam 32 beyitte geçmektedir. Nâbî 20, Nefî 5, Nâ’îlî 4, Neşâtî 2 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

- Bâm özellikle Kâbe’ye ait olması; ortası, nakşı, renkli olabilmesi, seyredilmesi, duvarı, altın süslemeli olması, yüksekliği, kenarı, köşesi, çivisi (gülmîh), kuşu, güvercini, Hintli nöbetçisi ve kapı ile beraber doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁶⁰

Cirîd atdun mübârek destün ile kal'adan şehre

Hemân şeh-bâzâsâ kondı ol bir bâm-ı bâlâya (Ş. T11/4)

Kaleden şehre mübarek elinle cirit attın; o, hemen doğan gibi bir yüksek çatıya kondu.

- Bâm; felek, sipihr, arş, gerdûn, çerh ve âsumân gibi kavramlarla bir arada kullanılarak onların en üst kısmı, bir bakıma gökyüzü kastedilerek doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁶¹

Atılsun mihr-i 'âlem-tâb hâke bâm-ı gerdûndan

¹⁰⁵⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 101.

¹⁰⁵⁹ “1. Dam, çatı. 2. Tavan.” Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/SAKIF>, 11 Mart 2022).

¹⁰⁶⁰ Ne. K13/6, Ne. K46/13, Ne. K50/62, Ne. K52/7, Ne. K52/8, Ş. G56/4, N. K30/24, N. K35/9-10, N. G244/2, N. G330/3, Nş. G123/4, Na. K7/45, Na. T14/4, Na. T30/24, Na. T41/5, Na. T42/20, Na. T51/22, Na. T52/12, Na. T55/7, Na. T61/3, Na. T81/3, Na. T104/35, Na. T107/4, Na. T138/3, Na. M3/19, Na. M4/10, Na. M4/13, Na. M4/14, Na. G160/5, Na. G341/5, Na. G373/4, Na. G421/10, Na. G507/3, Na. G676/1, Na. G753/6, Na. KK5/3

¹⁰⁶¹ Ne. K3/22, Ne. K21/2, Ne. K23/43, Ne. K52/5, Ne. K58/6, Ne. G30/4, Ş. M/24, N. K2/31, N. K4/34, N. K13/23, N. K16/17, N. K20/39, N. K26/25, N. G127/2, N. G249/6, N. G367/4, N. G380/4, Nş. TB1/3/6, Nş. K21/7, Nş. G92/4, Na. K16/90, Na. K17/18, Na. TB2/5, Na. T16/43, Na. T61/4, Na. G49/7, Na. G840/1, Na. Mua72, Na. Ma55

Düşüp rûy-ı zemîne hem çü sâye haksâr olsun (Nş. TB1/3/7)

Cihanı aydınlatan güneş, dünyanın çatısından toprağa atılsın, yeryüzüne düşüp gölge gibi toz toprak içinde kalsın.

- Bâm, baş gibi somut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

O denlü oldı sehâb-ı dü dîde bârân-rîz

Ki oldı her ser-i mû bâm-ı tende bir mîzâb (Na. K11/7)

İki göz bulutu o denli yağmur döken oldu ki ten çatısında her kirpiğin ucu bir oluk oldu.

- Bâm; visal ve mana gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁶²

Çıkardı gûşe-i bâm-ı visâle dil ammâ

Ham-ı kemend-i emel küngür-i recâda degül (Na. G495/3)

Gönül, kavuşma çatısının köşesine çıkardı ama (gel gör ki) emel kemendinin bükülmüş ucu dilek tepesinde değil.

- Bâm; gökyüzüne benzetilerek ele alınmıştır.

Mânend-i kafes rahneleri hâric-i ta'dâd

Mânend-i felek sakfı kevâkible dırâhşân (Na. KK5/2)

Yarıkları kafes(inkiler) gibi sayısız; çatısı felek gibi yıldızlarla aydınlık.

- Bâm kişileştirilerek ele alınmıştır.¹⁰⁶³

Eylemiş dîvârları meyl-i rükû'

Secdeye itmiş teveccüh sakf-ı bâm (Na. T61/4)

¹⁰⁶² Na. K15/62

¹⁰⁶³ Na. K12/76

Duvarları rûkûa meyletmiş, çatısı secdeye yönelmiş...

2.4.3 çâh/çeh

“1.Kuyu, bi’r. 2. Çukur, tahte’l-arz, zindan.”¹⁰⁶⁴

Çâh/çeh 5 divanda toplam 70 beyitte geçmektedir. Nâbî 29, Neşâtî ve Nef’î on üçer, Na’îlî 10 ve Şeyhülislâm Yahyâ 5 beyitte ele almıştır.

- Çâh; tehlikeli ya susuz olmasıyla, dibi, düşeni, kenarı ve ağzı vesilesiyle doğrudan bir mekân olarak ele alınmıştır. Şiirlerde özellikle Bâbil, Ken’ân, Yûsuf, Nahşeb, Bîjen, Nîl ve zemzem kuyuları ile tuvalet çukuru anlamındaki (çâh-ı kenîf) ele alınmıştır.¹⁰⁶⁵

Çâh-ı Bâbil gibi yere geçirir kûhsârı

Ebr-i tûfan gibi çarha çıkarır deryâyı (Ne. K44/14)

(Veziriazam Bayram Paşa), dağı Babil’in kuyusu gibi yere geçirir; denizi tufan bulutu gibi gökyüzüne çıkarır.

Allâh yekdür olsa da mahbûs gam değil

Bu çâh-ı ser-nigûnda nige-h-bân olan gönül (N. K112/2)

Allah tektir; bu ters dönmüş kuyuda bekçi olan gönül hapsedilmiş olsa da gam değil.

Göricek menzil-i vîrânım olan dilde didüm

Seyr idün çâhı kişi kendi kazar kendi düşer (Na. K9/12)

Gönülde harap olan menzilimi görünce “seyredin” dedim; kişi kendi kazdığı kuyuya kendi düşer.

¹⁰⁶⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 188.

¹⁰⁶⁵ Ne. K13/56, Ş. G37/2, N. K12/34, N. K25/23, N. G7/2, Nş. K21/20, Nş. G10/1, Nş. G67/2, Na. T122/7, Na. G108/4, Na. G272/5, Na. G496/11, Na. G515/6, Na. G538/5, Na. G555/4, Na. G714/7, Na. G725/3, Na. G762/4, Na. G839/1, Na. Ma8, Na. Mua161

- Çâh; sevgilinin çenesi, divit, beden, göğüs, gökyüzü ve dünya gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁶⁶

Düşürür dilleri çâh-ı zekana tutmaz ise

Dâmen-i zülf-i dil-âvîzini muhkem şâne (Ne. G116/3)

Tarak, gönlü cezbeden (güzelin) saçının kenarını sağlam tutmazsa gönülleri (sevgilinin) çene kuyusuna düşürür.

Gel çâh-ı devâta eyle efsûn

Kıl Yûsuf-ı mısır-ı nazmı bîrûn (Nş. M1/12)

(Ey mananın sözü süsleyen kalemi) gel divit kuyusuna sihir yap, şiirin Mısır'ının Yusuf'unu dışarı çıkar.

- Çâh; yokluk, cehennem, gam, ıstırap, azledilme, ayrılık, tamah (tûl-i emel), gönül, gaflet ve sıkıntı gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁶⁷

Ol bezm-i safâ-bahşa dili olmasa mahrem

Agyâr-ı denînin yeri çâh-ı 'adem olsa (Ne. G117/2)

Gönlü, o huzur veren meclise mahrem olmasa; alçak düşmanın yeri yokluk kuyusu olsa...

2.4.4 çâr-bâliş

“Yaygın olarak yastık anlamında kullanılan “bâliş” kelimesinin “çâr-bâliş” şekliyle, hükümdarların üzerinde oturdukları dört katlı bir minderin adı olduğu söylenir. Bu

¹⁰⁶⁶ Ne. K3/33, Ne. M1/11, Ne. G31/7, Ne. G94/1, Ne. G124/3, Ne. KK1/8, Ş. G227/2, Ş. G375/2, Ş. G423/4, Ş. G425/1, N. G54/5, N. G69/6, N. G90/1, N. G100/2, N. G158/2, N. G384/2, Nş. K24/16, Nş. G1/3, Nş. G19/3, Nş. G21/4, Nş. G86/5, Nş. G106/4, Nş. G120/4, Nş. G124/3, Na. K12/77, Na. K15/64, Na. K21/5, Na. G11/1, Na. G267/3, Na. G513/10, Na. G635/1, Na. R19/2

¹⁰⁶⁷ Ne. K31/10, Ne. K50/11, Ne. K53/13, Nş. M1/53, Na. M10/67, Na. G318/1, Na. G519/6, Na. G699/2, Na. G875/7, Na. R55/2

kelimenin özellikle tahtlar üzerine yaslanmak üzere konan yahut saltanat döşeklerinde kullanılan sırmalı yastıklar hakkında da kullanıldığı görülüyor.”¹⁰⁶⁸

Çâr-bâliš sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Sultân-ı çâr bâliš-i 'ışk oldı Nâ'îlî

Ey âh dūd-ı pür-şereründen otag vir (N. G93/5)

Ey âh, Nâ’îlî aşk (ülkesinin) padişah minderin(de oturan) sultanı oldu, kıvılcım dolu dumanından (ona) çadır ver.

2.4.5 dervâze

“Şehir ve kale kapısı.”¹⁰⁶⁹

Dervâze 3 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Nef’î ve Şeyhülislâm Yahyâ birer beyitte ele almıştır. Nâ’îlî ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır. Dervâze; hisar gibi olan şişenin, meyhanenin, ağzın, feleğin, boğazın ve vücut kalesinin bir parçası olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁰⁷⁰

Gülşenün geçdiyse vakti gelmesün Yahyâ keder

Pür-safâ olsun hemân mey-hânenün dervâzesi (Ş. G401/5)

(Ey) Yahyâ, gül bahçesinin vakti geçtiyse keder gelmesin, meyhanenin kapısı derhal neşe dolu olsun.

Âyâ gele mi ol âfetün lutfından

Gûş-ı talebe sarîr-i dervâze-i vasl (Na. R129/2)

O âfetin lütfundan, talebin kulağına kavuşma (sarayının) kapısının gıcirtısı gelir mi?

¹⁰⁶⁸ Ahmet Atilla Şentürk, “Çâr-bâliš”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C.2, İstanbul, OSEDAM, 2017, s. 467.

¹⁰⁶⁹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 247.

¹⁰⁷⁰ Ne. K34/45, Na. K15/67, Na. G258/1, Na. G400/4, Na. G818/7

2.4.6 dest-gâh

“Tezgâh.”¹⁰⁷¹

Dest-gâh sadece Nâbî’de 4 ve Nâ’ilî’de 2 beyitte geçmektedir.

- Dest-gâh doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Kalem-rev-i dile ol şeh-süvâr-ı hüsnün kim

Kemîne cünbişidir dest-gâh-ı vîrânı (N. K6/13)

Güzelliğin o usta binicisinin virane tezgahı, gönlün hüküm sürdüğü memleketin zavallı eğlencesidir.

- Dest-gâh somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁷²

Bu destgâh-ı metâlibde nâ’il olduğumuz

Dirîg degmedi terk itmege diyârumuzı (Na. G886/6)

Bu talepler tezgâhında elde ettiğimiz (şey) ne yazık ki diyarımızı terk ettiğimize değmedi.

- Dest-gâh; ümit, felek, din ve devlet gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁷³

Bu rûzgâra gelelden ki etdi sevk Kazâ

Meşîyyet-i dili mevkûf-i dest-gâh-ı ümîd (N. K7/8)

Kazanın sevk ettiği bu zamana geldiğimizden beri, gönlün arzusunu ümit tezgahına (bağladı).

¹⁰⁷¹ Kanar, **A.g.e.**, s. 713.

¹⁰⁷² Na. G730/2

¹⁰⁷³ Na. M3/1, Na. M8/111

2.4.7 eşik/işik (âsitân/âstân, âsitâne/âstâne, sūdde)

“1. Kapı sövelerinin dayandığı ağaç veya taş basamak, atebe, sūdde, âsitân. 2. Saray ve konak kapısının önü, dergâh, bârgâh, derbâr, âsitâne.”¹⁰⁷⁴

Eşik/işik sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 19 ve Nef'î'de 3 beyitte geçmektedir.

Âsitân/âstân¹⁰⁷⁵ 4 divanda toplam 21 beyitte geçmektedir. Nef'î 9, Şeyhülislâm Yahyâ 6, Nâbî 4 ve Nâ'ilî 2 beyitte ele almıştır.

Âsitâne¹⁰⁷⁶/âstâne sadece Nâbî ve Nâ'ilî'de birer beyitte geçmektedir.

Sūdde¹⁰⁷⁷ 3 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Nef'î ve Şeyhülislâm Yahyâ birer beyitte ele almıştır.

- Eşik; dergâh, meyhane, nebilerin divanı, kaside sunulan kişinin makamı, memduh, sevgili, Mevlana ve Bâbil'e¹⁰⁷⁸ ait olarak hem kapı hem de kapı eşiği anlamında yüz sürülecek bir mekân olarak toprağı ve süpürgesi ile doğrudan ele alınmıştır.¹⁰⁷⁹

'Aşıkun bâlîni yârün sūdde-i dergâhıdur

İstinâd ol âsitâna müntehâ-yı câhidür (Ş. G81/1)

Aşığın yastığı sevgilinin dergahının kapısının eşiğidir, o eşiğe dayanmak varabileceği son yerdir.

Umma Yahyâ çarh-ı kec-revden meded

Asitân-ı pâdişâhı kıl sened (Ş. N14/1)

¹⁰⁷⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 316.

¹⁰⁷⁵ 1. Eşik, atabe.” (A.e., s. 71.)

¹⁰⁷⁶ “Eşik, atabe.” (A.e., s. 71.)

¹⁰⁷⁷ “Kapı, eşik, atabe, âsitân.” (A.e., s. 1099.)

¹⁰⁷⁸ Bknz. “Bâbil” maddesi.

¹⁰⁷⁹ Ne. K1/40, Ne. K5/40, Ne. K8/32, Ne. K12/22, Ne. K28/23, Ne. K29/67, Ne. K34/16, Ne. K46/16, Ne. K50/27, Ne. K52/2-4, Ne. K55/6, Ş. K3/13, Ş. G10/3, Ş. G20/3, Ş. G48/5, Ş. G74/5, Ş. G81/1, Ş. G87/2-5, Ş. G90/3, Ş. G107/4, Ş. G151/1, Ş. G153/5, Ş. G209/4, Ş. G217/5, Ş. G227/3, Ş. G244/7, Ş. G249/4, Ş. G274/3, Ş. G324/4, Ş. G334/4, Ş. G354/3, Ş. G373/5, Ş. G420/7, Ş. G432/3, N. K22/31, N. K28/18, N. G114/2, Na. K2/71, Na. K6/1, Na. K6/19, Na. K16/104, Na. K17/10-11, Na. T56/7, Na. M7/137Na. G1/4, Na. G365/5, Na. G578/3

(Ey) Yahyâ, eğri gidişli felekten medet umma; padişahın eşiğini delil göster.

- Eşik; saadet ve mutluluk gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁸⁰

Sâye-i südde-i sa'âdetden

Hırmı-i pür-nevâl-i devletden (Na. M6/12)

Saadet kapısının gölgesinden, mutluluğun talih dolu harmanından...

2.4.8 gehvâre

“1. Beşik. 2. (kin.) Dünya.”¹⁰⁸¹

Gehvâre sadece Nâbî’de 15 ve Nâ’ilî’de 1 beyitte ele alınmıştır.

- Gehvâre; sallanması, nurdan oluşması açılarından ya da doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁸²

Tıfl iken gelmezdi fikr-i kâmetiyle çeşme hâb

Olmasa serv ü sanavberden eger gehvâremüz (Na. G282/3)

Çocukken beşiğimiz servi ve çam fıstığından olmasaydı, (sevgilinin) boyunun düşüncesiyle göze uyku gelmezdi.

- Gehvâre; dünya, kulak ve mezar gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁸³

Târîh-i vefâtını demiş mâder-i dehr

Gehvâre-i râhat ola Tıflîye lahd (N. T4/2)

Dünya ana vefat tarihini söylemiş; Tıflî’ye mezar rahat (bir) beşik olsun.

¹⁰⁸⁰ Na. Tah5/4/1

¹⁰⁸¹ Kanar, **A.g.e.**, s. 1303.

¹⁰⁸² Na. K2/44, Na. T57/3, Na. T74/4, Na. T76/7, Na. T91/2, Na. M1/20, Na. G219/5, Na. G493/3, Na. G831/4, Na. Mü64

¹⁰⁸³ Na. T76/7, Na. G175/6

- Gehvâre; yaratma, imkan ve rahatlık gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁸⁴

Olmadı misli dahı zîver-i gehvâre-i sun'

Nefs-i külliye 'akl-ı kül olaldan dâmâd (Na. K2/39)

Yaratıcısını kavramış olan akıl, külli nefse damat olduğundan (beri) yaratma beşiğinin süsü(nün bir) benzeri daha olmadı.

2.4.9 havz (bürke)

“Süs için ve su biriktirmek için bahçe ve avluda yapılmış muhtelif vüs’atte su çukuru ki kirec-i Horasanla sıvanmış ve ekseriya etrafı mermerle ve sun’î şelâleler ve fiskiyelerle müzeyyen ve güzel balıklarla ördek vesaireyi ve su çiçeklerini havi olur.”¹⁰⁸⁵

Havz 5 divanda toplam 24 beyitte geçmektedir. Nâbî 13, Nef’î 6, Nâ’ilî ile Neşâtî ikişer ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Bürke¹⁰⁸⁶ sadece Nâbî’de 4 beyitte geçmektedir.

- Havz; kaplıcada, şadırvanda bulunması, gümüşten, mermerden yapılması, suyunun tatlı, saflaştırılmış (musaffâ) olması, içinin su dolu, pis olması, ortası ve cennette içinde Kevser suyunun bulunması açılarından doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁰⁸⁷

Nedir ol mermer-i berrâk ile ol havz-ı latîf

Nedir ol şemse-i şeffâf ile ol şâhnişîn (Ne. K46/18)

¹⁰⁸⁴ Na. K18/30, Na. M1/19

¹⁰⁸⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 440.

¹⁰⁸⁶ “Su birikintisi, havuz, gölcük.” (A.e., s. 159.)

¹⁰⁸⁷ Ne. K13/10, Ne. K52/18, Ne. K58/9, Ne. KK6/5, Ne. G59/2, N. K3/20, N. K35/10, Nş. K7/10, Na. K12/80, Na. T32/1, Na. T63/8, Na. T68/11, Na. T72/6, Na. T101/1, Na. M9/95, Na. G48/1, Na. G503/4, Na. G839/1, Na. G839/2, Na. G887/3, Na. Mua100

(Kandilli'deki) o berrak mermer ile o hoş havuz nedir; o lekesiz şemse ile o şahniş nedir?

Pederi mâderi rûhına idüp kasd-ı sevâb

İtdi bu bürke-i pâkîze-i 'ulyâyı binâ (Na. T102/3)

Annesi babası(nın) ruhuna sevap olması için bu çok yüce, güzel havuzu inşa etti.

- Havz; gönül, can ve emel gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁸⁸

Benem o Hızır-ı ma'âni ki lûle-i hâmem

Akıtdı havz-ı dil ü câne âb-ı hayvânı (Nş. K11/32)

Kaleminin lûlesi, can ve gönül havuzuna hayat veren sular akıtan o mana(lar) Hızır'ı benim.

- Havz; somut bir kavram olan denize benzetilerek ele alınmıştır.¹⁰⁸⁹

Deryâ-misâl havzda gör 'aks-i gülleri

Gûyâ donanma oldu deniz yüzine revân (Ş. K2/7)

Denize benzeyen havuzdaki gülün yansımasına bak, sanki donanma deniz üstünde gidiyor gibi.

2.4.10 kafes

“1. Tel, demir çubuk ya da tahta pervazlardan mamul mahfaza ki rüyete ve havanın işlemesine mani olmaksızın hasr u habse alet olur. 2. İnce tahta çıtalarından yapılip harem pencerelerine takılan siper ki dâhilden harice bakmaya pek mani olmadığı halde hariçten dâhile bakılmayı meneder.”¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁸ Na. G788/2

¹⁰⁸⁹ Na. T72/3

¹⁰⁹⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 563.

Kafes 5 divanda toplam 40 beyitte geçmektedir. Nâbî 24, Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'îli beşer ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

- Kafes; içindeki esir vesilesiyle bülbül, tavus tavuk ve papağanın bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁰⁹¹

Kıldı fermân ki sîmden yapıla

Kafes-i merkad-i şerîf-i İmâm (Ş. T10/2)

İmanın mübarek kabrinin kafesi(nin) gümüşten yapılması (için) emir verdi.

- Kafes; vücut, sine, sarık ve gül bahçesi gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁹²

Ta'zîm ile ser üzre getirsek 'aceb midür

Murg-ı ümîdi sayda kafesdür 'imâmeler (Na. G136/6)

Sarıklar, ümit kuşunu avlamak için kafes (gibi olduğundan onları) hürmetle baş üzerine getirmemize şaşılır mı?

- Kafes; ilim, aşk, sır, sabah ve dedikodu gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁰⁹³

Bir dâma tutulmaz dilimiz turradan özge

Zîrâ kafes-i aşkdan âzâde hümâyız (Ne. G55/5)

Gönlümüz (sevgilinin) al(nı)na düşen saçından başka tuzağa düşmez çünkü (biz) aşk kafesinden yakasını kurtarmış hümayız.

¹⁰⁹¹ Ne. K28/14, Ne. K35/51, Ş. G230/3, Ş. T10/3, Ş. Mü/34, N. Ş10/2, Na. K18/8, Na. K18/9, Na. K19/4, Na. K19/5, Na. T139/3, Na. M8/32-33-35, Na. G154/6, Na. G255/3, Na. G300/2, Na. G401/2, Na. G737/8, Na. G741/3, Na. KK5/2-7, Na. K46/2, Na. Mü47, Na. 12R/2

¹⁰⁹² Ne. K28/12, Ş. G98/1, N. K14/86, N. Mu5/3/2, N. G25/4, N. G321/1., Nş. G33/5

¹⁰⁹³ Ne. K9/57, Na. T104/11, Na. G43/2, Na. G222/6, Na. G746/1

2.4.11 kapu (der)

“1. Ev ve konak ve daire ve her nevi binanın girilip çıkılacak yeri, bap, der. 2. Dâ’ire-i resmiyye, ashâb-ı mesâlihın müracaatgâhı olup bittabi kapısı büyük olan konak. 3. Memuriyet, mansıp, hizmet. 4. Bir hizmetçinin hizmetinde bulunduğu hane veya konak. 5. Her hacet için müracaat olunan büyük kapı, derbâr, dergâh, bap, atebe.”¹⁰⁹⁴

Kapu 4 divanda toplam 20 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 9, Nâbî ve Nâ’îlî beşer ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Der¹⁰⁹⁵ 5 divanda toplam 140 beyitte geçmektedir. Nâbî 48, Nef’î 32, Nâ’îlî 28, Neşâtî 19 ve Şeyhülislâm Yahyâ 13 beyitte ele almıştır.

- Kapu; sevgili/kaside sunulan kişiye ait olarak; toprağı, çöpü, süpürgesi, köşesi, halkası, çivisi ve üstündeki takla beraber yüz sürülen bir makam, müracaat edilecek ya da girilecek bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁰⁹⁶

Cân çekişmekde kapunda her gelen Yahyâ gibi

Fitne vü âşûbı artırma şehâ gavgâ gelür (Ş. G101/5)

Ey şah, her gelen (tıpkı) Yahyâ gibi kapında can çekişmekte (sakın) fitne ve kargaşayı arttırma, kavga çıkar.

Ol kapu geh altun olur geh gümüş

Lîk ana bir mâr mesken eylemiş (Na. L12/2)

¹⁰⁹⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 585-586.

¹⁰⁹⁵ “Kapu, bap.” (A.e., s. 244.)

¹⁰⁹⁶ Ne. K9/24, Ne. K10/55, Ne. K14/27, Ne. K31/30, Ne. K32/22, Ne. K33/18-22, Ne. K35/20, Ne. K41/1, Ne. K47/10, Ne. K52/7-10, Ne. K55/1-4-5, Ne. K56/30, Ne. K59/15, Ne. G22/5, Ne. G23/3-4, Ne. G46/13, Ne. G77/3, Ne. G96/6, Ş. K3/21, Ş. K3/9, Ş. G46/4, Ş. G88/4, Ş. G90/3, Ş. G124/2, Ş. G136/1, Ş. G204/1, Ş. G231/3, Ş. G283/3, Ş. G347/7, Ş. G416/3, Ş. G436/3, Ş. T6/3, N. K4/26-30-39, N. K12/36, N. K14/6-44-53, N. K17/15, N. K22/12, N. K24/7, N. K25/55, N. K28/59-73, N. K31/4, N. K32/3-9, N. K35/16, N. Mu5/5/2, N. Mu12/1/1, N. G49/3, N. G230/12, N. G309/6, N. G372/7, Nş. K1/17-27, Nş. K7/7, Nş. K11/13, Nş. K12/16, Nş. K19/12, Nş. K20/11-31, Nş. K21/40, Nş. K22/14-15-23, Nş. K23/15, Nş. Mr/10, Nş. G123/4, Nş. T1/2, Na. K2/154-162, Na. K6/23, Na. K10/48, Na. Tah5/2/3, Na. T76/2, Na. T103/27, Na. T104/53, Na. M7/77-253, Na. M9/39, Na. KK9/1, Na. G193/4, Na. G512/1, Na. G538/9, Na. G612/5, Na. G682/2, Na. KK7/3, Na. R27/1, Na. L5/3, Na. L12/1

O kapı, bazen altın bazen gümüş olur ama onu bir yılan mesken edinmiş.

- Şairler; bahtın/Allah'ın feyzinin/mananın hazinesinin, tevhit sırrının mahzeninin, Allah'ın lütfunun/ihsanının, gönül erbabının maksadının, meyhanenin, cennetin, Jüpiter yıldızının, iki cihan sarayının, sırların, gönlün, gönül kalesinin/hazinesinin, Cem'in divanının, "lâ-reyb" ayetinin gül bahçesinin, gam evinin, cömertlik hazinesinin, feyz meyhanesinin, divanının, gaibin hazinesinin ve mescidin kapısını şiirlerinde doğrudan mekân olarak ele almıştır. Ayrıca adalet, temenni, yücelik, cömertlik, lütuf, ihsan, ümit, saadet, himmet, arzu, adalet, namus, tahkik ve amel gibi soyut kavramları birer ev gibi düşünerek onlara ait kapıları da doğrudan mekân olarak ele almışlardır.¹⁰⁹⁷

Girdi miftâh-ı der-i genc-i ma'âni elime

Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil (Ne. G71/4)

Mana hazinesinin kapısının anahtarı elime geçti, aleme mücevher saçsam israf olmaz.

2.4.12 kayık (fûlk-keştî-keştîyân-sefîne-zevrak)

Kayık¹⁰⁹⁸ sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Fûlk¹⁰⁹⁹ 4 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 8, Nef'î ve Şeyhülislâm Yahyâ ikişer ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Keştî¹¹⁰⁰ 5 divanda toplam 44 beyitte geçmektedir. Nâbî 30, Nef'î 7, Şeyhülislâm Yahyâ 5, Neşâtî ve Nâ'ilî birer beyitte ele almıştır.

¹⁰⁹⁷ Ne. K9/35, Ne. K32/1, Ne. K37/19, Ne. K42/28, Ne. K54/15-25, Ne. K58/50, Ne. KK2/7, Ne. G21/4, Ş. M/2-56, Ş. G23/3, Ş. G47/5, Ş. G90/5, Ş. G332/3, Ş. G386/5, N. K19/31, N. K21/4, N. K22/38, N. K23/40, N. K27/38, N. K29/27, N. G33/4, N. G64/5, N. G94/3, N. G240/5, Nş. K12/13, Nş. M2/36, Nş. K20/14, Nş. G131/2, Na. K3/11, Na. K5/5, Na. K11/74, Na. K14/6, Na. Tah1/7/3, Na. T55/12, Na. T92/34, Na. T121/22, Na. M3/36, Na. M9/49, Na. M10/34, Na. G30/4, Na. G34/11, Na. G85/8, Na. G122/5, Na. G163/6, Na. G178/1, Na. G222/2, Na. G258/4, Na. G302/2, Na. G496/13, Na. G515/3, Na. G517/2, Na. G594/1, Na. G616/2, Na. G829/3, Na. K173/2, Na. R27/2, Na. 28R/2, Na. R66/2, Na. R123/1

¹⁰⁹⁸ "Suyun üzerinde kayıp giden küçük tekne ki envai ve muhtelif kıtada ecnâsı olup kürekle veya sade yelkenle hareket eder." (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 610.)

¹⁰⁹⁹ "Sandal, kayık, tekne." (A.e., s. 355.)

¹¹⁰⁰ "Gemi, sefîne." (A.e., s. 632.)

Keştiyân sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir.

Sefîne¹¹⁰¹ sadece Nâbî’de 11 ve Nâ’ilî’de 1 beyitte geçmektedir.

Zevrak¹¹⁰² 4 divanda toplam 10 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 5, Şeyhülislâm Yahyâ 3, Nef’î ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

- Keştî; yelkenleri ile, Nuh Peygambere ait olması, batmış, ağır yüklü, şeker yüklü olması ile ya da doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹¹⁰³

Mest-i harâb oldum pîr-i mugân suyundan

Bir iki zevrak ile geçdüm cihân suyundan (Ş. G299/1)

Meyhanecinin suyundan çok sarhoş oldum, cihan suyundan bir iki kayıkla geçtim.

Ne bâd-bâna ne fülke ne rûzgâra tayan

Bu garka-gâhda ancak şinâh lâzımdur (N. G63/3)

Ne yelkene ne kayığa ne rûzgâra dayan (çünkü) bu boğulma yerinde ancak suda yüzmeye gerektir.

Üç çifte bir kayıkla idüp geşt sâhili

Şeş pây-ı bahriye biner oldu kemîneler (Na. G246/4)

Zavallılar, üç çift kürekli bir kayıkla sahili gezip, denizin altı ayaklısına biner oldu.

- Keştî; güneş, vücut, felekler, âlem, kadeh, mülk, göğüs, kişinin kendisi ve tarak gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹¹⁰⁴

¹¹⁰¹ “Gemi, keştî.” (A.e., s. 1047.)

¹¹⁰² A.e., s. 1360.

¹¹⁰³ Ne. K11/22, Ne. K14/10, Ne. K20/19, Ne. K28/32, Ne. K55/14, N. Mu1/3/6, N. G134/4, N. G145/1, N. G209/5, Nş. G39/5, Na. K19/8, Na. Tah2/5/1, Na. G59/4, Na. G117/5, Na. G125/4, Na. G178/2, Na. G246/3-7, Na. G364/1, Na. G382/3, Na. G386/2, Na. G386/2, Na. G390/5, Na. G431/1, Na. G435/4, Na. G453/3, Na. G561/1, Na. G855/2

¹¹⁰⁴ Ne. K7/35, Ne. K55/14, Ne. Mü/15, Ş. G55/1, Ş. G175/4, Ş. G292/4, Ş. G327/4, N. K34/25, N. G295/4, N. G342/3, N. G366/4, Na. K13/8, Na. G132/2, Na. G190/6, Na. G246/1, Na. G347/5, Na. G374/10, Na. G758/4

'Âşıka Bagdâd ırak olmaz vücûdun fülkini

Cûy-ı eşkün kûy-ı yâre ırgürür mânend-ı şatt (Ş. G166/2)

Âşığa Bağdat uzak olmaz, (o) vücut gemisini (ve) gözyaşı selini büyük nehir gibi sevgilinin semtine ulaştırır.

- Keştî; gönül, güzellik, can, bir yerde durma(karâr, ârâm), ümit, emniyet, fikir, saadet (ikbâl), mutluluk (devlet), gaflet, ömür, emel, ümit, nazar, arzu, zulüm, isyan ve sabır gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹¹⁰⁵

Nesîm-i lutfunadur intizârı fülk-i dilün

Çog oldı sâhil-i mihnetde rûzgâra bakar (Ş. G72/3)

Gönül kayığının bekleyişi lütfunun rûzgârınadır, çoktandır sıkıntı sahilinde rûzgâra bakar.

Çıkar bir gün kenâra zevrak-ı dil

Sağ olsun sevdüğüm Mevlâ kerîmdür (N. Ş11/6)

Gönül kayığı bir gün kenara çıkar; sevdiğim sağ olsun, Allah kerimdir.

2.4.13 kürsî

“1. Oturulacak yüksekçe yer, camilerde vaizin ve medreselerde müderrisin oturduğu yer ki birkaç basamaklar çıkılır.”¹¹⁰⁶

Kürsî sadece Nâbî’de 4 ve Nâ’îlî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹¹⁰⁷

Degüldür hâle çıkmış câmi' içre kürsî-i va'za

Gürûh-ı encüme nûr âyetin tefsîr ider meh-tâb (Na. G16/2)

¹¹⁰⁵ Ne. K14/9, Ne. K49/6, Ş. G178/2, Ş. G251/3, Ş. G393/3, N. G138/3, N. G267/5, N. G307/4, N. G363/2, Nş. G35/4, Nş. G61/4, Na. K10/13, Na. K12/15, Na. K13/4-118, Na. K20/44, Na. T30/14, Na. G53/2, Na. G88/10, Na. G119/6, Na. G305/3, Na. G563/4, Na. G566/4, Na. G589/1, Na. G640/5, Na. G645/2, Na. G670/7, Na. G832/5, Na. G865/7

¹¹⁰⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 701.

¹¹⁰⁷ N. G83/3, N. G83/4, Na. G369/1, Na. G702/7, Na. G884/2

(Aynın etrafında gördüğün şey) hale değildir. Dolunay, cami içinde vaaz kürsüsüne çıkmış, yıldızlar cemaatine nur ayetini tefsir etmektedir.

2.4.14 legen

“İçinde veya üstünde el yıkanan ve bazı mâyi’ât dökülmesinde vesair böyle işlerde kullanılan maden veya çiniden eşkâl-ı muhtelifede kap, taş.”¹¹⁰⁸

Legen 3 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ’îlî birer beyitte ele almıştır. Nef’î ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Legen doğrudan suyun bulunduğu bir mekân olarak ele alınmıştır.¹¹⁰⁹

İbrîk ü legen ma'den-i vahidden iken

Birinde su pâk birisinde nâ-pâk (Na. R124/2)

İbrîk ve leğen aynı madendenken su birinde temiz olur diğerinde kirli.

- Legen; felek, güneş, sine ve nun harfi gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹¹¹⁰

'Arife 'aybdur âlâyîş-i çirk-i esbâb

Legen-i sînede sâbun-ı tevekkül var iken (Na. G548/4)

Göğüs leğeninde tevekkül sabunu varken; arife, sebeplerin kirinin bulaşıklığı ayıptır.

2.4.15 mastaba/mıstaba

“Kapının iki tarafında oturmaya mahsus set, peyke.”¹¹¹¹

Mastaba sadece Nâ’îlî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹¹¹²

Ehl-i bîniş göremez bir dil-i hurrem ne desün

¹¹⁰⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 714.

¹¹⁰⁹ N. G344/2, Na. G418/3

¹¹¹⁰ Ş. G264/4, Na. G835/3, Na. G875/3

¹¹¹¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 751.

¹¹¹² N. G322/2

'Âlem olmuş tatalum mıstaba-i Cem ne desün (N. G274/1)

Bütün âlem Cem'in (meclisinin) peykesi olmuş sayalım; feraset sahipleri, bir şen gönül göremez, ne desin.

2.4.16 ocak (dûdmân, âteş-dân)

“1. Ateş yanan yer, kânûn. 2. Dumanın çıkması için duvarda açılmış delik ve damdan yukarı çıkan baca. 3. Madencilerin maden erittikleri yer, kalhâne. 4. Kireç yaktıkları yer, kireç fırını.”¹¹¹³

Ocak sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de dörder beyitte geçmektedir.

Dûdmân¹¹¹⁴ 4 divanda toplam 13 beyitte geçmektedir. Nâbî 8, Nef'î ile Nâ'ilî ikişer ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Âteş-dân¹¹¹⁵ sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

- Ocak; ateşin yandığı yer olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹¹¹⁶

Hîç dûdmân-ı meykededden gayrı Nâbiyâ

Bezm-i cihânda var mı bir âteş ki dūdı yok (Na. G389/8)

Ey Nâbî, cihan meclisinde hiç meyhane ocağından başka dumanı olmayan bir ateş var mı?

Bu encümene gelmesün aslâ sorudanlar

Geçsünler ocak başına yaprak kurudanlar (Ş. Mü/52)

Bu meclise, somurtanlar asla gelmesin; yaprak kurutanlar ocak başına geçsinler.

¹¹¹³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 929-930.

¹¹¹⁴ “Ocak.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/dudman>, 14 Mart 2022.)

¹¹¹⁵ “Ateşlik, ocak, mangal.” **A.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/ate%C5%9F>, 14 Mart 2022.

¹¹¹⁶ Ş. G10/2, N. K26/8, N. G180/4, Na. K2/72, Na. K16/22, Na. T116/9, Na. T129/2, Na. G466/3, Na. G742/4, Na. R103/2

- Ocak; aşk, gönül, din ve devlet, himmet, feyz, zulüm, yücelik ve naz gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹¹¹⁷

Nice âsâyiş iderdi öyle bir vîrânede

Sîne sultân-ı gamun eski ocagı olmasa (Ş. G320/4)

Sine, gam sultanının eski ocağı olmasa öyle bir viranede nasıl rahat ederdi?

Perveriş-yâb oldugiçün dûdmân-ı 'aşkda

Âh-ı Nâbî yirde kalmaz zînet-i eflâk olur (Na. G228/5)

Nâbî'nin ahı, aşk ocağında beslendiği için yerde kalmaz; feleklerin süsü olur.

2.4.17 sandûk/sandûka

“Esvap vesair eşya vaz’ına mahsus tahtadan mustatil veya mûka’abü’ş-şekl mahfaza ki cihet-i fevkâniyyesi kapağı olup açılır, kapanır.”¹¹¹⁸

Sandûk sadece Nâbî ve Nâ’îlî’de ikişer beyitte geçmektedir.

Sandûka¹¹¹⁹ ise sadece Nâbî’de 3 ve Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Sandûk doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹¹²⁰

Sandûk ile ihrâc idüp ol re's-i şerîfi

Sandûk-ı ruhâm-ı digere itdiler ivâ (Na. T104/45)

O mübarek kafayı sandıkla dışarıya çıkarıp, diğer mermer sandığa (mezara) yerleştirdiler.

Deryâ-yı firâvân-sadev-i dâniş ü idrâk

Sandûk-ı leb-â-leb-güher-i 'akl ü zekâdur (N. K14/56)

¹¹¹⁷ Ne. K13/35, Ne. K30/34, Ş. G223/4, Ş. G397/2, Ş. K126/1, Na. K20/50, Na. K28/25, Na. T116/11, Na. G120/3

¹¹¹⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1030.

¹¹¹⁹“Küçük sandık, sandık şeklinde mahfaza.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/sanduka>, 15 Mart 2022.)

¹¹²⁰ Na. G100/1, Na. T104/27

Bilgi ve anlayışın bol sedefli denizi; akıl ve zeka mücevheriyle ağzına kadar dolu (olan bir) sandıktır.

- Sandûk; hile, can, hikmet, ihmal ve sakınma (taharrûz) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹¹²¹

Ne olur nakş-pezîr ü ne çeker gerd-i kesâd

Ni'met-i zevk ki sandûka-i ihmâldedür (Na. G145/4)

İhmal sandığında olan nimet zevki ne nakış alan olur ve ne yokluk tozu çeker.

2.4.18 şâdırvân

“Yüksek bir havuzun içine fıskiye hâlinde akıp oradan müteaddit yerlerden dökülen su ki ekseriya cevâmi’-i şerîfe avlularında olur.”¹¹²²

Şâdırvân sadece Nef’î ve Nâ’ilî’de ikişer beyitte geçmektedir.

- Şâdırvân; suyun bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹¹²³

O şâdırvân ki vaz' olmuş nazar-gâhında bî-mânend

Hüveydâdur bihiştün cûşışinde nice âsârı (N. K35/7)

Cennetin coşkuluğunda nice eserleri, aşikâr (olan Silahdar Yusuf Paşa'nın) bakacağı yerde kurulmuş olan o eşsiz şadırvan...

- Şâdırvân; somut bir kavram olan kalemin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Geh lû'le-i ser-çeşme-i enhâr-ı ma'ârif

Geh âb-ı hayât-ı suhene şâdırvânsın (N. K25/27)

(Sun’i-zâde’nin kalemi, sen) bazen irfan nehirlerinin kaynağının lülesi bazen sözün hayat suyuna şadırvansın.

¹¹²¹ N. K14/82, N. K29/21, N. T1/4, Na. G850/14

¹¹²² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1109.

¹¹²³ Ne. K13/10

- Şâdırvân kişileştirilerek ele alınmıştır.

Mevlevîdir san o şadırvân-ı sergerdânı kim

Hem döner hem eşkini eyler safâsından revân (Ne. K52/19)

(Şeyhülislâm Muhammed Efendi'nin) o dönen ve mutluluktan ağlayan şadırvan(ı) sanki Mevlevî'dir.

2.4.19 şem'-istân

Mum yeri, mumluk.

Şem': "Mum, çerâğ."¹¹²⁴ ve istân: "Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar."¹¹²⁵

Şem'-istân, sadece Neşâtî'de 1 beyitte soyut bir kavram olan sevgilinin güzelliğine benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Seyr-i şem'-istân-ı hüsnün eylemezdi dil heves

Olmasa pervâneveş âmâde sûzan olmaga (Nş. G103/2)

Gönül, pervane gibi yanmaya hazır olmasa; güzelliğinin mumunun parladığı yeri izlemeye heves etmezdi.

2.4.20 tâbût

"Meyyit nakline mahsus sandık"¹¹²⁶

Tâbût sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

'Âşık ifnâ-yı vücûd eylemeden derdi budur

İstemez kimseye bâr olduğunu tâbûtun (Na. G410/4)

Âşığın vücudunu yok etmesindeki amacı, tabutunun kimseye yük olmasını istememesidir.

¹¹²⁴ A.e., s. 1123.

¹¹²⁵ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 25 Mart 2022.

¹¹²⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1145.

2.4.21 taht (evreng-kürsî-serîr)

“Hükümdarların resmen oturdukları büyük sandalye yahut koltuk, makam, serîr.”¹¹²⁷

Taht; 5 divanda toplam 78 beyitte geçmektedir. Nâbî 26, Nef'î 21, Nâ'ilî 14, Şeyhülislâm Yahyâ 10 ve Neşâtî 7 beyitte ele almıştır.

Evreng¹¹²⁸ 3 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nef'î 11, Nâ'ilî 4 ve Nâbî 1 beyitte ele almıştır.

Kürsî¹¹²⁹ 3 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî ikişer beyitte ele almıştır.

Serîr¹¹³⁰ 5 divanda toplam 54 beyitte geçmektedir. Nef'î 31, Nâbî 14, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Neşâtî üçer beyitte ele almıştır.

- Taht; taç ile beraber; fildişi, zümrüt, altın ya da mücevherlerle bezeli olması bakımından; kaideleri, yaygısı ya da gölgesi ile ele alınmıştır. Ayrıca şiirlerde gül bahçesinin, meyhanenin ya da bağın içinde de olabilen Süleyman, Cem, Cemşid, Yusuf, İskender ve Hakânî'nin tahtlarından, Edirne ve Şiraz tahtından bahsedilmiştir. Genel itibariyle taht sevgilinin ya da padişahın oturduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹¹³¹

Felek firûzeden bir taht-ı âlî kurdu şâhâne

Ana bir ak dîbâ perde çekdi subh-ı nûrânî (Ne. K11/6)

¹¹²⁷ A.e., s. 1151.

¹¹²⁸ “Taht, serîr.” (A.e., s. 321.)

¹¹²⁹ “Taht, serîr, erîke.” (A.e., s. 701.)

¹¹³⁰ “Taht, evreng.” (A.e., s. 1058.)

¹¹³¹ Ne. K5/1553, Ne. K11/8-9-10-15-17-52, Ne. K12/43, Ne. K13/30, Ne. K15/20-23, Ne. K16/42, Ne. K18/24, Ne. K19/14-42, Ne. K20/1-8-42, Ne. K25/49, Ne. K26/16, Ne. K27/27, Ne. K31/44, Ne. K32/18, Ne. K36/14, Ne. K37/2-11, Ne. K38/8, Ne. K49/1, Ne. K57/17, Ne. K61/4-18, Ne. KK7/2, Ne. G118/8, Ne. G134/4-9, Ne. N1/1-2, Ş. K3/1, Ş. G18/1, Ş. G22/2, Ş. G29/2, Ş. G50/5, Ş. G64/7, Ş. G82/4, Ş. G226/2, Ş. G399/1, Ş. N11/1, N. K2/56, N. K6/7-36, N. K8/19, N. K9/1-38, N. K10/12, N. Mu1/2/2, N. G16/4, N. G44/5, N. G99/5, N. G136/2, N. G145/6, N. G385/3, N. G386/2, N. G386/5, Nş. K1/23, Nş. K8/34, Nş. K10/1-3, Nş. K10/50, Nş. K13/12, Nş. K27/18, Na. K7/40, Na. K7/15-33-107, Na. K8/19, Na. K16/115, Na. K18/13, Na. K21/15, Na. T51/5-8, Na. T66/1, Na. T76/1, Na. T103/12, Na. T141/4, Na. M2/41, Na. M3/29-41, Na. M7/84, Na. M8/6, Na. G29/5, Na. G54/1, Na. G151/4, Na. G214/1, Na. G234/7, Na. G520/2, Na. G540/5, Na. G552/5

Felek, şahlara layık firuze taşından bir yüce taht kurdu; ona nurlu sabah(tan) bir beyaz diba kumaş(lı) perde çekti.

Bisât-ı heft-iklîmin çerâğ-ı âlem-efrûzu

Serîr-i nüh-revâkın pâdişâh-ı mâh-dîdârı (Ne. K13/29)

Yeryüzünün yedi ikliminin âlemi aydınlatan ışığı, dokuz revaklı tahtın ay yüzlü padişahı (Sultan Osman).

Dil tahtıdır ol pâdişehün gayr konulmaz

Ruhsat mı olur kimseye hünkâr yerinde (Ş. G366/3)

Gönül, o padişahın tahtıdır (oraya) başkası konulmaz; sultan yerine (oturmak için başka) kimseye izin verilir mi?

Olsan da bu nahvetle serîründe Süleymân

Bir mûr-ı za'îfi siper-endâz edemezsin (N. G270/3)

Bu gururla, tahtında (oturan) Süleyman olsan da bir zayıf karıncayı kalkan atıcı edemezsin.

- Taht; gönül, peygamberlik, şiir (nazm), söz, saadet, adalet, kedersizlik (safâ), olgunluk, “kâ’be-kavseyn”, “ev ednâ”, “levlâk”, büyüklük (şevket) ve ümitsizlik (ye’s), marifet, saadet, haşmet, tedbir, devlet, yücelik, doğruluk, ilim, irfan, istiklal, ikram etme (‘izâz), güzellik ve manevi yokluk (fakr) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹¹³²

Şâhenşeh-i mülk-i heft-iklîm

Sultân-ı serîr-i istikâmet (Na. T73/7)

¹¹³² Ne. K1/32, Ne. K2/6, Ne. K3/3, Ne. K4/56, Ne. K11/13, Ne. K14/38, Ne. K16/33, Ne. K20/14, Ne. K28/25, Ne. K31/20-31, Ne. K32/21, Ne. K37/31, Ne. K38/53, Ne. K43/28, Ne. K47/7, Ne. K49/19, Ne. K57/18, Ne. K61/2, Ne. TB/3/4, Ne. G97/9, Ş. K1/2, Ş. G352/5, Ş. G440/1, N. K5/13-22, N. K12/20, N. G156/4, N. G315/10, Nş. M1/19-21, Nş. K9/37, Na. K1/24, Na. K2/29, Na. K8/30, Na. K28/26, Na. T19/17, Na. T103/2, Na. T127/67, Na. M1/46-91, Na. G172/5, Na. G261/5, Na. G442/5, Na. G638/3, Na. G784/7, Ne. KK2/1

Yedi iklim memleketinin şahlarının şahı, doğruluk tahtının sultanı...

- Taht; gül bahçesine benzetilerek ele alınmıştır.

Ol gonca-i gülzâr-ı taht ol gevher-i bâzû-yı baht

“İnnâ fetahnâlek” didi la'l-i güher-mevfûr ile (Na. T19/6)

O; tahtın gül bahçesinin goncası, bahtın pazısının mücevheri; çok incili lal ile “elbette biz sana açtık”¹¹³³ dedi.

2.4.22 tavan

“Ev sakafının yani çatısının altına ve iç tarafına mihlanan tahtalar ki muntazam ve süslü boyalı bir satıh teşkil edip çatının çirkinliğini örter ve soğuktan muhafaza eder.”¹¹³⁴

Tavan sadece Nâbî’de 5 beyitte geçmektedir.

- Tavan doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹¹³⁵

Gören nümâyiş-i nakş-ı bahâr-ı tâvânın

İder müşâhede-i gülsitândan istignâ (Na. T14/3)

Tavandaki bahar resminin gösterişini gören, gül bahçesini gözlemeye tenezzül etmez.

- Tavan kişileştirilerek ele alınmıştır.

Tâvân-ı sakf reşk ile çâk olsa vechi var

Gördükçe pâyun öpdüğünü nerdübânların (Na. G423/3)

Çatının tavanı(nın), merdivenlerin (senin) ayağını öptüğünü gördükçe kıskançlıkla parçalansa sebebi var.

¹¹³³ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا Fetih Sûresi (48/1) Meal: “Gerçekten biz, sana apaçık bir fetih verdik.” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Kur’ân-ı Kerim ve Kelime Meâli** hazırlayan: Yasir Ünlü vd., İstanbul, Merve Yayınları, 2011, s. 512.)

¹¹³⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1177.

¹¹³⁵ Na. T81/4-5, Na. T138/2

2.4.23 yatak (câme-hâb)

“Uyumak için yapılan döşek ki yere yayılan şilte veya şiltelerle üste alınan yorgan ve fanila gibi örtüden ve yüz yastığından ibarettir.”¹¹³⁶

Yatak sadece Şeyhülislâm Yahyâ’da 2 beyitte geçmektedir.

Câme-hâb¹¹³⁷ 4 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nâbî 9, Nâ’ilî 4, Nef’î 2, Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Yatak; sevgilinin ya da âşığın bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹¹³⁸

Uyurken seyr eden ol dilrübâyı câme-hâb içre

Sanır tasvîr-i Yûsufdur yazılmışdır kitâb içre (Ne. Mü/8)

O herkesi kendine bağlayan güzeli yatak içinde uyurken seyreden (kimse onu) kitap içine çizilmiş Yusuf resmi sanır.

- Yatak; hayal gibi soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Hûbânı câme-hâb-ı hayâlünde eyle bûs

Mihmânlara nevâziş idersen sevâbı var (Na. G76/2)

Güzelleri hayal yatağında öp (çünkü) misafirlere iltifat etmenin sevabı var.

Sonuç olarak, şiirlerde 23 farklı nesne mekân geçmektedir. Nâbî bu mekânlardan 19’unu şiirlerinde kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı nesne mekânı kullanan şair konumundadır. Onu; 18 farklı mekânla Nâ’ilî, 12 farklı mekânla Nef’î ile Şeyhülislâm Yahyâ ve 8 farklı mekânla Neşâtî takip etmektedir. Âmâc, tabut ve tavan sadece Nâbî’de; çâr-bâliş ve mastaba sadece Nâ’ilî’de; şem’-istân ise sadece

¹¹³⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1316.

¹¹³⁷ “Yatak.” (A.e., s. 163.)

¹¹³⁸ Ne. K61/11, Ş. G4/5, Ş. G320/2, Ş. G397/4, N. K3/18, N. G101/4, N. G295/3, N. K114/2, Na. G5/3, Na. G15/1, Na. G18/6, Na. G461/5, Na. G481/1, Na. G780/2, Na. G808/2, Na. Mua62

Nâ'îlî'de geçen nesne mekânlardır. Bâm, çâh, havz, kafes, kapu, kayık ve taht ise şairlerin tümünde ele alınmıştır.

Âmâc, tâbût ve tavan sadece Nâbî'de; çâr-bâliş ve mastaba sadece Nâ'îlî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Kürsî, sadece Nâ'îlî ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Şem'-istân sadece Neşâtî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Tavan; sadece Nâbî'de hem doğrudan mekân olarak hem de kişileştirilerek ele alınmıştır.

Bâm; şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmışken Nâbî ayrıca somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak, benzeyen olarak ve kişileştirerek ele almıştır. Çâh; şairlerin hepsinde hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef'î, Neşâtî ve Nâbî ayrıca soyut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Dervâze; Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Dest-gâh; Nâ'îlî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâbî'de hem soyut bir kavrama benzetmelik olarak hem de dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır. Eşik; Neşâtî haricindeki şairlerde doğrudan, Nâbî'de ise ayrıca soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Gehvâre; Nâ'îlî'de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken; Nâbî'de hem doğrudan mekân olarak hem de somut ve soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Havz; Şeyhülislâm Yahyâ haricindeki şairlerin hepsinde doğrudan mekân olarak ele alınırken Şeyhülislâm Yahyâ sadece benzeyen olarak ele almıştır. Neşâtî ve Nâbî ise ayrıca soyut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Kafes; şairlerin hepsi tarafından somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nef'î ve Nâbî ayrıca soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Neşâtî haricindeki bütün şairler ise doğrudan mekân olarak da ele almıştır.

Kapu, şairlerin tamamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Kayık; şairlerin tamamında hem doğrudan mekân olarak hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Neşâtî haricindeki şairlerin tamamı ise somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Legen; Nâbî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâ'îlî ise onu sadece doğrudan, Şeyhülislâm Yahyâ ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır.

Ocak; Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nâ'îlî sadece doğrudan mekân olarak ve Nef'î sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Sandûk; sadece Nâ'îlî ve Nâbî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Şâdırvân; Nâ'îlî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nef'î'de doğrudan mekân olarak ve kişileştirilerek ele alınmıştır. Taht; şairlerin tamamında hem doğrudan hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâbî ise ayrıca benzeyen olarak da ele almıştır. Yatak; Neşâtî haricindeki şairlerde doğrudan mekân olarak ele alınırken; Nâbî'de ayrıca soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Bunlara ek olarak; Nâbî havz yerine bürkeyi, keştî yerine kayık ve keştîyânî şiirlerinde tercih etmiştir. Bu veriler ışığında, genel olarak bakıldığında nesne mekânların sayı bakımından yaklaşık üçte birinin şairlerin tamamı tarafından doğrudan ya da somut veya somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınması, nesne mekânların da ayrıca ele alınması gerektiğini göstermektedir.

2.5 MECAZİ MEKÂNLAR

Şiirlerde karşımıza çıkan mekân kategorilerinden beşincisi ise “mecazi mekân”lardır. Bu başlık altında ele alınan mekânların bir kısmını, şairler tarafından çeşitli kavramların sıfatı olarak daha somut bir biçimde ele alınan mekânlar oluştururken diğer kısmını ise daha soyut bir biçimde ele alınmış ya da normalde var olmayan ancak kelimeler ve imgeler vasıtasıyla var edilmiş mekânlar oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu başlıktaki mekânların bir bakıma edebi mekânlar oldukları düşünüldüğünden alt başlıklarını da kapsayabilmesi ve bahsedilen tüm mekânları çağrıştırabilmesi açısından “mecazi” kavramı tercih edilmiştir.

Ele alınan tasniflerde, Yıldızhan bu tür mekânları tasnif dışında bırakmıştır. Narlı; bu mekânların bir kısmını “hayal edilen yerler” başlığı ile ele alırken Tetik ise “hayali mekânlar” olarak ele almaktadır. Gider ise söz konusu mekânların bir kısmının sadece somut taraflarına odaklanarak onları çok farklı başlıkların altında ele almıştır. Örneğin; cilde-gâhı eğlence mekânlarına, dâm-geh’i savaş yeriyle ilgili mekânlara dâhil etmiştir. Böyle bir tasnif karışıklığına yol açacağından eldeki tasniflerden yararlanılmadan çalışmanın malzemesini doğrudan karşılayan bir başlık üretilmiştir.

Son olarak; bu gruptaki mekânların birkaç istisna dışında en büyük özelliği isim, sıfat ya da fiil olan kelimelere mekân anlamı veren çeşitli eklerin getirilmesi suretiyle elde edilmiş olmalarıdır. Bu açıdan bu grup mekânlarda sıklıkla -âbâd, -gâh/-geh, -gede/-kede, -hâne, -istân/-sitân, -serâ/-serây, -zâr ekleri ile yapılan mekân isimleri bulunmakla beraber daha nadir olarak -bâr, -dân, -lâh, -mân, -sâr, -sîr ve -şen ekleri ile yapılmış mekân isimleri de bulunmaktadır. Mecazi mekânlar “muhayyel mekânlar” ve “fiil mekânlar” olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.

2.5.1 Muhayyel Mekânlar

Mecazi mekânların ilk kategorisini “muhayyel mekânlar” oluşturmaktadır. Bu başlık altında ele alınan mekânlar aslında şairlerce “kurgulandığından” ve muhayyel kelimesi, zihinde canlandırma anlamına gelen tahyîl kelimesinden türediğinden bu grup mekânlar “muhayyel mekânlar” olarak ele alınmıştır. Burada “kurgu” kelimesinin kullanılmasının sebebi şairlerin çeşitli kavramlara yer bildiren ekler getirerek onları mekânsallaştırmasıdır. Yani bu mekânlar günlük hayatta karşımıza

çıkmayan ancak şairlerin beyitlerde kurdukları çeşitli imajları desteklemek için oluşturdukları mekânlardır. Bu mekânlar bazen, dünyanın ya da nadir de olsa başka kavramların sıfatı olan mekânlar olarak karşımıza çıkarken bazen de doğrudan soyut mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabii her iki özelliği ihtiva eden mekânlar da bulunmaktadır. Bu sebeple her alt başlığın altında o mekânın nasıl ele alındığı açıklanmıştır.

Bir üst başlıkta değinildiği üzere ele alınan tasniflerden sadece Narlı, Tetik ve Gider bu mekânların bir kısmına dikkat çekmişlerdir. Eldeki çalışmalarda burada incelenen bazı mekânlar bulunsun da “muhayyel” kavramı ile oluşturulmuş bir başlık bulunmamaktadır. Eldeki malzemeyi kapsamaması bakımından bu başlık tercih edilmiştir. Muhayyel mekânlar şunlardır: ‘adâlet-hâne, cân-gâh, ciğer-gâh, çâşni-geh, çengel-istân, emel-hâne, fermân-geh, gam-hâne, gıpta-gâh, gurbet-hâne, hân-ı ümîd, hasret-âbâd, hayret-debistân, hikmet-hâne, hüner-kede, ‘ibret-serây, ihsân-hâne, mecâz-istân, mihnet-kede, nemek-hâne, nihân-hâne, ni’met-hâne, riyâ-gâh, rûh-zâr, rûşen-hâne, sevgend-gâh, sitem-hâne, sûret-hâne, şûh-sitân, terbiyet-hâne, tevekkül-kede, ümîd-gâh ve Yusuf-istân.

2.5.1.1 ‘adâlet-hâne (ma’delet-âbâd)

Adalet evi, adalet sarayı.

‘Adâlet: “İhkâk-ı hak ve herkesin istihkakına tamamıyla riayet, adil, ma’delet, dâd, insâf.”¹¹³⁹ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁴⁰

‘Adâlet-hâne ve ma’delet-âbâd¹¹⁴¹ sadece Nâbî’de birer beyitte geçmektedir. Her iki beyitte de soyut kavramlar olan kaderin ve hikmetin bulunduğu bir mekân olarak ele alınmıştır. Allah’ın ilmi; darlığı, genişliği, varlığı ve yokluğu kapsayarak bunları adalet evinde barındırır.¹¹⁴²

¹¹³⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 27.

¹¹⁴⁰ **A.e.**, s. 423.

¹¹⁴¹ Ma’delet: “Adil, adalet, hakkaniyet” (**A.e.**, s. 728.) ve âbâd: “Arapça ve Farsça isimlerin sonuna gelerek birinci kelimenin ifade ettiği niteliğin fazlalığını, bolluğunu belirten birleşik kelimeler yapar.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C3%82BAT>, 16 Mart 2022.)

¹¹⁴² Na. G176/3

Virüp hakk-ı sarîhin kabz ü bast ü mahv ü isbâtun

'Adâlet-hâne-i hikmetde itmiş cümlesin irzâ (Na. K1/8)

Var ve yok etmenin, darlık ve genişliğin apaçık hakkını verip hikmetin adalet evinde hepsini razı etmiş.

2.5.1.2 cân-gâh/cân-geh (kalb-gâh)

“Canevi.”¹¹⁴³

Cân-gâh/cân-geh sadece Nef’î’de 5 ve Nâ’ilî’de 3 beyitte; kalb-gâh¹¹⁴⁴ ise sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹¹⁴⁵

Böyle dilber ne belâdır başına ey Nef’î

Her nigâhını kazâ âfet-i cân-gâh bilir (Ne. G42/5)

Ey Nef’î, böyle güzel (senin) başına ne beladır; kaza, (onun) her bakışını can evinin afeti bilir.

Tayansun kalbgâh-ı inkisâr-âlûde-i 'uşşâk

Nigâh-ı tîg-ı der-deste kafâdâr oldu müjgânlar (Na. G90/3)

Kirpikler eli kılıçlı bakışa eşlik etti, âşıkların kalp kırıklığı bulaşmış can evi dayansın.

2.5.1.3 ciger-gâh

Vücutta ciğerin bulunduğu yer.

Ciger: “Asl-ı Fârisîde bizim karaciğer dediğimiz uzv-ı dâhiliye mahsus olup, lisanımızda akciğere dahi teşmil olunarak bu iki uzuv ‘kara’ ve ‘ak’ sıfatlarıyla birbirinden ayrılmıştır.”¹¹⁴⁶ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹¹⁴⁷

¹¹⁴³ Kanar, **A.g.e.**, s. 554.

¹¹⁴⁴ “Can evi, merkez.” (**A.e.**, s. 1179.)

¹¹⁴⁵ Ne. K9/9, Ne. K13/12, Ne. K51/3, Ne. G28/1, N. G120/4, N. G159/1, N. G303/12

¹¹⁴⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 179.

¹¹⁴⁷ **A.e.**, s. 358.

Ciger-gâh sadece Nâbî’de 1 beyitte gamın bulunduğu mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Sendedür merhemi bu zahm-ı cigergâh-ı gamun

Müttefikdür bu kelâm üzre ser-â-ser dünyâ (Na. T36/20)

Gamın bulunduğu ciğerdeki bu yaranın merhemi sendedir, bu söz üzerine baştanbaşa dünya hemfikirdir.

2.5.1.4 çâşni-geh

Lezzet yeri.

Çâşni: “Lezzet, tat”¹¹⁴⁸ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹¹⁴⁹

Çâşni-geh sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan sevincin bulunduğu, tadıldığı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Bir gün olur ki olur çâşnigeh-i çeşn-i neşât

Dahve-i rûzeye hem-reng ise de hân-ı ümîd (Na. G52/3)

Ümit sofrası, orucun kuşluk vakti ile aynı renkte olsa da elbet bir gün sevinç tadının lezzet yeri olur.

2.5.1.5 çengel-istân

Çengel yeri.

Çengel: “Demirden asılı ve bir şey asmaya mahsus büyük kanca.”¹¹⁵⁰ ve istân: “Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar.”¹¹⁵¹

Çengel-istân sadece Nâbî’de 2 beyitte somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

¹¹⁴⁸ A.e., s. 197.

¹¹⁴⁹ Kanar, A.g.e., s. 1302.

¹¹⁵⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 203.

¹¹⁵¹ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 17 Mart 2022.

Çengelistan-ı kuyûdî nice tercih idelüm

Bâz iken 'âlem-i itlâka bizüm revzenümüz (Na. G289/2)

Bizim penceremiz Allah'ın zat âlemine açırken, neden insanın elini kolunu bağlayan bu (sınırlı) çengel yerini tercih edelim?

Tururken sâha-i vüs'at-serây-ı 'ilm-i Rabbânî

Hayâlüm reh-gîrây-ı çengelistan-ı dalâl itmam (Na. G525/3)

İlahi ilmin geniş sarayının avlusu dururken, hayalimi sapkınlığın çengel yerinin yoluna iletmem.

2.5.1.6 emel-hâne

Arzu evi.

Emel: “1. Umu, umma, ümit. 2. Şiddetli arzu, hırs, tamah.”¹¹⁵² ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁵³

Emel-hâne sadece Nâbî'de 1 beyitte âlemin sıfatı olarak ele alınmıştır.

Bu emel-hâne-i 'âlemde görülmüş mi 'aceb

Kimsenün nâ'il-i kâm olduğu dil-hâh üzre (Na. G714/2)

Bu âlemin arzu evinde, acaba gönlünün arzu ettiği üzere arzusuna nail olan kimse görülmüş mü?

2.5.1.7 fermân-geh (fermân-kede)

Ferman yeri, emir mekânı.

Fermân: “Buyruk, emir.”¹¹⁵⁴ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹¹⁵⁵, kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”

¹¹⁵² Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 301.

¹¹⁵³ *A.e.*, s. 423.

¹¹⁵⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 340.

¹¹⁵⁵ Kanar, *A.g.e.*, s. 1302.

Fermân-geh ve fermân-kede sadece Nâbî'de birer beyitte ülkeye benzetilen gönülde bulunan bir yer olarak doğrudan ve somut bir kavram olan sevgilinin yanağına benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Hâşâ ki hayâlün var iken eyleye gayrî

Fermânkede-i hıttâ-i hâtırda tasarruf (Na. G379/2)

Senin hayalin varken, hatır/gönül ülkesinin ferman yerinde başkaları tasarruf etsin haşa.

Gönül bilmem niçün bî-zülf olan ruhsâra bakmazsın

Bu fermângehde tigrâdan tehî menşûra sunmazsın (Na. G625/3)

Ey gönül üzerinde saç olmayan bir yanağa niçin bakmazsın, bu ferman yerinde tuğrasız ferman sunmazsın.

2.5.1.8 gam-hâne (gam-kede)

Gam evi, keder yeri.

Gam: “Tasa, kaygı, keder, dert, gussa.”¹¹⁵⁶ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁵⁷ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹¹⁵⁸

Gam-hâne 5 divanda toplam 12 beyitte geçmektedir. Nâ'îlî, Nâbî ve Şeyhülislâm Yahyâ üçer beyitte, Nef'î 2 beyitte ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Gam-kede ise sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Gam-hâne dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.¹¹⁵⁹

Ol ki bu gam-hânede 'ıyş-i dem-â-dem bulur

¹¹⁵⁶ A.e., s. 359.

¹¹⁵⁷ A.e., s. 423.

¹¹⁵⁸ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 17 Mart 2022.

¹¹⁵⁹ Na. G422/7

Her ser-i mûyında bir zâ'ika-i gam bulur (N. G66/1)

Bu gam evinde her an zevk ü sefa bulan kişi, her saç kılında bir gam tadı bulur.

Bir cur'amuza teşne nice Hızr Neşâtî

Gam-hâne-i vahdetde ki mey-hâre-i 'ışkuz (Nş. G48/5)

Ey Neşâtî, bizim aşk şarabını içtiğimiz vahdet gam-hanesinde nice Hızırlar kadehimizin dibindeki bir damlaya susamıştır.

- Şairler, sevgiliden ayrı olan gönlün gam çekmesi sebebiyle soyut bir kavram olan gönüllerini gam-hâneye benzetmişlerdir.¹¹⁶⁰

Lutf eyle gel gam-hâneyi reşk-i gülistân idelüm

Ben ebrveş aglayayum sen gül gibi ey gonca gül (Ş. G220/4)

Ey gonca, lütfeyle gel gam evini gül bahçesini kışkandıracak hale getirelim; ben bulut gibi ağlayayım, sen gül gibi gül.

2.5.1.9 gıpta-gâh/gıpta-geh

Gıpta yeri, imrenme evi.

Gıpta: “Diğerinin hüsn-i hâlini arzu etme, imrenme.”¹¹⁶¹ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹¹⁶², geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹¹⁶³

Gıpta-gâh/gıpta-geh, sadece Nâbî’de 5 beyitte geçmektedir.

- Nâbî, çeşitli şehirleri karşılaştırıp; Urfa ve Bağdat’ı gıpta edilecek, Halep’i ise cennetin bile gıpta edeceği bir mekân olarak doğrudan ele almıştır.¹¹⁶⁴

¹¹⁶⁰ Ne. K9/6, Ne. G12/2, Ş. G118/1, Ş. G354/5, N. G113/2, N. G173/3, Na. K9/1, Na. G222/2, Na. G524/1

¹¹⁶¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 380.

¹¹⁶² **A.e.**, s. 358.

¹¹⁶³ Kanar, **A.g.e.**, s. 1302.

¹¹⁶⁴ Na. T56/10

Bahtı 'âlîdür Ruhânun kim gelüp böyle vezîr

Gıbtagâh-ı Rûm u Şâm u Mısır u Bagdâd eyledi (Na. T55/4)

Urfa' (ya) (Mustafa Paşa gibi) bir vezir gel(diğinden) Bağdat, Mısır, Şam ve Anadolu (ona) gıpta etti.

Olıcak devlet-i kudûmından

Gıbtagâh-ı bikâ'-ı huld-ı berîn (Na. T51/19)

(Halep; Hasan Paşa'nın) gelişinin mutluluğuyla en yüce cennetin topraklarının (bile) gıpta yeri olunca...

- Nâbî, bazen hacıların elbisesini bazen de kişinin kendisini gıpta-gâh olarak doğrudan ele almıştır.¹¹⁶⁵

Firâşı ecniha-i tâ'irân-ı lâne-i kuds

Libâsı gıbtageh-i perniyân-ı heft kîbâb (Na. TB2/9)

Döşegi, kutsal kuş yuvasının kuşlarının kanatları; elbisesi yedi kubbenin işlemeli ve kıymetli kumaşının gıpta yeridir.

2.5.1.10 gurbet-hâne

Gurbet evi.

Gurbet: “1. Gariplik, yabancılık. 2. Yabancı yer, vatan harici.”¹¹⁶⁶ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁶⁷

Gurbet-hâne sadece Nâbî’de 1 beyitte dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Bu gurbethânede halk eylemiş bir gûne ülfet kim

Hezârânında bir dil-beste-i hubbû'l-vatan yokdur (Na. G141/5)

¹¹⁶⁵ Na. T115/4

¹¹⁶⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 396.

¹¹⁶⁷ **A.e.**, s. 423.

İnsanlar gurbet evi (olan bu dünyaya) öyle bir alışmışlar ki binde birinin gönlünde bile vatan sevgisine bağlılık yoktur.

2.5.1.11 hân-ı ümîd

Ümit sofrası.

Hân: “Sofra, masa”¹¹⁶⁸ ve ümîd: “Umu, umma, emel, memul.”¹¹⁶⁹

Hân-ı ümîd sadece Nâbî’de 1 beyitte sevincin tadılacağı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Bir gün olur ki olur çâşnigeh-i çeşn-i neşât

Dahve-i rûzeye hem-reng ise de hân-ı ümîd (Na. G52/3)

Ümit sofrası, orucun kuşluk vakti ile aynı renkte olsa da elbet bir gün sevinç tadının lezzet yeri olur.

2.5.1.12 hasret-âbâd (hasret-penâh)

Hasret sarayı, hasretin hâkim olduğu yer.

Hasret: “Ele geçemeyen veya fevt edilen bir nimete teessüf edip yanma ve iç çekme.”¹¹⁷⁰ ve âbâd: “Arapça ve Farsça isimlerin sonuna gelerek birinci kelimenin ifâde ettiği niteliğin fazlalığını, bolluğunu belirten birleşik kelimeler yapar”¹¹⁷¹ ve penâh: “Sonuna geldiği kelimelere “sığınağı, koruyucusu, hâmişisi olan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik kelimeler yapar”¹¹⁷²

Hasret-âbâd sadece Nâîlî’de 1 beyitte dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.¹¹⁷³

O nâ-murâdlaruz kim bu hasret-âbâdun

Husûl-i kâmda bî-renc ü bî-ta'ablarıyuz (N. G147/3)

¹¹⁶⁸ A.e., s. 243

¹¹⁶⁹ A.e., s. 1271.

¹¹⁷⁰ A.e., s. 433.

¹¹⁷¹ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C3%82BAT>, 17 Mart 2022.

¹¹⁷² A.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/penah>, 17 Mart 2022.

¹¹⁷³ Na. G883/9

Biz bu hasret sarayında muradına kavuşmasına gücü kuvveti olmayan muratsızlarız.

2.5.1.13 hayret-debistân (hayret-kede)

Şaşkınlık okulu, şaşkınlık yeri.

Hayret: “Şaşkınlık, şaşakalma.”¹¹⁷⁴ ve debistân: “Mektep, medrese.”¹¹⁷⁵, kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹¹⁷⁶

Hayret-debistân sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte ve hayret-kede sadece Nâbî’de 2 beyitte somut kavramlar olan âlem ve dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Tıfl-ı zânû mushaf-ı hayret-debistândur gönül

Âmed ü refinde hayrân şenbih ü âzînenün (N. G220/2)

(Dünya) hayret mektebinin kitabıdır; gönül, diz(üzerine oturarak ders okuyan) küçük çocuktur, cumanın ve cumartesinin geliş gidişine hayran(dır).

Her kim ki rehâ-yâfte-i havf u recâdur

Vâreste-i hayretkede-i lâ vü ne'amdur (Na. G205/3)

Korku ve ümitten kurtuluş bulan her kişi, hayır ve evetin şaşkınlık yerinin (imtihan yeri olan dünyanın) kurtulmuşudur.

Kanı bir ser ki bu hayretkede-i 'âlemde

Ola âsûde-i hengâme-i gavgâ-yı heves (Na. G334/4)

Âlemin bu şaşkınlık yerinde; heves kavgasının gürültüsünden rahat olan bir kafa nerede?

2.5.1.14 hikmet-hâne (hikmet-serây)

Hikmet evi, hikmet sarayı.

¹¹⁷⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 443.

¹¹⁷⁵ **A.e.**, s. 237.

¹¹⁷⁶ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 17 Mart 2022.

Hikmet: “Sırr-ı hafî, ne olduğu anlaşılmaz sebep ve hakikat.”¹¹⁷⁷ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁷⁸, serây: “Sonuna geldiği kelimelere “saray, konak, hâne, yer” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik isimler yapar.”¹¹⁷⁹

Hikmet-hâne sadece Nâbî’de 2 beyitte ve hikmet-serây sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte geçmektedir.

Nâbî, soyut kavramlar olan yaratılış ve şiirlerini hikmetlerle dolu bir eve benzetirken, Nâ’ilî somut bir kavram olan dünyayı hikmet sarayına benzetmiştir.¹¹⁸⁰

Meblag-ı hâmeyle hikmet-hâne-i eş’ârdan

Nâbiyâ çok hasteye dârû-yı sıhhat vermişüz (Na. G294/9)

Ey Nâbî, şiirlerin hikmet evinden kalemin akçesiyle birçok hastaya sağlık ilacı vermişiz.

Olsun hemîşe cîlve-ger-i evc-i irtifâ’

Hikmet-serây-ı dehrde hûrşîd-fitratun (N. K29/29)

Güneş (gibi parlak olan) fitratın, dünyanın hikmet sarayında daima ufuk çizgisinin en ucunda tecelli etsin.

2.5.1.15 hüner-kede

Hüner evi.

Hüner: “Bilme, biliş, marifet, malûmat.”¹¹⁸¹ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹¹⁸²

Hüner-kede, sadece Nâbî’de 1 beyitte dünyanın bir sıfatı olarak ele alınmıştır.

Biz gelmişüz hünerkede-i dehre Nâbiyâ

¹¹⁷⁷ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 458.

¹¹⁷⁸ **A.e.**, s. 423.

¹¹⁷⁹ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/seray>, 23 Mart 2022.

¹¹⁸⁰ Na. K1/4

¹¹⁸¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 472.

¹¹⁸² Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 23 Mart 2022.

Âyîne de görür gören ancak nazîrümüz (Na. G255/7)

Ey Nâbî, dünyanın hüner evine gelmişiz, benzerimizi gören (onu) ancak aynada görür.

2.5.1.16 ‘ibret-serây

İbret sarayı.

“Bir şeyden ihtiraz ve tevakkî etmek üzere ders alıp intibaha sebep olacak vaka ve hâl, böyle bir hâl ve vakadan ders alma, mütenebbih olma.”¹¹⁸³ ve serây: “Sonuna geldiği kelimelere “saray, konak, hâne, yer” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik isimler yapar.”¹¹⁸⁴

‘İbret-serây sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

‘İbret-serây-ı ‘âlemün ey tercemân-ı hâl

Rind-i halîm ü şeyh-i gazûbın ne anladun (N. G218/3)

Ey hal tercümanı, ibret sarayı olan âlemden, yumuşak huylu rintten ve öfkeli şeyhten ne anladın?

2.5.1.17 ihsân-hâne

İyilik evi.

İhsân: “1. İyilik etme, güzel muamele. 2. Bağışlama, bahş, ita. 3. Lütuf, inayet, kerem.”¹¹⁸⁵ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁸⁶

İhsân-hâne sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan iyiliğin bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Hoşâ cevher ki cevher-bahş-ı ihsân-hâne-i lâ-reyb

Anı görmüş vişâhü's-sadr-ı sultânîye erzende (Na. T76/5)

¹¹⁸³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 482.

¹¹⁸⁴ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/seray>, 23 Mart 2022.

¹¹⁸⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 493.

¹¹⁸⁶ **A.e.**, s. 423.

Kendisinden şüphe duyulmayan iyilik evine cevher bağışlayan (bu) cevher ne güzeldir. Sultanın sırmalı ve mücevherli kılıç kayışında bu cevher bolca bulunur.

2.5.1.18 mecâz-istân

Mecaz ülkesi.

Mecâz: “Ma’nâ-yı hakikisiyle kullanılmayıp münasebet ve müşabeheti olan diğer bir manaya isti’âren kullanılan söz, hakikat mukabili.”¹¹⁸⁷ ve istân: “Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar.”¹¹⁸⁸

Mecâz-istân, sadece Nâbî’de 1 beyitte mecazlardan oluşan hayali bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Alursa deste sâkî-i hakikat câm-ı ihsânın

Harâbât-ı mecâzistânda bir huşyâra yer kalmaz (Na. G283/2)

(Eğer) hakikat sakisi (senin) ihsanının kadehini ele alırsa, mecaz ülkesinin meyhanesinde bir ayığa yer kalmaz.

2.5.1.19 mihnet-kede

“İçinde gam ve keder çekilen, mağmum yaşanan hane, beytül’l hazen.”¹¹⁸⁹

Mihnet-kede, sadece Nâbî’de 2 beyitte dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.¹¹⁹⁰

Germ ü serdine bu mihnetkede-i devrânun

Görmedüm karşı durur revzene-i câm gibi (Na. G833/2)

Bu sürekli devreden üzüntü yerinin soğuşuna ve sıcakına kadeh penceresi gibi karşı duran görmedim.

2.5.1.20 nemek-hâne

Cazibe yeri, tuz evi.

¹¹⁸⁷ A.e., s. 759.

¹¹⁸⁸ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 24 Mart 2022.

¹¹⁸⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 800.

¹¹⁹⁰ Na. G390/3

Nemek: “1. (kim.) tuz. 2. (mec.) yumuşaklık, cazibe, alım.”¹¹⁹¹ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁹²

Nemek-hâne sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan tembelliğin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Bir dahı meyl-i şeker-hâne-i a'mâl idemez

Nefs reh-yâb-ı nemek-hâne-i ihmâl olsa (Na. G770/4)

Nefis tembelliğin tuz evinin yoluna giderse bir daha amelin şeker evine meyletmez.

2.5.1.21 nihân-hâne

Çok gizli yer, gizlilik yeri.

Nihân: “Gizli, saklı, mahfî, mestur.”¹¹⁹³ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹¹⁹⁴

Nihân-hâne, sadece Nâ’îlî’de 3 beyitte mizaç, gönül ve sevda gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹¹⁹⁵

Derdiz ki devâ şifte-i sıhhatimizdir

'İşkız ki nihân-hâne-i sevdâda nihânız (N. G135/6)

Deva(sı) sıhhatimizin müptelası olduğu derdiz, kalpteki siyah noktanın (süveydanın) bilinmezliğinde gizli olan aşkız.

2.5.1.22 ni'met-hâne (ni'met-kede, ni'am-hâne)

Nimet evi, nimetler meskeni.

¹¹⁹¹ Kanar, A.g.e., s. 1698.

¹¹⁹² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 423.

¹¹⁹³ Şemseddin Sami, A.g.e., s. 920.

¹¹⁹⁴ A.g.e., s. 423.

¹¹⁹⁵ N. K25/38, N. K27/13

Ni'met: "Cem'i ni'am. İyi yaşamak için lâzım olan şeyler, servet, refah."¹¹⁹⁶ ve hâne: "Ev, beyt, dâr, mesken."¹¹⁹⁷, kede: "Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar."¹¹⁹⁸

Her üçü de sadece Nâbî'de toplam 5 beyitte geçmektedir. Ni'met-hâne 3 beyitte, ni'metkede ile ni'am-hâne¹¹⁹⁹ ise birer beyitte ele alınmıştır.

Nimet-hâne; yaratma, hikmet ve himmet gibi soyut, dünya gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹²⁰⁰

Ehl-i himemün câyını hod-kâmlar almış

Ni'met-kede-i himmetün lezzeti gitmiş (Na. G359/4)

Himmetler ehlinin makamını benciller almış, himmetin nimet evinin lezzeti gitmiş.

Birûn olmazsa âteş haclegâh-ı seng ü âhenden

Olur efsürde-i ta'tîl ni'met-hâne-i 'uzmâ (Na. K1/73)

Ateş; demir ve taşın gelin odasından uzak olmazsa bu büyük nimet evi (olan dünya) boş bırakılmış solgun bir yer olur.

2.5.1.23 riyâ-gâh

Riya yeri, ikiyüzlülük mekânı.

Riyâ: "İki yüzlülük, yalandan gösteriş."¹²⁰¹ ve gâh: "Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder."¹²⁰²

Riyâ-gâh, sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte, zahitlerin bulunduğu mekânı adlandırmak için doğrudan ele alınmıştır.

¹¹⁹⁶ A.e., s. 921.

¹¹⁹⁷ A.e., s. 423.

¹¹⁹⁸ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 24 Mart 2022.

¹¹⁹⁹ Ni'am: "Nimet" (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 919.) ve ve hâne: "Ev, beyt, dâr, mesken." (A.e., s. 423.)

¹²⁰⁰ Na. K1/16, Na. K2/15, Na. G462/7

¹²⁰¹ A.e., s. 998.

¹²⁰² A.e., s. 358.

Zühhâda açılmaz der-i eyvân-ı harâbât

Ol mastaba-i feyz riyâ-gâh degildir (N. G64/5)

Zahitlere meyhane sofasının kapısı açılmaz, o feyz meyhanesi ikiyüzlülük yeri değildir.

2.5.1.24 rûh-zâr

Ruh mekânı.

Rûh: “İnsanda ve hayvanattaki mâtde-i hayâtiyye, can.”¹²⁰³ ve zâr: “Bazı isimlere iltihak edip mekân beyan eder.”¹²⁰⁴

Rûh-zâr, sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte geçmektedir. Şair, kelimeleri putlara benzeterek onlara kendisinin anlam kattığını yani ruh verdiğini öne sürer. Böylelikle put-hane haline gelen sözcüklerin bulunduğu yer ruhun var olduğu bir mekâna dönüşerek doğrudan ele alınmıştır.

Meryem-i nutkum edip yine Mesîhâ-zâyî

Rûh-zâr eyledi beytü's-sanem-i ma'nâyı (N. K5/1)

Sözümün Meryem’i, yine Hazret-i İsa’yı doğurup; mananın put evini ruh(un) mekânı eyledi.

2.5.1.25 rûşen-hâne

Aydın ev, aydınlık evi.

Rûşen: “Aydın, ziyadar, münevver. Zahir, ayan, aşikâr.”¹²⁰⁵ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹²⁰⁶

Rûşen-hâne, sadece Neşâtî’de 1 beyitte; soyut bir kavram olan şairin gönlünün benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Şu'le-i âhiyle rûşen-hânedür dil eylemez

¹²⁰³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1000.

¹²⁰⁴ **A.e.**, s. 1352.

¹²⁰⁵ **A.e.**, s. 1001.

¹²⁰⁶ **A.e.**, s. 423.

Ârzû-yı rûşenî mehden süreyyâdan bile (Nş. G104/4)

Gönül, ahının aleviyle aydınlık evidir; aydan, Ülker'den bile parlaklık talep etmez.

2.5.1.26 sevgend-gâh

Yemin yeri.

Sevgend: “Ant, yemin, kasem, half.”¹²⁰⁷ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹²⁰⁸

Sevgend-gâh sadece Nâbî'de 1 beyitte Sultan Muhammed Han'ın kılıcına atfedilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Tîgı sevgendgâh-ı Rüstemdür

Cevher-i rûyî katre-i demdür (Na. M7/96)

(Sultan Muhammed Han'ın) kılıcı Rüstem'in yemin yeridir, yüzünün cevheri kan damlasıdır.

2.5.1.27 sitem-hâne

Sitem yeri, cefa mekânı.

Sitem: “Zulüm, haksızlık. Cevir, cefa. Çıkışma.”¹²⁰⁹ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”

Sitem-hâne, sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte somut bir kavram olan şairin kendisini harap halde olan bir sitem mekânına benzetmesi vesilesi ile ele alınmıştır.

Çünkü âsâyişe imkân yok içinde Yahyâ

Bir dem evvel bu sitem-hâne-i vîrân yürisün (Ş. G292/5)

(Ey) Yahyâ, içinde huzura imkân olmadığından, bir an evvel bu harap olmuş sitem yeri yürüsün, (ölsün).

¹²⁰⁷ A.e., s. 1063.

¹²⁰⁸ A.e., s. 358.

¹²⁰⁹ A.e., s. 1082.

2.5.1.28 sûret-hâne (sûret-kede, suver-hâne)

Sûretler evi.

Sûret: “1. Dışarıdan görünüş, şekil, kılık. (...) 2. Yüz, çehre, vecih, rûy. (...) 3. Resim, tasvir.”¹²¹⁰ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹²¹¹ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹²¹²

Sûret-hâne, sûret-kede ve suver¹²¹³-hâne sadece Nâbî’de birer beyitte ele alınmıştır.

- Sûret-kede; Çin’de resim yapılan bir ev olarak doğrudan ele alınmıştır.

Her şemse-i gül-dûhtenün berg-i kemîni

Sûretkede-i Çîne geçer reng-i hacâlet (Na. T121/4)

Onun şemsesindeki her bir gül nakşının basit bir yaprak resmi Çin’in suretler evine utanç verir.

- Sûret-hâne; somut kavramlar olan âlemin ve varlığın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹²¹⁴

Zihî nakş-ı garîbü' t-tarh-ı sûret-hâne-i 'âlem

Ki eyler fikri insânun zamîrin kûreveş pür-tef (Na. T143/1)

Âlemin suretler evinin çiçekliğinin garip nakşı ne güzel. (Onun) düşüncesi insanın içini maden ocağı gibi sıcaklık doldurur.

2.5.1.29 şûh-sitân

Neşeli, kıvrak sevgilinin bulunduğu yer.

¹²¹⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1097.

¹²¹¹ **A.e.**, s. 423.

¹²¹² Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 25 Mart 2022.

¹²¹³ “Sûret.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1098.)

¹²¹⁴ Na. G29/2

Şûh:”Serbest ve neşeli tavırlı, işveli, cilveli (kadın)”¹²¹⁵ ve istân: “Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar.”¹²¹⁶

Şûh-sitân sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte mum ve onun yanması ile ilgili oluşturulan bir imaj çerçevesinde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Nâlemüzi işitmedi kaldı o şem'-i şûh-sitân

Eyledi dûd-ı şem'-i âh nây-ı gelûyı sürmedân (N. G254/1)

O şuh sevgilinin bulunduğu yerin mumu, inlememizi işitmedi, kaldı; ah mumunun dumanı, boğazın neyini sürme kabı eyledi.

2.5.1.30 terbiyet-hâne (terbiyet-kede)

Terbiye yeri, terbiye evi.

Terbiyet. “1.eğitim, tertbiye, yetiştirme. 2.himaye.”¹²¹⁷, hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹²¹⁸ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹²¹⁹

Terbiyet-hâne¹²²⁰ sadece Nâbî’de 2 beyitte ve terbiyet-kede sadece Nâbî’de 1 beyitte dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.¹²²¹

Sadme-i hikmet ile hâmları puhte ider

Terbiyet-hâne-i kevn oldı dükân-ı haddâd (Na. K2/6)

Hikmet darbeleriyle olgunlaşmamışları olgunlaştırır; varlığın terbiye evi demirci dükkânı oldu.

Olmaz bu terbiyetkedede kimse feyz-yâb

¹²¹⁵ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C5%9Fuh>, 25 Mart 2022.

¹²¹⁶ **A.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 25 Mart 2022.

¹²¹⁷ Kanar, **A.g.e.**, s. 483.

¹²¹⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 423.

¹²¹⁹ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 03 Nisan 2022.

¹²²⁰ “Terbiye görülen yer, terbiye evi.” Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/terbiyet>, 03 Nisan 2022.

¹²²¹ Na. G805/4

Nâbî tahammül eylemeyen bir zamâna dek (Na. G428/7)

(Ey) Nâbî; bu terbiye evinde, bir müddet tahammül eylemeyen (sabretmeyen) kimse feyz bulamaz.

2.5.1.31 tevekkül-kede

Tevekkül yeri.

Tevekkül: “Umurunu irâde-i ilâhiyyeye terk ve havale ile hükm-i kadere razı olma.”¹²²² ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹²²³

Tevekkül-kede sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan ve soyut bir kavram olan istignânın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Sâhib-i zühd ü verâ’ sâdık-ı perhîz-sirişt

Vâkıf-ı kadr-ı tevekkülkede-i istignâ (Na. T119/3)

Takva sahibi, günahlardan kaçma konusunda sözüne sadık, tok gözlülüğün tevekkül yerinin kadrini bilici...

Nâbî birine bin getirür tohm-ı ümîdün

Teslîm-i tevekkülkede-i cîb-i türâb it (Na. G29/7)

(Ey) Nâbî; ümit tohumu bire bin getirir, (kendini) toprağın cebinin tevekkül yerine teslim et, (ona güven).

2.5.1.32 ümîd-gâh

“Ümit yeri, oradan bir şey umulan mahal ve makam.”¹²²⁴

Ümmîd-gâh sadece Nâ’îlî’de 1 ve Nâbî’de 3 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹²²⁵

¹²²² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1222.

¹²²³ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 03 Nisan 2022.

¹²²⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1271.

¹²²⁵ Na. K7/48, Na. M7/235

Hâmûş ol ey kalem ki o ümmîd-gâhda

Âdâbdan bu zemzeme min ba'd dûr olur (N. K24/35)

Ey kalem sus, bundan böyle bu nağme o ümit yerinde adaptan uzaklaşır.

Sükkân-ı heft kişver-i İslâma Nâbiyâ

Ümmîdgâh-ı bahş-ı şefâ'at Medîne'dür (Na. G101/9)

Ey Nâbî, İslam'ın yedi ikliminin Müslüman sakinleri için şefa'at ihsanının ümit yeri Medine'dir.

2.5.1.33 Yûsuf-istân (Yûsuf-zâr)

Yusuf mekânı, Yusuf ülkesi.

Yûsuf: “Hazreti Yakup’un evlâdından olup kıssası meşhurdur.”¹²²⁶ ve istân: “Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar.”¹²²⁷, zâr: “Bazı isimlere iltihak edip mekân beyan eder.”¹²²⁸

Yûsuf-istân sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte ve Yûsuf-zâr ise sadece Neşâtî'de 2 beyitte geçmektedir.

- Yûsuf-zâr, Hazret-i Yusuf’un babası olan Hazret-i Yakup’un oğluna kavuşmak için ağladığı kulûbe olan külbe-i ahzân ile karşılaştırılarak doğrudan mekân olarak ele almıştır.¹²²⁹

Gör safâ-yı 'ışkı kim dil külbe-i ahzân iken

Gâh olur kim yâd-ı ruhsârunla Yûsuf-zâr olur (Nş. G29/3)

Aşkın huzurunu gör ki gönül, hüznler kulübesiyken yüzünü hatırlamakla bazen Yusuf bahçesi olur.

¹²²⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1341.

¹²²⁷ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 03 Nisan 2022.

¹²²⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1352.

¹²²⁹ Nş. K10/10

- Memduh olan Silâhdâr Yûsuf Paşa'nın yaşadığı mekân, paşanın yüzünün yansımasıyla her tarafına Yusuf aleyhisselamın yansıdığı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Değil hâs oda gûyâ kendüdür kasr-ı Zelîhâ kim

Der ü dîvârın etmiş Yûsuf-istân 'aks-ı envârı (N. K35/16)

(Silâhdâr Yûsuf Paşa'dan yansıyan) nurların aksi (onun yaşadığı yerin) kapısını ve duvarını Yusuf bahçesi etmiş; (orası) has oda değil sanki Zeliha'nın köşkünün kendisidir.

Sonuç olarak, şiirlerde toplam 33 farklı muhayyel mekân geçmektedir. Nâbî, bu mekânlardan 23'ünü şiirlerinde kullandığı için şiirlerinde en fazla sayıda farklı muhayyel mekânı ele alan şair konumundadır. Onu 12 farklı mekânla Nâ'îlî, 3 farklı mekânla Neşâtî ve 2 farklı mekânla Nef'î ile Şeyhülislâm Yahyâ takip etmektedir.

Muhayyel mekânlardan sadece gam-hâne şairlerin tamamında ele alınmıştır. Şairlerden sadece Nâbî hem gam-hâneyi hem de gam-kedeyi kullanmıştır. 'Adâlet-hâne, ciğer-gâh, çâşni-gâh, çengel-istân, emel-hâne, fermân-geh, gıpta-geh, gurbet-hâne, hân-ı ümîd, hüner-kede, ihsân-hâne, mecâz-istân, mihnet-kede, nemek-hâne, ni'met-hâne, sevgend-gâh, suret-hâne, terbiyet-hâne ve tevekkül-kede sadece Nâbî'de geçmektedir. Bu bakımdan Nâbî şiirlerinde diğer şairlerde geçmeyen 20 farklı muhayyel mekânı ele almıştır. Muhayyel mekânlardan; hasret-âbâd, 'ibret-serây, nihân-hâne, riyâ-gâh, rûh-zâr ve şûh-sitân ise sadece Nâ'îlî'de geçmektedir. Nâ'îlî ise diğer şairlerde geçmeyen 6 farklı muhayyel mekânı şiirlerinde ele almıştır. Rûşen-hâne sadece Neşâtî'de ve sitem-hâne ise sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da ele alınmıştır. Nef'î, şiirlerinde diğer şairlerde geçmeyen herhangi bir muhayyel mekânı ele almamıştır.

Muhayyel mekânlarda bir mekânın doğrudan ele alınması şiirde böyle bir mekânın ev, okul vb. gibi "sıradan" bir mekânmış gibi kabul edilerek, herhangi bir benzetmeye dâhil edilmeden ele alınmasıdır. Bu açıdan; ciğer-gâh, çâşni-geh, gıpta-geh, hân-ı ümîd, ihsân-hâne, mecâz-istân ve sevgend-gâh Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınan muhayyel mekânlardır. Nâ'îlî'de ise sadece riyâ-gâh, rûh-zâr ve şûh-sitânı doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Nâbî; ‘adâlet-hâne, çengel-istân ve nemek-hâne sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise sitem-hâneyi sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ’nın diğer şairlerde geçmeyen bir muhayyel mekânı ele alırken sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alması dikkat çekicidir. Nâ’îlî nihân-hâneyi, Neşâtî ise rûşen-hâneyi sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Neşâtî’nin diğer şairlerde geçmeyen bir muhayyel mekânı ele alırken sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alması dikkat çekicidir. Son olarak; hasret-âbâd ve ‘ibret-serây Nâ’îlî’de; emel-hâne, gurbet-hâne, hüner-kede, kâfile-geh, mihnet-kede ve terbiyet-hâne Nâbî’de sadece dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Fermân-geh ve suret-hâne Nâbî’de hem somut bir kavrama benzetmelik olarak hem de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Cân-gâh; Nef’î ve Nâ’îlî’de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Gam-hâne; Nâ’îlî ve Nâbî tarafından hem soyut hem de somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınırken Neşâtî sadece somut Şeyhülislâm Yahyâ ise sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Hayret-debistân, Nâ’îlî ve Nâbî’de sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Hikmet-hâne; Nâ’îlî’de somut bir kavrama Nâbî’de ise soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Nî’met-hâne, Nâbî’de hem somut hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Nâbî, tevekkül-kedeyi hem soyut bir kavrama benzetmelik olarak hem de doğrudan ele almıştır. Ümîd-gâh, Nâ’îlî ve Nâbî’de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Son olarak, Yûsuf-istân ise Nâ’îlî ve Neşâtî’de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda, şairlerde azımsanmayacak kadar çok sayıda muhayyel mekânın ele alındığı söylenebilir. Bu sebeple, muhayyel mekânların mekân çalışmalarında göz önünde bulundurulması gereken bir kategori olduğu ileri sürülebilir. Ancak çalışmalarda ortaya konulan kalıplaşmış mekân kategorileri bu tür mekânları göz ardı etmektedir. Oysa bu çalışma ile tespit edilmiş olan, bilhassa Nâbî’nin ve sonrasında Nâ’îlî’nin şairlerinde tahayyül ettiği mekânlar, bu kategoriyi göz önüne almayı gerektirmektedir. Bu bakımdan muhayyel mekânlar, bu çalışmanın

diğer mekân çalışmalarından farkını ve eldeki malzemeyi bütünüyle ele alan tarafını yansıtmaktadır.

2.5.2 Fiil Mekânlar

Mecazi mekânların ikinci başlığını “fiil mekânlar” oluşturmaktadır. Bu başlık altına alınan mekânların bir kısmı Osmanlı Türkçesindeki mef’al ve mef’il gibi ism-i mekân kalıplarıyla oluşturulmuş mekânlardır. Diğer bir kısmı ise fiillere getirilen -âbâd, -gâh, -geh gibi eklerle oluşturulmuş olan mekânlardır. Her iki durumda da temelde bu mekânların çoğunu oluşturan kelime kökleri birer fiil ya da fiilimsidir. Bu sebeple bu türdeki mekânlar bir araya getirilerek tıpkı nesne mekânlarda olduğu gibi türlerine işaret edecek bir adlandırma yapılmıştır. Fiil mekânlar; muhayyel mekânlardan farklı olarak dış dünyada bir gerçekliğe sahip olan mekânlardır ve içlerinde bir iş, oluş ya da durum barındırmaktadırlar.

Ele alınan tasniflerden, Yıldızhan, Narlı ve Tetik’te bu başlık altındaki mekânlar tasnif edilmemiş, çalışma dışı bırakılmıştır. Gider ise çalışmasında örneğin; rezm-gâh ve dâm-gehi, “savaş yeriyle ilgili mekânlar”a, secde-gâhı “ibadet mekânları”na ya da cevân-gehi “eğlence mekânları”na dâhil etmiştir. Bu şekilde farklı başlıklara dağıtmak yerine bu tür mekânlar bu çalışmada tek başlık altında toplanmıştır.

Fiil mekânlar şunlardır; âbiş-hor, ârâm-gâh, ‘arbede-gâh, âşûb-geh, âteş-zâr, bahşiş-geh, bâriş-geh, bûse-gâh, cevân-geh, dahme-gâh, dâm-gâh, emvâc-geh, felâket-kede, garka-gâh, gavgâ-gede, hâhiş-geh, hâl-gâh, hazân-gâh, hurûş-gâh, ilticâ-geh, imtilâ-gâh, işrâk-geh, karâr-gâh, kûşiş-hâne, maksem, ma’reke, mas’ad, maşrık, matâf, matla’, matmah, mazhar, mecma’, mecra, medhal, mehbit, melce’, merci’, masâf, mesned-geh, mevkif, mevlîd, mevrîd, mültekâ, nazar-gâh, nişîmen, pervâz-geh, pûye-gâh, revâc-geh, rezm-gâh, rif’at-geh, safâ-gâh, sayd-geh, secde-gâh, şebân-gâh, tâ’at-kede, tagayyür-gâh, tahsîl-gâh, ta’lîm-gâh, tarab-gâh, tecellî-gâh, temâşâ-gâh, teneffüs-kede, teveccüh-gâh, tûfân-geh, vahşet-âbâd ve zulmet-âbâd.

2.5.2.1 âbiş-hor

“Su içilecek yer.”¹²³⁰

¹²³⁰ Kanar, A.g.e., s. 21.

Âbiş-hor sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Oldı tab'um gibi bir tâze zemîn üzre yine

Çûb-ı hüşk-i kalem âbiş-hor-ı nev-peydâyî (N. K5/5)

Kalemin kuru tahta parçası, tabiatım gibi bir yeni zemin üzere yine yeni ortaya çıkmış su kaynağı oldu.

2.5.2.2 ârâm-gâh/ârâm-geh

“Dinlenme yeri.”¹²³¹

Ârâm-gâh/ârâm-geh 4 divanda toplam 7 beyitte geçmektedir. Nâbî 4, Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'ilî birer beyitte ele almıştır. Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Ârâm-gâh; gönül ehlinin ya da sultanın bulunduğu bir yer olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹²³²

İrdüm ârâmgâh-ı sultâna

Tahtgâh-ı hidiv-i devrâna (Na. M7/151)

Sultanın dinlenme yerine, zamanın vezirinin başkentine eriştim.

- Sevgilinin hilekâr gamzelerinin gözü, yırtılmış yakası, mecaz fidanının dalı, saadet kapısı ve hasret birer ârâm-gâh olarak doğrudan ele alınmıştır.¹²³³

Hemîşe gül nihâlinde ider çün âşiyân bülbül

Nola ârâmgâh itse dil ol çâk-ı girîbânı (Ş. G440/3)

Bülbül daima gül fidanında yuva yaptığından gönül o yırtılmış yakayı dinlenme yeri yapsa ne olur?

Bir gonce-i hakîkatün ârâmgâhıdur

¹²³¹ A.e., s. 35.

¹²³² N. K28/82

¹²³³ Ne. G31/5, Na. K9/5, Na. Tah5/4/1

Nâbî kemîne şâh nihâl-i mecâzda (Na. G695/5)

(Ey) Nâbî; zavallı dal, mecaz fidanında bir hakikat goncasının dinlenme yeridir.

2.5.2.3 ‘arbede-gâh (âşûb-geh)

Kavga etme yeri, gürültü evi.

‘Arbede: “Kavga, niza, gürültü.”¹²³⁴ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹²³⁵

‘Arbede-gâh sadece Nâbî’de 1 beyitte dünyanın sıfatı olarak ve âşûb-geh¹²³⁶ yine sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan mihnetin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ahkâmıdur bu 'arbedegâh-ı tekâbülün

Çeşm-i tesâvî eyle nazar zahm ü merheme (Na. G665/2)

Bu karşılıklı kavga yerinde hüküm şöyledir; yara ve merheme eşit gözle bak.

Âşûbgeh-i mihnet olur kûçe-i dilber

Böyle olıcak 'âşık-ı nâlân müte'addid (Na. G54/6)

Birçok inleyen âşık olduğunda; sevgilinin sokağı, mihnetin kargaşalık mahalli olur.

2.5.2.4 âteş-zâr (şu’le-zâr)

Ateş yakma yeri; ateş dolu, kaplı yer.

Âteş: “Odun vesaire yanmasından hâsıl olan hâl ve madde, ot, nâr.”¹²³⁷ ve zâr: “Bazı isimlere iltihak edip mekân beyan eder.”¹²³⁸

Âteş-zâr, sadece Nâ’ilî’de 1 beyitte, şu’le-zâr¹²³⁹ yine sadece Nâ’ilî’de 2 beyitte geçmektedir.

¹²³⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 63.

¹²³⁵ **A.e.**, s. 358.

¹²³⁶ “İğtişâş yeri, kargaşalık mahalli.” (**A.e.**, s. 76.)

¹²³⁷ **A.e.**, s. 77.

¹²³⁸ **A.e.**, s. 1352.

¹²³⁹ “Ateşi çok olan yer.” Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C5%9Fule>, 03 Nisan 2022.

Âteş-zâr, beyitlerin birinde soyut bir kavram olan ayrılığın bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır. Sevgilinin güzelliğinin ateş gibi olmasına ondan ayrı olma durumu eklenince aşığın gönlü o ateş dolu ayrılık mekânında hapsolmuştur. Diğer beyitlerde ise soyut kavramlar olan aşkın ve gönlün benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹²⁴⁰

Habs-ı dil lâyük mı âteş-zâr-ı hicrânunda kim

Kem-şerâr-ı şu'le-i hüsnün semender-sûzdur (N. G117/4)

(Senin ateş gibi olan) güzelliğinin alevinin değersiz kıvılcımı semender yakar, ayrılığının ateş kaplı yerinde gönlün hapsi uygun mudur?

Gönül kim şu'le-zâr-ı 'ışk-ı hûbâna semenderdür

Şerâr-ı âhı dâg-ı sîne-i hûrşîd-i mahşerdür (N. G127/1)

Gönül, güzellerin aşkının ateşi çok olan yerine semenderdir; ahının kıvılcımı mahşer güneşinin göğsünün yarasıdır.

2.5.2.5 bahşîş-geh

İhsan etme yeri, ihsan evi.

Bahşîş: “Bağış, ihsan, atıyye, hademeye ve iş adamlarına ücret-i mukarreden fazla olarak verilen akçe.”¹²⁴¹ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹²⁴²

Bahşîş-geh sadece Nâbî’de 1 beyitte Ka’be’nin sıfatı olarak ele alınmıştır.

Kalmak muhâl kîse-tehî kimse Nâbiyâ

Bahşîşgeh-i ganiyy-i keremkâr Ka'bedür (Na. G100/10)

Ey Nâbî, (bir) kimsenin kesesinin boş kalması imkansızdır, kerem sahibinin zengin ihsan evi Kabe’dir.

¹²⁴⁰ N, K26/23

¹²⁴¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 97.

¹²⁴² Kanar, **A.g.e.**, s. 1302.

2.5.2.6 bâriş-geh

Yağmur yeri, yağış yeri.

Bâriş: “Yağış, yağmur.”¹²⁴³ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹²⁴⁴

Bâriş-geh sadece Nâbî’de 1 beyitte Medine’nin sıfatı olarak ele alınmıştır.

Hâhişgeh-i metâlib-i 'ulyâ-yı feyzdür

Bâriş-geh-i sahâ'ib-i rahmet Medîne'dür (Na. G101/2)

Yüce feyzin, taleplerin arzu yeridir; rahmet bulutlarının yağmur yeri Medine'dir.

2.5.2.7 bûse-gâh/bûse-geh (bûse-cây)

“Öpülecek yer.”¹²⁴⁵

Bûse-gâh/ bûse-geh, Nâbî’de 9 ve Nâ’ilî’de 1 beyitte geçmektedir.

Bûse-cây ise 3 divanda toplam 3 beyitte geçmektedir. Nef’î, Nâ’ilî ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır. Beyitlerde, sevgilinin ya da kaside sunulan kişinin eşiğinin ya da kapısının toprağı, dergâh, el, ayak, etek, kalemin şiir yazmak için kâğıda dokunduğu alan, merhemın yaraya değdiği alan ve hacamat neşterinin damara değdiği yer birer bûse-gâh olarak doğrudan ele alınmıştır.¹²⁴⁶

Mahdûm-ı 'arş-pâye Bahâyî Efendi kim

Dergâhı bûse-cây-ı Süleymân u mûr olur (N. K24/8)

Arş derecesinde yüksek bir dereceye sahip bir (babanın) oğlu (olan) Bahâyî Efendi'nin dergâhı (Hazret-i) Süleyman ve karıncanın öpüş yeri olur.

Mu'ammer eylesün ol denlû devlet ile Hudâ

Ki zeyl-i 'ömri ola bûse-gâh-ı rûz-ı hisâb (Na. K11/76)

¹²⁴³ Kanar, A.g.e., s. 266.

¹²⁴⁴ A.e., s. 1302.

¹²⁴⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 156.

¹²⁴⁶ Ne. K52/4, N. G75/3, Nş. K25/23, Na. K10/48, Na. TB3/3, Na. T127/3, Na. M7/86, Na. G138/5, Na. G380/5, Na. G655/5, Na. G686/2

Allah o denli mutluluk ile uzun bir ömür sürdürsün, (Mustafa Paşa'nın) ömrünün devamı hesap gününün öpüş yeri olsun.

2.5.2.8 cevân-geh/cevelân-geh

“1. Gezinti yeri. 2. Gidip gelinen yer.”¹²⁴⁷

Cevlân-geh/cevelân-geh 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nef'î ve Nâbî'de ikişer, Neşâtî'de ise 1 beyitte geçmektedir.

- Cevlân-geh; safa ehlinin bulunduğu bir mekân olarak ele alınmıştır. Şiirlerde özellikle İstanbul ve Edirne birer cevân-geh olarak doğrudan ele alınmıştır.¹²⁴⁸

Geh Stanbûl ola gâhî Edrine cevân-gehi

Geh çekip a'dâya şemşîr eyleye azm-i cihâd (Ne. K25/51)

(Sultan Murad'ın) gezinti yeri bazen Edirne bazen İstanbul olsun, (o) bazen (de) düşmana kılıç çekip savaşsın.

Dest-i keremün sâkiye-i çeşme-i eltâf

Cevlângeh ikbâlüne meydân-ı vezâret (Na. K26/3)

(Ey Vezir Ali Paşa senin) cömertliğinin eli lütuflar çeşmesinin sakisi; vezirlik meydanı, saadetinin gezinme yeri(dir).

2.5.2.9 dahme-gâh

“‘Dahme’nin sözlük anlamı ağırlıklı olarak ‘mezar, lahit, sanduka, sandık’ gibi örtülü ve kapalı nesnelerdir. [...] Top ve lağım gibi infilak için sıkıştırılıp örtülerek hazırlanmış patlayıcılar hakkında da ‘dahme’ tabiri kullanılır. Bundan hareketle bu tür patlayıcıları atanlara ‘dahme-endâz’, bunların atıldığı yere de ‘dahme-gâh’ denmiş.”¹²⁴⁹

¹²⁴⁷ Kanar, A.g.e., s. 586.

¹²⁴⁸ Ne. K53/8, Nş. M1/22, Na. T86/2

¹²⁴⁹ Ahmet Atilla Şentürk, “Dahme”, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C.3, İstanbul, OSEDAM, 2019, s. 19.

Dahme-gâh sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele almıştır.

O şu'ledir ki zâhir olur dahme-gâhdan

Pergâleler ki dâg-ı cigerden zuhûr eder (N. G105/4)

Ciğer yarasından görünen parçalar, patlayıcı atılan yerden ortaya çıkan o alevdir.

2.5.2.10 dâm-gâh/dâm-geh (kemîn-gâh/kemîn-geh, kemîn-gûşe, mekmen, mekâmin)

“Tuzak, tuzak kurulan yer.”¹²⁵⁰

Dâm-gâh/dâm-geh 4 divanda toplam 11 beyitte geçmektedir. Nâbî 6, Nâ'ilî 3, Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır. Nef'î ise hiç kullanmamıştır.

Kemîn-gâh/kemîn-geh¹²⁵¹ sadece Nâ'ilî'de 2 beyitte, kemîn-gûşe sadece Nâ'ilî'de 3 beyitte geçmektedir.

Mekmen¹²⁵² ve mekâmin¹²⁵³ sadece Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

- Dâm-gâh; doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹²⁵⁴

Kendüyi dâm-ı kemîn-gûşe-i çeşmünde bulur

Cilve-i kadd-i ser-efrâzunı âheste gören (N. G264/4)

Seçkin boyunun nazını yavaş yavaş gören; kendini, gözlerinin pusu yerinin tuzağında bulur.

Ne denlü bakılsa alınmaz nigâh

Olur pay-ı nezzâreye dâmgâh (Na. M3/12)

¹²⁵⁰ Kanar, **A.g.e.**, s. 689.

¹²⁵¹ “Pusu yer, pusu tutulan gizli yer.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 622.)

¹²⁵² “Pusu yeri, pusu tutulan mahal, kemîn.” (**A.e.**, s. 768.)

¹²⁵³ “Pusular, tuzaklar.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1554.)

¹²⁵⁴ Ş. G312/1, N. Mu5/1/4, N. G294/1, N. G312/1, Na. G223/5, Na. G255/3

(Ey Nâbî), ne kadar bakılsa da gözlerini ondan almak mümkün değildir, (Sultan Muhammed Han'ın sarayı) bakışın ayağına tuzak olur.

- Dâm-gâh; gönül, fitne, gaip ve dünyaya ait bağ (ta'alluk) gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹²⁵⁵

Nâgehân mekmen-i gaybun açılup perdeleri

Oldı bir saf sipeh ârâyîş-i meydân-ı zamîr (Na. K8/2)

Ansızın gaibin pusu yerinin perdeleri açılıp, (Sultan Ahmed'in) gönlünün meydanının süsü bir saf (dolu) asker oldu.

Olurdum dâmgâh-ı fitneden âzâde-ser ammâ

O şûhun zülf-i 'anber-sâynun sevdâsı var serde (Na. G787/2)

Fitne tuzağından kurtulurdum ama başta o şuhun amber kokulu zülfünün sevdası var.

- Dâm-gâh, dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.¹²⁵⁶

Murg-ı harem-i 'ışk olup ey Nâ'ilî-i zâr

Âdem bu kemîn-gâhda âzâde bulunsa (N. G308/5)

Ey ağlayıp inleyen Nâ'ilî; insan, aşkın haremının kuşu olup bu pusu yerinde özgür olsa...

2.5.2.11 emvâc-geh

Dalgalanma yeri, dalgalar mekânı.

Emvâc: "Dalgalar."¹²⁵⁷ ve geh: "yer ve zaman bildiren yapım eki."¹²⁵⁸

Emvâc-geh sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte gönlün sıfatı olarak ele alınmıştır.

¹²⁵⁵ N. G177/6, N. G239/5, Nş. K13/28, Na. G637/1, Na. G881/5

¹²⁵⁶ N. G315/2, Na. G476/3

¹²⁵⁷ Kanar, A.g.e., s. 218.

¹²⁵⁸ A.e., s. 1302.

Emvâc-geh-i hûn-ı ciger kim dilümüzdür

Gird-âb-ı belâ dâm-ı reh-i sâhilümüzdür (N. G58/1)

Gönlümüz, ciğer kanının dalgalı yeridir; bela girdabı sahil yolumuzun tuzağıdır.

2.5.2.12 felâket-kede

Felaket yeri, felaketin meydana geldiği yer.

Felâket: “Musibet, afet, dâhiye, belâ-yı azîm.”¹²⁵⁹ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹²⁶⁰

Felâket-kede sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan ayrılığın mekânı olarak doğrudan ele alınmıştır.

Gâlibâ keştî-i¹²⁶¹ bî-lenger-i vaslun revîşi

Bahr-ı bî-ka’r-ı felâketkede-i firkatedür (Na. G125/4)

Galiba, kavuşmanın çapasız gemisinin gidişi ayrılık felaketlerinin dipsiz denizinedir.

2.5.2.13 garka-gâh

Suya batma yeri, boğulma yeri.

Garka: “1. Suya batmış. 3. Boğulmuş. 3. Dalmış.”¹²⁶² ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹²⁶³

Garka-gâh sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ne bâd-bâna ne fülke ne rûzgâra tayan

Bu garka-gâhda ancak şînâh lâzımdur (N. G63/3)

¹²⁵⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 335.

¹²⁶⁰ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 05 Nisan 2022.

¹²⁶¹ Metinde “keştîye” olarak geçmektedir ancak anlama daha uygun olduğundan aparatındaki form tercih edilmiştir.

¹²⁶² Kanar, **A.g.e.**, s. 1091.

¹²⁶³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 358.

Ne yelkene ne kayığa ne rüzgâra dayan, bu boğulma yerinde ancak suda yüzme gerektir.

2.5.2.14 gavgâ-gede

Kalabalık yer, kargaşa evi, kavga evi, kavga edilen yer.

Gavgâ: “1. Kalabalık. 2. Kargaşa, karmaşa, hayhuy. 3. Kavga.”¹²⁶⁴ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹²⁶⁵

Gavgâ-kede sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte âlemin sıfatı olarak ele alınmaktadır.

Gavgâ-gede-i 'âlem eşrâra olup mer'î

Etfâl ise de derler da'vâya cesûr olsun (N. G265/4)

Âlemin kavga evi fesatçılara saygı gösterilen yer olup, çocuklara bile davada cesur olmaları söylenir.

2.5.2.15 hâhiş-geh (matlab-gâh)

İstek yeri, arzu mekânı.

Hâhiş: “İstek, isteyiş, arzu.”¹²⁶⁶ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹²⁶⁷

Hâhiş-geh ve matlab-gâh¹²⁶⁸ sadece Nâbî’de birer beyitte Medine’nin benzetmeliği ve dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Hâhişgeh-i metâlib-i 'ulyâ-yı feyzdür

Bârişgeh-i sahâ'ib-i rahmet Medîne'dür (Na. G101/2)

Yüce feyzin taleplerinin arzu yeridir, rahmet bulutlarının yağmur yeri Medine’dir.

Terk-i matlabdur bu matlabgâhda matlab bana

¹²⁶⁴ Kanar, **A.g.e.**, s. 1104.

¹²⁶⁵ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 05 Nisan 2022.

¹²⁶⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 413.

¹²⁶⁷ Kanar, **A.g.e.**, s. 1302.

¹²⁶⁸ Matlab: “İstek, istenilen şey, matlup, maksat.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 753.) ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.” (**A.e.**, s. 358.)

Eyle lutfundan müretteb matlabum yâ Rab bana (Na. G3/1)

Bu talep mekânında, benim talebim talebi terk etmektir, ya Rab lütfundan bana bu talebimi ver.

2.5.2.16 hâl-gâh

Hâl makamı, oluş yeri.

Hâl: “1. Oluş, bulunuş, suret, hey’et, keyfiyet. 2. Müşkülât, sıkıntı, gaile.”¹²⁶⁹ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹²⁷⁰

Hâl-gâh sadece Neşâtî’de 1 beyitte somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Ne silleler yiye çevgân-ı ıskdan dil-i 'âşık

Bu hâlgâhda çün gûy-ı rûy-ı tâze gelince (Nş. G114/4)

Âşığın gönlü, genç ve gûy (gibi yuvarlak) yüzlü (sevgili) gelince(ye kadar) aşk çevganından ne tokatlar yer.

2.5.2.17 hazân-gâh

Hazan mekânı, hazan olan yer, güz yeri.

Hazân: “Güz mevsim, sonbahar. harîf”¹²⁷¹ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹²⁷²

Hazân-gâh, sadece Nâbî’de 1 beyitte dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Hoş nigâh it bu hazângâh-ı bahâr-âlûda

Kimi bülbül gibi mahzun kimisi gül gibi şad (Na. K2/13)

¹²⁶⁹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 416.

¹²⁷⁰ A.e., s. 358.

¹²⁷¹ A.e., s. 444.

¹²⁷² A.e., s. 358.

Bu bahar bulaşmış hazan mekânına iyi bak, (buradakilerin) kimi bülbül gibi mahzun, kimisi gül gibi sevinçli(dir).

2.5.2.18 hurûş-gâh/hurûş-geh

Coşma yeri, şamata mekânı.

Hurûş: “şamata, gürültü, bağırma, telaş.”¹²⁷³ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹²⁷⁴, geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹²⁷⁵

Hurûş-gâh/hurûş-geh, sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Arz-ı harem hurûşgeh-i bahr-ı feyzdür

Gird-âb-ı cezb-kerde-i enhâr Ka'be’dür (Na. G100/6)

Haremin toprağı feyz denizinin coşma yeridir, nehirleri kendine çeken girdap Kabe’dir.

Feyz-i bahâr eylemiş ihyâ çemenleri

Olmış hurûşgâh-ı tebessüm dehenleri (Na. G844/2)

Baharın feyzi çimenleri canlandırmış, ağızları tebessümün coşma yeri olmuş.

2.5.2.19 ilticâ-geh

“Sığınak, sığınılacak yer.”¹²⁷⁶

İlticâ-geh sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Her elif bir nihâl-i müstesna

Sayesi ilticâgeh-i fukarâ (Na. M8/31)

Her elif, seçkin bir fidan; (onun) gölgesi, fakirlerin sığınağıdır.

¹²⁷³ A.e., s. 468.

¹²⁷⁴ A.e., s. 358.

¹²⁷⁵ Kanar, A.g.e., s. 1302.

¹²⁷⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 204.

2.5.2.20 imtilâ-gâh

Dolu yer, dolgun yer, doluşma yeri.

İmtilâ: “Dolma, dolgunluk.”¹²⁷⁷ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹²⁷⁸

İmtilâ-gâh; sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

İmtilâ-gâh-ı esâfil ehline nân-pâre yok

Hân-ı dehrin hikmet-i rûzî-resânın kim bilir (N. G97/5)

Sefil kimselerin dolduğu yerin ehline ekmek parçası yok; dünya sofrasına rızık verenin hikmetini kim bilir?

2.5.2.21 işrâk-geh

Işıklandırma yeri.

İşrâk: “Parlatma, ziyalandırma, tenvir.”¹²⁷⁹ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹²⁸⁰

İşrâk-geh sadece Nâbî’de 1 beyitte gayb âleminin gönle yansıdığı bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Devr ider dâ’ire-i çerhi dil-i rûşenümüz

’Âlem-i gaybdur işrâkgeh-i revzenümüz (Na. G309/1)

Aydınlık gönlümüz felek dairesini döner, pencereimizin ışıklandırma yeri gayb âlemdir.

2.5.2.22 karâr-gâh (makarr, müstakar)

“Sükûn ve ârâm edilecek yer.”¹²⁸¹

¹²⁷⁷ A.e., s. 511.

¹²⁷⁸ A.e., s. 358.

¹²⁷⁹ A.e., s. 542.

¹²⁸⁰ Kanar, A.g.e., s. 1302.

¹²⁸¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 591.

Karâr-gâh sadece Nâ'îlî'de 2 ve Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir.

Makarr¹²⁸² sadece Nâbî'de 16 ve Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte geçmektedir.

Müstakar¹²⁸³ sadece Nef'î'de 2 beyitte geçmektedir.

- Yenişehir, Şehba, sancak, kişinin kendisi, arş, kağıt, makam, gönül, akıl, itibar ve köşe birer makarr olarak düşünülmüştür yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹²⁸⁴

Bir mihr-i celî-şâ'şâ'adır re'yi ki dâ'im

Evc-i felek-i saltanatı müstakar eyler (Ne. K10/29)

(Sultan Ahmed Han'ın) düşüncesi saltanat feleğinin doruğunu karargâh eyleyen, parlaklığı aşikâr olan güneş (gibi)dir.

Çıkarma şi'ri gibi Nâ'îlîyi hâtırdan

Ki ol sadefçe bu dürrün karâr-gâhıdur (N. K32/10)

Bu incinin (yani Köprülü'nün oğlu Ahmed Paşa'nın) sükûn edeceği yer o küçük sedef olduğundan, şiirini (aklından çıkarmadığın gibi) Nâ'îlî'yi (de) aklından/gönlünden çıkarma.

Haberün yok beni redd eylediler 'âlemden

Şimdi kalmadı bana hâne-i 'âlemde makar (Na. K9/28)

(Musahib Mustafa Paşa,) haberin yok beni âlemden reddettiler, şimdi bana âlem hanesinde duracak yer kalmadı.

Kalem tâ olmaya der-kâr ma'nâ rû-nümâ olmaz

¹²⁸² “1. Karar edilen mahal, durulan yer, karargâh, mahall-i sükûn. 2. Oturulan yer, ikametgâh, mesken. 3. Merkez kürsi, payitaht.” (A.e., s. 739.)

¹²⁸³ “Yerleşilen ve istikrar olunan mahal, durulan yer, karargâh.” (A.e., s. 872.)

¹²⁸⁴ Ne. K32/22, Ş. N11/1, N. K21/34, Na. K9/5, Na. T108/6, Na. T127/16, Na. T129/5, Na. T138/18, Na. T142/13, Na. M4/16, Na. M7/51, Na. M8/16, Na. M9/53, Na. G131/2, Na. G139/5, Na. G543/2, Na. Mua112

Makar hatt-ı siyâha anun içün rûy-ı kâğıddur (Na. G74/3)

Kalem, ortaya çıkmayınca anlam yüzünü göstermez; onun için siyah hattın duracağı yer, kâğıdın yüzüdür.

Turur mı almayıcak bûy-ı pây-ı cânânı

Karârgâh-ı dil-i bî-karârı biz bilürüz (Na. G291/2)

Kararsız gönlün karar ettiği yeri biz biliriz, sevgilinin ayağının kokusunu almayınca durur mu?

2.5.2.23 kûşîş-hâne

Çalışma evi.

Kûşîş: “Çalışma, sa'y.”¹²⁸⁵ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹²⁸⁶

Kûşîş-hâne sadece Nâbî’de 1 beyitte soyut kavramlar olan ilim ve amelin üretildiği bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.

Gûşe-i mihrâbı kûşîş-hâne-i 'ilm ü 'amel

Safha-i meydânı cây-ı meşk-i erbâb-ı gazâ (Na. T86/6)

(Muhammed Ağa’nın bahçesinin) mihrabının köşesi, ilim ve amelin çalışma evi; (bahçenin) meydanı (ise) gaza erbabının talim yeridir.

2.5.2.24 maksem/maksim

“1. Bir şeyin şu’ûb ve aksama ayrıldığı mahal. 2. Suyun taksim yeri, maslak, savak.”¹²⁸⁷

Maksim/maksem, 3 divanda toplam 11 beyitte geçmektedir. Nâbî 9, Nef’î ve Nâ’ilî birer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

¹²⁸⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 692.

¹²⁸⁶ **A.e.**, s. 423.

¹²⁸⁷ **A.e.**, s. 741.

- Maksem, bir şeyin kısımlara ayrıldığı mahal olarak yani doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹²⁸⁸

İtme pür-hûnlığın ey şûh-ı sitemger tecviz

Dil mecârî-i şerâyîn-i tene maksemdir (Na. G118/2)

Ey zalim sevgili, kan doluluğa izin verme, yürek vücudun atardamarlarının aktığı mecraların kısımlara ayrıldığı yerdir.

- Maksem, şiirlerde “maksem-i erzâk” biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹²⁸⁹

Nâbiyâ maksem-i erzâk-ı Hudâ olmag ile

Sufreler ni'mete vakf eyledi nezzâresini (Na. G887/7)

Ey Nâbî, sofrâ Allah'ın rızıklarının kısımlara ayrıldığı yer olmakla bakışını nimete vakfetti.

Cevr ile çeşümü pür-âb iderek cânânım

Döndi maksimde akan lûlelere müjgânım (Na. K167/1)

Sevgilim, zulümle gözlerimi tamamen yaşla doldurarak, kirpiklerim(i) suyun bölüştürüldüğü yerdeki borulara döndü(rdü).

2.5.2.25 ma'reke (ma'reke-gâh, ma'reke-cây)

“Meydân-ı harb, cenk mevkii.”¹²⁹⁰

Ma'reke 3 divanda toplam 11 beyitte geçmektedir. Nef'î 8, Neşâtî 2 ve Nâ'ilî 1 beyitte ele alınmıştır.

Ma'reke-gâh ise Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

¹²⁸⁸ Ne. K51/23, Na. K15/78, Na. G118/2, Na. G306/5, Na. G585/6, Na. G601/4

¹²⁸⁹ N. K17/15, Na. M7/9-120

¹²⁹⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 748.

Ma'reke-cây ise sadece Nef'î'de 1 beyitte geçmektedir.

- Ma'reke; ortası, yiğidi ve Hazret-i Ali ile birlikte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Kerbela ma'reke olarak özellikle ele alınmıştır.¹²⁹¹

Böyle şâhenşeh-i mümtâz olmaz

Meclis ü ma'rekede misli adîm (Ne. K26/23)

Meclis ve savaş meydanında benzeri bulunmayan, böyle (Sultan Murad gibi) seçkin şahların şahı olmaz.

- Ma'reke; mana, yayılma (nişûr), fitne, sihir, şiir yazma savaşı (ceng ü cidâl), karışıklık, hayal ve *kün fe-yekûn* ayeti gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹²⁹²

Ammâ giricek ma'reke-i ma'nîye evvel

Şemşîri kor endîşe-i zırh u siper eyler (Ne. K10/51)

(Fazilet ve hüner davası güden insanlar) mananın savaş meydanına girince ilk başta kılıcı bırakır, zırh ve kalkanı düşünürler.

2.5.2.26 mas'ad

“Çıkış yeri, yükseliş yeri.”¹²⁹³

Mas'ad sadece Nef'î'de 1 beyitte meleklerin manevi derecesini belirtmek için doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Kadrin ol mertebe ki mas'ad-ı i'lâ-yı melek

Tâ'ir-i devletine mehbit-i dîn u esfel (Ne. K53/33)

(Şeyhülislâm Muhammed Efendi), kıymetin o derecedir ki meleğin yüceltilmiş mertebesi (bile, senin) saadet kuşuna en aşağı mertebedir.

¹²⁹¹ Ne. K21/12-15, Ne. K30/17, Ne. K38/16, N. K7/27, Nş. K11/28

¹²⁹² Ne. K23/32, Ne. K33/47, Ne. K35/53, Ne. K58/50, N. K24/37, Nş. K1/15

¹²⁹³ Kanar, **A.g.e.**, s. 1502.

2.5.2.27 maşrık

“Güneşin doğduğu yer veya taraf, gün doğusu.”¹²⁹⁴

Maşrık¹²⁹⁵ 3 divanda toplam 12 beyitte geçmektedir. Nef’î, Nâbî ve Nâ’ilî dörder beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Şiirlerde; gönül hidayet sabahının ve nurların; alın Huda güneşinin ve dertlerin her zerresi kıdem nurlarının (maşrık-ı envâr-ı kıdem) maşrığı olarak doğrudan ele alınmıştır.¹²⁹⁶

Ahdâsa hakaretle nigâh eyleme Nâbî

Her zerresi bir maşrık-ı envâr-ı kıdemdür (Na. G205/5)

(Ey) Nâbî dertlere kötü gözle bakma (çünkü) her zerresi, manevi yükselmenin nurlarının doğduğu yerdir.

- Maşrık; idrak, düşünce, tevhit, şairlik tabiatı, soy temizliği (necâbet) ve gösterme (izhar) gibi soyut kavramlara ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹²⁹⁷

Subh u şâmı fark olunmaz âsumân-ı tab’ının

Maşrık-ı endîşemin hurşîd ü mâhı böyledir (Ne. G38/4)

(Şairlik) tabiatımın gecesi gündüzü fark edilmez, düşüncemin doğuş yerinin güneşi ve ayı böyledir.

2.5.2.28 matâf (metâf)

“Tavaf edilen yer, çevresinde dönülen yer.”¹²⁹⁸

¹²⁹⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 752.

¹²⁹⁵ Yön anlamını ihtiva eden beyitler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

¹²⁹⁶ Ne. K1/36, Ne. K1/37, Na. K5/21, Na. G538/9

¹²⁹⁷ Ne. KK8/4, N. K7/50, N. K12/52, N. K20/2, N. G377/5, Na. K1/51

¹²⁹⁸ Kanar, **A.g.e.**, s. 1509.

Matâf sadece Nâbî’de 3 beyitte geçmektedir. Beyitlerin ikisinde Kâbe, birinde ise Medine daha da özel olarak Peygamber Efendimizin kabri kastedilerek doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹²⁹⁹

Harîm-i hâss-ı İlahî matâf-ı ins ü melek

Serây-ı her dü serâ kıble-i kıbâb-ı felek (Na. TB1/10)

Felek kubbelerinin kiblesi, dünya ve âhiretin sarayı, insan ve meleğin tavaf ettiği yer, Allah’ın haremi...

Mürâ’ât-ı edeb şartiyle gir Nâbî bu dergâha

Metâf-ı kudsiyândur bûsegâh-ı enbiyâdur bu (Na. G655/5)

(Ey) Nâbî, bu dergâha (yani Medine’ye) edep gözetmek şartıyla gir (çünkü) bu(rası) nebilerin öpüş yeri, meleklerin çevresinde döndüğü yerdir.

2.5.2.29 matla’

“1. Güneşin veya bir diğer kevkebin doğması, tulû. 2. Şems veya kevâkibin doğdukları mahal.”¹³⁰⁰

Matla’ 5 divanda toplam 16 beyitte geçmektedir. Nef’î 7, Nâbî 4, Neşâtî 3, Nâ’ilî ve Şeyhülislâm Yahyâ birer beyitte ele almıştır.

- Şiirlerde, gönül nurlar güneşinin; memduhun makamı saadetin cihânı aydınlatan güneşinin; hâtır sözün parlak güneşinin; şairin şiiri hüner güneşinin; memduh şahit olma(şuhûd) nurlarının/hakikat güneşinin; alın ezeli saadet sabahının; felek nur ve ışığın; gece hayırlı zatın; sevgilinin yanağı nurların matla’ı olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³⁰¹

Ne pâşâ âlem-ârâ âfitâb-ı matla'-i nusret

¹²⁹⁹ Na. TB2/5

¹³⁰⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 753.

¹³⁰¹ Ne. K19/29, Ne. K55/6, Ne. K56/17, Ne. K60/20, Ne. G30/1, Ne. G81/4, N. K1/30, Nş. K7/16, Nş. K15/18, Na. M1/35, Na. T49/1, Na. G655/2, Na. Mua155

Ki bir şemşîr ile başdan başa feth etdi dünyâyı (Ne. K27/3)

Âlemi süsleyen, Allah'ın yardımının doğuş yerinin güneşi (olan) ne paşa (ki) bir kılıçla baştan başa dünyayı fethetti.

Matla'-ı şems-i hünerdür nazmum ey Yahyâ benüm

Dâ'ima şî'rümde Ahmed Şâhum ansam nola ben (Ş. G298/5)

Ey Yahyâ, benim şiirim hüner güneşinin doğduğu yerdir; (bu yüzden) daima şiirimde Ahmed Şahımı ansam ne olur?

Gelse hattun hâtıra dil yâd iderken rûhların

Matla'-ı envâr iken bir mahzen-i esrâr olur (Nş. G29/4)

Gönül, yanaklarını yad ederken akla hattın gelse; nurların doğduğu yerken sırların mahzeni olur.

2.5.2.30 matmah

“1. Göz koyulan yer. 2. Göz konulan şey.”¹³⁰²

Matmah sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir. Beyitlerde, kapı kemeri ve dudak birer matmah biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Hilâl-i 'îdi hilâl itdi reşk-i tâk-ı deri

Ki dergehi gibi olmadı matmah-ı enzâr (Na. K10/33)

(Musahib Mustafa Paşa'nın) kapısının kemerine duyduğu kıskançlık, bayram hilalini inceltti (çünkü) bakışların o hilale baktığı yer onun dergâhı gibi olmadı.

Leb-i hat-âverün olmagla matmah-ı nazarum

Benefşe şerbetine döndi eşk-i çeşm-i terüm (Na. Ma27)

¹³⁰² Kanar, A.g.e., s. 1512.

Hat veren dudağın bakışının göz koyduğu yer olunca ıslak gözümün yaşı menekşe şerbetine döndü.

2.5.2.31 mazhar

“Bir şeyin zuhur ve bürûz ettiği mahal veya şahıs, mahall-i tecelli.”¹³⁰³

Mazhar 4 divanda toplam 26 beyitte geçmektedir. Nef’î ve Nâbî dokuzar, Neşâtî 5 ve Nâ’îlî 3 beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

- Mazhar doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Budur ol cilvegeh-i mu’cize-i “*Berd ü Selâm*”

Mehbit-i vahy-ı Hudâ mazhar-ı âyât-ı hüda (Na. T39/5)

Allah’ın ayetlerinin o zuhur etme yeri, “serin ve selametli” (ayetinin) mucizesinin tecelli yeri (ve) Cenabıhakk’ın vahyinin ineceği mahal, budur.

- Kasideye konu olan ya da kaside sunulan kişiler ve sevgili birer mazhar olarak ele alınmıştır. Bu kişiler cömertliğin, Allah’ın sırlarının, lütfunun, cemalinin nurunun, sevgisinin, birlik sırrının, padişahın iltifatının, çeşitli sıfatların, gizli ve açık ismin, güzel yaratılışın ortaya çıktığı yer biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmışlardır.¹³⁰⁴

Hâris-i memleket ü dîn ü medâr-ı İslâm

Mazhar-ı mekremet ü mevhabet-i sübhânî (Ne. K3/5)

Allah’ın ihsanı ve cömertlik mahalli; İslam’ın destekçisi ve dinin ve memleketin koruyucusu (Sultan Ahmed Han).

Ola dâ’im serîr-i saltanatda hurrem u handân

Dil-i pür-feyzi kim bir özge isti’dâda mazhardır (Ne. K19/42)

¹³⁰³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 756.

¹³⁰⁴ Ne. K23/36, Ne. K23/40 Ne. K32/14, Ne. K32/28, Ne. K32/53, Ne. K54/19, Ne. K55/11, N. K12/87, N. K17/32, Nş. M3/20, Nş. K7/15, Nş. K16/12, Nş. K24/33, Nş. K1/10, Na. K2/30, Na. K17/11, Na. M7/36, Na. T17/1, Na. G242/11, Na. G296/6, Na. G472/1, Na. L7/8

(Sultan Murad Han) saltanat tahtında daima sevinçli ve neşeli olsun; (onun) feyz dolu gönlü, kendine has bir istidadın ortaya çıktığı yerdir.

Dîde-i cân ile hüsnün ki temâşâ ederüz

Çeşmümüz mazhar-ı envâr-ı tecellâ ederüz (N. G153/1)

Can gözüyle güzelliğini seyrederiz, gözümüzü tecelli nurlarının ortaya çıktığı yer yaparız.

2.5.2.32 mecma’/mecâmi’

“1. Toplanılan yer, mahall-i ictimâ’. 2. Kavuşulan yer, mahall-i iltisâk, mültekâ”¹³⁰⁵

Mecma’ sadece Nâbî’de 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ’da 1 beyitte geçmektedir. Mecâmi’¹³⁰⁶ ise sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir. Beyitlerde dostların toplandığı dergâh, kasidenin sunulduğu kişi ve Peygamber Efendimizin kendisi birer mecma’ olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³⁰⁷

Nice bir kûy-ı dalâletde gezersin der-be-der

Dergehi pîr-i mugânun mecma'-ı ahabâb iken (Ş. G271/2)

Mürşit-i kamilin dergâhı dostların toplandığı yerken, doğru yoldan ayrılma semtinde nasıl kapı kapı gezersin?

Seyyid 'Alî Efendi o müftî-i 'asr kim

Olmışdı mecma'-ı kerem u 'iffet u salâh (Na. T83/1)

Asrın müftüsü o, Seyyid Ali Efendi; iyilik, iffet ve cömertliğin toplandığı yer olmuştu.

2.5.2.33 mecrâ (mecârî)

“Suyun aktığı yatak, su yolu.”¹³⁰⁸

¹³⁰⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 760.

¹³⁰⁶ Mecma’lar. (A.e., s. 759.)

¹³⁰⁷ Na. K2/93, Na. K15/59, Na. M7/221

¹³⁰⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 761.

Mecrâ 4 divanda toplam 8 beyitte geçmektedir. Nâbî 5, Nef'î, Nâ'ilî ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ise hiç kullanmamıştır.

Mecârî¹³⁰⁹ ise sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir. Beyitlerde mecrâ; suyun, gözyaşının ve atardamarların içindeki kanın aktığı yer anlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³¹⁰

Mecrâ-yı feyz olup tuta tâ kim ney-i kalem

Bâg-ı hayâli hurrem ü ter nâve-dân gibi (N. K10/38)

Kalemin kamışı, oluk gibi feyz yatağı olup, hayal bağıni şen ve taze tutsun.

Olamaz seddine mecrâsına seyl-i kederün

Seng-i tedbîr ile sad mertebe ta'mîr itsem (Na. G539/5)

Keder selinin yatağını tedbir taşıyla yüz kademe tamir etsem (de hiçbir şey ona) engel olamaz.

Koma mecrâ-yı ferâhı heves-i rif'at ile

Düşme tar yirlere fevvâredeki âb gibi (Na. G870/5)

Yükseklik hevesi ile ferah kanalı bırakma, fıskiye'deki su gibi dar yerlere düşme.

2.5.2.34 medhal

“1. Giriş, giriş yeri. 2. Başlangıç.”¹³¹¹

Medhal 3 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Nâbî 4, Nâ'ilî ve Nef'î birer beyitte ele almıştır. Medhal kapı ile bir arada ya da doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³¹²

Lutfun ol mertebe kim kârgah-i âlemde

Komadı illet ü esbâba yeriyle medhal (Ne. K53/34)

¹³⁰⁹ Mecralar. (A.e., s. 759.)

¹³¹⁰ Ne. K43/36, Nş. K22/37, Na. K7/20, Na. K28/23, Na. G93/5, Na. G118/2, Na. G377/6

¹³¹¹ Kanar, A.g.e., s. 1433.

¹³¹² N. K19/27, Na. K14/8, Na. G52/6, Na. R142/1

(Şeyhülislâm Muhammed Efendi), bu dünyada cömertliğin o mertebededir ki sebeplere ve vasıtalarla girecek yer bırakmadı.

Birisi mahrec-i gam biri medhal-i ikbâl

İki derîcesinün hikmeti budur gûyâ (Na. T14/6)

Birisi gamın çıkış yeri, biri mutluluğun giriş yeri; sanki iki kapıcığının hikmeti budur.

2.5.2.35 mehbit

“Düşecek yer, mahall-i hubût, inilen mahal.”¹³¹³

Mehbit sadece Nef’î ve Nâbî’de birer beyitte geçmektedir. Beyitlerde; feleğin yüceltilmiş mertebesi ve Süleyman Paşa’nın Urfa’daki köşkü birer mehbit olarak doğrudan ele alınmıştır.

Kadrin ol mertebe kim mas'ad-ı i'lâ-yı melek

Tâ'ir-i devletine mehbit-i dün u esfel (Ne. K53/33)

(Şeyhülislâm Muhammed Efendi), kıymetin o derecedir ki meleğin yüceltilmiş mertebesi (bile, senin) saadet kuşuna en aşağı mertebedir.

Budur ol cilvegeh-i mu'cize-i “Berd ü Selâm”

Mehbit-i vahy-ı Hudâ mazhar-ı âyât-ı hüda (Na. T39/5)

Allah’ın ayetlerinin o zuhur etme yeri, “serin ve selametli” (ayetin) mucizesinin tecelli yeri (ve) Cenabıhakk’ın vahyinin ineceği mahal, budur.

2.5.2.36 melce’ (hırz, kehf, me’men, melâz, mültecâ, penâh, penâh-gâh)

“Sığınacak yer, iltica olunan mahal, penâh, melâz.”¹³¹⁴

¹³¹³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 766.

¹³¹⁴ **A.e.**, s. 770.

Melce' 4 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 3, Nef'î, Neşâtî ve Nâbî birer beyitte ele almıştır.

Hırz¹³¹⁵ 3 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Nâbî 2, Şeyhülislâm Yahyâ ile Nef'î birer beyitte ele almıştır.

Kehf¹³¹⁶ 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ ile Nâ'ilî birer ve Nef'î 3 beyitte ele almıştır.

Me'men¹³¹⁷ sadece Nâ'ilî'de 2 beyitte geçmektedir.

Melâz¹³¹⁸ sadece Nâbî'de 2 ve Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Mültecâ¹³¹⁹ 3 divanda toplam 6 beyitte geçmektedir. Nef'î 3, Nâbî 2 ve Nâ'ilî 1 beyitte ele almıştır.

Penâh¹³²⁰ 5 divanda toplam 37 beyitte geçmektedir. Nâbî 13, Nef'î 10, Neşâtî ile Nâ'ilî altışar ve Şeyhülislâm Yahyâ 2 beyitte ele almıştır.

Penâh-gâh¹³²¹ ise sadece Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Kazanın karışıklık dolu ülkesi, Peygamberimiz ya da onun şefaati, sadrazamlık makamı, kasidenin ya da tarihin sunulduğu kişi veya onun makamı, kapısı, dergâhı, sevgilinin gönderdiği kağıt ya da mektup, sevgilinin misk kokulu hattı, cehennem, gölge, aşkın gölgesi, mutluluğun gölgesi, şarap şişesinin gölgesi, emniyet, meyhane, meyhane pirinin dergâhı ve gamın eşiği birer melce' olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³²²

¹³¹⁵ "Emin yer, me'men, melce." (A.e., s. 455.)

¹³¹⁶ "Sığınacak yer, melce, melâz." (A.e., s. 619.)

¹³¹⁷ "Emniyet olunacak mahal, sağlam yer, melce." (A.e., s. 772.)

¹³¹⁸ "Barınacak ve sığınacak mahal, tedâfü' a sâlih metin ve müstahkem mevki, melce, penâh." (A.e., s. 769-770.)

¹³¹⁹ "İltica olunan yer, melce, penâh." (A.e., s. 855.)

¹³²⁰ "1. Sığınma, iltica, tekke. 2. Sığınacak yer, melce, tekke-gâh." (A.e., s. 965.)

¹³²¹ "Sığınacak yer, melce, müttekâ" (A.e., s. 965.)

¹³²² Ne. K41/35, Ne. K42/29, Ne. K48/1, Ne. K49/18, Ne. K50/24, Ne. K52/4, Ne. K52/21, Ne. K53/24, Ş. G44/3, Ş. T2/1, N. K14/46, N. K15/42, N. K24/40, N. K32/11, N. Mu12/1/7, N. G194/2, N. G236/2, N. T3/4, Nş. K1/20, Nş. K24/21, Nş. K25/23, Na. K7/37, Na. T30/35, Na. T36/15, Na. T69/5, Na. T92/34, Na. M3/1, Na. M7/86-170-234, Na. M8/26-47, Na. Tah5/4/2, Na. G45/2, Na. G408/2, Na. G501/2, Na. G512/3, Na. G519/7, Na. G858/4

Penâh olursa nola mihr ü mâha sâye-i 'aşk

Bülend mertebedür mihrün ile pâye-i 'aşk (Ş. G182/1)

Aşkın derecesi sevginle yüce (bir) mertebedir, aşkının gölgesi güneş ve aya sığınacak yer olsa ne olur?

Eyleyüp kişver-i pür-şûr-ı kazâyı me'men

Mahşer-i fitneye âşûb salar gamzelerün (N. G204/2)

Hışımlı yan bakışların, kazanın karışıklık dolu ülkesinin sığınacak yer edip, fitnenin mahşerine kargaşalık salar.

- Melce'; saltanatın, mananın, sitemin, methin, kazanın, lütuf ve keremin, Peygamberin şeriatının, devlet ve milletin, memleketin, gönül ya da hüner ehlinin, mestin, zengin ve fakirin, âlemin ve insanın bulunduğu bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³²³

Penâh-ı saltanattır Kahramân-ı dîn ü devlettir

Medâr-ı memleketdir kâm-kâr-ı kişver-ârâdır (Ne. K47/6)

(Veziriazam İlyas Paşa) devlet ve dinin Kahraman'ı, saltanatın sığınağı, memleketin dayanağı (ve) memleket süsleyen devlet ve ikbal sahibidir.

2.5.2.37 merci'

“1. Dönülecek yer, geri gelinecek mahal, me'âd. 2. Müracat olunacak yer, herkesin işini gördürmek ve müşkülünü hallettirmek için başvuracağı mahal veya şahıs.”¹³²⁴

Merci' sadece Nâbî'de 3 beyitte geçmektedir. Kasidenin yazıldığı kişinin bulunduğu yer, onun kapısı ya da beden birer merci' olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³²⁵

¹³²³ Ne. K27/5, Ne. K29/65, Ne. K32/17-36, Ne. K36/12, Ne. K48/19, Ne. K52/4, Ne. K58/19, Ne. KK2/17, Ş. G153/6, N. K21/25, N. K37/18, N. Mu2/1/3, N. G22/3, N. G63/2, Nş. K1/19, Nş. K15/14, Nş. K24/19, Nş. G134/5

¹³²⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 778.

¹³²⁵ Na. K10/37, Na. K16/39

'İzz ü devletle ola dil-hâhı üzre kâm-yâb

Merci'-i eşrâf u a'yân-ı cihân ola deri (Na. K17/33)

(Silahdâr Ali Paşa) yücelik ve saadetle gönlünün arzu ettiği isteğine kavuşmuş olsun, (onun) kapısı cihanın ileri gelenlerinin müracaat ettiği mahal olsun.

2.5.2.38 masâf/mesâf

“Sıra sıra denilen mahal, harp saflarının dizildiği meydân-ı harp.”¹³²⁶

Masâf/mesâf sadece Nâbî’de 5 ve Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Masâf, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³²⁷

Çeşm-i şuhûd lâzım anun zevkin itmeğe

Eczâ-yı 'âlem içre hezârân mesâf olur (Na. G124/2)

Onun zevkini almak için ilahi tecellilere şahit olan göz lazım, âlemin parçaları içinde binlerce sıra sıra dizilecek yer olur.

Gelür mesâfuna Çâsâr-ı bed-tebâr senün

Olursa kûh-ı keşîş kadrile mukabil-i Tûr (Na. K7/104)

Papazın (inzivaya çekildiği) dağ itibarla Tur (Dağı’nın) karşılığı olursa, kötü soylu Kayser senin (yani Sultan Mustafa’nın) askerlerinin sıra sıra dizildiği savaş meydanına gelir.

2.5.2.39 mesned-geh/mesned-gâh (tekye-geh)

“Dayanak.”¹³²⁸

Mesned-geh/mesned-gâh sadece Nâ’îlî’de ve Neşâtî’de birer beyitte geçmektedir.

Tekye-geh¹³²⁹ sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

¹³²⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 782.

¹³²⁷ N. G180/1, Na. G308/2, Na. G667/3, Na. Mua162

¹³²⁸ Kanar, **A.g.e.**, s. 1485.

¹³²⁹ “Dayanacak yer, istinat-gâh.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1196.)

- Mesned-geh, doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Olursa bâliş-i zer-kâr-ı câh tekye-gehün

Yine cebîn be-kafâ-yı saf-ı ni'âl olma (N. G315/8)

Dayanacağıın yer, makamının altınla işlenmiş yastığı olursa (bile), alnın ayakkabıların konulduğu yer(topluluğun en aşağı yerin)in başında olmasın.

- Mesned-geh, soyut kavramlar olan büyüklük (iclâl) ve irfanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹³³⁰

Ser-i erbâb-ı dil ya'nî Riyâzi-zâde kim dâ'im

'Uluvv-ı zâtı revnak-bahş-ı mesnedgâh-ı 'irfândur (Nş. K27/16)

Daima yüce zatı irfan tahtının güzellik vereni (olan), gönül erbabının başı yani Riyâzi-zâde...

2.5.2.40 mevkif/mevkîf (mevâkîf)

“Duracak yer, durak, demiryolu katarının yolcu ve yük alıp vermek üzere durduğu mahal, istasyon.”¹³³¹

Mevkîf/mevkîf sadece Nâ'ilî'de 3 ve Neşâtî'de 1 beyitte geçmektedir. Mevâkîf¹³³² ise sadece Nâbî'de 1 beyitte geçmektedir. Beyitlerde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³³³

Nâ'ilî dîde-i hâk-bîne hüveydâ görünür

Mevkîf-ı dârda ser-bâzî-i Mansûr henûz (N. G143/9)

(Ey) Nâ'ilî, Hakkı görücü göze darağacı durağında(ki) Mansur'un korkusuzluğu şimdi, apaçık görünür.

¹³³⁰ N. K14/90

¹³³¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 790.

¹³³² Mevkîfler. (A.e., s. 789.)

¹³³³ N. K7/26, N. G306/7, Na. TB3/8

Kerem-şî'âr şehâ mevkîf-i tahayyürde

O dem ki lutfun ola 'acizân-ı haşre karîn (Nş. K1/36)

Ey cömertlik alâmetli sevgili (Peygamberimiz), şaşma durağında (senin) lütfun(un) kıyametin zavallılarına yakın olduğu o zamanda...

2.5.2.41 mevlid

“Doğulan yer, mahall-i vilâdet, maskat-ı re’s.”¹³³⁴

Mevlid sadece Nâbî’de 2 beyitte geçmektedir. Beyitlerin birinde Peygamberimizin doğum yeri olan Mekke mevlid olarak ele alınırken diğerinde Hazret-i İbrahim’in doğduğu yer olan Urfa mevlid olarak doğrudan ele alınmıştır.

Merkez-i 'âlem olan Mekkenen oldı tâli'

Hayr-ı mahlûkun olur mevlidi de hayr-ı bilâd (Na. K2/65)

(Peygamberimiz) âlemin merkezi olan Mekke'den doğdu, yaratılmışların hayırlısının doğum yeri de (ancak) beldelerin hayırlısı olur.

Hâkümüz mevlididir hazret-i İbrâhimün

Nâbiyâ râst makâmında Rehâvîyüz biz (Na. G271/7)

Ey Nâbî, toprağımız Hazret-i İbrahim'in doğduğu yer(den)dir; biz rast makamında küçük bir çalgıyız/Urfa'ya aitiz.

2.5.2.42 mevrîd

“Vürut edecek mahal, yol, tarîk, vasıta.”¹³³⁵

Mevrid 3 divanda toplam 3 beyitte geçmektedir. Nef'î, Neşâtî ve Nâbî birer beyitte ele almıştır. Taklit edilemeyecek ifade tarzına erişen dudak (leb-i mu'ciz-beyân) ilahi

¹³³⁴ Şemseddin Samî, **Kamus-ı Türkî**, s. 791.

¹³³⁵ **A.e.**, s. 791.

ilhamın; can çeşmesi mucizenin; gayp dostu gönül (dil-i gayb-ülfet) İlahi vahyin mevridi olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³³⁶

Leb degül çeşme-i cân mevrîd-i i'câz ancak

Hat degül fitne-i dil nev çemen-i râz ancak (Nş. G69/1)

Bu (görünen) dudak değil, can çeşmesidir (belki) mucizenin görüldüğü yerdir. Bu (görünen) ayva tüyleri değil, gönlün fitnesidir (belki) sırların yeni biten çimenidir.

2.5.2.43 mültekâ

“İki şeyin ve alelhusus iki deniz veya nehrin birleşip birbirine kavuştukları mahal, mecma’, kavşak.”¹³³⁷

Mültekâ sadece Nâbî’de 1 beyitte Sultan Muhammed Han’ın Beşiktaş’ta denize nazır yaptırdığı köşkün bulunduğu yeri betimlemek için doğrudan ele alınmıştır.

Mültekâsında olup berr ile bahrün cilveger

Birbirine mâye-i nâz eyledi bahr ü beri (Na. T30/3)

Denizle karanın birbirine kavuştuğu yerde ortaya çıkıp; deniz ve karayı birbirine naz mayası eyledi.

2.5.2.44 nazar-gâh

“Bakılan veya bakılacak yer.”¹³³⁸

Nazar-gâh sadece Nâ’ilî ve Nâbî’de ikişer beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³³⁹

O şâdirvân ki vaz' olmuş nazar-gâhında bî-mânend

Hüveydâdur bihiştün cûşîşinde nice âsârı (N. K35/7)

¹³³⁶ Ne. K19/29, Na. K2/66

¹³³⁷ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 855.

¹³³⁸ **A.e.**, s. 908.

¹³³⁹ Na. K2/113

(Silahdar Yusuf Paşa'nın) bakışında eşsiz (olan bu) şadırvan cennetin coşkuluğunda görülecek nice eserleri göstermektedir.

Fikr-i hat ile âh-ı seher-gâh ederüz

Mir'ât-ı hayâlün ki nazar-gâh ederüz (N. R3/1)

Hattının düşüncesiyle seher vakti ah ederiz, hayalinin aynasını bakacağımız yer yaparız.

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâdur bu

Nazargâh-ı İlâhîdür makâm-ı Mustafâdur bu (Na. G655/1)

Bu(rası) Allah'ın baktığı yer; onun sevgilisinin bulunduğu yer ve Mustafa'nın makamı (olduğundan, burada) edebi bırakmaktan sakın!

2.5.2.45 nişîmen

“1. Oturulacak yer. 2. Ev, yuva, ikametgah.”¹³⁴⁰

Nişîmen sadece Nâbî'de 10, nişîmen-geh ise yine sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁴¹

Hoşa nişîmen-i garrâ ki zevk-i seyri ider

Nigâr-hâne-i Çin âdemün dil ü canın (Na. T68/3)

Ne güzel gösterişli bir ev ki (onu) seyretmenin zevki insanın gönlünü ve canını Çin'in put hanesi eder.

Sul[t]ân-ı gam nişîmen idelden derûnumı

Sahrâ-yı kalbe leşker-i sevda gelür gider (Na. G219/4)

Gam sultanı gönlümü oturacak yer ettiğinden beri, kalp çölüne sevda askeri gelir gider.

¹³⁴⁰ Kanar, A.g.e., s. 1675.

¹³⁴¹ Na. K7/25, Na. TB2/7, Na. M8/15, Na. M8/52, Na. T121/22, Na. G311/6, Na. G490/2, Na. G788/2

Bir hod-pesend-i ser-keşün eczâ-yı cismidür

Her zerre zerre hâki bu köhne nişîmenün (Na. G442/6)

Bu eski oturma yerinin her parça parça toprağı; kendini beğenen inatçının cisminin parçalarıdır.

2.5.2.46 pervâz-geh

Uçma yeri.

Pervâz: “Uçma, tayerân, uçuş.”¹³⁴² geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹³⁴³

Pervâz-geh, sadece Nâbî’de 1 beyitte Vezir Ali Paşa’nın köşkünün duvarındaki kuş yuvasını nitelemek için doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Lânenün her biri pervâzgeh-i murg-ı neşât

Câmlar her biri bir sâf-dil-i gûşe-nişîn (Na. T138/16)

Kadehler(in) her biri bir köşede oturan saf gönüllü, her bir kuş yuvası sevinç kuşunun uçma yeri(dir).

2.5.2.47 pûye-gâh

Koşma yeri.

Pûye: “Koşu, koşma.”¹³⁴⁴ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁴⁵

Pûye-gâh sadece Neşâtî’de 1 beyitte soyut bir kavram olan hünerin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Hırâm-ı nâz ile şeb-dîz-i pûyegâh-ı hüner

Ki pây-bend-i dil -ârâsı zülf-i havrâdur (Nş. K15/10)

¹³⁴² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 969.

¹³⁴³ Kanar, **A.g.e.**, s. 1302.

¹³⁴⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 426.

¹³⁴⁵ **A.e.**, s. 358.

Gönül süsleyen ayak bağı, hurilerin saçları olan, hünerin koşu meydanının Şebdiz'i, salına salına yürüyerek...

2.5.2.48 revâc-gâh

İtibar etme yeri, kıymet yeri.

Revâc: “1. Sürüm, iyi sürülen şeyin hâli, itibar. 2. Tedavülde bulunan kıymet ve baha.”¹³⁴⁶ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁴⁷

Revâc-gâh sadece Nâbî’de 2 ve Nâ’ilî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Revâc-gâh-ı visâlünde tuhfe-i dil ü cân

Metâ'-ı kes-mehâr-ı rûy-ı dest olup kalmış (N. G177/3)

(Benim) can ve gönlü(mü)n hediyesi, (sana) kavuşmanın kıymet yerinde kimsenin yüzüne bakmadığı kişinin hediyesi olup kalmış

Hakîr görme metâ'-ı günâhı ey Nâbî

Revâcgâhı anun Ka'be-i mükerrermedür (Na. G225/5)

Ey Nâbî, günah metânı değersiz görme (çünkü) onun kıymet yeri Kâbe-i mükerrermedir.

Revâcgâhın arar her metâ' ey Nâbî

Mesâmi' olmasa mesdûd olur dükân-i şifâh (Na. G725/5)

Ey Nâbî, kulaklar olmasa dudakların dükkânı kapalı olacağı (gibi) her meta kıymet yerini arar.

¹³⁴⁶ A.e., s. 994.

¹³⁴⁷ A.e., s. 358.

2.5.2.49 rezm-gâh

“Harp meydanı.”¹³⁴⁸

Rezm-gâh 3 divanda toplam 3 beyitte geçmektedir. Nef’î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî’de birer beyitte ele almıştır. Rezm-gâh beyitlerde; doğrudan mekân olarak, mana gibi soyut bir kavramın ve dünya gibi somut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Saf çekse ne dem sûtûr-ı hattın

Ey safder-i rezm-gâh-ı ma'nâ (Ne. KK2/5)

Ey mananın harp meydanının kahramanı, hattının satırları ne zaman saf çekse (dizilse)...

Açup râyât-ı fethi rezm-gâhı lâlezâr eyle

Yine ihyâ vü âbâd it makâm-ı pâk-i Nu'mânı (Ş. K7/11)

(Ey, Sultan Murad Han) fetih sancaklarını açıp harp meydanını lale bahçesi eyle, Numan (bin Sabit Ebu Hanife) 'nin mübarek makamını yine bayındır hale getir, ihya et.

Kim ki mekr-i zen-i dünyâya zebûn olmaz ise

Rezm-gâh-ı felege merd gelür merd gider (Na. G187/3)

Kadın (gibi olan) dünyanın hilesine düşkün duruma gelmeyen kişi, feleğin harp meydanına mert gelir mert gider.

2.5.2.50 rif’at-geh

Yükselme yeri.

Rif’at: “1.yükseklik. 2.yücelik.”¹³⁴⁹ ve geh: “yer ve zaman bildiren yapım eki.”¹³⁵⁰

¹³⁴⁸ A.e., s. 995.

¹³⁴⁹ Kanar, A.g.e., s. 782.

¹³⁵⁰ A.e., s. 1302.

Rif'at-geh sadece Nâbî'de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Hadd-i kıyâma anda irişdi livâ-yı Hak

Rif'atgeh-i ezân u ikâmet Medîne'dür (Na. G101/7)

Allah'ın sancağı orada dikildi; kamet ve ezanın yüceldiği yer Medine'dir.

2.5.2.51 safâ-gâh

Huzur yeri, rahat olunan yer.

Safâ: “Safilik, berraklık, bulantı, kedûretten salim olma. Endişesizlik, itminan, rahat, huzur, eğlence.”¹³⁵¹ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁵²

Safâ-gâh, sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de birer beyitte tarih düşürecekleri kasır kastedilerek doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁵³

İdüpdür Hazret-i Sultân Murâda

Bu kasrı Vâlîde Sultân safâ-gâh (Ş. T4/1)

Vâlîde Sultan, bu kasrı Hazret-i Sultan Murâd'a huzur yeri yapmıştır.

2.5.2.52 sayd-geh/sayd-gâh

“Av mahalli, av avlanan yer.”¹³⁵⁴

Sayd-geh/sayd-gâh sadece Nâbî'de 2 ve Nef'î'de 1 beyitte geçmektedir.

- Sayd-geh doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁵⁵

Ne kişver kim ana adli nighbân ola ol yerde

Gazâle saydgâh-ı şîr-i ner cây-ı temâşâdır (Ne. K47/25)

¹³⁵¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1046.

¹³⁵² **A.e.**, s. 358.

¹³⁵³ Na. T62/1

¹³⁵⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1040.

¹³⁵⁵ Na. G407/2

(Veziriazam İlyas Paşa'nın) adaletinin gözcü olduğu memlekette, erkek aslanın avlanma mahalli ceylana gezme yeridir.

- Sayd-geh somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Bu fenâ' saydgehinde 'acabâ var mı ola (eklenmeli mi?)

Sayd için kendisi sayd olduğın anlar sayyâd (Na. K2/17)

Acaba, bu fani avlanma yerinde; avlanmak için kendisinin av olduğunu anlayan avcı var mıdır acaba?

2.5.2.53 secde-gâh/secde-geh

“Secde mahalli, secdeye varılacak yer.”¹³⁵⁶

Secde-gâh/secde-geh 3 divanda toplam 8 beyitte geçmektedir. Nâbî 4, Nef'î ve Nâ'ilî ikişer beyitte ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır. Beyitlerde meyhane kapısının toprağı, sevgilinin/kaside sunulan kişinin kapısının toprağı ve Ayasofya'nın mermerinin berrak zemini birer secde-gâh biçiminde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁵⁷

Ne bütgede ne Ka'be gerek 'âşıkâ Nef'î

Hâk-i der-i meyhâne yeter secdegeh-i mest (Ne. G22/5)

(Ey) Nef'î, aşığa ne put hane ne Kâbe gerek, mest(e) secde mahalli (olarak) meyhane kapısının toprağı yeter.

Dünyâ-perestün anlamışuz secdegâhını

Pür-nakş-ı sîm ü zer nice seccâde görmüşüz (Na. G276/2)

Dünyaya tapanın secde mahallini anlamışız; altın ve gümüş nakışlarla dolu nice seccade görmüşüz.

¹³⁵⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1045.

¹³⁵⁷ Ne. K14/27, N. G160/4, N. G301/4, Na. TB2/10, Na. G380/5, Na. G705/9

2.5.2.54 şebân-gâh

“Geceleyecek yer.”¹³⁵⁸

Şebân-gâh sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Hat-ı siyâh şebângâh-ı şehr-i hüsnündür

Dükân-ı fitneyi bâz itmenün zamanı degül (Na. G480/4)

Siyah hat, güzellik şehrinin geceleyecek yeridir; fitne dükkanını açmanın zamanı değil.

2.5.2.55 tâ’at-kede

İbadet yeri, ibadet edilen yer.

Tâ’at: “1. İtaat, inkıyat, alelhusus evâmîr-i ilâhiyyeye tebaiyet. 2. Takva, ibadet, züht.”¹³⁵⁹ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”

Tâ’at-kede sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Envâ'-ı nevâleden tabaklarda kıbâb

Tâ'atkededür cemâ'at-i engüşte (Na. R196/2)

Tabaklarda çeşitli yiyeceklerden (yapılmış) kubbeler; parmak cemaatine ibadet yeridir.

2.5.2.56 tagayyür-gâh

Değişme yeri, başkalaşma mekânı.

Tagayyür: “Değişme, başka türlü ve diğer-gün olma, başkalaşma, tebeddül etme.”¹³⁶⁰ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁶¹

Tagayyür-gâh, sadece Nâbî’de 1 beyitte, dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

¹³⁵⁸ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C5%9Feban>, 08 Nisan 2022

¹³⁵⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1141.

¹³⁶⁰ **A.e.**, s. 1146.

¹³⁶¹ **A.e.**, s. 358.

Ne kâdir itmege şekerle halvâ sohbetin gendüm

Tagayyürgâh-ı 'âlem kalsa bâkî bir karâr üzre (Na. G752/3)

*Buğday; âlemin değişme yeri, ebediyen değişmeden kalsa (da) şekerle helva sohbeti
etmeye kadir değil.*

2.5.2.57 tahsîl-gâh

Kazanma, elde etme yeri.

Tahsîl: “Hâsıl etme, husule getirme, ele geçirme, kazanma.”¹³⁶² ve gâh: “Bazı kelimâtı
Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁶³

Tahsîl-gâh, sadece Nâbî’de 1 beyitte somut bir kavram olan Kâbe’nin benzetmeliği
olarak ele alınmıştır.

Tahsîlgâh-ı mes'ele-i fenn-i râzdur

Mecmû'a-i menâsık-ı züvvâr Ka'be'dür (Na. G100/7)

*Kâbe, sır ilminin konusunun elde edilme yeri (ve) ziyaretçilerin hac ibadetlerinin
anlatıldığı mecmuadır.*

2.5.2.58 ta'lîm-gâh

“Talim alanı, eğitim alanı, askerî eğitim tesisi.”¹³⁶⁴

Ta'lîm-gâh sadece Nâbî’de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Yazar emvâcdan geh râst geh kec hatt-ı gûn-â-gûn

'Aceb ta'lîmgâh olmuş sabâya mekteb-i deryâ (Na. G6/3)

*Deniz mektebi, saba rüzgarına garip (bir) talim alanı olmuş, dalgalardan bazen doğru
bazen eğri çeşit çeşit hat yazar.*

¹³⁶² A.e., s. 1151.

¹³⁶³ A.e., s. 358.

¹³⁶⁴ Kanar, A.g.e., s. 505.

Olsa pîr-i deyrden yek-dem sebak-hân-ı reşâd

Buhl-ı nâ-dân hâce-i ta'lîmgâh-ı cûd olur (Na. G102/4)

Dünyanın pirinden, bir an doğru yola girmenin şakirdi olsa, cahil cimri, cömertlik talim yerinde hoca olur.

2.5.2.59 tarab-gâh (tarab-hâne, tarab-istân)

Sevinme yeri, şenlik mekânı.

Tarab: “Sevinç, şenlik, ferah, sevinçten gelen coşkunkluk ve tepinme.”¹³⁶⁵ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁶⁶, hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹³⁶⁷, istân: “Kelimelerin sonuna gelerek yer isimleri yapar.”¹³⁶⁸

Tarab-gâh 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî 3, Nef’î ve Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

Tarab-hâne sadece Nef’î’de 4 ve Neşâtî’de 2 beyitte; tarab-istân sadece Nâbî’de 1 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁶⁹

Sürûd-ı müjde ile âsumân tarab-hâne

Salâ-yı ayş u tarabla zemîn neşât-âbâd (Ne. K29/8)

Gökyüzü, müjdenin nağmesiyle sevinç yeri; zemin, yeme içme davetiyle bol neşe yeridir.

Bir safâ buldu bu müjdeyle cihân ki yaraşır

Dil-i erbâb-ı gam olursa tarab-hâne-i Cem (Ne. K40/4)

Dünya (Hüsrev Paşa’nın vezirliğinin) müjdesiyle bir safâ bulunduğundan gam ehlinin gönlü, Cem’in sevinç yeri olursa yakışır.

¹³⁶⁵ A.e. s. 1164.

¹³⁶⁶ A.e., s. 358.

¹³⁶⁷ A.e., s. 423.

¹³⁶⁸ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/istan>, 25 Mart 2022.

¹³⁶⁹ Ne. K9/16, Ne. K44/36, Ne. K59/5, Nş. K16/2, Nş. K16/22, Nş. K24/1, N. Mu1/7/3, N. G303/11, Na. T91/3

'Âlem 'arûs-ı bahtına oldukça cilve-gâh

Mâtem-serây-ı dehr tarab-gâh-ı sûr olur (N. K24/22)

Âlem, bahtının gelinine tecelli yeri oldukça; matem sarayı (olan) dünya, şenliğin sevinç yeri olur.

2.5.2.60 **tecellî-gâh (tecellî-hâne, tecellî-kede, cilve-gâh/cilve-geh, meclâ, meşhed, mezâhir)**

Tecelli yeri, Allah'ın tecelli ettiği yer.

Tecellî: “1. Görünme, ayan ve zahir olma, zuhur, bürûz. 2. Kudret ve esrâr-ı ilâhiyyenin eşhas ve eşyada asarı görünmesi.”¹³⁷⁰ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁷¹ ve hâne: “Ev, beyt, dâr, mesken.”¹³⁷² ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹³⁷³

Tecellî-gâh, tecellî-hâne, tecellî-kede ve meclâ¹³⁷⁴ sadece Nâbî'de birer beyitte geçmektedir.

Cilve-gâh/cilve-geh¹³⁷⁵; 4 divanda toplam 53 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî ve Nâbî yirmi birer, Nef'î 6 ve Neşâtî 5 beyitte ele almıştır.

Mezâhir¹³⁷⁶ sadece Nâbî'de 3 beyitte geçmektedir.

Meşhed¹³⁷⁷ sadece Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

¹³⁷⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1184.

¹³⁷¹ **A.e.**, s. 358.

¹³⁷² **A.e.**, s. 423.

¹³⁷³ Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 08 Nisan 2022.

¹³⁷⁴ “Bir şeyin açığa çıkarıldığı veya açıkça görüldüğü yer, zuhur ve tecellî yeri, tecellîgâh.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/mecla>, 08 Nisan 2022.)

¹³⁷⁵ “Tecelli ve zuhur mahalli.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 181.)

¹³⁷⁶ Mazharlar. (**A.e.**, s. 794.)

¹³⁷⁷ “Hakk'ın tecelli ettiği yer.” (Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995, s. 362.)

- Tecellî-gâh; bazı beyitlerde Allah'ın Hazret-i Musa'nın isteği üzerine tecelli etmesi hadisesine¹³⁷⁸ ve Hazret-i İbrahim'le ilgili olan “berd ü selâm” ayetine¹³⁷⁹ telmihle ya da tecelli yeri anlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹³⁸⁰

Olsun ey gülün-i riyâz-ı hüner

Cilve-gâhun nümûne-i mahşer (N. Ş2/5)

Ey hüner bahçesinin gül fidanı, tecelli ettiğin yer mahşere benzesin.

Olanlar zevk-yâb-ı meşhed-i Musa ider idrâk

Ser-â-ser olduğın 'âlem tecellî-hâne-i Sînâ (Na. K1/36)

Musa'nın Allah'ı gördüğü yerin zevkini alanlar âlem(in) baştanbaşa (Allah'ın) tecelli ettiği yer (olan) Sînâ olduğunu anlar.

- Mana ülkesinin arazisi, remil kumunun tahtası, koç burcu, gökyüzü, tenezzülsüzlük köşesi (evc-i istîgnâ), mana âlemi, sevgilinin parmaklarının kucağı, nazın haremî, nur ve ışık göğü, şairin gözünün manzarası, gökyüzündeki yeni ay, Firdevs cenneti, cennetteki köşk, cihanı aydınlatan güneşin başı, lale, baş, birliğin aksi ('aks-i vâhid), güzellik güzelleri (hubân-ı cemâl), sevgilinin bulunduğu yerin toprağı, gönül, kalp, sine ve halifenin tahtının bulunduğu yer birer tecellî-gâh olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³⁸¹

¹³⁷⁸ وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي وَلَكِنْ لَتَرْيَبُنِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرِيَنِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَاهُ
A'râf Sûresi (7/143) Meal: “Musa belirlediğimiz vakitte geldi ve Rabbi onun kelamıyla taltif buyurdu. Musa, "Ey Rabbim, bana cemalini göster de sana bakayım!" dedi. Allah, "Beni kesinlikle göremezsin. Fakat dağa bir bak, eğer yerinde durursa, demek ki beni görebileceksin" buyurdu. Derken Rabbi dağa bir tecellide bulununca, onu un gibi ufalayiverdi, Musa ise bayılıp düştü Sonra ayıldığında, "Sen, noksan sıfatlardan münezzehsin, sana tövbe ile döndüm ve ben, inananların ilkiyim!" dedi.” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, A.g.e., s. 168.)

¹³⁷⁹ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ Enbiyâ Sûresi (21/69) Meal: “Biz de, “Ey ateş, İbrahim'e serin ve güvenli ol” dedik.” (A.e., s. 328.)

¹³⁸⁰ N. K1/21, N. G129/5, N. G156/2, N. G268/3, Nş. TB2/4/7, Na. K23/4, Na. T39/5, Na. G405/5, Na. G490/4-7, Na. G638/3, Na. G704/1

¹³⁸¹ Ne. K7/46, Ne. K10/62, Ne. K17/25, Ne. K35/39, Ne. K53/48, N. K4/4-38-46, N. K25/11, N. Mu1/3/5, N. Mu1/6/7, N. G60/2, N. G113/1, N. G129/2, N. G155/2, N. G220/1, N. G326/1, N. T6/2, Nş. K1/6, Nş. G22/1, Nş. G83/4, Nş. G92/2, Na. K3/3, Na. K19/6, Na. K24/12, Na. M7/26, Na. T3/3,

Tenhâ çıkınca tîg ile meydana gün gibi

Hûrşîddür cîlve-gehi âsumân olur (Ne. K28/35)

(Veziriazam Murad Paşa) meydana güneş gibi, sadece kılıcıyla çıkınca tecelli ettiği yer gökyüzü olan güneş (gibi) olur.

Olmuş haya1-i yâre dil-i sâfî cilvegâh

Kendi henüz âyîne-i 'âşıkân iken (Na. G584/2)

Saf gönlü; kendi henüz âşıkların aynasıken yârin hayalinin tecelli ettiği yer olmuş.

- Tecellî-gâh; dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.¹³⁸²

Verir esâs-ı p[ü]l-ı çarha bâd-ı fitne şikest

Bu cîlve-gâhda ne menzil ne reh-güzâr kalur (N. K2/16)

Fitne rüzgarı, feleğin köprüsünün temelini kırar; bu tecelli yerinde ne varacak yer ne gidecek yol kalır.

2.5.2.61 temâşâ-gâh/temâşâ-geh

“Seyir ve teferrüc yeri, eğlence mahalli.”¹³⁸³

Temâşâ-gâh/temâşâh-geh 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ'ilî 3, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî birer beyitte ele almıştır. Nef'î ve Neşâtî ise hiç kullanmamıştır.

- Temâşâ-gâh doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Su gibi akdî cihân halkı temâşâ-gehine

Etdi deryâyı Sikender gibi gûyâ seyyâl (N. K12/15)

Na. T26/1, Na. T127/37, Na. G115/1, Na. G306/3, Na. G490/4, Na. G614/3, Na. G655/2, Na. G715/7, Na. G774/1, Na. G803/5, Na. Mua105, Na. Mua130, Na. L7/6

¹³⁸² N. K24/22, Na. K163/1

¹³⁸³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1200.

Cihan halkı (Veziriazam Mehemed Paşa'nın) seyir yerine su gibi aktı; (Veziriazam Mehemed Paşa) İskender gibi sanki denizi akıttı.

- Çöl ve gelin sarayı (hacle-serâ) birer temâşâ-gâh olarak doğrudan ele alınmıştır.¹³⁸⁴

Yakın itdi felek eyyâm-ı şekke rûz-ı nev-rûzı

Bu takrîb ile birkaç gün temâşâgâh olur sahrâ (Ş. G4/2)

Felek, nevrüz gününü şüphe günlerine yakın etti; çöl bu takrîble birkaç gün seyir yeri olur.

- Temâşâ-gâh, güzellik ve uyanıklık gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹³⁸⁵

Fürûg-ı mihr-i 'âlem-tâbı gör meh-tâbı neylersin

Temâşâgâh-ı bîdârî tururken hâbı neylersin (Na. G556/1)

Cihani aydınlatan güneşin nurunu gör(sen) mehtabı neylersin; uyanıklığın eğlence yeri dururken uykuyu neylersin.

2.5.2.62 teneffüs-kede

Teneffüs yeri, nefes alma mekânı.

Teneffüs: “Nefes alma, soluk, soluk alma.”¹³⁸⁶ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”

Teneffüs-kede, sadece Nâbî’de 1 beyitte, somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Olamaz zümre-i erbâb-ı nefesden ma'dûd

Bu teneffüskedede eylemeyen 'add-ı nefes (Na. G336/5)

¹³⁸⁴ N. K14/39

¹³⁸⁵ N. G111/2

¹³⁸⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1205.

Bu nefes alma mekânında nefes saymayan, nefes ehlerinden sayılmaz.

2.5.2.63 teveccüh-gâh

Yönelme yeri.

Teveccüh: “Yüz çevirme, doğrulma, bir yere doğru hareket etme.”¹³⁸⁷ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁸⁸

Teveccüh-gâh, sadece Nâbî’de 1 beyitte âşıkların mekânı olarak doğrudan ele alınmıştır.

Teveccühgâh-ı 'uşşâk olmada ebrû degül ancak

Şikâf-ı cîb-i pîrâhen dahi mihrâbdan kalmaz (Na. G312/5)

Gömleğinin cebinin yırtığı, âşıkların yönelme yeri olmada kaç kadar değilse de (o da) mihraptan geri kalmaz.

2.5.2.64 tûfân-geh

Fırtına yeri, tufan olan yer.

Tûfân: “Fırtına.”¹³⁸⁹ ve gâh: “Bazı kelimâtı Fârisiyyeye ilhak olunarak zaman veya mekan beyan eder.”¹³⁹⁰

Tûfân-geh sadece Nâ’ilî ve Nâbî’de birer beyitte geçmektedir. Tûfân-geh doğrudan ve somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.

Sîneden rahtunı ey gam götür âfet yeridür

Girye tûfân-gehidür âteş-i hasret yeridür (N. G60/1)

Ey gam, sineden ev eşyanı götür (çünkü burası) felaket ve hasret ateşi yeridir, ağlama(nın) tufan yeridir.

¹³⁸⁷ A.e., s. 1222.

¹³⁸⁸ A.e., s. 358.

¹³⁸⁹ Kanar, A.g.e., s. 1035.

¹³⁹⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 358.

Tecerrüd ihtiyâr it âşinâ-yı 'akl isen Nâbî

Bu tûfângâh-ı hestî-şûyda esvâbı neylersin (Na. G556/5)

(Ey) Nâbî, aklın dostu isen dünyadan vazgeçmeyi tercih et, bu varlığı temizleyen tufan yerinde giyeceği neylersin?

2.5.2.65 vahşet-âbâd (vahşet-serâ)

“İssız ve korkunç yer.”¹³⁹¹

Vahşet-âbâd sadece Nâ'îlî'de 2 beyitte, vahşet-serâ yine sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte geçmektedir. Vahşet-âbâd beyitlerin birinde somut bir kavram olan dünyanın, diğerinde soyut bir kavram olan gönlün benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹³⁹²

Şeb-zinde-dâr-ı 'ışka bu vahşet-serâyda

Zulmet-zedâ-yı hayret olur bir dimâg vir (N. G93/2)

Bu ıssız yerde, aşkla geceleri uyanık kalan, hayret karanlığını gideren bir dimağ ver.

Şîr akar Kûh-kene Kaysa gazâlân bulunur

Vahşet-âbâd-ı dil-i pür-dûd u dâmumda benüm (N. G244/5)

Benim duman ve tuzak dolu gönlümün ıssız yerinde, dağı delen Ferhat'a süt, Mecnun'a da ceylan bulunur.

2.5.2.66 zulmet-âbâd (zulmet-kede, zulmet-serâ)

Karanlık olan yer.

Zulmet: “Karanlık.”¹³⁹³ ve âbâd: “Arapça ve Farsça isimlerin sonuna gelerek birinci kelimenin ifâde ettiği niteliğin fazlalığını, bolluğunu belirten birleşik kelimeler yapar”¹³⁹⁴ ve serây: “Sonuna geldiği kelimelere “saray, konak, hâne, yer” anlamı

¹³⁹¹ Kanar, A.g.e., s. 1734.

¹³⁹² N, K30/27

¹³⁹³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1368.

¹³⁹⁴ Ayverdi, A.g.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/%C3%82BAT>, 08 Nisan 2022.

katarak Farsça usûlüyle birleşik isimler yapar.”¹³⁹⁵ ve kede: “Sonuna geldiği kelimelere yer anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş isimler yapar.”¹³⁹⁶

Zulmet-serâ sadece Nâ’îlî’de 1 beyitte, zulmet-kede sadece Neşâtî’de 1 beyitte ve zulmet-âbâd sadece Nâ’îlî ve Nef’î’de birer beyitte ele alınmıştır. Zulmet-âbâd; somut bir kavramlar olan dünyanın ve mürekkebin benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹³⁹⁷

Zulmet-âbâd-ı devâtında nihândır ki olmuş

Hâmesi lûle-i ser-çeşme-i hayvân-ı suhan (Ne. K60/21)

(Nef’î’nin) divitinin karanlığında sözün ebedi hayat suyunun çeşmesi gizlidir ve kaleminden akmaktadır.

Zulmet-âbâd-ı gam etmiş bize dünyâyı eden

Şem'-i ikbâli müsâdif nefes-i serdimize (N. G354/3)

İkbal mumunu bizim soğuk nefesimize denk getiren (felek), dünyayı da bize gamın karanlık yeri etmiştir.

Sonuç olarak; şiirlerde 66 farklı fiil mekân geçmektedir. Nâbî; bu mekânlardan 52’sini şiirlerinde kullandığından şiirlerinde en fazla sayıda farklı fiil mekânı kullanan şair konumundadır. Onu, 30 farklı mekânla Nâ’îlî, 21 farklı mekânla Nef’î, 16 farklı mekânla Neşâtî ve 9 farklı mekânla Şeyhülislâm Yahyâ takip etmektedir. Bu mekânlardan ‘arbede-gâh, bahşış-geh, bâriş-geh, felâket-kede, hâhiş-geh, hazân-gâh, huruş-gâh, ilticâ-geh, işrak-geh, kûşış-hâne, metâf, matmah, merci’, mevlid, mültekâ, nişîmen, pervâz-geh, rif’at-geh, şebân-gâh, ta’at-kede, tagayyür-gâh, ta’lîm-gâh, teneffüs-kede ve teveccüh-gâh sadece Nâbî’de; âbiş-hor, âteş-zâr, dahme-gâh, emvâc-geh, garka-gâh, gavgâ-gede, imtilâ-gâh ve vahşet-âbâd sadece Nâ’îlî’de; hâl-gâh ve pûye-gâh sadece Neşâtî’de; mas’ad ise sadece Nef’î’de geçmektedir. Bu bakımdan Nâbî şiirlerinde diğer şairlerde olmayan en fazla sayıda mekânı kullanan şair

¹³⁹⁵ A.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/seray>, 08 Nisan 2022.

¹³⁹⁶ A.e., (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/GEDE>, 08 Nisan 2022.

¹³⁹⁷ N. K4/35, Nş. G60/3

konumundadır. Şeyhülislâm Yahyâ ise diğer şairlerden farklı herhangi bir mekânı şiirlerinde kullanmamıştır.

Fiil mekânlardan sadece matla' ve melce' şairlerin tamamında ve doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Pûye-gâh ise sadece Neşâtî'de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. 'Hâhiş-geh dünyanın sıfatı olarak; bahşiş-geh, Kâbe'nin; bâriş-geh, Medine'nin sıfatı olarak, 'arbede-gâh dünyanın sıfatı olarak ve soyut bir kavramın benzetmeliği olarak sadece Nâbî'de ele alınmıştır. Gavgâ-gede dünyanın sıfatı olarak; emvâc-geh ise gönlün sıfatı olarak sadece Nâ'ilî'de ele alınmıştır. Hazân-gâh, teneffüs-kede ve tahsil-gâh ise sadece Nâbî'de; garka-gâh sadece Nâ'ilî'de, hâl-gâh sadece Neşâtî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Felâket-kede, hurûş-gâh, ilticâ-geh, işrak-geh, metâf, matmah, merci', mevlid, mültekâ, nişîmen, pervâz-geh, rif'at-geh, şebân-gâh, ta'at-kede, ta'lîm-gâh sadece Nâbî'de; âbiş-hor, dahme-gâh ve imtilâ-gâh sadece Nâ'ilî'de, mas'ad sadece Nef'î'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Ârâm-gâh; Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Âteş-zâr Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Bûse-gâh, mazhar, mecrâ ve tarâb-gâh; Nef'î, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Cevlân-geh; Nef'î, Neşâtî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Dâm-gâh; Nâ'ilî ve Nâbî'de hem soyut kavramlara benzetmelik olarak hem doğrudan mekân olarak hem de dünyanın sıfatı olarak ele alınırken; Şeyhülislâm Yahyâ'da sadece doğrudan, Neşâtî'de ise sadece soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Karâr-gâh; Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Maksem; Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Ma'reke; sadece Nef'î, Nâ'ilî ve Neşâtî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Maşrık ve medhâl; sadece Nef'î, Nâ'ilî ve Nâbî'de doğrudan ele alınmıştır. Melce' şairlerin tamamında; mesâf, revâc-geh ve nazar-gâh sadece Nâ'ilî ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Mecma' sadece Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Mehbit ise sadece Nef'î ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Mesned-gâh Neşâtî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınırken Nâ'ilî'de hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Mevkif; Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî'de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Mevrid sadece Nef'î, Neşâtî ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.

Rezm-gâh, Nef'î'de soyut bir kavrama, Nâbî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak, Şeyhülsîlâm Yahyâ'da ise doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Safâ-gâh sadece Şeyhülsîlâm Yahyâ ve Nâbî'de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Sayd-geh; Nef'î'de doğrudan ele alınırken Nâbî'de hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Secde-gâh; Nef'î'de sadece doğrudan ele alınırken; Nâ'ilî'de hem somut hem soyut kavramlara benzetmelik olarak; ve Nâbî'de ise her üç biçimde de ele alınmıştır. Tagayyür-gâh sadece Nâbî'de dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır.

Tecellî-gâh, Nef'î ve Neşâtî'de sadece doğrudan; Nâ'ilî ve Nâbî'de ise hem doğrudan hem de dünyanın sıfatı olarak ele alınmıştır. Temâşâ-gâh; Şeyhülsîlâm Yahyâ'da sadece doğrudan; Nâbî'de sadece soyut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâilî'de ise hem doğrudan hem de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Tûfân-geh; Nâ'ilî'de sadece doğrudan mekân olarak; Nâbî'de sadece somut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır. Vahşet-âbâd; sadece Nâ'ilî'de hem somut hem de soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır. Zulmet-âbâd sadece Nef'î, Nâ'ilî ve Neşâtî'de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Son olarak, hâhiş-geh ise sadece Nâbî'de hem dünyanın sıfatı hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Bunlara ek olarak; Nef'î, karâr-gâh yerine müstakarı; Nâ'ilî, ma'reke yerine ma'reke-gâhı ve Nef'î ma'reke-câyı; Nâ'ilî melce' yerine me'men ve penâh-gâhı; mesned-geh yerine tekye-gehi; Nâbî, mecma' yerine mecâmî'yi ve mecrâ yerine mecârîyi; mevkif yerine mevâkîfı ve cılve-gâh yerine tecellî-gâh, tecellî-hâne, tecellî-kede ve meclâyı da şiiirlerinde kullanmayı tercih etmiştir. Bu açıdan Nâbî şiiirlerinde fiil mekânların farklı kullanımlarını en çok tercih eden şair konumundadır.

Bütün bu veriler ışığında, tıpkı muhayyel mekânlarda da olduğu gibi fiil mekânlarda da yani genel itibariyle mecazi mekânlarda Nâbî diğer şairlere göre daha ön plandadır. Nâbî’de çok sayıda farklı fiil mekân ele alınmasına rağmen Şeyhülislâm Yahyâ’da diğer şairlerden farklı hiçbir fiil mekânın geçmemesi de dikkat çekicidir. Bunlara ek olarak, fiil mekânlar içerisinde yer alan ve ism-i mekân kalıplarıyla oluşturulan mekânların genel itibariyle doğrudan ele alındığı görülmüştür. Bu tür mekânlar çok nadir olarak bir benzetme ögesi biçiminde ele alınmıştır.

2.6 DİĞER MEKÂNLAR

Şiirlerde karşılaşılan mekân kategorilerinden altıncısı ise “diğer mekânlar”dır. Önceki mekân kategorileri olan yapay, doğal, metafizik, nesne ve mecazi mekânların hiçbirine dâhil olmayan ancak mekân olarak ele alınabilecek mekânlar bu başlık altında ele alınmıştır. Yalın bir tasnif oluşturmak gayretiyle farklı farklı başlıklar belirleyip kategori sayısını artırmak yerine kalan mekânlar “diğer” başlığı ile toparlanmıştır.

Ele alınan tasniflerden Yıldızhan ve Narlı’da bu tür mekânlar ele alınmamıştır dolayısıyla böyle bir kategori de görülmemektedir. Tetik, bu başlık altında bulunan bazı mekânları ve kendi çalışmasında herhangi bir başlık altına alamadığı tüm mekânları “kategori dışı mekânlar” olarak ele almıştır. Gider ise yine bu başlıktaki mekânların çoğunu çalışmasına dâhil etmemiş olmakla birlikte çok az bir kısmını da “doğal mekânlar” üst başlığı altında “belirsiz bir yeri karşılayan mekân”lar başlığı ile ele almıştır. Bu çalışmada bulunan “diğer mekânlar” şunlardır; ‘arsa, berzah, çukur, dâr, gedik, harâbe, ka’r, kenâr, gûşe, makâm, menzil, nigâr-hâne, sâha, yaban ve yer.

2.6.1 ‘arsa (‘arsa-gâh/‘arsa-geh, arâzî)

“Ebniye yapılacak boş arazi parçası, ebniyesi yıkılmış veya ebniyeye tahsis olunmuş yer.”¹³⁹⁸

‘Arsa 5 divanda toplam 42 beyitte geçmektedir. Nef’î 19, Nâbî 15, Neşâtî 4, Nâ’ilî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

‘Arsa-gâh/‘arsa-geh 3 divanda toplam 5 beyitte geçmektedir. Nâ’ilî ile Nâbî ikişer ve Neşâtî 1 beyitte ele almıştır.

Arâzî¹³⁹⁹ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

¹³⁹⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 66.

¹³⁹⁹ Arzlar. (A.e., s. 63.)

- ‘Arsa; mahşer, savaş ve yiğitlik bağlamında doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁴⁰⁰

Süleymân gibi çıksın tahta her gün adl ü dâd etsin

Pür olsun arsa-i mahşer gibi meydân-ı dîvânı (Ne. K11/52)

(Sultan Osman Han) Süleyman gibi tahta çıksın, her gün adalet ve doğruluk göstereyin, divanının meydanı mahşer meydanı gibi dolsun.

- ‘Arsa; felek, dünya ve âlem gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴⁰¹

Mihr ü mehün tulû' u gurûbın ne anladun

Galtân bu 'arsanun iki tûpın ne anladun (N. G218/1)

Güneş ve ayın doğmasını ve batmasını ne anladın? Bu arsanın yuvarlanan iki topundan ne anladın?

Nasîbi 'arsa-i 'âlemde sine dögmekdür

Usûl ile geçinen kimsenün nekâre gibi (Na. G831/5)

Usul ile geçinen kimsenin, âlem arsasında nasibi saz gibi göğsünü dövmektir.

- ‘Arsa; mana, bilgi, övgü, söz, şiir, ikbal ve izzet, övünme, devlet, teslim ve adil olma gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴⁰²

Şeh-süvâr-ı 'arsa-i ikbâl ü 'izzetsin müdâm

Olmasun şâhum semend-i devletün bî-zîn ü raht (Ş. G29/3)

¹⁴⁰⁰ Ne. K22/5, Ne. K29/31, Ne. K30/17, Ne. K37/9, Nş. TB1/4/9, Nş. K11/27, Na. K14/42, Na. T9/2, Na. T37/2, Na. T86/8, Na. G59/3, Na. R31/1

¹⁴⁰¹ Ne. K3/28, Ne. K4/30, Ne. K22/16, Ne. K23/8, Ne. K24/29, Ne. K53/11, Ne. K55/52, N. K6/5, N. K8/22, N. K20/5, Nş. K20/26, Na. T69/5, Na. G78/3, Na. G276/4, Na. G510/5, Na. G809/5, Na. R85/2

¹⁴⁰² Ne. K17/25, Ne. K23/34, Ne. K23/35, Ne. K52/54, Ne. K52/56, Ne. K60/35, Ne. G60/5, Ş. G29/3, N. K1/8, Nş. K13/10, Nş. K19/34, Na. K18/28, Na. T16/24, Na. G26/4, Na. KK107/1

Şahım, daima izzet ve ikbal arsasının usta binicisisin; bahtının güzel atı eyersiz ve takımsız olmasın.

Yine senün eser-i şân u şevketündendür

Yüzin arâzî-i teslîme sürmek ehl-i 'inâd (Na. K14/59)

İnat sahiplerinin yüzünü teslim arazisine sürmek yine senin (yani Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'nın) büyüklüğünün ve şanının eserindendir.

2.6.2 berzah

“1. İki şey arasındaki fasıla ve hatt-ı vâsıl. 2. c. İki karayı birbirine rapt ve iki denizi birbirinden tefrik eden dar dil.”¹⁴⁰³

Berzah sadece Nâ'ilî'de 4 ve Nâbî'de 2 beyitte geçmektedir.

- Berzah doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁴⁰⁴

Yanduk heves-i âteşine dûzah dûzah

Gezdük tarik-i ümîdi berzah berzah (Na. R21/1)

Coşkulu hevesine cehennem cehennem yandık; ümit yolunu geçit geçit gezdik.

- Berzah; somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴⁰⁵

Revâ mıdır ki bu berzahda deşt-i hirmânun

Belâ-keş olmaya dil Kays-ı nâ-murâdı kadar (N. K37/6)

(Ey) gönül (senin) nasipsizlik çölün(ün); bu berzahta isteğine erişememiş (gönlün) Kays'ı kadar bela çekmemesi reva mıdır?

¹⁴⁰³ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 124.

¹⁴⁰⁴ Na. M6/9

¹⁴⁰⁵ N. Mu9/1/2, N. M12/1/6, N. G209/2

2.6.3 çukur (hufre, mukâ'ar, varta)

“Oyulmuş yer, delik, hufre”¹⁴⁰⁶

Çukur sadece Neşâtî ve Nâbî’de birer beyitte geçmektedir.

Hufre¹⁴⁰⁷ sadece Nâbî’de 4 beyitte geçmektedir.

Mukâ'ar¹⁴⁰⁸ sadece Nâ'îlî’de 1 beyitte geçmektedir.

Varta¹⁴⁰⁹ sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir.

- Çukur doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁴¹⁰

Kimin itmiş risâletle şefî'-i varta-i mahşer

Kimin itmiş velayetle nedîm-i halvet-i ma'na (Na. K1/46)

(Allah) kimini peygamberlikle mahşer çukurunun şefaâtçisi etmiş, kimini velilikle mananın halvet arkadaşı etmiş.

Murg-âb-ı emel düşmüş iken hufre-i dâme

Ser-pençe-i şâhîn-i kazâ eyledi nahcîr (Na. G147/10)

Emel ördeği tuzak çukuruna düşmüşken, kaza şahininin güçlü eli (onu) avladı.

Turmaz siyâh-rûylığa yine meşk ider

Bî-çâre hâmenün bir ayagı çukurda (Na. G694/2)

Bir ayağı çukurda (olan) çaresiz kâmiş, yüzü kara (olduğu halde) durmaz, yine meşk eder.

¹⁴⁰⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 221.

¹⁴⁰⁷ “Çukur, oyuk.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/hufre>, 10 Nisan 2022.)

¹⁴⁰⁸ “Ortası çukur olan.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 822.)

¹⁴⁰⁹ “Uçurum, kuyu gibi derin yer, çukur.” (Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/varta>, 10 Nisan 2022.)

¹⁴¹⁰ N. K3/52

- Çukur; acz, zillet ve ihmal gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴¹¹

Ol kadar bâd-ı bürûdetle 'adû-yı hâksâr

Hufre-i 'acze düşüp başına savurdu türâb (Na. T144/21)

O kadar soğuk rüzgarla hakir düşman, acizlik çukuruna düşüp başına toprak savurdu.

- Çukurun hem kelime anlamından hem de özel bir mekân adı olmasından faydalanılarak kelime oyunu yapılmıştır.

Düşürmek olmadı bir kerre ol şûh-ı gül-endâmı

Bu hammâmın egerçi kim Çukur Hammâmıdur nâmı (Nş. Ma4)

Her ne kadar bu hamamın adı Çukur Hamamı olsa da o gül bedenli güzeli bir kere düşürmek (nasip) olmadı.

2.6.4 dâr

“1. Beytin büyüğü, birkaç daireyi havi mesken, konak. 2. Mahal, mekân, makam.”¹⁴¹²

Dâr 5 divanda toplam 57 beyitte geçmektedir. Nâbî 32, Nâ'îlî 14, Nef'î 5, Şeyhülislâm Yahyâ 4 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

- Dâr; ayrı düşeni ve garibi ile dâr-ı İslâm, dârü'l-hilâfet, dâr-ı emn olarak; hastane, tımarhane anlamında dâr-ı şifâ olarak; âhiret anlamında dâr-ı 'ukbâ, dâr-ı bekâ olarak; cennet anlamında dârü's-selâm olarak; saray anlamında dârü's-sa'ade olarak, Anadolu anlamında dârü'l-mülk olarak, darphane anlamında dârü'l-darb olarak ve diyâr ile beraber doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁴¹³

¹⁴¹¹ Na. G334/1, Na. G743/5

¹⁴¹² Şemseddin Samî, **Kamus-ı Türkî**, s. 232.

¹⁴¹³ N. K3/72, N. K11/8, N. K23/8, N. Mu1/6/3, N. G7/5, N. G17/5, N. T3/4, N. Ş6/3, Nş. K19/4, Na. K9/13, Na. K13/1, Na. K13/101, Na. K16/53, Na. T58/1, Na. T85/1, Na. G88/2, Na. G107/6, Na. G258/4, Na. G367/15, Na. G440/6, Na. G474/7, Na. G654/7, Na. G710/7, Na. G836/5, Na. G845/3, Na. G882/6, Na. R142/1, Na. L10/6

Mülk-i bâkîde na'im-i câvidânı isteyen

Cân u ser terk eyler ey Yahyâ nedür dâr u diyâr (Ş. G134/3)

Ey Yahyâ, âhirette ebedi nimeti isteyen can ve başı terk eder, yurt ve diyar nedir (ki)?

- Dârü's-şifâ ile dârü'l-darb dünya, dârü'l-karâr gül bahçesi, dârü'l-emân meyhane ve dâr dünya ile beden gibi somut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴¹⁴

Göçdiler dâr-ı bedenden didi Nâbî târîh

'Askerin çekti diyâr-ı 'ademe kondı Hasan (Na. T1/6)

Beden mülkünden göçtüler, Nâbî tarih söyledi; Hasan askerini çekti yokluk diyarına konu.

- Dâr, sevinç; dârü's-şifâ şefkat, aşk ve devlet; dârül-amân şefkat, hikmet ve sabır; dârü'l-mülk ile dârü's-saltana ise gönül ve sıhhat gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴¹⁵

Düşürmez gamzeler mestâne elden sâgar-ı nâzı

Görün dârü'l-emân-ı sabrı da bir gün harâb eyler (Nş. G41/3)

Sarhoş yan bakışlar elden naz kadehini düşürmez; sabrın sığınılacak yerini de bir gün harap eder, görün.

- Dâr; dâr-ı köhne, dâr-ı şifâ, dâr-ı fenâ, dâr-ı mükâfât, dâr-ı gurur, dâr-ı gurbet olarak dünyanın; dârü's-selâm olarak Edirne'nin ve Bağdat'ın sıfatı olarak ele alınmıştır.¹⁴¹⁶

Devlet ü ikbâl ile dârü's-selâm olsun sana

¹⁴¹⁴ Ne. K52/42, Ne. K58/10, Na. G241/2, Na. G710/3, Na. G782/7

¹⁴¹⁵ Ne. K47/40, Ne. K47/69, Ş. G39/5, Ş. G440/1, N. K1/20, N. K28/34, N. K34/17, N. G78/2, Na. G610/4

¹⁴¹⁶ N. G92/4, N. G191/2, Ş. G121/6, Na. T53/1, Na. T56/9, Na. G387/3, Na. G573/4, Na. G678/3, Na. G765/4, Na. G836/11, Na. R27/1

Gerçi olmuş bir zaman ecdâdına dârü'l-cihâd (Ne. K25/2)

(Edirne), gerçi bir zaman atalarına savaş meydanı olmuş(tur ama) mutluluk ve saadetle sana saadet evi (cennet) olsun.

2.6.5 gedik (rahne)

“Çentik, yıkık yer, ferce, rahne.”¹⁴¹⁷

Rahne¹⁴¹⁸ 3 divanda toplam 9 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Nefî 2 ve Nâ’ilî 1 beyitte ele almıştır.

Gedik sadece Nâbî’de 1 beyitte geçmektedir. Beyitlerde gedik; yaraya, kafese, duvara ve hisara ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴¹⁹

Temâşâ-yı bihişt eyler görenler Nâ’ilî hüsnin

O büt kim çîn-i zülfî rahne-i bünyâd-ı îmândur (N. G119/5)

(Ey) Nâ’ilî, saçının kıvrımı, iman binasında gedik açan o put(un) güzelliğini görenler cenneti seyrederler.

Hâtif-i gayb didi hande-künân târîhin

Geldi aldı gedigin Karakulak Arslânun (Na. T70/2)

Görünmeyen seslenici gülererek tarihini söyledi; Karakulak Arslan’ın gediğini geldi, aldı.

2.6.6 harâbe (harâbe-zâr, harâb-âbâd)

“Virane, eski ebniye yıkıntısı, bozulmuş mamure asar bakiyesi.”¹⁴²⁰

¹⁴¹⁷ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 370.

¹⁴¹⁸ “Gedik, yıkık ve bozuk yer, ferce.” (A.e., s. 984.)

¹⁴¹⁹ Ne. K10/55, Ne. G134/4, Na. G131/3, Na. G301/6, Na. G314/6, Na. G401/2, Na. G454/5, Na. KK5/2, Na. KK5/7

¹⁴²⁰ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 425.

Harâbe sadece Nâbî’de 6 beyitte, harâbe-zâr¹⁴²¹ sadece Nâ’ilî’de 2 beyitte geçmektedir.

Harâb-âbâd¹⁴²² ise Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî’de birer beyitte geçmektedir.

- Harâbe doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁴²³

Bilmem ki ne var harâbe-i Edrene'de

Kim gitmedeyüz bir iki kez her senede (Na. R184/1)

Her sene bir iki kez gittiğimiz Edirne’nin harabesinde bilmem ki ne var.

- Harâb-âbâd, somut bir kavram olan dünyanın benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴²⁴

Bunca feryâd eyledim feryâd-resen bir merd yok

Bu harâb-âbâdda benzer ki hîç bir ferd yok (Ş. G187/1)

Bunca feryat ettim feryada yetişen bir mert yok, öyle anlaşıyor ki bu viranede hiçbir fert yok.

- Harâbe-zâr, kanaat ve gönül gibi soyut kavramların benzetmeliği olarak ele alınmıştır.¹⁴²⁵

Cevâb-ı pürsiş-i âsâyiş-i cihân Nâbî

Harâbezâr-ı kanâ’atde bî-nişânlıkdur (Na. G238/10)

(Ey) Nâbî, cihanın asayişini sorarsan, cevabı kanaat harabesinde nişansızlıktır.

¹⁴²¹ “Viraneleri çok yer, viranelik.” (A.e., s. 425.)

¹⁴²² “1. Dünya. 2. Harabe.” (Kanar, A.g.e., s. 650.)

¹⁴²³ N. K2/9, Na. K14/42, Na. G18/1

¹⁴²⁴ Na. T84/2

¹⁴²⁵ N. G326/3, Na. G331/4, Na. Mua13

2.6.7 ka'r

“Deniz ve kuyu vesairenin derin dibi.”¹⁴²⁶

Ka'r sadece Nef'î'de 6 ve Nâ'ilî'de 4 beyitte deniz ve toprağa ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴²⁷

Bir binânın ki esâsı ere ka'r-ı hâke

Sakfi geçse nola bu tâk-ı bülend-eyvânı (Ne. K3/22)

Temeli toprağın dibine eren bir binanın (yani Sultan Ahmed'in) bu yüce köşkünün takı (gökyüzü) tavanı(nı) geçse ne olur?

2.6.8 kenâr (kenâre, kerân)

“1. Kıyı, çevre. 2. Sahil, şâtî. 3. Uç, köşe, ücra yer.”¹⁴²⁸

Kenâr 5 divanda toplam 65 beyitte geçmektedir. Nâbî 38, Şeyhülislâm Yahyâ 12, Nef'î 9, Neşâtî 4 ve Nâ'ilî 2 beyitte ele almıştır.

Kenâre¹⁴²⁹ sadece Nâbî'de 4 ve Neşâtî'de 1 beyitte geçmektedir.

Kerân¹⁴³⁰ sadece Nâbî'de 8 ve Nef'î'de 3 beyitte geçmektedir.

- Kenâr; deniz, ırmak, Fırat, Dicle, Manisa, kevser, etek, yatak, yanak, kuyu, kase, ekmek, bağ, gül bahçesi, çöl, kitap, defter, sayfa, göz, arş, ateş, çatı ve havuza ait bir mekân olarak süsü ile doğrudan ele alınmıştır.¹⁴³¹

¹⁴²⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 589.

¹⁴²⁷ Ne. K27/15, Ne. K31/10, Ne. K31/63, Ne. K53/13, Ne. K55/19, N. K12/34, N. G48/4, N. G139/7, N. G190/2

¹⁴²⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 623.

¹⁴²⁹ “1. Taraf. 2. Yan. 3. Sahil, kıyı. 4. Kucak.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 1241.)

¹⁴³⁰ “Kenar, uç.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 625.)

¹⁴³¹ Ne. K5/21, Ne. K9/51, Ne. K13/49, Ne. K18/11, Ne. K29/60, Ne. K38/25, Ne. K55/31, Ne. K58/2, Ş. G144/2, Ş. G163/5, Ş. G193/5, Ş. G219/3, Ş. G254/5, Ş. G271/4, Ş. G327/4, Ş. G358/2, Ş. G361/3, Ş. G391/5, Ş. G407/4, Ş. G439/5, N. Ş11/6, N. G367/2, Nş. K1/2, Nş. G23/3, Nş. G51/2, Nş. G115/5, Nş. N7/2, Na. K3/30, Na. K6/6, Na. K6/23, Na. K16/38, Na. K16/41, Na. K22/11, Na. T8/2, Na. T30/1, Na. M8/13, Na. M9/29, Na. G18/7, Na. G39/2, Na. G62/5, Na. G62/7, Na. G88/8, Na. G88/10, Na. G124/6, Na. G134/3, Na. G214/4, Na. G285/4, Na. G303/10, Na. G339/2, Na. G382/3, Na. G406/13, Na. G432/4, Na. G436/1, Na. G452/4, Na. G503/4, Na. G510/3, Na. G618/1, Na. G670/7, Na. G697/7, Na. G700/1, Na. G722/4, Na. G725/3, Na. G735/4, Na. G753/6, Na. G779/4, Na. G788/2, Na. G802/8,

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr

Yâ miyân-ı cûda aks-ı künbed-i hadrâ mıdır (Ne. K6/4)

Her ırmak kenarı, yeşil ve gönül açıcı bir gökyüzü müdür ya da akarsuyun ortasında yeşil kubbenin yansıması mıdır?

Çıkar bir gün kenâra zevrak-ı dil

Sağ olsun sevdüğüm Mevlâ kerîmdür (N. Ş11/6)

Gönül kayığı bir gün kenara çıkar; sevdiğim sağ olsun, Allah kerimdir.

Fırât u Dicle kenârında eyleyüp tugyân

Mülâhid olmuş iken münteşir misâl-i cerâd (Na. K14/44)

Fırat ve Dicle kıyısında azgınlık edip, yayılmış çekirge misali hak bir yoldan sapmışken...

2.6.9 gûşe/kûşe (bucak, künc/günc, peygûle)

“1. Köşe. 2. Kenar, bucak. 3. Taraf, yön. 4. Yöre, nahiye. 5. Dar mekân, dar yer.”¹⁴³²

Gûşe/kûşe 5 divanda toplam 162 beyitte geçmektedir. Nâbî 66, Şeyhülislâm Yahyâ 27, Nef'î ile Neşâtî yirmi beşer ve Nâ'ilî 19 beyitte ele almıştır.

Bucak¹⁴³³ sadece Şeyhülislâm Yahyâ'da 1 beyitte geçmektedir.

Künc/günc¹⁴³⁴ 5 divanda toplam 60 beyitte geçmektedir. Nâbî 28, Şeyhülislâm Yahyâ 20, Nef'î 6, Neşâtî 5 ve Nâ'ilî 1 beyitte ele almıştır.

Peygûle¹⁴³⁵ sadece Nâbî'de 5 ve Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

Na. G824/2, Na. G832/5, Na. G860/2, Na. G877/4, Na. K175/1, Na. R6/2, Na. Ma13, Na. Ma60, Na. Mua6/2, Na. Mua16, Na. Mua115

¹⁴³² Kanar, **A.g.e.**, s. 1298.

¹⁴³³ “Köşe, zaviye, künc.” (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 149.)

¹⁴³⁴ “Köşe, bucak, zaviye.” (**A.e.**, s. 699.)

¹⁴³⁵ “Köşe, zaviye, bucak.” (**A.e.**, s. 971.)

- Gûşe; meyhane, mağara, mihrap, kapı, çatı, halvethane, harabe, dergah, zindan, hücre, gül bahçesi, mutfak, kafes, kese, süpürge, ciğer, dükkan, sevgilinin kaşı/gözü/saçı/kulağı/eteği, sarık, küp, Hazret-i Mesih'in sarığı, külah ve Cem'in külahına ait; fitne dolu, تنها, gizli, boş, karanlık, virane olan; selamet, ferah, yalnız olunan ve dinlenilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴³⁶

Mey-kede sadrında bulunmazsa yer

Hum dibi mey-hâne bucagı yeter (Ş. G46/1)

Meyhanenin baş tarafında yer bulunmazsa; küp dibi, meyhane köşesi (de) yeter.

- Gûşe; talihsizlik (idbâr), uzlet, kanaat, bela, gam, mihnet, niyaz, göz tokluğu(istiğna), feragat, dert, ayrılık, elem, acı, hasret, kanaat, cömertlik, yokluk, gurbet, sabır, tevekkül, lütuf, gayb, uzlet, aman ve gönül gibi soyut kavramlara ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴³⁷

Her cefâ kim yâr ider zevk u safâdur cânuma

¹⁴³⁶ Ne. K8/10-37, Ne. K15/2, Ne. K17/50, Ne. K24/8, Ne. K27/35-38, Ne. K31/26-38-43, Ne. K32/22, Ne. K40/42, Ne. K44/24, Ne. K45/34, Ne. K46/31, Ne. K52/8-39, Ne. K53/43, Ne. K56/28, Ne. K59/15, Ne. G14/5, Ne. G21/1, Ne. G43/6, Ne. G47/6, Ne. G70/4, Ne. G97/3, Ne. G110/1, Ne. G117/1, Ş. G14/1, Ş. G23/4, Ş. G27/4, Ş. G56/4, Ş. G62/7, Ş. G67/2, Ş. G81/2, Ş. G82/3, Ş. G89/2, Ş. G91/2, Ş. G108/1-4, Ş. G118/4, Ş. G136/3, Ş. G167/1, Ş. G189/5, Ş. G193/5, Ş. G207/4, Ş. G223/6, Ş. G245/4, Ş. G273/5, Ş. G274/4, Ş. G311/2, Ş. G312/4, Ş. G317/4, Ş. G320/2, Ş. G335/5, Ş. G344/1-5, Ş. G346/4, Ş. G351/1, Ş. G371/2, Ş. G417/2, Ş. K126/2, N. K13/6-10, N. K16/15, N. K22/12, N. K30/24, N. Mu3/10/2, N. G12/3-4, N. G31/3, N. G40/4, N. G42/2, N. G80/1, N. G236/4, N. G244/2, N. G278/4, N. G333/2, N. G359/1, N. G365/5, Nş. TB1/2/5, Nş. K12/3, Nş. TB2/1/5, Nş. K20/2-3, Nş. K21/3, Nş. K23/9, Nş. K27/10, Nş. G6/3, Nş. G22/4, Nş. G33/5, Nş. G63/4, Nş. G77/2, Nş. G90/3, Nş. G99/3, Nş. G126/5, Nş. G129/2-5, Nş. G130/3, Nş. G135/1, Na. K4/14, Na. K7/5-44, Na. K9/5-10, Na. K12/73-75, Na. T8/9, Na. T69/2, Na. T76/3, Na. T86/6, Na. T92/19, Na. T138/16, Na. M8/4, Na. M9/53, Na. M10/17, Na. G11/1, Na. G17/4, Na. G26/8, Na. G73/4, Na. G88/6, Na. G108/4, Na. G236/1, Na. G279/2, Na. G297/1, Na. G300/2, Na. G321/5, Na. G346/10, Na. G350/4, Na. G352/3, Na. G362/7, Na. G371/3, Na. G373/4, Na. G387/7, Na. G391/8, Na. G398/4, Na. G411/3, Na. G449/3, Na. G489/7, Na. G492/6, Na. G495/3, Na. G528/1, Na. G553/3, Na. G556/2, Na. G612/2, Na. G619/3, Na. G685/3, Na. G688/4, Na. G716/3, Na. G720/4, Na. G772/2, Na. G798/2, Na. G799/5, Na. G834/2, Na. G847/6, Na. G850/1, Na. G879/1, Na. K146/2, Na. K152/2, Na. K168/2, Na. Mü37, Na. Mü47, Na. Mü52, Na. Mua4, Na. 12R/2, Na. 25R/2

¹⁴³⁷ Ne. K25/9, Ş. G29/5, Ş. G60/5, Ş. G64/4, Ş. G66/3, Ş. G74/3, Ş. G108/1, Ş. G207/4, Ş. G306/3, Ş. G321/5, Ş. G344/5, Ş. G345/2, Ş. M/1, N. G84/5, N. G113/2, N. G141/4, Nş. Th1/2/2, Nş. Th1/4/3, Nş. K14/20, Nş. K16/2, Nş. K20/32, Nş. G16/5, Nş. G78/2, Nş. G89/1, Nş. G123/2, Na. K12/25, Na. K13/37, Na. K16/12, Na. K17/8, Na. K24/38, Na. Tah4/4/1, Na. T82/62, Na. T127/8, Na. G69/16, Na. G71/4, Na. G87/5, Na. G91/4, Na. G126/1, Na. G146/6, Na. G200/1, Na. G223/5, Na. G268/2, Na. G322/3, Na. G383/1, Na. G430/1, Na. G454/3, Na. G540/2, Na. G582/4, Na. G585/2, Na. G603/3, Na. G622/2, Na. G686/2, Na. G703/7, Na. G750/3, Na. G771/3, Na. G836/11, Na. Mü32

Künc-i mihnetde bana eglence bî-pâyândur (Ş. G53/4)

Yârin ettiği her cefa, canıma zevk ve sefâdır; bana, mihnet köşesinde eğlence nihayetsizdir.

2.6.10 makâm (bâr-gâh/bâr-geh, pâ-y-gâh/pây-geh)

“1. Durulan yer, durak, mekân, mahal. 2. Mansıp, mesnet, büyük memuriyet. 3. Bir velinin veya diğer bir büyük zatın metfun bulunduğu veya metfun olmadığı hâlde namına bina olunmuş türbe, ziyaret mahalli.”¹⁴³⁸

Makâm 4 divanda toplam 70 beyitte geçmektedir. Nâbî 45, Nâ’îlî 14, Şeyhülislâm Yahyâ 7 ve Nef’î 4 beyitte ele almıştır.

Bâr-gâh/bâr-geh¹⁴³⁹ 5 divanda toplam 58 beyitte geçmektedir. Nâbî 34, Nef’î 11, Nâ’îlî 11, Şeyhülislâm Yahyâ ile Neşâtî birer beyitte ele almıştır.

Pây-gâh/pây-geh¹⁴⁴⁰ sadece Nâ’îlî ve Nâbî’de birer beyitte geçmektedir.

- Şiirlerde gül bahçesi bir makâm olarak ele alınmıştır. Ayrıca makâm; kutsal, gönül açıcı, mutluluk verici, gam giderici ve değişebilen; Allah’a veya memduha ait olabilen bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁴¹

Bârgahi mahkeme-i adl ü dâd

Dergehi kehfü'l-ümem-i rûzgâr (Ne. K42/29)

¹⁴³⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 739.

¹⁴³⁹ “Ruhsatla girilecek mahal, girmek için izin istenilen yer, atebe, südde, dergâh: *Bârgâh-ı pâdişâhî*.” (A.e., s. 103.)

¹⁴⁴⁰ “1. Makam. 2. Rütbe, derece. 3. Pabuçluk, ayakkabılık.” (Kanar, **A.g.e.**, s. 371.)

¹⁴⁴¹ Ne. K18/24, Ne. K22/28, Ne. K29/46, Ne. K40/7, Ne. K44/3, Ne. K47/16, Ne. K52/3, Ne. KK1/28, Ne. KK6/11, Ş. G84/3, Ş. G276/1, Ş. G381/3, Ş. M/16, N. K5/40, N. K8/38, N. K20/40, N. K28/17, N. K33/20, N. G33/4, N. G116/3, N. G386/4, N. K12/1, Nş. K1/19, Na. K7/19, Na. K12/60, Na. K12/77, Na. K12/92, Na. K27/7, Na. T8/3, Na. T26/5-18, Na. T41/2, Na. T56/21, Na. T68/4, Na. T92/1, Na. T92/2, Na. T92/18, Na. T92/35, Na. T98/2, Na. T121/2, Na. T121/5, Na. T129/4, Na. T130/5, Na. M3/1, Na. M3/2, Na. M3/3, Na. M3/5, Na. M3/6, Na. M3/7, Na. M3/23, Na. M3/42, Na. M4/1, Na. M7/150, Na. M7/169, Na. M7/264, Na. M8/19, Na. M8/32, Na. M8/131, Na. G27/5, Na. G359/2, Na. G490/8, Na. K164/1, Na. K106/1, Na. R142/1, Na. L27/2

(Hafız Ahmet Paşa'nın) makamı, adalet ve doğruluk mahkemesi; dergâhı, zamanın ümmetlerinin mağarasıdır.

- Makâm; vezirlik, kulluk, seyitlik ve fetva makamı biçiminde doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁴²

'Ubûdiyyet makâmından çıkar mı 'âşık-ı şeydâ

Düşer sevdâ-yı 'aşkunla egerçi hâlden hâle (Ş. G305/2)

Divane âşık, aşkının sevdasıyla her ne kadar halden hale düşse de (hiç) kulluk makamından çıkar mı?

- Peygamberimiz, Mevlana ve Hazret-i Ebu Hanife gibi çeşitli büyüklerin kabirleri birer makâm olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁴³

Açup râyât-ı fethi rezmgâhı lâlezâr eyle

Yine ihyâ vü âbâd it makâm-ı pâk-i Nu'mânı (Ş. K7/11)

(Ey, Sultan Murad Han) fetih sancaklarını açıp harp meydanını lale bahçesi eyle, Numan (bin Sabit Ebu Hanife) 'nin mübarek makamı(nı) yine bayındır hale getir, ihya et.

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâdur bu

Nazargâh-ı İlâhîdür makâm-ı Mustafâdur bu (Na. G655/1)

Bu(rası) Allah 'ın baktığı yer; onun sevgilisinin bulunduğu yer ve Mustafa 'nın makamı (olduğundan), edebi bırakmaktan sakın!

Kimisi didi bârgâh-ı felek

Oldı zer fülkesiyle pâ ber-câ (Na. T82/16)

¹⁴⁴² Ne. K32/55, Ş. G131/3, N. K15/37, N. K20/6, N. K20/24, Na. K10/15, Na. K13/48, Na. K13/73, Na. K20/34, Na. T61/1, Na. T64/2, Na. M9/27, Na. M9/67, Na. G131/2, Na. G319/6

¹⁴⁴³ N. K17/57, N. K28/19, Na. K2/22, Na. K6/6, Na. K14/32, Na. T13/4, Na. T40/2, Na. T104/8, Na. T86/11, Na. T136/4, Na. M3/8, Na. G509/7

Kimisi, feleğin makamının altın gemisiyle daimi oldu(ğunu) söyledi.

- Makâm; emr, rıza, hayret, himmet, adalet Allah’a yakınlık, rağbet, hizmet, varlık nurları, himaye, aşk, yücelik, söz, kavuşma, arş-ı âlâ, yücelik, büyüklük, lütuf, mana, yaklaşma (takarrub), kahr, şefkat, cömertlik, yaratma, himmet, vasıf ve gayb gibi soyut kavramlara ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁴⁴

Havf-ı şemşîr-i celâlünle kefi cellâdda

Bâr-gâh-ı kahrına bî-pâ vü bî-serdür gelen (N. K11/17)

Celladın elinde(ki Veziriazam Kara Mustafa Paşa’nın) öfke kılıcının korkusuyla kahr makamına gelen ayaksız ve başsızdır.

2.6.11 menzil (menzil-gâh/menzil-geh, menâzil, merhale, merâhil)

“1.Esnâ-yı seyr ü seyahatte gece nüzul olunan yer, konak. 2. İki konak arası, bir konak yol, merhale. 3. İkamet olunan yer, mesken ikametgâh, hane.”¹⁴⁴⁵

Menzil 5 divanda toplam 63 beyitte geçmektedir. Nâbî 40, Nâ’îlî 10, Şeyhülislâm Yahyâ 6, Nef’î 5 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

Menzil-gâh/menzil-geh¹⁴⁴⁶ 4 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Nâbî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ’îlî ve Neşâtî ise birer beyitte ele almıştır.

Menâzil¹⁴⁴⁷ ise 3 divanda toplam 8 beyitte geçmektedir. Nâbî 4. Nâ’îlî 3 ve Şeyhülislâm Yahyâ 1 beyitte ele almıştır.

Merhale¹⁴⁴⁸ sadece Nâbî’de 3 ve Nâ’îlî’de 1 beyitte ele alınmıştır.

¹⁴⁴⁴ Ne. K11/50, Ne. K31/26, Ne. K55/1, Ne. KK2/1, Ş. G121/7, N. K1/18, N. K4/27, N. K7/20, N. K7/24, N. K7/54, N. K18/23, N. K19/35, N. K23/27, N. K28/20, N. K29/5, N. K30/17, Na. K1/6, Na. K2/110, Na. K13/117, Na. K15/76, Na. K15/90, Na. T14/2, Na. T16/31, Na. G21/3, Na. G119/7, Na. G336/4, Na. G461/11, Na. G470/4, Na. G508/4, Na. G766/5, Na. R136/2

¹⁴⁴⁵ A.e., s. 776.

¹⁴⁴⁶ “1. İnş yeri. 2. Konak, menzil.” (Kanar, A.g.e., s. 1584.)

¹⁴⁴⁷ Menziller. (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 774.)

¹⁴⁴⁸ “1. Konak, menzil. 2. Bir günlük yol, iki konak arası.” (A.e., s. 779.)

Merâhil¹⁴⁴⁹ sadece Nâ'îlî'de 1 beyitte geçmektedir.

- Menzil; başı, sonu, yüceliği, erişeni, kat edilmesi, ulaşılmak istenmesi, erişilmesi, ulaşılması bakımından âşığın, kaplanın, aslanın, selefin ve sevgilinin mekânı olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁵⁰

Ne ejderdir ne ankâ ol Burâk-ı berk-sürattir

Ki irişür müntehâ-yı menzile Cibrîlden akdem (Ne. K38/31)

O ne ejderhadır ne anka(dır); (Veziriazam Hüseyin Paşa), Cebrail'den önce menzilin sonuna erişen şimşek (gibi) hızlı (bir) Burak'tır.

Bulur bir gün nihâyet menzil-i gam

Sag olsun sevdüğüm Mevlâ kerîmdür (N. Ş11/8)

Gam menzili bir gün son bulur; sevdiğim sağ olsun Allah kerimdir

İtdükde müftî-i 'asr Seyyid 'Alî Efendi

Bu menzil-i fenâdan dâr-ı bekâya rıhlet (Na. T85/1)

Asrın müftüsü Seyyid Ali Efendi bu fani menzilden âhirete göç ettiğinde...

2.6.12 nigâr-hâne

“Resim ve tasvirler ve heykellerle dolu mahal, resim ve heykel numune-hânesi. Mahbûbeleri çok mahal, mecma’-ı hûbân.”¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁹ Merhaleler. (A.e., s. 777.)

¹⁴⁵⁰ Ne. K17/29, Ne. K30/33, Ne. K37/24, Ne. K38/31, Ne. K53/11, Ş. M/40, Ş. G141/3, Ş. G231/5, Ş. G271/1, Ş. G405/3, Ş. G413/5, Ş. G420/4-5, Ş. G437/2, N. K1/24, N. K1/29, N. K2/16, N. K5/37, N. K7/27, N. K28/55, N. G58/3, N. G58/5, N. G164/2, N. G261/5, N. G324/1, N. G372/4, N. Mu1/4/1, N. Mu1/4/3, N. Mu5/3/4, N. Mu11/1/5, N. G18/4, Nş. M2/47, Nş. G6/4, Nş. G43/4, Na. K5/17, Na. K7/25, Na. K9/12-34, Na. K24/15, Na. T8/1, Na. T36/7, Na. T40/1, Na. T125/6, Na. T125/7, Na. T125/8, Na. T126/7, Na. G54/2, Na. G73/5, Na. G114/7, Na. G140/2, Na. G169/6, Na. G188/3, Na. G193/5, Na. G230/6, Na. G263/6, Na. G266/7, Na. G314/7, Na. G365/7, Na. G384/2, Na. G473/4, Na. G483/1, Na. G512/4, Na. G638/7, Na. G668/3, Na. G731/5, Na. G731/5, Na. G833/4, Na. G847/5, Na. G850/9, Na. G863/1-3, Na. K121/1, Na. R102/2, Na. R108/1, Na. R108/2, Na. R130/2, Na. L7/14, Na. Mua68, Na. Mü28, Na. 23R/2

¹⁴⁵¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 919.

Nigâr-hâne, sadece Nâ'ilî'de ve Nâbî'de birer beyitte kullanılmıştır. Nâ'ilî, nigâr-hâneyi soyut bir kavram olan fıtrata benzetmelik olarak ele alırken; Nâbî, Ali Bey'in sarayının seyir zevkinin insanın içini Çinli güzellerin toplandığı bir mekâna dönüştürdüğü düşüncesiyle doğrudan mekân olarak ele almıştır.

Etmiş nigâr-hâne-i fıtratda hâl-vâr

Raşh-ı midâd-ı hâme-i nakkâş gerdanün (N. G212/7)

Nakkaşın kaleminin mürekkebinin sızıntısı, senin gerdanını fıtratın güzellik evinde bir ben gibi yapmış.

Hoşa nişîmen-i garrâ ki zevk-i seyri ider

Nigâr-hâne-i Çîn âdemün dil ü cânın (Na. T68/3)

Seyrinin zevki insanın gönlünü ve canını Çin'in güzellerinin toplanma yeri eden, ne hoş gösterişli meclis(tir).

2.6.13 sâha

“1. Açık yer, meydan, ortalık, feza. 2. Evin önünde veya etrafındaki açık yer, avlu.”¹⁴⁵²

Sâha 3 divanda toplam 45 beyitte geçmektedir. Nâbî 33, Nâ'ilî 11 ve Nef'î 1 beyitte ele almıştır.

- Sâha; Çin, Mısır, cami, mescit, gül bahçesi gibi somut; cennet ve haşır gibi soyut mekânlara ait olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁵³

Reşhanle döner her varakı sâha-i Çîne

Evrâk-ı Hıtâyîde ne dem katre-zenânsın (N. K25/12)

Ne zaman Hutayi kağıtlara damla dökersen, her yaprak damlanla Çin sahasına döner.

¹⁴⁵² A.e., s. 1015.

¹⁴⁵³ N. K26/16, N. G10/5, N. G202/4, Na. K2/116, Na. T52/18, Na. T100/2, Na. T104/35, Na. G63/3, Na. G539/4, Na. G557/2, Na. G737/4, Na. G798/1, Na. G815/6

- Sâha; gökyüzü, memleket, dünya, âlem, felek, arş, vücut, sine, kalp ve sayfa gibi somut; cömertlik, himmet, lütuf, yaratılış vasıfları, adalet, anlatma (takrir), endişe, îcâd, zillet, affetme (ıtlak), şeriat, makam, gönül, Allah'ın ilmi ve bilgi davası soyut kavramlara ait bir mekân olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁵⁴

Arş-peymâlîğe etdikçe heves ma'nâda

Teng olur cilvesine sâha-i meydân-ı semâ (Ne. K17/73)

(Sultan Murad Han'ın atları) arşı ölçmeye heves ettikçe, görünüşüne gökyüzü meydanının arsası manada dar gelir.

Bununla sâha-i pehnâ-yı cûdın eyle kıyâs

Ki çarh o sâhada mevhûme bir gubâr kalur (N. K2/29)

Bununla cömertliğinin geniş sahasını kıyas et (o zaman görürsün ki) felek, o sahada hayal edilen bir toz (gibi) kalır.

2.6.14 yaban

“1. Issız ve gayr-i ma'mûr yer, ber(r), beriyye. 2. Mamurenin harici, kır.”¹⁴⁵⁵

Yaban 3 divanda toplam 4 beyitte geçmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ 2, Nef'î ve Nâbî birer beyitte doğrudan mekân olarak ele almıştır.¹⁴⁵⁶

Koyup der-i cânânı yabanda gezen 'âşık

Mecnûn ise de 'aşka bîgâne midir bilmem (Ne. 77/3)

Sevgilinin kapısını bırakıp ıssız yerde gezen âşık Mecnunsa da aşka kayıtsız mıdır, bilmem.

¹⁴⁵⁴ N. K5/19, N. K21/9, N. K21/20, N. K23/29, N. K27/10, N. G303/9, Na. K4/3, Na. K13/33-102, Na. TB2/10, Na. T138/2, Na. M1/39, Na. M1/49, Na. G68/1, Na. G70/3, Na. G94/6, Na. G94/7, Na. G102/8, Na. G126/3, Na. G138/1, Na. G179/4, Na. G422/6, Na. G513/4, Na. G520/1, Na. G525/3, Na. G548/6, Na. G553/7, Na. G564/9, Na. G737/4

¹⁴⁵⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1300.

¹⁴⁵⁶ Ne. K29/56, Ş. G143/2-5, Ş. G199/4, Ş. G287/3, N. Mu2/2/6, N. G76/4, Na. G325/4, Na. G668/4, Na. G796/3, Na. G802/8

2.6.15 yer/yir (câ/cây, cây-gâh/cây-geh, hayyiz, mahal, mekân, mevki', mevzi')

“1. Arz, zemin, gök mukabili. 2. Üzerinde sakin olduğumuz seyyare, küre-i arz. 3. Küre-i arz sathında kara kısmının yüzü, toprak, serâ, zemin. 4. İşlenecek veya üzerinde yapı yapılacak sath-ı arz parçası, arazi, arsa. 5. Mahal, mevzi, mekân, ikâmetgâh, makam, cây. 6. Memleket, maskat-ı re's, merz-bûm, menşe. 7. Mansıp, mesnet, mahall-i me'mûriyyet, makam. 8. Oturulacak mahal, ücretle tutulan mahal. 9. Vüs'at, genişlik, sığacak mahal. 10. Toprak, hâk, türap. 12. Bir işe mahsus mahal.”¹⁴⁵⁷

Yer/yir 5 divanda toplam 379 beyitte geçmektedir. Nâbî 126, Nâ'ilî 89, Nef'î 84, Şeyhülislâm Yahyâ 58 ve Neşâtî 22 beyitte ele almıştır.

Câ/cây¹⁴⁵⁸ 5 divanda toplam 130 beyitte geçmektedir. Nâbî 50, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'ilî 22'ser, Nef'î 18 ve Neşâtî 17 beyitte ele almıştır.

Cây-gâh/cây-geh¹⁴⁵⁹ 5 divanda toplan 12 beyitte geçmektedir. Nâbî 7, Şeyhülislâm Yahyâ 2, Nef'î, Neşâtî ve Nâ'ilî birer beyitte ele almıştır.

Hayyiz¹⁴⁶⁰ sadece Nef'î ve Nâ'ilî'de ikişer beyitte geçmektedir.

Mahal¹⁴⁶¹ 5 divanda toplam 49 beyitte geçmektedir. Nâbî 18, Nef'î 12, Nâ'ilî 10, Neşâtî 5 ve Şeyhülislâm Yahyâ 4 beyitte ele almıştır.

Mekân¹⁴⁶² 5 divanda toplam 45 beyitte geçmektedir. Nâbî 20, Nef'î 14, Nâ'ilî 6 Şeyhülislâm Yahyâ 3 ve Neşâtî 2 beyitte ele almıştır.

Mevki'¹⁴⁶³ sadece Nâbî'de 7 ve Nâ'ilî'de 1 beyitte geçmektedir.

¹⁴⁵⁷ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, s. 1327.

¹⁴⁵⁸ “Yer, mahal, mekân, mevki.” (A.e., s. 161.)

¹⁴⁵⁹ “Makam, mahal, mahall-i mahsûs.” (A.e., s. 166.)

¹⁴⁶⁰ “Mevki, taraf, meydan.” (A.e., s. 444.)

¹⁴⁶¹ “Yer, mekan, makam, cây.” (A.e., s. 731.)

¹⁴⁶² “1. Yer, mahal, cây. 2. Durulan yer, oturulacak mahal, makam, ikâmetgâh.” (A.e., s. 767.)

¹⁴⁶³ “1. Yer, mahal, mevzi, cây. 2. Bir şeyin vukuuna geldiği ve bulunduğu yahut lüzum gösterdiği mahal.” (A.e., s. 790.)

Mevzi'¹⁴⁶⁴ sadece Nâbî'de 2 beyitte doğrudan mekân olarak ele alınmıştır.¹⁴⁶⁵

Ayrıca Nâ'îlî 60. gazelini “yeridir” redifiyle; 341, 342 ve 343. gazellerini “bir yere” redifiyle, 385. gazelini “yeri” redifiyle kaleme almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ 366. gazelini “yerinde” redifiyle kaleme almıştır. Neşâtî 117. gazelini “bir yire” redifiyle kaleme almıştır. Nâbî 163. gazelini “yiri yokdur” redifiyle, 226. gazelini “olacak yirlerdir” redifiyle, 236. gazelini “olduğum yirdür” redifiyle, 283 ve 315. gazellerini “yir kalmaz” redifiyle, 792. gazelini “bir yire gelse” redifiyle ve 815. gazelini “olmaz bu yirlerde” redifiyle kaleme almıştır.

- Yer/mekân; Mevlana'nın, sevgilinin, padişahın, mestin, gülün, kalemin, ankanın olarak; öpülen, yüz sürülen, güvende olunan, afiyette olunan, gezilen, dinlenen, oturulan, izlenen, aşılan, tutulan, ikamet edilen, bakılan bir kavram olarak; rahat, seçkin, özel, garip, harap, mutluluk veren, gam gideren, gönül açan, sevinç yayan, ruh bahşeden, emniyetli, tehlikeli, dar, alçak, yüksek, yüce, renkli, imar edilmiş sıfatlarıyla; mahşer, kaçış, kevn/zaman ile beraber ve yaratıcısı bakımından doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁶⁶

¹⁴⁶⁴ “Yer, mahal, mekân, cây.” (A.e., s. 792.)

¹⁴⁶⁵ Na. T86/2

¹⁴⁶⁶ Ne. K3/18-24, Ne. K4/36-56, Ne. K5/19-29-44, Ne. K6/10-11-12-40, Ne. K8/1-19, Ne. K9/3-42-43-49, Ne. K10/3-8-35-53-63, Ne. K12/13, Ne. K13/8-42, Ne. K15/30, Ne. K17/22-46-54-78, Ne. K20/15, Ne. K25/39, Ne. K27/14, Ne. K27/24, Ne. K28/18-62, Ne. K28/42, Ne. K30/7, Ne. K31/7, Ne. K31/14-29-38, Ne. K34/3-7-30, Ne. K35/12-25, Ne. K36/26, Ne. K38/46, Ne. K40/40, Ne. K41/5-23-39-61, Ne. K42/12, Ne. K44/14-19-40, Ne. K45/40-41, Ne. K47/25-45, Ne. K49/5-9-12-43-47, Ne. K50/30, Ne. K51/21, Ne. K52/3-4-25-39-52-59, Ne. K53/34, Ne. K54/13, Ne. K55/40-53, Ne. K56/36, Ne. K56/40, Ne. K57/34, Ne. K60/1-43, Ne. K61/9-28, Ne. TB/4/4, Ne. G4/6, Ne. G5/4, Ne. G7/1, Ne. G17/3, Ne. G20/4, Ne. G37/3, Ne. G48/4, Ne. G62/2-3, Ne. G65/3, Ne. G67/2, Ne. G69/3, Ne. G72/4, Ne. G73/4, Ne. G80/2, Ne. G81/1, Ne. G82/2-3, Ne. G105/1, Ne. G117/1-2-6, Ne. G118/2, Ne. G124/1, Ne. G134/2-3, Ne. N2/1, Ne. Mü/17, Ş. K2/21, Ş. K6/16, Ş. M/18, Ş. G13/1, Ş. G15/1-5, Ş. G16/4, Ş. G17/4, Ş. G36/2, Ş. G39/5, Ş. G45/1-2, Ş. G46/1, Ş. G49/2, Ş. G55/4, Ş. G58/5, Ş. G60/5, Ş. G67/4, Ş. G88/1-4, Ş. G96/2, Ş. G98/1-3, Ş. G113/1, Ş. G118/2, Ş. G121/7, Ş. G128/4, Ş. G130/3, Ş. G145/1, Ş. G161/5, Ş. G167/4, Ş. G174/2, Ş. G184/1, Ş. G186/1, Ş. G195/2, Ş. G202/4, Ş. G204/2, Ş. G205/3, Ş. G208/2, Ş. G213/3, Ş. G214/5, Ş. G226/3, Ş. G227/3, Ş. G235/1, Ş. G247/4, Ş. G249/3, Ş. G252/4, Ş. G262/1, Ş. G276/3, Ş. G284/1, Ş. G289/1, Ş. G296/4, Ş. G311/2, Ş. G319/1, Ş. G324/4, Ş. G331/3, Ş. G337/5, Ş. G339/1, Ş. G342/1, Ş. G346/2, Ş. G350/3, Ş. G356/5, Ş. G361/1, Ş. G366/1-2-3-4-5, Ş. G373/3, Ş. G375/2, Ş. G384/3, Ş. G393/3, Ş. G406/5, Ş. G407/3, Ş. G410/4, Ş. G412/2, Ş. G420/4, Ş. G435/2, Ş. T8/3, Ş. T11/5, Ş. T16/3, Ş. T18/1, Ş. N2/1, Ş. Mü/41, Ş. Mü/60, N. K1/14, N. K4/26, N. K6/17-34-41, N. K7/64, N. K8/14, N. K9/16, N. K10/12, N. K12/55-63, N. K13/2, N. K14/9-86-90, N. K15/1-6, N. K16/16, N. K17/41, N. K18/49, N. K19/27, N. K20/5, N. K23/34, N. K25/23, N. K27/19, N. K28/49-75, N. K29/5-25, N. K30/7, N. K34/28, N. K36/16, N. K37/18, N. Mu1/5/7, N. Mu3/5/3, N. Mu3/7/3, N. Mu3/10/3, N. Mu7/1/1, N. Mu8/1/2, N. Mu10/1/4-11, N. G15/2, N. G20/2, N. G24/3, N. G25/4, N. G38/3, N. G53/5, N. G60/1-2-3-4-5, N. G74/1, N. G89/4, N. G92/3, N. G97/1, N. G102/1, N. G109/1, N. G114/2, N. G115/3, N. G124/4, N. G125/2, N. G126/5, N. G129/1, N. G130/4, N. G131/4, N. G133/1-5, N. G152/3, N. G158/4, N. G163/2, N. G167/3, N. G182/1, N. G185/2-4, N.

Bir mülke güzâr etse sanır halkı o mülkün

Oldukları yer memleket-i Çin ü Hıtâdır (Ne. K33/36)

(Vezir-i azam Muhammed Paşa) bir memlekete geçse, o memleketin halkı oldukları yerin Hıtâ ve Çin memleketi olduğunu sanır.

Bu sebîli mevki'inde eyledi Allâh binâ

Sıdk ile Hâcî Hüseyin Agâ sadîk-i hoş-nihâd (Na. T48/1)

Güzel huylu dost Hacı Hüseyin Ağa, içtenlikle bu sebili (bulunduğu) yerinde Allah (izin verdi de) bina etti.

Etrâfın alup eylediler hıfz u hirâset

Oluncaya dek mevzi'-i aslîsi müheyya (Na. T104/34)

Asıl mevzisi hazır oluncaya kadar etrafını alıp, koruyup, muhafaza ettiler.

G190/2, N. G202/2, N. G217/1, N. G226/5, N. G230/10, N. G245/1, N. G276/4, N. G279/5, N. G283/1, N. G300/4, N. G313/4, N. G315/3-7, N. G321/4, N. G324/1, N. G327/5, N. G337/4, N. G338/2, N. G341/1-2-3-4-5, N. G342/1-2-3-4-5-6, N. G343/1-2-3-4-5, N. G367/5, N. G373/4, N. G384/2, N. G385/1-2-3-4-5, N. R2/2, N. T1/4, Nş. M1/22, Nş. M2/16-42, Nş. TB1/2/5, Nş. K7/5, Nş. K9/5, Nş. K10/2, Nş. K14/14, Nş. K15/35, Nş. K19/4-20, Nş. K22/3, Nş. K23/13, Nş. K24/5-16-21, Nş. K25/12-23, Nş. K1/20, Nş. G13/3, Nş. G48/3, Nş. G58/3, Nş. G65/3, Nş. G78/4, Nş. G103/1, Nş. G117/1-2-3-4-5, Nş. G123/5, Nş. G126/4, Nş. R8/2, Nş. R9/2, Nş. K1/1/2, Nş. T/3/3, Nş. T/4/1, Na. K1/40-96, Na. K2/26-86-91, Na. K5/19, Na. K6/1, Na. K9/4-29, Na. K13/17, Na. K17/8, Na. K21/13-14-69, Na. K24/13-31-38, Na. Tah5/4/2, Na. T5/5, Na. T8/2-8, Na. T13/5, Na. T14/1, Na. T19/3, Na. T22/2, Na. T29/6, Na. T42/1, Na. T43/1, Na. T55/11, Na. T62/3, Na. T63/10, Na. T68/8, Na. T80/12, Na. T81/6, Na. T86/1-6, Na. T96/5, Na. T97/8, Na. T104/36, Na. T115/3, Na. T134/1, Na. T135/8, Na. T141/2, Na. M1/67, Na. M4/6, Na. M7/171, Na. M8/162-163, Na. M9/45-46, Na. M10/15-19, Na. G3/5, Na. G45/5, Na. G69/16-17, Na. G88/2, Na. G101/5-6, Na. G108/6, Na. G160/7, Na. G163/1-2-3-4-5-6-7, Na. G184/3, Na. G185/2, Na. G190/2, Na. G208/5, Na. G223/1, Na. G226/1-2-3-4-5-6-7-8, Na. G228/5, Na. G230/2, Na. G234/7, Na. G236/1-2-3-4-5-6, Na. G240/2, Na. G243/4, Na. G262/2, Na. G283/1-2-3-4-5-6, Na. G288/4, Na. G303/2, Na. G315/1-2-3-4-5-6-7, Na. G319/6, Na. G331/4-5, Na. G345/1-4, Na. G359/2-4, Na. G367/14, Na. G370/5, Na. G374/6, Na. G378/4, Na. G394/9, Na. G401/3-5, Na. G403/5, Na. G414/6, Na. G419/6, Na. G428/1, Na. G439/1, Na. G444/3, Na. G484/6, Na. G489/7, Na. G494/5, Na. G513/1, Na. G517/1, Na. G520/1, Na. G529/3, Na. G558/6, Na. G559/2, Na. G571/2, Na. G583/2, Na. G599/9, Na. G614/5, Na. G620/3, Na. G624/3, Na. G640/7, Na. G677/7, Na. G687/3, Na. G698/4, Na. G717/3, Na. G724/2-4, Na. G725/1, Na. G729/5, Na. G749/5, Na. G751/6, Na. G754/7, Na. G792/1-2-3-4-5-6, Na. G795/1-5, Na. G797/4, Na. G800/1, Na. G801/5, Na. G815/1-2-3-4-5-6, Na. G821/7, Na. G833/9, Na. G836/5, Na. G841/4, Na. G845/2, Na. G847/6, Na. G855/1, Na. G870/5, Na. G872/2, Na. G879/3, Na. KK8/5, Na. KK11/2, Na. K16/1, Na. K128/1-2, Na. K137/2, Na. K153/4, Na. K166/1, Na. K1 94/1, Na. K101/1, Na. R8/1, Na. R18/2, Na. R156/2, Na. R172/2, Na. R186/1, Na. R198/2, Na. Ma20, Na. Ma21, Na. Ma50, Na. Mü2, Na. Mü6, Na. Mü73, Na. Mua65, Na. Mua51, Na. Mua68, Na. Mua96, Na. L7/16, Na. L13/6

- Kasidenin girişı veya son bölümü, koç burcu, konu, bağ, sebze bahçesi, ağız, dudak, şiir, kitap, derkenar satırı, yüz ve gece gibi somut ve gönül, cömertlik, sitem, bırakma (irhâ), zuhur, hayret etme, şikâyet etme, kanaat köşesi, feyz ve bela gibi soyut kavramlar birer mahal olarak ele alınmıştır. Mahal; huzurun olduğu, engeli olabilen, mübarek olabilen, sevgilinin ya da memduhun bulunduğu bir yer olarak doğrudan ele alınmıştır.¹⁴⁶⁷

Bir mahal kalmadı âsâyiş için âlemde

Olsa devrinde n'ola fitne der-enbân-ı felek (Ne. K24/38)

(Sultan Murad Han'ın) devrinde, âlemde huzurun sağlanması gerekecek bir yer kalmadı, feleğin heybesinde fitne olsa ne olur.

Bu mahalde acep evsâfına çesbân görünür

N'ola bu beytini Bâkînin edersen tazmîn (Ne. K46/15)

Bu yerde (kasidenin girişinde), Bâkî'nin bu beytini tazmin etsem ne olur, (Sultan Murad Han'ın Kandilli'de yaptırdığı sarayın) vasıflarına layık görünür (mü) acaba?

Rindân-ı Hudâ-perver-i ma'nâ bu mahalde

Ne çarha ne kavl-i hükemâya nazar eyler (Ne. K10/12)

Mananın Allah'ı seven rintleri, bu yerde (gönülde) ne feleğe ne ilim adamlarının sözlerine bakar.

Sonuç olarak, ele alınan mekân kategorilerine dâhil edilemeyen 15 farklı mekân bulunmaktadır. Nâbî; bu mekânlardan 14'ünü ele aldığı için şiirlerinde en fazla sayıda farklı kategori dışı mekânı ele alan şair konumundadır. Onu, 13 farklı mekânla Nâ'îlî, 11 farklı mekânla Nef'î, 9 farklı mekânla Şeyhülislâm Yahyâ ve 8 farklı

¹⁴⁶⁷ Ne. K11/46, Ne. K17/74, Ne. K20/41, Ne. K45/41, Ne. K58/19-39, Ne. G26/4, Ne. G73/4, Ne. G121/10, Ş. G39/5, Ş. G201/5, Ş. G289/3, Ş. G331/3, N. K17/13, N. K17/36, N. K19/10, N. K21/20, N. K24/5, N. Mu3/2/2, N. G255/6, N. G311/2, N. G319/6, N. T5/4, Nş. M2/52-53, Nş. K19/38, Nş. K24/19, Nş. G136/3, Na. K7/32, Na. T86/3-4, Na. M9/44, Na. G143/4, Na. G409/2, Na. G450/2, Na. G565/4, Na. G567/4, Na. G691/6, Na. G699/4, Na. G703/7, Na. G752/5, Na. G765/6, Na. G825/3, Na. K178/2, Na. Mü44, Na. L6/9

mekânla Neşâtî takip etmektedir. ‘Arsa, dâr, kenâr, gûşe, makâm, menzil ve yer şairlerin hepsinde ele alınmıştır.

Dâr, kenâr, gûşe, makâm, menzil ve yer şairlerin tümünde doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. ‘Arsa; şairlerin tümünde soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Buna ek olarak; Nef’î, Neşâtî ve Nâbî hem doğrudan hem de somut bir kavrama benzetmelik olarak; Nâ’ilî ise sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak ele almıştır. Berzah; sadece Nâbî’de doğrudan ve Nâ’ilî’de somut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır. Ka’r; sadece Nef’î ve Nâ’ilî’de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Yaban; sadece Nef’î, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî’de doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Nigâr-hâne, Nâbî’de doğrudan mekân olarak ele alınırken Nâ’ilî’de soyut bir kavrama benzetmelik olarak ele alınmıştır.

Gedik ve sâha; Nef’î, Nâ’ilî ve Nâbî’de sadece doğrudan mekân olarak ele alınmıştır. Harâbe; Nâ’ilî’de sadece doğrudan mekân olarak, Şeyhülislâm Yahyâ’da sadece somut bir kavrama benzetmelik olarak, Nâbî’de ise hem doğrudan hem de soyut ve somut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmıştır. Dâr; şairlerin hepsinde soyut bir kavrama benzetmelik olarak da kullanılırken, Nef’î ve Nâbî onu ayrıca somut bir kavrama benzetmelik olarak da ele almıştır. Çukur; Neşâtî ve Nâ’ilî’de sadece doğrudan; Nâbî’de ise hem doğrudan hem de soyut bir kavramın benzetmeliği olarak ele alınmıştır. Neşâtî özellikle Çukur Hamamı’nı ele alarak çukur kelimesinin her iki anlamından da faydalanmıştır.

Bunlara ek olarak, Nâbî ‘arsa yerine arâzîyi, rahne yerine gediği, çukur yerine hufre ve vartayı, Nâ’ilî çukur yerine mukâ’arı ve menzil yerine merâhili, Şeyhülislâm Yahyâ gûşe yerine bucağı da kullanmayı tercih etmiştir. Nâbî bu açıdan şiirlerinde diğer şairlere göre daha fazla sayıda farklı diğer mekânı ele almıştır denilebilir.

Tüm bu veriler ışığında; bu çalışmada ele alınan diğer tüm mekân kategorilerine bir biçimde dâhil edilemeyen ancak şiirlerde ele alınan mekânlar bu başlık altında toplanmıştır. Bu başlık, bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden yer, mekân, hayyiz vb. gibi çeşitli kavramları ihtiva ettiğinden 17. yüzyıldaki şairlerin mekâna bakış açısını anlamak adına önemlidir. 17. yüzyıl şairleri yer/yir, câ, cây, cây-gâh/cây-geh, hayyiz, mekân, mahal, mevki’ ve mevzi’ kavramlarını bir arada ele

almışlar ve ayrı düşünmemişlerdir. Ancak, tabii ki kavramların tenasüp ve ilham ilgilerinden sonuna kadar faydalanmış ve onları şiirlerinde farklı farklı biçimlerde ele almışlardır.

İkinci bölüme genel olarak bakıldığında ise altı başlık altında toplam 428 mekân türünün ele alındığı görülmektedir. “Fert ve aile ile ilgili mekânlar” başlığında 34, “toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar” başlığında 77 ve “tanzim edilmiş mekânlar” başlığında 20 tane olmak üzere toplam 131 mekân türü “günlük hayatın teşekkül ettiği mekânlar” başlığında ele alınmıştır. “Yönetim mekânları” başlığında 5 ve “yönetim alanı ile ilgili mekânlar” başlığı altında bulunan “genel yönetim alanları” başlığında 17, “semtler” başlığında 6, “şehirler” başlığında 50, “memleketler” başlığında 14, “bölgeler” başlığında 12 mekân türü olmak üzere toplam 104 mekân türü “devlet idaresi ile ilgili mekânlar” başlığında ele alınmıştır. Dolayısıyla “yapay mekânlar” başlığında toplam 235 mekân türü incelenmiştir.

“Doğal mekânlar” başlığı altında “yeryüzü mekânları” başlığında 39 ve “kozmojik mekânlar” başlığında 6 tane olmak üzere toplam 45 farklı mekân türü ele alınmıştır. “Metafizik mekânlar” başlığı altında 11 ve “nesne mekânlar” başlığı altında 23 farklı mekân türü incelenmiştir. “Mecazi mekânlar” başlığı altında ise “muhayyel mekânlar” başlığında 33 ve “fiil mekânlar” başlığı altında 66 adet olmak üzere toplam 99 farklı mekân türü ele alınmıştır. Tüm bu mekân kategorilerinin dışında kalan 15 farklı mekân türü ise “diğer mekânlar” başlığı altında incelenmiştir.

Mekân türü açısından bakıldığında “yapay mekânlar”ın daha fazla olduğu görülse de kullanıldığı beyit sayısı bakımından “doğal mekânlar” başlığı da azımsanmayacak derecede çoktur. Buna ek olarak; mekân kategorilerinden “mecazi mekânlar” haricindeki başlıklar değişen oranlarda tüm şairlerle bulunmakla beraber bu kategorideki mekânların özellikle Nâ’ilî ve Nâbî’de daha yoğun olarak görüldüğü söylenebilir.

Sonuç olarak, mekânlar ve onların şairler tarafından kullanım biçimleri bu bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, bu bölümden elde edilen veriler yorumlanacaktır. İkinci bölümün odağı daha çok mekân türleri iken üçüncü bölümün odağı daha çok şairler, onların yaşadıkları dönem ve mekânı anlayış tarzlarıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞİŞİM/DÖNÜŞÜM MÜ BİR KRİZ Mİ?

17. YÜZYIL OSMANLI ŞİİRİNDE MEKÂN ALGISI

Çalışmanın bu bölümünde, şairlerin mekân kullanımlarının incelendiği ikinci bölümde tespit edilen çeşitli hususiyetler neticesinde 17. yüzyıl Osmanlı şiirindeki mekân algısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, öncelikle mekânın genel anlamda klasik Türk edebiyatında hangi biçimlerde ve türlerde ele alındığı üzerinde durulacaktır. Daha sonra, bu çalışma sadece şairlerin divanları ile sınırlandırıldığından ele alınan beş şairin, divanlarında mekânları nasıl kullandıkları ortaya konulacaktır. Sonrasında, şairler ve kullandıkları bu mekânlar arasında bir ilişkinin olup olmadığı tartışılacaktır.

Mekânla ilgili tüm bu ilişkiler tespit edildikten sonra bu çalışmanın konusunun 17. yüzyıl olması ve mekân mefhumundaki değişim/dönüşüm tarihsel değişim/dönüşümden ayrı düşünülemeyeceğinden¹ dolayı bu dönemin tarihsel bağlamdaki genel karakteri üzerinde durulacaktır. Buradan elde edilen verilerle dönemin, bir duraklama yahut değişim/dönüşüm dönemi olup olmadığı değerlendirilecektir. Son olarak, bu çalışma özelinde varılan 17. yüzyıldaki mekân algısı verileri ile çeşitli araştırmacılar tarafından 15, 16 ve 18. yüzyıllar bağlamında ortaya konan mekân algısı verileri bir arada yorumlanarak Osmanlı'nın bütünlüklü bir mekân algısı ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1 Klasik Türk Edebiyatında Mekânın Ele Alındığı Biçimler ve Türler

Klasik Türk edebiyatına genel olarak bakıldığında mekânın manzum ve mensur olarak kaleme alınan edebi eserlerde çeşitli biçimlerde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda, bugüne kadar yapılan çeşitli çalışmalarda, araştırmacıların genel itibarıyla manzum ya da mensur eserler fark etmeksizin, ilgilerini özel isimli mekânlara daha fazla yoğunlaştırdığı söylenebilir. Özel isimli mekânların nasıl ele alındığına

¹ Bu noktada şu husus gözden kaçırılmamalıdır: Bu dönemde hem Batı'da hem de Osmanlı'da birçok açıdan değişim/dönüşüm yaşanmıştır. Mekân kavramına odaklanıldığında ise onun Batı'da felsefi diğer bir deyişle paradigmatic bir süreçten sonra nesneleştiği ancak Osmanlı'da estetik açıdan bir değişim/dönüşüm geçirerek somutlaştığı düşünülmektedir.

bakıldığında ise onların bazen divanlarda bulunan çeşitli nazım biçimlerinde redif olarak bazen ise şehrengizlerde olduğu gibi güzelliikleri, güzelleri vb. çeşitli unsurları vesilesiyle doğrudan ele alındığı görülür. Bu açıdan klasik Türk edebiyatında mekânla ilgili olan eserler ele alınırken en başta mekân ve eser arasındaki ilginin nasıl olduğu hususunda bir ayırım yapılması ve ele alınan eserde mekânın odak noktasında mı yoksa herhangi bir vasıta durumunda mı olduğunun tespiti gereklidir. Bu bakımdan mekânın doğrudan odak noktasında olduğu eserlerin başında şehrengizler gelmektedir.

“Şehir” ve karıştıran, harekete geçiren anlamına gelen “engîz” kelimelerinin birleşmesi vasıtasıyla adlandırılan şehrengizler, genel anlamda bir şehrin doğal güzelliıklarını ve orada bulunan ünlü güzeller ile meslek erbablarını konu edinmektedirler. Şehrengizlerle ilgili son dönemde yapılmış ve kendinden önceki çalışmaları da değerlendirerek şehrengiz türünün her yönünü ortaya koymayı hedefleyen çalışmalardan biri Fatih Tıgılı’ya aittir.² Tıgılı’nın işaret ettiği üzere şehrengizler üzerine yapılan ilk çalışmanın sahibi olan Mustafa İzzet, şehrengizlerde şehir tasvirlerinin yanında güzel övgüsü üzerinde de durulduğunu ve kavramın hem eser tanımı hem de içinde ele alınan kişilerin sıfatı olarak kullanıldığını vurgularken, daha sonra müstakil bir biçimde konuyu ele alan Agâh Sırrı Levend ise şehrengizlerin genel itibarıyla güzelleri tasvir için kaleme alındığını öne sürmektedir.³ Levend’in tanımının yanı sıra şehrengizleri tasnif ederek bir şehrin gezilecek mekânlarını anlatan hasbihâl ya da sergüzeştname türündeki eserleri de şehrengiz türünün sınırları içerisine dâhil etmesi, türün sınırlarını belirsizleştirmiştir ancak sonraki yıllarda, onun bu yaklaşımı büyük oranda şehrengizlere yöneltilen bakış açısını belirlemiştir.⁴ Tıgılı İzzet ve Levent’inkine ek olarak başkaca şehrengiz tanımlarını da ele alıp benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak bir tanım önerisi getirmiştir. Tıgılı’ya göre şehrengizler “Bir şehrin tanınmış, bilinen ve meşhur kişilerinin yani ‘güzellerin’ belirli bir kompozisyon dâhilinde ele alındığı, müstakil ve manzum eserler”⁵ olarak

² Fatih Tıgılı, “Türk Edebiyatında Şehrengizler”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2020.

³ A.e., s. 10-12.

⁴ A.e., s. 12.

⁵ A.e., s. 79.

tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla Tıgılı, şehrengizlerin belirli bir mekân bağlamında ele alınan güzellerin anlatıldığı bir tür olduğu görüşündedir.

Şehrengizler; kaside, gazel ve terakib-i bent gibi çeşitli nazım biçimleriyle kaleme alınmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere Levend'in çalışmasının da etkisiyle içeriklerine göre üçe ayrılabilirler. Bir kısmı bir şehrin sadece gezilecek mekânlarını ve doğal güzelliklerini ele almaktadır, bir kısmı sadece bir şehrin güzellerini ele almaktadır, bir kısmı ise tek bir güzele hasredilip onun bulunduğu şehri ele almaktadır.⁶ Bu bakımdan, birinci grupta bulunan örneğin Lâmiî Çelebi'nin *Bursa Şehrengizi* gibi şehrengizler ele alındığında şehrengizlerin bir kısmının doğrudan mekânı odağına alan eserler olduğu söylenebilir. İlk örneği 15. yüzyılda Mesîhî tarafından verilen şehrengizlerin 16. yüzyılda yoğun bir biçimde kaleme alınmaya başladığı, 17. ve 18. yüzyıllarda bu türe olan ilginin azalmakla birlikte devam ettiği, 19. yüzyılda ise artık kaleme alınmadığı görülmektedir.⁷

Şehrengizlerin yanı sıra çeşitli mekânları ele alan türlerden biri de az sayıda örneği olan ve 18. yüzyılda kaleme alınmaya başlanan sahilnameler diğer adıyla sevahilnamelerdir. Bu eserlerde, bilhassa İstanbul'un sahilleri ve buralardaki mekânlar ele alınır. Nazım biçimi olarak genellikle mesnevi tarzında kaleme alındıkları söylenebilir. Bu tarz eserlerde, sahillerde bulunan özel mekân isimlerinin tevriyeli özelliklerinden faydalanılır.⁸ Bu bakımdan, özel isimli mekânların çokça bulunduğu eserlerdir. Ele alınan mekânlarla ilgili özellikleri vermeleri bakımından dikkate değerler.

Sahilnameler gibi mekânla ilgilenen ve az sayıda örneği olan bir diğer tür ise ilk örneklerini 17. yüzyılda görmeye başladığımız biladiyelerdir. "Bu tür şiirler, 'belde' kelimesinin çokluk hâli olan bilâd veya büldândan hareketle bilâdiye, kasîde-i büldân, esmâ-i büldân şeklinde adlandırılırlar."⁹ Sahilnamelerle benzerlik gösteren bu türde çeşitli beldeler ele alınır. Bu türdeki eserler genellikle manzum olarak kaleme

⁶ Bayram Ali Kaya, "Şehrengiz", *DİA*, C.38, İstanbul, TDV, 2010, s. 461.

⁷ İlgili yüzyıllardaki eserler için Ahmet Kartal'ın çalışmasındaki "şehrengiz" başlıklarına müracaat edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2014.

⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s. 386-387.

⁹ Cemal Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s. 230-231.

alınmışlardır. Biladiyelerin metinleri de sahilnameler gibi ele alınan mekânların tevriyeli olarak kullanımları üzerine kuruludur.¹⁰

Sahilnameler ve biladiyeler gibi çok sayıda mekânın ele alındığı edebi eserlerin yanında sadece tek bir mekâna odaklanan eserler de görmek mümkündür. Bu tür eserlere örnek olarak hammamnameler verilebilir. Hamamın konu edildiği şiirler tek başına bir eser oluşturacak kadar hacimli ise hammamname, kaside ya da diğer nazım biçimlerinin bir kısmını teşkil ediyorsa hammamiyye adını almaktadır.¹¹ Bu şiirler belirli bir mekânı doğrudan ele almaları bakımından önemlidirler. İlk örnekleri 15. yüzyılda görülen hammamiyyelere 16. yüzyılda yoğun bir ilgi gösterildiği, 17. ve 18. yüzyıllarda bu ilginin azalsa da devam ettiği ve 19. yüzyılda artık tek tük örneklerinin verildiği görülmektedir.¹²

Şehrengizler, sahilnameler, biladiyeler ve hammamnamelerde olduğu gibi, eserin tamamında mekânın odağa alındığı eserlerin yanında, mekânı doğrudan odağına almayıp sadece bir bölümünde ele alan eserler de vardır. Bu tür eserlerin en büyük örneği şairlerin divanlarıdır. Şairler, divanlarında bazı özel mekân isimlerini redif olarak kullanmışlardır. Bu vesile ile o mekânları odaklarına almışlardır. Bu bağlamda divanlarda gazel, kaside ya da murabba nazım biçimlerinde çeşitli özel isimli mekânların redif olarak kullanılıp ele alındığı görülmektedir.¹³ Bunlara ek olarak, redif olarak kullanmanın dışında divanlarda bulunan kasidelerde¹⁴, lugazlarda ve tarihlerde de çeşitli mekânlar ele alınabilmektedir.

17. yüzyılda mekânın eserin belli bir kısmında yahut tamamında ele alındığı eserlerden şehrengizlere¹⁵ Dürri'nin *Gümülcine Şehrengizi* ile *Moton Şehrengizi*¹⁶

¹⁰ Yunus Kaplan, "Klasik Türk Edebiyatında Bilâdiyyeler ve Zihnî Efendi ile İştibî Ahmed Efendi Bilâdiyyeleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.13, Sayı:1, Mart 2016, s. 104.

¹¹ Mustafa İsmet Uzun, Nurettin Albayrak, "Hamam", *DİA*, C.15, İstanbul, TDV, 1997, s. 432.

¹² Yunus Kaplan, *Klasik Türk Edebiyatında Hammâmiyyeler*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2015.

¹³ Bu tür örnekler için Batıslam'ın çalışmasına bakılabilir: H. Dilek Batıslam, "Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne Gazelleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15/39, s. 484.

¹⁴ Örneğin, 16. yüzyıl şairlerinden Nev'î III. Murad için Koca Sinan Paşa'nın yaptırmış olduğu köşk hakkında bir kaside yazmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Elif Ayan Nizam, "Tarihe Tanık Manzumeler: Nev'î'nin Gözünden Bir Döneme Bakmak", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24, Eylül, s. 863.

¹⁵ Bu dönemde Neşâtî *Edirne Şehrengizi* kaleme almıştır ancak bu şehrengizde sadece güzellere övgü bulunmaktadır. (Bayram Ali Kaya, "Neşâtî", *DİA*, C.33, İstanbul, TDV, 2007, s. 18-19.)

¹⁶ Kartal, *A.g.e.*, s. 465-466.

Gelibolulu Vecihî'nin *Gelibolu Şehrengizi*, Fehîm ve Tab'î'nin ise *İstanbul Şehrengizi* örnek olarak verilebilir.¹⁷ Şu anki bilgilere göre elimizde bulunan ilk sahilname örneği, 18. yüzyıla ait olduğundan bu döneme ait bir sahilname bulunmamaktadır.¹⁸ Yine az sayıda örneği olan biladiyelerin bu dönemdeki tek örneğini ise Arayıcı-zâde Hüseyin Ferdî Efendi *Esmâ-i Bilâd* adlı eseri ile vermiştir.¹⁹ Bu dönemde divanların içinde çeşitli nazım biçimleriyle ele alınan hammamiyeler bulunsun da müstakil bir eser olacak büyüklükte bir hammamname kaleme alınmamıştır.²⁰

Divanlarda redif olarak kullanılarak ele alınan özel isimli mekânların bu çalışmada bulunan örnekleri ise, Nâbî'nin Manisa redifli bir kasidesi, Erzurum, Halep ve Medine redifli gazelleri, Nef'î'nin Edirne, Yahyâ'nın Bağdat, Edirne, Halep ve İstanbul redifli gazelleridir. Tüm bu eserlerin yanı sıra bu dönemde Kelâmî-i Rûmî'nin "Nil'le ilgili olarak Makrizî tarihinden alınan bazı eski âdetleri, Mısır'da icra edilen şenlikleri ve Ahmed Paşa'nın Nil'deki gezintisini konu edinen **Risâle-i Nîliyye** ile Hacca dair olan **Risâle-i Hacc-ı Şerîf**,²¹ adlı iki mesnevi ile Azmî-zâde Hâletî'nin 21 beyitten oluşan Eyüp Sultan methiyesi²² ve Feridun Ahmed Bey'in *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar* adlı eseri özel bir mekânı ele alan eserler olarak zikredilebilir.²³

Mekânla ilgili bu türlerin yanı sıra şu andaki bilgilere göre elde bir ya da iki örneği bulunan çeşitli eserler de mevcuttur. Bu tür eserlere bir yerin surlarını övmek için kaleme alınmış olan miyâhiyyeler, bir şehrin semt ve mahallelerini konu edinen sûkiyyeler, mesire yerlerini ele alan mesâirnâmeler ve dergahları konu alan dergehnâmeler örnek olarak verilebilir. Ancak tüm bu eserler 18. yüzyıl ve sonrasında kaleme alınmaya başlamışlardır. Buna ek olarak şairler gazel kaside ve kıta gibi çeşitli

¹⁷ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s. 499.

¹⁸ Nihat Öztoprak'tan aktaran Yunus Kaplan, "Klasik Türk Edebiyatında Sahil-nâmeler ve Dervîş Hilmi Dede'nin Sahil-nâmesi", **Route Education and Social Science Journal**, 2/2, 2015, s. 150.

¹⁹ Kurnaz, **A.g.e.**, s. 236.

²⁰ Ele alınan şairlerden sadece Nâbî'nin, divanında 2 adet gazel ve 2 adet tarih kıtası olmak üzere toplamda 4 adet hammamiyesi mevcuttur. (Kaplan, **A.g.e.**, s. 206-246.)

²¹ Şentürk, Kartal, **A.g.e.**, s. 492.

²² Yavuz Özkul, "Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nın Tahlili", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi SBE, 2019, s. 577-580.

²³ Feridun Ahmed Bey, **Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar**, hazırlayanlar: H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

nazım şekillerinde özellikle bir şehri ele alarak ona mersiye, hicviye ya da methiye yazmışlardır.²⁴

Sonuç olarak klasik Türk edebiyatında mekânı doğrudan odağına alarak işleyen eserler arasında şehrengizler, sahilnameler ve biladiyeler ile özel olarak tek bir mekânı ele alan hammamnameler sayılabilir.²⁵ Bunların yanında, eserin sadece bir kısmında çeşitli mekânları ele alan divanlar da mekân ile ilgili eserler arasında sayılmalıdır. Divanların içindeki gazel, kaside, murabba, lugaz ve tarihlerde özel isimli mekânlar redif olarak kullanılıp ele alınmaktadır.

Mekânı ele alan türlerin her dönemde aynı yoğunlukta olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, 16. yüzyılda şehrengiz ve hammamiye yazımında artış görülürken, 17. yüzyılda yeni bir tür olarak biladiyelerin ortaya çıktığı görülmüştür. Şehrengiz, hammamiye ve yeni ortaya çıkan biladiyelerin değişen yoğunluklarına net bir sebep ileri sürülemezle birlikte 18. yüzyıla gelindiğinde mekânı konu alan daha farklı türler ile karşılaşmaktadır. Sahilnameler ve bir iki örneği görülen mesairname vb. türler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu durum; 17. yüzyılda farklı edebi türler denemeye başlayan ve değişip/dönüşen, Osmanlı toplumu ile saray erkânı çağına da bir getirisi olarak 18. yüzyılda artık kendini kamusal alanda daha fazla göstermesi olarak okunabilir. Düzenlenen sahil mekânları, buralara inşa edilen saraylar, bahçeler ve mesire yerleri ile yeni yeni mekânlar üretmişlerdir.²⁶ Bu yeni üretilen mekânlar da kendi edebiyatını oluşturarak yeni türler üretilmesine vesile olmuştur.

Son olarak genel itibariyle klasik Türk edebiyatına özel olarak da bu çalışmada ele alınan divanlarda bulunan özel isimli mekânların ise şairlerin hemen hemen hepsinde farklı oranlarda ele alındığı görülmektedir. Bu sebeple bu tür mekân

²⁴ Ülkü Akçay, “Osmanlı Şiirinin Coğrafyası: Gazellerde Şehirler”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, SBE , 2021, s. 8-16.

²⁵ Mekân bağlamında 17. yüzyılda kaleme alınan, Katip Çelebi’nin *Cihannümâ*’sı tamamen coğrafya alanına, Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’si hem coğrafya hem tarih hem de edebiyat alanına, Hüseyin B. Mehmed B. Mustafa’nın *Acayibü’l Mahlûkât*’ı hem coğrafya hem de kozmoloji alanına, Cafer Efendi’nin *Risale-i Mi’rariyye*’si hem edebiyat hem de mimari alanına, Nâbî’nin *Tuhfetü’l-Harameyn*’i hem tarih hem sosyoloji hem de edebiyat alanına girdiğinden, bu eserler de dâhil oldukları alanlardaki diğer eserler bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığından ele alınmamıştır.

²⁶ 1620-1750 yılları arasında İstanbul’da inşa edilen yapılarla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Maurice Cerasi, “İstanbul 1620-1750: Change and Tradition”, *The City in Islamic World*, editörler: Salma K. Jayyusi v.d., C.1, Leiden, Brill, 2008, s. 465-489.

kullanımları ile ilgili olarak, genel bir yargı verilmekten ziyade şair özelinde ele alınıp inceleme yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, bir sonraki bölümde bu çalışmada ele alınan şairlerin kullandıkları özel ve genel mekânlar ile onları kullanım biçimleri değerlendirilecektir.

3.2 Şairlerin Şiirlerinde Mekânları Kullanış Biçimleri

Klasik Türk edebiyatında şairlerin mekânları ele aldıkları biçimler ve türler ortaya konduktan sonra bu çalışma özelinde şairlerin mekânı nasıl ele aldıkları da ortaya konursa hem Osmanlı toplumundaki mekân algısı hem de ele alınan şairlere ait olan mekân algısı daha rahat anlaşılabilir. Bu sebeple bu çalışmada incelenen 17. yüzyılda yaşamış olan beş şairin şiirlerinde tespit edilen mekânları hangi amaçlarla ele aldıkları örnekleriyle birlikte bu çalışmanın ikinci bölümünde her bir mekân için ayrı olacak biçimde verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında ise, mekânlar bağlamında ayrı ayrı ortaya konmuş olan bu ele alma biçimleri bütünlüklü bir yapı oluşturabilmek adına toparlayıcı bir biçimde ortaya konacaktır.

Öncelikli olarak bu çalışmada ele alınan şairlerin ele aldıkları mekânları özel isimli olsun ya da olmasın en çok doğrudan mekân olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Bu tür kullanımlarda mekân bazen sadece bir isim olarak kullanılmış, bazen de divan şiirinde öne çıkan bir özelliği vesilesi ile ele alınmıştır. Bu tür kullanımların en fazla Nâbî'de görüldüğü söylenebilir. Nâbî, aşağıdaki beyitlerdeki hâne ve Ayasofya mekânlarını bu biçimde ele almıştır.

Kindür bizi men' eyleyecek bâg-ı cinândan

Mevrûs-ı pederdûr girerüz hâne bizümdür (Na. G224/5)

Cennetlerin bağından bizi menedecek (olan) kimdir? Babamızın mirasıdır, ev bizimdir, gireriz.

Andelîbân-ı bihişti şerm ile hâmûş ider

Her taraf âvâze-i Kur'ân Âyâsufiyye'de (Na. G705/7)

Cennetin bülbüllerini utançla susturur; Ayasofya 'da her taraf Kuran sesi(dir).

Diğer şairlerde bulunan doğrudan mekân kullanımını örnekleyen aşağıdaki beyitlerin ilkinde Nef'î, Sultan Murad Han'ın fethedeceği mekânları ele almış ve sadece onların bulundukları yönü belirtmekle yetinmiştir. İkinci beyitte ise Nâ'ilî, kendisinin rüzgar estikçe yaprakları dökülen asmanın yaprakları gibi olmasını dileyerek bu yaprakların döküldüğü mekânı yani caddeyi doğrudan ele almıştır. Neşâtî

ise tıpkı Nef'î ve Nâ'ilî gibi ele aldığı mekân olan Bedehşân'ı gerçek anlamıyla ele almış, diğerlerinden farklı olarak beytine sadece o mekâna ait olan farklı bir özellik eklemiştir. Bedehşân, orada çıkarılan ve çok kıymetli olan lal taşları ile bilindiğinden, bu taşlar şair tarafından memduhunu övmek için bir vesile haline getirilmiştir.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflîs ü Şîrvânı

Cenûben Şehrîzor u Basra vü Bağdâd u Ahvâzı (Ne. K22/4)

(Sultan Murad Han) kuzeyden Nahcivan ve Gence ve Tiflis ve Şirvan'ı, güneyden Şehrîzor ve Basra ve Bağdat ve Ahvaz'ı (fethedecek).

Çıksak ser-i tâk-ı çemene berg-i rez-âsâ

Bâd-ı seher esdükçe hıyâbâna dökülsek (N. G226/3)

Asma yaprağı gibi çimenin kemerinin tepesine çıksak, seher yeli estikçe caddeye dökülsek...

Nedür ol ma'nî-i pâkîze ol zengin edâlarla

Şikest itse 'aceb mi kıymet-i la'l-i Bedehşânı (Nş. K13/7)

(Şeyhülislam Bahayî Efendi'deki) o zengin edalarla o temiz mana nedir; (bunlarla) Bedehşân lalinin kıymetini kırmasına şaşılır mı?

Şairler, mekânları doğrudan ele almanın yanında onları çok çeşitli somut kavramların benzetmelikleri olarak da ele almışlardır. Somut kavramlardan; dünya, gökyüzü, memleket, gül bahçesi, bezm ve meyhanenin sıkça ele alınıp çeşitli mekânlara benzetildiği söylenebilir. Bu tür kullanımların yine en fazla Nâbî'de görülmektedir. Nâbî'nin aşağıdaki beyitlerinde dünya bir çarşıya, âlem bir mutfağa benzetilerek ele alınmıştır.

Hesâblaşmayıcak ücretin nefes-be-nefes

Bu çârşûda meger kimseye dükân mı virür (Na. G82/2)

Bu çarşıda ücreti (için) an ve an hesaplaşmayınca kimseye dükkân mı verir?

Bu köhne matbah-ı 'âlemde kimseye Nâbî

Nevâl-i 'ıyşî dem-i iştiâda virmezler (Na. G209/7)

Nâbî, bu eski âlem mutfağında kimseye yaşama ihsanını arzu anında vermezler.

Diğer şairlerde ele alınan mekânların çeşitli somut kavramlara benzetmelik olmasını örnekleyen aşağıdaki beyitlerin ilkinde, Nef'î; Ramazan Bayramı'nı ele almaktadır. Bayram dolayısıyla tabii olarak kişide gam kalmamaktadır ve Ramazan Bayramı pazara benzeyen bu cihanın güzelliğidir. Beyitte dünya, somut bir kavram olan pazar yerine benzetilmiştir. İkinci beyitte ise, Şeyhülislâm Yahyâ rüzgarı gül bahçesi şehrinde dallar üzerine güller döşeyen bir gelin süsleyicisi olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, kendisi de mekân olan gül bahçesi somut bir kavram olan şehre benzetilerek ele alınmıştır. Son örnekte ise Neşâtî, memduhu olan Ahmed Paşa'nın adaletinin ve namının dünyaya yayılmasını dilemektedir. Böylelikle bütün âlem memleketi huzur ve emniyet içinde olacaktır. Memduhunu överken koca bir âlemi somut bir kavram olan memleket olarak ele alan Neşâtî, mekânların somut benzetmelikler olarak ele alınmasının örneğini vermiştir.

Gam gitse acep mi yine ıyd-ı ramazândır

Iyd-ı ramazân revnak-ı bâzâr-ı cihândır (Ne. K9/1)

Gam gitse (buna) şaşılmaz (çünkü) yine cihan pazarının parlaklığı (olan) Ramazan Bayramıdır.

Nahl-bend oldu meger şehir-i gülistânda nesîm

Turmadan dizmededür bir nice dal üstüne gül (Ş. G219/2)

Galiba rüzgâr, gül bahçesi şehrinde nahl-bend¹ oldu; birçok dal üstüne durmadan gül dizmektedir.

Dünyâyı tuta debdebe-i 'adl ile nâmun

¹ “Bal mumundan nahl denen süs ağacı yapan kimse”, Ayverdi, **A.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/nahl>, 23/01/2022.

Pür emn ü emân ola heme kişver-i 'âlem (Nş. K20/38)

(Ahmed Paşa'nın) namının ve adaletinin ihtişamı yayılsın; bütün âlem memleketi emniyet ve huzur(la) dolsun.

Şairlerin çeşitli mekânları somut benzetmelik olarak ele almalarının yanında soyut benzetmelik olarak da ele aldıkları görülür. Soyut kavramlardan; söz, gönül, güzellik, yücelik ve cömertlik sıkça ele alınıp bu kavramların çeşitli mekânlara benzetildiği söylenebilir. Bu tür kullanımların da yine en fazla Nâbî'de görüldüğü söylenebilir. Şairin aşağıdaki beyitlerinde soyut kavramlar olan övgü ve dedikodu, meydan ve medrese mekânlarına benzetilerek ele alınmıştır.

İtseler ta sipihre dek mâlî

Sahn-ı medhi yine kalur hâlî (Na. M8/128)

Gökyüzüne dek doldursalar (da) övgü meydanı yine boş kalır.

Tâ geçmeyince medrese-i kıyl ü kalden

Anlanmaz ıstılâhı kitâb-ı hakikatün (Na. G430/7)

Dedikodu medresesinden geçmeyince hakikat kitabının ıstılahı anlaşılmaz.

Diğer şairlere ait olan, mekânların çeşitli soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alınmasını örnekleyen aşağıdaki beyitlerin ilkinde Nef'î zalim olarak nitelendirdiği sevgilisinin gönül şehrini yıktığını söylemektedir. Sevgilisinin yıktığı bu şehri, bir gün insaf edip de yeniden imar etmesini temenni etmektedir. Nef'î bu beyitte soyut bir kavram olan gönlü bir mekân olan mamureye yani şehre benzetmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ'ya ait olan ikinci örnekte ise şair kandil gibi olan gönlünü sevgilisinin saçının kırımına bağlamaktadır ve bu sayede sevgilisinin güzelliğinin camisinde mihraba benzeyen kaşının süsü olmuştur. Yahyâ bu beyitte soyut bir kavram olan sevgilinin güzelliğini bir mekân olan camiye benzeterek ele almıştır. Son olarak Neşâtî ise, sevgilinin ayva tüylerine bakan gönlün neşe bulacağını belirttikten sonra soyut bir kavram olan neşeyi bir mekân olan çimenliğe benzeterek ele almıştır.

Gönül ma'mûresin cevriyle vîran etdi ol zâlim

Gelip insâfa bir gün yine âbâd ettiğin görsek (Ne. G66/2)

O zalim, zulmüyle gönül şehrini yıktı; bir gün insafa gelip (onu) yine bayındır ettiğini görsek...

Baglayup kandilveş gönlüm saçun kullâbına

Câmi'-i hüsnünde revnakdur kaşun mihrâbına (Ş. G375/1)

Gönlüm, saçının çengeline kandil gibi bağlanarak, güzelliğinin camisinde kaşın mihrabına süs (olmuştur).

Bakdukca hatt-ı yâre gönül şevk-yâb olur

Hâlet-fezâ zihî çemen-i hurrem-i neşât (Nş. G65/2)

Gönül, sevgilinin hattına baktıkça neşe bulur; neşenin gönül açan çimenliği ne hoş.

Şairler, mekânları somut ve soyut kavramların benzetmelikleri olarak ele almalarının yanında; daha az sayıda örneği olsa da onlarla özdeşleşmiş somut bir özellik dolayısıyla çeşitli soyut kavramların benzetmeliği olarak ele almışlardır. Örneğin aşağıdaki beyitte ele alınan Bağdat'ın, özelliklerinden biri iki nehrin arasında bulunmasıdır. Bu açıdan şair bu mekânın iki nehrin arasında bulunması gibi somut bir özelliğini alarak onu soyut bir kavram olan memduhun tabiatına benzetmelik olarak kullanmıştır.

Cûy-ı ma'nâ iki şakk olmuş akar sahnından

Yaraşır dersem eğer tab'ına Bağdâd-ı sühen (Ne. K11/2)

Mana ırmağı, iki parça olmuş (onun) ortasından akar. Eğer (4. Murad'ın) tabiatına sözün Bağdat'ı desem yaraşır.

Şairler, mekânlarla özdeşleşmiş somut bir özellik dolayısıyla onları çeşitli soyut kavramların benzetmeliği olarak ele almanın yanında yine örneği az sayıda da olsa mekânları çeşitli somut kavramlara benzetmelik olarak da ele almıştır. Örneğin aşağıdaki beyitte ele alınan Kütahya, kaseleriyle ünlü bir mekândır. Beyitlerde şair, kendisini vurulunca çınlama yapmayan Kütahya kaselerine benzeterek ele almıştır.

Felek ona ne kadar eziyet ederse etsin o da tıpkı Kütahya kasesi gibi sesini çıkarmamaktadır.

Mânende-i sâf-tıynetân ey Nâbî

Bed-tıyneti itmez sitem-i çerh hazîn

Şiddetle ne denlü ursan engüşt-i sitem

Bilmez leb-i kâse-i Kütâhiyye tanîn (Na. R169/2)

Ey Nâbî; feleğin cefası, kötü yaradılışlıları iyi yaradılışlıları (ı hüünlendirdiği) gibi hüünlendirmez. Eziyet parmağını ne kadar şiddetle vursan (da) Kütahya kâsesinin kenarı çınlama bilmez.

Şairler; mekânlarla özdeşleşmiş çeşitli özellikler sebebiyle onları soyut kavramların benzetmeliği olarak ele almanın yanında daha az oranda, somut ya da soyut kavramlara ya da bir başka mekâna benzeyen olarak da ele almışlardır. Bu tür kullanımlarda şairler bazen o kadar yoğun benzetmeler ele almışlardır ki mekâna odaklanmaktan uzaklaşmışlardır. Örneğin Nâbî'nin Valide Sultan'ın yaptırdığı cami için kaleme aldığı tarihte bulunan aşağıdaki beyitte; şair, yapılan hayratı bir muma benzettikten sonra duaları da o mumun sönmemesine uğraşan ele benzetmiştir. Bu beytin bulunduğu şiirde ana kaygı mekân olmakla beraber şair mekânı edebi sanatlarla harmanlamıştır.

Tâ be-mahşer şem'a-i hayrâtının etrafına

Perde-i dest-i du'â olsun nigehbân-ı üfûl (Na. T11/4)

Dua elinin perdesi, senin hayratının mumunun etrafında sönmemesi için mahşere kadar gözleyici olsun.

Mekânların benzeyen olarak ele alındığı aşağıdaki örneklerin ilkinde ise Nef'î Hazret-i Mevlana'ya dua edilmesini ele alırken bir mekân olan dünyayı yine bir mekân olan eve benzeterek ele almıştır. Şeyhülislâm Yahyâ'nın hem hamam hem de mahşer yerini mekân olarak ele aldığı ikinci beyitte ise hamam, şahla kölenin eşit olması bakımından mahşer meydanına benzetilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte hamam mekânı

metafizik bir başka mekâna benzeyen olarak ele alınmıştır. Son olarak, Nâ'îlî aç bakan gözün mekânı algılamasının nasıl değiştiğini ele aldığı beytinde çimen mekânını somut bir kavram olan sofraya dolayısıyla çimenliğin içindeki çiçek bahçesini de sofradaki yiyeceklere benzetmiştir.

Her dem olsun rûh-ı pâkîne du'â-yı bî-hisâb

Evliyâdan tâ ki hâlî olmaya dünyâ evi (Ne. K2/18)

(Hazret-i Mevlana'nın) temiz ruhuna her an hesapsız dua olsun, dünya evi evliyasız kalsın.

Hammâm içini benzedirüm cây-ı mahşere

Kim olur anda şâh gedânun ber-â-beri (Ş. G410/4)

Hamam içini, mahşer yerine benzetirim çünkü orada şah ve kul birbirine eşittir.

Şükûfe-zâr-ı sımât-ı çemende reng-â-reng

Gürisne çeşm-i nazar benzedür nevalelere (N. G340/4)

Aç bakan göz, çimen sofrasının rengârenk (olan) çiçek bahçesini nevalelere benzetir.

Şairler, mekânları benzetmeye konu etmenin dışında, onların isimleri vesilesiyle tezat sanatından faydalanmışlardır. Diğer şairlerde de örneği görülebilen bu sanatı özellikle Nâ'îlî mekân bağlamında etkili bir biçimde kullanmıştır. Örneğin aşağıdaki ilk beyitte, hem özel bir mekânın adı anlamında hem de ferahlık veren yer anlamında olan ferah-âbâd ile âşıkların dar gönlü arasında tezat kurulmuştur. Şair sevgilisine seslenerek onun lütfederek gezintiye çıkmasını ve bu sayede âşıkların sıkılmış gönlünü ferahlandırmasını istemektedir. Âşıkların gönlü bu sayede o kadar ferahlayacaktır ki bu adla bilinen Ferah-âbâd sarayı bile onları kıskanacaktır. İkinci beyitte ise Cemşid ve Çâr-bâğ mekânı arasında bir tezat kurulmuştur. Cemşid neşesi ve eğlenceleri ile bilinen bir hükümdardır. Çâr-bâğ ise son derece mamur ve müzeyyen bir mekândır. Şair bu beyitte kendini aşk âleminin mamur bir mekânına benzetmektedir. Bu kadar mamur bir mekâna Cemşid gibi neşeli biri yakışmaktadır. Ancak âşık o kadar perişan haldedir ki Cemşid bile bu mekânın bahçesinde bulunan

ağacın gölgesinde otursa gamlanır. Son beyitte ise; Nef'î beyazlık ve siyahlık arasında bir tezat kurmuştur. Anadolu'da yaşayanlar daha ziyade beyaz tenli olarak düşünüldüğünden şair, klasik şiirde siyahlık kavramı ile ele alınan Habeş'i bir arada kullanmıştır. Bu doğrultuda sevgilinin yanağı beyazken üzerindeki ben siyahtır.

Seyre çık lutf ile gönlinde yer et 'uşşâkun

Teng-nây-ı dili reşk-i ferah-âbâd eyle (N. G321/4)

Lütufla seyre çık, âşıkların gönlünde yer et. Âşıkların dar gönlünü, Ferah-âbâd sarayının kıskanacağı şekilde ferah eyle.

Biz Çâr-bâg-ı 'âlem-i 'ışkuz gam[g]în olur

Cemşîd olursa sâye-nişîn-i dırahtumuz (N. G145/2)

Biz aşk âleminin Çar-bâğ'ıyız. Cemşîd ağacımızın gölgesinde oturursa gamlanır.

Hâlin acep mi olsa izârında dil-firîb

Rûma düşünce kâbil olur merdüm-i Habeş (Ne. G60/3)

(Nasıl ki) Habeş insanı Anadolu'ya düşünce makbul olursa; benin de yanağında gönül avutucu olmasına şaşılır mı?

Şairler mekân isimlerini ele alırken tezat sanatının yanında tenasüp ve îhâm-ı tenâsüp sanatından da faydalanmışlardır. Örneğin aşağıdaki ilk beyitte bulunan “çîn” hem bir ülke hem de kıvrım anlamına gelmektedir. Kıvrım ise saça ait bir özelliktir. Şair, bu vesileyle beyitte gerçek anlamında kullandığı mekân adını beyitteki diğer kelimelerle olan ilişkileri üzerinden îhâm-ı tenasüp sanatından faydalanarak kullanmıştır. Ayrıca, beyitte ele alınan Hindistan divan şiirinde koyu renk tenli insanların yaşadığı memleket olarak siyahlık kavramıyla bir arada ele alınmıştır. Şair bu ilişki vesilesiyle sevgilinin siyah renkteki ayva tüylerini de tenasüp ilişkisi çerçevesinde ele almıştır. İkinci örnek beyitte ise Nâbî mekân olarak Halep'in diğer adı olan Şehbâ'yı ele alırken beyitte tenasüp ilişkisi bağlamında Hazret-i Zekeriya'yı da zikretmiştir.

İletmişler peyâm-ı bûy-ı zülfün Çîn ü Mâçine

Bahâr-ı hattın evsâfını Hindustân'a yazmışlar (Ş. G129/2)

Zülfünün kokusunun haberini Çîn ve Maçin'e iletmışler, yüzündeki ince tüylerinin baharının vasıflarını Hindistan'a yazmışlar.

Ez-cümle makâm-ı Zekerıyyâ-yı nebî kim

Kadriyle budur levha-i mecmû'a-i Şehbâ (Na. T104/8)

Özellikle, Hazret-i Zekeriya'nın makamının burada bulunması, Şehba mecmuasının levhasının değerini arttırır.

Şairlerin ele aldığı bazı mekânlar onlara tezat ve tenasüp sanatı dışında tevriye sanatı yapabilme olanağı vermiştir. Bu olanağı özellikle Nâbî ve Yahyâ şiirlerinde kullanmıştır. Yahyâ'nın aşağıdaki örnek beytinde “vefâ” kelimesi hem bağlılık, sadakat anlamına hem de İstanbul'da bulunan bir semt adı anlamına gelmektedir. Şair beytini, ele aldığı mekân isminin her iki anlamını da çağrıştıracak şekilde kurgulamıştır. İkinci örnek beyitte ise Nâbî, hem rahat, huzur anlamına hem de Mekke'de bulunan bir tepenin adı olan “safâ” kelimesinin tevriye olanağından faydalanmıştır.

Safâlar kesb idüp uşşâk olunsun merhabâ yer yer

Vefâ meydânına gelsün civânânı Sitânbûlun (Ş. G195/2)

Âşıklar safâ kazansın, kendilerine merhabâ denilsin; İstanbul'un gençleri Vefa meydanına gelsin.

Gel gönül 'azm-i reh-i beyt-i Hudâ eyleyelüm

Sa'y idüp Merve'ye tahsîl-i Safâ eyleyelüm (Na. G538/1)

Gönül, gel Allah'ın evinin yoluna azmedelim; Merve'ye say edip Safâ tahsil edelim.

Şairler ele aldıkları mekânları îhâm-ı tenasüp, tenasüp ve tevriye ilgilerinin yanı sıra telmih ilgisi ile de ele almışlardır. Mekân bağlamında telmih ilgisini kullanan

şairler Yahyâ, Nâ'ilî ve Nâbî'dir. Telmih ilişkisi bağlamında kullanılan mekânlar genellikle peygamberlerle ilgili olarak ele alınmıştır. Bu duruma bir örnek olarak aşağıda bulunan Yahyâ'nın beyti verilebilir. Yahyâ beytinde, Kenân mekânını Hazret-i Yusuf'un memleketi olmasına telmihle ve çâh yani kuyu mekânını da Hazret-i Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması hadisesine telmihle ele almıştır. Telmih ilgisi bağlamında kullanılan mekânlara diğer bir örnek olarak gül bahçesi verilebilir. Hazret-i İbrahim ateşe atıldığında ateş gül bahçesine dönüştüğünden gül bahçesi mekânı bu hadiseye telmihle Nâ'ilî'nin aşağıdaki beytinde ele alınmıştır. Örnek olarak verilen son beyitte ise Hazret-i Musa'nın Allah'ı görmek istemesi ve bunun üzerine Allah'ın dağa tecelli etmesi hadisesini vurgulayan Nâbî, Sînâ mekânını bu hadiseye telmihle ele almıştır.

Düşeli 'aks-i ruh-ı yâr şarâb-ı nâba

Reşkden kaldı çeh-i Yûsuf-ı Ken'âna kadeh (Ş. G37/2)

Saf şaraba yârin yanağının aksi düşünce, kadeh kıskançlıktan Ken'ân'lı Yusuf'un kuyusunda kaldı.

Gülşen-i 'adl-i şehinşâhı eden düşmen-sûz

Nâr-ı Nemrûdî Birâhîme gül-istân etmiş (N. K9/20)

Şahların şahı (olan Sultan Murad Han)'ın adaletinin gül bahçesini düşmanları yakıcı eden; Nemrut'un ateşini (de Hazret-i) İbrahim'e gül bahçesi etmiş.

Olanlar zevk-yâb-ı meşhed-i Musa ider idrâk

Ser-â-ser oldığın 'âlem tecellî-hâne-i Sînâ (Na. K1/36)

Musa'nın Allah'ı gördüğü yerin zevkini alanlar âlem(in) baştanbaşa (Allah'ın) tecelli ettiği yer (olan) Sînâ olduğunu anlar.

Şairler ele aldıkları mekânları sadece çeşitli sanatlara vasıta olarak ele almamışlardır. Bazen de ele aldıkları mekânları birer karşılaştırma ögesi haline getirmişlerdir. Örneğin aşağıdaki beyitte Mekke ve Medine, cennet ile karşılaştırılmıştır. Güzellik açısından yapılan bu karşılaştırmada Mekke ve Medine

övölmek istendiğinden diğör bir mekân olan cennetten daha üstün tutulmuştur. Bu açıdan çeşitli mekânlar karşılaştırmaların hem güçlü hem de zayıf ögeleri olarak ele alınmıştır.

Ey cemâlünle Yesrib ü Bathâ

Reşk-i firdevs ü cennetü'l-me'vâ (Ş. K1/1)

Ey güzelliğı (sebebiyle) Mekke ve Medine'nin, Firdevs ve Meva cennetlerinin kısılandığı yer (haline geldiğı)...

Bunlara ek olarak; şairler çeşitli mekânları çeşitli somut kavramların ve bilhassa dünyanın/âlemin sıfatı olarak ele almışlardır. Bu tür kullanımlar özellikle Nâbî'de ve Nâ'ilî'de görölmektedir. Mekânların dünyanın/âlemin sıfatı olarak ele alındığı örneklerden ilkinde Nâ'ilî bir mekân olan 'ibret-serây yani ibret sarayını âlemin bir sıfatı olarak ele almıştır. İkinci beyit örneğince ise Nâbî, ticâret-gâh yani ticarethaneyi dünyanın bir sıfatı olarak ele almıştır. Bu bağlamda, şair dünya ticarethanesinde bir çarşayı ele almaktadır ve bu çarşıda kendini öven kişinin marifet malından yani makamından hiçbir şey elde edemeyeceğini söylemektedir.

'İbret-serây-ı 'âlemün ey tercemân-ı hâl

Rind-i halîm ü şeyh-i gazûbın ne anladun (N. G218/3)

Ey hal tercümanı, ibret sarayı (olan) âlemin yumuşak huylu rindinden ve öfkeli şeyhinden ne anladın?

Ticâretgâh-ı dehrün çâr-sûsın yokladum Nâbî

Metâ'-ı ma'rifetden zerre yokdur hod-fürûşında (Na. G764/5)

(Ey) Nâbî, dünya ticarethanesinin çarşısını yokladım, (anladım ki) kendini satanda/övünende marifet metaından zerre yoktur.

Sonuç olarak; şairlerin şiirlerinde ele aldıkları mekânları en çok doğrudan ya da ona ait olan bir özelliğı ön plana çıkararak ele aldıkları görölmüştür. Bunun yanı sıra mekânlar çeşitli somut ya da soyut kavramlara benzetmelik olarak; kendileriyle

özdeşleşen somut bir özellik sebebiyle çeşitli soyut kavramların benzetmeliği olarak ya da çeşitli somut kavramlara benzetmelik olarak; benzetilen olarak; tezat, tenasüp, tevriye ve telmih ilgisi ile; karşılaştırma ögesi olarak ve dünyanın sıfatı biçiminde kullanılarak şiirlerde ele alınmıştır. Bütünlüklü bir mekân algısının ortaya konulabilmesi için şiirlerde bu biçimlerde ele alınan mekânlar ile şairler arasındaki ilişkinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan şimdi bu hususa değinilecektir.

3.3 Şairler ve Kullandıkları Mekânlar Arasındaki İlişkinin

Değerlendirilmesi

Mekânların şiirlerde ele alınmış biçimlerinin yanında ele alınan mekânların seçilmeleriyle ilgili olarak şairlerde öznel bir tavrın olup olmadığının tespit edilmesi gereği, ortaya konulmaya çalışılan mekân algısına katkı sağlayacak önemli hususlardan biridir. Bu bağlamda; bu bölümde, şairlerin ele aldığı çeşitli mekânların onların karakteristik özellikleriyle alakalı olup olmadığının tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Bu bakımdan sırasıyla Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî değerlendirilecektir.¹

Kaside şairi olarak bilinen ve asıl adı Ömer olan Nef'î aslen Erzurumludur. “1575-1580 yılları arasında doğmuş olabileceği”² tahmin edilen Nef'î, Sultan I. Ahmed döneminde padişahın iltifatını kazanmış ve İstanbul'da Sultan IV. Murad dönemi de dâhil olmak üzere hayatını sürdürmüştür. Ayrıca, 1611 yılında Sultan I. Ahmed'le beraber Edirne'ye gitmiştir. 1630 yılında Sultan Murad tarafından memuriyetten azledilip Edirne'ye sürgün edilmiştir. Padişahın Edirne'ye gelişi üzerine yazdığı bir kasideyle kendini affettirip İstanbul'a dönmüştür ancak sonrasında bir hicvi sebebiyle öldürülmüştür.³

Daha önce belirtildiği üzere; Nef'î'nin şiirlerinde Edirne redifli bir gazeli bulunmaktadır. Bu tespit yukarıdaki biyografik bilgilerle birleştirildiğinde, Nef'î'nin bizzat yaşadığı ve gördüğü bir şehri şiirinde redif olarak kullandığı söylenebilir. Buna ek olarak Nef'î'nin tüm mekân kullanımları içinde ‘arsa, âsitân, âsumân, eyvân, iklim, İran, kân, memleket, meydân ve mülk mekânlarını diğer şairlerden daha fazla

¹ Bu bölümde; özellikle şairlerin diğer şairlerden daha fazla ele aldığı mekânlar üzerinde durulacaktır. Bunun sebebi, ortak olarak ele alınan mekânlar üzerinden yapılacak değerlendirmede, varılacak tek sonucun herhangi bir değişim/dönüşüm olmadığı olacağından, farklılıklara dair yorum yapılmaya gayret edilmiştir. Ayrıca; ele alınan şairlerden Nâbî, diğer şairlere göre en hacimli divanın sahibi olduğundan herhangi bir şairin bir mekânı ondan daha fazla ele alması ya da Neşâtî diğer şairlere göre en küçük hacimli divanın sahibi olduğundan onun herhangi bir mekânı diğer şairlerden daha fazla ele alması dikkat çekicidir ve değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Buna ek olarak, herhangi bir mekânın Nâbî dışındaki şairler arasındaki kullanım oranları da göz ardı edilmemelidir. Diğer şairlerden birinin, herhangi bir mekânı Nâbî'den sonra en çok ele alan şair olması o mekân ve şair arasındaki bağın değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu sebeple bu bölümde bu tür kullanımlar da değerlendirilecektir.

² Mücahit Kaçar, **Övgü ve Yerginin Zirve Şairi Nef'î**, Ankara, Edebiyat Ortamı Yayınları, 2019, s. 11.

³ Nef'î ile ilgili bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Halûk İpekten, **Nef'î: Hayatı-Eserleri-Sanâtı Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2018, s. 49-57.

kullandığı; çeşme, çetr, dîvân, dükkân, gül-istân, kasr, mahal, sâye-bân ve zindân mekânlarını ise Nâbî'den sonra en çok kullanan şair olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca; Ahvâz, Bâbil, bâlâ-hâne, Buhârâ, Bulgar, Ferhâr, Gence, Horasan, ıstabl, Kâğıthâne, mas'ad, Nahcivan, ney-istân, Şehrîzor, semen-zâr, Şîrâz, Şîrvân, Tiflis, Tûrân ve Türkistân mekânları sadece Nef'î'de geçmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere Nef'î bir kaside şairidir ve onun memduhu genellikle padişahlardır. Bir padişahı övmenin bir yolu da onun çeşitli ülkelerin padişahı olduğunu ya da olacağını söylemektir. Bu açıdan Nef'î'nin diğer şairlerden daha fazla 'arsa, iklim, memleket, meydân ve mülk mekânlarını ele alması şaşırtıcı değildir. Bu onun memduhunu överken bilinçli bir şekilde çeşitli mekânları ele aldığını göstermektedir. Ayrıca Nef'î sadece memduhun kendisini değil atlarını da överek şiirinde ele almıştır. Bu bağlamda ıstabl mekân olarak ele alması da yine bilinçli bir tercihtir. Son olarak Nef'î'nin diğer memduhları vezirlerdir. Vezirler ise o dönemde köşklere yaşamaktadırlar. Şairin, memduhu olan vezirleri yaşadıkları mekânlar üzerinden övdüğü düşünülürse onun şiirinde diğer şairlere oranla kasrı daha fazla ele alması anlaşılmaktadır. Sonuç olarak tüm bu tespitler ışığında Nef'î'nin şiir yazma amacına bağlı olarak bilinçli bir şekilde mekânı ele aldığı söylenebilir.

Nef'î'de yoğun olarak ele alınan mekânların yorumlanmasına ek olarak onun ele aldığı özel isimli mekânları ve metafizik mekânları ağırlıklı olarak herhangi bir benzetmeye konu etmeden ya da sanat kaygısı gütmekten doğrudan ele aldığı söylenebilir. Muhayyel mekânların onun şiirinde yer almadığı fiil mekânların ise az sayıda yer aldığı söylenebilir. Şiirlerinde ele aldığı diğer mekânları ise hem doğrudan hem de yer yer soyut ya da somut kavramlara benzetmelik olarak ele aldığı söylenebilir. Ancak bu noktada onun mekânları soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almasının bir açıdan onun mübalağa üslubu ile alakalı olduğu belirtilmelidir. Diğer bir deyişle Nef'î mekânları soyutlaştırmak gibi bir tavırdan ziyade mübalağa tavrının bir uzantısı olarak mekânları soyut benzetmelikler olarak ele almaktadır.

Şeyhülislâm Yahyâ iyi bir medrese eğitimi görmüştür. Bu sebeple kariyerinin başında önce İstanbul'da müderrislik yapmış, daha sonra; Halep, Şam, Bursa ve Edirne kadılıkları yapmıştır. Üç defa şeyhülislamlık makamına atanan Yahyâ bu görevdeyken

vefat etmiştir. Ayrıca, Sultan IV. Murad döneminde geleneğe aykırı olarak Revan, Irak seferleri ve Bağdat'ın fethine iştirak etmiştir. Klasik Türk edebiyatında gazelleriyle bilinen şair şiirlerinde içki ve içki ile ilgili motifleri sıklıkla kullanmıştır.⁴

Daha önce de belirtildiği üzere Yahyâ'nın şiirleri arasında İstanbul, Halep ve Bağdat redifli birer, Edrine redifli iki gazel bulunmaktadır. Bu tespit yukarıdaki biyografik bilgilerle birleştirildiğinde, Yahyâ'nın yaşadığı ve gördüğü şehirleri şiirlerinde redif olarak kullandığı söylenebilir. Şair, Halep ve Edirne'de kadılık yapmış, Bağdat'ta padişah ile fethine iştirak etmiş ve üç kere şeyhülislam olarak görev yaptıktan sonra İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıca; Yahyâ'nın divanındaki şiirlerde bu mekânlar dışında redif olarak kullanılan başka özel isimli bir mekân bulunmaması da bu tespiti doğrular niteliktedir.

Özel isimli mekânlara ek olarak evkâr, İstinye, mecma'u'l-bahreyn, sa'âdet-hâne, sitem-hâne ve Vefâ mekânları sadece Yahyâ'da ele alınmıştır. Ayrıca tüm mekân kullanımları içinde onun bâğ, Edrine, gül-zâr, hân-kâh, harâbât ve meyhâne mekânlarını diğer şairlerden daha fazla kullandığı; bezm, gûşe, kûy ve kenâr mekânlarını ise Nâbî'den sonra en çok kullanan şair olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak Yahyâ'nın şiirinde içki ve onunla bağlantılı olan kavramları anlatmayı tercih etmesi sebebiyle şiirlerinde de bu doğrultudaki mekânları seçtiği söylenebilir. Bu bakımdan bezm, meyhâne ve harâbâtın onun şiirinden diğer şairlerden daha fazla yer alması olağandır. Bu durum Yahyâ'nın şairlik meşrebine bağlı olarak bilinçli bir şekilde mekânı ele aldığını göstermektedir.

Yahyâ'da yoğun olarak ele alınan mekânların yorumlanmasına ek olarak onun da Nef'î gibi ele aldığı özel isimli mekânları ve metafizik mekânları ağırlıklı olarak herhangi bir benzetmeye konu etmeden doğrudan ele aldığı söylenebilir. Muhayyel mekânların sadece ikisi onun şiirinde yer almaktadır ancak onlar da somut benzetmelik olarak ele alınmamıştır. Fiil mekânların ise az sayıda yer aldığı söylenebilir. Ayrıca şiirlerinde ele aldığı diğer mekânları ise yer yer doğrudan yer yer somut kavramlara

⁴ Şeyhülislâm Yahyâ ile ilgili bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Süleyman Solmaz, **Şeyhülislâm Yahyâ Efendi: Hayatı-Sanat-Eserleri-Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2018, s. 9-16.

benzetmelik olarak ele aldığı söylenebilir. Şairin şiirlerinde az sayıda da olsa mekânların soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alındığı görülse de bu durum mekânların çoğunluğu için geçerli değildir.

Asıl adı Mustafa olan Nâ'îlî, İstanbul'da doğmuştur. Hayatı hakkında tezkirelerde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Şiirlerinden hareketle onun anne ve babasını çok küçükken kaybettiğini ayrıca kardeşini de genç yaşında kaybettiği anlaşılmaktadır. Yine şiirlerinden hareketle İstanbul'dan bir dönem sürgün edilip Edirne'ye gönderildiği ve sonrasında affedilip geri geldiği anlaşılmaktadır. Bilhassa kasidelerinde bir hami arayışında olduğu ve hayatından memnun olmadığı görülmektedir.⁵

Nâ'îlî'nin şiirlerinde; 'arş, hâb-gâh, hadîka, harem, harîm, kabir, kalem-rev, Ken'ân, Kerbelâ, külhân, mahşer ve temâşâh-geh mekânlarını diğer şairlerden daha fazla kullandığı; 'ankebût-hâne, a'râf, Budûn, Çâr-bâğ, çâr-bâliş, emvâc-geh, Ferâh-âbâd, fûshat-serây, garka-gâh, gavgâ-kede, gonce-zâr, gül-bâğçe, hasret-âbâd, 'Irâk-'Arab, 'ibret-serây, imtilâ-gâh, Kandehâr, künam, mastaba, nigâr-hâne, nihân-hâne, perestîş-gâh, riyâ-gâh, rûh-zâr, ser-câdde, ser-kûçe, sipenc, şûh-sitân, şükûfe-zâr, şû'le-zâr, tâb-hâne, teng-hâne, vahşet-serâ ve Yunanistan mekânlarını ise sadece Nâ'îlî'nin kullandığı tespit edilmiştir.

Nâ'îlî'nin mekân kullanımı ve biyografik özellikleri bir arada düşünüldüğünde onun a'râf, garka-gâh, gavgâkede, hasret-âbâd, imtilâ-gâh, kabir, Ken'ân, Kerbelâ mahşer, riyâ-gâh, teng-hâne ve vahşet-serâ gibi olumsuz çağrışımlara sebep olabilecek mekânları daha çok ele alması yaşadığı zor hayat koşullarına bağlanabilir. Ancak sadece buna bağlamak yeterli değildir. Şairin şiirlerinde sebk-i Hindî üslubundan etkilendiği bilinmektedir. Bu tarzın özellikleri arasında şiirlerde ıstırapın geniş yer tutması, yeni mazmunlar ve kelimeler kullanılması baskındır.⁶ Bu bakımdan Nâ'îlî'nin olumsuz çağrışımlara açık mekânları şiirlerinde ele alması üslubunun bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Her iki durumda da net olan şey Nâ'îlî'nin Nâbî

⁵ Nâ'îlî ile ilgili bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Halûk İpekten, **Nâîlî: Hayatı-Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2018, s. 11-22.

⁶ Hint üslubunun anlam ve dil özellikleri için bakınız: İpekten, **A.e.**, s. 66-70; İsrâfil Babacan, **Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî (Hint Üslûbu)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012, s. 215-457.

haricindeki diğer şairlerden daha fazla orijinal mekânı ele aldığı ve şiirlerinde bu mekânların olumsuz çağrışımlarından da faydalandığıdır.

Nâ'îlî'de yoğun olarak ele alınan mekânların yorumlanmasına ek olarak onun ele aldığı ve diğer şairlere göre daha az sayıda olan özel isimli mekânları ağırlıklı olarak herhangi bir benzetmeye konu etmeden ya da sanat kaygısı gütmekten doğrudan ele aldığı söylenebilir. Ele aldığı metafizik mekânları ise daha çok soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alma eğilimindedir. Nef'î ve Yahyâ'ya göre şiirlerinde yoğun bir biçimde muhayyel ve fiil mekânlar bulunan şair bu mekânları yer yer somut ya da soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almanın yanında dünyanın sıfatı olarak da ele almıştır. Şiirlerinde ele aldığı diğer mekânları ise yer yer doğrudan yer yer de soyut ya da somut kavramlara benzetmelik olarak ele aldığı söylenebilir. Ancak genel temayülünün soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almak olduğu söylenebilir. Şairin ayrıca, somut mekânları da soyutlaştırarak ele alma temayülünde olduğu söylenebilir.

Asıl adı Ahmed olan Neşâtî, Edirnelidir. Çeşitli ilimleri genç yaşta öğrendiği ve Ağazade Mehmed Dede'den istifade ettiği bilinmektedir. Şeyhinin vefatı üzerine biraz Konya'da biraz da İstanbul'da kalarak Edirne'ye döndüğü kısa bir seyahati olmuştur. 1670'te Edirne Mevlevîhânesi'ne şeyh olarak atanmıştır. Bu görevini ifa ederken vefat etmiştir. Bu çalışmada ele alınan diğer şairlere göre daha az hacimli bir divana sahip olan Neşâtî'nin daha çok bir gazel şairi olduğu söylenebilir.⁷

Neşâtî ele alınan şairler içerisinde en az hacimli divana sahip olmasına rağmen benefşe-zâr ve küngüre mekânlarını diğer şairlere göre en fazla; çemen ve çâh mekânlarını ise Nâbî'den sonra en çok kullanan şairdir. Hâl-gâh, pûye-gâh, rûşen-hâne, şem'-istân, Üsküdar ve Yanova mekânları ise sadece Neşâtî'de ele alınmıştır. Mâtem-gâh, mesned-gâh ve yûsuf-istân mekânlarının sadece Neşâtî ve Nâ'îlî'de; Halluh, Nevşâd ve zulmet-âbâd mekânlarının ise Nâ'îlî ve Neşâtî'nin yanında Nef'î'de de olduğu tespit edilmiştir.

⁷ Neşâtî ile ilgili bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Bayram Ali Kaya, "Neşâtî", **DİA**, C.33, İstanbul, TDV, 2007, s. 18-19.

Neşâtî'nin mekân kullanımı ve biyografik özellikleri bir arada düşünüldüğünde, diğer şairlerde öne sürülebilen biyografik mekân kullanımı tavrının Neşâtî'de iddia edilemediği söylenebilir. Eseri çok hacimli olmasa da şairin diğer şairlerde olmayan mekânlara yer vermiş olması onun takip ettiği sebk-i Hindî üslubuna bağlanabilir. Bilindiği üzere bu üslubun bir özelliği yukarıda da değinildiği üzere şiire yeni kelimeler ve mazmunların dâhil edilmesidir.⁸ Bunun yanı sıra bazı mekânları diğer bir sebk-i Hindî şairi olan Nâ'îlî ile ortak olarak ele alması da bu tespiti destekler niteliktedir. Ayrıca, Neşâtî'nin ele aldığı bazı mekânların hem Nâ'îlî hem de Nef'î'de olması yine onun üslubuna bağlanabilir çünkü Neşâtî'nin kasideleri ile Nef'î'nin kasideleri arasında biçimsel olarak çeşitli kafiye, redif ve vezin benzerlikleri; anlamsal olarak da çeşitli hayal benzerlikleri bulunmaktadır.⁹ Üslup olarak Nef'î'yi takip etmesi neticesinde kullandığı mekânlar da Nef'î ile benzeşmiştir. Sonuç olarak Neşâtî'nin şiirlerinde üslubuna bağlı olarak bilinçli bir şekilde mekânı ele aldığı söylenebilir.

Neşâtî'nin ele aldığı ve az sayıda olan özel isimli mekânları ağırlıklı olarak herhangi bir benzetmeye konu etmeden doğrudan ele aldığı söylenebilir. Ele aldığı metafizik mekânları ise hem doğrudan hem de soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almaktadır. Nâ'îlî'ye göre şiirlerinde daha az sayıda muhayyel ve fiil mekânlar bulunan şair bu mekânları soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alma temayülündedir. Şiirlerinde ele aldığı diğer mekânları ise yer yer doğrudan yer yer de soyut ya da somut kavramlara benzetmelik olarak ele aldığı söylenebilir. Ancak şairin genel temayülünün, Nâ'îlî'ye benzer bir biçimde mekânları soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almak olduğu söylenebilir.

Asıl adı Yusuf olan Nâbî Urfa'da doğmuştur. Yusuf Kalfa adındaki mutasavvıf onun kaleminin kuvvetini fark ederek onu İstanbul'a göndermiştir. Nâbî, İstanbul'a geldiği sırada IV. Mehmed tahta geçmiştir ve şair burada Musâhib Mustafa Paşa'ya intisap etmiştir. Bu sıralarda padişahın da dikkatini çeken şair Lehistan seferine de katılmıştır. 1678 yılında ise hacca gitmiştir. Daha sonra hamisi İstanbul'dan uzaklaştırılınca o da onunla birlikte Mora'ya gitmiştir. Hamisi orada vefat edince kısa süreliğine İstanbul'a giden Nâbî oradan sonra Halep'e giderek uzun süre hayatını

⁸ İpekten, A.e., s. 66-70

⁹ Kaya, A.e., s. 18.

Halep'te sürdürmüştür. 1710 yılında ise tekrar İstanbul'a dönmüş ve İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁰

Nâbî'nin divanı ele alınan şairler arasındaki en hacimli divandır. Nâbî mekân kullanımını açısından zengin şiirler kaleme almıştır. 'Adâlet-hâne, adem-âbâd, âmâc, anbar, Arabistân, 'Arasât, 'arbede-gâh, âşûb-geh, 'Âyâsufiyye, 'Ayntâb, bâbü's-selâm, bâc-gâh, Bahçeserây, bahşîş-geh, bâriş-geh, bârû, Belh, bezistân, Burgâs, cebe-hâne, ciğer-gâh, çâşni-gâh, çengel-istân, darb-hâne, eczâ-hâne, emel-hâne, felâket-kede, fermân-geh, Galata, Gazne, gıpta-geh, gurbet-hâne, gurfe, hâhiş-geh, Hamâ, hân-ı ümîd, Hameyn, hayrât, hazân-gâh, Hille, hirmen-gâh, hisâb-gâh, hisse-geh, huruş-gâh, hüner-kede, 'ibâdet-gâh, ihsân-hâne, ilticâ-geh, işrâk-geh, kâfile-geh, kalb-gâh, Kamançe, Kandiye, kapluca, Karaagac, Karamân, kârvân-gâh, karye, kemân-hâne, kenif, Kırım, kûşîş-hâne, Kûtâhiyye, lagm, leşker-gâh, lîmân, Magnîsâ, matmah, mecâz-istân, Mescid-i Aksâ, menfez, merci', Merve, meşhed, meştâ, metâf, mevlid, mevzi', mihnet-kede, Mina, musallâ, mültekâ, nâhiye, nemek-hâne, Nîl, ni'met-hâne, Nişâbûr, nişimen, 'ömr-gâh, pervâz-geh, rif'at-geh, Ruhâ, Safâ, Sakız, san'at-kede, sanâyi'-kede, Sebâ, sebîl, Selânik, sevgend-gâh, Sînâ, suret-hâne, şebân-gâh, şeker-istân, şeker-hâne, şîşe-hâne, ta'at-kede, tâbût, ta'lîm-gâh, tagayyür-gâh, tahsil-gâh, tavan, tersâne, teneffüs-kede, terbiyet-hâne, teveccüh-gâh, tevekkül-kede, ticâret-gâh, Tuna, Vân, varoş, yah-hâne, Yenişehir, zenîş-geh, zerrîn-sitân ve ziyâret-gâh mekânları sadece Nâbî'de ele alınmıştır.

Bu mekânlar ek olarak, daha önce belirtildiği gibi Nâbî şiirlerinde çeşitli özel mekân isimlerini redif olarak kullanarak da ele almıştır. Nâbî'nin şiirleri arasında "Arz-ı Rûm", "Âyâsufiyye'de", "Haleb", "Ka'be'dür", "Medîne'dür" redifli gazelleri ve "Magnîsâ" redifli bir kasidesi bulunmaktadır. Ayrıca Halep'in diğer adı olan Şehbâ da yalnızca Nâbî'de ele alınmıştır.

Nâbî'nin mekân kullanımları ve biyografik özellikleri bir arada düşünüldüğünde, Urfa'lı olması vesilesiyle Urfa'nın diğer adı olan Ruhâ'yı; hacca gitmesi vesilesiyle Arabistân, 'Arasât, Hameyn, Ka'be, Medîne, Mescid-i Aksâ,

¹⁰ Nâbî ile ilgili bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Ali Fuat Bilkan, **Nâbî: Hayatı-Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2016, s. 9-18.

Merve, Mina ve Safâ'yı; Halep'te uzunca bir süre yaşaması vesilesi ile Halep'i; İstanbul'da yaşaması vesilesiyle Ayasofya ve Galata'yı; son olarak Lehistan seferine katılması vesilesiyle Kamançe'yi gördüğünü ve bu gördüğü mekânları da şiirlerinde ele aldığı söylenebilir. Bu bakımdan kaleme aldığı şiirler bir açıdan hayat hikayesiyle de örtüşmektedir.

Nâbî'nin bir özelliği de hikemî tarzı şiirlerinde kullanmasıdır. Manaya çok ehemmiyet verdiği söylenebilecek olan şair varlığa ve eşyaya hikmetle bakmış ve onları anlamlandırarak şiirlerinde ele almaya çalışmıştır.¹¹ Bu bakımdan ele aldığı mekânların bir kısmını dünyanın sıfatı olarak ele almıştır. Dünyayı; hirmen-gâh, şîşe-hâne, ticaret-gâh, tagayyür-gâh ve terbiyet-hâne gibi çeşitli mekânlar aracılığıyla tavsif ederek ele almıştır. Etrafına hikmet nazarı ile baktığından bu çalışmada ele alınan diğer şairlerde, hatta klasik edebiyatta pek de yaygın olmayan kenîf ve lagm gibi çeşitli mekânları da şiirlerinde ele almıştır.

Nâbî, her ne kadar genellikle hikemî tarzın şairi olarak ele alınıp incelense de onda en azından ele aldığı mekânlar açısından bulunan sebk-i Hindî özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Yukarıda ortaya konduğu üzere Nâbî, bu çalışmada ele alınan diğer dört şairden çok daha fazla sayıda orijinal mekânı ele almıştır. Bunun görünen sebepleri divanının hacimce daha fazla olması, tekrara düşmemek için farklı mekânları da ele alması ve yukarıda değinildiği üzere hikmet ile mekâna bakması olabilir. Ancak bir sebebi de Sebk-i Hindî'nin bir etkisi olarak şiirlerinde yeni, farklı kelimeler, mazmunlar kullanmak istemesi olabilir. Her ne kadar elimizde bu sebeplerden hangisi dolayısıyla Nâbî'nin bu kadar çok sayıda orijinal mekânı ele aldığını açıklayacak net bir kanıt bulunmasa da Nâbî'deki Sebk-i Hindî etkisi göz ardı edilmemelidir. Her ne sebeple olursa olsun sonuç itibarıyla Nâbî'nin mekânı çok farklı açılardan ele aldığı net olarak söylenebilir. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde de Nâbî'nin şiirlerinde yaşamına, şairlik meşrebine ve üslubuna bağlı olarak bilinçli bir şekilde mekânı ele aldığı söylenebilir.

Nâbî'nin diğer şairlere oranla çok fazla sayıda kullandığı özel isimli mekânları tıpkı diğer şairlerin tamamı gibi ağırlıklı olarak herhangi bir benzetmeye konu etmeden

¹¹ Nâbî'nin sanat anlayışı ile ilgili bkz: A.e., s. 19-29.

doğrudan ele aldığı söylenebilir. Ele aldığı metafizik mekânları ise Nâ'îlî ve Neşâtî gibi daha çok soyut kavramlara benzetmelik olarak ele alma eğilimindedir. Şiirlerinde yoğun bir biçimde muhayyel ve fiil mekânlar bulunan şair bu mekânları yer yer somut ya da soyut kavramlara benzetmelik olarak ele almanın yanında özellikle dünyanın sıfatı olarak da ele almıştır. Şiirlerinde ele aldığı diğer mekânları ise yer yer doğrudan yer yer de soyut ya da somut kavramlara benzetmelik olarak ele aldığı söylenebilir. Ancak şairin genel temayülünün mekânı her açıdan kullanmak olduğu bu bakımdan hem çok farklı mekânları şiirine konu edindiği hem de alışlagelmiş birçok mekânı çok farklı açılardan ele aldığı söylenebilir. Ayrıca, birçok mekânın çoğul hâli de sadece Nâbî'nin şiirlerinde ele alınmıştır.

Bütün bunlara ek olarak şairlerin mekânları ele almalarında aruz vezninin de çeşitli etkilerinin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin aruz veznine göre; cehennem bir açık iki kapalı hece gerektirirken, cahîm bir açık bir kapalı, dûzâh ise iki kapalı hece gerektirmektedir. Ancak, anlam açısından bakıldığında üç kelime de aynı anlama sahiptir.¹² Bu sebeple bir şairin bu kelimelerden herhangi birini diğerine göre daha çok tercih etmesi ilk elde vezne bağlanabilir.¹³ Ancak bazı aynı anlamlı ve vezinli mekânların farklı şairler tarafından ele alındığı tespit edilmiştir. Söz konusu örnek üzerinden gidersek, iki kapalı hece gerektiren nîrân kelimesi de cehennem anlamındadır ancak onu şairler arasında sadece Nâ'îlî ele almıştır. Bu tercihte, nîrân kelimesinin aynı zamanda ateş anlamını ihtiva etmesi etkili olmuş olabilir. Şair, muhtemelen beyitte bu anlamı da çağrıştırmak istemiş olabilir yahut sebk-i Hindî üslubu dolayısıyla farklı bir kelime kullanmak istemiş olabilir. Sebebi ne olursa olsun, bu örnekten de anlaşılacağı üzere vezin şairler üzerinde bağlayıcı gibi görünse de bu duruma ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bu bağlamda, şairlerin, şiirlerinde aynı vezinli farklı mekânları bilinçli bir şekilde ele aldıkları söylenebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada ele alınan şairlerin biyografilerinin, anlatım tarzlarının ve üslup özelliklerinin ele aldıkları mekânlar üzerinde, şairden şaire göre

¹² Mekânın ele alınması bağlamında bu üç kelimenin de bir arada değerlendirilmesi genel bir algının oluşturulabilmesi adına faydalıdır. Bu sebeple bu çalışmanın ikinci bölümünde yapılan tasnifte eş anlamlı mekânlar birlikte ele alınmıştır.

¹³ Ancak yine de bu konuda dikkatli davranmak gerekir çünkü ele alınan kelimelerin çeşitli çağrışımları herhangi birinin diğerine tercih edilmesine sebep olabilir. Bu husus da göz önüne alınmalıdır.

değişen farklı farklı oranlarda olmakla birlikte, etkili olduğu söylenebilir. Ele alınan mekânlar şiirlerde amaçsız olarak değil aksine şairlerin kendilerini ifade etmeleri ve belirli bir üslup ya da anlatım tarzı ortaya koymaları amacıyla bilinçli olarak tercih edildiği öne sürülebilir.¹⁴ Bunlara ek olarak ele alınan şairler arasında Nâbî mekân kullanımını açısından en farklı özelliklere sahip olan şair olup şiirlerinde her türde mekânı bulabilmek mümkündür. Ele aldığı farklı türdeki mekânları da farklı farklı biçimlerde ele almıştır. Bu sebeple mekân kullanımını açısından Nâbî diğer şairlerden farklı bir yerde durmaktadır. Nâbî'nin dışında mekânların somut bir biçimde en fazla Nef'î ve Yâhyâ'da soyut bir biçimde ise en fazla Nâ'îlî ve Neşâtî'de görüldüğü söylenebilir. Ayrıca Yahyâ'da ele alınan mekânlara bakışta tasavvufî nazar ön plandayken Nâbî'de hikmet nazarı ön plandadır. Neşâtî'nin ise görece daha az hacimli bir divana sahip olması onu mekân kullanımı bakımından diğer şairlere göre daha geri plana itmiştir.

Şairlerin üslup özellikleri, anlatım tarzları ve biyografileri ile ele aldıkları mekânlar arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinin ardından, mekân kavramına daha geniş bir açıdan bakabilmek için ele alınan dönemin yani 17. yüzyılın bizzat kendisinin nasıl bir dönem olduğunun ve ne tür özellikler barındırdığının belirlenmesi bu dönemde mekânın durumunun tespit edilmesine fayda sağlayacaktır.

3.4 17. Yüzyıl: Duraklama mı Değişim/Dönüşüm mü?

Osmanlı tarihi ve bilhassa 17. yüzyıl, tarih kaynaklarında farklı farklı dönemlendirmelere tabi tutulmuştur. Osmanlı tarihini baştan sona ele alan çalışmalarda, bazı araştırmacılar çeşitli kırılma noktaları tespit etmeye çalışmış ve bu noktalar üzerinden oluşturdukları dönemleri adlandırılarak Osmanlı tarihini bütünlüklü olarak incelemeye çalışmıştır. Araştırmacılar, bu kırılma noktalarını tespit etmek için, yaygın bir biçimde, ele aldıkları dönemin ilk elden kaynakları sayılabilecek olan tarihlere ve Osmanlı'nın kuruluşuna göre daha sonraki dönemlerinde ele alınan nasihatname türündeki eserlere başvurmuşlardır. Bu bakımdan, öncelikle bu eserlerde

¹⁴ Mekânların isimlendirilmesi ile ilgili olarak, mesnevi biçiminde kaleme alınan *Hüsn ü Dil*'lerde ele alınan mekânlarla ilgili şairlerin bilinçli bir tavır içinde bulunduğu dair çeşitli yorumlar ve örnekler için bkz: Berat Açıl, "Muhyî's *Hüsn ü Dil*: An Allegorical Work", Doktora Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, SBE, 2010, s. 87-92.

herhangi bir Osmanlı tarihini dönemlendirme eğiliminin olup olmadığına bakılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı döneminde kaleme alınan tarihlerde dönemlendirme denemelerinin yapıldığı görülmektedir. Örneğin 17. yüzyılda yaşamış olan ve tarih yazan Katip Çelebi, Osmanlı tarihini, gençlik, olgunluk ve yaşlılık olarak üçe ayırmaktadır. Onun bu dönemlendirme denemesi, 19. yüzyıl tarihçileri Mustafa Nuri Paşa ve Cevdet Paşa'da da görülmektedir.¹⁵

Günümüze gelindiğinde ise, araştırmacıların Osmanlı döneminde kaleme alınan tarih ve nasihatnamelerin paralelinde olarak, Osmanlı'nın askeri alandaki performansına göre yani toprak kazanıp kaybetme durumuna göre bir dönemlendirme yapmaya eğilimli olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, araştırmacıların çoğu tarafından temelde 16. yüzyıl "altın çağ" olarak kabul edilmiş ve onun durumuna göre öncesi ve sonrası isimlendirilmiştir. Sadece Osmanlı'ya dönük kaynaklarla yetinmeyen bir kısım araştırmacılar ise özellikle Avrupa tarihini incelemişler ve batının tarihini merkeze koyarak diğer bütün tarihleri ona göre değerlendirmişlerdir. Bu doğrultuda, 16. yüzyıl sonu itibarıyla Osmanlı'nın "çöküşü" ve Avrupa'nın "yükselişi" arasında bir eş zamanlılık kurmuşlardır.¹⁶

Sözü edilen yükselme ve çöküş paradigmaları bağlamında Osmanlı tarihi yazımı ele alındığında Erol Özvar'ın da işaret ettiği üzere Niyazi Berkes'in dönemlendirmesinden de mutlaka söz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Berkes, Osmanlı tarihini dörde ayırmaktadır: İlk dönem "doğuş ve kuruluş", daha sonraki dönem "düzeni sürdürme" dönemi, sonrasında "düzen bozuluşu" ya da "bozuk-düzen" dönemi ve son olarak, "yeni bir düzen kurma çabalarının dönemi".¹⁷ Onun dönemlendirmesi, hem Osmanlı tarihlerinin bir devamı olması hem de kendinden sonraki dönemlendirme çalışmalarının kaynağı olması bakımından önemli bir yer teşkil etmektedir.

Berkes'in şeması daha sonra kabaca 13 ila 15. yüzyılın ilk yarısı kuruluş, 15. yüzyılın ikinci yarısı ila 16. yüzyılın sonları yükselme, 16. yüzyılın sonları ila 17.

¹⁵ Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, S. 7, 1999, s. 137-138.

¹⁶ Özvar, **A.e.**, s. 135-136.

¹⁷ Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969, s. 17.

yüzyılın sonu duraklama, 18. yüzyıl gerileme ve 18. yüzyıl sonu ila 20. yüzyıl başı dağılma dönemi olarak düzenlenmiş ve bugün yükseköğrenim öncesi okutulan tarih kitaplarında yerini almıştır.¹⁸ Bu sebeple, bugün Osmanlı tarihi hakkındaki genel algı böyle bir paradigma üzerine kuruludur.

Osmanlı'nın tarihini yazmak, sadece Türkiye'deki araştırmacıların değil yabancı araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Yabancı araştırmacılar da yukarıda değinilen “yükselme” ve “çökme” yargılarına tutunarak çeşitli tarihler kaleme almışlardır. Bu tür çalışmalarda Batı'yı merkeze aldıklarından ve onu ilerleyen bir mevhum olarak gösterdiklerinden dolayısıyla örtülü ya da açık olarak Osmanlı'yı da gerileyen bir mevhum olarak ele almışlardır.

Osmanlı tarihini kaleme alan yabancı tarihçilere bir örnek olarak 1774-1856 yılları arasında yaşamış olan Joseph von Hammer verilebilir. Hammer, Osmanlı tarihini, kuruluşundan 1774 yılına kadar geçen sürede padişah padişah ve olay olay olacak şekilde ele almıştır. Bu eser, Osmanlı döneminde kaleme alındığından birçok tarihçi tarafından klasik bir eser olarak kabul edilmektedir. Ancak Hammer'ın eserinin mukaddime bölümünün ilk cümlesi eserinin nasıl bir bakış açısıyla kaleme alındığını gösterir: “Osmanlı Devleti -ki aslı ortaçağın sonlarından başlamış, gençli[k] recüliyyeti, gerilemesi bu târihin üç asrını doldurmakta bulunmuştur-genişlik ve târih nokta-i nazarından pek mühim bir devlettir.”¹⁹ Bu cümle Hammer'ın da söz konusu edilen “yükselme” ve “çökme” paradigmalarını kurduğunu göstermektedir.

Gerek yabancı gerek Türk araştırmacıların çeşitli adlarla da olsa genel itibariyle kuruluş-yükselme-duraklama-gerileme-dağılma olarak sıralanacak şekilde ele aldığı Osmanlı tarihinde 17. yüzyıl, duraklama dönemi olarak ele alınmaktadır. Ancak tarih alanındaki bu yaklaşıma son dönemlerde bir kısım araştırmacılar tarafından farklı bakış açıları getirilmiştir. Bu araştırmacılara, Mehmet Genç örnek olarak verilebilir. Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* kitabının girişinde klasikleşen dönemlendirmeye karşı çıkarak eğer toprak kazanıp kaybetme üzerinden bir dönemlendirme yapılacaksa bunun Osmanlı tarihini ikiye ayırarak

¹⁸ A.e., s. 138.

¹⁹ Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.1, y.y., Üçdal Neşriyat, 2008, s. 6.

yapılmasının daha doğru olacağını savunur. Bu bağlamda ilk dönem Osmanlı'nın 14. yüzyıldan 17. yüzyılın sonlarına kadar süren genişleme dönemi diğer dönem ise 1683'teki Viyana kuşatmasıyla başlayan ve Avrupa ile yapılan 15 yıllık savaşla bir nebze durdurulan Avrupa kıtasından geri çekilme dönemidir.²⁰ Bu noktada Genç'in dönemlendirmesine göre 1683 yılı yani 17. yüzyıl aslında bir kırılma noktasıdır. Dolayısıyla buradan hareketle Genç'in tespitiyle, bu dönemin bir değişim/dönüşüm dönemi olduğu düşüncesinin örtüştüğü söylenebilir.

Buna ek olarak Genç, eserinde Osmanlı'nın iktisadi tarihine odaklanmıştır. Bu bağlamda; Osmanlı'nın ilk dönemlerinde devlet gelirlerinin bir kısmı iltizam sistemi dolayısıyla mültezimler aracılığıyla elde edildiği söylenebilir. Mültezimler önceleri belli süreli olarak görevlendirilirken 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde uzayan savaşlar neticesinde artan nakdi ihtiyacın karşılanması zorlaştığından ömür boyu olarak görevlendirilmeye başlanmıştır. Bu sistem ise malikâne sistemi olarak adlandırılmaktadır.²¹ Bu bağlamda 17. yüzyılın çok geniş çaplı olmasa da iktisadi politikalar açısından bir değişim/dönüşüm yüzyılı olduğu söylenebilir.²²

Genç'in ve onun hocası Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları ile ortaya koyduğu tespitlerden de faydalanan, Surayya Faroqhi ise 1570-1630 yılları arasında Anadolu'daki kentleri ve içinde yaşayanları *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* başlıklı çalışmasında incelemiştir.²³ Faroqhi çalışmasında, 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın üç ana ekonomik bölgesi olduğunun düşünülebileceğini öne sürerek bunların Halep-Şam, Kahire ve İstanbul olduğunu belirtir.²⁴ 17. yüzyılda ise Anadolu kent sisteminin dönüştüğünü ileri sürer. Bu bağlamda, İzmir'i örnek vererek onun bu

²⁰ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 34-36.

²¹ Sözü dilen sistemlerin detayları ile ilgili olarak bakınız: **A.e.**, s. 95-142.

²² 17. yüzyılda bilhassa ekonomideki değişim/dönüşümle ilgili olarak özellikle Erol Özvar'ın hazırladığı doktora tezi zikredilmelidir. Çalışmasında, Osmanlı'nın Rum eyaletinde bulunan hazine defterdarlığı üzerine yoğunlaşan Özvar, buranın 17. yüzyıl içerisinde teşkilatlanma anlamında ve maliye anlamında nasıl bir değişim/dönüşüm geçirdiğini ortaya koymuştur. Bu bakımdan, bu çalışma da 17. yüzyılın duraklamadan ziyade bir değişim/dönüşüm yüzyılı olduğunu destekler niteliktedir. (Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 1998.)

²³ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1520-1650**, çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

²⁴ **A.e.**, s. 354.

yüzyılda kentleşme bağlamında gösterdiği gelişmenin, Osmanlı'nın onun gibi olan vilayetlere karşı tutumunu değiştirmesinin bir sonucu olduğunu belirtir. Bu tutumun ve değişikliğin muhtemel sebebinin ise Osmanlı ekonomisinin artan nakit ihtiyacı olduğunu söylemektedir.²⁵ Bu açıdan, o da Genç'in ekonomi alanındaki tespitini kentleşme bağlamında doğrulamaktadır. Bu bağlamda, 17. yüzyılda ekonominin değişim/dönüşümünün kentleşmenin ve kentlilerin durumunun da değişim/dönüşümünü beraberinde getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla, Faroqi'nin eserinde detaylı bir biçimde incelediği sebepler silsilesi, 17. yüzyılın kent olgusu bağlamında da bir değişim/dönüşüm yüzyılı olduğunu göstermektedir.

Klasikleşmiş dönemlendirmeye itiraz eden araştırmacılara diğer bir örnek olarak Baki Tezcan verilebilir. Tezcan'ın *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* başlığını taşıyan çalışmasında, araştırmacı 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı'nın çeşitli alanlarda gerilediğini kabul etmektedir ancak aynı zamanda bu dönemde Osmanlı'nın idare şeklinin erken demokratikleştiğini (*proto-democratization*) ve bu açıdan bir gerileme dönemi olarak ele alınamayacağını ileri sürmektedir. Bu bağlamda araştırmacı yeni bir dönemlendirme öne sürerek Osmanlı'nın 1580-1826 yılları arasını İkinci İmparatorluk (*Second Empire*) olarak adlandırmayı önermektedir. Özellikle II. Osman dönemi ve sonrasında Osmanlı'nın sosyal, askeri, politik ve ekonomik alanlarla birçok değişim/dönüşüm geçirdiğini iddia etmektedir.²⁶

Değişim/dönüşüm kavramları bu noktada önem kazanmaktadır. Tek bir açıdan bakarak, oluşan artma ya da azalmaları değerlendirmek kısır bir bakış açısına sebep olarak geri kalan alanların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Tezcan da odağını, savaşlar neticesinde kazanılan ya da kaybedilen topraklardan çekerek Osmanlı'nın diğer birçok alanda yaşadığı değişimi izlemeye çalışmıştır. Bu açıdan özellikle politik ve sosyal alana odaklanmıştır. Örneğin; 17. yüzyılda 9 padişah toplamda 10 defa tahta çıkmıştır. Ancak bu padişahların 6'sı tahtan indirilmiştir. Bu durum genelde olumsuz olarak ele alınmış ve bu yüzyılın duraklama olmasının bir örneği olarak öne

²⁵ A.e., s. 358.

²⁶ Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, New York, Cambridge University Press, 2010.

sürülmüştür. Ancak Tezcan bu fikri paylaşmamaktadır. Ona göre bir padişahın tahttan indirilmesi ve onla bağlantılı olan isyanlar ona olan beklentiyi göstermektedir ve yeniçerilerin (bir anlamda halkın) aslında yönetime katılması anlamına gelmektedir. Bu ve buna benzer durumlardan yola çıkarak Osmanlı'nın "İkinci İmparatorluk" döneminde erken modern yönetim şekline sahip olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla ona göre, erken modernleşen bir yapı dağılmakta değil dönüşmektedir.²⁷

Tezcan ya da diğer araştırmacılar gibi doğrudan dönemlendirme gayreti olmayan ancak odaklandığı konu itibarıyla Osmanlı tarihini dönemlendiren bir çalışmadan da değişim/dönüşüm bağlamında bahsedilmesi gerekmektedir. Söz konusu eser, Leslie P. Pierce'ın kaleme aldığı *Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*'dır. Çalışmasında Osmanlı'nın harem kurumuna odaklanan Pierce, bu bağlamda Osmanlı'yı dönemlendirmiştir. Haremde bulunan kadınların sıfatları ve etkinlik dereceleri üzerinden, 14.-15. yüzyılları "zevceler ve cariyeler", 1520-1566 yılları arasını "hasekiler ve damatlar devri", 1566-1656 yılları arasını "valide sultanlar devri" olarak adlandırarak ele almıştır.²⁸ Bu bağlamda, görüldüğü üzere 17. yüzyıl yine bir kırılma noktasını ihtiva etmektedir. Yüzyılın yarısına kadar, haremde ve Osmanlı devlet yönetiminde, valide sultanlar hâkimken yüzyılın diğer yarısında bu durum değişmiştir. Dolayısıyla, bu yüzyıl ekonomik ve siyasal alanlarda görüldüğü gibi, harem ve yönetim alanında da değişim/dönüşümün olduğu bir dönemdir.

Klasik dönemlendirmenin dışına çıkan çalışmalara son olarak günümüze daha yakın zamanlarda Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman editörlüğünde hazırlanan *Erken Modern Osmanlılar* adlı çalışma örnek verilebilir.²⁹ "Erken modern" kavramı aslında batı bilhassa Avrupa tarihi için ele alınan bir kavram olmakla beraber eserin editörleri ve bölüm yazarları Osmanlı için de bu kavramın kullanılabileceğini öne sürmektedirler. Bu bağlamda, "erken modern dönem"i Osmanlı'nın İstanbul'u fethettiği tarih olan 1453'te başlatıp, Tanzimat Fermanının ilanı olan 1839'da sona

²⁷ A.e., s. 1-13.

²⁸ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar* (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

²⁹ Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, *Erken Modern Osmanlılar-İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, editörler: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

erdirebilirler. Eserde kaleme alınan bölümlerdeki yazarların her biri bir alana odaklanarak Osmanlı'nın söz konusu dönemde “modern” olarak adlandırılabilir bir tavrının olup olmadığı araştırmaktadır. Dolayısıyla 17. yüzyıl da bu dönemin içerisinde yer almaktadır ve modernliğe geçişin izleri bu dönemde de görülmektedir. Bu bakımdan modern kavramı bağlamında daha geniş bir zaman dilimi içerisinde de olsa durgun bir Osmanlı'dan ziyade değişen/dönüşen bir Osmanlı'dan söz edilebilmektedir.

Tüm bu dönemlendirme çalışmalarının yanı sıra değişen/dönüşen Osmanlı'nın bu dönemi yani 17. yüzyıl için yapılan bir isimlendirme önerisinden de bahsetmek gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak, bir öneri Turan Açıık'ın Trabzon özelinde subaşılık kurumunu odağına aldığı makalesinde verilmektedir. Açıık, çalışmasında 17. yüzyılın isimlendirilmesi ile ilgili araştırmacıların hepsinin kabul ettiği bir kavramın henüz olmadığı ancak kendisinin de Pierre Bourdieu'dan ödünç aldığını belirttiği “alacakaranlık” kavramının 17. yüzyılı isimlendirmek için kullanılabileceğinden bahseder.³⁰ Pierre Bourdieu, “özel”in “kamusal”a dönüşmesi süreci vesilesiyle ele aldığı Avrupa'nın modern döneminin başlangıcını “alacakaranlık dönemi” olarak adlandırmaktadır.³¹ Burada “alacakaranlık” ile kastedilen, dönemin hem yer yer aydınlık hem de yer yer karanlık taraflarının bulunmasıdır. Nitekim yukarıda da yer yer değinildiği üzere 17. yüzyıl toprak alıp verme anlamında karanlıkları olan bir yüzyıl olmasına rağmen bilhassa sanat ve edebiyat alanında daha da özelinde mekân bağlamında aydınlık bir dönemdir. Söz konusu bu tespiti, 17. yüzyıl Türkçe belagat eserlerindeki yapısal dönüşüme odaklanan Mücahit Kaçar'ın çalışmasında da yer verilmektedir ve öne sürülen isimlendirme onaylanmaktadır.³² Bu bağlamda, 17. yüzyıl hem Açıık'ın hem de Kaçar'ın tespit ettiği üzere Osmanlı için bir “alacakaranlık” dönemi olarak adlandırılabilir.

Sonuç olarak klasikleşmiş bir biçimde kuruluş-yükseliş-duraklama-gerileme-dağılıma olarak ele alınan Osmanlı tarihine son zamanlarda yapılan çalışmalarda çeşitli

³⁰ Turan Açıık, “Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. Yüzyıldaki ‘Alacakaranlığından’ Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi”, *Sutad*, S. 40, 2016, s. 137.

³¹ Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)*, çeviren: Aslı Sümer, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

³² Henüz yayımlanma aşamasında olan “17. Yüzyıl Anadolu Sahası Türkçe Belagat Çalışmalarında Yapısal Dönüşüm ve *Telhîsu'l-Miftâh* Etkisi” başlıklı çalışmasını benimle paylaşma nezaketi gösterip bu tespiti dikkatime sunan danışman Hocam Prof. Dr. Mücahit Kaçar'a çok teşekkür ederim.

itirazlar gelmiştir ve farklı dönemlendirme çalışmaları ortaya konmuştur.³³ Bu çalışmalarda 17. yüzyıl farklı farklı isimlendirilse de hepsinin ortak noktası bu yüzyılda toprak kazanma anlamında bir duraklamanın yaşandığı söylenebilir de bunun sadece bu alanla sınırlı kaldığı ve bunun dışındaki birçok alanda dinamizmin görüldüğüdür. Bu sebeple “alacakaranlık dönemi” olarak da adlandırılabilir olan 17. yüzyıl Osmanlı açısından bir değişim/dönüşüm yüzyılı olduğu söylenebilir.

17. yüzyılın değişim/dönüşüm yüzyılı olduğu kabul edildikten sonra söz konusu durumun edebiyat bağlamında geçerli olup olmadığı da değerlendirilmelidir çünkü edebiyat alanında bu doğrultuda ortaya konacak olan tespitlerin mekân algısı ile paralellik arz etmesi beklenmektedir. Bu açıdan, 17. yüzyılın değişim/dönüşüm yüzyılı olduğunu kabul eden Berat Açıl'ın “The Poet ‘Azmizade Haleti and the Transformation of Ottoman Literature in the Seventeenth Century” başlıklı çalışması önem arz etmektedir.³⁴ Açıl çalışmasında, 17. yüzyılda güç dengelerinin değiştiğinden ve harem ağalarının güçlendiğinden bahsettikten sonra 17. yüzyılın genel karakter özelliklerine geçer. Bu kısımda 17. yüzyılda yaşanan değişim/dönüşümün edebiyattaki yankılarından bahseder. Bu dönemde, kitabelere yazılan tarih şiirlerinin ve kasidelerin yazımının arttığı, vefayat türünün popülerlik kazandığı ve şiirdeki birikimin bir sonucu olarak hikemi tarzın ortaya çıktığını belirtmektedir.³⁵ Dolayısıyla, bu dönemde edebiyat alanında da değişim/dönüşüm yaşandığından söz edilebilir.

Açıl'ın çalışmasına ek olarak, 17. yüzyılda edebiyat alanında yaşanan değişim/dönüşümü kabul eden ve siyasi alanla mütakabiliyetini gösteren bir çalışmaya örnek olarak Tülün Değirmenci'nin *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri* başlıklı eseri verilebilir.³⁶ Değirmenci bu çalışmasında, II. Osman devrinde hazırlanan resimli kitaplar üzerinden dönemin değişen güç odaklarını ve resimli kitapların bu ilişkiler içindeki yerini okumaya

³³ Burada ele alınanların dışında kalan çalışmalar için bkz.: Shirine Hamadeh, **Şehr-i Sefa-18. Yüzyılda İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 19, 8. dipnot.

³⁴ Berat Açıl, “The Poet ‘Azmizade Haleti and the Transformation of Ottoman Literature in the Seventeenth Century”, **The Empires of the Near East and India**, edited by Hani Khafipour, New York, Columbia University Press, 2019.

³⁵ **A.e.**, s. 430-432.

³⁶ Tülün Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.

çalışmaktadır. Değirmenci, 17. yüzyılda harem ağalarının siyasi güç kazandıklarını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, siyasi alandaki değişim/dönüşüm edebiyat alanına yansımıştır ve tam tersi bir biçimde de edebiyat alanındaki değişim/dönüşüm de siyasi alana yansımıştır. Değişen siyasi güç odakları olarak harem ağaları resimli kitaplar hazırlatmışlar ve hazırlanan resimli kitaplar harem ağalarının gücünü hem görünür kılmış hem de desteklemiştir. Açıl'ın ve Değirmenci'nin örnek verilen çalışmalarından hareketle hem siyasi hem de edebiyat alanında değişim/dönüşümün yaşadığının gösterilmeye çalışıldığı 17. yüzyılın ayrıca 18. yüzyılın öncülü olarak da ele alınıp değerlendirilmesiyle değişim/dönüşüm dönemi olduğu net bir biçimde ortaya konacaktır. Bu sebeple bir sonraki bölüm bu hususa ayrılmıştır.

3.4.1 18. Yüzyılın Hazırlayıcısı Olarak: Değişim/Dönüşüm Yüzyılı

17. yüzyılı daha net anlayabilmek adına 18. yüzyıl hakkında yapılmış çalışmalardan destek alınabilir. Bu bağlamda; 17. yüzyılın değişim/dönüşüm yüzyılı olduğunun bir göstergesi de 18. yüzyılda, önceki yüzyıla göre bir şeylerin değiştiğini görülmesi yani çeşitli sonuçların ortaya çıkmış olmasıdır. Bu tür bir kırılma ve sonuca Richard Sennett'in *Ten ve Taş* isimli çalışması örnek olarak verilebilir.³⁷ Sennett bu çalışmasında Batı uygarlığı için de 17. yüzyılın değişim/dönüşüm yüzyılı olduğunu ve bunun sonuçlarının 18. yüzyılda görüldüğünü göstermektedir. Şehir kavramının beden üzerinden okuması yapılan bu çalışmada; 17. yüzyılda Harvey'in, kanın bedende dolaşabilmesinin kalp vasıtasıyla olduğunu ispatlamasının büyük bir kırılma yaşattığı ve bu sayede bedenlerin monotonluktan çıkarak hareketlendiği ve 18. yüzyıl sonuna doğru hareketlenen bu bedenlerin kentleri inşa ettiği öne sürülmektedir.³⁸ Bu açıdan, Avrupa özelinde 17. yüzyılda bir kırılma yaşandığı ve 18. yüzyılda bunun sonuçlarının görüldüğü iddia edilebilir. Bu durum, Osmanlı için de benzer bir durum teşkil etmektedir.

Kırılmalar ve onların sebep olduğu sonuçlara ek olarak, kavramlara olan bakış açılarının ve onların kullanımlarının da dönemden döneme değişip değişmediğine, bu durumun kendi özelinde bir kırılma yaşayıp yaşamadığına ve kırılma yaşadıysa

³⁷ Richard Sennett, *Ten ve Taş-Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

³⁸ A.e., s. 229-231.

sonucunun oluşup oluşmadığına dikkat edilmelidir. Bu bakımdan, örneğin “nazar” kavramı ele alındığında onun aynı dönem içerisinde ele alınan farklı eserlerde başka başka yahut değişik yüzyıllarda kaleme alınan eserlerde daha başka anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu husus İhsan Fazlıoğlu tarafından da ortaya konulmuştur.³⁹ Fazlıoğlu’na göre bilhassa soyut kavramların “mısdaklarını” detaylıca ve çeşitli metinler üzerinden izini sürerek tespit edebilmek o kavramın doğru anlayabilmenin tek anahtarıdır.⁴⁰ Dolayısıyla kavramların değişim/dönüşümünü izlemek ele alınan dönemler özelindeki değişim/dönüşümü verecek anahtarlardan biri olarak kullanılabilir.

Kavramların değişim/dönüşüm yaşayabildiği kabul edildikten sonra 17. yüzyıl özelinde “bakış” kavramının yaşadığı değişim/dönüşümü örnek olarak vermek yerinde olacaktır. Berat Açı’ın Zehra Toska’dan aktardığına göre, önceki dönemlerde sevgilinin bakışı için kullanılan “nazar” kavramının, 17. yüzyılın sonlarına doğru değişim/dönüşüm yaşayarak yerini “nigeh” kavramına bıraktığı görülmektedir. Nazar daha uzak bir bakışı çağrıştırırken nigeh ise daha yakın bir bakışı çağrıştırmaktadır. Nazar daha çok tahayyül edilen bir mefhumken, nigeh daha çok tasavvur edilen bir mefhumdur. Bu anlam ilişkileri doğrultusunda sevgilinin nazarı ile ok bir arada kullanılırken, onun nigehi ile de kılıç bir arada kullanılmıştır. Bu anlamda, bakışın ele alınışında soyuttan somuta bir geçiş mevcuttur. Yine bu bağlamda, âşık ve maşuk kategorilerinde de bir değişim/dönüşüm söz konusudur. 17. yüzyılın sonu itibarıyla âşıkla maşuk birbirine daha çok yaklaşırken, 18. yüzyılda artık kategoriler birbirine

³⁹ İhsan Fazlıoğlu, **Fuzulî Ne Demek İstedi**, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.

⁴⁰ İhsan Fazlıoğlu bu çalışmasının giriş bölümünde çeşitli kavramların farklı dönemlerde farklı anlam katmanlarına sahip olduğuna vurgu yaparak nazar kavramına odaklanır. İlk elde nazarin Yunanca *theoria* kavramının çeviri olması sebebiyle iki kavramın eş düşünülebileceğini söyler. Daha sonra bunun yeterli olmadığını, sonrasında cebir etkisi ile oluşturulan “aklın bilinen ile bilinmeyen arasında hareketi” tanımına ulaştığını, sonrasında hareket etmek fiili sebebiyle yaşanan belirsizliğin tanımı “aklın bilinenle bilinmeyene hareketi” olarak düzenlendiğini ifade eder. Dönem metinlerine daha yakın bir okuma yaptığında ise aklın, kendisinde bulunan bilinenlere doğru yöneldiği, bilinenler arasındaki ilişkiyi bilinmeyeni verecek şekilde araştırıp, elde ettiği ilişkiden sonuca doğru hareket edecek şekilde yöneldiği üç hareketinin bulunduğunun kabul edildiğini gördüğü söyler. İşte söz konusu bu üç hareketin toplamı nazarı oluşturmaktadır. Bu anlam ise nazarin sadece ilk anlamıdır. İkinci bir anlamı ise aklın doğrudan kendisini müzâkere ve mütalaa etmesidir. (Detaylı bilgi için bknz: **A.e.**, s. 17-20.) Dolayısıyla herhangi bir kavram aynı ya da farklı dönem içerisinde farklı farklı anlamlara gelebilmektedir. Kavram okuması yapılırken anakronizm hatasına düşmemeye çalışarak, dönem içerisindeki kaynaklara başvurularak bir kavram okuması yapılmalıdır.

geçmeye başlamıştır.⁴¹ Soyut bir kavram olan bakışın geçirdiği bu değişim/dönüşüm başka bir soyut kavram olan mekânın da benzer bir değişim dönüşüm geçirip geçirmediğini sorgulamakta ve aralarında analoji yapılabilmesine fırsat vermektedir.

Daha önce belirtildiği üzere 17. yüzyılı daha net anlayabilmek adına 18. yüzyıl hakkında yapılmış çalışmalardan da destek alınmalıdır. Bu bağlamda, Shirine Hamadeh'in *Şehr-i Sefa* başlıklı çalışmasında ortaya koyduğu tespitler önem arz etmektedir.⁴² 18. yüzyıl İstanbul'unu bilhassa şairlerin şiirleri üzerinden inceleyen Hamadeh'in 18. yüzyılda tespit ettiği sonuçlar üzerinden, önceki dönemlere dair yaptığı tespitler dikkat çekicidir. Dikkatini çeşmelere ve onlar için hazırlanmış olan tarih manzumelerine veren Hamadeh, çeşmelerle ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur: "16. yüzyılda paşa unvanını taşıyan seçkin sınıf üyeleri (esas olarak sadrazamlar, vezirler ve kaptan-ı deryalar), en büyük çeşme banileri grubuydu; ancak 17. yüzyılda yüksek rütbeli askerler ve darüssade ağaları olan banilerin sayısı oldukça artmıştı."⁴³ Bu bağlamda bu baniler için hem tarihler hem de kasideler kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu yüzyılda bani türünün değişim/dönüşümüne uğradığı söylenmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada ele alınan beş şairin şiirlerine bakıldığında da Hamadeh'in ortaya koyduğu bani türündeki değişim/dönüşüm net bir biçimde görülmektedir. Yüzyılın başında yaşamış ve kaside şairi olarak bilinen Nef'î'nin sadece padişah, vezir ve şeyhülislamı bani olarak görüp şiir yazdığı, daha sonra yaşamış olan Nâ'ilî'nin ayrıca defterdar, silahdar ve reisülküttapları da bani olarak görüp şiir yazdığı ve yüzyılın sonunda yaşamış olan Nâbî'nin ise ayrıca vali, muhassıl, kethüda ve darüssaade ağalarını da bani olarak görüp şiir yazdığı tespit edilmiştir. Yüzyılın sonuna doğru bani türünde görülen bu farklılaşma Hamadeh'in tespitini desteklemektedir.⁴⁴

⁴¹ Çalışma esnasında yaptığımız görüşmelerin birinde bu örneğe dikkat çekerek bu örnek paralelinde mekâna bakılabileceğine dair yorum yapan Doç. Dr. Berat Açıl'a teşekkür ederim.

⁴² Hamadeh, **A.g.e.**

⁴³ **A.e.**, s. 127.

⁴⁴ Bani türü değişimine ek olarak bu dönemde kütüphanelerde de bir değişim/dönüşüm görülmektedir. Berat Açıl, III. Uluslararası Süleymaniye Sempozyumu'nda sunduğu "İki Yüzyılda Ne Değişti? Mahmûd Paşa, Habeşî Mehmed Ağa ve Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonlarının Mukayesesi" başlıklı bildirisinde kütüphanelerin koleksiyonlarında dolayısıyla kitap alımlarında yaşanan değişim/dönüşümden bahsetmektedir. (Berat Açıl, "İki Yüzyılda Ne Değişti? Mahmûd Paşa, Habeşî Mehmed Ağa ve Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonlarının Mukayesesi", (Çevrimiçi), III. Uluslararası Süleymaniye Sempozyumu, <https://www.youtube.com/watch?v=lfipsZTMoNU>, 24 Eylül 2021.)

Bani türleri bilhassa 18. yüzyılda önceki yüzyıllara göre tamamen farklılaşmış durumdadır. Bu bağlamda, Hamadeh'in bani farklılaşması tespitiyle paralel bir durum arz eden bir çalışma Jane Hataway tarafından yapılmıştır. Hataway, 18. yüzyılda yaşamış bir harem ağası olan Hacı Beşir Ağa'nın biyografisine odaklanarak bu yüzyılda harem ağalarının nasıl bani haline geldiğini ve elde ettikleri güç sayesinde Osmanlı'nın birçok elementini nasıl etkilediğini ortaya koymuştur.⁴⁵ Dolayısıyla, 17. yüzyılın sonuna doğru yaşanan bu değişim/dönüşümün sonraki yüzyılda net bir biçimde görülen hatta karakteristik hale dönüşen sıra dışı bir biçimde güçlenen banilere zemin hazırlayan bir değişim/dönüşüme sahne olduğu söylenebilir.

Hamadeh, bani türündeki değişim/dönüşüm tespitine ek olarak, kitabelerin içerikleri açısından da bir değişim/dönüşümün yaşandığı tespitinde bulunmuştur. Hamadeh'e göre:

16. ve 17. yüzyıl kitabelerinde çeşme, banisinin iyi niyetini ve cömertliğini temsil eden faydacı bir nesneydi. Çeşme baniliği, bir "hayrat", "iyilik ve yardımseverlik" (hayr ü hasenat), "susamış halka" ("aşân/çoğulu 'atışın") bir hizmet ve "cömert" baninin ("sâhib/sâhibat ül-hayrat") hayırseverliğinin bir onayı olarak övülürdü:

Sâhib ül-hayrât sadr-ı esbak merhum Köprülü Mehmed Paşa

Buna karşılık, 18. yüzyıl şiir kitabeleri ve bina tarihleri, çeşmeyi başlı başına bir yapı, estetik bir obje ve mimari bir dönüm noktası olarak görmüştü:

Görkemli çeşme, alanın süsü

Onarıldı altın yaldızla

Baniyi övmek, hâlâ kitabelerin amacı olmasına rağmen, artık tek ya da önceliği olan tema değildi.⁴⁶

Hamadeh, bahsettiği bu duruma özellikle Nâbî'nin şiirlerinden örnekler verir. Bu doğrultuda, bu çalışmada ele alınan şairlerden Nâbî dışında sadece Neşâtî'de Edirne'de yapılan bir çeşme için kaleme alınmış bir tarih bulunmaktadır. Bu tarih de Hamadeh'in söylediği gibi, yalnızca baninin hayırseverliğinin övüldüğü bir şiirdir.⁴⁷ Oysa Nâbî'nin tarihlerinde artık doğrudan doğruya yapının kendisi ele alınmaktadır.

⁴⁵ Jane Hathaway, **Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem**, Oxford, Oneworld Publications, 2005.

⁴⁶ Hamadeh, **A.g.e.**, s. 155.

⁴⁷ Nş. T4

Diğer bir deyişle, daha önceki dönemlerde herhangi bir mekân için kaleme alınan bir şiirde, o mekân değiştirilip başka bir mekân yerleştirildiğinde şiirin içeriği bakımından pek bir farklılık yaşanmamaktaydı. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl itibariyle bu durum değişmiş ve yazılan şiirlerle mekân bütünleşmeye başlamıştır çünkü şiir mekânı betimler hâle gelmiştir. İşte bu bakımdan mekânı ele alış tarzının soyuttan somuta doğru değişip/dönüştüğü söylenebilir.⁴⁸

Hamadeh, kitabelerin içeriklerindeki değişim/dönüşüme ek olarak 18. yüzyıldaki bahçelere ve bahçe ritüellerine de odaklanmıştır. Bu husustaki tespiti de yine kitabelere benzer bir paralelliktedir. Ona göre, önceki dönemlerde

(...) söylemin çağrıştırdığı bahçeler oldukça alegorik olduğu için, ima edilen kavramları sadece bahçe deneyimlerinin ve ritüellerinin tümüne vakıf kişiler anlayabiliyor, şiirdeki imgelemleri sadece onlar takdir edebiliyordu. Şiirleri okuyan, zenginleştiren ve idealize eden bu kişilerdi. 18. yüzyıl şiirlerinde bahçeler artık idealize edilmiş bir dünyanın mecazi merkezi değil, kendi peyzajı, kendi mimari ve toplumsal özellikleri olan gerçek bir mekândı.⁴⁹

Tıpkı kitabelerdeki gibi şiirlerde ele alınan bahçelerde de daha önce bir soyutluk hâkimken 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda artık somutluk hâkimdir. Soyuttan somuta olan geçiş bir alanda daha kendini göstermektedir.

Sonuç olarak son dönemde yapılan dönemlendirme çalışmalarında 17. yüzyılın duraklama değil de değişim/dönüşüm yüzyılı olması düşüncesi, aynı zamanda 18. yüzyıl için ortaya konan çeşitli tespitlerle de uyushmaktadır. Bu bağlamda, 18. yüzyılda görülen birtakım sonuçların aslında 17. yüzyılda geçirilen değişim/dönüşüm sonucu olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda 17. yüzyılın bir değişim/dönüşüm yüzyılı olduğu kabulüyle artık bu dönemde mekânın nasıl algılandığı hususu daha tutarlı bir biçimde değerlendirilebilir.

⁴⁸ Hamadeh bu bağlamda tarihlere de odaklanmıştır ve yine kitabelerle paralel tespitlerde bulunmuştur: "17. yüzyıla kadar, hamiye övgü, mimari bir olayı kutlayan tarihlerin ana temasını oluşturmıştı. Örneğin, aslında konudan çok baniyle ilgili olan çeşme tarihleri, sadece formülize edilmiş methiye araçları olarak görülmekteydi. Binalara yazılan tarihler, binanın kamusal yararlarını bildirerek ve baninin iyi niyetine değinerek bir temel kitabesi olarak iş görürdü ve baninin ismini kayda geçiren tek bir yarım mısradan kurucunun cömertliğini öven birazcık daha özenli şiirsel kelime oyunlarına kadar değişirdi." (Hamadeh, **A.g.e.**, s. 263.)

⁴⁹ **A.e.**, s. 213-214.

3.4.2 Değişim/Dönüşüm Yüzyılında Mekân

17. yüzyılın birçok anlamda değişim/dönüşüme sahne olan bir yüzyıl olduğunun kabul edilmesi bir anlamda mekânın da değişip/dönüştüğünün kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci bölümünde tespit edilen sonuçlardan hareketle mekânın bu yüzyılda ele alınan beş şair bağlamında çift yönlü bir değişim/dönüşüm geçirdiği söylenebilir.⁵⁰ Bu değişim/dönüşümün ilk yönü yukarıda Hamadeh'in de ortaya koyduğu şekilde bilhassa tarihlerde; çeşmeler, sahil saraylar ve bahçeler gibi gerçek anlamda var olan mekânlar için soyuttan somuta doğru olarak gerçekleşmiştir. Diğer yönü ise tam tersi bir biçimde ihsân-hâne, mecâz-istân gibi muhayyel yeni soyut mekânların üretilmesi vasıtasıyla somuttan soyuta doğru gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, bu kısımda önce mekân ve onunla benzer olan kavramların şiirlerde nasıl ele alındığı üzerinde durulduktan sonra söz konusu değişim/dönüşümün iki yönü üzerinde durulacaktır.

Öncelikli olarak, çalışmanın konusu olan şiirlerde, mekân kavramı yanında yer, cây, cây-gâh, mekân, mahal ve mevki' gibi kavramlar da yer almaktadır. Tüm bu kavramların şiirlerde doğrudan ele alındığı, herhangi bir soyut ya da somut benzetmeye konu olmadığı söylenebilir. Ayrıca, bu kavramlar arasında şiirlerde en fazla "yer" kavramı geçmektedir. İçlerinden mekânın ise özellikle olma, oluş anlamındaki "kevn" ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı şairleri tarafından, genel itibarıyla mekânın oluşla bir arada algılandığı ve yerden ayrı düşünülmediği söylenebilir.⁵¹ Bu duruma örnek olarak aşağıdaki beyitler verilebilir. Beyitlerde mekân, kevn ile beraber tüm varlık âlemini yani oluşu kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Çetr-i ikbâlin ola kevn ü mekâna sâyebân

Sâyesinde kâ'inât âsûde tâ rûz-ı hisâb (Ne. K55/53)

⁵⁰ Bu noktada, ele alınan beş şairin dönemi tamamen temsil ettiği kabul edilirse; bu iddia bağlamında, 17. yüzyıldaki mekân algısının da ortaya konulduğu söylenebilir. Ancak, bu tespit 17. yüzyıla ve mekânla ilgili daha başka çalışmalar yapıldıkça daha doğru ya da daha yanlış olabilir. Bu husus mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

⁵¹ Bu noktada giriş bölümünde açıklanan mekân ve yer kavramlarının modern dünyada ayrılmış durumda olduğu hususu hatırlanmalıdır.

Ey (Şeyhülislâm Esad Efendi senin) ikbal çadırın kâinata hesap gününe kadar gölgelik olsun, kâinat onun gölgesinde huzurlu olsun.

Didüm ey pâdişâh-ı kevn ü mekân

Âferînende-i zemîn ü zamân (Na. M7/171)

Ey kâinatın padişahı, zaman ve zeminin yaratıcısı, dedim.

17. yüzyıl şairlerince mekânın algılanışına dair üzerinde durulması gereken diğer bir husus da şairlerin ele aldıkları mekânları algılayışlarının ruh hallerine göre değişmesidir. Bu hususu, Nâ'ilî aşağıdaki beyitte doğrudan ele almıştır. Dünya, huzur ve mutluluk veren bir mekândır ancak şair ona meyletmemektedir çünkü gönlünde yas vardır. Diğer bir deyişle hissettiği acı sebebiyle baktığı/algıladığı mekân farklılaşmaktadır.

Meyl etmedüğüm sûr-ı safâ-bahşına dehrün

Mâtem-gede-i dilde olan şîven içündür (N. G42/3)

Dünyanın huzur veren şenliğine meyletmemem gönlün matem yerindeki yas sebebiyledir.

Nâ'ilî'ye ek olarak Neşâtî de mekân algısını ruh halinin değiştirdiğine dair bir beyit kaleme almıştır. Neşâtî'ye göre ise normal şartlarda bağda bulunan güller, serviler bakan kişiye sevimli gelecekken, oraya sevgilisi olmadan bakan şaire bağ mekânının kendisi hatta içindekilerin tamamı ateş olarak görünmektedir.

Bâga sensüz bakamam çeşmüme âteş görinür

Gül-i handânı degül serv-i hırâmânı bile (Nş. G122/3)

Bağa sensiz bakamam, (eğer bakarsam) gözüme gülen gül değil nazla nazlı salınan servi bile ateş görünür.

Görüldüğü üzere mekânın kendisi değişmemektedir aslında ama ruh hali vesilesiyle onu algılama şekli değişebilmektedir. Aslında, bu durumun sadece 17. yüzyıla has bir durum arz etmediği belirtilmelidir. Önceki yüzyılda yaşamış olan şairlerde de bu

duruma rastlanmaktadır. Örneğin, Fuzûlî için de mekân, onun ruh hali vesilesiyle değişmektedir. Onun sevgilisinin bulunduğu bir meclis, ona daha aydınlık gelmektedir.

Aradan ey şem' çık bir gûşe tut kim bu gece

Bezm bir hurşîd-tal'attan münevverdir bana (Fuzûlî, G.21/4)⁵²

Ey mum, bu gece aradan çık (ve) bir köşe tut (çünkü bu gece) meclis bir güneş yüzlüden (ötürü) bana aydınlanmıştır.

Bu tavrın izleri 17. yüzyıl sonrasında da kendini göstermektedir. Örneğin, Servet-i Fünûn döneminde kaleme alınmış olan *Mai ve Siyah* romanında⁵³ bu durum romanın isminin belirlenmesinde bile etkilidir. Romanın ana karakteri olan Ahmed Cemil, eserin başında mavi bir gökyüzüne bakarak hayaller kuran bir gençken, romanın sonunda siyah bir gökyüzü altında İstanbul'dan ayrılan hayalleri yıkılmış bir gence dönüşmektedir. Eserin başında ve sonunda baktığı mekân aynı gökyüzüdür ancak yaşadıkları sebebiyle oluşan ruh hali, ona olan bakışını değiştirmiştir. Servet-i Fünûn romanında sembolleşmeye kadar giden bu durum günümüzdeki “sensiz cennet bile cehennemdir bana” söyleminde bile kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla, 17. yüzyılda görülen bu temayül bir açıdan edebi bir söyleyiş türünün mekâna yansıması olarak değerlendirilebilir.

Mekân ve onunla ilgili kavramlar ile ruh halinin mekân algısına etkisi yanında, Osmanlı şairinin şiirlerinde çeşitli diğer genel mekân isimleri vasıtasıyla da mekân algısını ortaya koyduğu söylenebilir. Örneğin; Nâbî'nin aşağıda verilen beyti şairin mekânı daha da özelde şehir mekânını ve onun ekonomik ilişki içerisinde olduğu köy mekânını nasıl algıladığını ortaya koymaktadır. Bu beyit çerçevesinde, kişinin devamlılığının âlemin dönmesine bağlı olduğu, bunun da tıpkı şehirlerin ayakta kalabilmeleri için köylerden yardım alması gerektiğine benzediği söylenerek ele alınmıştır.

⁵² Abdülbâki Gölpınarlı, **Fuzûlî Dîvânı**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1961, s. 19.

⁵³ Halid Ziya Uşaklıgil, **Mai ve Siyah**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2009.

Gerdiş-i 'âleme mevkûf bekâ-yı âdem

Şehr vîrân olur olmazsa kurâdan imdâd (Na. K2/20)

Köylerden yardım gelmezse şehirler(in) viran ol(ması gibi) insanın devamlılığı (da) âlemin dönüşüne bağlıdır.

Bu beyit, Osmanlı şairinin köy-şehir ilişkisini nasıl algıladığını ortaya koymaktadır. Başkent, çevresinden yani ona vergi, mal ve hizmet sağlayan kasabalardan/köylerden yardım almazsa ayakta kalamaz. Bu durum net bir biçimde Suraiya Faroqhi'nin çalışmasında ifade edilmiştir. Daha önce de zikredilen, Osmanlı'daki kent ve kentlileri ele alan çalışmasında Faroqhi, "Osmanlı idaresi, günlük işleyişi için gerekli para ve malların önemli bir bölümünü başkentten fazla uzak olmayan yörelerden sağlamaya çalışırdı. Hükümet merkezine uzak alanlardan elde edilen gelirler, gerek duyulduğunda başvurulacak bir yedek olarak kabul edilirdi" diyerek kent ve köyler arasındaki bu ekonomik ilişkiyi ortaya koymuştur.⁵⁴

Mekân ve onun algılanmasının yanında 17. yüzyılda genel itibariyle mekânın ele alınışında bir somutlaşma temayülü olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere, klasik Türk edebiyatı genel itibariyle soyut bir edebiyat olarak ele alınır. "Divan şairi şiirini kurarken kendini dışlar, adını dışlar ya da başka nesne, durum ya da olayları dışlayabilir. Anlatmak istediğini simgelerden, alegoriden yararlanarak anlatır."⁵⁵ Dolayısıyla ele aldığı mekânları da buna dâhil ederek onları somut dahi olsalar soyutlaştırarak ele alabilir. Ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru bu durum değişmeye başlamıştır. Özellikle Nâbî'de bu durumun örneği net bir biçimde görülmektedir. Bu doğrultuda, Hamadeh'in tespit ettiği birçok şiir arasında bulunan⁵⁶ ve Vezir Ali Paşa'nın köşkü için yazılan aşağıdaki tarih vasıtasıyla somutlaşma ile kastedilenin ne olduğu daha iyi anlaşılabacaktır:

Bâreka'llâh zihî kasr-ı hoş-âyende-zemîn

Ki hevâ-hâh-ı gül-i revzenidür huld-ı ber'in (Na. T138/1)

⁵⁴ Faroqhi, **A.g.e.**, s. 353.

⁵⁵ Mine Mengi, **Divan Şiirinin Arka Bahçesi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2015, s. 153.

⁵⁶ Hamadeh sadece 12. beyti alıntılamaştır.

Mihr tâvân-ı zer-endûdesinün reşkinden
Rûy-ı zerd ile ider sahasına vaz'-ı cebin (Na. T138/2)
Görüp arâyışını sakf-ı zer-ender-zerinün
Zînetin itdi ferâmûş sipihr-i hod-bîn (Na. T138/3)
Nakşına nisbet ile nakş-ı Hıtâ nakş-ı hata
Güline nisbet ile sûret-i Çîn sûret-i çîn (Na. T138/9)
Tarhına subh ü mesâ rûk'a-nüvîs-i tebrik
Nakşına mihr ile meh çeşme-güşây-ı tahsîn (Na. T138/10)
Cûş-ı envâr-ı zamîrinden alur mâlikinün
Nakşının sünbüli hem-reng-i libâs-ı rengîn (Na. T138/12)⁵⁷
Sürhî-i nakşı peyâm-âver-i rûy-ı hûbân
Siyeh-i resmi nümâyende-i zülf-i müşgîn (Na. T138/13)
Lânenün her biri pervâzgeh-i murg-ı neşât
Camlar her biri bir sâf-dil-i gûşe-nişîn (Na. T138/16)
Sadrı şâhenşeh-i devrâna makarr olmadadır
Gayre şâyeste degül tesmiye-i şâh-nişîn (Na. T138/18)
Sahnı bûs itmek ile payını zıllu'llâhun
Olsa cârûbı seza nâsiye-i hûrû'l-în (Na. T138/19)
İde dil-hâhı kadar zevk ü safâ 'ıyş ü neşât
Her umûrında hudâvend-i cihân ola mu'în (Na. T138/37)

⁵⁷ Hamadeh'in alıntısında "mâlikinün" ibaresi "subh u mesâ" şeklindedir. (Hamadeh, **A.g.e.**, s. 142.)

Sâl-i târîhini isbâta dü şâhid lâzım

İktiran itse se şîne yine süls-i ah-ı şîn (Na. T138/38)

Nâbî'nin kaleme aldığı bu tarih toplamda 38 beyitten oluşmaktadır. Şiirin neredeyse yarısını oluşturan ilk 18 beyitte şair sırasıyla köşkün kendisi, tavanı, çatısı, nakışları, yapısı, pencereleri ve duvarındaki kuş yuvaları olmak üzere köşkü içeriden dışarıya doğru bir istikametle anlatmaktadır. Geri kalan beyitlerde ise köşkün sahibi olan veziri övmektedir. Dikkat edilirse, tarihin ilk bölümündeki beyitlerle okurun zihninde ele alınan köşk renklendirmelerine varana kadar somut bir biçimde canlandırılmaktadır. Daha sonra ise tarih yazımının önceki dönemlerde salt amacı olan baninin övgüsüne geçilmektedir. Nâbî'nin ortaya koyduğu tavrı net bir biçimde anlayabilmek için yüzyılın başında yaşamış olan Şeyhülislâm Yahyâ'nın kaleme aldığı bir tarihin örnek olarak verilmesi yerinde olacaktır.

Sinân Pâşâ mücâhid fî sebili'llâh o gâzî kim

İdüpdür bu bülend eyvânı lutf-ı Hakk ile peydâ

Anun târîhini fikr eyler iken yâduma geldi

Ta'âla'llâh zehî tâk-i bülend âsumânâsâ (Ş T1/1-2)

Yahyâ'nın Sinan Paşa'nın köşkü hakkında kaleme aldığı bu tarihte sadece baninin övgüsü görülmektedir. Köşkün kendisi ile ilgili yüksek bir yapı olması dışında herhangi bir detay bulunmamaktadır. Bu tarih Sinan Paşa'nın ya da başka herhangi birinin köşkü için rahatlıkla kaleme alınabilecek bir metindir. Dolayısıyla, şiirde ele alınan mekânın soyutlanmaya daha yakın olduğu söylenebilir. Ancak Nâbî'de durum değişmiştir ve ele alınan köşk yapısıyla, rengiyle ve detaylarıyla artık şiirin içinde var olmaya başlamıştır. Anlatılan mekân herhangi bir mekân değil doğrudan Vezir Ali Paşa'nın köşküdür. Bu açıdan, yüzyılın başında mekânların ele alınmasında/algılanmasında daha soyut bir tavır görülürken yüzyılın sonuna doğru somutlaşma yoluna gidildiği söylenebilir.

Bu noktada, yüzyılın başından sonuna doğru görülen somutlaşmanın bir sonucu olarak da düşünülebilecek olan tarih yazımındaki büyük artış da mutlaka belirtilmelidir.⁵⁸ Ele alınan şairlerden Nef'î'de 2, Yahyâ'da 3, Nâ'ilî'de 6, en az hacimli olan Neşâtî'de 4 ve Nâbî'de 155 tane tarih bulunmaktadır. Yüzyılın başından sonuna doğru gelindiğinde yaşanan artış net bir biçimde görülmektedir. Tarihlerin yazım sebepleri çok çeşitli olabilmekle beraber Nâbî'nin kaleme aldığı tarihlerin 46'sı doğrudan köşk, otak, hane, bostan, medrese ve cami gibi çeşitli mekânları konu almaktadır.

Şiirler bilhassa tarihlerde ele alınan mekânların yüzyıl sonuna doğru değişip/dönüşerek somutlaşmaya başlamasının yanında mekânın bizzat kendisi ile ilgili tam tersi bir temayülün de ortaya çıktığı söylenebilir. Bilindiği üzere 16. yüzyıl Fuzûlî ve Bâkî gibi şairlerle beraber klasik Türk şiirinin zirve noktaya ulaştığı, edebi kuralların yerli yerine oturduğu bir dönemdir. Bu sebeple, daha sonraki şairler zirve olarak görülen Fuzûlî ve Bâkî gibi şairleri şiirleriyle “geçebilmek” adına yeni arayışlara girmişlerdir. Temelde 17. yüzyılda görülen ve bugün edebi akımlar olarak ele aldığımız sebk-i Hindî, mahallîleşme ve hikemî tarzın da bu arayışın neticesinde ortaya çıktığı bugün genel anlamda kabul edilmektedir. Bu bağlamda, edebi anlamda ortaya çıkan farklı arayışların muhtemel bir sonucu olarak mekân kullanımı/algisinin da değiştiğini/dönüştüğünü söylemek mümkündür. Ancak sözü edilen değişim/dönüşüm bu defa somuttan soyuta doğru gerçekleşmektedir.

Somuttan soyuta doğru olan değişim/dönüşüme ek olarak bu çalışmanın ikinci bölümündeki tasnif doğrultusunda ele alınan “muhayyel mekânlar”ın başlı başına mevcut olması ve bilhassa Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî gibi şairlerde yoğunluklu olarak görülmesi yüzyılın başından sonuna doğru bir şeylerin değiştiğini göstermektedir. Yüzyılın başında yaşamış olan Nef'î ya da Şeyhülislâm Yahyâ'nın şiirlerinde diğer şairlerde olmayan orijinal mekânlar neredeyse hiç görülmemektedir. Ancak Nâ'ilî, Neşâtî ve bilhassa Nâbî şiirlerinde çok sayıda orijinal ve soyut mekânı ele almışlardır. Sitem-hâne, riyâ-gâh ve Yûsuf-zâr örneklerinde olduğu gibi herhangi bir fiili, isme ya

⁵⁸ Berat Açıl da daha önce bahsedilen çalışmasında; bu dönemde sanat, şiir ve mimarinin iç içe geçtiğini, yapılara düşülen tarihlerde ve kaside yazımında bir artış olduğuna işaret etmektedir. Berat Açıl, **A.g.e.**, s. 431.

da s fata mekân bildiren ekler getirerek onları mek nsallaştırmışlardır. Bu yeni mekânlar yaşanılan somut dünyada var olmamakla beraber şiir düzeyinde var edilmişlerdir. Bu doğrultuda, kronolojik olarak yüzyılın sonuna doğru soyut mekânların üretilmesinde bir artışın olduğu ileri sürülebilir. Ancak aynı zamanda söz konusu üç şairin az ya da çok oranda sebk-i Hindî şairi olduğu, diğer iki şairin ise klasik şiir geleneğine daha yakın olduğu kabul edilirse mekân hususunda görülen bu temayül, sanat anlayışları bağlamında da açıklanabilir. Her iki durumda da her ne kadar biri toplumsal diğer ise estetik bir sürecin parçası olsa da ortak ve önemli olan sonuç mekânın bir değişim/dönüşüm yaşadığı ve soyutlaştığıdır.

Sonuç olarak Osmanlı şairi 17. yüzyılda mekânı ve yeri birbirinden farklı olarak algılamamaktadır. Mekânı, var oluş ve varlıkla bir arada anlamlandırmaktadır. Mekân, yüzyılın başından sonuna doğru hem soyuttan somuta hem de somuttan soyuta bir değişim/dönüşüm geçirmiştir. Bu bağlamda 17. yüzyıl özelinde yaşandığı  ne sürülen bu değişim/dönüşümün kendisinden önce ve sonraki dönemlerde var olup olmadığı, diğer tüm dönemlere dair mekân çalışmalarının tamamlanmasıyla tespit edilebilecektir. Ancak yine de yapılmış olan az sayıdaki çalışmanın sağladığı malzemenin ele alınıp, yorumlanması en azından yapılan çalışmalarda bir devamlılık sağlayacak ve daha derli toplu bir mekân algısının ortaya konulmasını sağlayacaktır. Bu bakımdan şimdi çeşitli araştırmacıların yaptıkları mekân çalışmalarının verileri ile bu çalışmada ortaya konulan veriler karşılaştırılıp değerlendirilecektir.

3.5 17. Yüzyılda Mekân Algısının  nceki Yüzyıllara Göre

Değerlendirilmesi

Osmanlı'nın 17. yüzyılda mekân algısının tam anlamıyla ortaya konabilmesi için Osmanlı'nın önceki dönemlerindeki mekân algısına bakılmalıdır. Bu bağlamda, klasik Türk edebiyatı alanında, mekân algısı hakkında yapılmış olan üç çalışmanın sonuçlarının, bu çalışmanın sonuçları üzerinden değerlendirilmesi Osmanlı'nın 19. yüzyıla kadarki mekân algısının derli toplu bir biçimde ortaya çıkarılmasına vesile olacaktır. Bu sebeple ilgili çalışmaların sonuç bölümlerinin, bu çalışmanın kapsamı alanına giren kısımları bu başlık altında değerlendirilerek bütünlükçü bir mekân algısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Söz konusu çalışmaların ilki 2016 yılında Bünyamin Tetik'in *15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı* ismiyle hazırladığı yüksek lisans tezidir.⁵⁹ Tetik, bu çalışmasının sonuç bölümünde, 15. yüzyılda Osmanlı'nın bilinçli bir biçimde mekânsal dönüşümler gerçekleştirdiği ve şairlerin bu dönüşümleri bizzat yaşayıp etkilendiğini, bu zaman diliminde ele alınan mekânlara karşı gösterilen algısal yönelimlerin mazmunlaşarak sonraki dönemleri şekillendirdiğini, mekânların algılanmasının olaylar ya da kişiler etkisiyle değişebileceğini, mekânın kendisine çok fazla anlamsal değer yüklenmesi sebebiyle bir gösterge haline geldiği ve çoğunlukla kendisi olarak kullanılmadığını öne sürmüştür.⁶⁰

Tetik'in vardığı bu sonuçlar bu çalışma üzerinden değerlendirilirse öncelikli olarak 17. yüzyılda da Osmanlı'nın bilinçli bir biçimde mekânsal dönüşümler gerçekleştirmeye devam ettiği ve şairlerin bu durumdan etkilendikleri söylenebilir. Bilhassa daha önce yukarıda da belirtildiği üzere dönem sonuna doğru görülen tarih yazımındaki artış bu durumun bir göstergesidir. Buna ek olarak Tetik'in mekânların algılanmasının çeşitli etkilerle değişebileceği tespiti de 17. yüzyıl bağlamında geçerliliğini korumaktadır. Yukarıda, Nâ'îlî ve Neşâtî özelinde de örnekendirildiği üzere bilhassa ruh hali mekânın algılanmasını etkileyebilmektedir.

Tetik'in bazı tespitleri ise 17. yüzyıl özelinde daha farklı bir durum arz etmektedir. Tetik mekân algılarının mazmunlaştığını belirtmektedir ancak bu durumun 15. yüzyılda geçerli olsa bile 17. yüzyılda değişmeye/dönüşmeye başladığı söylenebilir. Bunun en güçlü örneği olarak, 15. yüzyılda yemyeşil çiçekli bağlar ele alınırken 17. yüzyılda artık siyah bir bağın da şiirde varlık gösterdiğinin görülmesi örnek olarak verilebilir. Diğer bir deyişle kalıplaşmış bir mekân algısı var olmuş olsa dahi 17. yüzyılda söz konusu bu kalıplaşmış söylemlerin farklılaştığı söylenebilir.

Tetik ayrıca, 15. yüzyılda mekânın kendisine çok fazla anlam yüklenmesi sebebiyle bir gösterge haline geldiğini belirtmektedir. Bu durum da 17. yüzyıl bağlamında değişmiş/dönüşmüştür. Zaten hali hazırda bu çalışmanın öne sürdüğü iddialardan biri de daha önceki dönemlerde mekânın şiirlerde somut bir biçimde ele

⁵⁹ Bünyamin Tetik, "15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ardahan, Ardahan Üniversitesi, SBE, 2016.

⁶⁰ A.e., s. 157-159.

alınmadığı ancak bu yüzyıldaki değişim/dönüşüm bağlamında değişip/dönüşerek somutlaştığıdır. Dolayısıyla, Tetik'in bu tespiti, bir anlamda hem bu çalışmayı doğrulamakta hem de bu çalışma tarafından doğrulanmaktadır. Mekânlar, 17. yüzyılın sonuna doğru artık kendileri olarak da şiirlerde var olmaya başlamışlardır.

Sonuç bölümü değerlendirilecek olan ikinci çalışma ise Nurdan Tuhfe Toçoğlu'nun 2008 yılında hazırlamış olduğu *Necati Bey, Bâkî, Nef'î ve Nedim'de Doğa'dan Mekân'a Dönüşüm* başlıklı yüksek lisans tezidir.⁶¹ Bu çalışmasında Toçoğlu; Necati Bey, Bâkî, Nef'î ve Nedim'in kasidelerinin nesib bölümlerinde bulunan mekân tasvirlerini incelemiştir. Bu bağlamda, 15. yüzyılda Necati Bey'in ve 16. yüzyılda Bâkî'nin şiirlerinde doğayı ele aldıklarını ancak 17. yüzyılda Nef'î'nin şiirleriyle beraber doğadan bir kopuş yaşanarak artık şairin izlenimlerini hareketli bir biçimde şiirine aktardığını dolayısıyla bakışını doğadan mekâna yönelttiğini ve 18. yüzyılda Nedim'in şiirleriyle beraber artık tamamen bakışın mekâna yöneldiğini ileri sürmektedir.⁶²

Toçoğlu'nun bilhassa 17. yüzyıl özelinde Nef'î'nin üzerinden ulaştığı tespitlerin, bu çalışmanın sonuçları ile belli bir açıdan paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu çalışma özelinde Toçoğlu'ndan farklı olarak, Nef'î'nin kasidelerinin nesib bölümlerinde görülen, onun doğadan ziyade mekâna yaklaşması temayülünün, onun tüm gazelleri ya da kasidelerin diğer bölümleri ele alındığında çok yoğun olarak görülmediği öne sürülebilir. Ancak Toçoğlu'nun da tespit ettiği üzere Nef'î'de bu eğilim mevcuttur ve bu çalışmada da iddia edildiği üzere bu eğilim 17. yüzyılın sonuna doğru artış göstermektedir. Bilhassa Nâbî'de mekâna olan bu yönelim daha da ön plana çıkmaktadır ve Toçoğlu'nun tıpkı Nedim'de ortaya koyduğu üzere mekânın artık somut olarak şiirlerde var olmaya başladığı bu çalışma neticesinde de ortaya konulmuştur.

Sonuç bölümü değerlendirilecek olan son çalışma ise Mahmut Gider'in 2017 yılında tamamlayıp 2020 yılında kitap olarak yayımladığı *Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında*

⁶¹ Nurdan Tuhfe Toçoğlu, “Necati Bey, Bâkî, Nef'î ve Nedim'de Doğa'dan Mekân'a Dönüşüm”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve SBE, 2008.

⁶² A.e., s. 113-122.

Mekân Tasavvuru isimli doktora tezidir.⁶³ Gider, söz konusu iki şairin şiirlerinde geçen mekânları doğal ve yapay mekânlar başlıkları altında ikiye ayırarak incelemiştir. Bâkî divanında doğal mekânların daha fazla olduğunu tespit eden Gider, bunun sebebini Bâkî'nin daha dışa dönük olması, ele aldığı kavramı işlerken daha fazla gözlemden yararlanması ve daha gerçekçi olmasına bağlamıştır. Buna ek olarak, Bâkî divanında mekânların daha çok somut benzetmelikler halinde ele alındığını tespit etmiştir. Ayrıca, doğal mekânlar arasında Bâkî divanında en çok çimen, dağ ve denizin kullanıldığını buna karşın Fuzûlî divanında en çok çöl ve vadinin kullanıldığını tespit etmiştir. Bunun sebebini ise şairlerin sanat anlayışıyla alakalı olduğunu ileri sürmüştür. Yapay mekânların kullanımında ise şairlerin birbirine yakın olduğunu ve şiirlerinde yapay mekân kullanmaları sebebiyle sosyal gerçekliği şiirlerine yansıttıklarını belirtmiştir. Yapay mekânlardan bahçenin Bâkî'de en fazla olmasının ve korunma ya da cezalandırma mekânlarının ise Fuzûlî'de en fazla olmasının sebebini şairlerin ruh halinin şiire yansması olduğunu söylemiştir. Ayrıca şairlerin yaşadığı coğrafyayı ve ruh hallerini şiirlerindeki mekânlara yansıttıklarını öne sürmüştür.⁶⁴

Gider'in 16. yüzyıl şairleri bağlamında doğal mekânların daha çok ele alındığını tespit etmesi ile Toçoğlu'nun 16. yüzyıl şairlerinin doğa şairleri olduğunu tespit etmesi paralellik göstermektedir. Ayrıca Gider'in, doğal mekânların daha çok somut benzetmelikler olarak ele alındığını tespit etmesi de bu çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. Bu çalışmada da iddia edildiği üzere 17. yüzyılın başlarında ele alınan mekânlar daha çok doğrudan ya da somut benzetmelik olarak ele alınırken yüzyılın sonuna doğru ele alınan mekânlar daha çok soyut benzetmelikler olarak ele alınmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak Gider, şairlerin sanat anlayışlarının ya da ruh hallerinin mekân seçimleri üzerinde etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Bu tespiti de hem Toçoğlu hem de bu çalışma ile benzerlik göstermektedir. Son olarak, Gider'in bir diğer tespiti ise şairlerin yaşadıkları coğrafyayı şiirlerine aksettirdikleridir. Gider'in bu tespiti de bu çalışma ile paralellik göstermektedir. Daha önce açıklandığı üzere, 17.

⁶³ Mahmut Gider, "Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru", (Doktora Tezi), Elazığ, Fırat Üniversitesi, SBE, 2017.

⁶⁴ A.e., s. 432-439.

yüzyıldaki şairler de tıpkı 16. yüzyıldaki şairler gibi yaşadıkları mekânları şiirlerinde ele aldıkları bu çalışmada da tespit edilmiştir.

Sonuç olarak 17. yüzyıl Osmanlı şairinin mekân algısını ortaya koyabilmek ve Osmanlı'nın 18. yüzyıla kadarki mekân anlayışı bütünlüklü bir biçimde tespit edebilmek için daha önceki dönemler özelinde yapılan çalışmalara başvurulması zorunludur. Bu bağlamda ele alınan üç çalışmanın sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları karşılaştırıldığında, Osmanlı'nın 15. yüzyıldaki mekân anlayışının daha doğaya dönük olduğu, bu durumun 16. yüzyılda da devam ettiği ancak 17. yüzyıla gelindiğinde bir değişim/dönüşüm yaşandığı ve bu bağlamda doğadan mekâna doğru geçiş yaşandığı ve 18. yüzyılda artık tamamen mekâna odaklanıldığı söylenebilir. 17. yüzyıldaki bu değişim/dönüşümle artık mekânın somut bir biçimde şiirde var olmaya başladığı ve odağın doğadan kopmaya başladığı ileri sürebilir.⁶⁵ Bu bakımdan 17. yüzyıl, mekân algısının değişim/dönüşüme uğradığı bir dönemdir.

⁶⁵ Bu noktada Tanpınar'ın klasik edebiyatla ilgili bir tespitini paylaşmak isabetli olacaktır. Tanpınar'a göre eski şiirin Fars edebiyatından aldığı birçok husus bulunmaktadır ve bunlardan biri de coğrafyadır. Çin'den başlayıp Tuna'ya, Habeşistan'a kadar uzanan söz konusu bu coğrafya ona göre muhayyeldir ve somutlaşmadan kalmıştır. Onun bu tespiti bir bakıma klasik şiirdeki mekânın somutlaştığını ancak coğrafyanın somutlaşmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları ile paralellik arz etmektedir. (Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyat Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2003, s. 4-5.

SONUÇ

Mekân kavramı birçok alanın ilgilendiği bir mefhumdur. Mimari, coğrafya, felsefe ve edebiyat bu alanlardan ilk akla gelenlerdir. Her biri kendi açısından kavrama yaklaşmış ve onu tanımlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda mekân kavramı bazen birbiri ile örtüşen bazen de birbiriyle çatışan biçimlerde tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra onun varlığının nevi ve ilgili olduğu diğer kavramlarla olan ilişkisi bile tartışmalıdır. Bu açıdan mekânla ilgili yapılacak herhangi bir çalışmada öncelikli olarak onun nasıl tanımlanacağına karar verilmelidir. Bu doğrultuda mekân bu çalışmada soyut ve somut tüm çağrışımlara haiz olacak biçimde “gerçek dünyada ya da kurmaca evreninde; içinde bulunulan yer, konum, uzam” olarak tanımlanmıştır.

Mekânın tanımlanmasının yanı sıra onun geçirdiği sürecin de ele alınması onun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağından kavramın ilk belirtilerinin izi sürülmüş ve “khaos” kavramına ulaşılmıştır. Mekân da dahil olmak üzere her şeyin zuhur ettiği bir zemin olan “khaos” kavramından sonra “doluluk” ve “boşluk” kavramları mekân konusundaki tartışmaların seyrine yön vermiştir. Daha sonra Eflâtun mekânı kap gibi düşündüğünden “khóra” kavramını öne sürmüştür. Aristoteles ise yer olarak karşılanabilecek olan “tópos” kavramı ile mekânı ele almıştır. Batı’da bu kavramlar üzerinden yürütülen tartışmalar İslam dünyasında da devam ettirilmiştir. Yeni Eflâtunculuk ile birlikte Yunan filozoflarının görüşleri İslam ile birleştirilmiş ve mekân bu bakış açısı ile ele alınmıştır. Batı’da paradigmatic olarak değişip/dönüşen mekân kavramı Descartes ile nesne haline gelmiştir. Osmanlı özelinde ise ona estetik açıdan yaklaşmış ve somutlaştırılmıştır.

Batı’da ve Osmanlı’da geçirdiği sürecin yanında mekân kavramı beraberinde bir tasnif sorununu da getirmektedir. Yapılan çalışmalarda genel itibariyle mimari açıdan yahut bağlamsal açıdan tasnife tabi tutulan mekânlar, bu çalışma bağlamında ele alınan 428 farklı mekân çeşidi doğrultusunda “yapay”, “doğal”, “metafizik”, “nesne”, “mecazi” ve “diğer” mekânlar olmak üzere altı ana başlığa ayrılmıştır. Mekân kavramının yanı sıra çalışmanın diğer parçası olan 17. yüzyıla odaklanılmıştır. Bu bağlamda bakıldığında, 17. yüzyıl klasik çalışmalarda “duraklama dönem” olarak ele alınmaktadır. Ancak, 17. yüzyılın duraklamadan ziyade bir

değişim/dönüşüm yüzyılı olduğu, son dönem tarih çalışmalarında ortaya konmaya başlanmıştır. Araştırmacılar tarafından sadece toprak kazanılıp, kaybedilmeye odaklanılan bir dönemlendirmenin sorunlu olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan; Osmanlı tarihi için “genişleme” ve “geri çekilme” gibi iki dönemin olduğu ya da 1580-1826 yılları arasındaki Osmanlı döneminin “İkinci İmparatorluk” olarak adlandırılabilceği ya da harem üzerinden bir okuma yapılarak Osmanlı tarihinin “zevceler ve cariyeler”, “hasekiler ve damatlar” ve “valide sultanlar” devirleri olarak da incelenebileceği öne sürülmüştür. Doğrudan 17. yüzyıl için ise “alacakaranlık” terimi önerilmiştir. Tüm bu çalışmalarda 17. yüzyıl için farklı kavramlar kullanılsa da ortak noktaları bu dönemde bir değişim/dönüşüm yaşandığını kabul etmeleridir.

Söz konusu bu değişim/dönüşüm hem yönetici kesimi hem de toplumu etkilemektedir. Toplamlar etkileşimli yapılar olduğundan, onların bir kısmında ortaya çıkan herhangi bir vâkı’ a diğer kısımlarını az ya da çok etkileyebilmektedir. Bu açıdan, bu yüzyılda tarihsel alanda bir değişim/dönüşüm olduğunun ön kabulü, edebiyatta da bunun bir tezahürü olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruyu resimli kitaplar üzerinden cevaplamaya çalışan ya da böyle bir ön kabule sahip olan çeşitli çalışmalar yapılmakla beraber bu soruyu cevaplayabilmenin yollarından birisi kavrama odaklanarak edebi metinleri incelemektir. Bu açıdan mekân kavramı bu bağlamda yaygın olarak ele alınmadığından ve onun edebi metinlerde ele alınış biçimini araştırmak konuyla ilgili daha somut veriler ortaya koyacağından bu çalışma için dönemi iyi örneklediği düşünülen beş şairin yani Nef’î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ’îlî, Neşâtî ve Nâbî’nin divanlarındaki şiirler ele alınıp, mekân açısından değerlendirilmeye tâbî tutulmuştur. Bu amaçla önce şairlerin hangi mekânları, ne sıklıkla ele aldıkları tespit edilmiştir. Ele aldıkları bu mekânları hangi açılardan şiirlerinde kullandıkları ve bu bağlamda mekâna bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Şairlerin mekân kullanımlarını odağına alan bu araştırma sonucunda, ele alınan kategorilerde; fert ve aile ile ilgili mekânlarda “kasır”, toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren mekânlarda “bezm”, tanzim edilmiş mekânlarda “gül-istân”, yönetim mekânlarında “sarây”, genel yönetim alanlarında “mülk”, semtlerde “At Meydânı”, şehirlerde “Halep”, memleketlerde “Çîn”, bölgelerde “Hitâ”, yeryüzü mekânlarında

“deniz”, kozmolojik mekânlarda “âlem”, metafizik mekânlarda “cennet”, nesne mekânlarda “kapu”, muhayyel mekânlarda “gam-hâne”, fiil mekânlarda “melce” ve diğer mekânlarda “yer” şairler tarafından en fazla sayıda beyitte ele alınan mekânlar olmuştur.

En fazla kullanılan mekânlara ek olarak özel isimli mekânlar arasında şehirlerin diğer özel isimli mekânlara göre daha fazla beyitte ele alındığı tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında ise şiirlerde en fazla yapay mekânların ele alındığı görülmüştür. Ayrıca mekân kategorilerinden biri olan ve isim, fiil ve sıfat vb. kelimelere mekân anlamı sağlayan eklerin getirilmesiyle oluşturulabilen “mecazi mekânlar”a özellikle vurgu yapılmalıdır. Alanda yapılan mekân çalışmalarının çoğunda genellikle araştırmacılar inceledikleri mekânları sadece somut yönleriyle ele almakta ve şiirlerde somut biçimde ele alınmayan mekânları göz ardı etmektedirler. Ancak bu çalışmada söz konusu bu mekânlar da incelemeye dâhil edilerek mecazi mekânlar başlığı oluşturulmuş ve bu bağlamda 17. yüzyıl klasik Türk şairinin mekânı sadece somut değil soyut olarak da ele aldığı görülmüş, bu bakımdan, mekâna daha farklı bir bakış açısı getirilmiştir.

Klasik Türk edebiyatında mekânı ele alan türler arasında şehrengizler, biladiyeler, sahilnameler ve hammamnameler gibi türler ve henüz tür olup olmadığı kesin olmayan mesairnameler, dergehnameler ve sûkiyyeler sayılabilir. Bunların yanında divanlarda gazel, tarih, lugaz ve murabba türündeki şiirlerin redifleri mekân ismi olabilmekte ya da bazen kasideler bir mekânın övgüsüne hasredilebilmektedir. Bu tür mekân kullanımları bu çalışmada ele alınan beş şairde de görülmektedir. Bunun yanı sıra mekân kavramının bizzat kendisi şiirlerde yer, cây, hayyiz, mahal ve mevki gibi çeşitli kavramlarla bir arada ele alınmaktadır. Bu bakımdan, bu kavramların her ne kadar günümüzde ayrı ayrı ele alınsa da Osmanlı şiir dünyasında bir arada olduğu görülmüştür. Bu kavramlar arasında şiirlerde en fazla geçen “yer” kavramıdır ancak mekân kavramı özel olarak ayrıca hem kelimenin kökü hem de ayrı bir kavram olan “olmak” anlamındaki “kevn” ile beraber varlık, oluş anlamlarında ele alınmıştır.

Mekân kavramının kendisi dışında tespit edilen mekânların şiirlerde nasıl ele alındığı da ayrıca ortaya konulmuştur. Bu bakımdan şairlerin mekânları sıfat olarak,

benzetme ögesi olarak ya da doğrudan ele aldıkları görülmüştür. Doğrudan ele alınan mekânlarda, bu mekânların öne çıkan çeşitli özelliklerinden bahsedilmektedir. Mekânlar benzetme ögesi olduğunda ise dünya, gökyüzü, beden vb. somut ya da cömertlik, yücelik, gönül vb. gibi soyut çeşitli kavramlara benzetmelik biçiminde ele alınmaktadırlar. Burada dünyaya bir mekân olarak özellikle vurgu yapılmalıdır çünkü şairler hem çeşitli mekânları dünyaya benzeterek ele almışlar hem de onları dünyanın sıfatı olarak ele almışlardır. Bu hususta özellikle Nâbî, çok çeşitli mekânları dünyanın sıfatı biçiminde ele alarak ön plana çıkmaktadır. Bunlara ek olarak; şiirlerde daha az sayıda da olsa, mekânların benzeyen olarak ele alındığı da görülmüştür. Mekânlar benzetmenin bir ögesi olmalarının dışında kişileştirme yoluyla, tenasüp, telmih ilgisiyle ya da anlamı vasıtasıyla kelime oyunu yapılarak ele alındığı görülmüştür.

Mekânların, doğrudan ya da somut veya soyut benzetmelik olarak ele alınmasının tespit edilmesi ile hem kronolojik hem de şair odaklı bir veri elde edilmiştir. Bu bakımdan; herhangi bir şairde bulunan bir mekânın, diğer şairlerde olup olmamasına ya da diğer şairlerde de aynı biçim de ele alınıp alınmamasına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, yüzyılın başında hayatta olan Şeyhülislâm Yahyâ'nın şiirlerinde ele aldığı mekânları benzetmelik olarak kullanacaksa somut kavramlara benzetmelik olarak kullanmayı tercih ettiği; yüzyılın sonunda yaşamış olan Nâbî'nin ise aynı mekânları soyut kavramlara benzetmelik olarak kullandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda; Nef'î ele aldığı mekânları daha çok somut benzetmelikler olarak ele aldığından Yahyâ'ya daha yakın dururken, Nâ'ilî ve Neşâtî ise ele aldıkları mekânları daha çok soyut benzetmelikler olarak ele aldığından Nâbî'ye daha yakın durmaktadırlar. Ölüm tarihleri itibariyle şairler; Nef'î, Yahyâ, Nâ'ilî, Neşâtî ve Nâbî olarak sıralandığından şairlerin mekân kullanımları iki ayrı grup şeklinde ele alınabilmektedir. Kronolojik açıdan ortaya konabilen bu iki grup doğrultusunda, bu yüzyılda mekânın önceleri somut benzetmelik olarak ele alınırken daha sonra soyut benzetmelik olarak ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Ancak; bu tespitin seçili beş şair bağlamında olduğu unutulmamalıdır. 17. yüzyılda seçilen farklı şairlerin şiirlerinde daha farklı sonuçlar ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kronolojik açıdan yukarıda bahsedilen şekilde bir tespit yapılabilse de şairlerin, şairlik meşrepleri göz önüne alındığında ise daha farklı bir tablo ortaya

çıkılmaktadır. Her şiir ayrı ayrı değerlendirildiğinde ortaya keskin bir sınır çizilemese de genel itibariyle Şeyhülislâm Yahyâ'nın tam anlamıyla klasik üslup takipçisi olduğu, Nef'î'nin tam olmasa da yine klasik üsluba yakın olduğu, Nâ'îlî ve Neşâtî'nin sebk-i Hindî üslubunu takip ettiği ve Nâbî'nin de hikemî tarzı benimsediği söylenebilir. Şiirlerde; Yahyâ ve Nef'î'nin mekânları daha çok somut benzetmelik olarak; Nâ'îlî, Neşâtî ve Nâbî'nin ise soyut benzetmelik olarak ele alması üslup olarak mekânın ele alınış tarzının değiştiğini göstermektedir. Bu bağlamda; sebk-i Hindî üslubunun bir özelliği olmasının getirisi olarak mekânın daha soyut bir biçimde ele alındığı söylenebilir. Bu sebeple mekânın ele alınışıyla ilgili olarak şairlerin üslup özelliklerinin de mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Kronoloji ve üslup özelliklerine ek olarak, tartışmaya açık olsa da şairlerin kişilik özelliklerinin de mekân seçimlerini etkilediği tespit edilmiştir. Bu tespitin en büyük dayanağını Nâbî'nin şiirleri oluşturmaktadır. Her ne kadar birçok özel isimli mekân herhangi bir benzetmeye konu etmeden ele almışsa da onun şiirlerinde bulunan bilhassa özel isimli mekân çeşitliliği şairlerin gerçek kişiliklerinin de şiirlerindeki mekân kullanımlarına etki ettiğini göstermektedir. Nâbî'nin yanı sıra Nâ'îlî'nin de çeşitli mekânları klasik divan şiiri geleneğinin dışına çıkarak siyahlık, karalık vb. anlam ilişkileri ile ele alması da bu tespiti güçlendirmektedir.

Tüm bunlara ek olarak; bu yüzyılda mekânın ele alınışında tamamen somuttan soyuta doğru bir değişimin olduğunu söylemenin mümkün olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda; Shrine Hamadeh, konuyla ilgili bir çalışmasında¹ 18. yüzyıldan önce şiirlerde baninin övülmesinin ön planda olduğunu ancak 18. yüzyıl itibariyle yapıların fiziksel özellikleri doğrultusunda geliştirilen mecaz ve imgelerin ön plana çıktığını ileri sürmektedir. Bu, bir anlamda bani övgüsü şeklinde soyut bir biçimde ele alınan mekânın daha sonrasında binaların fiziksel özellikleri ile daha somut bir biçimde ele alınması demektir. Yani bu bakımdan da aslında soyuttan somuta doğru bir değişim yaşandığı öne sürülmektedir. Hamadeh'in çalışması 18. yüzyıl ile sınırlı olduğundan öncesi ile ilgili olarak eldeki malzeme bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde 17. yüzyılda tıpkı Hamadeh'in dediği gibi yüzyılın başındaki çeşitli kaside ve tarihlerde

¹ Shrine Hamadeh, **Şehr-i Safa**, çeviren: İlknur Güzel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 267-268.

mekânın soyut bir biçimde övgü vasıtası olarak ele alındığı, ancak yüzyılın sonunda tüm fiziksel özellikleriyle somut bir biçimde ortaya koyulduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle; yüzyılın başında herhangi bir mekân için kaleme alınan bir şiir aynı vezindeki başka bir mekân için rahatlıkla kullanılabilecek durumdayken, yüzyılın sonun bu durum değişmekte ve mekân somut varlığı ile şiirde belirlemektedir. Bu da mekânın soyuttan somuta doğru bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir.

Somutlaşmaya ek olarak bu dönem şiirlerinde şairlerin gittikçe farklılaşan banî türleri için şiirler kaleme aldıkları görülmüştür. Nef'î'nin şiir kaleme aldığı banileri padişah, vezir ve şeyhülislamla sınırlıyken Nâbî'nin şiirlerinin söz konusu kişilerin yanında muhassıl, vali, kethüda ve darüssaade ağaları gibi kişilere yazıldığı görülmüştür. Bu durum şiirlerinde ele aldıkları mekânları da bu doğrultuda farklılaştırmıştır. Nef'î'nin kasır, çetr ve çeşme gibi mekânları daha yoğun kullandığı görülürken Nâbî'nin Nef'î'de ya da diğer şairlerde olmayan birçok mekânı şiirlerinde ele aldığı görülmektedir.

Mekânların ele alınışlarının şairlerdeki genel temayüllerine ek olarak bazı hususiyetler de tespit edilmiştir. Şairlerden özellikle Nâbî ve sonrasında Nâ'î'li'de çok fazla sayıda orijinal mekânın ele alındığı görülmektedir. Bunun tartışılabilir sebeplerinden biri olarak; şairlerin her ikisinin de üslup olarak sebk-i Hindî'yi takip etmesi düşünülebilir ancak burada önemli olan husus sebep değil sonuçtur. Her iki şair diğer şairlere göre daha fazla sayıda orijinal mekânı şiirlerinde ele almıştır. Buna ek olarak; Nâ'î'li'nin şiirlerinde diğer şairlere oranla daha fazla “olumsuz” özellikler atfedilebilecek mekânlar ele alınmıştır. Burada “olumsuz” özellikli mekânlar ile kastedilen her ne kadar öznel bir ifade de olsa bir açıdan karamsar ruh haline uygun yahut ıstırap veren mekânlardır. Örneğin Nâ'î'li şiirlerinde, genellikle yeşil olarak ele alınan bağ siyah olarak ele almıştır, acı ve elemi çağrıştıran Ken'ân memleketini diğer şairlerden daha fazla beyitte ele almıştır yahut neşesi ve eğlencesi ile bilinen Cemşîd'i gamlı olarak ele almıştır. Bu ve bunun gibi örnekler; Nâ'î'li'nin ele aldığı mekânları belirli bir amaçla seçtiğini, ancak şiirinde bu mekanların temel özelliklerini kendi ruh hâline göre dönüştürdüğünü göstermektedir.

Mekânların ele alınışındaki çeşitli hususiyetlere ek olarak bütüncül bir mekân anlayışını ortaya koyabilmek için, bu çalışmanın sonuçları klasik edebiyat alanında yapılan diğer çalışmaların sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda ele alınan üç çalışmanın sonuçları ile bu çalışmanın sonuçlarının örtüştüğü görülmüştür. Bu bakımdan, mekânın 17. yüzyılda bir değişim/dönüşüm geçirdiği tespit edilmiştir.

Son olarak, bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri de Nâbî'nin bizzat kendisidir. Nâbî, klasik çalışmalarda "hikemi tarzında şiir yazan klasik bir şair" konumundadır. Ancak bu çalışma özelinde şairin şiirlerinin genel yapısının somutlama üzerine olduğu ve bu doğrultuda ele aldığı mekânları da somutlaştırarak ele aldığı görülmüştür. Ayrıca, ele alınan diğer şairlerde görülen mekânları ve onları kullanım şekillerinin de örneklerini şiirlerinde vermiştir. Hatta birçok mekânın çoğul halleri de sadece Nâbî'de görülmektedir. Bu bakımdan onun mekânı her anlamda ve biçimde ele aldığını söylemek mümkündür. Bu açıdan orijinal bir şair olduğu tespit edilmiş ve gösterilmiştir.

Sonuç olarak; 17. yüzyıl edebiyat bağlamında bir değişim/dönüşüm yüzyılıdır. Bu sürecin net bir şekilde görüldüğü alanlardan biri ise mekândır. Mekânın; bu çalışmadan elde edilen veriler neticesinde kronolojik olarak bakıldığında somuttan soyuta, şair meşrebi olarak bakıldığında klasik üsluptan sebk-i Hindî'ye ve şiirlerin yazılış amaçları doğrultusunda soyuttan somuta doğru bir değişim/dönüşüm geçirdiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abat, Umut Yaşar: “Immanuel Kant’ın Felsefesinde Mekan ve Zaman”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 2001.
- Açıl, Berat: “Muhyî’s *Hüsn ü Dil*: An Allegorical Work”, Doktora Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, SBE, 2010.
- Açıl, Berat: “The Poet ‘Azmiade Haleti and the Transformation of Ottoman Literature in the Seventeenth Century”, **The Empires of the Near East and India**, edited by Hani Khafipour, New York, Columbia University Press, 2019.
- Açıl, Berat: “İki Yüzyılda Ne Değişti? Mahmûd Paşa, Habeşî Mehmed Ağa ve Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonlarının Mukayesesi”, (Çevrimiçi), III. Uluslararası Süleymaniye Sempozyumu, <https://www.youtube.com/watch?v=lfipsZTMoNU>, 24 Eylül 2021.
- Açık, Turan: “Osmanlı İmparatorluğu’nun 17. Yüzyıldaki ‘Alacakaranlığından’ Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi”, **Sutad**, S. 40, 2016, s. 135-149.
- Ahterî Mustafa Efendi: **Ahterî-i Kebir**, Ankara, TDK, 2000.
- Akçay, Ülkü: “Osmanlı Şiirinin Coğrafyası: Gazellerde Şehirler”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, SBE , 2021.
- Akpınar, Şerife: “Klasik Türk Edebiyatında Beykoz”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.6, Sayı: 27, Yaz 2013, s. 18-39

- Aksan, Virginia H., Daniel Goffman: **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, editörler: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- Ali Nazîmâ, Faik Reşad: **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Ankara, TDK, 2009.
- Aktepe, M. Münir: “Kâğıthane”, **DİA**, C.24, İstanbul, TDV, 2001, s. 166-169.
- Akyüz, Yeliz: “Murad Emrî Efendi Divânı’nda Maddi Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce, Düzce Üniversitesi, SBE, 2021.
- Altaş, Eşref: “İbn Sînâ’nın Konum Kategorisinde Hareket Düşüncesi ve Konumsal Hareket Kavramının Tarihi”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.50, S.1, s. 27-50.
- Ansarı, A. S. Bazmee: “Feyzî-i Hindî”, **DİA**, C.12, İstanbul, 1995, s. 524-525.
- Aristoteles: **Fizik**, çeviren: Saffet Babür, İstanbul, YKY, 2001.
- Arıkoğlu, İsmail: "Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tevriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği," **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.23, 2008, s. 137-144.
- Ayan Nizam, Elif: “Tarihe Tanık Manzumeler: Nev’î’nin Gözünden Bir Döneme Bakmak”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S.24, Eylül, s. 854-888.
- Aybet, Nahid: “Fuzuli Divanı’nda Maddi Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 1987.
- Aydın, Mustafa: “Şirvan”, **DİA**, C.39, İstanbul, TDV, 2010, s. 204-206.
- Aydın, Mustafa: “Tiflis”, **DİA**, C.41, İstanbul, TDV, 2012, s. 150-153.

- Ayverdi, Z. İlhan: **Kubbealtı Lugati**, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/>.
- Babacan, İsrail: **Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî (Hint Üslûbu)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.
- Batıslam, H. Dilek: “Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ’nın Edirne Gazelleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 15/39, s. 483-498.
- Batur, Halil: “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman, Batman Üniversitesi, SBE, 2015.
- Belli, Handan: “Taşlıcalı Yahya Bey’in “Şah u Gedâ” Mesnevisinde Çevresel ve Olgusal Boyutuyla Mekân Tasvirleri”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 14, İstanbul, 2015, s. 29-46.
- Berkes, Niyazi: **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969.
- Bilkan, Ali Fuat: **Nâbî: Hayatı-Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2016.
- Bolat, Burcu: “Divan Şiirinde Eğlence Mekânları (Kâğthane ve Sa’dâbâd)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 2012.
- Bostan, M. Hanefi: “Üsküdar”, **DİA**, C.42, İstanbul, TDV, 2012, s. 364-368.
- Bourdieu, Pierre: **Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)**, çeviren: Aslı Sümer, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Bozkurt, Nebi: “Mescid-i Aksâ”, **DİA**, C.29, Ankara, TDV, 2004, s. 268-271.

- Büyükcoşkun, Kudret: “Arabistan”, **DİA**, C.3, İstanbul, TDV, 1991, s. 248-252.
- Cankurt, Bahar: “Hüsn ü Aşk’ta Mekân Olgusu”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, 2012.
- Cantay, Tanju: “Atmeydanı”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV, 1991, s. 82-83.
- Cerasi, Maurice: “İstanbul 1620-1750: Change and Tradition”, **The City in Islamic World**, editörler: Salma K. Jayyusi v.d., C.1, Leiden, Brill, 2008.
- Çağlayan, Bünyamin: “Yahya Bey Divanı’nda Maddi Kültür Unsurları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 1990.
- Çubukçu, İbrahim Agâh: **İslâm Düşünürleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, t.y..
- Değirmenci, Tülün: **İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.
- Demir, Ayşe: **Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı: Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2011.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2009.
- DİA: “Kırım”, **DİA**, C.25, Ankara, TDV, 2002, s. 447-450.
- Dosay Gökdoğan, Melek: “Pisagor”, **DİA**, C.34, İstanbul, TDV, 2007, s. 292-293.

- El-Fergânî: **Cevami İlm en-Nucûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviyye**, çeviren: Yavuz Unat, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Ekren, Uğur: “Aristoteles’te Mekân ve Hareket”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2004.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı: **Marifetname**, sadeleştiren: Durali Yılmaz, İstanbul, İpek Dağıtım, 2013.
- Eyice, Semavi: “Ayasofya”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV, 1991, s. 206-210.
- Fârâbî: **Kitâbu’l-Hurûf-Harfler Kitabı**, çeviren: Ömer Türker, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2008.
- Fârâbî: **El-Medinetü’l Fâzıla**, çeviren: Nafiz Danışman, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Faruqi, Suraiya: **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1520-1650**, çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Fazlıoğlu, İhsan: İhsan Fazlıoğlu, **Fuzulî Ne Demek İstedi**, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.
- Fazlıoğlu, İhsan: “Mesâha”, **DİA**, C.29, Ankara, TDV, 2004, s. 261-264.
- Feridun Ahmed Bey: **Nüzhet-i Esrârü’l- Ahyâr Der Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar**, hazırlayanlar: H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019.

- Gider, Mahmut: “Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru”, Doktora Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi, SBE, 2017.
- Göka, Şenol: **İnsan ve Mekan**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Fuzûlî Dîvânı**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1961.
- Göregenli, Melek: **Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Gülsoy, Ersin: “Kandiye”, **DİA**, C.24, İstanbul, TDV, 2001, s. 303-305.
- Günaydın, Salih: “Fahreddîn Er-Râzî’nin Düşünce Sisteminde Mekân Kavramı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 2013.
- Gündüz, Ahmet: “Şehrizor”, **DİA**, C.38, İstanbul, TDV, 2010, s. 473-475.
- Hamadeh, Shirine: **Şehr-i Sefa-18. Yüzyılda İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Hammer, Joseph von **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.1, y.y., Üçdal Neşriyat, 2008.
- Hathaway, Jane: **Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem**, Oxford, Oneworld Publications, 2005.
- Hazard, Paul: **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişim**, çeviren: Erol Güngör, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
- Heidegger, Martin: **Metafiziğe Giriş**, çeviren: Mesut Keskin, İstanbul, Avesta, 2014.
- Hubbard, Phil, Rob Kitchin: **Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler**, çeviren: Emek Şevket Ataman, ed. Betül Duman, İstanbul, Litera Yayıncılık.

- Hocaoğlu, Durmuş: “Descartes’ın Fizik Anlayışı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1986.
- Hocaoğlu, Durmuş: Türk-İslâm Düşüncesi ve Modern Fizik’de Kosmos”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1994.
- İçli, Ahmet: "Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân," **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13:2, 2008, s. 339-351.
- İçli, Ahmet: “Fuzûlî’nin Rind ü Zahid Eserinde Mekân: Meyhane ve Mescit”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/1, Winter 2012, s. 1305-1317.
- İhvân-ı Safâ: **İhvân-ı Safâ Risâleleri**, editör: Abdullah Kahraman, C.2, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İpekten, Halûk: **Nâili: Hayatı-Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2018.
- İpekten, Halûk: **Nef’î: Hayatı-Eserleri-Sanatı Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2018.
- Kaçar, Mücahit: “Sevgilin Mahallesi ve Mahallenin Köpekleri”, **Türk Edebiyatı**, S. 416, 2008, s. 38-43.
- Kaçar, Mücahit: **Övgü ve Yerginin Zirve Şairi Nef’î**, Ankara, Edebiyat Ortamı Yayınları, 2019.
- Kaçar, Mücahit, İsmet İpek: “Gubârî’nin Misâhat-nâme’si ve Kânûnî Devrinde Ka’be’de Yapılan Tamirlere Dair Tanıklıkları”, **Cemal Aksu Armağanı**, editörler: Müslüm Yılmaz, Ayşe Aksu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 725-781.

- Kadıızâde er-Rûmî: **Şerhu'l-Mûlahhas fî İlmi-Hey'e**, çeviren: Ömer Türker, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Kahveci, Kutsi: "Varlık-Yokluk Arasında: Mekân Üzerine Bir Değerlendirme," **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 59, Aralık 2017, s. 101-108.
- Kalkan, Metin Nurettin: "Felsefi Bir Sorun Olarak Mekân" (Çevrimiçi) <https://metinnurettinkalkan.com/2017/03/11/felsefi-bir-sorun-olarak-mekan/>, 08.02.2022.
- Kanar, Mehmet: **Farsça Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2015.
- Kaplan, Büşra: "17. Yüzyıldaki Felek Kavramının Anlam Alanının Şeyhülislam Yahya Üzerinden Değerlendirilmesi", **2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı**, editör: Yakup Yılmaz, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2019.
- Kaplan, Yunus: **Klasik Türk Edebiyatında Hammâmiyyeler**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2015.
- Kaplan, Yunus: "Klasik Türk Edebiyatında Sahil-nâmeler ve Dervîş Hilmî Dede'nin Sahil-nâmesi", **Route Education and Social Science Journal**, 2/2, 2015, s. 148-159.
- Kaplan, Yunus: "Klasik Türk Edebiyatında Bilâdiyyeler ve Zihnî Efendi ile İştibâ Ahmed Efendi Bilâdiyyeleri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.13, Sayı:1, Mart 2016, s. 102-124.
- Kara, İsmail: "Babanzâde Ahmet Naim Bey'in Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4, 2000, s. 189-279.

- Kara, Meltem: “Sünbülzâde Vehbî Divânı’nda Maddî Kültür Unsurları ve Toplumsal Hayat”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi, SBE, 2015.
- Karaismailoğlu, Adnan: “Kemâleddîn-i İsfahânî”, **DİA**, C.25, Ankara, TDV, 2002, s. 233.
- Karamanlı, Hüsamettin M.: “Nahcivan”, **DİA**, C.32, İstanbul, TDV, 2006, s. 294-297.
- Karatay, Zafer: Bahçesaray”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV, 1991, s. 482-483.
- Kartal, Ahmet: "Klasik Türk Şairinin Dilinden “Haleb,””, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.12, 2014, s. 77-92.
- Kartal, Ahmet: **Doğu’nun Uzun Hikâyesi**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2014.
- Kaya, Bayram Ali: “Neşâtî”, **DİA**, C.33, İstanbul, TDV, 2007, s. 18-19.
- Kaya, Bayram Ali: “Şehrengiz”, **DİA**, C.38, İstanbul, TDV, 2010, s. 461-462.
- Kaya, Mahmut: “Fârâbî”, **DİA**, C.12, İstanbul, TDV, 1995, s. 145-162.
- Kaya, Mahmut: “Ebû Bekir Râzî”, **DİA**, C.34, İstanbul, TDV, 2007, s. 479-485.
- Kaya, Mahmut: “Meşşâiyye”, **DİA**, C.29, Ankara, TDV, 2014, s. s. 393-396.
- Kılıç, Elife: “Aristoteles ile Fârâbî’nin Mekân Anlayışlarının İncelenmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2011.
- Kızıltoprak, Halil: “Vusûlî Dîvânı’nda Maddî Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman, Batman Üniversitesi, SBE, 2017.

- Koçak, Ahmet: “Dar Mekânda Geniş Zamanlar: Sabahattin Ali’nin Anlatılarında (Öykülerinde) Mahpushane İzleri”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, 5, İstanbul, 2019, s. 158-166.
- Komisyon: **Dînî Terimler Sözlüğü**, C.1, İstanbul, İhlas Gazetecilik Yayınları, t.y.
- Konukçu, Enver: “Gazne”, **DİA**, C.13, İstanbul, TDV, 1996, s. 479-480.
- Kolodziejczyk, Dariusz: “Kamaniçe”, **DİA**, C.24, İstanbul, TDV, 2001, s. 274-275.
- Korkmaz, Ramazan: **Romanda Mekân: Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler**, editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ, 2017.
- Köksal, Aykut: **Mekân ve Yer**, editör: Gülşen Özaydın, Merve Akı, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2021.
- Kurnaz, Cemal: **Divan Edebiyatı Yazıları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- Kurtuluş, Rıza: “Muhteşem-i Kâşânî”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV, 2006, s. 77-78.
- Kutluer, İlhan: “Cevher”, **DİA**, C.7, İstanbul, TDV, 1993, s. 450-455.
- Kutluer, İlhan: “Halâ”, **DİA**, C.15, İstanbul, TDV, 1997, s. 221-225.
- Kutluer, İlhan: “Mekân”, **DİA**, C.28, Ankara, TDV, 2003, s. 550-552.
- Küçük, Cevdet: “Erzurum”, **DİA**, C.11, İstanbul, TDV, 1995, s. 321-329.
- Lefebvre, Henri: **Mekânın Üretimi**, çeviren: Işık Ergüden, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014.
- Maxim, Mihai: “Tuna”, **DİA**, C.41, İstanbul, TDV, 2012, s. 372-374.

- Maxim, Mihai: “Yanova”, **DİA**, C.43, İstanbul, TDV, 2013, s. 316-317.
- Mengi, Mine: **Divan Şiirinin Arka Bahçesi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2015.
- Mengi, Mine: "Nâbî'nin Şiirlerinde Urfa, İstanbul, Halep," **Millî Folklor**, S.95, 2012, s. 45-53.
- Mollâ Ahmed İlâhî: **Tasavvuf-nâme**, hazırlayan: Mücahit Kaçar ve Ahmet Akdağ, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Muallim Nâcî: **Lûgat-i Nâcî**, Ankara, TDK, 2009.
- Mütercim Asım Efendi: **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi Sözlüğü**, (Çevrimiçi) <http://www.kamus.yek.gov.tr/>, 08.02.2022.
- Mütercim Asım Efendi: **Burhân- ı Katı**, Ankara, TDK, 2009.
- Nâbî: **Nâbî Dîvânı** hazırlayan: Ali Fuat Bilkan, Ankara, Akçağ Yayınevi, 2011.
- Nâ'îlî: **Nâ'îlî-i Kadîm Divânı-Edisyon Kritik** hazırlayan: Halûk İpekten, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Narlı, Mehmet: **Şiir ve Mekân**, 2. baskı, Ankara, Akçağ, 2014.
- Nefî Ömer Efendi: **Nefî Divanı**, hazırlayan: Metin Akkuş, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Nefî Ömer Erzurumi: **Nefî Divanı**, hazırlayan: Metin Akkuş, Ankara, Akçağ Yayınevi, 1993.
- Neşâtî Ahmet Dede: **Neşâtî Divanı** hazırlayan: Mahmut Kaplan, İzmir, Akademi Kitabevi, 1996.

- Nişanyan, Sevan: **Nişanyan Sözlük,** (Çevrimiçi)
<https://www.nisanyansozluk.com/?k=mek%C3%A2n>,
08.02.2022.
- Olguner, Fahrettin: “Eflâtun”, **DİA**, C.10, İstanbul, TDV, 1994, s. 469-476.
- Onay, Ahmet Talat: **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı** hazırlayan: Cemal Kurnaz, Ankara, Berikan Yayıncılık, 2013.
- Özcan, Nurgül: “Nâbî Divanı'nda Medine”, **Electronic Turkish Studies**, 8/1, s. 2037-2047.
- Özkul, Yavuz: “Azmi-zâde Hâletî Dîvânı'nın Tahlili”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi SBE, 2019.
- Öztürk, Mustafa: **Osmanlı Belgelerinde Halep**, editör: M. Taner Koltuk, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.
- Özvar, Erol: “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 1998.
- Özvar, Erol: "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, S. 7, 1999, s. 135-151.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008.
- Pekyürek, Emre: “Bâkî Dîvânı'nda Maddî Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, 2007.

- Pierce, Leslie P.: **Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrancılık ve Kadınlar** (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Ross, David: **Aristoteles**, hazırlayan: Ahmet Arslan, İstanbul, Kabalcı, 2011.
- Sadıkoğlu, S. Cengiz: "Sâib-i Tebrîzî", **DİA**, C.35, İstanbul, TDV, 2008, s. 541-542.
- Sennett, Richard: **Ten ve Taş-Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.
- Sevim, Osman: "Tâcizâde Cafer Çelebi'nin Dîvânı'nda Maddî Kültür", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992.
- Sezer, Tahir: **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Solmaz, Süleyman: **Şeyhülislâm Yahyâ Efendi: Hayatı-Sanat-Eserleri-Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2018.
- Steingass, Francis Joseph: **The Student's Arabic-English Dictionary**, Londra, 1884.
- Şahin, İlhan: "1638 Bağdad Seferinde Zahirî Nakline Memûr Edilen Yeni-il ve Haleb Türkmenleri." **Tarih Dergisi**, 33, 1982, s. 227-236.
- Şemseddin Sami: **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.1, İstanbul, 1306.
- Şemseddin Sami: **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.2, İstanbul, 1306.
- Şemseddin Sami: **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.3, İstanbul, 1307.

- Şemseddin Sami: **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.4, İstanbul, 1311.
- Şemseddin Sami: **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.5, İstanbul, 1314.
- Şemseddin Sami: **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.6, İstanbul, 1316.
- Şemseddin Sami: **Kamus-ı Türkî**, Ankara, TDK, 2010.
- Şenel, Cahid: **Yeni Eflâtunculuğun İslâm Felsefesine Yansımaları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.
- Şener, Hasan: “Nâbî'nin Şiirlerinde Halep”, **Journal of Social Sciences/Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/4, s. 187-196.
- Şener, Mehmet: “Mina”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV, 2005, s. 96-97.
- Şenödeyici, Özer: “Naili Divanı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 2011.
- Şentürk, Ahmet Atillâ: “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 90, 1994, s. 131-180.
- Şentürk, Ahmet Atillâ: “Anka”, **Osmanlı Şiir Kılavuzu**, C.1, İstanbul, OSEDAM, 2016, s. 237
- Şentürk, Ahmet Atillâ: “Çâr-bâliš”, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.2, İstanbul, OSEDAM, 2017, s. 467.
- Şentürk, Ahmet Atillâ: “Dahme”, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.3, İstanbul, OSEDAM, 2019, s. 19.
- Şentürk, Ahmet Atillâ: “Ferhâr”, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.4, İstanbul, OSEDAM, 2020, s. 410.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, Ahmet Kartal: **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

- Şeşen, Ramazan: Buhara”, **DİA**, C.6, İstanbul, TDV, 1992, s. 363-367.
- Şeyhülislâm Yahyâ Efendi: **Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı** hazırlayan: Hasan Kavruk, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001, (Çevrimiçi) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html>, 03.01.2022.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **19. Asır Türk Edebiyat Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2003.
- Tetik, Bünyamin: “15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ardahan, Ardahan Üniversitesi, SBE, 2016.
- Tezcan, Baki: **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York, Cambridge University Press, 2010.
- Tıgılı, Fatih: “Türk Edebiyatında Şehrengizler”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2020.
- Tok, Eda: “Osman Nevres Dîvânı’nda Maddî Kültür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi, SBE, 2010.
- Tuhfe Toçoğlu, Nurdan: “Necati Bey, Bâkî, Nef’î ve Nedim’de Doğa’dan Mekân’a Dönüşüm”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve SBE, 2008.
- Tukin, Cemal: “Girit”, **DİA**, C.14, İstanbul, TDV, 1996, s. 85-93
- Turan, Ahmet Nezihi: “Şanlıurfa”, **DİA**, C.38, İstanbul, TDV, 2010, s. 336-341.
- Turhan, Kenan: “Edirneli Nazmî’nin Şiirlerinde Mekân”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman, Adıyaman Üniversitesi, SBE, 2017.

- Uçan Eke, Nagehan: “Nâ’îlî’nin Gazellerinde “Siyah” Metaforunun İzinde”, **SUTAD**, S. 45, Nisan 2019, s. 193-217.
- Ulu, Ayşe: “Osmanlı Şiirinde Açık Mekânlar”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize, Rize Üniversitesi, SBE, 2012.
- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995.
- Uşaklıgil, Halid Ziya: **Mai ve Siyah**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2009.
- Uzun, Mustafa İzzet, “Hamam”, **DİA**, C.15, İstanbul, TDV, 1997, s. 430-433.
- Nurettin Albayrak:
- Vankulu Mehmed: **Vankulu Sözlüğü**, (Çevrimiçi) <http://www.kamus.yek.gov.tr/>, 08 Şubat 2022.
- Yazıcı, Tahsin: “Belh”, **DİA**, C.5, İstanbul, TDV, 1992, s. 410-411.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi: **Kur’ân-ı Kerîm ve Kelime Meâlî** hazırlayan: Yasir Ünlü vd., İstanbul, Merve Yayınları, 2011.
- Yeniterzi, Emine: “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı**, C.3, No: 15, 2010, s. 301-334.
- Yıldızhan, Rizvan: “Fuzûlî, Bâkî, Nef’î ve Nedîm Divanları’nda İç Mekân”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, Çukurova Üniversitesi, SBE, 1997.
- Zevi, Bruno: **Mimarlığı Görebilmek**, İstanbul, Daimon Yayınları, 2015.

Türkçe Etimoloji Sözlüğü, (Çevrimiçi)

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/mek%C3%A2n>,

08 Şubat 2022.

ÖZGEÇMİŞ

İstanbul'da özel bir okulda ilk ve ortaöğrenimimi tamamladıktan sonra 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandım. 2012 yılında bölüm üçüncüsü olarak onur derecesiyle mezun oldum. Aynı sene İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim dalında başladığım yüksek lisans eğitimimi 2015 yılında *Rûşenî-nâme: Şerh-i Ebyât- ı Rûşenî (İnceleme-Metin)* başlıklı yüksek lisans teziyle tamamladım. Aynı yıl, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde doktora eğitimime başladım. 2018 yılında, Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladım. Halen bu görevde akademik hayatıma devam etmekteyim.